

Priručnik:

KAKO UČITI I PODUČAVATI O RATU

U BOSNI I HERCEGOVINI

Priručnik:

KAKO UČITI I PODUČAVATI O RATU

U BOSNI I HERCEGOVINI

Impresum

Autorica:	Melisa Forić Plasto
Koautori:	Omer Gabela Azra Frlj Ajna Jusić
Urednik:	Semir Mujkić
Zamjenica urednika:	Džana Brkanić
Voditelj istraživanja:	Haris Rovčanin
Novinari:	Redakcija Detektor.ba
Lektura:	Maida Mehić
Dizajn:	Vanja Lazić
DTP:	Jasmin Leventa
Izdavač:	BIRN BiH – Detektor
Za izdavača:	Denis Džidić
Projekt menadžer:	Mirza Halilčević

Ova publikacija izrađena je u okviru projekta *“Izgradnja dugoročnog mira u Bosni i Hercegovini: Investiranje u budućnost”*, koji uz podršku Fonda za izgradnju mira generalnog sekretara Ujedinjenih nacija (PBF) provodi Balkanska istraživačka mreža u Bosni i Hercegovini, u partnerstvu sa Memorijalnim centrom Srebrenica i Udruženjem *“Zaboravljena djeca rata”*. Sadržaj publikacije isključiva je odgovornost autora i ne odražava nužno stavove niti politike Ujedinjenih nacija.

Sadržaj

PREDGOVOR.....	6
UVOD.....	9
REGIJE.....	14
BRČKO.....	16
DOBOJSKA REGIJA.....	28
GORAŽDANSKA REGIJA.....	52
HERCEGOVAČKO-NERETVANSKA REGIJA.....	62
ISTOČNA BOSNA.....	108
ISTOČNA HERCEGOVINA.....	148
LIVNO I OKOLINA.....	166
POSAVSKA REGIJA.....	180
PRIJEDORSKO-BANJALUČKA REGIJA.....	190
SARAJEVSKA REGIJA.....	234
SREDNJOBOSANSKA REGIJA.....	284
SREBRENICA I OKOLINA.....	314
TUZLA I OKOLINA.....	356
UNSKO-SANSKA REGIJA.....	372
ZAPADNA HERCEGOVINA.....	404
ZENIČKA REGIJA.....	414
ZVORNIČKO-BIJELJINSKA REGIJA.....	436
ANEKSI.....	478
Mirovno obrazovanje i trauma-informirani pristup u radu s djecom i mladima (Azra Frlić).....	480
Seksualno nasilje za vrijeme rata u Bosni i Hercegovini (Ajna Jusić) ..	498
Stradanje Roma u Bosni i Hercegovini tokom rata 1992–1995. godine(Omer Gabela).....	506
Dodatna literatura i korisni materijali.....	512

Predgovor

Kada smo u BIRN-u u BiH prije više od godinu dana započeli rad na projektu “Kako podučavati o ratu na osnovu sudski utvrđenih činjenica”, pred nama je stajao izazov koji je od samog početka zahtijevao strpljenje, metodološku preciznost i osjećaj odgovornosti prema javnosti.

Ideja da se napravi baza podataka koja će sadržavati isključivo pravno utvrđene činjenice o ratu u Bosni i Hercegovini nije samo tehnički zadatak. Ona nosi i etičku težinu: u društvu u kojem se historija i danas često tumači kroz političke narative, ideološke selekcije ili porodična sjećanja, bilo nam je ključno stvoriti nešto što je zajednički minimum – ono što je sudski nesporno, provjereno i zasnovano na dokazima.

Zato smo krenuli od najstrožije moguće osnove: pravosnažnih presuda Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) i njegovog pravnog nasljednika Mehanizma za međunarodne krivične sudove (MMKS), Suda Bosne i Hercegovine, kao i lokalnih sudova u entitetima i Brčko distriktu, te na kraju pravosuđa regiona, u Hrvatskoj i Srbiji.

Iz tih presuda – često veoma obimnih, ponekad fragmentiranih, uvijek kompleksnih – izvukli smo činjenice koje se odnose na ono što se utvrdilo da se dogodilo, gdje, kada i na koji način. Naš rad nije se bavio isključivo presuđenim osobama, pojedinačnim odgovornostima niti visinom kazni. Fokus je bio isključivo na onome što se u presudama opisuje kao dokazano stanje stvari: obrasci događaja, kretanje stanovništva, načini stradanja, mjesta zatočenja, opsade, napadi, posljedice po civile i brojni elementi koji zajedno čine istine o ratu.

Tako smo kreirali zapravo suho, činjenično čvrsto temeljno arhivsko tijelo – jednu obrazovnu bazu podataka koja nije interpretacija, nego prikaz onoga što je pravosudno utvrđeno.

Upravo taj pristup omogućio nam je da kreiramo ono što smatramo nužnim: “suhu” bazu činjenica, lišenu interpretacija, moralnih sudova i emocija. Ne zato što emocije nisu važne – naprotiv, uče nas da je rat ostavio duboke tragove koji i danas oblikuju generacije. Ali naš cilj bio

je da se napravi nešto što može služiti kao siguran temelj. Nešto što se može koristiti u školama, u nastavnim materijalima, u radionicama, u obrazovnim programima, a da pri tome ne postoji opasnost da će neko osporiti samu činjenicu na kojoj je sadržaj zasnovan.

Naš stav nije da je ovo savršeni pristup, ali je jedini moguć u zemlji koja nije nikada strateški pristupila izgradnji inkluzivnog načina izučavanja posljedica rata u kojem je ubijeno oko 100.000 ljudi, protjerano preko dva miliona, i tokom kojeg je počinjen i genocid u Srebrenici. Veliki broj zločina nije – i, nažalost, neće biti – procesuiran i sama baza ne može da ispriča doživljaje svih stradalih, ali ona je vrlo temeljit prikaz ključnih dešavanja koji primjenjuje identičnu metodologiju na sva stradanja i svaku regiju.

Da bismo pružili lokalni kontekst i pomogli u razumijevanju, bazu smo podijelili u 17 regija širom zemlje. Ova regionalizacija nije rezultat administrativne logike, nego edukativne: željeli smo omogućiti djeci, nastavnicima i zajednicama da uče o prošlosti kroz kontekst mjesta koja poznaju.

Utičemo na razumijevanje ne tako što namećemo centraliziranu priču, nego tako što prikazujemo kako su se ratni događaji odvijali u različitim dijelovima BiH, s lokalnim specifičnostima i u različitim periodima. Na taj način djeca mogu razumjeti težinu i složenost onoga što se dogodilo a da to ne bude ni apstraktno ni udaljeno od njihove stvarnosti.

Uz svaku regiju pripremili smo i edukativni video. Sadržaj svakog videa zasnovan je isključivo na sudski utvrđenim činjenicama i svjedočenjima autohtonih svjedoka u sudskim postupcima. Posebno smo vodili računa o tome kako se ova osjetljiva tematika predstavlja djeci.

Naši materijali ne ulaze u grafičke detalje, ne retraumatiziraju i ne proizvode strah, već nude odgovoran, pažljivo strukturiran narativ koji informira, uvodi u kontekst i objašnjava osnovne procese rata, a istovremeno štiti emocionalno blagostanje mladih. To je pristup koji objedinjuje inkluzivnost, trauma-senzibiliziranost i edukativnu jasnoću – i koji nastoji djeci pružiti razumijevanje bez stigmatizacije i bez podjela.

Proces pravne provjere bio je temelj našeg rada. Svaka činjenica u bazi prošla je kroz višestruke provjere, kako unutar tima, tako i uz konsultacije s pravnim stručnjacima. U velikom broju slučajeva morali smo ući u

detalje sudske dokumentacije kako bismo bili sigurni da je sve što predstavljamo u potpunosti tačno, potvrđeno i precizno citirano.

Ovaj složeni pravni rad nije samo tehnička garancija, nego i osnovna pretpostavka vjerodostojnosti našeg materijala: jedino tako se može osigurati da škole dobiju jedinstven i ujednačen pristup, neovisno o tome u kojem dijelu zemlje se nalaze i ko predaje gradivo.

Tako smo i birali partnere s kojima smo radili na projektu – Memorijalni centar Srebrenica ključna je institucija koja godinama radi na pamćenju stradanja Bošnjaka u genocidu počinjenom 1995. godine, dok Udruženje “Zaboravljena djeca rata” neumorno radi na promociji inkluzivnog pristupa mladima u procesima suočavanja s prošlošću.

Ova publikacija i baza koja je prati predstavljaju naš doprinos budućnosti u kojoj mladi ljudi u Bosni i Hercegovini mogu učiti o ratu bez manipulacija, relativizacije ili nametanja. Naša misija nije da nudimo interpretaciju, nego da damo činjenice – najčvršći mogući temelj iz kojeg odgovorni edukatori mogu razvijati nastavne sadržaje koji su osjetljivi, inkluzivni i usmjereni na izgradnju razumijevanja, a ne novih podjela.

Vjerujem da je ovo jedan od rijetkih pristupa koji imaju snagu da budu prihvatljivi za sve. U društvu koje i dalje traži načine da se nosi s vlastitom prošlošću, sudski utvrđene činjenice predstavljaju zajednički, provjeren i pouzdan minimum oko kojeg se svi možemo okupiti. A to je naš doprinos djeci, obrazovanju i zajedničkoj budućnosti.

Denis Džidić

Uvod

Nakon preporuke Vijeća Evrope 2000. godine da se “privremeno obustavi podučavanje o periodu od 1992. do 1995. godine u BiH, sve dok historičari Bosne i Hercegovine – uz podršku međunarodnih stručnjaka – ne utvrde zajednički pristup izučavanju ovog perioda u školi”¹ od 2018. godine, ova tema se vratila u nastavne programe i u udžbenike. Rezultati analiza udžbenika za predmet historija završnih razreda osnovne škole urađenih 2019. i 2022. godine pokazuju da se trend u monoperspektivnom pristupu temama iz nacionalne historije, koji postoji u udžbenicima, odnosi i na sadržaje o posljednjem ratu.² Udžbenički sadržaji su politizirani, a polazeći od stanovišta da je pojam *nacionalna historija* različito interpretiran, a tumačenje prirode rata 1992–1995. godine je također različito. U priređenim udžbenicima uglavnom preovladavaju interpretacije događaja iz etnonacionalne perspektive, uz veoma malo ili nimalo korištenja izvorne građe, s naglaskom na žrtve samo vlastite nacionalne grupe i gotovo bez naznake pristupa suočavanja s vlastitom prošlošću. Posebno značajno je spomenuti usklađenost nastavnih i udžbeničkih sadržaja s onim iz susjednih zemalja Srbije i Hrvatske, što je i dalje u službi bolje nacionalne homogenizacije i intencije povezivanja za maticom.

1 Preporuka Vijeća Evrope 1454 (2000), Obrazovanje u Bosni i Hercegovini (April 2000)

2 Forić Plasto, M. 2019, Podijeljena prošlost za podijeljenu budućnost!? Rat 1992–1995. u aktuelnim bosanskohercegovačkim udžbenicima historije/ Divided past for the divided future!? War 1992–1995 in the contemporary history textbooks of Bosnia and Herzegovina, Radovi FF (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija), 6, Sarajevo 2019, 231–257; Karge, H. (2022). Podučavanje historije o periodu od 1992. do 1995. godine u Bosni i Hercegovini: izgradnja povjerenja ili produbljivanje podjela? Izvještaj o učenju i nastavi historije o periodu od 1992. do 1995. godine u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: OSCE misija u Bosni i Hercegovini.

Prema ranije provedenim istraživanjima, nastavnicima je često teško poučavati o nedavnim ratnim sukobima. Neki se nastavnici osjećaju nesigurno, nedovoljno kompetentno, bez adekvatne obuke, odnosno nedovoljno podržano od strane obrazovnog sistema.³ Prema drugim istraživanjima, mladi ljudi u Bosni i Hercegovini ne žele mnogo pričati o ratu, ne pamte ga ali o njemu znaju preko stavova roditelja, škole i medija. Njihovi se stavovi nisu u velikoj mjeri odmakli od narativa njihovih etničkih grupa koji su dominirali prije rata, tokom rata i nakon rata. Oni se razlikuju u stavovima oko uzroka rata, karaktera rata, percepciji pojedinih događaja, političara i oficira, ulozi sudova koji su se bavili ratnim zločinima, njihovim presudama, kao i budućim uređenjem države u kojoj žive.⁴

Baza sudski utvrđenih činjenica o ratu u Bosni i Hercegovini, Balkanske istraživačke mreže Bosne i Hercegovine (BIRN BiH) sadrži prikupljeni materijal iz presuda Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, sudova u Bosni i Hercegovini te regionalnih sudova o događajima i zločinima počinjenim na prostoru Bosne i Hercegovine tokom rata 1992–1995. godine. Jedan od ciljeva projekta bilo je kreiranje adekvatnog izvora informacija zasnovanih na činjenicama koje se mogu koristiti u obrazovne i informativne svrhe, što bi trebalo doprinijeti borbi protiv dezinformacija, relativizacije i negiranja zločina te poboljšanju medijske pismenosti.

Baza sudski utvrđenih činjenica nudi mogućnost brzog pretraživanja, provjere i korištenja činjenica kao historijskih izvora koji su sastavni dio presuda Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, sudova u Bosni i Hercegovini i regionalnih sudova. Iako je Arhiva MKSJ-a dostupna za korištenje, njena ogromna građa iziskuje dodatne napore za pretraživanje sadržaja i pripremu za potrebe obrazovanja. Radi lakšeg pregleda i korištenja sudski utvrđene činjenice o zločinima počinjenim tokom rata, predstavljene su u okviru sedamnaest regija koje odgovaraju regionalnoj i administrativnoj podjeli Bosne i Hercegovine uz interaktivne mape, jasno oblikovane ispile iz sudskih presuda, videosadržaje, ali i poveznice na tekstove sudskih presuda za mogućnost njihovog pregledanja i provjeravanja u svakom trenutku.

3 Marić, D. Jovanović, R. Teachers on Teaching. How practitioners see the current state and future developments of history education in Western Balkans, 2017.

4 Puhalo S. / Toma, M. 2022, Kako mladi u Bosni i Hercegovini opažaju protekli rat?, Proeduca, Banja Luka 2022.

Edukativna baza sudski utvrđenih činjenica o ratu u Bosni i Hercegovini, daje široj javnosti i nastavnicima te kreatorima obrazovnih sadržaja u pripremi tema o ratu 1992–1995. u Bosni i Hercegovini, skraćen i jasan pregled zaključaka presuda sudova obogaćen izvornim sadržajima koji se mogu uspješno primijeniti u nastavi.

Kao dodatak bazi pripremljen je priručnik za nastavnike u kojem su za svaku od regija kreirane aktivnosti učenja, odnosno modeli aktivnosti, koji se mogu prenijeti u učionice kako formalnog tako i neformalnog obrazovanja. Za svaku regiju razrađeni su ciljevi, ishodi učenja, ključna pitanja te konkretni primjeri aktivnosti za rad sa učenicima, s jasno objašnjenim koracima i uputama za izvođenje, materijalima i izvorima za rad, a koji su usklađeni sa ključnim zakonskim dokumentima za obrazovanje u Bosni i Hercegovini⁵ te preporukama međunarodnih organizacija⁶. Na taj način nudi se mogućnost analize, upoređivanja i sagledavanja događaja i počinjenih zločina na prostoru Bosne i Hercegovine 1992–1995. godine na osnovu sudski utvrđenih činjenica, ali i – što je posebno važno – snimljenih svjedočenja žrtava, što može potaknuti učenike na iznošenje vlastitih zaključaka u vezi sa sadržajem presuda sudova.

Lična svjedočenja zastupljena u kratkim filmovima kreiranim za svaku obrađenu regiju daju mogućnost da se kroz kraće videoformate, koji su za školski uzrast puno prijemčiviji u procesu razumijevanja i učenja, događaji razumiju iz perspektive čovjeka, čime se ostvaruje jedan humanizacijski pristup na osnovu kojeg se žrtve ne percipiraju kroz statistiku nego se doživljavaju kao sagovornici koji su dovoljno hrabri da prenesu svoje često vrlo teške i traumatične priče. Kroz

5 Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju, Službeni glasnik BiH 18/03; Zajednička jezgra nastavnih planova i programa za historiju definirane na ishodima učenja, Službeni glasnik BiH br. 3/16; Smjernice za pisanje i ocjenu udžbenika povijesti za osnovne i srednje škole u Bosni i Hercegovini, Službeni glasnik BiH 05/07.

6 Preporuka Vijeća Evrope o podučavanju istorije u Evropi dvadeset prvog vijeka. Preporuka REC(2001) UNESCO (2017). Education about the Holocaust and preventing genocide; UNESCO (2013). Human Rights Office of the High Commissioner (2013) Historical and memorial narratives in divided societies: history textbooks, memorials and museums; Council of Europe (2011). Council of Europe (Rec 6 – 2011), Intercultural dialogue and the image of the other in history teaching; Council of Europe (2010). Council of Europe (Rec 7 – 2010), Charter on education for Democratic Citizenship and Human Rights Education Council of Europe (2009); Council of Europe (Rec 1880 – 2009), History teaching in conflict and post-conflict areas

multiperspektivan pristup i izvornu građu, baza bi trebala omogućiti lakše sagledavanje hronologije ratnih dešavanja otvarajući prostor za utvrđivanje uzročno-posljedičnih veza između pojedinih događaja te odgovornosti pojedinaca za iste, prema presudama MKSJ-a.

Svi kreirani modeli i predložene aktivnosti učenja su samo ideje i prijedlozi koje nastavnici mogu prilagođavati, dopunjavati i mijenjati shodno okvirima predmetnih kurikuluma, interesima i potrebama njihovih učenika i uvjeta u kojima izvode nastavu. Aktivnosti učenja su predložene za uzrast završnih razreda srednje škole ali uz odgovarajuće prilagodbe moguće ih je koristiti i u završnim razredima osnovne škole.

Digitalna forma baze, koja omogućava pretraživanje lokacija gdje su dokumentovani zločini na karti, pregledanja pisanih i audiovizualnih materijala daje mogućnosti interaktivne upotrebe u nastavi te potiče samostalno istraživanje kod učenika. Nastavnici sadržaje baze mogu u svom radu dopunjavati dodatnim izvornim materijalima dostupnim u dodatnim poveznicama baze ali i dostupnim materijalima sudskih presuda koje se nalaze u okviru svake regije i nude mogućnost provjera i proširivanja sadržaja.

Svi modeli aktivnosti učenja urađeni su sa ciljem ukazivanja na okrutne i razarajuće posljedice ratnih sukoba ali na drugoj strani promoviranja vrijednosti mira, ljudskih prava, života, jednakosti i tolerancije. Razvijanje kritičkog mišljenja i kreiranje vrijednosnih sudova kojima u osnovi stoje univerzalne ljudske vrijednosti i poštovanje svake žrtve trebao bi biti imperativ u implementaciji predloženih aktivnosti u nastavnom procesu.

Fokus je kroz sve aktivnosti dat na presude i kazne, odnosno na odgovornost pojedinca u ratnim zločinima čime se nastoji isključiti mogućnost generalizacija i konstruiranja kolektivne odgovornosti čemu se često kroz pojedine narative u javnom diskursu i teži. U aktivnostima postoji dosta pitanja i mogućnosti za refleksije o emocijama nakon čitanja dokumenata, gledanja svjedočenja, izvođenja radionica i diskusija, što je jako bitno u procesuiranju osjetljivih i kontroverznih tema.

Uz edukativne sadržaje za svaku regiju priređeni su i dodatni materijali za teme koje nisu u dovoljnoj mjeri zastupljene u nastavnim programima kao što je stradanje Roma u ratu 1992–1995. godine te seksualnom nasilju u ratu i djeci rođenoj kao posljedica tog nasilja. Ovo su izuzetno važne teme zbog svoje osjetljivosti i neophodnosti primjene putem pažljivo osmišljenog pristupa u poučavanju te je uz kratak pregled ključnih informacija o temi dat i prijedlog moguće aktivnosti učenja. Važan segment priručnika čini i dio o mirovnom obrazovanju i trauma-informiranom pristupu u radu sa mladima tokom poučavanja osjetljivih i emocionalno opterećujućih tema sa primjerima tehnika koje se mogu primijeniti u učionici naročito u fazi refleksije i evaluacije.

Edukativni dio baze na kraju predstavlja samo ideju od koje nastavnici mogu krenuti u kreiranju vlastitih modela časova i aktivnosti učenja a koje mogu doprinijeti objektivnom pristupu, empatiji i poštovanju svih žrtava, te pružiti podršku u borbi protiv negiranja, relativiziranja i minimiziranja zločina koji su dio sudski utvrđenih činjenica.

Melisa Forić Plasto
Novembar 2025.

REGIJE

BRČANSKA REGIJA

NASLOV	Zločini na prostoru Brčanske regije
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Brčko, ratni zločini, zatočenja, fizičko i seksualno nasilje, progon, deportacija, civili bošnjačke, hrvatske i srpske nacionalnosti, pripadnici VRS-a, JNA, paravojnih formacija, ABiH-a
KLJUČNA PITANJA	Koji su zločini počinjeni na prostoru Brčanske regije, a utvrđeni na osnovu sudskih presuda? Ko ih je počinio i u čemu se ogleda značaj sudskih presuda koje se odnose na spomenute općine?
CILJEVI	Upoznavanje sa zločinima počinjenim na prostoru Brčanske regije tokom rata, a koji su bili tretirani sudskim presudama Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), Suda Bosne i Hercegovine, Suda Brčko distrikta i sudova u Srbiji. Utvrdjivanje hronologije ratnih događaja na prostoru Brčanske regije utvrđujući uzročno-posljedične veze između pojedinih događaja te odgovornosti pojedinaca za njih, prema presudama sudova. Analiza zločina na osnovu dijelova svjedočenja žrtava opisanih u sudskim presudama te iznošenje vlastitih zaključaka u odnosu na zaključke iznesene u presudama. Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima. Ukazivanje na značaj sudskih postupaka i sudskih presuda za počinjene zločine.

ISHODI UČENJA	Učenici će: • Navesti ključne događaje koristeći bazu podataka kao izvor informacija. • Interpretirati događaje koristeći informacije iz usmene historije (svjedočenja), analizirajući ih i odgovarajući na pitanja. • Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato. • Utvrditi uzročno-posljedične veze među događajima. • Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora. • Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama. • Razvijati komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući tako toleranciju i međusobno poštovanje. • Razvijati vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.
IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica o zločinima počinjenim u BiH – BIRN BiH
REFLEKSIJA I EVALUACIJA	Predavač će nastaviti sa zaključcima diskusije i otvoriti prostor za refleksije i dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Učenici trebaju na list papira napisati pet za njih najznačajnijih pojmova koje nose iz urađene aktivnosti.

Aktivnost 1: **MAPIRANJE ZLOČINA**

Ključno pitanje:	Koji su oblici zločina počinjeni na prostoru Brčanske regije, činjenično utvrđeni na osnovu presuda sudova? Ko je odgovoran za zločine i ko su žrtve?

Trajanje:	45 minuta

Plan aktivnosti: Učenici će biti podijeljeni u dvije grupe. Jedna grupa će dobiti tekst iz baze koji se odnosi na zločine počinjene nad pripadnicima bošnjačkog i hrvatskog naroda, a druga grupa će dobiti tekst o zločinima počinjenim nad pripadnicima srpskog naroda.

Učenici trebaju pročitati tekst i izdvojiti nabrojane zločine vodeći računa o vremenskim odrednicama kada su počinjeni i ko ih je počinio. Posebno obratiti pažnju na to radi li se, u slučaju žrtava, o civilima ili pripadnicima vojnih snaga.

Grupa 1: Zločini nad pripadnicima bošnjačkog i hrvatskog naroda

Srpske snage,* jačine približno 1.000 ljudi izvele su napad na Brčko 1. maja 1992., ili približno tog datuma, i brzo preuzele kontrolu nad gradom. (Karadžić, tom I, str. 309–310)

*jedinice JNA i više od 500 ljudi iz Bijeljine, policijske i paravojne formacije

Od 3. maja 1992. godine nadalje, Srbi su u općini Brčko zatočavali uglavnom bošnjačke i hrvatske civile na najmanje 14 lokacija.* (Stanišić i Župljanin, str. 345)

*između ostalog, zgrada Stanice javne bezbjednosti (SJB) Brčko, autobusno preduzeće "Laser", sportska dvorana "Partizan", restoran "Vestfalija", fudbalski stadion, osnovna škola u Lončarima, prodavnica zemljoradničke zadruge "Pelagićevo", džamija u Kolobarama, hotel "Posavina", bolnica u Brčkom i vatrogasni dom

Civili su hapšeni po užem gradskom jezgri u naseljima: Centar, Kolobara, Dizdaruša, Klanac, Mujkići, Meraje, Rosulje, Grčica, Novo Brčko, i drugim dijelovima grada pretežno nastanjenim Bošnjacima i Hrvatima, iako za to nije bilo zakonskog osnova. (Đorđe Ristanić, para. 253, str. 6–19, 91)

Zatvoreni civili su bili žrtve mučenja, nečovječnog postupanja i ubistava, te su tijela ubijenih naknadno pronađena, ekshumirana i identificirana u masovnoj grobnici Gorice, Grčica, dok se za tijelima velikog broja ubijenih do današnjeg dana traga. (Đorđe Ristanić, para. 253, str. 6–19, 91)

Od 4. maja pa do barem augusta 1992. godine, Bošnjaci i Hrvati iz općine Brčko bili su zatočeni u logoru "Luka", koji se nalazio na oko 300 do 400 metara udaljenosti od zgrade SJB-a* Brčko. (Stanišić i Župljanin, str. 350–351), (Karadžić, tom I, str. 316)

*Stanica javne bezbjednosti

Konstatovano je da je u periodu od 8. maja do 6. juna 1992. godine u logoru "Luka" ustrijeljen i ubijen veliki broj ljudi, te da su, pored toga, zatočenici ispitivani i zlostavljani. (Stanišić i Župljanin, str. 358–359), (Karadžić, tom I, str. 321)

Presudama je konstatovano da je više zatočenika početkom maja 1992., nakon teškog premlaćivanja u "Luci", izvedeno napolje i ustrijeljeno vatrenim oružjem s leđa ili ubijeno u samom logoru. (Češić, str. 3–5), (Jelisić, str. 12–13), (Karadžić, tom I, str. 317)

Tijela ubijenih u logoru "Luka" i Brčkom pokopana su u jednoj masovnoj grobnici u blizini fabrike "Bimeks", dok su druga tijela pobacana u rijeku Savu. (Stanišić i Župljanin, str. 362)

Stražari u logoru "Luka" podvrgavali su zatočenike posebno surovom premlaćivanju, tjerali ih da odnose tijela ubijenih zatočenika, dok su zatočenice silovali. Od nekih zatočenika u "Luci" ukraden je novac. (Stanišić i Župljanin, str. 360), (Jelisić, str. 47–48), (Karadžić, tom I, str. 316)

Dvojica zatočenika približno 11. maja 1992. prisiljeni su da pred drugim ljudima jedan nad drugim izvrše fellatio. (Češić, str. 4)

Najmanje pet zatočenika početkom maja 1992., nakon isljeđivanja u policijskoj stanici, ubijeno u jednoj uličici blizu zgrade policije. (Jelisić, str. 12)

Stražari i pripadnici paravojnih formacija u sportskoj dvorani "Partizan" u Brčkom ubili najmanje sedam zatočenika. (Stanišić i Župljanin, str. 350, 359), (Češić, str. 3)

Između deset i 12 civila ubili su pripadnici JNA. (Stanišić i Župljanin, str. 363)

U autobusnom preduzeću "Laser", hicem iz vatrenog oružja, ubijen je zatočenik 6. maja 1992. godine. (Stanišić i Župljanin, str. 359)

U blizini zgrade SJB-a, ispred jednog zida, hicima iz vatrenog oružja, ubijena su trojica muškaraca. (Stanišić i Župljanin, str. 359)

Najmanje 11 civila, od kojih je petero prethodno izvedeno iz svojih kuća, ubijeno je u naselju Kolobara u maju 1992. godine. (K. K. – presuda Apelacionog vijeća Brčko distrikta, str. 2, 3, 8–11)

Krajem maja 1992. civili bošnjačke nacionalnosti u jednom od stanova su zastrašivani i udarani. (Miloš Čajević, str. 2, 40–42)

Sredinom juna 1992. je jedna od preživjelih silovana i opljačkana u svojoj kući. (Nikola Vida-Lujić, str. 2, 30–32)

Žena dovedena u kuću u kojoj su bili pripadnici policije, primoravana je na seksualne odnose u maju i junu 1992. (Miloš Čajević, str. 46–47)

Tri civila su krajem juna 1992. ubijena u Brčkom. (K. K. – presuda Apelacionog vijeća Brčko distrikta, str. 2, 11)

Od kraja maja do kraja jula 1992. u logoru "Luka" su konstatirana silovanja, a krajem juna 1992. konstatirano je silovanje i u naselju Kolobara. (Konstantin Simonović, str. 4), (K. K. – presuda Apelacionog vijeća Brčko distrikta, str. 2, 7–8)

Ratni zarobljenici i civili koji su držani u kasarni u Brčkom, fizički i psihički su zlostavljani tokom maja i juna 1992., a nekima od njih su povrede nanesene nožem. (P. R., str. 3–4, 16–21), (A. O. i M. T., str. 3, 35, 81–83)

Zarobljenici su tokom maja i juna 1992. iz logora "Luka" dovođeni na prinudni rad u kasarnu i premlaćivani. (P. R., str. 3–4, 18–21), (A. O. i M. T., str. 9, 84–85)

U julu 1992. su konstatirana silovanja u kući u kojoj su boravile policijske formacije. (Stojan Petrović, para. 96–113, str. 5, 31–34)

Najkasnije od juna 1992. do 31. decembra 1992. godine, srpske snage su Bošnjake i Hrvate iz Brčkog zatočavale u logoru "Batković" u općini Bijeljina. (Stanišić i Župljanin, str. 345)

Stanovnike bošnjačke i hrvatske nacionalnosti iz Brčkog odvezle su srpske snage, ili su oni napustili Brčko usljed zlostavljanja, zastrašivanja, pljačkanja i uništavanja njihove imovine i vjerskih objekata, poslije 1. maja 1992. godine. (Stanišić i Župljanin, str. 361)

Civilima angažiranim na prinudnim radovima na liniji u Donjoj Brki, u julu i augustu 1994. nanesene su teške tjelesne povrede. (A. O. i M. T., str. 3, 35, 45, 95–96)

Iz Bijeljine i Janje je u ljeto 1994. dovedeno više desetina civila radi prinudnih radova na borbenim položajima. (A. O. i M. T., str. 29–30, 53)

Zarobljeni pripadnik Hrvatskog vijeća obrane je tokom ispitivanja u septembru 1994. u više navrata fizički zlostavljan u jednom od stambenih objekata u naselju Krepšić. (Pantelija Ćurguz, str. 2, 20–21)

Grupa 2: Zločini nad pripadnicima srpskog naroda

Tokom maja i juna 1992. zarobljeni pripadnici VRS-a i civili srpske nacionalnosti su, s drugih lokacija na kojima su držani, odvedeni u logor "Okrajci" u Gornjem Rahiću i zatvoreni u prostoriju obloženu limom, bez prozora i svjetlosti, u zidanoj zgradi JP-a "Šumarstvo", gdje su u više navrata fizički zlostavljani i mučeni, a jednom od njih su nanošene povrede nožem. (A. T. i A. O. – presuda Apelacionog suda Brčko distrikta, str. 2–3, 23, 29), (Nermin Salijević, str. 2–3, 15–18), (Mirsad Ahmetbašić, str. 2, 13)

Kompleks "Okrajci" se sastojao od upravne zgrade, hladnjače i pomoćnih zgrada, koje su služile za proizvodnju šumskih sadnica, a uslovi smještaja su bili loši. (M. P., str. 8–9), (Mirsad Ahmetbašić, str. 2, 13)

U "Okrajcima" su držani pripadnici Vojske Republike Srpske zarobljeni tokom borbi na području prigradskog naselja Ivici, među kojima je bilo ranjenika, a koji su tokom juna 1992. fizički zlostavljani. (Mirsad Ahmetbašić, str. 2–4, 24–26, 35–36), (M. P., str. 12–13), (Nermin Salijević, str. 3–4, 21)

Civili srpske nacionalnosti su nakon akcije u naselju Bukvik sredinom septembra 1992. sprovedeni u logor u Gornjem Rahiću, koji se nalazio u prostorijama Zadružnog doma i škole, gdje su premlaćivani. (A. T. i A. O. – presuda Apelacionog suda Brčko distrikta, str. 4–5, 18–21)

Tokom maja je civil srpske nacionalnosti uhapšen u Suljagića Sokaku, držan i maltretiran u privatnoj kući u Gornjem Rahiću, te odveden u logor "Rasadnik", a ispitivanja i maltretiranja civila u privatnim kućama su konstatirana i tokom novembra 1992. godine. (G. H. i N. H. – presuda Apelacionog suda Brčko distrikta, str. 2)

Civili i pripadnici srpske Teritorijalne odbrane koji su sredinom septembra 1992. uhapšeni u Bukviku sprovedeni su u hangar, garažu, Osnovnu školu i Zadružni dom u Gornjem Rahiću, a neki od njih u "Rasadnik", te su u ovim objektima ispitivani i premlaćivani, a neki od njih su usljed toga gubili svijest. (G. H. i N. H. – presuda Apelacionog suda Brčko distrikta, str. 2–4, 11, 15–16, 18–19, 23–25)

Oko 100 lica srpske nacionalnosti je iz logora u Gornjem Rahiću zatvoreno, bez osnovnih uslova za život, u skladište građevinskog materijala u Gornjem Zoviku, odakle su izvođeni na prinudni rad, a gdje su neki od njih fizički zlostavljani. (A. T. i A. O. – presuda Apelacionog suda Brčko distrikta, str. 4, 18)

Osobe srpske nacionalnosti su premlaćivane prilikom ispitivanja u policijskoj stanici u naselju Gornji Rahić. (Nermin Salijević, str. 3, 17)

Na lokaciji Okrajci kod Gornjeg Rahića se nalazio improvizirani zatvor. Na prostoru nekadašnje Šumarije su bili zatvoreni civili srpske nacionalnosti u limenom objektu bez prozora, odakle su neki od njih u više navrata vođeni na ispitivanje i premlaćivanje. (Osman Osmanović – presuda Apelacionog suda u Beogradu, str. 7)

Jedan od civila je sredinom maja 1992. uhapšen na kontrolnom punktu u Gornjem Rahiću, odveden u policijsku stanicu u ovom mjestu, gdje je usljed premlaćivanja više puta gubio svijest, te prebačen u obližnji limeni objekat na lokalitetu Okrajci, iz kojeg je tokom juna izveden napolje i premlaćen. (Osman Osmanović – presuda Apelacionog suda u Beogradu, str. 2, 11–13, 15)

U logoru "Rasadnik", na lokalitetu Okrajci, pripadnik srpskih oružanih formacija je radi iznude informacije pretučen u više navrata tokom juna 1992. godine.

(Osman Osmanović – presuda Apelacionog suda u Beogradu, str. 3–4, 24–26)

Sredinom juna 1992. u napadu na selo Bijela ubijeno je najmanje pet civila, a njihova imovina je opljačkana i uništena. (Ivan Stjepanović, str. 3, 26)

Najmanje četiri civila su ubijena u prvom napadu na Cerik sredinom juna 1992., dok je krajem augusta iste godine u drugom napadu ubijeno najmanje 14 civila, među kojima je bilo maloljetnika. (Ivan Stjepanović, str. 3, 26)

U naselju Bukvik je sredinom septembra 1992. ubijeno više od 40 civila. (Ivan Stjepanović, str. 3, 26)

Sredinom septembra 1992. godine, tokom napada na naselje Bukvik, od strane pripadnika Hrvatskog vijeća obrane ubijena su tri zarobljena ranjena pripadnika VRS-a. (Mensur Đakić i Begzad Kajtazi, para. 180–182, 191, 204–205, 211, 223, str. 5, 44, 46, 48, 50, 52)

Tijela ubijenih su pronađena u dvorištu kuće u kojoj se nalazila improvizirana ambulanta u Bukviku. (Mensur Đakić i Begzad Kajtazi, para. 206–208, str. 48–49)

Iz kuće u kojoj su bili ranjenici, izvedeno je medicinsko osoblje i civili, kojima je organiziran transport u Rahić. (Mensur Đakić i Begzad Kajtazi, para. 218, str. 51)

Tokom napada na Bukvik ubijene su i dvije žene. (Mensur Đakić i Begzad Kajtazi, para. 324, str. 73)

U selu Bosanska Bijela se nalazilo oko 140 civila srpske nacionalnosti, prinudno dovedenih iz zaselaka Bukvik i Bijeli Potok, smještenih u desetak kuća, gdje su krajem februara 1993. konstatirana silovanja. (F. H. i P. P., str. 3, 24, 30–31)

Sredinom septembra 1992., tokom napada na selo Vujčići, ubijena su dva civila. (Senad Halkić, str. 2, 28)

Prethodno je jedan od stanovnika Vujčića pretučen i opljačkan. (Senad Halkić, str. 2, 28)

Četiri žene srpske nacionalnosti sredinom oktobra 1994. dovedene su u blizinu tunela "Ormanica", s ciljem njihovog prevođenja preko linije razdvajanja, od

kada im se gubi svaki trag. (P. K. – presuda Apelacionog vijeća Brčko distrikta, str. 1–2, 12)

U narednom koraku svaka će grupa uz pomoć geografske karte i hronološkim principom predstaviti rezultate svoje analize, nakon čega će se rezultati uporediti radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza među njima.

U završnom dijelu aktivnosti nastavnik će otvoriti raspravu o međusobnoj vezi događaja kako prostornoj tako i vremenskoj, njihovim posljedicama i značaju iz današnje perspektive.

Aktivnost 2: MJESTA ZATOČENJA I UGROŽAVANJE LIČNIH PRAVA I SLOBODA

Ključno pitanje:

Koji su oblici zatočenja organizirani na području Brčanske regije i s kojim ciljem? Koja prava i slobode ljudi su ugrožavane zatočenjima?

Trajanje:

45 minuta

Plan aktivnosti: Nastavnik će na tabli napisati pojmove ZATOČENJE i zamoliti učenike da iskažu svoje asocijacije na date pojmove. U skladu s tim, nastavnik će najaviti temu o zatočenjima na području Brčanske regije.

Nakon toga učenici će zajednički pogledati videomaterijal sa svjedočenjem o zarobljavanju i zatvaranju na području Brčkog.

Nakon gledanja videomaterijala, učenici trebaju odgovoriti na sljedeća pitanja:

1. Gdje su organizirana mjesta zatočenja?
2. Ko ih je kontrolisao?
3. Na koji način su pojedinci odvođeni u zatočenje i zašto (ako se može zaključiti iz svjedočenja)?
4. Kakvi su uslovi bili na mjestima zatočenja?
5. Na koji način su bili tretirani zatočenici?
6. Kakve su posljedice zatočenja?

Učenici prezentiraju svoje odgovore i zaključke. Nastavnik sa učenicima rezimira odgovore i zajednički nastoje odgovoriti na ključna pitanja: Koji su oblici zatočenja organizirani na području Brčanske regije i s kojim ciljem? Koja su prava i slobode ljudi bila ugrožena zatočenjima?

Aktivnost 3: **PRESUDE I KAZNE**

Ključno pitanje:	Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine? Zbog čega su važne kazne?

Plan aktivnosti: Projektni istraživački zadatak:

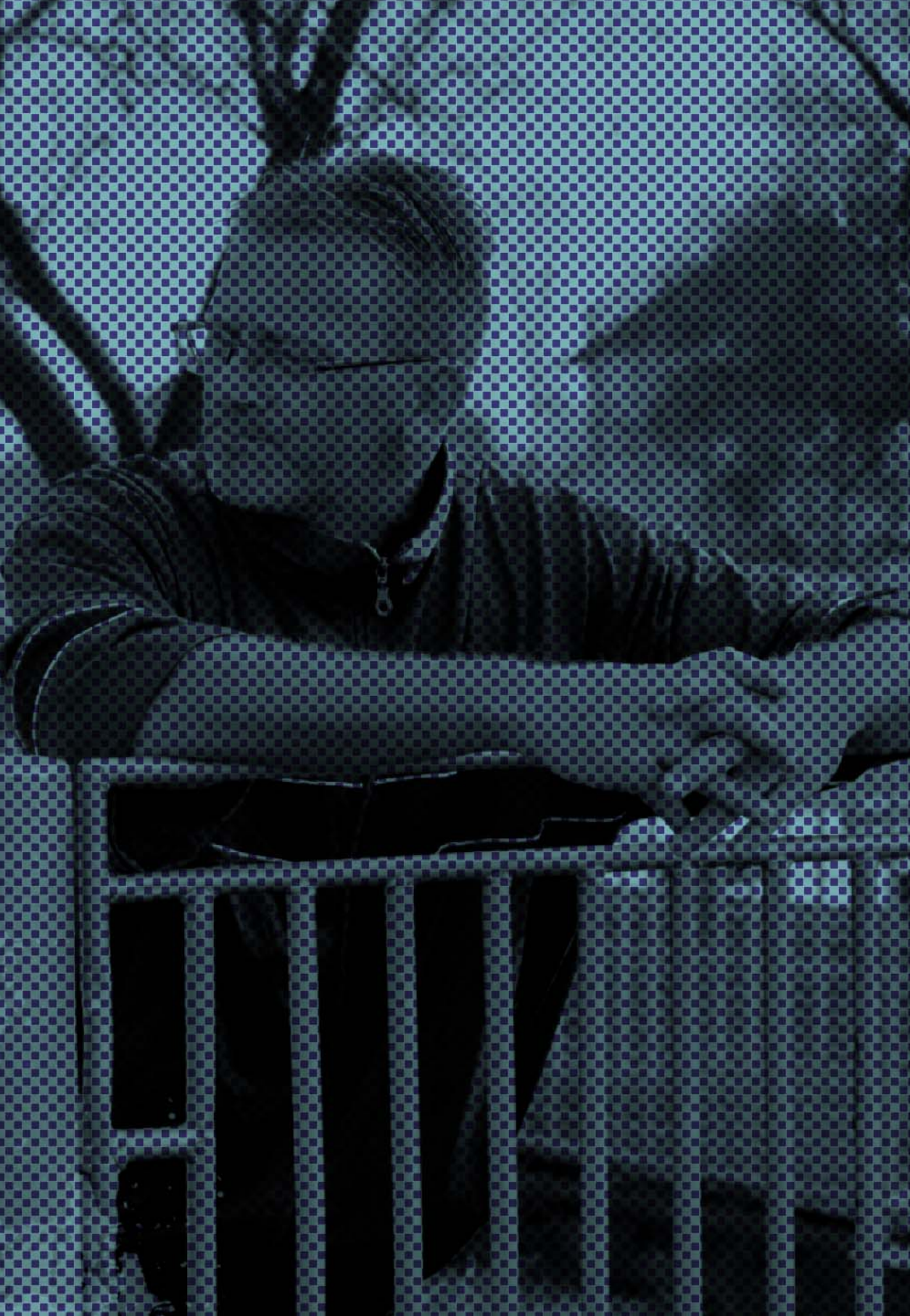
U grupama koje odredi nastavnik učenici trebaju napraviti projektno istraživanje i prirediti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u izvorima baze, potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za što su osuđeni i kolika im je kazna određena.

Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka.

Nakon prezentacija nastavnik i učenici zajednički upoređuju prezentirane informacije te utvrđuju eventualne sličnosti, razlike i međusobnu povezanost. Nastavnik sintetizira rezultate te učenicima postavlja ključna pitanja na koja odgovaraju kroz raspravu koristeći se argumentima iz istraživanja.

DOBOJSKO- POSAVSKA REGIJA

NASLOV	Zločini na prostoru Dobojsko-posavske regije
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Ratni zločini; Doboj, Teslić, Derventa, Modriča, Šamac, Brod; stradanje civilnog stanovništva; zatočenja; protjerivanje; mučenje; logori; etničko čišćenje; masovne grobnice
KLJUČNA PITANJA	Koji su zločini počinjeni na prostoru Dobojsko-posavske regije bili predmet sudskih presuda? Ko ih je počinio i u čemu se ogleda značaj sudskih presuda koje se odnose na spomenute općine?
CILJEVI	Upoznavanje s zločinima počinjenim na području Dobojsko-posavske regije, koji su obuhvaćeni sudskim presudama. Utvrđivanje hronologije ratnih događaja na području Dobojske regije, uz utvrđivanje uzročno-posljedičnih veza između pojedinih događaja te odgovornosti pojedinaca za iste, prema presudama sudova. Analiza zločina na osnovu dijelova svjedočenja žrtava opisanih u sudskim presudama te iznošenje vlastitih zaključaka u odnosu na zaključake iznesene u presudama. Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima. Ukazivanje na značaj sudskih postupaka i sudskih presuda za počinjene zločine.

ISHODI UČENJA	Učenici će: • Navesti ključne događaje koristeći bazu podataka kao izvor informacija. • Interpretirati događaje koristeći informacije iz svjedočenja, analizirajući ih i odgovarajući na pitanja. • Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato. • Utvrditi uzročno-posljedične veze među događajima. • Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora. • Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama. • Razvijati komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući tako toleranciju i međusobno poštovanje. • Razvijati vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.
IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica o zločinima počinjenim u BiH – BIRN BiH
REFLEKSIJA I EVALUACIJA	Nastavnik će nastaviti s zaključcima diskusije i otvoriti prostor za refleksije i dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Učenici trebaju na list papira napisati pet za njih najznačajnijih pojmova koje nose iz urađene aktivnosti.

Aktivnost 1: **MAPIRANJE ZLOČINA**

Ključno pitanje:	Koji su oblici zločina počinjeni na području Dobojsko-posavske regije, činjenično utvrđeni na osnovu sudskih presuda?

Trajanje:	60 minuta

Plan aktivnosti: Učenici će biti podijeljeni u grupe. Svaka grupa će dobiti tekst iz baze koji se odnosi na određenu općinu i područje iz Dobojsko-posavske regije (Doboj, Teslić, Derventa, Modriča, Šamac i Brod).

Učenici trebaju pročitati tekst i izdvojiti nabrojane zločine, vodeći računa o vremenskim odrednicama kada su počinjeni i ko ih je počinio.

Grupa 1: **Bosanski Brod**

Krajem 1991. i početkom 1992. godine na području Bosanskog Broda i okolnih teritorija (sela Barice, Zborište) pojavljuju se vojne formacije s ratnim karakteristikama. Nakon referenduma krajem februara 1992. godine postavljene su barikade po liniji razgraničenja, na putu Derventa – Slavonski Brod. Formiranjem srpske općine Brod, policajci srpske nacionalnosti prešli su na srpsku stranu. (Zemir Kovačević, para. 110, str. 55)

Stanovništvo Bosanskog Broda se samoorganiziralo, čuvajući straže i postavljajući barikade. (Zemir Kovačević, para. 111, str. 56)

U martu 1992. na području općine Bosanski Brod postojao je oružani sukob između naoružanih grupacija koje su s jedne strane činili organizirani stanovnici srpske nacionalnosti uz iskazanu podršku Jugoslovenske narodne armije (JNA), a s druge strane stanovnici bošnjačko-hrvatske nacionalnosti uz podršku vojnih formacija iz Hrvatske. (Zemir Kovačević, para. 135, str. 61–62)

Međunacionalne tenzije, neprijateljstva i sukobi počinju 3. marta 1992. godine, kada dolazi do granatiranja Bosanskog Broda od strane JNA te iz Slavenskog Broda u Hrvatskoj. (Zemir Kovačević, para. 140, str. 62)

Hrvatsko-bošnjačke grupe, uz učešće vojnih formacija iz Hrvatske, 26. marta 1992. napale su srpsko stanovništvo Mjesne zajednice Sijekovac u Traktorskoj ulici. (Zemir Kovačević, para. 200, str. 78)

Napadu je prethodio sastanak kriznog štaba održan u mjesnom uredu na kojem je predstavnicima Srba naloženo da predaju naoružanje. (Zemir Kovačević, para. 202, str. 79)

U dvorištu jedne od kuća u Sijekovcu ubijeno je najmanje osam osoba te još jedna u neposrednoj blizini. (Zemir Kovačević, para. 140, 196, 295, str. 4–5, 62, 77–78, 100)

Civili su istjerani iz podruma, natjerani da legnu licem prema zemlji, udarani i prijećeno im je, te su zastrašivani i na druge načine. (Zemir Kovačević, para. 308, str. 4–5, 104)

Prilikom napada paljene su kuće i pomoćni objekti u Sijekovcu. (Zemir Kovačević, para. 292, str. 4–5, 99)

Civili su odvedeni i raspoređeni u nekoliko kuća, među kojima je bio i mjesni dom, a nakon nekoliko dana napustili su Sijekovac na različite načine. (Zemir Kovačević, para. 303, str. 103)

Nakon napada 26. marta 1993. srpske kuće su pretresane i pljačkane. (Zemir Kovačević, para. 313, str. 5, 105)

Utvrđeno je da su u prostorijama Fudbalskog kluba "Polet", kao i u prostorijama stare zgrade policije te prostorijama skladišta robne kuće "Beograd" u naselju Tulek, bili zatvarani civili – muškarci i žene – koji su bili izloženi fizičkom i psihičkom zlostavljanju, maltretiranju i silovanjima. (Mato Čondrić, para. 43, str. 20–21), (Ivica Vrdoljak, str. 19)

Civili, kao i osobe koje su u trenutku zarobljavanja bile naoružane, hapšeni su pri napuštanju mjesta boravišta i odvođeni u zatočeništvo na stadion "Polet", gdje su završili i neki koji su prethodno bili zatvoreni u Policijskoj stanici Bosanski Brod. (Indira Kamberić, para. 128–131, 211, str. 38–39, 58)

Krajem juna 1992. u jednoj od prostorija na stadionu "Polet" zatvorenici su psihički i fizički zlostavljani. (Indira Kamberić, para. 137–139, 145, str. 3–4, 40, 42)

Tokom jula 1992. ispred prostorija stadiona "Polet" pretučena je jedna osoba, nakon čega je odvedena u nepoznatom pravcu. Od tada joj se gubi svaki trag, sve do pronalaska posmrtnih ostataka. (Indira Kamberić, para. 168–169, str. 4, 47–48)

Zatvorenice u svlačionicama na stadionu "Polet" u više navrata su silovane i premlaćivane te tjerane da čiste kuće u kojima su vojnici HVO-a dežurali na linijama razgraničenja. (Indira Kamerić, para. 221–222, str. 60), (Mato Čondrić, para. 47, str. 22)

Zatočenici u staroj zgradi policije i u skladištu robne kuće "Beograd" tokom ljeta 1992. bili su izloženi fizičkom i psihičkom zlostavljanju. (Mato Čondrić, para. 70–71, str. 29), (Alminko Islamović, para. 110–120, str. 5, 37–39), (Ivica Vrdoljak, str. 2, 20)

Jedan od zatočenih u staroj zgradi policije preminuo je od zadobijenih povreda nakon što je pretučen tokom juna 1992. (Alminko Islamović, para. 190–199, str. 55–58)

Tokom maja 1992. je jedan od zatočenika izveden je iz zgrade stare policijske stanice, a od njega je iznuđena veća količina novca na ime otkupa života. (Alminko Islamović, para. 121–131, str. 40–42)

Troje civila tokom maja 1992. odvedeno je iz stare zgrade policije; tijelo jedne osobe je pronađeno, dok se za dvojicom i dalje traga. (Alminko Islamović, para. 200–203, str. 58)

Najmanje trojica zatočenika iz podruma stare policijske zgrade preminula su tokom augusta 1992., a prethodno su bila premlaćivana. (Alminko Islamović, para. 206–213, str. 60–61)

Nakon posjete predstavnika Crvenog krsta, jedan zatočenik u Srednjoškolskom centru "Fric Pavlik" pretučen je na smrt. (Josip Tolić, para. 144, 169, str. 5, 56–57, 63–64)

Iz zatočeničkog objekta koji se nalazio u skladištu građevinskog materijala u Bosanskom Brodu, zatvorenice srpske nacionalnosti su odvođene i prisiljavane na seksualne odnose. (Josip Tolić, para. 174–189, str. 5–6, 65–71)

Zarobljena lica iz Odžaka tokom ratnih operacija prebačena su u zatočeničke objekte u Bosanskom Brodu, gdje su bila zatvorena sve do pada ove općine u ruke Vojske Republike Srpske, u prvoj polovini mjeseca oktobra 1992. (Josip Tolić, para. 51, str. 25)

Zatvorenici srpske nacionalnosti, među kojima je bilo i onih prebačenih iz Odžaka, iz zatočeničkih objekata – skladišta građevinskog materijala i Srednjoškolskog centra “Fric Pavlik” – izvođeni su više puta na prinudne radove, kopanje rovova. (Josip Tolić, para. 191–192, str. 71–72)

Prilikom izvođenja na kopanje rovova, na prvim borbenim linijama, zatvorenici su ginuli i bivali ranjavani. (Josip Tolić, para. 208–211, str. 76–78)

Tokom aprila i maja 1992. civili srpske nacionalnosti držani su u staroj zgradi policije u Bosanskom Brodu, gdje su ih pripadnici Hrvatskog vijeća obrane (HVO) u više navrata premlaćivali. (A. P., str. 1, 9)

Civili su hapšeni i držani u zgradi Vojne policije tokom juna 1992. (A. P., str. 2, 12)

Veliki broj zatvorenika prebačen je iz Dervente u skladište robne kuće “Beograd” u Tuleku. (N. H., str. 1, 19)

Zatočenici u Tuleku su fizički zlostavljani. (N. H., str. 1–2, 12, 20)

Civil srpske nacionalnosti, uhapšen krajem marta 1992., doveden je u zgradu Skupštine općine, gdje su ga pripadnici HVO-a prilikom ispitivanja premlatili, usljed čega je izgubio svijest. (N. O., str. 1–2, 9–10)

Iz prostorija u kojima je boravila u logoru na stadionu Fudbalskog kluba “Polet”, gdje su se nalazili zatočeni civili srpske nacionalnosti, jedna zatočenica je u septembru 1992. izvedena u potkrovlje objekta i više puta silovana od strane pripadnika HVO-a. (A. P., str. 2, 13–14)

Djevojka je u septembru 1992. odvedena iz svoje kuće, u kuću nepoznatog vlasnika u Tuleku, gdje je držana dva dana i silovana. (M. K., str. 1, 4–5, 8)

Grupa 2: Bosanski Šamac

Zaključeno je da su ranim jutarnjim satima 17. aprila 1992. srpske snage, paravojne formacije i policija silom preuzele vlast u Bosanskom Šamcu te da su pripadnici tih formacija, policije i Jugoslovenske narodne armije (JNA) učestvovali u zauzimanju grada, kao i u hapšenju i zatočenju Bošnjaka i Hrvata. (Stanišić i Župljanin, str. 333), (Blagoje Simić i ostali, str. 140)

U Bosanskom Šamcu je 17. i 18. aprila 1992. provedena akcija oduzimanja oružja od nesrpskog stanovništva, pri čemu je odred JNA ciljao poslovne i privatne objekte u vlasništvu Hrvata i Bošnjaka, nanoseći im štetu i uništavajući ih. (Stanišić i Župljanin, str. 333), (Blagoje Simić i ostali, str. 203–204)

Srpske snage su od 17. aprila do kraja 1992. vršile proizvoljna hapšenja Bošnjaka i Hrvata. Od maja 1992. godine do kraja godine u SUP-u* bilo je zatočeno između 50 i 100 osoba.

Oko 200 osoba bilo je zatočeno u zgradi TO-a*, a oko 1.000 osoba odvedeno u objekte u Zasavici i Crkvini. (Stanišić i Župljanin, str. 334), (Blagoje Simić i ostali, str. 201)

*Služba unutrašnjih poslova, *Teritorijalna odbrana

Od 300 do 500 uhapšenih odvedeno je u srednju školu u Bosanskom Šamcu. (Blagoje Simić i ostali, str. 201)

Uhapšene osobe bile su zatočene u Osnovnoj školi. (Blagoje Simić i ostali, str. 205)

U hodniku gimnastičke dvorane, raznim predmetima, pretučeno je nekoliko muškaraca, pri čemu se iznad njihovih glava pucalo iz vatrenog oružja. (Milan Simić, str. 20)

Prva hapšenja su uglavnom vršili lokalni Srbi – pripadnici policije i pripadnici paravojnih snaga iz Srbije. Među uhapšenima su bile žene, djeca i starije osobe, odvedene iz svojih domova i dovedene u Zasavicu. (Blagoje Simić i ostali, str. 202)

Srpski policajci i pripadnici paravojnih snaga redovno su tukli zatočenike u zgradi SJB-a, u zgradi TO-a i u skladištu u Crkvini, a ta premlaćivanja imala su za cilj kažnjavanje i zastrašivanje zatočenika. (Stanišić i Župljanin, str. 335), (Blagoje Simić i ostali, str. 237), (Stevan Todorović, str. 4, 13–14)

Osim u ćelijama SUP-a, nesrbi su bili zatočeni i u garažama u dvorištu policijske stanice, a praksa kontinuiranog dovođenja ljudi trajala je tokom aprila i maja 1992. Neki su bili zatočeni samo jedan dan prije nego što su bili prebačeni u TO, koji se nalazio preko puta, dok su drugi bili zatočeni mjesecima. (Blagoje Simić i ostali, str. 206)

Jedna grupa Hrvata sredinom maja 1992. odvedena je u Crkvinu, gdje su bili zatočeni u objektima s muškarcima i starijim osobama – u Domu omladine, skladištu, Omladinskom domu i fudbalskom stadionu. Stotine nesrba su bile zatočene u tim objektima u trajanju od jedne noći do jedne sedmice. (Blagoje Simić i ostali, str. 207–208)

U skladištu u Crkvini pripadnici paravojnih formacija 7. maja 1992. ubili su 17 zatočenih Bošnjaka i Hrvata. (Stanišić i Župljanin, str. 334–335)

Neke su držali u privatnim kućama, a kada je Crkvina evakuisana, ljudi iz okolnih sela zatočeni su u Zasavici i nisu smjeli napustiti to područje, osim ako su željeli biti razmijenjeni. (Blagoje Simić i ostali, str. 208)

U Osnovnoj školi “Mitar Trifunović-Učo” zatočenicima su držani proizvoljno i protivpravno. (Stanišić i Župljanin, str. 334)

Utvrđeno je da je 26. aprila 1992. kamionom prisilno premješteno 47 zatočenika iz zgrade TO-a u Brčko, a potom u Bijeljinu. Srpske snage su 4. jula 1992. godine premjestile 70 do 80 zatočenika iz Bosanskog Šamca, kao i četiri autobusa raseljenih lica iz Doboja u jedno selo u Hrvatskoj. (Stanišić i Župljanin, str. 334), (Blagoje Simić i ostali, str. 208–209)

U selu Zasavica tokom jula 1992. zabilježena su silovanja žene nesrpske nacionalnosti, koja su počinili pripadnici MUP-a RS-a. (D. K., str. 1, 5, 7)

Silovanja žene nesrpske nacionalnosti od strane pripadnika VRS-a konstatirana su u maju i junu 1992. u Spomen-domu u Bosanskom Šamcu. (V. Š., str. 1–2, 13–14, 20)

Tokom cijele 1992. nesrpsko stanovništvo Bosanskog Šamca bilo je uklanjano iz njihovih domova. (Stanišić i Župljanin, str. 336)

Civili, koji su bili zatočeni, prisiljavani su da kopaju rovove, grade bunkere, nose vreće s pijeskom ili željezničke pragove za izgradnju rovova i utvrda na liniji fronta. Naoružani stražari tukli su i pucali u one koji bi pokušali pobjeći. (Blagoje Simić i ostali, str. 255–256), (Stevan Todorović, str. 14)

Nakon nasilnog preuzimanja vlasti u Bosanskom Šamcu, uslijedilo je masovno pljačkanje imovine u vlasništvu nesrpskog stanovništva. (Blagoje Simić i ostali, str. 269), (Stevan Todorović, str. 15)

Grupa 3: Derventa

U Derventi se u aprilu 1992. godine vodio sukob između Jugoslovenske narodne armije (JNA) i određenih jedinica; bile su prisutne tri hrvatske brigade, a bilo je granatiranja, privođenja i ispitivanja civila nesrpske nacionalnosti. (M. B., str. 10)

U naselju Čardak krajem aprila 1992. vodile su se borbe, nakon čega je došlo do hapšenja osoba srpske nacionalnosti koje su učestvovala u borbama, a prethodno je smrtno stradalo nekoliko osoba hrvatske nacionalnosti. Uhapšene osobe potom su premlačivali pripadnici HVO-a. (I. P., str. 1–2, 29, 31)

Na području Dervente postojali su logori od kraja aprila do ljeta 1992. u kojima su bili zatočeni civili srpske nacionalnosti. Najprije su smješteni u hangar u Rabiću, gdje je boravilo više od stotinu zatvorenika koje su pripadnici HVO-a udarali i izvodili vani. (N. H., str. 19), (E. i D. Č., str. 2, 19–20), (H. S., str. 2, 5–6), (I. P., str. 31)

Na jednoj strani logora su bili zatvorenici iz Čardaka, koji su smatrani ratnim zarobljenicima i imali su strožiji tretman, dok su uslovi boravka bili loši. (N. H., str. 8–11, 19)

Zatvorenici iz Rabića premješteni su u logor u “Silos” u mjestu Polje, a nakon toga u logore na području Bosanskog Broda. (N. H., str. 19)

Za vrijeme boravka u Rabiću, do druge polovine juna 1992., zatvorenici su fizički zlostavljani. (N. H., str. 1, 7, 20)

Iz prostorije u kojoj su se nalazili u Polju, zatočenici su izvođeni u drugu prostoriju, gdje su premlačivani i maltretirani na druge načine od strane pripadnika HVO-a. (N. H., str. 21), (H. S., str. 2)

Iz hangara u Rabiću zatvorenici su izvođeni na radove na više lokacija; grupa od 15 njih odvedena je na borbene linije na prisilno kopanje rovova, gdje je poginulo osam zatvorenika. (N. H., str. 21–22)

Tokom aprila i maja 1992. civili i osobe koje su položile oružje, a bili su srpske nacionalnosti, hapšeni su i zatvarani u logoru u zgradi bivšeg Doma JNA, gdje su ih pripadnici HVO-a premlačivali i mučili, usljed čega su neki od njih gubili svijest. (D. B., str. 1–2, 5–6), (E. i D. Č., str. 2, 18–20), (I. P., str. 1, 11, 32)

Jedan od zatočenika u Domu JNA ubijen je nakon što je pretučen. (E. i D. Č., str. 1, 19)

Početkom maja 1992. jedna osoba izvedena je iz fiskulturne sale škole u mjestu Kalenderovci, gdje su bili zatvoreni civili hrvatske nacionalnosti, i pretučena. (M. B., str. 1, 11–13), (T. S., str. 1–2, 7–8)

Sredinom oktobra 1992. u mjestu Gornji Božinci pripadnici VRS-a ubili su ženu hrvatske nacionalnosti koja je prethodno izvedena iz svoje kuće. (S. I., str. 1–2, 17–18)

Od jeseni 1992. do zime 1993. u jednoj od prostorija nekadašnjeg ugostiteljskog objekta "Žaba", u više navrata je od strane pripadnika VRS-a silovana žena hrvatske nacionalnosti koja je bila angažirana na radovima u civilnoj zaštiti. (N. V., str. 1, 11–12)

Presudama je utvrđeno da su počiniozi zločina na području Dervente bili pripadnici Hrvatskog vijeća obrane (HVO).

Civili srpske nacionalnosti od druge polovine aprila do prve polovine maja 1992. hapšeni su u Derventi i odvođeni u tadašnji Dom vojske JNA, gdje su ispitivani i gdje su se pripadnici HVO-a nečovječno odnosili prema njima. Nakon toga su u različitim vremenskim intervalima bili prebacivani u logor "Rabić". (Almaz Nežirović, para. 114, str. 40–41)

Hangar u Rabiću je u tom periodu pretvoren u logor. Prije izbijanja ratnih dejstava služio je kao skladište oružja tadašnje JNA. (Almaz Nežirović, para. 116, str. 41)

Hangar u Rabiću imao je sve karakteristike logora u kojem su držani zatočeni civili srpske nacionalnosti, svakodnevno izloženi različitim oblicima psihičkog i fizičkog zlostavljanja. Boravili su u krajnje nehumanim i nehygijenskim uslovima, odakle su odvođeni na prinudne radove s kojih se neki nisu vratili živi. (Almaz Nežirović, para. 125, str. 43)

Zatočenici u hangaru najčešće su premlaćivani rukama, nogama i policijskom palicom. (Almaz Nežirović, para. 378, str. 100–101)

Premlaćivanja su trajala od kraja aprila do kraja juna 1992., a zatočenici su u većini slučajeva maltretirani tako da stave prste na sto koji se nalazio u

unutrašnjosti hangara, nakon čega su udarani po prstima i ostatku tijela. Neki od njih izvođeni su ispred i premlaćivani. (Almaz Nezirević, para. 137–364, str. 3–10, 46–98)

Zatočenicima u hangaru uskraćivana je hrana, koja je često prosipana u betonski kanal koji su koristili za vršenje male i velike nužde. (Almaz Nezirević, para. 367–374, str. 9–10, 98–99)

Civili srpske nacionalnosti krajem aprila 1992. uhapšeni su kod svojih domova u naselju Čardak, nakon napada, te odvedeni u Dom JNA. (Azra Bašić, para. 99, 128, str. 30, 36)

Neki od mještana Čardaka najprije su odvedeni u selo Polje, odakle su prebačeni u Dom JNA. (Azra Bašić, para. 168, str. 43)

Krajem aprila 1992. zatvorenik srpske nacionalnosti pretučen je i usmrćen u Domu JNA, a njegovo tijelo ekshumirano je nakon rata. (Azra Bašić, para. 255–286, str. 4, 60–69)

Vojnici HVO-a su zatočenike iz Doma JNA prisiljavali da hodaju bosi po staklu, ližu krv, jedu jugoslovenske dinare. Izvodili su ih, postrojavali streljački vod, pucali oko njihovih glava i vraćali ih nazad u objekat. (Azra Bašić, para. 288–302, str. 4–5, 69–72)

Zatočenici su u više navrata premlaćivani, a nekima od njih nanošene su povrede nožem i kliještima. (Azra Bašić, para. 288–387, str. 4–6, 69–88)

Pojedini zatočenici u Domu gubili su svijest usljed premlaćivanja. (Azra Bašić, para. 340–343, 360–363, str. 6, 78–79, 82–83)

Zatočenici su početkom maja 1992. premlaćivani u mjestu Polje. (Azra Bašić, para. 378–387, str. 6, 86–88)

Krajem juna 1992. u objektu "Silos" u Polju postojao je logor za srpske civile, u kojem su zatočenici premlaćivani. (Ivica Vrdoljak, str. 2, 7, 19–20)

Osobe srpske nacionalnosti tokom juna 1992. držane su zatvorene u prostorijama škole u mjestu Poljari, gdje je formiran logor i gdje su premlaćivane. (Damir Lipovac, str. 3–4, 7)

Jedan od zatvorenika usmrćen je hicima iz vatrenog oružja ispred logora. (Damir Lipovac, str. 3, 6–7)

Neki od zatvorenika u školi u Poljarima opljačkani su. (Damir Lipovac, str. 4, 7)

Grupa 4: Doboj

Od proljeća 1992. do jeseni 1993. na području Doboja vođen je širok i sistematičan napad srpskih snaga, a sam grad napadnut je 3. maja 1992. (Predrag Kujundžić, para. 165, 189, str. 42, 46)

Zaključeno je da su 3. maja 1992. pripadnici srpske paravojske, Jugoslovenske narodne armije (JNA) i policije preuzeli vlast u Doboju. (Stanišić i Župljanin, str. 382)

Nakon preuzimanja vlasti, Bošnjaci i Hrvati u Doboju postali su žrtve zločina, poput silovanja, ubistava i pljački, koje su nad njima vršili pripadnici različitih paravojnih formacija*. (Stanišić i Župljanin, str. 382–383)

*"Crvene beretke", "Predini vukovi", "Martićevci"

Srpske vlasti su 1992. godine u Doboju držale zatočene civile, uglavnom bošnjačke i hrvatske nacionalnosti, u više od dvadeset zatočeničkih centara.* (Stanišić i Župljanin, str. 378), (Krajišnik, str. 127–128)

*Centar službi bezbjednosti (CSB), zatvor u Doboju, kasarna JNA "4. juli" (Miljkovac), logor u Šešliji, skladište u Usori, željeznička stanica, SRC "Ozren", srednja škola, fabrika guma u Barama, rudnik u Stanarima, osnovna škola u Stanarima, rukometno igralište, "Bosanka", fabrika dalekovoda "Rudanka", selo Kotorsko, hangar u Majevidi, vojni objekat na Putnikovom brdu, Seona, osnovna škola u Grapskoj, prodavnica u Piperima, vojni objekat u Ševarlijiama i u Podnovlju

U Doboju je najmanje 1.000 Bošnjaka i Hrvata bilo zatočeno. (Stanišić i Župljanin, str. 384)

Pripadnici paravojnih organizacija hapsili su civile Bošnjake i Hrvate i odvodili ih u zgradu CSB-a u Doboju, a zatim u Centralni zatvor, gdje su držani u nehumanim uslovima i brutalno su postupali prema njima. (Stanišić i Župljanin, str. 381–382, 384)

Nije bilo naloga za njihovo hapšenje, nisu obaviješteni o razlozima hapšenja, a bio im je uskraćen propisani sudski postupak. (Stanišić i Župljanin, str. 384)

Uhapšeni civili nesrpske nacionalnosti sprovedeni u dobojski Okružni zatvor premlaćivani su od maja do oktobra 1992. od strane stražara i drugih naoružanih osoba. (B. N., str. 1–2, 12–13), (S. M., str. 1–2, 13–15, 17, 26), (V. L., str. 7)

Zatočenici su u zatvoru premlaćivani i početkom 1993., te su tom prilikom neki od njih gubili svijest. (B. N., str. 1–2, 13–16, 24)

Prije nego što su dovedeni u zatvor, civili su najprije sprovedeni u "Vilu" kod "Perče", a zatim u hangare kod "Bosanke". (B. N., str. 12)

U Bukovačkim Čivčijama u junu 1992. konstatovana su silovanja žene bošnjačke nacionalnosti. (B. M., str. 1–2, 11, 16–17)

Tri civila bošnjačke nacionalnosti sredinom juna 1992. ubili su pripadnici MUP-a RS-a ispred njihovih kuća u naselju Miljkovac. (V. B., str. 1–2, 9–11, 15–16, 23–25)

Civil bošnjačke nacionalnosti sredinom juna 1992. premlaćivan je od pripadnika Centra resora državne bezbjednosti Doboj kako bi otkrio gdje se nalazi zakopano zlato i oružje, a prethodno je jedan od civila ispitivan u Centru resora državne bezbjednosti Doboj. (M. P. i M. S., str. 2, 13–15)

Starac koji je bio zatočen u diskoteci u Usori, u junu 1992. je nasmrtno pretučen. (Krajišnik, str. 262)

Preuzimanje vlasti u Doboj, prijetnje i zastrašivanja, natjeralo je hiljade Bošnjaka da napuste grad. (Krajišnik, str. 128), (Stanišić i Župljanin, str. 383)

Zaključeno je i da su srpske snage protivpravno uništavale vjerske, stambene i poslovne objekte koji su pripadali Bošnjacima i Hrvatima. (Stanišić i Župljanin, str. 384), (Krajišnik, str. 297)

Granatiranje Grapske izvršeno je 10. maja 1992., nakon čega je uslijedio pješadijski napad; žene, djeca i stariji mještani iseljeni su na teritoriju pod kontrolom Armije RBiH, dok su vojno sposobni muškarci transportirani u kasarnu "Bare". (Predrag Kujundžić, para. 180, 263–275, str. 45, 60–62)

U ovom napadu spaljene su kuće u selu. (Predrag Kujundžić, para. 289, str. 64)

Najmanje jedna maloljetna osoba je ubijena, a jedna žena ranjena u Grapskoj. (Predrag Kujundžić, para. 297, str. 66)

Nakon Grapske uslijedili su napadi na Kotorsko, Ševarlije i Dragalovce. (Predrag Kujundžić, para. 181–183, str. 45)

U Čivčijama su, nakon napada na Grapsku, održani pregovori s predstavnicima JNA, pri čemu je bošnjačkom stanovništvu Čivčija postavljen ultimatum da predaju oružje koje posjeduju, jer će u protivnom srpska vojska "sравniti selo". Iako je sve oružje predato, (sastojalo se uglavnom od lovačkih pušaka), 12. juna 1992. srpske su snage ušle u selo. (Predrag Kujundžić, para. 316, str. 70)

Muškarci su okupljeni ispred Doma u Čivčijama, gdje su psihički i fizički zlostavljani, dok su kuće u mjestu, uključujući i džamiju, bile spaljene. (Predrag Kujundžić, para. 324–325, 363, str. 71, 78)

"Perčin disko", prijeratni ugostiteljski objekat u mjestu Vila, pretvoren je u logor u koji su dovedeni muškarci, podvrgavani nečovječnom postupanju i odvođeni na živi štit. (Predrag Kujundžić, para. 185, str. 46)

Civilima iz Čivčija naređeno je da uđu u autobuse kojima su, u pratnji naoružanih vojnika, prevezeni i zatvoreni u "Perčin disko", gdje su po izlasku iz vozila morali proći kroz špalir vojnika koji su ih tukli. (Predrag Kujundžić, para. 372, str. 79)

Uslovi u objektu bili su izrazito loši, a zatočenici su tokom boravka u "Perčin disku" podvrgnuti zlostavljanju. (Predrag Kujundžić, para. 372, str. 79)

Oko 50 zatvorenika 12. jula 1992. odvedeno je iz "Perčinog diska" u živi štit na Makljenovac, pri čemu je stradalo njih 16, dok je jedan na početku ubijen kao primjer ostalima. (Predrag Kujundžić, para. 375–377, 384–388, str. 80, 82)

Tijela trojice stradalih nikada nisu pronađena, dok su ostali ekshumirani na Makljenovcu nakon rata. (Predrag Kujundžić, para. 388, str. 82)

Zabilježena su višesatna zlostavljanja zatočenika u "Perčin disku" u drugoj polovini jula 1992. (Predrag Kujundžić, para. 454, str. 93)

Tokom maja 1992. civil je uhapšen u Donjim Šušnjarima i odveden u zatočenički objekat u hangarima u Usori, gdje je fizički zlostavljan, dok je drugi civil iz

naselja Orašja krajem juna odveden u policiju u Doboju, gdje je zadržan više dana. (Slobodan Karagić, para. 121–140, str. 5, 42–48)

Jedan broj civila prebačen je u Centralni zatvor u Doboju, gdje su također vršena ispitivanja i zlostavljanja osoba nesrpske nacionalnosti. (Predrag Kujundžić, para. 185, str. 46)

Zatočenici u Centralnom zatvoru "Spreča" premlaćivani su tokom maja 1992., nakon čega su neki odvedeni u kamp na Vili i ubijeni, a njihova tijela nisu pronađena. (Slobodan Karagić, para. 215–219, str. 67–68)

Ostali zatočenici u narednim mjesecima bili su fizički i psihički zlostavljani u ovom zatvoru. (Predrag Kujundžić, para. 560–567, str. 3, 110–111)

Jedan od civila pretučen je u septembru 1993. prilikom pretresa njegovog stana. (Predrag Kujundžić, para. 573, 581, str. 112, 113)

Silovanja, među kojima su žrtve bile i maloljetnice, utvrđena su tokom ljeta 1992.; maloljetnica je silovana u naselju Bare, a u istom periodu utvrđeno je silovanje maloljetnice u Domu JNA. (Predrag Kujundžić, para. 501–506, 546–549, str. 2–3, 101–102, 108–109), (Slobodan Karagić, para. 144–179, str. 49–58)

Maloljetna osoba od polovine 1992. do decembra iste godine držana je u seksualnom ropstvu i višestruko silovana. (Predrag Kujundžić, para. 554, str. 3, 110)

Sredinom jula 1992. utvrđeno je silovanje u mjestu Dragolovci, uz upotrebu vatrenog oružja. (Miodrag Marković, str. 1–2, 26–27)

Pripadnici srpske oružane formacije zarobili su pripadnika Hrvatskog vijeća obrane, držali ga nekoliko dana u krugu "Energoinvesta" u Kožuhama, a potom ga izveli na lokalitet Djevojačke bare u blizini rijeke Bosne i ubili u ranije iskopanoj raki. (Nebojša Stojanović, str. 1–2, 6)

Zarobljenik je prethodno vođen po selu, a mještanima je naredeno da iskopaju raku. (Nebojša Stojanović, str. 76)

Civilu bošnjačke nacionalnosti, koji je sredinom juna 1992. iz Ševarlija sproveden do kasarne u tom mjestu, a potom odveden od strane Vojne policije iz Doboja, gubi se svaki trag. (Đorđo Simić, para. 86–88, 103, 108, str. 22–23, 26–28)

Srpska vojska uništavala je i vjerske objekte nesrpskog stanovništva na području općine Doboje; u selu Bukovačke Civčije 12. juna 1992. uništena džamija. (Predrag Kujundžić, para. 184, str. 45)

Grupa 5: Teslić

Na području općine Teslić od aprila do decembra 1992., trajao je širok i sistematičan napad srpskih snaga usmjeren protiv civilnog stanovništva bošnjačke i hrvatske nacionalnosti. (Predrag Markočević i Marinko Đukić, para. 113, 145, str. 36, 42), (Dragan Marjanović i ostali, para. 203, 209–211, str. 68, 70)

Pokušaji bošnjačkih grupa da pruže otpor u pojedinim dijelovima općine trajali su vrlo kratko i sveli se na incidentne situacije u pojedinim selima. (Dragan Marjanović i ostali, para. 207, str. 69)

Među nesrpskim stanovništvom Teslića bilo je i onih koji su imali oružje i povremeno su pokušavali uzvratiti na napade srpskih snaga na sela Rankovići i Stenjak. (Dragan Marjanović i ostali, para. 223, str. 73)

Pripadnici paravojnih formacija u maju 1992. u gradu Tesliću ubili su nepoznat broj civila. (Krajišnik, str. 265)

Pripadnici paravojnih formacija ubili su jednu osobu su krevetu u Domu zdravlja. (Krajišnik, str. 265)

Početkom juna u Teslić su došli pripadnici paravojne formacije zvane "Miće" i pripadnici policije iz Doboja, te su pretresali i pljačkali kuće nesrpskih stanovnika. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 281)

Nakon što su blokirani svi putevi koji su vodili iz Teslića, 4. juna 1992. granatirano je bošnjačko selo Stenjak, nakon isteka roka datog stanovnicima da predaju svoje naoružanje. Nikakav otpor nije pružen. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 270)

Srbi su 1992. godine zatočavali Bošnjake i Hrvate u skučenom prostoru u nekoliko zatočeničkih centara u općini Teslić, gdje su ih surovo premlačivali, a neki su usljed toga preminuli. Zatočenici su imali radnu obavezu, uključujući kopanje rovova. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 272), (Krajišnik, str. 293)

Srpske vlasti su 1992. godine u ovoj općini civile pretežno hrvatske i bošnjačke nacionalnosti držale zatočene u sedam* zatočeničkih centara. (Krajišnik, str. 203)

*Stanica javne bezbjednosti (SJB), magacin Teritorijalne odbrane (TO) (na cesti prema rudniku Gomjenica i Vlajićima), zatočenički centar u Pribiniću, škola "Mladost", teslički zatvor, stadion fudbalskog kluba "Proleter" i lječilište Banja Vrućica

Poslije 3. juna 1992. godine, muškarce, Bošnjake, koji su skoro svi bili ugledni građani i koji su bili zatočeni u zgradi SUP-a u Tesliću, tukli su pendrecima, palicama i drugim predmetima.

Zatočenike su tukli pred drugim zatočenicima. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 272), (Brđanin, str. 282)

Iz zgrade SUP-a u Tesliću na kraju su ih premjestili u skladište TO-a u Tesliću i u zatočenički logor u Pribiniću, što je trajalo približno do početka oktobra 1992. godine. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 272)

U skladištu TO-a bilo je zatočeno od 100 do 130 muškaraca, Bošnjaka i Hrvata, koji su bili civili. Premlaćivani su svakog dana, a mnogi su prozvani i nakon toga ubijeni. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 275–276), (Brđanin, str. 172)

Konstatovano je da su pripadnici policije i paravojnih formacija u skladištu TO-a ubili nekoliko zatočenika. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 281), (Brđanin, str. 172), (Krajišnik, str. 265)

Za zatočeničke objekte u skladištu TO-a i zgradi SJB-a bili su zaduženi pripadnici rezervnog sastava milicije i osobe u vojnim uniformama, a zločine u skladištu TO-a počinili su pripadnici milicije i "Crvenih beretki" ili grupe "Miće". (Brđanin, str. 172)

Od nekih zatočenika je iznuđivan novac kako bi bili pušteni iz SJB-a i zgrade Teritorijalne odbrane. (M. P., str. 2, 11–12)

U dvorištu ispred policijske stanice zlostavljano je i ubijeno sedam civila koji su prethodno bili zatečeni u ovom objektu. (Predrag Markočević i Marinko Đukić, para. 260, str. 74–75)

Početkom juna 1992. izveden je napad na naselja Stenjak, Ranković, Ruževići, Gomjenica, Barići i Irice, koja su bila naseljena pretežno bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom. Nakon toga uslijedili su pretresi kuća i pomoćnih objekata, pljačkanje i nezakonito oduzimanje imovine, paljenje kuća te fizičko i psihičko zlostavljanje civila. (Predrag Markočević i Marinko Đukić, para. 193–194, str. 54–55)

Početkom juna 1992. srpske vojne i paravojne formacije pretresle su bošnjačke kuće u selu Irice, pri čemu su vojno sposobni muškarci fizički zlostavljani. (Tomo Mihajlović, str. 1–2, 54–56)

Neki od njih su tom prilikom odvedeni u nepoznatom pravcu; neka su njihova tijela pronađena i ekshumirana nakon rata, dok se za drugima i dalje traga. (Tomo Mihajlović, str. 56–58)

Civili iz sela Donji i Gornji Ružević okupljani su kod doma i džamije, gdje su držani u lošim uslovima. (Nebojša Mirović, str. 54)

Neki od civila su premlaćivani u društvenom domu, a neki ispred svojih kuća. (Nebojša Mirović, str. 63–64)

Osim u domu, civili su premlaćivani ispred svojih kuća. (Nebojša Mirović, str. 67)

Od 3. juna 1992. pripadnici vojske bosanskih Srba i rezervisti doveli su u Teslić od 100 do 120 Bošnjaka i bosanskih Hrvata iz okolnih sela. Prvo su ih zatvorili u zgradu SUP-a, a kasnije ih premjestili u skladište zgrade TO-a. (Brđanin, str. 172)

U drugoj polovini 1992. konstatirana su višestruka silovanja u jednoj od policijskih prostorija. (Tomo Mihajlović, str. 2, 61–63)

Pripadnici paravojne grupe "Miće" ubili su 40 civila, Bošnjaka i bosanskih Hrvata. (Brđanin, str. 172)

U zgradi apoteke u Pribiniću, koja se prije izbijanja sukoba koristila kao skladište, osnovan je zatvor za muškarce Bošnjake, u kojem je u svako doba bilo od sedam do 25 zatvorenika.

Najmanje pet zatočenika je podleglo ozljedama od batiranja u zgradi "apoteke" u Pribiniću. (Brđanin, str. 172)

Na lokalitetu "Bebe", na planini Borje, sredinom juna 1992. ubijeno je 28 civila bošnjačke i hrvatske nacionalnosti koji su prethodno dovezeni iz SJB-a Teslić i Vojnog zatvora u Pribiniću, nakon čega su njihova tijela bačena u već pripremljenu grobnicu. (Dario Slavuljica, para. 54–57, str. 3–5, 20–21), (Dragan Marjanović i ostali, para. 255, 260, 293, 336–337, str. 7–10, 80–81, 90, 100–101)

Najprije je 18 civila izvedeno iz zgrade SJB-a i odvezeno na Borje*, gdje su ubijeni, a potom su na isti način na isto mjesto prevezeni zatočenici iz Pribinića. (presuda Markočeviću i Đukiću se odnosi samo na civile izvedene iz SJB-a), (Dragan Marjanović i ostali, para. 335–336, 453–454, str. 100–101, 128), (Predrag Markočević i Marinko Đukić, para. 281, 284, str. 80)

Tijela 28 ubijenih su ekshumirana nakon rata. (Dragan Marjanović i ostali, para. 487, 520, str. 136, 146)

U periodu od kraja juna do oktobra 1992. otprilike 200 Bošnjaka i Hrvata je prošlo kroz logor u Pribiniću, a neki su tu proveli 105 dana. (Brđanin, str. 283, 297)

Od jula do oktobra 1992. policija bosanskih Srba i vojska su silovale više Bošnjakinja u općini Teslić. (Brđanin, str. 187)

Do kraja jula raseljene su hiljade Bošnjaka i Hrvata iz Teslića, jer je stanovništvo napustilo to područje zbog atmosfere straha koju je stvorila grupa "Miće" u saglasju s politikom, dok su vojska i policija organizovale nekoliko konvoja za "prelaske". (Stanišić i Župljanin, str. 281)

Oštećeni ili razoreni su islamiski i katolički vjerski objekti u ovoj općini. (Stanišić i Župljanin, str. 280), (Krajišnik, str. 297)

Tokom zime 1994. civili su u selu Gusti premlaćeni i mučeni; prema jednom od njih pucano je iz vatrenog oružja, a potom je bio primoran da kopa roveve na položajima VRS-a na Crnoj Rijeci. (Pero Radišić, para. 100–111, 122, str. 3–4, 39–41, 44)

Pripadnici radnog voda nesrpske nacionalnosti maltretirani su tokom radne obaveze na položajima VRS-a početkom 1993. i u augustu iste godine, a jedan od njih je ranjen. (Pero Radišić, para. 153, 160, str. 51–53)

Neki od radno sposobnih civila bošnjačke nacionalnosti smrtno su stradali, a neki ranjeni tokom izvođenja radova na prvim borbenim linijama. (Pero Radišić, para. 182–184, str. 60–61)

Svaka grupa će, uz pomoć geografske karte i hronološkog principa, predstaviti rezultate svoje analize, nakon čega će se oni uporediti radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza među njima. U završnom dijelu aktivnosti nastavnik će otvoriti raspravu o međusobnoj vezi događaja – prostornoj i vremenskoj – njihovim posljedicama i značaju iz današnje perspektive. Učenici trebaju obratiti pažnju i navesti imena osoba na koje se odnose presude za navedene zločine, te zajednički odgovoriti na pitanje: Zbog čega je važno sudsko utvrđivanje zločina?

Aktivnost 2: SVJEDOČANSTVA O ZLOČINIMA

Ključno pitanje:	Zbog čega je važno dokumentirati zločine? Kako lične priče i svjedočenja doprinose boljem razumijevanju i izučavanju zločina?

Trajanje:	60 minuta

Plan aktivnosti: Učenici će biti podijeljeni u grupe. Svaka grupa će dobiti tekst iz baze koji se odnosi na određenu općinu i područje iz Dobojsko-posavske regije (Doboj, Teslić, Derventa, Modriča, Šamac i Brod).

Učenici trebaju pročitati tekst i izdvojiti nabrojane zločine, vodeći računa o vremenskim odrednicama kada su počinjeni i ko ih je počinio.

U uvodnom dijelu časa učenici dijele svoje asocijacije na termin ZLOČIN, dok nastavnik njihove ideje zapisuje na tabli.

U sljedećem koraku aktivnosti nastavnik dijeli učenike na grupe.

Grupa 1: Svjedočenje Saše Miloševića

Grupa 2: Svjedočenje Vlade Dragojlovića

Grupa 3: Svjedočenje Alje Hasančevića i Amira Hurtića

Grupa 4: Svjedočenje Šuhrete Porobić

Grupa 5: Svjedočenje Sabahudina Mehmedovića

Svaka grupa dobija dio videomaterijala. Tokom gledanja učenici imaju zadatak da vode bilješke na osnovu pitanja:

1. O kojim zločinima svjedoci govore?
2. Na koji način ih opisuju?
3. Gdje su zločini počinjeni?
4. Kako mjesta zločina danas izgledaju, ukoliko su prikazana u videomaterijalu?
5. Koje su posljedice zločina?

Prilikom prezentiranja na tabli se zapisuju ključni pojmovi i događaji hronološkim redoslijedom da bi se mogla sagledati cjelokupna slika i uporediti vrste izvršenih zločina.

U završnom dijelu časa nastavnik s učenicima rezimira temu, ukazujući na poveznice između činjenica iznesenih u videomaterijalu i onih koje su prezentirali učenici.

Učenicima će za finalnu diskusiju biti postavljena sljedeća pitanja:

1. Jeste li o događajima više saznali putem svjedočenja?
2. Da li vam je tema bila razumljivija kada je ispričao preživjeli sudionik događaja?
3. Kakve su se emocije javile slušajući priče preživjelih?
4. Kako lične priče i svjedočenja doprinose boljem poznavanju i izučavanju zločina?
5. Zbog čega je važno dokumentirati zločine?

Aktivnost 3: PRESUDE I KAZNE

**Ključno
pitanje:**

Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine? Zbog čega su važne kazne?

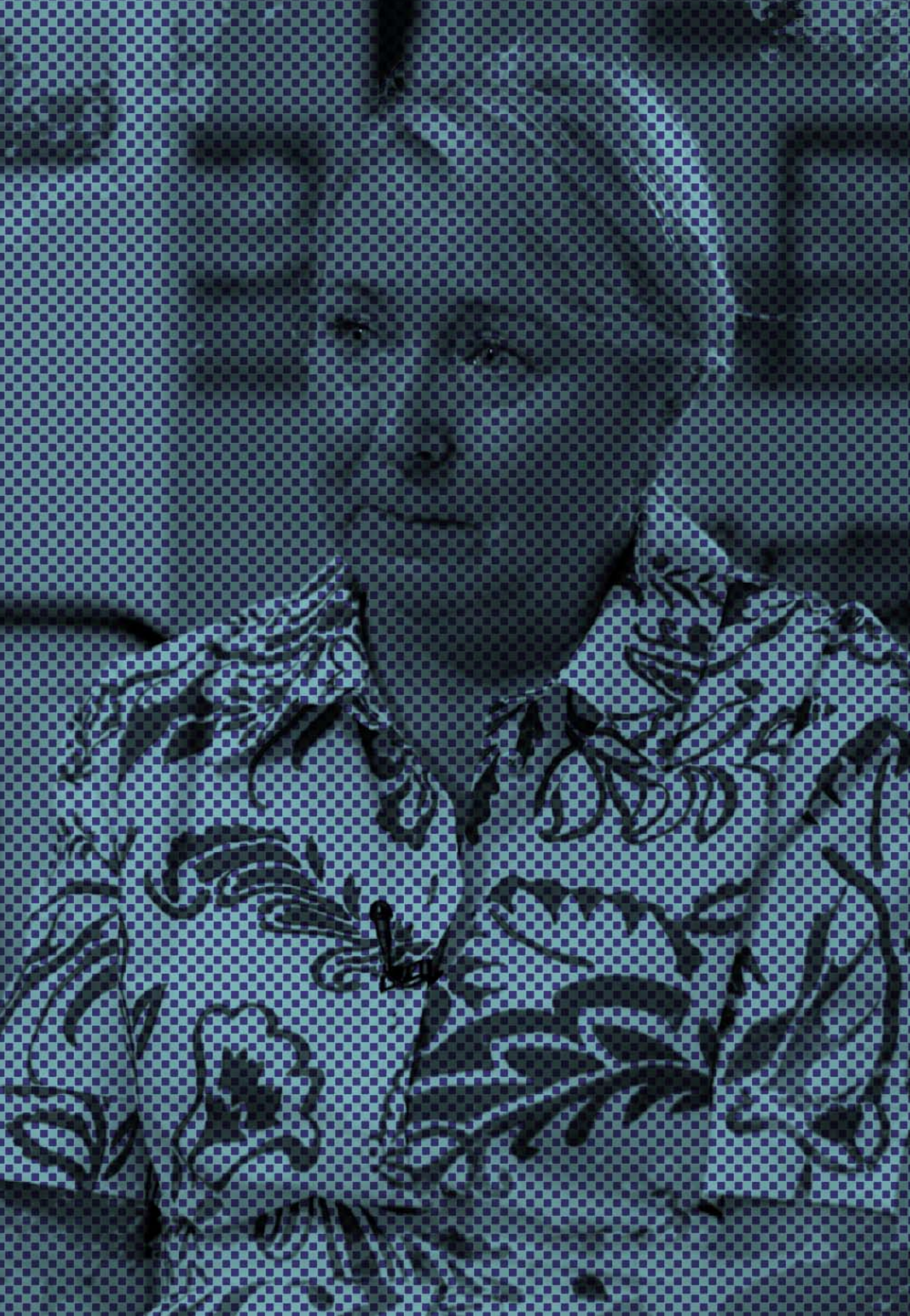
Plan aktivnosti: Projektni istraživački zadatak.

U grupama koje odredi nastavnik učenici trebaju napraviti projektno istraživanje i pripremiti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u izvorima baze potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za šta su osuđeni i kolika im je kazna izrečena.

Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka. Nakon prezentacija nastavnik i učenici zajednički upoređuju prezentirane informacije te utvrđuju eventualne sličnosti, razlike i međusobnu povezanost. Nastavnik sintetizira rezultate te učenicima postavlja ključna pitanja na koja odgovaraju kroz raspravu koristeći se argumentima iz istraživanja.

GORAŽDANSKA REGIJA

NASLOV	Zločini na prostoru Goražda
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Ratni zločini, civilno stanovništvo, hapšenja, fizička maltretiranja, progon, ubistva, Goražde
KLJUČNA PITANJA	Koji su i na koji način su izvršeni zločini na prostoru Goražda tokom 1992. godine? U čemu se ogleda značaj sudskih presuda koje se odnose na prostor Goražda?
CILJEVI	Upoznavanje sa zločinima počinjenim na prostoru Goražda početkom rata, koji su bili tretirani sudskim presudama. Utvrdjivanje hronologije ratnih dešavanja na prostoru Goražda tokom 1992. godine, utvrđujući uzročno-posljedične veze između pojedinih događaja te odgovornosti pojedinaca za iste, prema presudama sudova u Bosni i Hercegovini. Analiza zločina na prostoru Goražda na osnovu dijelova svjedočenja žrtava opisanih u sudskim presudama te iznošenje vlastitih zaključaka u odnosu na zaključke iznesene u presudama. Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima. Ukazivanje na značaj sudskih postupaka i sudskih presuda za počinjene zločine.

ISHODI UČENJA	Učenici će: • Navesti ključne događaje koristeći bazu podataka kao izvor informacija (historijski izvor). • Interpretirati događaje koristeći informacije iz svjedočanstava, analizirajući ih i odgovarajući na pitanja. • Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato. • Utvrditi uzročno-posljedične veze među događajima. • Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora. • Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama. • Razvijati komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući tako toleranciju i međusobno poštovanje. • Razvijati vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.
IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica o zločinima počinjenim u BiH – BIRN BiH
REFLEKSIJA I EVALUACIJA	Nastavnik će nastaviti sa zaključcima diskusije i otvoriti prostor za refleksije i dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Učenici trebaju na list papira napisati pet za njih najznačajnijih pojmova koje nose iz urađene aktivnosti.

Aktivnost 1: **MAPIRANJE ZLOČINA**

Ključno pitanje:	Koji su oblici zločina počinjeni na prostoru Goražda, ko su njihovi počiniooci i ko su žrtve?

Trajanje:	45 minuta

Plan aktivnosti: Učenici dobijaju tekst iz baze i rade u parovima na njegovoj analizi. Tokom čitanja trebaju podvući koje se vrste zločina navode u tekstu te odgovoriti na sljedeća pitanja:

1. Koji se konkretni zločini navode u dokumentima?
2. Kada, gdje i na koji način su počinjeni?
3. Ko je odgovoran za zločin i šta je navedeno u presudama?

U sljedećem koraku učenici predstavljaju rezultate svoje analize, a nastavnik na tabli zapisuje ključne pojmove. U završnom dijelu aktivnosti nastavnik otvara raspravu o međusobnoj povezanosti događaja – prostornoj i vremenskoj – te o njihovim posljedicama i značaju iz današnje perspektive.

Tekst za analizu:

Regija obuhvata geografsko područje današnjeg Bosansko-podrinjskog kantona, odnosno grada Goražda i njegove okoline. Žrtve su, prema presudama, bili civili bošnjačke i srpske nacionalnosti, a počiniooci pripadnici srpskih snaga, Teritorijalne odbrane i Armije RBiH.

Rat u Goraždu počeo je 4. maja 1992. godine, kada je grad bio pod blokadom, a u julu iste godine u njemu se nalazilo oko 30.000 izbjeglica iz okolnih područja. (Ibro Merkez i ostali, para. 82, str. 42), (Ahmet Sejdić, para. 71, str. 33)

Granatiranje Goražda odvijalo se svakodnevno, a grad je bio u haotičnom stanju. (Ibro Merkez i ostali, para. 230, str. 77)

Nakon 4. maja 1992. raste napetost među stanovnicima naselja Lozje (Kokino Selo), što dovodi do njihovog odvajanja i naoružavanja po različitim osnovima, nakon čega počinju čuvati straže. (Dragan Šekarić, para. 396, str. 87)

Srpske snage su 22. maja 1992. napale Kokino Selo. U napadu su smrtno stradala 33 civila, među kojima i djevojčica starosti 12 godina. (Dragan Šekarić, para. 391, 403, 409, 413, str. 86, 88–89, 90, 91)

Civili su stradali bježeći prema Drini; neki su ubijeni u svojim kućama, dok su drugi zarobljeni i odvedeni, a njihova tijela kasnije pronađena. (Dragan Šekarić, para. 407–413, str. 89–91)

Stanovništvo sela Bučje, u blizini položaja jedinica Vojske Republike Srpske (VRS) u Čajniču i okolini, bilo je dobro naoružano i odbijalo je predati oružje kada je na to pozivano. (Ahmet Sejdić, para. 57, 66, str. 29, 31)

Pripadnici Teritorijalne odbrane Goražde dva puta su pokušali razoružati stanovnike sela Bučje, ali je došlo do razmjene vatre, pri čemu je jedan pripadnik TO-a Goražde teško ranjen. (Ahmet Sejdić, para. 58, str. 29–30)

Nakon razoružavanja, 15. jula 1992. godine, stanovnici srpske nacionalnosti izrazili su želju da napuste Bučje i pređu u Čajniče, pod kontrolu VRS-a, ali kako u toj općini nije bilo bošnjačkog stanovništva, goraždanski Općinski štab TO-a donio je odluku da ti ljudi budu prebačeni u policiju u Goražde. (Ahmet Sejdić, para. 86, 91, 95, 101, str. 36, 38, 40)

Utvrđeno je da su postojali valjani razlozi za hapšenje stanovnika iz Bučja koji su bili sposobni učestvovati u neprijateljstvima, uključujući i žene, od kojih su neke bile i obučene za korištenje oružja i isto posjedovale, i da je njihovo odupiranje da predaju oružje na zvanični poziv vlasti, s važnim položajem samog sela, predstavljalo prijetnju. (Ahmet Sejdić, para. 105, str. 40)

Nakon što je iz Čajniča stigla informacija da nema živih Bošnjaka za razmjenu, stanovnici iz Bučja su odvedeni u kuću na Trebeškom brdu, gdje su psihički i fizički maltretirani i prethodno opljačkani. (Ahmet Sejdić, para. 55–56, 108, 125–128, str. 29, 41, 44–45)

U tom periodu su se na području Bučja i Trebeškog brda nalazile brojne vojne formacije, ali i pojedinci koji im nisu pripadali. (Ahmet Sejdić, para. 168, 170–171, 194, str. 53, 57–58)

Zarobljenici s Trebeškog brda sprovedeni su tokom noći 21. jula 1992. godine. (Ahmet Sejdić, para. 209, str. 60)

Civile srpske nacionalnosti iz Bučja sproveli su vojnici u prostorije SJB-a. (Ibro Merkez i ostali, para. 209, 212–213, str. 72, 73)

Policija u Goraždu činila je sve kako bi se riješio status ovih lica i poboljšali uslovi njihovog boravka, s obzirom na to da nisu imali podršku od organa nadležnih za zatvorena lica. (Ibro Merkez i ostali, para. 224, str. 76)

Po naredbi Predsjedništva Skupštine općine Goražde od 9. jula 1992., pripadnici aktivnog i rezervnog sastava policije su, po prethodno pripremljenom spisku, civile srpske nacionalnosti odvodili iz njihovih domova u prostorije četiri stana koja su se nalazila prekoputa Stanice javne bezbjednosti (SJB) u Goraždu. (drugostepena presuda Ibro Merkez, para. 31, 36–37, 44–45, str. 15–17, 19)

Ti civili bili su zatvoreni i držani u nehumanim uslovima. (drugostepena presuda Ibro Merkez, para. 51, 53, str. 20–22)

Naredbom goraždanskog Ratnog predsjedništva s početka oktobra 1992. godine navedeno je da se građani mogu vratiti u svoje stanove, s tim što se policija obavezuje da onemogući njihovo udaljavanje s područja Goražda. (drugostepena presuda Ibro Merkez, para. 44, str. 19)

Činjenice o počinjenim zločinima na području Goraždanske regije pronađene su u pravosnažnoj presudi Okružnog suda u Istočnom Sarajevu. Žrtve su, kako je utvrđeno u presudi, bili zarobljeni vojnici.

Sedmorica pripadnika Vojske Republike Srpske zarobljeni su u drugoj polovini augusta 1992. i zatočeni u Stanici javne bezbjednosti Goražde. (Muhamed Adžem i ostali, str. 2–3, 15–16)

Sredinom septembra 1992. ova sedmorica ratnih zarobljenika odvedeni su iz zgrade policije i ubijeni na nepoznatom mjestu na nepoznat način. (Muhamed Adžem i ostali, str. 2–3, 18, 19, 21)

Posmrtni ostaci dvojice ekshumirani su iz jezera Perućac i identificirani, dok tijela ostalih nisu pronađena. (Muhamed Adžem i ostali, str. 2–3, 21)

Aktivnost 2: SVJEDOČANSTVA PREŽIVJELIH

Ključna pitanja:	Koji su zločini počinjeni na prostoru Goražda? Kako o tome saznajemo na osnovu ličnih svjedočanstava preživjelih?
Trajanje:	45 minuta

Plan aktivnosti: Učenici će biti podijeljeni na grupe i svaka grupa će dobiti po jedan videomaterijal sa svjedočenjem iz regije Goražde.

Grupa 1: Svjedočenje Mirsade Kaloper

Grupa 2: Svjedočenje Rabije Paradžik

Grupa 3: Svjedočenje Slavka Helete

Nakon gledanja, učenici u grupama odgovaraju na sljedeća pitanja:

1. O kojim događajima osoba govori?
2. Na koji način ih opisuje?
3. Koje zločine navodi te gdje su i ko ih je počinio?
4. Šta ste novo saznali na osnovu pregledanog svjedočenja?

Nakon što svaka grupa prezentira rezultate svoje analize, a nastavnik na table napiše ključne pojmove, zajednički će utvrditi kada su se navedeni događaji desili i mogu li se međusobno povezati. Nakon toga učenici će s nastavnikom odgovoriti na ključna pitanja: Koji su zločini počinjeni na prostoru Goražda? Kako o tome saznajemo na osnovu ličnih svjedočanstava preživjelih?

AKTIVNOST 3: PRESUDE I KAZNE

Ključno pitanje:	Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine? Zbog čega su važne kazne?

Plan aktivnosti: Projektni istraživački zadatak.

U grupama koje odredi nastavnik, učenici izrađuju projektno istraživanje i prirediti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u izvorima baze potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za što su osuđeni i kolika im je kazna izrečena.

“Sud Bosne i Hercegovine je činjenice o počinjenim zločinima na području Goraždanske regije utvrdio u pravosnažnim presudama u predmetima ‘Dragan Šekarić’, ‘Ahmet Sejdić’ te ‘Ibro Merkez, Predrag Bogunić i Ešref Hurić’.

Činjenice o počinjenim zločinima na području Goraždanske regije pronađene su u pravosnažnoj presudi Okružnog suda u Istočnom Sarajevu.

Žrtve su, kako je utvrđeno u presudi, bili zarobljeni vojnici.

Presuda Okružnog suda u Istočnom Sarajevu (predmet ‘Adžem i ostali’), koju je u činjeničnom dijelu potvrdio Vrhovni sud Republike Srpske pronađena je i preuzeta sa stranice Visokog sudskog i tužilačkog vijeća (VSTV), te je numeracija stranica preuzeta na način kako je navedena u formatima presuda objavljenih na stranici VSTV-a.”

Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka.

Nakon prezentacija, nastavnik i učenici zajednički upoređuju prezentirane rezultate, utvrđuju eventualne sličnosti, razlike i međusobne povezanosti. Nastavnik sintetizira rezultate te učenicima postavlja ključna pitanja na koja odgovaraju kroz raspravu koristeći se argumentima iz istraživanja.

HERCEGOVAČKO- NERETVANSKA REGIJA

NASLOV	Zločini na prostoru Hercegovačko-neretvanske regije
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Ratni zločini, civilno stanovništvo, zatočenje, progon, srpske vojne snage, milicija, paravojne formacije, Konjic, Mostar, Čapljina, Stolac, Prozor, odvođenje stanovništva, zarobljavanje, strijeljanje, logori, prinudni rad, živi štit, snajpersko djelovanje, granatiranje ABiH, HVO
KLJUČNA PITANJA	Koji su oblici zločina i na koji način su izvršeni na prostoru Hercegovačko-neretvanske regije? U čemu se ogleda značaj sudskih presuda koje se odnose na spomenute općine?
CILJEVI	Upoznavanje sa zločinima počinjenim na prostoru Hercegovine (Konjic, Mostar, Čapljina, Stolac, Prozor) u periodu od 1992. do 1995. godine, koji su obuhvaćeni sudskim presudama Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) i domaćih sudova. Utvrdjivanje hronologije ratnih dešavanja na prostoru Hercegovačko-neretvanske regije, s ciljem razumijevanja uzročno-posljedičnih veza i odgovornosti pojedinaca, prema presudama MKSJ-a. Analiza zločina na prostoru Hercegovačko-neretvanske regije 1992–1995. godine na osnovu dijelova svjedočenja žrtava opisanih u sudskim presudama te iznošenje vlastitih zaključaka u odnosu na zaključke iznesene u presudama. Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima. Ukazivanje na značaj sudskih postupaka i sudskih presuda za počinjene zločine. Ukazivanje na značaj slobode kao osnovnog ljudskog prava i njenog kršenja i ugrožavanja u ratu. Ukazivanje na značaj mira spram rata i svega što rat donosi.

ISHODI UČENJA	Učenici će: • Navesti ključne događaje koristeći bazu podataka kao izvor informacija. • Interpretirati događaje koristeći informacije iz ličnih svjedočanstava, analizirajući ih i odgovarajući na pitanja. • Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato. • Utvrditi uzročno-posljedične veze među događajima. • Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora. • Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama. • Razvijati komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući na taj način toleranciju i međusobno poštovanje. • Razvijati vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.
IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica o zločinima počinjenim u BiH – BIRN BiH
REFLEKSIJA I EVALUACIJA	Predavač će nastaviti sa zaključcima diskusije i otvoriti prostor za refleksije i dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Učenici na kraju trebaju odgovoriti na pitanje: Šta sam novo naučio tokom provedene aktivnosti učenja? (5 minuta)

Aktivnost 1: VREMENSKO I PROSTORNO MAPIRANJE ZLOČINA

Ključna pitanja: Koji su oblici zločina počinjeni na prostoru Hercegovačko-neretvanske regije činjenično utvrđeni na osnovu presuda sudova? U kojim dijelovima su navedeni zločini počinjeni i ko je za njih odgovoran?

Trajanje: 60 minuta

Plan aktivnosti: Nastavnik, na osnovu uvodnog teksta iz baze, iznosi kontekst događaja koji se odnose na Hercegovačko-neretvansku regiju.

“Zločini počinjeni u ovoj regiji datiraju od aprila 1992., kada su konstatirane pljačke, ali i granatiranje Mostara i Konjica do sredine aprila 1994., kada su posljednji zatočenici pušteni iz ‘Heliodroma’ i kada je okončana opsada grada Mostara. Žrtve zločina su bili civili bošnjačke, hrvatske i srpske nacionalnosti, ali i vojnici Bošnjaci, dok su među počiniočima bili pripadnici vojnih formacija Hrvatskog vijeća obrane (HVO) i jedinica pod njihovom kontrolom, Armije Bosne i Hercegovine (ABiH) te srpskih paravojnih formacija. Navodi se u presudama da su u pojedinim općinama bile prisutne snage Hrvatske vojske (HV) i da su nekad čak pružale HVO-u pomoć u napadima, kao i da su snage Jugoslovenske narodne armije (JNA) i Vojske Republike Srpske (VRS) granatirale Mostar 1992. godine.

Zbog specifične situacije koja je vladala u samom Mostaru od maja od aprila 1993., ovaj grad je detaljnije obrađen, kao i snajperski incidenti koji su konstatirani u samom gradu. Namjera sažetaka utvrđenih činjenica je tačno prenošenje zaključaka sudskih vijeća, koji nekada i zbog prevoda mogu biti različiti u jezičkom i smislu korištenja različitih termina, kao što su ‘srpske snage’, ‘hrvatske snage’, ‘bošnjačke snage’, a pod kojima se podrazumijeva vojska, policija, paravojne formacije ili civili koje su te snage naoružale. Iako su se snage ABiH i HVO-a borile protiv snaga VRS-a tokom cijelog rata od 1992. do 1995., zločini koje tretira presuda u predmetu Mucić i ostali obuhvata samo period 1992. na području Konjica.

Od proljeća 1993. do aprila 1994. u Hercegovini je trajao sukob između ABiH i HVO-a, sa izuzetkom Prozora, gdje su borbe vođene i u oktobru 1992. godine.”

Učenici se dijele u grupe. Svaka grupa dobija tekst iz baze koji se odnosi na jednu općinu ili grad.

1. Tokom čitanja tekstova učenici trebaju podvući i izdvojiti sve oblike zločina koji su navedeni.
2. Izdvojiti nazive mjesta i sela koji se navode u dokumentu i pokušati ih pronaći na karti.
3. Izdvojiti najvažnije događaje i hronološki ih poredati.
4. Na osnovu teksta izdvojiti ko je, prema presudama, odgovoran za zločin.

Grupa 1: Prozor

Krajem ljeta 1992. napetost je porasla, a nasilje između Hrvata i Bošnjaka u Prozoru, koje je tada započelo, neprestano se pojačavalo do oktobra 1992. (Prlić i ostali, tom II, str. 8)

HVO* je 23. oktobra 1992., uz pomoć HV-a*, napao grad Prozor tenkovima, artiljerijom, snajperskom vatrom i oklopnim transporterima, a na grad je palo više od 1.500 projektila različite jačine i ciljani su dijelovi grada većinski nastanjeni Bošnjacima. (Prlić i ostali, tom II, str. 10–11)

*Hrvatsko vijeće obrane *Hrvatska vojska

Borbe su prestale uvečer 24. oktobra 1992. tako što je HVO uspostavio kontrolu nad Prozorom. (Prlić i ostali, tom II, str. 13)

Od jutra 24. oktobra 1992. do barem 30. oktobra 1992. vojnici HVO-a prodirali su u grad Prozor, gdje su uništili i zapalili oko 75 bošnjačkih stambenih objekata nakon što bi ih polili benzinom. (Prlić i ostali, tom II, str. 13–14)

Vojnici HVO-a zapalili su bošnjačku kuću i ubili jednog starijeg čovjeka i jednu ženu, stanovnike Paljika. (Prlić i ostali, tom II, str. 17)

Nakon uspostavljanja kontrole nad gradom Prozorom, vojnici HVO-a uhapsili su veliki broj Bošnjaka, pripadnika ABiH, držali ih u zatočenju u osnovnoj školi u Ripcima od dva dana do jedne sedmice, a nakon toga su oslobođeni. (Prlić i ostali, tom II, str. 18)

Uhapšeno je oko 20 Bošnjaka iz sela Paljike, među kojima su bili pripadnici TO-a/ABiH, koji su prvo zatočeni u podrumu jedne kuće u selu Paljike, a potom prebačeni u školu u Ripcima. (Prlić i ostali, tom II, str. 18)

Nakon što su stavili pod kontrolu Parcanu, vojnici HVO-a su zapalili devet bošnjačkih stambenih objekata, jer stanovništvo koje se krio po šumama nije odgovorilo na poziv da preda oružje. (Prlić i ostali, tom II, str. 22)

HVO je napao Lizoperce sredinom aprila 1992. (Prlić i ostali, tom II, str. 22)

Zaključeno je da je HVO 19. aprila 1993. zapalio stambene objekte Bošnjaka u selu Tošćanica i da su pripadnici HVO-a tokom napada na selo hicima iz vatrenog oružja ubili naoružanog čovjeka odjevenog u civilnu odjeću, te dvije starije osobe. (Prlić i ostali, tom II, str. 23)

Pripadnici HVO-a su u maju ili junu 1993. napali selo Skrobućane, zapalili imovinu Bošnjaka te džamiju u selu. (Prlić i ostali, tom II, str. 25)

Početkom jula 1993. napadnuto je selo Podaniš i zapaljena imovina Bošnjaka. (Prlić i ostali, tom II, str. 26)

Selo Prajine su snage HVO-a napale 19. jula 1993., ubile trojicu muškaraca koji su bili stari i bolesni, a dvojica od njih su prethodno premlaćeni. (Prlić i ostali, tom II, str. 26)

Istog dana su vojnici HVO-a ubili tri osobe na planini Tolovac. (Prlić i ostali, tom II, str. 28)

Utvrđeno je da stanovnici Prozora tokom ljeta 1993. nisu mogli napuštati općinu bez propusnice. (Prlić i ostali, str. 29, tom II)

Krajem juna 1993. pripadnici HVO-a hapsili su muškarce Bošnjake, pripadnike HVO-a u Lugu i Lapsunju, te su ih odveli u Vatrogasni dom u Prozoru. (Prlić i ostali, tom II, str. 32)

Početkom jula 1993. hapšeni su muškarci u selima Duge, Lug, Kovačevo Polje i Podaniš/ Podonis, nakon čega su odvedeni u Srednju školu. (Prlić i ostali, tom II, str. 32–33)

Hapšenja Bošnjaka, među kojima je bilo pripadnika ABiH i HVO-a, nastavljena su sredinom jula 1993. u ostalim prozorskim mjestima; zatočenici su odvedeni u Srednju školu. (Prlić i ostali, tom II, str. 33)

Civili iz Družinovića su početkom augusta 1993. bili fizički zlostavljani i opljačkani, dok je jedna žena silovana i seksualno zlostavljana. (Darko Dolić, para. 91–106, str. 20–23)

Tokom ljeta 1993., između 400 i 500 osoba, porijeklom iz grada Prozora i okolnih sela, bilo je zatočeno u više učionica Srednje škole u Prozoru. (Prlić i ostali, tom II, str. 37)

Jedan od zatočenika je početkom augusta 1993. ubijen iz vatrenog oružja u Vatrogasnom domu, a potom je iz objekta odvedeno šest osoba, nakon čega im se gubi svaki trag. (Nikola Marić, para. 235–256, 645–664, str. 15–16, 74–79, 175–180)

Bošnjaci koji su u Ustirama čekali transport do logora u Prozoru bili su prisiljeni da se međusobno tuku, nakon čega su fizički zlostavljani, a jedan od njih odveden je u pravcu Jezera, nakon čega mu se gubi svaki trag. (drugostepena presuda Željko Jukić, para. 221–238, str. 7–8, 74–77)

Hapšenja i dovođenja Bošnjaka iz prozorskih naselja u Vatrogasni dom nastavljena su i u septembru 1993. (Nikola Marić, para 354–365, 515–518, str. 13, 103–105, 144–145)

Krajem novembra 1993. u Vatrogasnom domu su ispitivani nezakonito zatočeni civili bošnjačke nacionalnosti, koji su premlaćivani i mučeni električnom palicom. (Goran Pavković, para. 52–57, str. 3–4, 14–15)

Zatočenici su fizički zlostavljani u Vatrogasnom domu i ranije, tokom ljeta 1993. (drugostepena presuda Željko Jukić, para. 244–255, str. 8, 79–82)

Sredinom aprila 1993. uhapšeno je oko 20 muškaraca iz sela Skrobućani i Paroš; zatvoreni su u skladište policijske stanice, a potom prebačeni u prozorske logore, dok su pojedini hapšeni u selu Duge i zatvoreni u policijsku stanicu. (Nikola Marić, para. 377–402, 415–418, str. 7–8, 109–114, 117–118)

Prilikom hapšenja muškaraca u Parošu, ubijen je starac ispred svoje kuće. (Nikola Marić, para. 158–173, str. 8, 55–58)

Početkom jula 1993. napadnuto je civilno stanovništvo bošnjačke nacionalnosti sela Duge; pucano je iz vatrenog oružja oko nogu jednom od mještana, a jedan civil je ubijen. (drugostepena presuda Željko Jukić, para. 113–120, str. 5, 43–44)

Ubistva civila su tokom jula 1992. konstatirana u Parošu, Tolovcu i planinskom selu Prain. (Nikola Marić, para. 273–291, 180–193, 201–227, str. 14–15, 60–63, 66–72, 83–87)

Zaključeno je da su u ranim jutarnjim satima 14. septembra 1993. snage ABiH izvršile napad na Uzdol, da su borbe započele u školi u Ceru i da su ubistva mještana po kućama u uzdolskim zaseocima izvršena odmah poslije toga. (Halilović, str. 220)

Tokom napada je poginulo više vojnika ABiH i HVO-a. (Halilović, str. 221)

Utvrđeno je da su jedinice ABiH u Uzdolu lišile života civile koji nisu aktivno učestvovali u neprijateljstvima. (Halilović, str. 274–275)

Konstatirano je da je više žrtava ustrijeljeno iz neposredne blizine, odnosno s leđa, da su ubijani u krevetima, ispred svojih kuća i da su meta napada bila djeca. (Halilović, str. 275–276)

Na području sela Zahum, na lokalitetu Zvirnjača, pripadnici HVO-a su u prvoj polovini oktobra 1993. ubili maloljetnika, dok je ranije drugi fizički maltretiran kada je, zajedno sa zatvorenim civilima, cijepao drva za potrebe pripadnika HVO-a. (Ivan Jakoviljević, str. 1–2, 6–8, 10–13)

Maloljetni civili su bili zatvoreni u školi u Zahumu, na području koje je odranije bilo pod kontrolom snaga HVO-a. (Ivan Jakoviljević, str. 6)

Grupa 2: Jablanica

Kao počinioци zločina na području Jablanice u presudama MKSJ-a označeni su pripadnici vojnih snaga Hrvatskog vijeća obrane (HVO). Prema pravosnažnim presudama Suda Bosne i Hercegovine, počinioци zločina na području Jablanice bili su pripadnici policije i Armije RBiH.

Sukobi između Hrvatskog vijeća obrane (HVO) i Armije Bosne i Hercegovine (ABiH) u Jablanici izbili su 13. i 14. aprila 1993., a sam grad je granatiran s područja Risovca, gdje su bili artiljerijski položaji HVO-a. (Prlić i ostali, tom II, str. 125–126)

HVO je počeo granatirati jablaničko naselje Soviće rano ujutro 17. aprila 1993. iz pravca Risovca, koji je južno od Sovića, prije svega zaseoka Gornja Mahala. (Naletilić i Martinović, str. 11), (Prlić i ostali, tom II, str. 128)

Nakon razaranja kuća u gornjem dijelu Sovića, HVO je ušao u naselje. Mjesni komandir ABiH se predao, a nekoliko civila je dovedeno u školu. (Naletilić i Martinović, str. 12–13), (Prlić i ostali, tom II, str. 129–131)

Zatočeni vojnici ABiH su 18. aprila 1993. iz škole u Sovićima prebačeni u zatvor u Ljubuškom. (Naletilić i Martinović, str. 13), (Prlić i ostali, tom II, str. 141–142)

Na putu iz Sovića prema Ljubuškom zatočenicima su zlostavljani i premlaćivani. (Naletilić i Martinović, str. 134–135), (Prlić i ostali, tom II, str. 143)

Doljani su granatirani 20. aprila 1993., a manja grupa vojnika ABiH, koji su zarobljeni i dovedeni na ispitivanje u zapovjedništvo HVO-a u Ribnjaku, pretučena je i premještena u zatvor u Ljubuškom. (Naletilić i Martinović, str. 13), (Prlić i ostali, tom II, str. 150)

Utvrđeno je da je u Sovićima i Doljanima zarobljeno između 84 i 90 pripadnika ABiH. (Prlić i ostali, tom II, str. 132)

Četvoricu pripadnika ABiH, koji su bili zatočeni u školi u Sovićima od 17. aprila 1993., u blizini škole su ubili vojnici HVO-a čiji je identitet Vijeću nepoznat. (Prlić i ostali, tom II, str. 130)

Najmanje 450 civila bošnjačke nacionalnosti od 18. aprila bilo je zatočeno u školi u Sovićima i kućama u zaseoku Junuzovići, gdje su neki od njih premlaćivani, a početkom maja su prebačeni u Gornji Vakuf. (Naletilić i Martinović, str. 14), (Prlić i ostali, tom II, str. 143–150)

Zatočenicima u Sovićima i okolici su zlostavljani od 17. do 20. aprila. (Naletilić i Martinović, str. 134)

Između 18. i 20. aprila srušene su džamije u Sovićima i Doljanima. (Naletilić i Martinović, str. 227), (Prlić i ostali, tom II, str. 157–158)

U danima nakon napada na Soviće i Doljane, vojnici HVO-a oduzimali su imovinu u vlasništvu Bošnjaka. (Prlić i ostali, tom II, str. 158)

Od druge polovine aprila 1993. godine prvi zatočenicima hrvatske nacionalnosti su zatvoreni u podrumске prostorije Muzeja "Bitka za ranjenike na Neretvi". (drugostepena presuda Nihad Bojadžić, para. 253, str. 89)

Nakon što je Armija RBiH zauzela Doljane krajem jula 1993. godine, u lijevom krilu prizemlja bile su smještene žene i djeca hrvatske nacionalnosti, dok su u jesen 1993. u desnom krilu prizemlja boravili izbjegli Bošnjaci koje je s područja Hercegovine protjerao HVO. (drugostepena presuda Nihad Bojadžić, para. 254, str. 89)

Ratni zarobljenici su tokom ljeta premlaćivani, neki od njih gubili svijest, a bili su i psihički zlostavljani u zatočeničkom objektu – Muzeju “Bitka za ranjenike na Neretvi”. (drugostepena presuda Nihad Bojadžić, para. 289–309, 369–376, 391–398, str. 6–7, 98–102, 123–124, 128–129)

Zatočenici u Muzeju su prisiljavani da udaraju jedni druge i da stupaju u seksualne odnose. (drugostepena presuda Nihad Bojadžić, para. 415–424, str. 7, 133–135)

Iz Muzeja su krajem jula 1993. izvođene zatočenice i silovane. (drugostepena presuda Nihad Bojadžić, para. 440–461, str. 7, 138–142)

Zarobljeni pripadnici HVO-a u Donjoj Jablanici držani su postrojeni dok su padale granate, a prema jednom od njih, na obližnjem jezeru, ispaljeno je više hitaca iz vatrenog oružja. (drugostepena presuda Nihad Bojadžić, para. 501–508, 545–557, str. 7–8, 153–155, 165–167)

Muškarci hrvatske nacionalnosti početkom septembra 1993. sprovedeni su u kompleks zvani Rogića kuće u Donjoj Jablanici i zatočeni u trap-zemunicu, gdje su neki od njih pretučeni i mučeni. (Edin Džeko, para. 341–342, 382–388, str. 84, 92–94)

Od tromblonske mine koja je krajem jula 1993. ispaljena na kuću u Doljanima, zaselak Krkača, gdje se nalazilo više civila hrvatske nacionalnosti, muškarac je zadobio po život opasne povrede, od kojih je preminuo nakon tri dana. (Sabit Škampo, str. 1–2, 4–6)

Pripadnici Armije RBiH su krajem jula 1993. u Doljanima ubili najmanje osam mještana, civila hrvatske nacionalnosti. (Sabit Škampo, str. 1–2)

Ženska osoba ubijena je iz vatrenog oružja od strane pripadnika Armije RBiH krajem jula 1993. u zaseoku Krkača, nakon što je u njenoj kući pronađena puška. (Z. Š., str. 3, 13–15)

Žene i djeca hrvatske nacionalnosti, nakon što je Armija RBiH zauzela Doljane, odvedeni su u zatvor u Muzej. (Z. Š., str. 13), (Sabit Škampo, str. 9)

Ratni zarobljenici i civili hrvatske nacionalnosti koji su tokom jula 1993. bili zatočeni u podrumskim prostorijama Muzeja "Bitka za ranjenike na Neretvi", premlaćivani su od strane pripadnika Armije RBiH. (Mirsad Tahirović, str. 1–2, 15–17, 22–23)

Civili hrvatske nacionalnosti koji su držani u kompleksu Rogića kuća u Donjoj Jablanici fizički i psihički su zlostavljani nakon što su izvođeni napolje. (Mirsad Tahirović, str. 2–3, 23–29)

Jedan od zatočenih je odveden u svoj stan i od njega je oduzeta veća svota novca. (Mirsad Tahirović, str. 3, 38–42)

Grupa 3: Konjic

Grad Konjic je do sredine aprila 1992. bio potpuno opkoljen i odsječen, i od Sarajeva i od Mostara zbog kontrolnih punktova koje su držale srpske naoružane snage. (Mucić i ostali, str. 57)

Na grad su 4. maja 1992. pale prve granate, koje su, po svemu sudeći, ispalile JNA* i druge srpske snage s obronaka Borašnice i Kiseru. Granatiranje je trajalo svakodnevno do potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma te je prouzrokovalo znatne štete i rezultiralo gubitkom mnogih života. (Mucić i ostali, str. 57–58)

Snage TO-a i HVO-a* su u drugoj polovini maja izvele akcije na području Donjeg Sela i njegove okoline, prema Mostaru, te na području Bradine, na putu prema Sarajevu, u kojima je bilo žrtava. (Mucić i ostali, str. 59–60)

*Hrvatsko vijeće obrane

Te vojne operacije rezultirale su hapšenjem brojnih pripadnika srpskog stanovništva i neki od njih su bili smješteni u sportskoj dvorani "Musala". (Mucić i ostali, str. 60)

Kompleks "Čelebići" je izabran iz nužde jer su odgovarajući objekti za zatočenje zatvorenika u Konjicu bili minimalni. (Mucić i ostali, str. 60)

Većina zatvorenika, koji su bili zatočeni između aprila i decembra 1992. bili su muškarci, zarobljeni tokom i nakon vojnih operacija u Bradini i Donjem Selu i okolini. Krajem maja nekoliko grupa je prebačeno u zatvor/logor "Čelebići" s različitih lokacija. (Mucić i ostali, str. 62–63)

Grupe su dovođene iz Bradine, Cerića i Bjelovčine, a zarobljenici su noć proveli u "Musali" prije prebacivanja u "Čelebiće". Drugi su uhapšeni kod svojih kuća ili na vojnim kontrolnim punktovima u Viništu, Ljutoj, Kralupima i Homolju, tokom i nakon operacije u Donjem Selu. (Mucić i ostali, str. 62–63)

Od maja do decembra 1992. muškarci srpske nacionalnosti bili su zatočeni u zatvoru/logoru u Čelebićima, među kojima je većina bila zarobljena nakon operacija u Bradini, Donjem Selu i okolini. (Eso Macić, para. 204, str. 62)

Jedan od zatočenika u logoru "Čelebići" je početkom juna 1992. ubijen iz vatrenog oružja. (Eso Macić, para. 167–173, str. 5, 52–54)

Stariji zatvorenik je sredinom istog mjeseca teško pretučen, nakon čega je preminuo. (Eso Macić, para. 146–161, str. 5, 45–49)

Zatočenici u "Čelebićima" su u više navrata premlaćivani, tjerani da sate provode u šahtu, te fizički zlostavljani i nakon posjete Međunarodnog komiteta Crvenog krsta u augustu 1992. (Eso Macić, para. 205–227, 229–249, str. 5–6, 63–69, 70–76)

U prvoj polovini maja 1992. pripadnici TO-a u Konjicu uhapsili su civila srpske nacionalnosti i odveli ga u nepoznatom pravcu. Njegovo tijelo, kao i tijelo još jednog muškarca, pronađeno je u blizini Jablaničkog jezera. (Miralem Salihović i ostali – Presuda Vrhovnog suda Federacije, str. 2, 6–7, 11)

Civil srpske nacionalnosti, koji je na lokalitetu Zelenih njiva čuvao ovce, pretučen je od strane pripadnika HVO-a, potom odveden u Sudarevu pećinu, lokalitet Radobolje, gdje je ubijen iz vatrenog oružja. Njegovo tijelo je ekshumirano nakon rata. (M. P., str. 1–2, 9, 33)

Civil srpske nacionalnosti, koji je bio povrijeđen, sredinom juna 1992. je iz kuće u mjestu Razići, gdje je bio zatočen, u deki iznesen napolje i ubijen iz vatrenog oružja od strane pripadnika TO-a. (Redžo Balić, str. 1–2, 6–7, 11–13)

U istoj kući u Razićima je pretučena i psihički zlostavljana ženska osoba srpske nacionalnosti. (Redžo Balić, str. 2, 6–7, 11–13)

Civili su u kući u Razićima zatočeni sredinom juna 1992. (Redžo Balić, str. 11)

Četiri starije žene srpske nacionalnosti ubijene su u kući u selu Blace sredinom juna 1992., a njihova tijela nikada nisu pronađena. (Osman Brkan, para. 52, 81–82, str. 17, 22), (Ibro Macić, para. 141, 168, 187–195, str. 5, 45, 51, 55–56)

Žena srpske nacionalnosti je od strane pripadnika Armije RBiH sredinom jula 1992. izvedena iz Osnovne škole u Bradini, gdje su bili zatočeni civili, kako bi pokazala gdje se kriju srpski vojnici, te ubijena u blizini jednog ugostiteljskog objekta. (Salem Pinjić, str. 1, 5–6)

Tokom ljeta na Boračkom jezeru je od strane pripadnika Vojske Republike Srpske (VRS) u više navrata silovana zatočenica u kampu srpske vojne jedinice, koja je fizički i psihički maltretirana. (Radivoje Soldo, para. 47–52, str. 3, 15–16)

U Donjem Selu je tokom 1992. konstatirano višestruko silovanje od strane pripadnika HVO-a. (Zrinko Pinčić, str. 1–2, 29–32, 35)

Silovanje je utvrđeno i u selu Džepi u septembru 1992. od strane pripadnika Armije RBiH. (Čerim Novalić, str. 1–2, 18–19, 25–28)

U istom periodu, u selu Džepi, ubijena su četiri civila srpske nacionalnosti. (Čerim Novalić, str. 26, 30)

Jedan od civila je u martu 1993. zarobljen i maltretiran u Brđanima, te doveden u "Musalu", gdje su konstatirana premlaćivanja drugih zatočenika. (Eso Macić, para. 243–285, str. 85)

Sabiralište (u predmetu "Žilić" se navodi i da je "Musala" služila kao zatočenički centar) ratnih zarobljenika hrvatske i srpske nacionalnosti bilo je u "Musali", gdje su bili zatvoreni i civili. (Ibro Macić, para. 82, str. 31), (Edhem Žilić, para. 57–58, str. 24)

Zatočenici koji su držani u "Musali" hapšeni su u svojim domovima ili su se predavali pripadnicima Armije RBiH koji su zauzimali položaje HVO-a. (Edhem Žilić, para. 61–62, str. 25–26)

Od početka maja 1993. muškarci srpske i hrvatske nacionalnosti, među kojima je bilo i maloljetnika, držani su zatvoreni u prostorijama Osnovne škole

“Musala”, gdje su premlaćivani. (Ibro Macić, para. 197–204, str. 5–6, 57–58), (Edhem Žilić, para. 136–141, str. 3, 47–48)

Fizička maltretiranja i mučenja zatočenika nastavljena su tokom ljeta 1993. u “Musali” i ispred škole. (Ibro Macić, para. 226–259, 301–329, str. 6, 63–70, 79–85), (Edhem Žilić, para. 145–146, 150–186, 191–213, str. 4–7, 49–50, 51–60, 61–68)

Zatočenici u “Musali” su seksualno zlostavljani i primoravani na seksualni odnos. (para. 269–287, Ibro Macić, str. 6–7, 72–76), (Edhem Žilić, para. 239–247, str. 7–8, 74–77)

U napadu Armije RBiH na selo Trusina 16. aprila 1993. ubijene su 22 osobe hrvatske nacionalnosti – 15 civila i sedam pripadnika HVO-a koji su se prethodno predali, dok su četiri osobe ranjene, među njima i dvoje djece. (Mensur Memić i ostali, para. 458, str. 99)

Šest pripadnika HVO-a, koji su se prethodno predali (u predmetu “Handanović” navodi se da su strijeljana tri vojnika i tri civila), strijeljano je u Trusini, u zaseoku Gaj, sredinom aprila 1993., tokom napada Armije BiH na ovo selo. (Rasema Handanović, para. 63, str. 4, 20–21), (Edin Džeko, para. 204–220, str. 5, 54–58), (Mensur Memić i ostali, para. 524–534, str. 5, 109–110)

Ubistvo šestorice zarobljenika uslijedilo je nakon ranjavanja dvojice pripadnika Armije RBiH. (Edin Džeko, para. 204–220, str. 54–58)

Civili su ubijeni u kućama i ispred objekata u drugim dijelovima Trusine. (Edin Džeko, para. 261–271, str. 5, 67–69), (Mensur Memić i ostali, para. 435, 727–748, str. 93, 137–140)

Konstatirani su premetačina i pljačkanje kuća u zaseocima Gaj i Kreše. (Mensur Memić i ostali, para. 865, str. 159)

Zaključeno je da u Trusini nije bilo vojnih ciljeva, izuzev položaja na brdu Križ, izvan sela. (Mensur Memić i ostali, para. 719–720, str. 135–136)

Trojica pripadnika HVO-a zarobljena su nakon razmjene vatre s pripadnicima Armije RBiH početkom marta 1993. u Gostoviću, a jedan od njih je ubijen nakon predaje. (Mustafa Hakalović, str. 2, 20–21)

U napadu Armije RBiH na selo Vrce su zarobljeni pripadnici HVO-a i civili, u drugoj polovini aprila 1993., korišteni kao živi štit, a starica hrvatske

nacionalnosti je ubijena. (Dž. S. – presuda Vrhovnog suda Federacije BiH, str. 2, 6–8)

Civil hrvatske nacionalnosti je od strane pripadnika Armije RBiH mučen, fizički zlostavljan i ranjen iz vatrenog oružja u selu Pokojište u aprilu 1993. godine. (A. H. i A. M., str. 1–2, 31–34)

Jedan od pripadnika HVO-a, koji su prethodno položili oružje UNPROFOR-u u blizini sela Radešine, krajem aprila 1993. je od strane pripadnika Armije RBiH teško pretučen ispred Osnovne škole u Čelebićima, a potom ubijen iz vatrenog oružja u podrumu ovog objekta. (Safet Bukvić, str. 1–2, 8, 11–13)

Civil hrvatske nacionalnosti je od strane pripadnika Armije RBiH pretučen u drugoj polovini maja 1993. na ulazu u selo Grabovci, nakon čega je, zajedno s još jednom osobom, prevezen u Lisičiće. (Elmedin Čaušević, str. 1–2, 11–12)

Dvojica civila hrvatske nacionalnosti su ubijena hicima iz vatrenog oružja od strane pripadnika Armije RBiH, a jedan je preminuo od zadobijenih fizičkih povreda u ljeto 1993. u mjestu Orahovica, gdje su držani zatočeni i ispitivani. (Jasmin Viković i ostali, str. 3–4, 102–107, 110)

Prethodno su sva trojica pretučena i prisiljavana da se međusobno udaraju. (Jasmin Viković i ostali, str. 3–4, 102–107)

Civili hrvatske i srpske nacionalnosti bili su zatvoreni u prostorijama Osnovne škole “Musala”, gdje su fizički i psihički zlostavljani tokom jula 1993. godine. (Ramo Žilić i Esad Gakić, str. 2–3, 40–44, 64–66)

Zatočenici u “Musali” tokom augusta 1993. godine bili su seksualno zlostavljani i prisiljavani na međusobne seksualne odnose. (Ramo Žilić i Esad Gakić, str. 2, 47–49)

Fizička maltretiranja zatočenika nastavljena su tokom jeseni 1994. godine. (Ramo Žilić i Esad Gakić, str. 2, 16–20)

Trojica zarobljenih pripadnika HVO-a, koji su držani zatočeni u kući u Buturović Polju, ranjeni su hicima iz vatrenog oružja od strane pripadnika Armije RBiH kada je pucano kroz prozor objekta u kojem su se nalazili, a jedan od njih je, od zadobijenih povreda, preminuo u bolnici u Zenici. (Zijad Padalović, str. 2, 18, 31–33)

Grupa 4: Stolac

Dokazi pokazuju da je od aprila 1993. HVO* pokušavao prisiliti jedinice ABiH* da napuste općinu i da je 19. aprila 1993. HVO razoružao i zatočio 183 pripadnika ABiH u kasarni u Gubavici. (Prlić i ostali, tom II, str. 512)

*Hrvatsko vijeće obrane *Armija Bosne i Hercegovine

Pored vojnika, u aprilu 1993. HVO je hapsio ugledne Bošnjake iz općine Stolac i zatočio ih u "Grabovini". (Prlić i ostali, tom II, str. 516)

Početkom jula 1993., nakon što su odveli muškarce, vojnici HVO-a su žene iz sela Prenj odveli u školu u Aladinićima/Crnićima, a početkom augusta 1993. oslobođene su i prevezene u Bunu. (Prlić i ostali, tom II, str. 519)

U školi u Aladinićima, u julu 1993. godine, bili su zatočeni i muškarci, među kojima su bili i mještani Pješivac-Grede. Tokom desetak dana u školi je držano oko 3.000 Bošnjaka s područja Stoca. (Prlić i ostali, tom II, str. 520–521)

Nakon što su ih desetak dana držali zatvorene u Osnovnoj školi u Aladinićima/Crnićima, HVO je stanovnike sela vratio u Pješivac-Gredu, smjestivši 250 osoba u jednu kuću, a druge ljude, njih gotovo 1.000, u preostali dio sela. Stanovnici Pješivac-Grede su 2. augusta 1993. odvezeni do Bune, odakle su natjerani da pješače prema Blagaju. (Prlić i ostali, tom II, str. 522)

Konstatirano je da u vrijeme hapšenja u selu nije bilo oružanih sukoba, dok su pripadnici HVO-a krali imovinu stanovništva. (Prlić i ostali, tom II, str. 522–523)

Početkom augusta 1993. drugi talas žena, djece i starijih osoba iz općine Stolac doveden je u školu u Aladinićima/Crnićima iz drugih zatočeničkih centara HVO-a, među kojima i iz fabrike TGA i "Koštane bolnice", kao i iz grada Stoca. (Prlić i ostali, tom II, str. 530)

Žene bošnjačke nacionalnosti, koje su od strane pripadnika HVO-a bile zatvorene u jednoj od kuća, početkom jula 1993. godine izvedene su i tjerane da idu ispred pripadnika HVO-a radi zaštite od pucnjave, kako bi pozivale muškarce Bošnjake da se predaju, nakon čega su vraćane u zatvor. (Drago Palameta, str. 2–3, 12–14)

Krajem septembra 1993. jedan od zatočenika, pod prijetnjom smrću, izveden je iz "Koštane bolnice" kako bi tražio one koji su se krili u šumi. (Drago Palameta, str. 3, 14–15)

Civile su pripadnici HVO-a premlaćivali u augustu 1993. godine u krugu Željezare, gdje se nalazio sabirni centar zatočenih civila bošnjačke nacionalnosti. (Niko Obradović, str. 1–2, 9–10)

Zatočenici koji su u školu stigli 4. augusta 1993. ostali su tu približno do 14. augusta 1993., kada su premješteni u VPD. (Prlić i ostali, tom II, str. 530)

Zaključeno je da su pripadnici HVO-a zatočili žene, djecu i starije osobe u fabrici TGA. (Prlić i ostali, tom II, str. 532)

Dokazi pokazuju da je HVO od augusta do novembra 1993. u VPD-u zatočavao žene, djecu i starije osobe – Bošnjake iz Stoca – od kojih su neki dovedeni iz škole u Aladinićima/Crnićima. (Prlić i ostali, tom II, str. 533)

Muškarca bošnjačke nacionalnosti pripadnici HVO-a su pretukli i povrijedili nožem u Kaplan Mahali. (Mile Pažin i Vide Krešić, para. 194–210, str. 4, 53–56)

Civili bošnjačke nacionalnosti držani su u neuslovnim prostorijama u zatočeničkim objektima HVO-a u Osnovnoj školi "Branko Šotra" u Crnićima, Đulićima i Kaplan Mahali, te VP domu u Stocu. (Mile Pažin i Vide Krešić, para. 324, 327, str. 83, 84)

Žene i djeca odvezeni su na teritorij pod kontrolom Armije RBiH. (Mile Pažin i Vide Krešić, para. 330, str. 85)

HVO je u više navrata raselio žene, djecu i starije osobe prema Blagaju. (Prlić i ostali, tom II, str. 534)

"Koštanu bolnicu" je u maju 1993. godine HVO rekvirirao, a bolesnike vojnim kamionima premjestio iz bolnice u kasarnu u Grabovini, u Čapljini, gdje su bili zatočeni bez medicinske njege. (Prlić i ostali, tom II, str. 536)

Bošnjaci koje je HVO uhapsio u općini Stolac bili su zatočeni u "Koštanoj bolnici" između maja i oktobra 1993., a među njima su bili Bošnjaci pripadnici HVO-a i ABiH, kao i civili. (Prlić i ostali, tom II, str. 537–538)

Grupa 5: Čapljina

Na području Čapljine, od početka maja do sredine augusta 1992. godine, vođen je širok i sistematičan napad Hrvatskih obrambenih snaga, usmjeren protiv srpskog civilnog stanovništva. (Ivan Zelenika i ostali, para. 177, 424, str. 56, 114)

Početkom juna 1992. godine, u blizini Osnovne škole u Počitelju, pripadnici Teritorijalne odbrane ubili su zarobljenog srpskog vojnika iz vatrenog oružja. (Ibro Turajlić – presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 2, 9–14)

Dvije žene su u prvoj polovini jula 1992. ubijene hicima iz vatrenog oružja, nakon čega su njihova tijela zapaljena. (drugostepena presuda Edin Sakoč, para. 109–114, str. 4, 28–29)

Žena je početkom jula 1992. odvedena iz svoje kuće, kojom prilikom je fizički, psihički i seksualno zlostavljana. (drugostepena presuda Edin Sakoč, para. 144–145, str. 35)

Kasarna “Bruno Bušić” u Dretelju imala je sve karakteristike logora, u kojem su bili zatvoreni civili srpske nacionalnosti, svakodnevno podvrgavani različitim oblicima psihičkog i fizičkog zlostavljanja. Držani su u krajnje nehumanim i nehigijenskim uslovima, a izvođeni na prinudni rad unutar i izvan kruga kasarne. (Ivan Zelenika i ostali, para. 277, 394, str. 78, 106–107)

U “Dretelj” su transportirani civili iz Mostara, koji su prethodno bili zatočeni u Vojnoj ambulanti, kao i civili uhapšeni na području Čapljine i Stoca. (Ivan Zelenika i ostali, para. 326, str. 90–91)

Ukupan broj zatvorenih civila u “muškom” hangaru iznosio je do 200, dok je u “ženskom” hangaru u jednom momentu bilo zatvoreno i do 80 žena. (Ivan Zelenika i ostali, para. 398, str. 107)

Za vrijeme boravka u “Dretelju” zatočenici su premlaćivani i nanošene su im tjelesne povrede. (Ivan Zelenika i ostali, para. 651–654, 658–681, 712–733, 902–906, str. 8–9, 162–163, 163–168, 174–179, 217–218)

Jedan od zatočenika u “Dretelju” preminuo je od posljedica premlaćivanja početkom augusta 1992. u blizini “muškog” hangara. (Ivan Zelenika i ostali, para. 615–629, str. 8, 154–157)

U "muškom" hangaru je u prvoj polovini augusta 1992. godine brutalno pretučen zatočenik, potom prevezen u bolnicu u Čapljini, a kasnije odvezen u nepoznatom pravcu. Njegovo tijelo nikada nije pronađeno. (Ivan Zelenika i ostali, para. 639–649, str. 8, 159–162)

Najmanje šest zatočenika izvedenih iz "Dretelja" ubijeno je i bačeno u Neretvu, dok je jedan odveden u nepoznatom pravcu, a njegovi posmrtni ostaci su kasnije pronađeni i razmijenjeni. (Ivan Zelenika i ostali, para. 759–764, str. 185–187)

Zatočenice, među kojima je bilo i starica, silovane su u ovom logoru, te su i fizički zlostavljane, uključujući udaranje i prijetnje repetiranjem vatrenog oružja. (Ivan Zelenika i ostali, para. 684–692, 884–888, str. 8–9, 169–170, 214–215), (Ivan Medić i Tončo Rajič, para. 177–183, 191–202, str. 5, 55–60), (drugostepena presuda Tončo Rajič, para. 106–118, str. 4, 31–34)

Na međusobne seksualne odnose su primoravani i zatočenici. (Ivan Zelenika i ostali, para. 736–739, str. 9, 179–180)

Zaključeno je da su u aprilu 1993. pripadnici HVO-a* odveli muškarce Bošnjake iz općine Čapljina, među kojima su bili i muškarci koji nisu bili pripadnici nijednih oružanih snaga, u kasarnu u Grabovini i zatvor u Dretelju. (Prlić i ostali, tom II, str. 551)

*Hrvatsko vijeće obrane

S hapšenjima je HVO nastavio krajem juna do sredine jula 1993., a muškarci su zatočavani u "Dretelju", "Gabeli" i na "Heliodromu". (Prlić i ostali, tom II, str. 553)

Konstatirano je da je oko 16. jula 1993. godine dvanaest muškaraca Bošnjaka, stanovnika sela Bivolje Brdo, uhapšeno, te da su njihova tijela ekshumirana 1988. godine u blizini napuštenog rudnika boksita u Bivoljem Brdu. (Prlić i ostali, tom II, str. 554)

Sredinom jula 1993. pripadnici HVO-a su izvršili deložiranje i premještanje u "Silos" žena, djece i starijih osoba, stanovnika sela Domanovići. (Prlić i ostali, tom II, str. 557)

Oko 13. jula 1993. dvije mlade žene ubijene su snajperskim hicima dok su se nalazile na glavnoj cesti u selu Domanovići. (Prlić i ostali, tom II, str. 558)

Krajem juna i početkom jula 1993. civili nehrvatske nacionalnosti iz Neuma, koji su se nalazili u svojim kućama, pod izgovorom da idu na saslušanje, sprovedeni su i zatvoreni u logor "Dretelj". (Niko Lovrić, str. 1–2, 4–5)

U prvoj polovini jula 1993. su od strane pripadnika HVO-a zatočenici premlaćivani i mučeni u logoru "Gabela", koji se nalazio u bivšoj kasarni Jugoslovenske narodne armije (JNA), usljed čega su neki od njih gubili svijest. (Luka Perić, str. 1–3, 8–14)

Civil koji je bio zatvoren u "Gabeli" u julu 1993. vodio se kao nestala osoba, ali nije utvrđeno da li je nestao u logoru ili prilikom izvođenja u naselje Gradina. (Dragan Milanović, str. 14, 28)

Zatočenici u "Gabeli" bili su fizički i psihički maltretirani tokom septembra i oktobra 1993. godine. (Nikola Pehar, presuda Vrhovnog suda Federacije BiH, str. 2, 9, 15–18)

Zatočenik koji je s grupom ostalih iz "Gabele" bio na prisilnom radu u kasarni HVO-a "Božan Šimović" u Grabovini ubijen je iz vatrenog oružja srednom oktobra 1993. (Zvonko Tirlin, str. 2, 9–11)

Neki od zatočenika koji su iz "Gabele" prebačeni u Grabovinu teško su pretučeni u magacinu kasarne. (Zvonko Tirlin, str. 2–3, 12–14)

Iz njihovih kuća u selu Bivolje Brdo je sredinom jula 1993. HVO protjerao žene, djecu i starije osobe, od kojih su neki premješteni u "Silos". (Prlić i ostali, tom II, str. 560)

Zaključeno je da su 14. jula 1993. pripadnici HVO-a ubili nemoćnog i starijeg muškarca u kući u zaseoku Kevčići u selu Bivolje Brdo. (Prlić i ostali, tom II, str. 560)

Pripadnici HVO-a su iz Počitelja protjerali žene, djecu i starije osobe, Bošnjake, i raselili ih u Bunu, a zatim u Blagaj, oko 13. jula i početkom augusta 1993. godine. (Prlić i ostali, tom II, str. 563)

Snage HVO-a napale su Lokve i srušile kuće Bošnjaka, kao i džamiju u tom mjestu. (Prlić i ostali, tom II, str. 565)

Pripadnici HVO-a i policije su u augustu i septembru 1993. protjerali i raselili žene, djecu i starije osobe iz grada Čapljine, odveli ih u "Silos" ili na teritorije pod kontrolom ABiH*. (Prlić i ostali, tom II, str. 569–570)

*Armija Bosne i Hercegovine

Konstatirano je da su u "Silosu" bili zatočeni žene, djeca i starije osobe, Bošnjaci iz sela Domanovići, Višići, Bivolje Brdo, te iz grada Čapljine. (Prlić i ostali, tom II, str. 571)

Od jula do oktobra 1993. godine HVO je u "Silosu" u različitim vremenskim periodima zatočio muškarce, od kojih neki nisu pripadali nijednim oružanim snagama. (Prlić i ostali, tom II, str. 572)

Žene, djeca i starije osobe iz općine Čapljina odvedeni su na više mjesta, između ostalog, u kuće i škole u Sovićima, Tasovčićima i Lokvama, gdje su ih pripadnici policije HVO-a držali u zatočenju tokom različitih vremenskih perioda u okviru operacije protjerivanja koja je u općini Čapljina provedena tokom jula i augusta 1993. godine. (Prlić i ostali, tom II, str. 575)

Od kraja jula do početka oktobra 1993. godine pripadnici HVO-a raselili su žene, djecu i starije osobe s različitih mjesta zatočenja – između ostalog iz "Silosa", kuća i jedne škole – na područja pod kontrolom ABiH. (Prlić i ostali, tom II, str. 576)

Zatvor u Dretelju funkcionisao je kao zatočenički centar od aprila 1993. do početka oktobra 1993. godine. (Prlić i ostali, tom III, str. 12)

Zatvor u Gabeli zvanično je osnovan 8. juna 1993. godine, iako je zatočenike počeo primati još u aprilu iste godine. (Prlić i ostali, tom III, str. 43)

U narednom koraku svaka će grupa, uz pomoć geografske karte i primjenom hronološkog principa, predstaviti rezultate svoje analize, nakon čega će se oni uporediti radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza među njima.

U završnom dijelu aktivnosti nastavnik će otvoriti raspravu o međusobnoj povezanosti događaja, kako prostornoj tako i vremenskoj, te o njihovim posljedicama i značaju iz današnje perspektive. Učenici trebaju obratiti pažnju i navesti imena osoba na koje se odnose presude za navedene zločine te zajednički odgovoriti na pitanje: Zbog čega je važno sudsko utvrđivanje zločina?

Aktivnost 2: LOGORI I MJESTA ZATOČENJA NA PROSTORU HERCEGOVAČKO-NERETVANSKE REGIJE

Ključno pitanje:	Na koji način su ugrožavane ljudske slobode tokom ratnih sukoba na prostoru Hercegovačko-neretvanske regije?
Trajanje:	60 minuta

Plan aktivnosti: Kao uvod u temu nastavnik će s učenicima razgovarati o tome jesu li se susreli sa pojmom LOGOR, šta on predstavlja i jesu li čuli za neke od logora. Nastavnik će ih uvesti u temu dajući kontekst postojanja logora i mjesta zatočenja na području Hercegovine, za čije su osnivanje, vođenje i zločine počinjene unutar njih donesene sudske presude.

Učenici će biti podijeljeni u grupe, a svaka grupa će dobiti dokumente o zločinima počinjenim u logorima, kao i videomaterijale s ličnim svjedočenjima bivših zatočenika.

Učenici u grupama trebaju odgovoriti na sljedeća pitanja:

1. Gdje se logor nalazio?
2. Ko je njime upravljao?
3. Ko su bili zatočenici?
4. U kojem periodu je logor postojao i kada je raspušten?
5. Kakvi su bili uslovi u logoru i kako su tretirani zatočenici?
6. Koji su zločini dokumentovani u vezi s navedenim logorom?

Grupa 1: Čelebići (Konjic)

Snage TO-a i HVO-a* su u drugoj polovini maja izvele akcije na području Donjeg Sela i njegove okoline prema Mostaru te na području Bradine, na putu prema Sarajevu, u kojima je bilo žrtava. (Mucić i ostali, str. 59–60)

*Hrvatsko vijeće obrane

Te vojne operacije rezultirale su hapšenjem brojnih pripadnika srpskog stanovništva, od kojih su neki bili smješteni u sportskoj dvorani "Musala". (Mucić i ostali, str. 60)

Kompleks "Čelebići" je izabran iz nužde jer su odgovarajući objekti za zatočenje zatvorenika u Konjicu bili minimalni. (Mucić i ostali, str. 60)

Većina zatvorenika, koji su bili zatočeni između aprila i decembra 1992. godine, bili su muškarci, zarobljeni u toku i nakon vojnih operacija u Bradini, Donjem Selu i okolini. Krajem maja nekoliko grupa je prebačeno u zatvor/logor "Čelebići" s različitih lokacija. (Mucić i ostali, str. 62–63)

Grupe su dovodene iz Bradine, Cerića i Bjelovčine, a zarobljenici su noć proveli u "Musali" prije prebacivanja u "Čelebiće". Drugi su uhapšeni kod svojih kuća ili na vojnim kontrolnim punktovima u Viništu, Ljutoj, Kralupima i Homolju, te tokom i nakon operacije u Donjem Selu. (Mucić i ostali, str. 62–63)

Pretresno vijeće utvrdilo je da su hronična fizička lišavanja i stalni strah, koji su vladali u zatvoru/logoru "Čelebići", nanijeli ozbiljne psihičke i fizičke patnje zatočenicima. (Mucić i ostali, str. 405)

Značajan broj civila bio je zatočen u zatvoru/logoru "Čelebići", iako nije postojao nikakav ozbiljan ni legitiman razlog da se zaključi da oni ozbiljno ugrožavaju bezbjednost sile koja ih drži. (Mucić i ostali, str. 411)

Zaključeno je da su zatočnici u zatvoru/logoru "Čelebići" bili izloženi uslovima u kojima su živjeli u stalnoj strepnji i strahu da će biti podvrgnuti fizičkom nasilju. (Mucić i ostali, str. 394–395)

Najmanje pet zatočenika srpske nacionalnosti preminulo je od posljedica premlaćivanja u "Čelebićima". (Mucić i ostali, str. 313–327)

Još nekoliko zatočenika preminulo je u "Čelebićima" od posljedica povreda koje su im ili nanesene nakon hapšenja ili od nepoznatih počinilaca u ovom objektu. (Mucić i ostali, str. 333–341)

U logoru "Čelebići" konstatirana su silovanja zatočenih žena. (Mucić i ostali, str. 345–554)

Osim premlaćivanja, konstatirana su mučenja na surov način zatočenika srpske nacionalnosti, između ostalog i električnom napravom. (Mucić i ostali, str. 356–384)

Zatočnici su prisiljavani da se međusobno tuku i da obavljaju felacio. (Mucić i ostali, str. 386–387)

Pogledati videosvjedočenja Borislava Gligorovića i Slobodana Mrkajića.

Grupa 2: Heliodrom (Mostar)

U zatočeničkom centru "Heliodrom" je 9. maja 1993. bilo zatočeno između 1.500 i 2.500 civila bošnjačke nacionalnosti, a nakon nekoliko dana puštene su žene i djeca. (Naletilić i Martinović, str. 17–18), (Prlić i ostali, tom II, str. 193)

Zaključeno je da je, nakon napada ABiH 30. juna 1993., HVO uhapsio u Mostaru i okolini više hiljada muškaraca Bošnjaka, među kojima je bilo pripadnika ABiH i bošnjačkih vojnika HVO-a, i da ih je zatočio na "Heliodromu" ili u zatvoru u Dretelju. (Prlić i ostali, tom II, str. 225)

Zatočenici u "Heliodromu" su premlaćivani i zlostavljani, a nasilje nad njima bilo je najintenzivnije tokom maja i krajem juna 1993. godine. (Naletilić i Martinović, str. 166–171), (Prlić i ostali, tom II, str. 426–427)

Od maja 1993. do sredine aprila 1994. zatočenici su premlaćivani po nekoliko sati, što bi ponekad trajalo sve dok žrtva ne bi izgubila svijest. (Prlić i ostali, tom II, str. 430)

Jedan od zatočenika je 12. ili 13. jula odveden s "Heliodroma" u jednu od vojnih baza, gdje je bio teško premlaćen i zlostavljan nekoliko sati, nakon čega je ubijen hicem iz vatrenog oružja i zakopan u parku Liska. (Naletilić i Martinović, str. 193–196)

HVO je predložio muškarcima Bošnjacima zatočenim na "Heliodromu" da ih pusti na slobodu, kao i njihove porodice s područja Mostara, pod uslovom da oni pristanu na to da napuste BiH i odu u neku drugu zemlju. Najmanje 800 Bošnjaka prihvatilo je ovaj prijedlog. (Prlić i ostali, tom II, str. 232)

I početkom jula 1993. HVO je hapsio muškarce, žene, starije osobe i djecu u zapadnom Mostaru i odvodio ih na "Heliodrom". (Prlić i ostali, tom II, str. 410)

Dokazi pokazuju da su u julu 1993. muškarci Bošnjaci iz drugih općina u BiH, među kojima su bile Stolac, Čapljina i Ljubuški, također hapšeni i odvođeni na "Heliodrom". (Prlić i ostali, tom II, str. 410)

U novembru i decembru 1993. na "Heliodromu" je bilo više od 2.000 zatočenika. (Prlić i ostali, tom II, str. 411)

Zarobljenici su odvođeni s "Heliodroma" u Šantićevu ulicu, gdje su gradili bunkere, popravljali rovove, punili i nosili vreće s pijeskom na liniju, pri čemu su stalno bili izloženi unakrsnoj vatri. (Naletilić i Martinović, str. 117), (Prlić i ostali, tom II, str. 432)

Zarobljenici su korišteni i kao živi štit, te su mnogi od njih ranjeni dok su radili u Šantićevoj ulici. (Naletilić i Martinović, str. 117), (Prlić i ostali, tom II, str. 439–442)

Zaključeno je da su četvorica zatočenika iz "Heliodroma" poginula, a trojica ranjena 17. septembra 1993., kada ih je HVO koristio kao živi štit u Mostaru. (Prlić i ostali, tom II, str. 442–443)

Više desetaka zatočenika poginulo je ili bilo ranjeno dok su obavljali prisilne radove na liniji fronta. Neke zatočenike ubile su ili ranile snage HVO-a, a utvrđeno je da je tom prilikom poginulo 27 osoba, dok je sedam ranjeno. (Prlić i ostali, tom II, str. 434–435)

Zatočenici su premlaćivani tokom rada na liniji fronta na Bulevaru i u bazama vojnih jedinica u Mostaru. (Naletilić i Martinović, str. 172–173), (Prlić i ostali, tom II, str. 436–437)

Od jula do decembra 1993. zatočenici su bili prisiljeni da, zajedno sa svojim porodicama, napuste BiH i odu najprije u Hrvatsku, a potom u treće zemlje. (Prlić i ostali, tom II, str. 448–449)

Nakon tih puštanja na slobodu, na "Heliodromu" je ostalo još 200 zatočenika, od kojih su posljednji konačno pušteni 18. ili 19. aprila 1994. godine. (Prlić i ostali, tom II, str. 450)

Pogledati videomaterijal svjedočenja Emira Hajdarevića.

Grupa 3: Dretelj (Čapljina)

Zatvor u Dretelju funkcionirao je kao zatočenički centar od aprila do početka oktobra 1993. godine. (Prlić i ostali, tom III, str. 12)

Prvi zatočenici dovedeni su u zatvor u Dretelju u aprilu 1993. godine, nakon hapšenja pripadnika ABiH na području Čapljine. Potom su muškarci Bošnjaci bili zatočeni do početka oktobra 1993., a zatočenici su u talasima dovođeni iz

Stoca, Čapljine, Mostara i drugih zatočeničkih centara HVO-a. (Prlić i ostali, tom III, str. 11)

Pripadnici ABiH, vojno sposobni muškarci i vojnici HVO-a bošnjačke nacionalnosti hapšeni su u Mostaru i dovođeni u zatvor u Dretelju, počev od 30. juna 1993. godine. (Prlić i ostali, tom III, str. 12)

Prema jednom izvještaju, od 30. juna do 5. augusta 1993. u zatvoru u Dretelju bilo je zatočeno više od 2.500 Bošnjaka. (Prlić i ostali, tom III, str. 13)

Utvrđeno je da su se za zatočenje u "Dretelju" koristila najmanje četiri hangara i dva tunela. (Prlić i ostali, tom III, str. 16)

Zaključeno je da su pripadnici HVO-a, za vrijeme velikih vrućina sredinom jula 1993., zatočenike držali zaključane bez hrane i vode, sve dok jedan od njih nije preminuo usljed dehidracije. (Prlić i ostali, tom III, str. 26)

Konstatirano je da je sredinom jula, dok su zatočenici bili zaključani u hangarima, više njih ranjeno mecima koji su izvana prošli kroz metalne stijenke hangara. Nakon pucnjave ranjenima nije odmah ukazana pomoć, te su najmanje tri zatočenika umrla. (Prlić i ostali, tom III, str. 32)

Jedan zatočenik je početkom augusta pretučen ispred samice u "Dretelju" te je preminuo od zadobijenih povreda. (Prlić i ostali, tom III, str. 34)

Još jedan zatočenik preminuo je usljed udaraca drugog zatočenika, Bošnjaka, koji je postupao po naređenju čuvara. (Prlić i ostali, tom III, str. 34)

Osobe zatočene u samicama svakodnevno su premlaćivane, ponekad i više puta tokom dana i noći, a pripadnici HVO-a posebno su vrijeme ručka koristili za njihovo maltretiranje i ponižavanje. (Prlić i ostali, tom III, str. 35–36)

Zaključeno je da su, tokom perioda dok je zatvor u Dretelju funkcionirao kao zatočenički centar, zatočenici odvođeni u druge zatočeničke objekte, a počev od septembra 1993. godine napuštali su zatvor i odlazili u treće zemlje. (Prlić i ostali, tom III, str. 40)

Pogledati videomaterijal sa svjedočenjima Mustafe Dizdara i Emira Hajdarevića (drugi dio).

Grupa 4: Zatvor u Gabeli i Koštana bolnica (Stolac)

Zatvor u Gabeli

Zatvor u Gabeli zvanično je osnovan 8. juna 1993. godine, iako je počeo primati zatočenike još u aprilu 1993. (Prlić i ostali, tom III, str. 43)

U krugu zatvora u Gabeli nalazilo se 12 hangara, od kojih su tri, a kasnije – s dolaskom zatočenika nakon zatvaranja zatvora u Dretelju početkom oktobra 1993. godine – četiri hangara korištena za njihov smještaj. (Prlić i ostali, tom III, str. 44)

Muškarci bošnjačke nacionalnosti – pripadnici HVO-a, ABiH ili civili – zatvarani su u zatvoru u Gabeli počev od aprila 1993. godine, a već u maju bilo ih je oko 1.500. (Prlić i ostali, tom II, str. 52)

Vojno sposobni muškarci Bošnjaci dovodeni su u zatvor u Gabeli počev od 30. juna i tokom prvih dana jula 1993. godine, nakon što su uhapšeni u općinama Stolac i Čapljina. Također su dovodeni i zatočenici iz drugih zatočeničkih centara. (Prlić i ostali, tom III, str. 53)

Od juna do oktobra 1993. godine zatočenici u zatvoru u Gabeli bili su tučeni, premlaćivani i vrijeđani. (Prlić i ostali, tom III, str. 63–67)

Utvrđeno je da su dvojica zatočenika u “Gabeli” ubijena iz vatrenog oružja. (Prlić i ostali, tom III, str. 68–70)

Zaključeno je da je u decembru 1993. godine iz zatvora u Gabeli više stotina zatočenika pušteno na slobodu pod uslovom da napuste zemlju i odu u treće zemlje. (Prlić i ostali, tom III, str. 74–75)

Koštana bolnica (Stolac)

Osobe bošnjačke nacionalnosti koje je HVO uhapsio u općini Stolac bile su zatočene u “Koštanoj bolnici” u periodu između maja i oktobra 1993. godine, a među njima su bili Bošnjaci pripadnici HVO-a, ABiH i civili. (Prlić i ostali, tom II, str. 537–538)

Između juna i oktobra 1993. godine HVO je zatočenike iz “Koštane bolnice” odveo u druge zatočeničke centre HVO-a, kao što su zatvori u Gabeli i Dretelju. (Prlić i ostali, tom II, str. 537–538)

Navodi se da su dvojica zatočenika u “Koštanoj bolnici” početkom augusta 1993. preminula usljed povreda nakon premlaćivanja, dok je jedan zatočenik preminuo u “Dretelju” od povreda koje su mu nanesene u bolnici. (Prlić i ostali, tom II, str. 537–539)

Krajem septembra je od zadobijenih povreda preminuo još jedan zatočenik, dok je drugi pretučen u “Koštanoj bolnici” i ubrzo prebačen u zatvor u Gabeli, gdje je preminuo. (Prlić i ostali, tom II, str. 539–540)

Dok su se nalazili u “Koštanoj bolnici”, brojni zatočenici su bili podvrgavani premlaćivanju i zlostavljanju na druge načine. (Prlić i ostali, tom II, str. 540–543)

Pogledati videosvjedočenje Amera Obradovića.

Grupa 5: Srednjoškolski centar u Prozoru

Tokom ljeta 1993., između 400 i 500 osoba porijeklom iz grada Prozora i okolnih sela, bilo je zatočeno u više učionica Srednje škole u Prozoru. (Prlić i ostali, tom II, str. 37)

Krajem augusta 1993., Srednja škola je prestala biti mjesto zatočenja, budući da je većina Bošnjaka u julu te godine odvedena u zatvor u Ljubuškom, a u augustu u prostorije policije u Prozoru. (Prlić i ostali, tom II, str. 39)

Iz dokaza proizlazi da su u julu i augustu 1993. zatočenici u Srednjoj školi zlostavljani, a neki od njih odvedeni i nikada nisu vraćeni, te se vode kao nestale osobe. (Prlić i ostali, tom II, str. 39–40)

Početkom augusta 1993. jedan zatočenik je teško ranjen iz vatrenog oružja na stepeništu škole, nakon čega je odveden i nije vraćen. Potom je odvedeno još pet zatočenika koji se također nisu vratili, kao i šestorica koja su krajem augusta trebala biti oslobođena iz medicinskih razloga. (Prlić i ostali, tom II, str. 40–41)

Tokom ljeta 1993. zatočenici iz Srednje škole izvodili su radove za HVO tako što su gradili utvrđenja i kopali rovove na linijama fronta. (Prlić i ostali, tom II, str. 42)

Neki zatočenici su poginuli ili bili ranjeni izvodeći te radove, dok su druge vojnici HVO-a zlostavljali, između ostalog i seksualno. (Prlić i ostali, tom II, str. 43)

Dokazi pokazuju da su neki od zatočenika odvedenih na prisilni rad na linijama fronta doista korišteni kao "živi štit" na Crnom vrhu, nedaleko od linije razdvajanja u pravcu Makljena. (Prlić i ostali, tom II, str. 44)

Zaključeno je da je tada 11 osoba ubijeno hicima iz vatrenog oružja vojnika HVO-a na Crnom vrhu 31. jula 1993. (Prlić i ostali, tom II, str. 46)

Iako drugi dokazi spominju najmanje 20 ubijenih zatočenika, sa sigurnošću je konstatirana smrt 11 osoba, koje su identificirali svjedoci. (Prlić i ostali, tom II, str. 45)

Zapovjedništvo HVO-a nalazilo se u "Unisovoj" zgradi, gdje je u julu 1993. bio i jedan zatočenički centar u atomskom skloništu, smješten u podrumu. (Prlić i ostali, tom II, str. 47)

U zgradi "Unisa" civili su bili zatočeni tri do četiri dana, a neke od njih su vojnici HVO-a fizički zlostavljali. (Prlić i ostali, tom II, str. 48–49)

Krajem juna i do kraja jula 1993., u maloj prostoriji u podrumu Vatrogasnog doma bilo je zatočeno – od jednog do nekoliko dana – oko 30 Bošnjaka iz Luga i Lapsunja, koji su odvođeni na kopanje rovova na Crnom vrhu. (Prlić i ostali, tom II, str. 49)

Najmanje petnaestak Bošnjaka bilo je zatočeno u policijskoj stanici pored koje se nalazilo bivše skladište TO-a, gdje su zatočenici boravili najkasnije od 13. augusta do najranije 19. novembra 1993. godine. (Prlić i ostali, tom II, str. 51)

Zatočenici iz policijske stanice bili su fizički zlostavljani dok su kopali rovove na liniji fronta u julu 1993. godine. (Prlić i ostali, tom II, str. 53)

Najkasnije od 19. augusta 1993. do 9. septembra 1993., Srednjoškolski centar, koji se nalazio oko 200 metara od glavnog stožera HVO-a, služio je kao zatočenički centar za muškarce Bošnjake. (Prlić i ostali, tom II, str. 54)

Krajem jula i početkom augusta 1993., vojnici HVO-a hapsili su bošnjačke žene, djecu i starije osobe iz općine Prozor i zatočili ih u Podgrađu te selima Lapsunj i Duge. (Prlić i ostali, tom II, str. 58)

Konstatirano je da su pripadnici HVO-a bošnjačko stanovništvo smješteno u Podgrađu, Lapsunju i Dugama podvrgavali napadima, pljački, verbalnom, fizičkom nasilju i seksualnom nasilju. (Prlić i ostali, tom II, str. 58)

Vojnici HVO-a su krajem jula i tokom augusta 1993. hapsili žene, djecu i starije osobe iz sela u okolini Prozora, konkretno iz Kovačevog Polja, i odvodili ih u Lapsunj, gdje je također utvrđeno postojanje seksualnog nasilja. (Prlić i ostali, tom II, str. 63–65)

Od 8. augusta 1993. godine, žene, djeca i starije osobe porijeklom iz Prozora i okolnih sela – među kojima su Lug i Skrobućani – koje su uhapsili pripadnici HVO-a, zadržane su u kućama u selu Duge, gdje su žene i djevojke ponižavane i seksualno zlostavljane. (Prlić i ostali, tom II, str. 65–67)

Krajem augusta 1993. godine iz Prozora je premješteno najmanje 2.500 osoba. (Prlić i ostali, tom II, str. 68)

Zaključeno je da su sredinom novembra i decembra 1993. godine muškarci Bošnjaci, koji su bili zatočeni u Prozoru, prebačeni u zatvor u Gabeli i na "Heliodrom". (Prlić i ostali, tom II, str. 71)

Pogledati videomaterijal svjedočenja Sulje Kmetaša.

U nastavku aktivnosti svaka grupa treba predstaviti rezultate svoje analize. Učenici i nastavnik zapisuju ključne pojmove na tabli radi poredenja.

U završnom dijelu časa od ključnih pojmova treba izdvojiti one koji se dovode u vezu s ugrožavanjem ličnih sloboda ljudi, te odgovoriti na ključno pitanje: Na koji način su ugrožavane ljudske slobode tokom ratnih sukoba na području Hercegovačko-neretvanske regije?

Učenici trebaju iznijeti svoje mišljenje o tome kako su se osjećali dok su čitali dokumente i gledali svjedočenja preživjelih logoraša, te zajednički mogu diskutovati o sljedećim pitanjima:

1. Zašto su njihova svjedočenja važna?
2. U kojoj su mjeri njihova svjedočenja bila značajna u donošenju sudskih presuda?
3. Zašto je važno učiti o ovim temama?

Aktivnost 3: **MOSTAR**

Ključno pitanje: Koji su zločini izvršeni na području Mostara

Trajanje: 90 minuta

Nastavnik uvodi učenike u aktivnost predstavljajući kontekst događaja u Mostaru, počevši od 1992. godine i napada srpskih oružanih snaga na grad, te kasnijih sukoba između Bošnjaka i Hrvata 1993–1994. godine, koristeći tekst iz baze i ukazujući na prostor grada koji se obrađuje.

Zločini počinjeni na području Mostara obuhvataju period od proljeća i ljeta 1992., te period od proljeća 1993. do marta 1994., kao i zločin počinjen u septembru 1993. u naselju Grabovica.

Tokom sukoba između HVO-a* i ABiH* od početka maja 1993. u gradu je konstatirana linija koja se protezala duž Bulevara, niz Ulicu Alekse Šantića, i nije se mijenjala do završetka sukoba. Prije 9. maja, kada je, prema presudama, HVO napao Mostar, ABiH je kontrolirala naselja Donja Mahala i Cernica, hotel “Mostar” i “Vranicu”, kao i istočni dio grada, dok je HVO kontrolirao “Sjeverni logor” i ostatak zapadnog Mostara. Nakon napada na zgradu “Vranice”, HVO je preuzeo kontrolu nad objektom.

*Hrvatsko vijeće obrane *Armija Bosne i Hercegovine

Van grada se linija fronta mijenjala, pogotovo kada je ABiH krajem juna 1993. stavila pod svoju kontrolu područje sjeverno od istočnog Mostara, u pravcu Drežnice i Jablanice, sve do brane u Salakovcu, a naročito kasarnu “Tihomir Mišić”, Bijelo Polje, Raštane, Vrapčiče i Salakovac, kao i nekoliko drugih mjesta sjeverno od Mostara, uključujući i područje Potoka.

Naselje Raštani su u nekoliko navrata stavljale pod svoju kontrolu obje strane.

U presudama se navodi da je od maja 1993. do marta 1994. godine, zajedno sa HVO-om bila prisutna i HV*, te da je s položaja JNA* i VRS-a* granatiran grad, konkretno Stari most.

*Hrvatska vojska *Jugoslovenska narodna armija *Vojska Republike Srpske

Učenici, podijeljeni u grupe, dobijaju dijelove tekstova iz baze i videomaterijale koji se odnose na zločine počinjene na području Mostara.

Grupa 1: Zločini iz 1992. godine

Najmanje 40 civila – uglavnom Bošnjaka, te jedna osoba hrvatske nacionalnosti – ubijeni su na deponiji u mostarskom naselju Uborak sredinom juna 1992. godine. (Šešelj, str. 60)

U gradskoj mrtvačnici u Sutini ubijeno je najmanje sedam civila u junu 1992. godine. (Šešelj, str. 60)

Desetine zatočenika bile su od 13. juna 1992. godine zatvorene u svlačionici fudbalskog stadiona u Vrapčićima, gdje su mučeni i izloženi okrutnom postupanju. (Šešelj, str. 60)

Okrutno se postupalo i u mrtvačnici Gradskog groblja u Sutini sredinom juna 1992. godine, prema više od 20 zatočenika koji su u tom objektu mučeni. (Šešelj, str. 60)

Opljačkane su bošnjačke kuće u zaseoku Topla u aprilu 1992. godine. (Šešelj, str. 60)

Dok su srpske oružane snage granatirale grad Mostar i zauzimale okolna područja, Hrvati i Bošnjaci iz BiH su organizirali združenu odbranu, da bi potom, u junu 1992. proveli operaciju svojih protiv srpskih oružanih snaga, koje su se tada povukle na položaje na uzvišenjima oko grada. (Prlić i ostali, tom II, str. 174)

Na području Mostara je od početka maja 1992. pa u narednih nekoliko mjeseci vođen širok i sistematičan napad Hrvatskih obrambenih snaga (HOS), usmjeren protiv srpskog civilnog stanovništva. (Ivan Zelenika i ostali, para. 177, 424, str. 56, 114)

Prvi val hapšenja Srba u Mostaru započeo je intenzivno već u aprilu i maju 1992. godine te nastavio tokom jula i augusta iste godine. (Ivan Zelenika i ostali, para. 158–159, 161, str. 52)

Civili su dovodeni na ispitivanje u prostorije Vojne ambulate, od njih je oduziman novac i dragocjenosti, a uslovi u kojima su boravili bili su nehumani i ponižavajući. (Ivan Zelenika i ostali, para. 168, 380–381, str. 54, 104)

Zatvorenicima nisu saopćeni razlozi pritvaranja, a iz Vojne ambulante su kamionima ili na druge načine organizirano prebacivani u logor smješten u kompleksu kasarne "Bruno Bušić" u Dretelju kod Čapljine. (Ivan Zelenika i ostali, para. 174–175, str. 56)

Od druge polovine jula 1992. godine zatočenici su u Vojnoj ambulanti bili premlaćivani i psihički zlostavljani. (Ivan Zelenika i ostali, para. 505–509, 522–527, 534–551, 562–586, str. 6–7, 132, 135–136, 138–141, 143–148)

Grupa 2: Sukob HVO-a i ABiH – maj 1993. godine

Konstatirano je da je, počevši od maja 1992. godine, općinski HVO postupno preuzeo političku vlast u općini Mostar. (Prlić i ostali, tom II, str. 183)

Zajedno s HVO-om u općini Mostar, od maja 1993. do marta 1994., bile su prisutne snage HV-a*, naročito tri brigade. (Prlić i ostali, tom II, str. 169)

Konstatirano je da je sukob između HVO-a i ABiH u Bosni i Hercegovini postao međunarodni zbog intervencije snaga Republike Hrvatske, koja je, u kontekstu sukoba, vršila opću kontrolu nad HVO-om. (Naletilić i Martinović, str. 74–76)

Nakon manjih sukoba, 15. aprila 1993. godine došlo je do oružanog incidenta između HVO-a i jedinice ABiH stacionirane u hotelu "Mostar", koji se nalazio na liniji razdvajanja između hrvatskog i bošnjačkog dijela grada. (Naletilić i Martinović, str. 15–16)

Mostar je bio podijeljen na zapadni dio, koji je kontrolirao HVO, i istočni dio, u kojem je uglavnom bila koncentrirana ABiH. (Naletilić i Martinović, str. 16)

Rano ujutro, 9. maja 1993. godine, HVO je napao Mostar artiljerijom, minobacačima, teškim i lakim oružjem, kontrolirao je ulaze u grad, a na mostarskom radiju je objavljeno da svi Bošnjaci moraju na prozorima istaknuti bijele zastave. (Naletilić i Martinović, str. 16), (Prlić i ostali, tom II, str. 191)

Komanda ABiH u zgradi "Vranica" je bila među metama napada, a 10. maja 1993. u zgradi je izbio požar, nakon čega su se i civili i vojnici predali; dvadeset do trideset vojnika presvuklo se u civilnu odjeću i izašlo iz objekta. (Naletilić i Martinović, str. 16), (Prlić i ostali, tom II, str. 193)

Kada su izašli iz zgrade i predali se, neki vojnici ABiH bili su pretučeni napolju. (Naletilić i Martinović, str. 144–145)

Muškarci Bošnjaci – bez ikakve razlike između vojnika i civila – upućeni su u Duhanski institut, na Mašinski fakultet ili u zgradu policije. (Prlić i ostali, tom II, str. 193)

Približno trideset do trideset pet muškaraca Bošnjaka natjerano je da pješke odu u Duhanski institut, nakon čega je grupa pod stražom odvedena u zgradu policije u Širokom Brijegu. (Naletilić i Martinović, str. 17)

Nakon što su 9. maja iz zgrada i kuća izveli i okupili civile, snage HVO-a su na stadion "Veleža" odvele na stotine ljudi; većina njih završila je na "Heliodromu" u mostarskom naselju Rodoč, koji je postao glavni zatočenički centar HVO-a na tom području. (Naletilić i Martinović, str. 17–18), (Prlić i ostali, tom II, str. 199–200)

Mašinski fakultet je služio, u najmanju ruku, kao sabirni centar, gdje su muškarci odvajani od žena i djece. (Prlić i ostali, tom II, str. 201)

Utvrđeno je da je dvanaest pripadnika ABiH, koji su iz "Vranice" dovedeni na Mašinski fakultet, brutalno premlaćeno i ubijeno. (Prlić i ostali, tom II, str. 213)

Pripadnici HVO-a su 14. jula 1993. uhapsili dječaka Bošnjaka i njegovog djeda, premlatili ih u stanici Vojne policije u Buni, nakon čega su ih odveli na rub ceste i pucali im u leđa, usmrivši jednog i nanijevši teške povrede drugom, kojeg su ostavili na licu mjesta. (Prlić i ostali, tom II, str. 238)

Od jula 1993. do marta 1994. godine na području Mostara postojao je širok i sistematičan napad policije i vojske Hrvatskog vijeća obrane, koji je bio usmjeren protiv bošnjačkog civilnog stanovništva. (drugostepena presuda Marko Radić i ostali, para. 175–176, str. 72–73), (Saša Savinović, para. 116, str. 30), (drugostepena presuda Mile Puljić, para. 51, str. 27)

Zaključeno je da su 24. augusta 1993., nedaleko od jedne kuće u selu Raštani, vojnici HVO-a otvorili vatru i ubili četvoricu muškaraca Bošnjaka koji su se prethodno predali. (Prlić i ostali, tom II, str. 243)

Učenici uz tekst iz baze trebaju pogledati svjedočenje Lizde Alije.

Grupa 3: Mjesta zatočenja

U zatočeničkom centru "Heliodrom" je 9. maja 1993. zatočeno 1.500 do 2.500 civila Bošnjaka, a nakon nekoliko dana puštene su žene i djeca. (Naletilić i Martinović, str. 17–18), (Prlić i ostali, tom II, str. 193)

Zaključeno je da je, nakon napada ABiH 30. juna 1993. godine, HVO uhapsio u Mostaru i okolini više hiljada muškaraca Bošnjaka, među kojima je bilo pripadnika ABiH i bošnjačkih vojnika HVO-a, te da ih je zatočio na "Heliodromu" ili u zatvoru u Dretelju. (Prlić i ostali, tom II, str. 225)

Početkom jula 1993., HVO je, tokom vremenskog perioda koji je varirao od nekoliko sati do jednog ili dva mjeseca, zatvarao muškarce Bošnjake na Mašinskom fakultetu, gdje su zatočenici redovno i brutalno premlaćivani, a dvojica su preminula od posljedica premlaćivanja između 8. i 11. jula 1993. godine. (Prlić i ostali, tom II, str. 227–229)

Zatočenici u "Heliodromu" su premlaćivani i zlostavljani, a nasilje nad njima bilo je najintenzivnije tokom maja 1993. i krajem juna 1993. godine. (Naletilić i Martinović, str. 166–171), (Prlić i ostali, tom II, str. 426–427)

Od maja 1993. do sredine aprila 1994., zatočenici su premlaćivani po nekoliko sati, što je ponekad trajalo sve dok žrtva ne bi izgubila svijest. (Prlić i ostali, tom II, str. 430)

Jedan od zatočenika je 12. ili 13. jula odveden s "Heliodroma" u jednu od vojnih baza, gdje je bio teško premlaćen i zlostavljan nekoliko sati, te ubijen hicem iz vatrenog oružja i zakopan u parku Liska. (Naletilić i Martinović, str. 193–196)

HVO je predložio muškarcima Bošnjacima zatočenim na "Heliodromu" da ih pusti na slobodu, kao i njihove porodice s područja Mostara, pod uslovom da pristanu napustiti BiH i otići u neku drugu zemlju; najmanje osam stotina Bošnjaka prihvatilo je ovaj prijedlog. (Prlić i ostali, tom II, str. 232)

I početkom jula 1993. HVO je hapsio muškarce, žene, starije osobe i djecu u zapadnom Mostaru i odvodio ih na "Heliodrom". (Prlić i ostali, tom II, str. 410) Dokazi pokazuju da su u julu 1993. muškarci Bošnjaci iz drugih općina u BiH, među kojima su bile općine Stolac, Čapljina i Ljubuški, također hapšeni i odvođeni na 'Heliodrom'. (Prlić i ostali, tom II, str. 410)

U novembru i decembru 1993., na "Heliodromu" je bilo više od 2.000 zatočenika. (Prlić i ostali, tom II, str. 411)

Zarobljenici su odvođeni s "Heliodroma" u Šantićevu ulicu, gdje su gradili bunkere, popravljali rovove, punili i nosili vreće s pijeskom na liniju, pri čemu su stalno bili izloženi unakrsnoj vatri. (Naletilić i Martinović, str. 117), (Prlić i ostali, tom II, str. 432)

Zarobljenici su korišteni i kao živi štit, a mnogi od njih su ranjeni dok su radili u Šantićevoj ulici. (Naletilić i Martinović, str. 117), (Prlić i ostali, tom II, str. 439–442)

Zaključeno je da su četvorica zatočenika iz "Heliodroma" poginula, a trojica ranjena 17. septembra 1993. godine, kada ih je HVO koristio kao živi štit u Mostaru. (Prlić i ostali, tom II, str. 442–443)

Više desetina zatočenika poginulo je ili je ranjeno dok su obavljali prisilne radove na liniji fronta; neke od njih su ubile ili ranile snage HVO-a. Utvrđeno je da je tom prilikom poginulo njih 27, a ranjeno sedam zatočenika. (Prlić i ostali, tom II, str. 434–435)

Zatočenici su premlaćivani tokom rada na liniji fronta na Bulevaru ili u bazama vojnih jedinica u Mostaru. (Naletilić i Martinović, str. 172–173), (Prlić i ostali, tom II, str. 436–437)

Od jula do decembra 1993., zatočenici su bili prisiljeni da napuste BiH sa svojim porodicama i da odu, barem u početku, u Hrvatsku, a kasnije u treće zemlje. (Prlić i ostali, tom II, str. 448–449)

Nakon tih puštanja na slobodu, na "Heliodromu" je ostalo oko 200 zatočenika, od kojih su posljednji pušteni 18. ili 19. aprila 1994. godine. (Prlić i ostali, tom II, str. 450)

Jednog od zatočenika iz "Heliodroma" su krajem septembra 1993. pripadnici HVO-a ranili iz vatrenog oružja kod "Gatačkih kuća" u naselju Rodoč, te je upućen u bolnicu na liječenje, a kasnije je vraćen u logor. (Vjeko Kalač, str. 1–2, 22–26)

U jesen 1993. godine, u naselju Kovačine – Bišće polje, na prvoj borbenoj liniji, bilo je na prinudnom radu oko 20 zatvorenika iz logora "Heliodrom". Jedan od njih pokušao je pobjeći prema položajima Armije BiH, ali su ga pripadnici

HVO-a ranili, pretukli i usmrtili vatrenim oružjem. (Bosiljko Kraljević, str. 2, 57–59)

Logor “Vojno” sastojao se od nekoliko objekata, nije bio ograđen, niti je po svom vanjskom izgledu odavao sliku logora, osim što su prostorije u kojima su boravili zatočenici bile zaključane, gdje su zatvarani i držani civili bez ikakve odluke suda i bez postupka za neko krivično djelo. (drugostepena presuda Marko Radić i ostali, para. 740, str. 171–172), (Jure Kordić i ostali, para. 298–299, str. 106–107)

Do formiranja logora “Vojno” došlo je u julu 1993., u naselju Vojno, koje pripada području Bijelog Polja. U njemu su držane osobe bošnjačke nacionalnosti, zatočene od strane HVO-a. (drugostepena presuda Marko Radić i ostali, para. 765, str. 175), (Miroslav Perić, para. 38, str. 14)

U zatočeničkom centru “Vojno” bilo je više desetina bošnjačkih žena, djece i staraca, kao i veći broj bošnjačkih muškaraca koji su u različitim vremenskim periodima iz logora “Heliodrom” dovođeni i zatvarani, a potom vraćani u taj logor. (drugostepena presuda Marko Radić i ostali, para. 238, str. 85), (Jure Kordić i ostali, para. 300, str. 107)

Iz dokaza proizlazi da su zatočenici upućivani u zatočenički centar “Vojno” i tamo zatvarani u periodu od augusta 1993. do januara 1994. godine. (Prlić i ostali, tom II, str. 451–452)

Zaključeno je da su zatočenici u “Vojnom”, od 8. novembra 1993. do 28. januara 1994. godine, bili izloženi nasilju i surovom postupanju. (Prlić i ostali, tom II, str. 461)

Jedan od zatočenika 5. decembra pretučen je i ubijen iz vatrenog oružja. (Prlić i ostali, tom II, str. 463)

Zatočenici iz “Vojnog” prisiljavani su na fizički rad. (Prlić i ostali, tom II, str. 466–467)

Od augusta 1993. do marta 1994. godine, zatočenici koji su odvođeni na obavljanje radova na linijama fronta bili su izloženi teškom nasilju; neki od njih su ranjeni, nekoliko ih je izgubilo život, a petorica su ubijena u periodu od 2. septembra 1993. do 31. januara 1994. godine, dok su obavljali radove na području “Vojnog”. (Prlić i ostali, tom II, str. 472–474)

Neki od zatočenika iz logora "Vojno" preminuli su od posljedica udaranja policijskim palicama, drškama od alata, čizmama i pištoljima, bili podvrgnuti elektrošokovima, dok su neki odvedeni u nepoznatom pravcu, a njihova tijela razmijenjena su 1994. godine. (drugostepena presuda Marko Radić i ostali, para. 370–380, 397–501, str. 110–111, 113–129)

Zaključeno je da su zatočenici u zatočeničkom centru "Vojno" bili pripadnici ABiH i civili. (Prlić i ostali, tom II, str. 474)

U logoru "Vojno" zlostavljane su i zatočenice koje su dovedene na prinudni rad. (Jure Kordić i ostali, para. 606–612, str. 210–212)

Tokom zatočeništva u logoru "Vojno" najmanje deset zatvorenica bilo je silovano i seksualno zlostavljano. (drugostepena presuda Marko Radić i ostali, para. 533–683, str. 134–162), (Jure Kordić i ostali, para. 480–490, 591–594, 618–622, str. 10, 169–171, 204–206, 214–215)

Učenici uz tekst iz baze trebaju pogledati svjedočenje Emira Hajdarevića.

Grupa 4: Protjerivanje, odvođenje i ubijanje Bošnjaka

Maltretiranje Bošnjaka, koje se ogledalo u njihovom istjerivanju iz stanova ili zatvaranju, postalo je uobičajena i raširena pojava od 9. maja pa tokom čitave jeseni 1993. godine. (Naletilić i Martinović, str. 19), (Prlić i ostali, tom II, str. 203)

Konstatirane su otmice na ulicama i silovanja djevojaka, kao i prisiljavanja na seksualne odnose tokom akcija deložiranja. (Prlić i ostali, tom II, str. 233–236)

Protjerivanje bošnjačkih civila u istočni dio Mostara eskaliralo je tokom juna 1993. godine. (Naletilić i Martinović, str. 212), (Prlić i ostali, tom II, str. 220)

Civili Bošnjaci su tučeni tokom njihove deložacije i deportacije iz zapadnog u istočni dio grada. (Naletilić i Martinović, str. 146), (Prlić i ostali, tom II, str. 207)

Zaključeno je da su sredinom jula 1993. snage HVO-a provele još jedan krug deložacija, protjeravši Bošnjake u istočni Mostar, te da su se te operacije nastavile tokom cijele druge polovine jula i u augustu 1993. godine. (Prlić i ostali, tom II, str. 231)

Od civila su oduzimani vrijedni predmeti, njihovi stanovi su pljačkani, a u njih su se useljavali hrvatski vojnici. (Prlić i ostali, tom II, str. 236)

Sredinom maja 1993., u mostarskoj ulici Avenija, uhapšene su dvije osobe i odvedene u nepoznatom pravcu, a njihova tijela su naknadno pronađena i identificirana. (drugostepena presuda Mile Puljić, para. 54, 68, str. 29, 33)

U zapadnom dijelu Mostara, krajem maja 1993. godine, konstatirano je silovanje žene bošnjačke nacionalnosti od strane pripadnika HVO-a. (Velibor Bogdanović, para. 129–135, str. 44–45)

Četiri osobe bošnjačke i srpske nacionalnosti, među kojima je bila i beba, sredinom jula 1993. odvedene su iz zgrade u Splitskoj ulici i ubijene, a njihova tijela pronađena su na Bijelom Brijegu, pored trim-staze. (Saša Savinović, para. 157–175, 219, str. 2–3, 38–42, 49–50)

U prvoj polovini augusta 1993. bošnjačka porodica istjerana je iz svoga stana u zapadnom dijelu grada, te im je naređeno da pređu na istočnu stranu, dok su pripadnici HVO-a tom prilikom pucali u zrak iz vatrenog oružja. (Saša Savinović, para. 225–236, str. 3, 51–53)

Bošnjačko civilno stanovništvo krajem juna 1993. godine, od strane pripadnika HVO-a, masovno je okupljano iz svojih stanova; neki su tom prilikom teško pretučeni, da bi poslije preminuli, dok su ostali odvezeni autobusima. (Luka Barešić, str. 1–2, 4–6, 14)

Krajem septembra civilno bošnjačko stanovništvo tjerano je iz svojih stanova u naselju Centar II; neki su tom prilikom fizički maltretirani i bili su prinuđeni da pješke pređu na lijevu obalu Neretve. (Arman Bajrić, str. 1–2, 5)

Učenici trebaju pogledati svjedočenje Jadranke Husković.

Grupa 5: Opsada istočnog dijela Mostara, granatiranje i snajpersko djelovanje

Od početka juna 1993. do početka marta 1994. godine, istočni Mostar je bio pod udarom granatiranja i žestoke vatre HVO-a, konkretno s brda Hum i brda Stotine. (Prlić i ostali, tom II, str. 258)

Konstatovano je da HVO nije mogao precizno usmjeravati hite, granate i gume napunjene eksplozivom prema vojnicima ABiH, koji nisu bili grupisani na određenom mjestu u Donjoj Mahali. (Prlić i ostali, tom II, str. 256)

Zaključeno je da su intenzivno granatiranje i drugo vatreno djelovanje HVO-a na istočni Mostar direktno pogađali stanovništvo koje je živjelo u tom dijelu grada. (Prlić i ostali, tom II, str. 259)

Snajperisti HVO-a, kako je zaključeno, gađali su starije osobe, žene i djecu u istočnom Mostaru.* (Prlić i ostali, tom II, str. 315–317)

*snajperski incidenti u Mostaru su obrađeni u dodatku ovoj bazi

Stanovnici istočnog Mostara nisu imali dovoljno hrane ni vode u periodu od juna 1993. do aprila 1994. godine. (Prlić i ostali, tom II, str. 320), (Naletilić i Martinović, str. 20)

Pored toga, stanovnicima istočnog Mostara nije bila dostupna adekvatna medicinska njega, niti su imali dovoljno lijekova. (Prlić i ostali, tom II, str. 324–325)

Zaključeno je da je HVO ometao redovno upućivanje humanitarne pomoći u istočni Mostar najmanje od juna do decembra 1993. godine, naročito putem administrativnih ograničenja, te da je tokom gotovo dva mjeseca – u ljeto i decembru 1993. – humanitarnim konvojima u potpunosti blokirao pristup gradu. (Prlić i ostali, tom II, str. 330)

Pripadnici međunarodnih organizacija, prisutni u Mostaru od maja 1993. do aprila 1994. godine, bili su meta snajperista HVO-a, kao i artiljerijske i minobacačke vatre. (Prlić i ostali, tom II, str. 341)

Između ABiH i HVO-a došlo je do niza sukoba za kontrolu nad selom Raštani; te su se vojske smjenjivale u preuzimanju kontrole nad tim mjestom. (Naletilić i Martinović, str. 21)

Dio sela Raštani razoren je do kraja septembra 1992. godine. (Naletilić i Martinović, str. 225)

Žene i djeca koji su se nalazili u selu Raštani 24. augusta 1993. bili su podvrgnuti fizičkom, duševnom i seksualnom nasilju. (Prlić i ostali, tom II, str. 244)
Zarobljenici su poslove obavljali i na liniji u Raštanima, ne svojom voljom. (Naletilić i Martinović, str. 119), (Prlić i ostali, tom II, str. 433)

Utvrđeno je da je HVO odgovoran za rušenje Baba-Beširove džamije u Mostaru, oko 10. maja 1993. godine. (Prlić i ostali, tom II, str. 197)

Konstatirano je da je deset džamija uništeno ili teško oštećeno usljed neprekidnog otvaranja vatre i granatiranja istočnog Mostara koje je proveo HVO. (Prlić i ostali, tom II, str. 371)

Granatiranje JNA i VRS-a, kao i oružanih snaga HVO-a, dovelo je do znatnih oštećenja Starog mosta prije 8. novembra 1993. godine, ali su do tada Armija BiH i stanovnici istočnog Mostara i dalje mogli koristiti. (Prlić i ostali, tom II, str. 347)

*Jugoslovenska narodna armija *Vojska Republike Srpske

Zaključeno je da je tenk HVO-a, postavljen na brdu Stotine, 8. novembra 1993. godine otvarao vatru na Stari most. (Prlić i ostali, tom II, str. 352)

Stari most srušio se sutradan, 9. novembra, između 10:15 i 10:30 sati. (Prlić i ostali, tom II, str. 368)

Zaključeno je da je od juna 1993. do aprila 1994. godine istočni Mostar bio pod opsadom HVO-a. Iako HVO istočni Mostar nije držao u potpunom okruženju zbog postojanja otvorenih puteva na sjeveru i jugu, grad je bio pod opsadom u tom smislu da je bio izložen vojnom napadu HVO-a tokom više mjeseci, koji se sastojao od stalnog i intenzivnog granatiranja, uključujući snajpersku vatru, usljed čega su mnogi stanovnici bili ranjeni ili su poginuli. (Prlić i ostali, tom II, str. 372), (Naletilić i Martinović, str. 20)

Stanovništvo nije moglo otići iz istočnog dijela Mostara po vlastitom nahođenju i bilo je primorano da živi u izuzetno teškim životnim uslovima, bez hrane, vode, električne energije i odgovarajuće medicinske njege, dok je HVO povremeno potpuno blokirao dostavljanje humanitarne pomoći i hotimično otvarao vatru na pripadnike međunarodnih organizacija, pri čemu je jedan broj njih ubijen ili ranjen. (Prlić i ostali, tom II, str. 372)

Grupa 6: Zločini nad stanovništvom hrvatske nacionalnosti

Više od 100 osoba hrvatske nacionalnosti, među kojima je bio veći broj žena, djece i staraca iz Bijelog Polja i Potoka, krajem juna 1993. uhapšeno je od pripadnika Armije RBiH te su držani u nekoliko kuća, a kasnije premješteni u Osnovnu školu u Potocima, gdje su do početka decembra bili smješteni u neuslovnim prostorijama. (Enes Ćurić i ostali, para. 275–286, 432, str. 7, 82–85, 125)

Dio civila koji su boravili u kućama odveden je u IV osnovnu školu u Mostaru, te su u drugoj polovini jula 1993. vraćeni u salu škole u Potocima. (Enes Ćurić i ostali, para. 435, str. 126)

Krajem augusta 1993. godine veći broj civila iz Osnovne škole u Potocima odveden je s namjerom da se pomoću njih spriječe jedinice HVO-a da zauzmu Hidroelektranu Mostar, a kako je granata onesposobila kamion kojim su prevoženi, premješteni su u predionicu "Đuro Salaj". (Enes Ćurić i ostali, para. 202–219, str. 5–6, 61–65)

Trojica zatočenika iz škole u Potocima, koji su bili u grupi na prinudnom radu na prvoj liniji krajem septembra 1993. na brdu Čučurak, ubijena su iz vatrenog oružja jer nisu mogli nositi dijelove topa. (Enes Ćurić i ostali, para. 301–319, str. 6, 90–96)

Na prinudnim radovima u Potocima početkom augusta 1993. poginuo je jedan, a ranjen drugi zatočenik, dok je početkom novembra, na lokalitetu Mandića kuće u Potocima, smrtno stradao još jedan zatočenik iz škole. (Enes Ćurić i ostali, para. 323–337, 573, str. 6, 97–100, 157)

Zatočenice su iz škole izvođene da izvlače mrtve i ranjene s prostora na koje se vatreno djelovalo od HVO-a. (Enes Ćurić i ostali, para. 235–241, 247–256, str. 7, 71–72, 75–77)

Pojedine zatočenice su iz škole izvođene i višestruko silovane. (Enes Ćurić i ostali, para. 348–360, 374–377, str. 8, 104–106, 109)

U katoličkoj crkvi Svih Svetih u Donjoj Drežnici držano je zarobljenih 12 civila hrvatske nacionalnosti i osam ratnih zarobljenika. (Zijad Kurtović, str. 36)

Civili i ratni zarobljenici su u oktobru 1993. u crkvi premlaćivani, te fizički i psihički mučeni; nekima su nanesene teške tjelesne povrede, a crkvena imovina je uništavana. (Zijad Kurtović, str. 2–4, 39–43, 45–49)

Zatočeni civili i zarobljeni vojnici su odvođeni na prve borbene linije između HVO-a i Armije RBiH, prema Vrdima, gdje su bili prisiljavani da kopaju rovove, prave zemunice, nose municiju, hranu, vodu i mrtve, često izloženi unakrsnoj vatri i granatiranju. (Zijad Kurtović, str. 2, 43–44)

Zatočenici su, pored premlaćivanja, primoravani i na seksualne odnose. (Zijad Kurtović, str. 3, 44–45)

Trojica civila, izvedena iz škole u Potocima na prinudne radove na brdu Ćučurak, ubijena su iz vatrenog oružja od pripadnika Armije RBiH krajem septembra 1993., nakon što nisu mogli nositi rastavljeni protivzračni top zbog iznemoglosti i tereta. (Miralem Omanović, str. 1–2, 9–12)

U drugoj polovini septembra 1993., u mjestu Jedrinje na Salakovcu, zarobljena je grupa pripadnika HVO-a koju su pripadnici Armije RBiH povezli kamionom, pa kada je jedan od zarobljenika skočio s vozila i pobjegao, počeli su tući ostale. (Zikrija Ljevo i ostali, str. 2, 30–31)

Zarobljenici su zatvoreni u jednu kuću u Bijelom Polju, gdje su fizički zlostavljani. (Zikrija Ljevo i ostali, str. 2, 32)

Prije nego što su odvezeni za Mostar, zarobljenici su opet pretučeni, a jedan od njih je izveden iz kuće u kojoj su bili držani i ubijen iz vatrenog oružja. (Zikrija Ljevo i ostali, str. 2, 26–29)

Selo Grabovica je početkom 1993. bilo pod kontrolom pripadnika HVO-a, a 10. maja 1993., ili oko tog datuma, ABiH je zauzela ovo mjesto koje je napustio veći broj ljudi, dok su ostali bili uglavnom stariji i djeca. (Halilović, str. 141–142)

U periodu od 7. do 9. septembra, u Grabovicu su stigli vojnici iz Sarajeva, koji su smješteni u kuće na desnoj obali. (Halilović, str. 146)

Prvo ubistvo izvršeno je kasno poslijepodne 8. septembra. (Halilović, str. 151) Konstatirano je, van razumne sumnje, da su pripadnici ABiH s 8. na 9. septembar u Grabovici ubili najmanje 13 civila – mještana, od kojih niko nije aktivno učestvovao u neprijateljstvima. (Halilović, str. 274)

Više od 30 civila hrvatske nacionalnosti ubijeno je od pripadnika Armije RBiH 9. septembra 1993. u mjestu Grabovica, nakon čega je 1994. razmijenjeno 15 posmrtnih ostataka, dok se ostali vode kao nestali. (N. V. i ostali, str. 2, 7, 20–22), (Enes Šakrak, str. 1–3), (Mustafa Hota, str. 2)

Među žrtvama su bile žena i četverogodišnje dijete koje je držala u naručju, dvoje supružnika koji su usmrćeni u svojoj kući te tročlana porodica koja je ubijena u štali i njenoj blizini. (Enes Šakrak, str. 1–3), (N. V. i ostali, str. 2)

Učenici, uz tekst iz baze, trebaju pogledati svjedočenje Gorana Zadre.

Nakon analize tekstova i videomaterijala, učenici će prezentirati svoja zapažanja. Rezultati analize će se uporediti radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza među njima.

U završnom dijelu aktivnosti nastavnik će otvoriti raspravu o međusobnoj vezi događaja, kako prostornoj, tako i vremenskoj, njihovim posljedicama i značaju iz današnje perspektive. Zajedno s učenicima sumirati koje su vrste zločina počinjene nad stanovništvom Mostara i kakve je to posljedice imalo.

Aktivnost 4: PRESUDE I KAZNE

**Ključno
pitanje:**

Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine?
Zbog čega su važne kazne?

Plan aktivnosti: Projektni istraživački zadatak.

U grupama koje odredi nastavnik, učenici trebaju napraviti projektno istraživanje i pripremiti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u izvorima baze, potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za šta su osuđeni i kolika im je kazna određena.

Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka.

Nakon prezentacija, nastavnik i učenici zajednički upoređuju prezentirane informacije, utvrđuju eventualne sličnosti i razlike te njihovu međusobnu povezanost. Nastavnik sintetizira rezultate i učenicima postavlja ključna pitanja na koja oni odgovaraju kroz raspravu, koristeći se argumentima iz istraživanja.

ISTOČNA BOSNA

108

NASLOV	Zločini na prostoru regije Istočna Bosna
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Ratni zločini, civilno stanovništvo, zatočenje, progon, srpske vojne snage, milicija, paravojne formacije, Foča, Višegrad, Rogatica, Žepa, Čajniče, Kalinovik, Sokolac, Rudo, odvođenje stanovništva, zarobljavanje, strijeljanje, logori, mučenja, ubistva, nasilje nad ženama
KLJUČNA PITANJA	Koji su i na koji način izvršeni zločini na prostoru regije Istočna Bosna? Postoje li sličnosti u načinu realizacije zločina i u čemu se one ogledaju? U čemu se ogleda značaj sudskih presuda koje se odnose na spomenute općine?
CILJEVI	Upoznavanje sa zločinima počinjenim na prostoru regije Istočna Bosna od 1992. do 1995. godine, što je period na koji se odnose obrađene presude Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) i sudova u Bosni i Hercegovini. Utvrdjivanje hronologije ratnih dešavanja na prostoru općina Kalinovika, Foče, Čajniča, Rudog, Višegrada, Rogatice, Žepe i Sokoca, utvrđujući uzročno-posljedične veze između pojedinih događaja te odgovornosti pojedinaca za njih, prema presudama MKSJ-a i sudova u Bosni i Hercegovini. Analiziranje događaja zločina na prostoru regije Istočna Bosna od 1992. do 1995. godine, na osnovu dijelova svjedočenja žrtava opisanih u presudama sudova, te iznošenje vlastitih zaključaka u odnosu na zaključke iznesene u presudama. Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima. Ukazivanje na značaj sudskih postupaka i presuda za počinjene zločine.

ISHODI UČENJA	Učenici će: • Navesti ključne događaje koristeći bazu podataka kao izvor informacija. • Interpretirati događaje koristeći informacije iz ličnih svjedočenja, analizirajući ih i odgovarajući na pitanja. • Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato. • Utvrditi uzročno-posljedične veze među događajima. • Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora. • Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama. • Razvijati komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući na taj način toleranciju i međusobno poštovanje. • Razvijati vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.
IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica o zločinima počinjenim u BiH – BIRN BiH
REFLEKSIJA I EVALUACIJA	Predavač će sumirati zaključke diskusije i otvoriti prostor za refleksije te dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Učenici na kraju trebaju, na list papira, napisati pet pojmova koji su im najvažniji i koje povezuju s provedenom aktivnošću učenja.

Aktivnost 1: VREMENSKO I PROSTORNO MAPIRANJE ZLOČINA

Ključna pitanja:	Koji su oblici zločina i kada su izvršeni na prostoru Istočne Bosne? U kojoj mjeri su navedeni zločini povezani i koje su njihove posljedice?
Trajanje:	90 minuta

Plan aktivnosti: Učenici će biti podijeljeni u grupe. Svaka grupa će dobiti tekst iz baze koji se odnosi na određenu općinu s prostora regije Istočna Bosna: Foča, Višegrad, Rogatica, Čajniče, Kalinovik, Sokolac i Rudo.

Grupa 1: Foča

Od početka aprila 1992. do kraja marta 1993. na području Foče je postojao širok i sistematičan napad* srpske vojske i policije, usmjeren protiv civilnog bošnjačkog stanovništva općine Foča. (*Sudska vijeća su u presudama razmatrala vremenski okvir širokog i sistematičnog napada isključivo u vremenskom okviru navedenom u optužnici konkretnog predmeta, te je iz tog razloga sud u predmetima Rašević i Todović, kao i Tripković iz 2022. utvrdio da je širok i sistematičan napad trajao do oktobra 1994. godine, dok je u nekim drugim predmetima utvrđen kraći period.) (drugostepena presuda Nedo Samardžić, str. 11), (Radovan Stanković, str. 22), (Mitar Rašević i Savo Todović, str. 42, 44–46), (Momčilo Mandić, str. 130), (Miodrag Nikačević, str. 29), (Novica Tripković, para. 26–27, 2022, str. 20–21), (Jasko Gazdić, para. 92–98, str. 44–46), (Radoman Fundup, para. 46, str. 21–22), (Krsto Dostić, para. 114–115, 140–141, str. 32, 39), (Žarko Vuković, para. 172, str. 36), (Milan Todović, para. 138–139, str. 35–36), (drugostepena presuda Dragan Janjić, para. 26, str. 14), (Milomir Davidović, para. 107, str. 29), (Saša Čurčić, para. 134–137, 146, str. 32–33, 35), (Radovan Paprica i Slavko Ognjenović, para. 156–157, 192–194, str. 43, 53), (Novica Tripković, para. 53–54, 56, 2011, str. 19–20), (Radovan Veljović, para. 170–173, str. 40–41)

U noći između 7. i 8. aprila, srpske snage su zauzele radiostanicu Foča, skladište regionalnog Doma zdravlja i magacin Teritorijalne odbrane, u kojem je bilo uskladišteno oružje, te su, raspoložuci oružjem JNA i TO-a, razmjestile tešku artiljeriju na uzvišenjima oko Foče. U periodu koji je tome prethodio, srpsko stanovništvo se naoružavalo, isprva potajno, a neposredno prije izbijanja

sukoba i otvoreno. (Milan Todović, para. 107, str. 29), (Radovan Veljović, para. 140, str. 33), (Radovan Paprica i Slavko Ognjenović, para. 147, 149, 192–194, str. 41), (Saša Ćurčić, para. 107, str. 26), (Milomir Davidović, para. 123, str. 32)

Političko i vojno preuzimanje vlasti u općini Foča započelo je 8. aprila 1992. godine, kada su srpske snage granatirale grad Foču. Granatiranje i pucnjava bili su usmjereni na naselja s većinskim bošnjačkim stanovništvom, poput Donjeg Polja, te na mješovita naselja poput Čohodor Mahale. Zauzimanje grada završeno je do sredine aprila iste godine. (Zelenović, str. 7–8), (Krnojelac, str. 9–10), (Kunarac i ostali, str. 13), (Krajišnik, str. 228), (Karadžić, tom I, str. 332–333)

Napad je trajao šest ili sedam dana i završio se sredinom aprila, kada je Foča pala u ruke Srba. Tom prilikom ranjen je veliki broj civila, većinom Bošnjaka, a mnogi od njih su počeli da bježe. (Krnojelac, str. 9–10), (Krajišnik, str. 228), (Karadžić, tom I, str. 332–333)

Bošnjačko i drugo nesrpsko stanovništvo sistematski je privođeno u racijama; prema civilima se često okrutno postupalo, premlaćivani su i ponekad ubijani. (Zelenović, str. 8), (Krajišnik, str. 144)

Muškarci i žene razdvajani su i prebacivani u različite zatočeničke objekte – školske i društvene zgrade, kao i u fočanski zatvor – gdje su bili izloženi ponižavajućem i degradirajućem postupanju. (Zelenović, str. 8)

Srpski vojnici su palili bošnjačke kuće tokom borbi za kontrolu nad gradom. Spaljeni su Donje Polje, naselje u Šukovcu, bošnjačke kuće u Kamerici i Granovskom Sokaku, kao i stara gradska četvrt Prijeka Čaršija. Kasnije su zapaljene i bošnjačke kuće koje nisu uništene tokom granatiranja. (Krnojelac, str. 13–14), (Karadžić, tom I, str. 333)

Napadi na okolna sela – većinu kojih nisu branili niti su u njima postojali vojni ciljevi – trajali su do juna i jula 1992. godine. (Zelenović, str. 7–8), (Krnojelac, str. 10–11), (Karadžić, tom I, str. 335–336), (Mladić, tom I, str. 362)

Selo Brod napadnuto je 20. aprila 1992. godine. (Krnojelac, str. 11), (Krajišnik, str. 230), (Karadžić, tom I, str. 335)

Srpske snage su zapalile bošnjačka sela u okolini Miljevine, uhapsile muškarce – bošnjačke civile. (Krnojelac, str. 11)

Zapaljene su kuće Bošnjaka u Filipovićima i Pauncima 25. ili 26. aprila 1992. godine. (Krnojelac, str. 11)

U skladištu u Filipovićima je izdvojeno devet muškaraca i sedam njih je usmrćeno iz vatrenog oružja. (Krajišnik, str. 230)

Sredinom aprila 1992., tokom napada na zaselak Brežine/Zubovići, uhapšena je grupa bošnjačkih civila i odvedena u zatočeništvo u Brod, gdje su ispitivani i pretučeni, a potom sprovedeni u Kazneno–popravni dom (KPD) u Foči. (Gojko Janković, str. 35, 2)

Srpski vojnici su oko 28. aprila 1992. napali Ustikolinu i zapalili kuće Bošnjaka, a odatle su nastavili da napadaju i razaraju bošnjačka sela uz lijevu obalu Drine, nizvodno do Ošanice, dok se stanovništvo razbježalo ili poginulo. (Krnojelac, str. 11–12), (Krajišnik, str. 230), (Karadžić, tom I, str. 335)

Srpska vojska je došla u maju 1992. u selo Podkolun i tada je ubijeno najmanje dvoje starijih civila bošnjačke nacionalnosti. (drugostepena presuda Ranko i Rajko Vuković, para. 35, str. 11)

Civili, među kojima je bilo maloljetnika, početkom juna 1992. izvedeni su iz kuće u naselju Gornje Polje, te im je prijećeno strijeljanjem. (Radoman Fundup, para. 48, str. 22)

Civili bošnjačke nacionalnosti fizički i psihički su zlostavljani u Miljevini tokom maja 1992. godine. (drugostepena presuda Nedo Samardžić, str. 2)

Fizičko i psihičko zlostavljanje civila je konstatovano u Donjem Polju tokom maja 1992., dok je u junu u ovom naselju iz vatrenog oružja ubijena jedna osoba. (Novica Tripković, para. 67–70, 79–85, 2011, str. 4, 23–24, 26–28)

Sredinom juna 1992. godine, oko 27 civila bošnjačke nacionalnosti, većinom žena i djece, ubijeno je u etnički miješanom naselju Čohodor Mahala. (Krnojelac, str. 15), (Krajišnik, str. 232)

Selo Jeleč, u blizini Miljevine, srpske snage su granatirale, napale pješadijom i zauzele početkom maja, dok su stanovnici koji su ostali u svojim kućama poginuli, a drugi muškarci – mještani ovog sela – uhapšeni su i zatočeni u kasarnama u Kalinoviku i Bileći, a zatim prebačeni u KP dom* u Foči. (Krnojelac, str. 11), (Krajišnik, str. 231), (Karadžić, tom I, str. 338–339)

*Kazneno–popravni dom

Oko 14 muškaraca iz sela Trnovača je 22. juna 1992. odvedeno je na most na Drini, u dijelu Foče koji se zove Brod, te ubijeno. (Krajišnik, str. 231)

Dva dana kasnije lokalni Srbi su odveli više žena iz tog sela u motel "Bukovica", gdje je jedna žena silovana, dok su ostale kasnije prebačene u srednju školu. (Krajišnik, str. 231), (Mladić, tom I, str. 347)

Konstatirano je da su 26. juna 1992., autobusom i policijskim vozilima, žene zatočene u motelu "Bukovica" odvezene u Novi Pazar, u Srbiji. (Mladić, tom I, str. 371)

Početkom jula, odnosno 3. jula 1992., oko 60 bošnjačkih žena, djece i starijih muškaraca iz Trošnja i Mješaje uhapšeno je i odvedeno u privremeni zatočenički objekat zvani "Buk Bijela", gdje je konstatirano višestruko silovanje jedne od zatočenih žena, a silovana je i jedna maloljetnica. (Zelenović, str. 8–9), (Kunarac i ostali, str. 193), (Krajišnik, str. 231–232)

Najmanje sedam muškaraca bošnjačke nacionalnosti, koji su se krili na brdu Kremenik sa oko 30 žena i djece, pretučeni su i ubijeni početkom jula 1992. godine. (Gojko Janković, str. 43, 2)

Prethodno je izveden napad na Trošanj i Mješaje, tokom kojeg su vršena ubistva civila, pustošenje i spaljivanje njihovih kuća. (Gojko Janković, str. 2, 40)

Tokom juna 1992. nekoliko civila je pretučeno, psihički maltretirano i odvedeno iz sela Rataje, a neki od njih su završili u KPD Foča. (drugostepena presuda Neđo Samardžić, str. 2)

Krajem augusta nekoliko civila Bošnjaka ubijeno je u mjestu Potpeće. (Novović i Pjano, para. 148, 191–192, 200, str. 54–55, 66, 68)

Stariji muškarac bošnjačke nacionalnosti početkom jula 1992. teško je pretučen ispred baraka u Buk Bijeloj i ubijen na obali Drine. (Gojko Janković, str. 5–6, 71)

Žene i djeca zarobljeni na Kremeniku završili su u Buk Bijeloj, privremenom centru za zatvaranje i ispitivanje, gdje su neke od njih višestruko silovane. (Gojko Janković, str. 2, 44, 50)

U napadu na Trošanj poginula su tri seljanina, a pošto je uhvaćena grupa od njih 50, premlaćeno je i ubijeno još sedam mještana muškog spola, koji su prethodno odvojeni od žena. (Krnojelac, str. 12), (Kunarac i ostali, str. 193), (Krajišnik, str. 231–232), (Karadžić, tom I, str. 339–340), (Mladić, tom I, str. 315)

Tri starice su početkom proljeća 1993. godine ubijene u Foči. (Mladić, tom I, str. 326)

Utvrđeno je da su u periodu od 10. aprila 1992. do početka juna 1992., u cijeloj Foči i njenoj okolini, sprovedena masovna hapšenja muškaraca – nesrpskih civila, uglavnom Bošnjaka. (Krnojelac, str. 53), (Krajišnik, str. 144), (Karadžić, tom I, str. 336)

Srpske vlasti su 1992. godine civile, pretežno bošnjačke nacionalnosti, držale zatočene u više od 20 zatočeničkih centara* u Foči. (Krajišnik, str. 235)

*magacin u Livadama, KPD Foča, bolnica u Foči, Policijska stanica u Miljevini, "Brioni", kuća Slobodana Matovića, kaznionica u Velečevu, Osnovna škola "Brod na Drini", vojno skladište u Čohodor Mahali, kuća u Trnovači, kuća Muniba Hodžića, Presjeka kod Ustikoline, stan Asima Džanke u mjestu Donje Polje, kuće u selu Đidevo

Najmanje 13 posmrtnih ostataka ekshumirano je na lokalitetu Šljivovice nakon rata; utvrđeno je da se radi o osobama bošnjačke nacionalnosti koje su ubijene hicima iz vatrenog oružja, a bile su nastanjene u Miljevini. (drugostepena presuda Nedo Samardžić, str. 4–5, 28)

U Zebinoj šumi pripadnici Armije RBiH mučili su zarobljenog pripadnika Vojske Republike Srpske. (Šišić i ostali, para. 206–215, str. 5, 62–63)

Nekoliko džamija u gradu i na području općine Foča spaljeno je ili na drugi način razoreno, a među njima su bili i objekti pod zaštitom UNESCO-a. (Krnojelac, str. 14), (Krajišnik, str. 230), (Karadžić, tom I, str. 366), (Mladić, tom I, str. 361)

Autobusi koji su odvozili civile organizirani su u maju 1992., dok su oko 13. augusta 1992. žene i djeca odvedeni u Rožaje u Crnu Goru. Dana 23. oktobra 1992. godine, grupa žena i djece, koji su mjesec dana bili zatočeni u sportskoj dvorani "Partizan", deportirani su autobusom u Goražde, da bi potkraj 1994.

godine bili razmijenjeni i posljednji zatočnici Bošnjaci koji su još bili u KPD Foča. (Krnojelac, str. 18), (Krajišnik, str. 236–237), (Karadžić, tom I, str. 367), (Mladić, tom I, str. 371)

Kada je 1995. godine rat završio, Foča je bila gotovo isključivo srpski grad. Foča je nakon sukoba preimenovana u "Srbinje", dakle "srpski grad". (Krnojelac, str. 18), (Kunarac i ostali, str. 25), (Krajišnik, str. 237)

Grupa 2: Višegrad

Na području Višegrada je od aprila do septembra 1992. izveden širok i sistematičan napad* srpskih vojnih, paravojnih i policijskih formacija, usmjeren protiv nesrpskog civilnog stanovništva. (*Sudska vijeća su u presudama razmatrala vremenski okvir širokog i sistematičnog napada isključivo u vremenskom okviru navedenom u optužnici konkretnog predmeta, te je iz tog razloga sud u nekim drugim predmetima utvrdio kraći period, pa se tako u presudama kod Šimšića i Leleka navodi da je napad trajao do juna, odnosno jula 1992.) (drugostepena presuda Boban Šimšić, str. 16), (Nenad Tanasković, str. 18), (Željko Lelek, str. 17, 19), (Momir Savić, str. 28–29), (Predrag Milisavljević i ostali, para. 112, str. 37), (Dragan Šekarić, para. 146, 153, str. 36, 38), (Vitomir Racković, para. 141, str. 48), (Petar Kovačević, para. 160, str. 54), (Momir Tasić i ostali, para. 123, 127, str. 43, 44), (Oliver Krsmanović, para. 129, 131, str. 39)

Srpske snage iz pravca Dobruna i Tasića 6. aprila 1992. pješadijski i artiljerijski napale su selo Dobrun, a sredinom aprila se pucalo i granatiralo svuda oko Kabernika. (Nenad Tanasković, str. 18)

Oko Višegrada se u aprilu 1992. podižu barikade i dolazi do sporadičnog nasilja, uključujući pucnjavu i granatiranje, a jednom prilikom otvorena je minobacačka vatra na bošnjačka naselja. (Krajišnik, str. 251), (Vasiljević, str. 16), (Lukić i ostali, str. 27), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 454–455)

Mnogi civili, strahujući za svoje živote, pobjegli su iz svojih sela, a kada je Užički korpus JNA* 14. aprila 1992., ili približno tog datuma, stigao u Višegrad, situacija se nakratko smirila i mnogi su se vratili u svoje domove. (Krajišnik, str. 251)

*Jugoslovenska narodna armija

Krajem aprila 1992. pretučeno je nekoliko civila bošnjačke nacionalnosti iz sela Meremišlje, a jedna kuća je opljačkana i zapaljena. (Momir Savić, str. 2, 49–51)

Nekim stanovnicima sela Crni Vrh gubi se svaki trag nakon što su sredinom maja 1992. godine zatvoreni. (Vitomir Racković, para. 274–278, str. 91–92)

Svaki trag gubi se najmanje šestorici Bošnjaka iz naselja Dobrun i Kolone, koji su od svojih kuća odvedeni sredinom juna 1992. godine. (Momir Tasić i ostali, para. 163–172, 179–183, 190–193, str. 5–6, 53–60, 62–63)

Pojedini Bošnjaci odvedeni su iz svojih kuća u naselju Hanište i vode se kao nestali. (Oliver Krsmanović, para. 223–229, str. 4–5, 56–58)

Najmanje deset muškaraca bošnjačke nacionalnosti iz naselja Drinsko krajem maja 1992. godine odvedeno je iz svojih kuća i pretučeno, nakon čega su ubijeni u šumi Pušin Do, gdje su njihova tijela ekshumirana. (Momir Savić, str. 2, 63–68)

Nekoliko stanovnika sela Dušće, bošnjačke nacionalnosti, ubijeno je krajem maja, a njihova tijela ekshumirana su iz grobnice "Slap". (Dragan Šekarić, para. 437–455, str. 97–100)

Neki od zatvorenika posljednji put su viđeni živi u policijskoj stanici. (Oliver Krsmanović, para. 249–256, str. 6, 62–64)

U policijskoj stanici su sredinom maja 1992. konstatovana silovanja. (Nenad Tanasković, str. 2, 23–27), (Predrag Milisavljević i ostali, para. 328–335, str. 79–80)

Uhapšeni su iz policijske stanice prebacivani u kasarnu "Uzamnica", gdje su dovođeni civili iz Kabernika, Osojnice te drugih mjesta, Holijaka i Orahovaca. (Nenad Tanasković, str. 2–3, 29–32, 34, 35–38, 42–46), (Vitomir Racković, para. 165–173, str. 54–58)

Najprije su stanovnici ovih sela držani u Osnovnoj školi u Orahovcima, a zatim prebačeni u kasarnu "Uzamnica", odakle se nekima od njih gubi svaki trag, dok su kasnije pojedini posmrtni ostaci ekshumirani. (Vitomir Racković, para. 258, str. 85), (Nenad Tanasković, str. 2–3, 42–46)

U maju 1992. hapšeni su Bošnjaci, a paljene su njihove kuće u Holijacima, Kaberniku i Osojnici. (Predrag Milisavljević i ostali, para. 345, 366, 387, 399, str. 83, 86, 90, 92), (para. 165–173, Vitomir Racković, str. 6, 54–58)

Neki od civila sredinom juna odvedeni su iz zaseoka Čančari i sela Kabernik prema Donjoj Ljeski, od kada im se gubi svaki trag. (Vitomir Racković, para. 176–187, str. 6–7, 59–63)

Neki od zatočenika koji su bili u kasarni kasnije su preminuli. (Nenad Tanasković, str. 41)

U jednom navratu, hiljade nesrba iz sela prigradskog područja Višegrada, s obje strane Drine, dovedene su na fudbalski stadion u Višegradu, gdje su pretreseni i gdje im je rečeno da oni koji žive na lijevoj obali Drine mogu se da vrate u svoja sela, dok stanovnici s desne obale nisu pušteni. (Vasiljević, str. 17), (Lukić i ostali, str. 29)

Užički korpus se sredinom maja 1992. povlači, ali su ostale paravojne jedinice*, kojima se priključuju lokalni Srbi. (Lukić i ostali, str. 37), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 453)

*jedinice "šešeljevci", "arkanovci", "Garavi sokak" i "Beli orlovi"

Paravojne grupe djelovale su, u najmanju ruku, s prešutnim odobravanjem lokalnih srpskih vlasti, dok su kuće Bošnjaka pljačkane, a često i paljene do temelja. (Krajišnik, str. 251), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 454)

Pretreseno je selo Mušići u maju 1992., u potrazi za oružjem, a tom prilikom su opljačkane kuće. (Vasiljević, str. 18)

Građani nesrpske nacionalnosti počeli su nestajati već početkom aprila 1992. godine; tokom nekoliko narednih mjeseci ubijene su i nestale stotine Bošnjaka. (Vasiljević, str. 19), (Krajišnik, str. 252), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 453)

Mnogi od ubijenih bili su jednostavno bačeni u Drinu, pa je nađeno mnogo tijela koja su plutala rijekom, dok su iz masovnih grobnica na teritoriji općine i u njenoj okolini ekshumirane stotine bošnjačkih civila svih uzrasta i oba spola. (Vasiljević, str. 19), (Krajišnik, str. 252), (Lukić i ostali, str. 31), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 453)

Nestajanje ljudi vrhunac je doseglo u junu i julu 1992. godine. (Vasiljević, str. 19–20)

Gradani nesrpske nacionalnosti bili su podvrgavani i drugim oblicima zlostavljanja i ponižavanja, kao što su silovanje i premlaćivanje. (Vasiljević, str. 20), (Lukić i ostali, str. 373), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 453)

Naoružana grupa je 7. juna nasilno odvela sedam civila Bošnjaka na istočnu obalu Drine, postrojila ih i otvorila vatru, te usmrtila petoricu, dok su dvojica pobjegla. (Vasiljević, str. 38), (Lukić i ostali, str. 99), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 452)

Prethodno su sedmoricu uhapsili i odveli ih u kuću nedaleko od hotela "Bikavac", a kasnije u hotel "Vilina Vlas" u višegradskoj banji, zatim prema višegradskoj župi, ka obali Drine. (Vasiljević, str. 38–40), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 452)

Iz fabrike "Varda" je 10. juna 1992. do obale Drine odvedeno sedam muškaraca i ubijeno. (Lukić, str. 150)

Oko 60 osoba iz Koritnika ugurano je i zapaljeno u prostoriji u kući Adema Omeragića u Pionirskoj ulici, 14. juna 1992., kada ih je naoružana grupa zaključala u objektu, a u prostoriju je unesena zapaljiva naprava, od koje su prvo planula vrata; naoružani muškarci ubacili su u kuću još eksploziva i pucali na one koji su pokušali pobjeći. (Vasiljević, str. 48), (Krajišnik, str. 252), (Lukić i ostali, str. 250), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 450)

Civili su prethodno dovedeni u kuću porodice Memić, koja se nalazi u blizini, gdje su opljačkani, nakon čega im je rečeno da u Omeragića kuću idu radi svoje sigurnosti. (Lukić i ostali, str. 246), (Vasiljević, str. 46–48), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 449–450)

Osim pljačke, iz kuće Memića izvedeno je više žena koje su silovane. (Lukić i ostali, str. 276), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 450), (Vasiljević, str. 47)

Zaključuje se da su srpske snage 15. juna 1992., kod Paklenika, blizu sela Kalimanići kod Sokoca, ubile oko 45 civila Bošnjaka s područja Višegrada. (Karadžić, tom I, str. 439)

Ubijeni su prethodno bili u konvoju koji je trebao ići prema Skoplju, ali je odlučeno da ide za Olovo, preko Sokoca. Na području Išarića Brda žene

su odvojene i rečeno im je da pješke idu prema Olovu, dok su muškarci autobusom odvezeni do Paklenika. (Karadžić, str. 433– 435)

Konstatirano je da je 27. juna 1992., ili oko tog datuma, grupa naoružanih muškaraca utjerala oko 60 bošnjačkih civila u kuću Mehe Aljića na Bikavcu, potom pucala u unutrašnjost kuće, ubacila unutra ručne bombe i zapalila kuću. (Lukić i ostali, str. 309)

Krajem juna ili početkom jula 1992. ustrijeljena je jedna žena u Višegradu. (Lukić i ostali, str. 325)

Srpske snage su 8. augusta 1992. izvršile napad zapadno od Drine i ušle u sela Barimo i Miloševići. U Barimu su paljene kuće i ubijene 24 osobe, među kojima i troje djece. Drugi su odvedeni na Drinu i ondje ubijeni. (Lukić i ostali, str. 48)

Početkom augusta 1992. srpske snage su granatirale Jelačiće, Koritnik, Halugu i Prelovo; stanovnici bošnjačke nacionalnosti iz tih mjesta u dva konvoja su otišli prema Međedi. (Lukić i ostali, str. 48)

U mjestu Kosovo Polje je početkom juna 1992. silovana žena. (Dragan Šekarić, para. 203, 207–233, str. 5, 47, 48–52)

U istom mjestu je žena bošnjačke nacionalnosti ubijena i zapaljena u kući. (Dragan Šekarić, para. 242–258, str. 5, 55–58)

Nekoliko civila Bošnjaka iz naselja Dušće je ubijeno i zapaljeno tokom juna 1992., a tijela svih stradalih nisu pronađena. (Momir Savić, str. 2–3, 83–87), (Oliver Krsmanović, para. 232–241, str. 5, 58–60)

U napadu na selo Kuka, sredinom juna 1992., uhapšeno je više desetina civila bošnjačke nacionalnosti, koji su odvedeni i zatvoreni u prostorijama Osnovne škole “Hasan Veletovac”. (drugostepena presuda Boban Šimšić, str. 2, 17–19)

U prostorije Osnovne škole “Hasan Veletovac” krajem jula 1992. dovedeni su i zatvoreni civili bošnjačke nacionalnosti iz sela Velji Lug, a najmanje sedam žitelja ovog mjesta ubijeno je u napadu i njihove kuće su zapaljene. (drugostepena presuda Boban Šimšić, str. 2, 19–25)

Više civila bošnjačke nacionalnosti u drugoj polovini juna odvedeno je iz škole “Hasan Veletovac”, a neki su prethodno teško pretučeni. (drugostepena presuda Boban Šimšić, str. 2–3, 25–36)

Neki od zatočenih izvedeni su na hodnik škole i ubijeni. (drugostepena presuda Boban Šimšić, str. 3, 35–36)

Djevojke i mlade žene koje su bile zatvorene u školi su izdvajane, višestruko silovane, premlaćivane i ponižavane. (drugostepena presuda Boban Šimšić, str. 2, 26–28)

Silovanja su utvrđena i početkom jula 1992. u naselju Crnča. (Vitomir Racković, para. 201–220, str. 7, 67–72)

Više zatočenika bilo je zatvoreno u logoru u Uzamnici, gdje su udarani šakama, nogama, pendrecima, motkama i kundacima, od juna 1992. do početka 1993. godine. (Lukić i ostali, str. 350–353)

U mjestu Dobrun početkom augusta 1992. ubijen je muškarac. (Petar Kovačević, para. 202–211, str. 5, 65–67)

U Dobrunu su tokom juna i početkom augusta 1992. konstatovana silovanja. (Petar Kovačević, para. 230–243, str. 72–75, 5–6), (Momir Tasić i ostali, para. 211–219, str. 6–7, 67–70)

Stanovnice Dobruna zatvorene su u logoru u "Uzamnici". (Petar Kovačević, para. 244–246, str. 75)

Dvojica civila bošnjačke nacionalnosti ubijena su u selu Zlatnik, dok su neke kuće u ovom mjestu zapaljene. (Petar Kovačević, para. 269–280, 293–300, str. 83–85, 88–90)

Pojedini zatvorenici u Osnovnoj školi u Donjoj Lijesci gubili su svijest uslijed premlaćivanja. (Vitomir Racković, para. 261–267, str. 8, 86–88)

U mjestu Mioče, u Rudom, u drugoj polovini oktobra 1992. uhapšeno je 16 civila bošnjačke nacionalnosti iz autobusa koji je saobraćao na relaciji Priboj – Rudo – Priboj; potom su odvezeni u hotel "Vilina Vlas", gdje su mučeni, a potom odvedeni na obalu Drine i ubijeni. (Oliver Krsmanović, para. 276–285, str. 6, 68–71)

Pronađeni su posmrtni ostaci samo jedne osobe koja je u Mioči izvedena iz autobusa. (Oliver Krsmanović, para. 206, 210, str. 52, 53)

Grupa od 20 civila nesrpske nacionalnosti izvedena je iz voza u Štrpcima, 27. februara 1993., koji je saobraćao na liniji Beograd – Bar, i ubijena u Mušićima, nakon čega su njihova tijela bačena u Drinu. (Mićo Jovičić, para. 50–51, str. 4–6, 16–17), (Luka Dragičević i ostali, para. 204, 266–275, str. 5–6, 57, 73–76), (Boban Indić, para. 158, 217–227, str. 4–5, 42, 57–60), (Nebojša Ranisavljević, presuda Višeg suda u Bijelom Polju, str. 2–3, 32–36, 39)

Prethodno su putnici iz voza dovezeni u školu u Preljevu, gdje su pretučeni i vezani, te odvezeni do srušene kuće u Mušićima. (Mićo Jovičić, para. 50–51, str. 4–6, 16–17), (Luka Dragičević i ostali, para. 222, str. 5–6, 62), (Boban Indić, para. 179, str. 4–5, 48)

Većina putnika ubijena je u prizemlju kuće u Mušićima, dok su dvojica usmrćena u obližnjem voćnjaku. (Nebojša Ranisavljević, presuda Višeg suda u Bijelom Polju, str. 2–3, 39)

Prethodno su putnici iz voza kamionom dovezeni do fiskulturne sale u školu u Prelovu, gdje su tučeni i gdje su im oduzeti novac i druge dragocjenosti. (Nebojša Ranisavljević, presuda Višeg suda u Bijelom Polju, str. 2–3, 37–38)

Jedan od putnika pokušao je pobjeći, nakon čega je usmrćen vatrenim oružjem i nožem. (Nebojša Ranisavljević, presuda Višeg suda u Bijelom Polju, str. 2–3, 39)

Pronađeni su posmrtni ostaci samo četiri žrtve na lokalitetu jezera Perućac. (Mićo Jovičić, para. 52, str. 4–6, 17), (Luka Dragičević i ostali, para. 329, str. 5–6, 90), (Boban Indić, para. 273, str. 4–5, 72)

Veliki broj civila nesrpske nacionalnosti koji još nisu bili izbjegli sistematski je protjerivan, na organiziran način. Da bi ih odvezli, organizirani su konvoji autobusa, koji su često imali policijsku pratnju. Postupak premještanja tih ljudi često je uključivao oduzimanje ličnih dokumenata i dragocjenosti. (Vasiljević, str. 20–21), (Krajišnik, str. 252)

Žrtve zločina nisu aktivno učestvovala u neprijateljstvima. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 455)

Više bošnjačkih spomenika, među kojima su i džamije, potpuno je razoreno na području Višegrada 1992. godine. (Krajišnik, str. 251), (Vasiljević, str. 21), (Lukić i ostali, str. 32)

Grupa 3: Rogatica

Naoružani lokalni Srbi i pripadnici JNA*, uključujući Užički korpus JNA i paravojnu jedinicu, pljačkali su, šikanirali i zlostavljali Bošnjake na rogatičkom području. (Krajišnik, str. 245) *Jugoslovenska narodna armija

Krajem marta 1992. iz grada Rogatice otišla je većina stanovnika srpske nacionalnosti, a po njihovom odlasku, radi provokacije, otvorena je vatra iz pušaka i protivavionskih mitraljeza postavljenih u selima Plješevica i Krnčići. (Krajišnik, str. 245) Područje Živaljevine u noći između 12. i 13. maja 1992. granatirano je iz sela Plješevica i Seljani. (Krajišnik, str. 246)

Nakon što je u aprilu 1992. osnovan Krizni štab srpske općine Rogatica, naređeno je da se Bošnjaci otpuste s posla i da im se ograniči kretanje; srpski vojnici počeli su se kretati u kolonama kroz Rogaticu, a pripadnici srpske populacije otvoreno su nosili naoružanje. Međunarodne tenzije rezultirale su postavljanjem barikada na području Rogatice. (Božidar Perišić i Vinko Zoranović, para. 141, 145, 147, 151–155, str. 41–43), (Zdravko Lubarda i Ozren Planojević, para. 132. str. 39)

Početkom maja 1992. i tokom narednih mjeseci srpske snage su počele s prisilnim razoružavanjem bošnjačkog stanovništva u Rogatici, uz prijetnju da će oni koji ne predaju oružje biti ubijeni; od bošnjačkog stanovništva tražilo se da potpiše izjavu o lojalnosti. (Božidar Perišić i Vinko Zoranović, para. 156, 157, str. 43–44), (Zdravko Lubarda i Ozren Planojević, para. 132, str. 39)

Srpske snage, počevši od 22. maja, granatirale su približno sedam dana, a na kraju i zauzele grad Rogaticu i okolna sela, a Bošnjacima su naredili da se okupe na centralnom gradskom trgu, tražili da potpišu izjavu o lojalnosti, predaju se i presele u Srednju školu "Veljko Vlahović", prijeteći da će ih ubiti ako to ne učine. (Krajišnik, str. 246), (Karadžić, tom I, str. 385)

Na području općine Rogatica od maja do septembra 1992. postojao je rasprostranjen i sistematski napad srpskih vojnih, policijskih i paravojnih formacija, usmjeren na nesrpsko civilno stanovništvo.* (*Sudska vijeća razmatrala su vremenski okvir širokog i sistematičnog napada isključivo u vremenskom okviru navedenom u optužnici konkretnog predmeta; u predmetu Lubarda i Planojević navedeno je da je napad trajao do kraja 1993., dok je u nekim drugim predmetima utvrđen kraći period.) (Dragoje Paunović, str. 12–15), (Radisav Ljubinac, str. 20), (Stojan Perković, str. 8–9),

(Zoran Marjanović, para. 34, str. 17–18), (Zdravko Lubarda i Ozren Planojević, para. 153–155, str. 48–49), (Božidar Perišić i Vinko Zoranović, para. 192–195, str. 52–53)

Pripadnici srpske policije i drugi ljudi u maslinasto-sivim uniformama sve one koji nisu postupili po naređenju da odu u srednju školu istjerali su iz njihovih domova, potom razdvojili muškarce od žena i muškarce pretukli. (Krajišnik, str. 246)

U danima poslije početnog napada na Rogaticu srpske snage ušle su u grad i išle od ulice do ulice, otvarajući vatru na džamije, kuće i podruma u kojima su se Bošnjaci krili. (Karadžić, tom I, str. 386–387)

Krajem maja napadnuta su mnoga bošnjačka sela u općini Rogatica: Mađer, Kovanj, Vragolovi, Kopljevići, Orahovo, Šljedovići i Čubrići. Poslije tih napada Bošnjaci su iz straha počeli napuštati svoja sela, a neki su pobjegli u Žepu i Koziće. (Karadžić, tom I, str. 387–388)

Konstatirano je da je oko 7. juna 1992. jedan čovjek ubijen vatrenim oružjem na ulici u gradu Rogatici. (Mladić, tom II, str. 772)

Ukupno 28 Bošnjaka, koji su se predali Srbima nakon što je grad Rogatica u maju granatiran, odvedeno je na područje sela Duljevića, gdje su korišteni kao živi štitovi i gdje je 24 njih poginulo. (Krajišnik, str. 247)

Srpske snage su 2. augusta 1992. granatirale sela Kramer Selo, Kozarde, Dobrašina i Borovsko, što je natjeralo Bošnjake da pobjegnu. (Karadžić, tom I, str. 390)

Lokalni vojnici, bosanski Srbi, početkom augusta nastavili su ulaziti u kuće Bošnjaka i da ih šalju u srednju školu, a sredinom tog mjeseca srpske snage ušle su u selo Mađer, pohapsile stanovnike i odvele ih u zatočeničke objekte, uključujući školu. (Karadžić, tom I, str. 392–393)

Zaključeno je da je 14. augusta 1992., ili približno tog datuma, jedna bošnjačka porodica bila zatočena u garaži Novice Andrića i da su srpske snage muške članove te porodice tukle, boli su ih nožem i zlostavljale. (Karadžić, tom I, str. 399)

Srpske vlasti su 1992. godine u Rogatici civile, pretežno bošnjačke nacionalnosti, držale zatočene u sljedeća četiri zatočenička centra*.
(Krajišnik, str. 247)

*Poljoprivredno dobro "Rogatica" ("Rasadnik"), srednja škola, ergela konja na Borikama i Crkveni dom

Grupa od 1.500 do 2.000 Bošnjaka u maju 1992. otišla je iz grada Rogatice u selo Vragolovi, gdje je zatekla približno 5.000 do 6.000 izbjeglica; kada su srpske snage u julu 1992. granatirale Vragolove, 1.500 od tih Bošnjaka pobjeglo je u Goražde. U augustu su iz tog sela u Goražde otišle sve izbjeglice osim njih deset. (Krajišnik, str. 247), (Karadžić, tom I, str. 413), (Mladić, tom II, str. 820)

Do kraja 1992. u općini Rogatica minirano je više džamija. (Krajišnik, str. 247), (Karadžić, tom I, str. 411), (Mladić, tom II, str. 798)

Početkom juna 1992. napadnuto je nebranjeno selo Seljani, gdje je 15 muškaraca bošnjačke nacionalnosti odvojeno od žena i djece, odvedeno i potom ubijeno, a njihova tijela su ekshumirana nakon rata iz masovne grobnice na lokalitetu Dizdareva njiva. (Radisav Ljubinac, str. 3, 33–35)

Pojedini civili bošnjačke nacionalnosti su krajem maja 1992. iz Seljana odvedeni na ispitivanje i od tada im se gubi svaki trag. (Radisav Ljubinac, str. 3, 33)

Stanovništvo bošnjačke nacionalnosti iz Seljana početkom augusta 1992. prisilno je odvedeno u logor u Srednjoškolski centar, a zatim s ostalim civilima koji su bili zatočeni u ovom objektu prebačeno na područje Sarajeva. (Radisav Ljubinac, str. 2, 25)

Najmanje osam muškaraca, među kojima je bio i maloljetnik, iz Živaljevina je prebačeno u "Rasadnik", a njihova tijela su ekshumirana nakon rata u jami Paklenik na Sokocu. (Zdravko Lubarda i Ozren Planojević, para. 200–209, 218, str. 5–6, 59–63, 66)

Krajem juna 1992. nezakonito je uhapšeno više stanovnika bošnjačke nacionalnosti sela Surovi, koji su fizički zlostavljani; neki od njih odvedeni su u pravcu sela Lađevine, dok su dvije žene ubijene. (Stojan Perković, str. 1–2, 11)

Tokom juna 1992. premlaćivani su i stanovnici bošnjačke nacionalnosti sela Mesići. (Stojan Perković, str. 2, 11)

Civili su držani u Crkvenom domu, a najmanje osam zatočenika koji su bili zatvoreni u drvenoj garaži su krajem juna 1992. odvedeni vezani prema Donjem Polju u nepoznatom pravcu. (Zdravko Lubarda i Ozren Planojević, para. 266–267, 273, str. 80, 82–83)

Iz Crkvenog doma izvođene su žene, među kojima je bila maloljetnica, koje su silovane u obližnjim stanovima. (Milisav Ikonić i Zoran Ilić, para. 176–177, str. 52), (Božidar Perišić i Vinko Zoranović, para. 375–377, 395, str. 91–92, 95)

Sredinom juna 1992. pripadnici Vojske Republike Srpske i policije napali su nebranjena naselja Gračanicu i Rudo, odakle su civili prebačeni u Crkveni dom, a potom na teritoriju pod kontrolom ARBiH. (Božidar Perišić i Vinko Zoranović, para. 240, 262–280, str. 62, 68–71)

Nekoliko civila ubijeno je hicima iz vatrenog oružja tokom ovog napada, a tijela nekih od njih nisu pronađena. (Božidar Perišić i Vinko Zoranović, 262–280, 338–340, 363, str. 4, 68–71, 84, 89)

Početkom augusta 1992. konstatovana su silovanja i seksualna zlostavljanja u kući u kojoj su bile zatočene žene i djeca nesrpske nacionalnosti u selu Dobrašina. (Nenad Perović, para. 72, str. 22)

Srpska vojska je prethodno napala sela Rakitnica, Trnovik i Kozadre, gdje je razdvojila muškarce od žena. (Nenad Perović, para. 70, str. 21)

Sredinom augusta 1992. u mjestu Duljevac ubijeno je 24 civila bošnjačke nacionalnosti. (Dragoje Paunović, str. 15)

Prethodno je iz Rogatice odvezeno 27 civila, među kojima su bila i četiri maloljetnika, u selo Duljevac, nakon čega su korišteni kao živi štit ispred srpskih vojnika prilikom napada na kotu Jačen, a većina ih je ubijena. (Radisav Ljubinac, str. 2, 32)

U garaži u selu Kosova sredinom augusta 1992. bilo je zatvoreno nekoliko civila bošnjačke nacionalnosti koji su mučeni, a jedan od njih odveden je u nepoznatom pravcu. (Stojan Perković, str. 2, 11)

Krajem ljeta 1992. četvero civila bošnjačke nacionalnosti zatvoreno je u kući u zaseoku Maljevići–Ladevine, gdje su posljednji put viđeni živi u septembru iste godine. (Stojan Perković, str. 2, 11)

Posmrtni ostaci najmanje četiri osobe bošnjačke nacionalnosti pronađeni su u štali u selu Karačići nakon rata. (Radomir Marković i ostali, para. 113–114, 120, str. 37–39)

Polovinom decembra u Varošištu ubijena je starica bošnjačke nacionalnosti, dok su u istom mjestu konstatovana višestruka silovanja. (Stojan Perković, str. 2, 11–12)

Krajem augusta 1992. u mjestu Kukavice, na putu Mesići – Kukavice, izvršen je napad na kolonu civila srpske nacionalnosti koji su se kretali iz pravca Goražda prema Rogatici, pri čemu je ubijena 21 osoba, a teško povrijeđeno najmanje 39. (drugostepena presuda Muhamed Šišić i ostali, para. 168–179, str. 4–5, 42–45)

U napadu je na mjestu smrtno stradalo 15 osoba, dok je šest preminulo od posljedica ranjavanja. (drugostepena presuda Muhamed Šišić i ostali, para. 168, str. 42)

Zbog intenzivnih borbi koje su u tom periodu vođene u Goraždu, stanovništvo koje je kasnije formiralo kolonu namjeravalo je krenuti na teritoriju pod kontrolom Vojske Republike Srpske. (Muhamed Šišić i ostali, para. 132, 149, str. 35, 38)

Civil srpske nacionalnosti ubijen je tokom napada jedinica Armije RBiH na selo Vrtaslići u novembru 1992. (Šišić i ostali, para. 172, 184–194, str. 4, 51, 54–58)

Grupa 4: Čajniče i Rudu

Čajniče

Od marta 1992. godine na teritoriji općine Čajniče dolazi do postavljanja barikada, a od aprila 1992. počinje mobilizacija srpskog stanovništva, kao i dolazak naoružanih vojnika, pucanje iz vatrenog oružja, hapšenja u kućama i na radnim mjestima te odvođenja nesrpskog stanovništva. (Milorad Živković i Duško Tadić, para. 131, str. 49), (drugostepena presuda Milun Kornjača, para. 25–26, str. 15)

Lokalne srpske vlasti u aprilu 1992. otpustile su policajce i smijenile mnoge Bošnjake s položaja u državnim ustanovama, postavile barikade na izlazu iz Čajniča i uvele kontrolu kretanja Bošnjacima u toj općini. (Krajišnik, str. 225)

Srpske vojne, policijske i paravojne formacije su od polovine aprila do kraja maja 1992. izvele širok i sistematičan napad koji je bio isključivo usmjeren protiv civilnog nesrpskog stanovništva općine Čajniče. (Milorad Živković i Duško Tadić, para. 124, 131, str. 47, 49), (drugostepena presuda Milun Kornjača, para. 24–48, str. 15–23)

Srpske vlasti su 1992. godine u Čajniču civile bošnjačke nacionalnosti držale zatočene u tri zatočenička centra*. (Krajišnik, str. 225)

*Lovački dom “Mostina” [C9.1], Policijska stanica u Čajniču i škola

Sredinom aprila 1992. nekoliko civila Bošnjaka uhapšeno je i zatočeno u kontejneru za skladištenje uz Lovački dom “Mostina”, uz koji su bili pripadnici paravojne grupe*, koji su zatočenike izvodili iz kontejnera i tukli ih. (Krajišnik, str. 225–226)

*paravojna grupa “Plavi orlovi”

Pripadnici paravojne grupe su 18. maja izvršili pokolj nad 30 zatočenika u kontejneru, navodno kao odmazdu za smrt srpskog vojnika koji je poginuo negdje drugdje. (Krajišnik, str. 225–226)

Početkom maja 1992. srpske snage, od kojih je dio bio u uniformama JNA*, a dio u policijskim uniformama, zauzele su, u sadejstvu s paravojnim snagama, i opljačkale i spalile bošnjačke kuće u više dijelova grada Čajniča. (Krajišnik, str. 226)

*Jugoslovenska narodna armija

Najmanje pet civila bošnjačke nacionalnosti početkom juna 1992. ubijeno je u selu Medoševići, a zapaljena je i kuća u kojoj su boravili. (Stevo Jovanović i ostali, para. 141–146, str. 3–5, 40–43)

Civili su prethodno fizički zlostavljani, mučeni i pretučeni, a jedan od premlaćenih uspio je pobjeći prije ubistva. (Stevo Jovanović i ostali, para. 148–172, 187, str. 44–50, 54–55)

Bošnjački vjerski objekti u Čajniču uništeni su od juna 1992. godine. (Krajišnik, str. 226)

Rudo

Na području općine Rudo u proljeće 1992. izveden je širok i sistematičan napad srpskih snaga, usmjeren protiv civilnog stanovništva. (Momir Savić, str. 28, 31)

Krajem maja 1992. u selu Donja Strmica hicima iz vatrenog oružja ubijen je civil bošnjačke nacionalnosti, dok su dvojica pretučena i maltretirana. (Momir Savić, str. 2, 71–74)

Tokom dva napada srpskih snaga na Donju Strmicu u maju 1992. zapaljeno je cijelo selo, uslijed čega su stanovnici bili primorani napustiti Donju Strmicu. (Momir Savić, str. 31)

Grupa 5: Kalinovik

Na području Kalinovika je od maja 1992. do marta 1993. postojao široki i sistematičan napad* vojnih, policijskih i paravojnih jedinica na civilno bošnjačko stanovništvo. (*Sudska vijeća su u presudama razmatrala vremenski okvir širokog i sistematičnog napada isključivo u okviru navedenom u optužnici konkretnog predmeta, te je u nekim predmetima, kao što je Perić i ostali, utvrđen kraći period trajanja takvog napada.) (Ratko Bundalo i ostali, str. 56–57, 73), (drugostepena presuda Đorđislav Aškraba, para. 28, 69, str. 10, 18), (drugostepena presuda Krsto Savić, para. 27, 35–36, str. 23, 26), (drugostepena presuda Milan Perić i ostali, para. 61, str. 25)

Bošnjaci u Kalinoviku su u maju 1992. morali imati dozvolu Kriznog štaba da bi se mogli slobodno kretati, a kada su srpske oružane snage 11. juna 1992. proglasile općinu ratnom zonom, kretanje bošnjačkog stanovništva je dodatno ograničeno. (Krajišnik, str. 241), (Mladić, tom I, str. 405)

Srpske vlasti su 1992. godine u Kalinoviku civile pretežno bošnjačke nacionalnosti držale zatočene u najmanje četiri zatočenička centra*. (Krajišnik, str. 242)

*zgrada policije, Osnovna škola "Miladin Radojević", skladište baruta i poljoprivredno dobro "Pavlovac"

Oko 60 Bošnjaka koji su se 25. juna 1992. odazvali pozivu za preuzimanje radnih zadataka uhapšeni su i odvedeni u osnovnu školu u Kalinoviku, a oni

koji se nisu odazvali kasnije su također uhapšeni i odvedeni u školu. (Krajišnik, str. 241–242), (Mladić, tom I, str. 396)

Početkom jula 1992. zatočenici su prebačeni u skladište baruta Jelašačko Polje, gdje je do početka augusta bilo zatočeno oko stotinu muškaraca Bošnjaka i gdje su mnogi zatočenici žestoko premlaćivani. (Krajišnik, str. 241–242), (Mladić, tom I, str. 398)

U Kalinoviku je do septembra 1992. kao zatočenički objekat korištena Osnovna škola "Miladin Radojević", u koju je zatvarano bošnjačko stanovništvo, kako s područja ove općine, tako i s područja općina Gacka, Nevesinje, Foča i Trnovo. (Ratko Bundalo i ostali str. 57, 153), (Slavko Lalović, para. 103–105, str. 22–23), (Zoran Bjelica i Novica Tripković, para. 169–184, str. 35–37)

Srpski vojnici su početkom augusta 1992. prozvali oko 25 zatočenih Bošnjaka i, uz policijsku pratnju, odvezli ih u selo Ratine, pokraj Jeleča, na području Foče, gdje su ih zlostavljali i ustrijelili sve osim jednog. (Krajišnik, str. 241–242), (Mladić, tom I, str. 387)

VRS je krajem jula i početkom augusta 1992. granatirala, spalila i zauzela sela, među kojima i Ljutu, Jelašicu, Jezero, Mjehovinu i Daganj, a u tim napadima poginuli su mnogi seljani, među njima starci i žene. (Krajišnik, str. 242)

Srpske snage su početkom augusta 1992. uhapsile, pokupile, razdvojile i zatočile gotovo sve preostale Bošnjake iz Kalinovika, kao i približno 190 žena, djece i staraca iz Gacka, te ih zatočile u osnovnoj školi, gdje su neki od njih pretučeni i ubijeni, a žene silovane. (Krajišnik, str. 242), (Mladić, tom I, str. 388–392)

Početkom maja 1992. u selu Jažići zarobljena je grupa od oko 280 civila bošnjačke nacionalnosti iz Jeleča (općina Foča), koja je, bježeći od napada srpskih snaga, pokušavala preći preko teritorije općine Kalinovik. Tamo su muškarci odvojeni te prebačeni u Bileću, a potom vraćeni u Osnovnu školu "Miladin Radojević", gdje su već bile žene i djeca iz Jeleča. (Ratko Bundalo i ostali, str. 2, 57, 86–92), (drugostepena presuda Krsto Savić, para. 325, str. 112)

Oko 60 muškaraca Bošnjaka iz Mjehovine, Jelašca i Vihovića, uhapšeno je krajem juna 1992. i zatvoreno u fiskulturnoj sali Osnovne škole "Miladin Radojević", nakon čega su početkom jula 1992. prebačeni u Barutni magacin. (Ratko Bundalo i ostali, str. 93–102, 3), (drugostepena presuda Krsto Savić,

para. 163–166, str. 6, 69–70), (drugostepena presuda Milan Perić i ostali, para. 126, str. 43)

Žene, djeca i starci su odvedeni prvo u Barutni magacin, a potom u Osnovnu školu "Miladin Radojević". (drugostepena presuda Milan Perić i ostali, para. 180, str. 55)

Silovano je oko 80 žena, a silovanja su vršena u školi i na drugim mjestima na koja su žene odvođene. (Mladić, tom I, str. 396)

Konstatirano je da je, najkasnije od 18. septembra 1992. do 21. marta 1993., nekoliko ljudi bilo zatočeno u Policijskoj stanici u Kalinoviku, a neki od njih su pretučeni i maltretirani na druge načine. (Mladić, tom I, str. 404)

Tokom ljeta 1992. srpske snage su zapalile bošnjačke kuće u Sočanima, Daganju, Bojićima, Hotovlju, Lukama, Kutinama i drugim selima. (Ratko Bundalo i ostali, str. 4, 144–147), (drugostepena presuda Krsto Savić, para. 329–334, str. 114–115), (drugostepena presuda Milan Perić i ostali, para. 81–82, str. 31)

Žene zatočene u Osnovnoj školi "Miladin Radojević" su krajem augusta 1992. u rejonu Jakomišlja bile primorane da s borbene linije izvuku poginule srpske vojnike i donesu tijela na mjesto razmijene. (Ratko Bundalo i ostali, str. 4, 148–151)

Početkom augusta 1992. četiri zatočenika iz "Barutnog magacina" odvedena su u pravcu Rogoja da iskopavaju tijela srpskih vojnika, te su istog dana pronađeni mrtvi u rejonu Rogoja. (Ratko Bundalo i ostali, str. 6, 192–194), (drugostepena presuda Đorđislav Aškraba, para. 41–50, str. 13–14)

Najmanje 12 zatočenika "Barutnog magacina" početkom augusta odvezeno je u pravcu Mehkih brda i ubijeno, a tijela nekih od njih su ekshumirana nakon rata. (Ratko Bundalo i ostali, str. 6, 196–201), (drugostepena presuda Đorđislav Aškraba, para. 51–60, str. 3–4, 14–16)

U istom periodu je izvedeno najmanje 24 zatočenika iz ovog magacina iz kamiona u mjestu Ratina, te odvedeno na lokalitet "Tuzlakove štale", gdje su ubijeni, ubačeni u objekat i zapaljeni, a preživjeo je jedan zatočenik. (Ratko Bundalo i ostali, str. 201–209, 6–7), (drugostepena presuda Đorđislav Aškraba, para. 51–64, str. 14–17)

Ostali kamioni s zatočenicima iz magacina nastavili su put prema Miljevini; na lokalitetu Tuneli ubijeni su preostali zatvorenici, a nakon rata pronađena su i ekshumirana najmanje 33 tijela, dok se šestorica i dalje vode kao nestali. (Ratko Bundalo i ostali, str. 6–7, 201–209), (drugostepena presuda Đorđislav Aškraba, para. 51–64, str. 14–17)

Jedna maloljetna osoba je smrtno stradala, a šest ih je ranjeno, među kojima petero učenika osnovne škole, u eksplozijama artiljerijskih projektila na području Kalinovika krajem maja i početkom juna 1995. (Ramiz Dreković, para. 175, str. 48)

Tokom rata razorene su kalinovičke džamije. (Krajišnik, str. 242), (Mladić, tom I, str. 402)

Grupa 6: Sokolac

Od jula do septembra 1992. srpske snage su napale i razorile nekoliko bošnjačkih sela; ubijeno je više od 40 ljudi; Bošnjaci su u zatočeništvu držani u deset zatočeničkih centara* širom općine, dio stanovništva je počeo da napušta ovo područje u maju 1992., zbog prijetnje nasiljem i što nisu imali zaštitu općinskih vlasti. (Krajišnik, str. 250)

*Osnovna škola "Slaviša Vajner Čiča" na Sokocu, osnovna škola u Čavarinama, stočna farma "Podromanija", pošta u Knežini, Stanica službe za održavanje puteva u zimskim uslovima, pogon KTK "Knežina", prostorije "Šipada Romanija", kuće u Čavarinama i klaonica na Sokocu

Četiri žene ubijene su tokom napada VRS-a na bošnjačko selo Meljine u ljeto 1992. (Krajišnik, str. 265)

Više od 40 civila, muškaraca Bošnjaka, ubili su u selu Novoseoci 22. septembra 1992. Vojnici VRS-a, a dio žena i djece iz ovog mjesta autobusima je odvezen u Sarajevo. (Krajišnik, str. 250, 268), (Mladić, tom II, str. 905), (Karadžić, tom I, str. 426)

Nekoliko sela u ljeto 1992. je napao i razorio VRS, a u napadima su uništeni vjerski objekti. (Krajišnik, str. 249), (Mladić, tom II, str. 900–901), (Karadžić, tom I, str. 427)

Odlazak dijela Bošnjaka iz Sokoca uslijedio je poslije napada na sela nastanjena Bošnjacima i njihovog vrijeđanja i šikaniranja. (Karadžić, tom I, str. 429)

U blizini Osnovne škole "Petar Kočić" u selu Čavarine se nalazio zatočenički objekat u kojem su držani civili bošnjačke nacionalnosti s područja Sokoca i okolnih općina. (Nenad Pržulj, para. 76, 87, str. 37, 40)

Neki od zatočenika u školi su izvođeni i premlaćivani. (Nenad Pržulj, para. 132, 146, 177, str. 53, 58, 65)

Šest zatočenika je sredinom marta 1993. odvedeno iz škole i vode se među nestalim. (Nenad Pržulj, para. 172, str. 64)

Zatočeni u Čavarinama su boravili u itekako nehumanim uslovima. (Nenad Pržulj, para. 76, 177, str. 37, 65)

U školi i još jednom objektu je bilo zatočeno ukupno 46 osoba. (Nenad Pržulj, para. 92, str. 42)

Grupa 7: Žepa

Vijeće sigurnosti UN-a* je 6. maja 1993. godine usvojilo Rezoluciju br. 824, kojom se Žepa i Goražde također proglašavaju zaštićenim zonama. (Popović i ostali, tom I, str. 28)

*Ujedinjenih nacija

Tokom 1995. u Žepi je živjelo od 6.500 do 8.000 ljudi. U julu 1995. godine, 1.200 do 2.000 stanovnika činili su vojno sposobni muškarci, iako je bilo teško napraviti razliku između civila i vojske. (Popović i ostali, tom I, str. 270)

VRS* je 14. jula 1995. godine granatiranjem započela vojnu operaciju protiv Žepe. (Tolimir, tom I, str. 284–285), (Popović i ostali, tom I, str. 275)

*Vojska Republike Srpske

U narednim danima je uslijedilo nekoliko pregovora između oficira VRS-a i civilnih predstavnika vlasti u Žepi. (Tolimir, str. 284–291)

Premda nije postignut sporazum o sudbini vojno sposobnih muškaraca iz Žepe, prevoz civila bosanskih muslimana iz ovog mjesta počeo je 25. jula 1995. i trajao je do 27. jula 1995. godine. (Tolimir, str. 297), (Popović i ostali, tom I, str. 295)

Napustivši enklavu, autobusi su prešli Bokšanicu, pa zatim nastavili kroz Borike, Rogaticu, Podromaniju, Han-Pijesak i Vlasenicu u pravcu Kladnja, gdje su se civili, bosanski muslimani, iskrcali i zatim prepješačili preostalih nekoliko kilometara do teritorije pod kontrolom Armije BiH. (Tolimir, str. 299)

Procjenjuje se da je do 25. jula iz Žepe prevezeno između 1.200 i 1.400 civila bosanskih muslimana. (Tolimir, str. 300)

Dok je vršen prevoz, neki vojnici VRS-a učestvovali su u pljačkanju i paljenju kuća u Žepi. Uništena je i džamija u Žepi. (Popović i ostali, tom I, str. 297)

Posljednji konvoj u kojem su zajedno bili i civili i ranjenici, i koji je krenuo u pravcu Rogatice i Kladnja, zaustavljen je na posmatračkom mjestu OP-2 na Bokšanici 27. jula 1995., iz autobusa su iskrcani i predstavnici bošnjačkog stanovništva koji su učestvovali u pregovorima, a konvoju je dozvoljeno da nastavi prema Kladnju. (Tolimir, str. 305–307)

Taj konvoj je zaustavljen u Lukama, u blizini Tišće, gdje je dvanaestorici ranjenih muškaraca naredeno da pređu u drugi autobus, koji je stajao okrenut u suprotnom pravcu, i gdje im se priključilo još 28 muškaraca starije dobi, koji su iskrcani s autobusa kojim su putovali u noći 26. jula 1995., i svi su prevezeni u "Rasadnik" kod Rogatice. (Tolimir, str. 307), (Popović i ostali, tom I, str. 295–296)

Zarobljenici su u "Rasadniku" pretučeni. (Tolimir, str. 309)

Vojno sposobni muškarci iz Žepe nisu se predali, već su se krili po okolnim brdima i bježali, ili preko teritorije RS-a u Kladanj ili preko Drine u Srbiju. Vojno sposobni muškarci iz Žepe koji su bježali prema Drini preplivavali su rijeku ili je prelazili splavovima od drveta ili automobilskih guma koje su sami pravili od materijala pronađenog na obali. Umjesto za odlazak sa svojim porodicama, iz straha za sopstvene živote odlučivali su se za bjekstvo, posebno nakon što se pročulo šta se dogodilo u Srebrenici. (Tolimir, str. 312), (Popović i ostali, tom I, str. 373)

VRS je pokušala uvjeriti organe vlasti u Srbiji da joj predaju muškarce bošnjačke nacionalnosti koji su preko Drine bježali u Srbiju. (Tolimir, str. 313)

U narednom koraku svaka će grupa, uz pomoć geografske karte i hronološkog principa, predstaviti rezultate svoje analize, nakon čega će se oni uporediti radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza među njima.

U završnom dijelu aktivnosti nastavnik će otvoriti raspravu o međusobnoj vezi događaja, kako prostornoj, tako i vremenskoj, njihovim posljedicama i značaju iz današnje perspektive. Kako su se počinjeni zločini odrazili na stanovništvo, naročito s obzirom na raseljavanje?

Aktivnost 2: ŽENE ŽRTVE ZLOČINA

Ključno pitanje:	Na koji način su žene bile izložene ratnim zločinima? Kakve je posljedice to ostavilo na njih?
Trajanje:	45 minuta

U uvodnom dijelu aktivnosti nastavnik će na tabli napisati riječi ŽENA i RAT. Učenici trebaju dati svoje asocijacije na vezu između ova dva pojma. Nastavnik može pomoći sugerirajući pitanja: Na koji način žene učestvuju u ratu? Koja je njihova uloga? Šta im je zadatak? Uživaju li žene neku posebnu zaštitu?

Nastavnik sa učenicima diskutira o temi i uvodi ih u sadržaj koji će približiti na koji način su žene u Foči, Višegradu i Kalinoviku bile izložene nasilju, koje su sudovi u presudama okvalificirali kao ratni zločin.

Nastavnik će svim učenicima podijeliti tekstove iz baze na čitanje. Učenici trebaju pročitati tekst i izdvojiti (podvući) činjenice koje su im najupečatljivije.

Foča

Između 3. i 13. jula 1992., grupa žena, djece i starijih muškaraca koji su bili zatočeni u "Buk Bijeloj" premještena je i zatočena zajedno s drugim osobama u dvije učionice u gimnaziji/srednjoškolskom centru* u Foči, gdje su u druge učionice odvedene i silovane žene i djevojke. (Zelenović, str. 9), (Krnjelac,

str. 16), (Kunarac i ostali, str. 20), (Krajišnik, str. 231–232), (Karadžić, tom I, str. 360–361), (Mladić, tom I, str. 348)

*u nekim presudama se koristi termin “srednja škola”, u nekim “gimnazija”

U julu 1992., u tri navrata, žene su iz gimnazije odvođene u stanove u Foči i kuću u Gornjem Polju, gdje su silovane. (Zelenović, str. 10), (Karadžić, tom I, str. 362), (Mladić, tom I, str. 352)

Pritvorenici iz fočanske gimnazije su 13. jula 1992. premješteni u sportsku dvoranu “Partizan”, gdje su bili pritvoreni do 13. augusta 1992., nakon čega je većina pritvorenika deportirana u Crnu Goru. (Zelenović, str. 10), (Krajišnik str. 232–233), (Karadžić, tom I, str. 361–362)

Boravak civila iz fočanskih sela u dvorani su karakterizirali nečovječno postupanje te fizičko i psihičko mučenje, uključujući seksualno zlostavljanje. (Zelenović, str. 10), (Knojelac, str. 16), (Karadžić, tom I, str. 362), (Mladić, tom I, str. 349)

Djevojke iz dvorane su od sredine jula odvođene u stanove po Foči i silovane. (Kunarac i ostali, str. 239), (Krajišnik, str. 233), (Karadžić, tom I, str. 363)

U Miljevini su tokom maja i tokom ljeta 1992. konstatovana višestruka silovanja, a neke od žena bošnjačke nacionalnosti su držane više dana u hotelu u ovom mjestu i fizički i seksualno zlostavljane, a neke u drugim objektima, uključujući u policijskoj stanici i sportskoj dvorani “Partizan”. (drugostepena Neđo Samardžić, str. 2), (Radovan Paprica i Slavko Ognjenović, para. 235–247, str. 4, 63–67), (drugostepena presuda Dragan Janjić, para. 43–51, str. 4, 19–22), (Gojko Janković, str. 54, 2–3)

Iz “Partizana” su žene i djevojke izvođene u stanove u Foči i kuće u naseljima Gornje Polje i Trnovača, gdje su silovane i seksualno zlostavljane. (Gojko Janković, str. 2–3, 66), (Jasko Gazdić, para. 114–126, 306–309, str. 5, 50–53, 93–94)

Maloljetnice su u Trnovaču početkom augusta 1992. dovođene iz drugih mjesta u Foči, gdje su držane kao seksualno roblje po nekoliko mjeseci i silovane. (Gojko Janković, str. 3, 66, 74)

Početkom augusta neke žene su odvedene iz “Partizana” i pritvorene u jednoj kući u blizini hotela “Miljevina”, poznatog kao “Karamanova kuća”, gdje su

silovane, a odakle su od oktobra 1992. odvođene u druge kuće i stanove te seksualno zlostavljane. (Zelenović, str. 10–11), (Kunarac i ostali, str. 22), (Krajišnik, str. 233), (Karadžić, tom I, str. 364), (Mladić, tom I, str. 352–353)

“Karamanova kuća” u Miljevini predstavljala je svojevrstan logor u kojem je više žena i djevojaka držano u seksualnom ropstvu, među kojima je bilo i djevojčica, koje su silovane i seksualno zlostavljane. (drugostepena presuda Neđo Samardžić, str. 3), (Radovan Stanković, str. 2–3)

Zatočenice su prisiljavane na prinudne radove u “Karamanovoj kući”. (Radovan Stanković, str. 2–3)

Zatočenice iz “Karamanove kuće” su odvođene u druge stanove u Foči, gdje su maltretirane i prisiljavane na seksualne odnose. (drugostepena presuda Neđo Samardžić, str. 3), (Gojko Janković, str. 70, 3)

Osim u “Karamanovoj kući” i Trnovači, žene su u stanovima u Foči držane u ropskom odnosu od polovine 1992. do prvih mjeseci 1993. i tom prilikom izložene višestrukom seksualnom nasilju i psihičkom maltretiranju. (Milan Todović, para. 164–175, 189–199, str. 4–5, 42–44, 47–49)

Neke druge žene i djevojke su u nekoliko navrata iz “Partizana” dovodene u kuću u Ulici Osmana Đikića na broju 16 radi seksualnog zlostavljanja. (Kunarac i ostali, str. 22), (Karadžić, tom I, str. 363), (Mladić, tom I, str. 352–353)

Iz kuće u Ulici Osmana Đikića su početkom augusta 1992. žene odvedene u napuštenu kuću u Trnovačama i silovane. (Kunarac i ostali, str. 208), (Karadžić, tom I, str. 364)

Nekoliko žena i djevojaka, među kojima je bila tada 12-godišnja djevojčica, krajem oktobra 1992., odvedeno je iz “Karamanove kuće” u stan u stambenoj zgradi poznatoj pod imenom “Lepa Brena”, gdje su provele 20–ak dana i gdje su stalno silovane. (Kunarac i ostali, str. 22–23), (Krajišnik, str. 233), (Mladić, tom I, str. 352–353)

Dvije žene su sredinom novembra odvedene u jednu kuću u blizini hotela “Zelengora”, gdje su ostale 20 dana i u tom periodu ih je stalno silovala grupa vojnika. (Kunarac i ostali, str. 22–2), (Krajišnik, str. 233)

Neke djevojke, koje su držane po stanovima, u februaru 1993. prodane su za po 500 njemačkih maraka. (Kunarac i ostali, str. 231)

Žene su augustu 1992. silovane u naselju Ljubovići, neke od njih u više navrata. (Krsto Dostić, para. 189–208, str. 4, 50–54), (Žarko Vuković, para. 231–253, str. 3–4, 46–49)

Početkom septembra 1992. je civilno stanovništvo iz Miljevine, nakon što su žene i djeca boravili u dvorani “Partizan” u Foči i izloženi fizičkom maltretiranju i pljački, odakle su mnoge žene odvođene po stanovima u kojima su silovane, autobusima prebačeno do lokacije u blizini linije razdvajanja prema Goraždu. (drugostepena presuda Nedo Samardžić, str. 3)

Jedna djevojka je izvedena iz autobusa koji se kretao prema Goraždu, nakon čega je nestala. (Radovan Stanković, str. 2)

Višegrad

U prostorije Osnovne škole “Hasan Veletovac” su krajem jula 1992. dovedeni i zatvoreni civili bošnjačke nacionalnosti iz sela Velji Lug, a najmanje sedam žitelja ovog mjesta je ubijeno u napadu i njihove kuće su zapaljene. (drugostepena presuda Boban Šimšić, str. 2, 19–25)

Više civila bošnjačke nacionalnosti je u drugoj polovini juna odvedeno iz škole “Hasan Veletovac”, a neki su prethodno teško pretučeni. (drugostepena presuda Boban Šimšić, str. 2–3, 25–36)

Neki od zatočenih su izvedeni na hodnik škole i ubijeni. (drugostepena presuda Boban Šimšić, str. 3, 35–36)

Djevojke i mlade žene koje su bile zatvorene u školi su izdvajane, višestruko silovane, premlaćivane i ponižavane. (drugostepena presuda Boban Šimšić, str. 2, 26–28)

Silovanja su utvrđena i početkom jula 1992. u naselju Crnča. (Vitimir Racković, para. 201–220, str. 7, 67–72)

U užem centru Višegrada su pojedine žene silovane u više navrata tokom ljeta 1992. i početkom 1993. (Vuk Racković, para. 137–167, str. 4, 28–32), (Momir Savić, str. 7, 78–81)

Pojedinim zatočenicama u školi “Hasan Veletovac” su uslijed premlaćivanja nanesene teške tjelesne povrede. (drugostepena presuda Boban Šimšić, str. 3, 31–35)

Banja/hotel* "Vilina Vlas", rehabilitacioni centar, pretvorena je u ženski logor u koji su dovođene žene i djevojčice koje su sistematski maltretirane. (*Neke presude navode da se radi o banji, neke o hotelu.) (Željko Lelek, str. 19)

Žene i djevojke koje su držane zatočene u banji "Vilina Vlas" su silovane i seksualno zlostavljane. (Željko Lelek, str. 2, 4, 40–41, 43–45, 46–47), (Oliver Kršmanović, para. 307–313, str. 8, 74–76)

Kalinovik

Srpske snage su početkom augusta 1992. uhapsile, pokupile, razdvojile i zatočile gotovo sve preostale Bošnjake iz Kalinovika, kao i približno 190 žena, djece i staraca iz Gacka, te ih sve zatočile u osnovnoj školi, gdje su neki od njih pretučeni i ubijeni, a žene silovane. (Krajišnik, str. 242), (Mladić, tom I, str. 388–392)

Žene, djeca i starci su odvedeni prvo u Barutni magacin, a potom u Osnovnu školu "Miladin Radojević". (drugostepena presuda Milan Perić i ostali, para. 180, str. 55)

Silovano je otprilike 80 žena, a silovanja su vršena u školi i na drugim mjestima na koja su žene odvođene. (Mladić, tom I, str. 396)

Maloljetne zatočenice su u augustu 1992. odvođene iz škole u Miljevinu i Foču gdje su duže vrijeme držane u seksualnom ropstvu, dok su u istom periodu konstatovana silovanja zatvorenih žena u školi. (Ratko Bundalo i ostali, str. 5, 164–172), (Slavko Lalović, para. 150–153, str. 3, 30–31)

Žene iz škole su odvođene na vikendicu u Mjehovinama, gdje su višestruko silovane i vraćane nazad. (Ratko Bundalo i ostali, str. 6, 180–183)

Učenici će u narednom koraku prezentirati rezultate svoje analize teksta. Nastavnik će najvažnije podatke zapisati na tablu, dovodeći ih u vezu s pojmovima upisanim na početku aktivnosti. Nakon toga će pogledati videosvjedočenja Midhete Kaloper-Oruli i Bakire Hasečić?

Nakon gledanja videomaterijala nastavnik će učenicima postaviti pitanja:

1. Da li su saznali nešto novo iz pregledanih svjedočenja?
2. Da li su priču o zločinima nad ženama doživjeli drugačije gledajući video ili čitajući tekstualni izvor? Obrazložiti svoj odgovor.

Nastavnik će sumirati sve odgovore i otvoriti zaključnu diskusiju o ključnim pitanjima:

- Na koji način su žene bile izložene ratnim zločinima?
- Kakve je posljedice to ostavilo na njih?
- Smatrate li da su određene presude ovim zločinima doprinijele olakšavanju ratnih trauma?
- Zašto je važno učiti i razgovarati o ovim temama?

Aktivnost 3: **RATNI ZLOČINI I LIČNA SVJEDOČENJA**

Ključno pitanje:	Zbog čega je važno dokumentirati zločine? Kako lične priče i svjedočenja doprinose boljem poznavanju i izučavanju zločina?
Trajanje:	90 minuta

Plan aktivnosti: Učenici će u uvodnom dijelu podijeliti svoje asocijacije na termin ZLOČIN, dok će nastavnik njihove ideje zapisati na tabli.

U narednom koraku aktivnosti nastavnik će učenike podijeliti u grupe. Svaka grupa će dobiti zadatak da pogledaju dio videa o zločinima počinjenim na prostoru Istočne Bosne (Grupa 1: Foča; Grupa 2: Višegrad; Grupa 3: Rogatica; Grupa 4: Kalinovik). Tokom gledanja učenici imaju zadatak da vode bilješke na osnovu pitanja:

1. O kojim zločinima svjedoci govore?
2. Na koji način ih opisuju?
3. Gdje su zločini počinjeni?
4. Kako mjesta zločina danas izgledaju, ukoliko su prikazana u videomaterijalu?
5. Koje su posljedice zločina?

U prezentaciji odgovora učenik treba da izabere jedno svjedočenje i obrazloži zbog čega je izabrao svjedočenje te osobe, da li zbog načina izlaganja, da li zbog sadržaja o kojem govori ili iz nekog drugog razloga.

Prilikom prezentiranja, na tabli se zapisuju ključni pojmovi i događaji hronološkim redoslijedom, kako bi se slika dešavanja na prostoru regije Istočna Bosna mogla lakše rekonstruirati.

U završnom dijelu časa nastavnik zajedno s učenicima rezimira temu, ukazujući na poveznice činjenica iznesenih u videomaterijalu i prezentiranih od strane učenika.

Učenicima će za finalnu diskusiju biti postavljena sljedeća pitanja:

1. Da li ste o događajima više saznali putem svjedočenja?
2. Da li vam je tema bila razumljivija kada je ispričao preživjeli sudionik događaja?
3. Kakve su se emocije javile slušajući priče preživjelih?
4. Kako lične priče i svjedočenja doprinose boljem poznavanju i izučavanju zločina?
5. Zbog čega je važno dokumentirati zločine?

Aktivnost 4: ZATOČENJA

Ključno pitanje:	Koji su oblici zatočenja organizirani na prostoru regije Istočna Bosna i s kojim ciljem? Na koji način su kroz zatočenja ugrožavane lične slobode ljudi?

Trajanje:	45 minuta

Plan aktivnosti: Nastavnik će na tabli napisati pojmove ZATOČENJE i SLOBODA, te zamoliti učenike da iskažu svoje asocijacije na date pojmove. U skladu s tim, nastavnik će najaviti temu o zatočenjima na prostoru regije Istočna Bosna, na primjerima Foče i Rogatice.

Nakon toga učenici će se podijeliti u grupe, a svaka grupa će dobiti po jedan tekst i po jedno videosvjedočenje o zarobljavanju i zatvaranju. S obzirom na podjelu na četiri grupe, po dvije grupe će dobiti iste izvore.

Učenici dobijaju zadatak da odgovore na sljedeća pitanja:

1. Gdje su organizirana mjesta zatočenja?
2. Ko ih je kontrolisao?
3. Na koji način su pojedinci odvođeni u zatočenje i zašto (ako se može zaključiti iz svjedočenja)?
4. Kakvi su uslovi bili na mjestima zatočenja?
5. Na koji način su bili tretirani zatočnici?
6. Na koji način torturu opisuju preživjeli?
7. Kakve su posljedice zatočenja?
8. Kako danas izgledaju mjesta zatočenja, ukoliko su prikazana u videu?

Grupa 1 i 3: Foča

Srpske vlasti su 1992. godine civile, pretežno bošnjačke nacionalnosti, držale zatočene u više od 20 zatočeničkih centara* u Foči. (Krajišnik, str. 235.)

*magacin u Livadama, KP dom, bolnica u Foči, Policijska stanica u Miljevini, "Brioni", kuća Slobodana Matovića, kaznionica u Velečevu, Osnovna škola "Brod na Drini", vojno skladište u Čohodor Mahali, kuća u Trnovači, kuća Muniba Hodžića, Presjeka kod Ustikoline, stan Asima Džanke u mjestu Donje Polje, kuće u selu Đidevo

Između 14. i 17. aprila 1992. godine bošnjački civili iz drugih dijelova Foče uhapšeni su i zatočeni u vojnim magacinima Teritorijalne odbrane u Livadama. (Krnojelac, str. 15), (Krajišnik, str. 228–229), (Karadžić, tom I, str. 340–341)

Svi muškarci zatočeni u Livadama, kojih je u hangarima bilo približno 80 do 100, 17. aprila su prebačeni u KP dom, koji je prije sukoba služio kao zatvor. (Krnojelac, str. 16), (Karadžić, tom I, str. 341)

U KP dom zatočenici su dovedeni iz zatvora Velečevo krajem aprila 1992. godine. (Karadžić, tom I, str. 342)

Grupa od približno 20 Bošnjaka, koji su pobjegli iz Foče, uhapšena je u Crnoj Gori i u maju 1992. sprovedena u KP dom, a nekoliko dana kasnije u taj objekt je dovedeno još civila iz ovog grada i okolnih sela. (Karadžić, tom I, str. 342)

Stotine muškaraca Bošnjaka, kao i još nekoliko drugih nesrpskih civila, zatočeno je u KP domu a da nisu optuženi ni za kakvo krivično djelo, a od prestanka borbi pa do kraja 1994. u svakom momentu je bilo nekoliko stotina muškaraca, koji su tamo bili zatočeni u vremenskom rasponu od četiri mjeseca do više od dvije i po godine. (Krnojelac, str. 16), (Kunarac i ostali, str. 116), (Krajišnik, str. 233), (Karadžić, tom I, str. 343–344), (Mladić, tom I, str. 329)

Mnogi zatočenici su podvrgavani premlaćivanju i drugim oblicima zlostavljanja. (Krnojelac, str. 17), (Krajišnik, str. 235), (Karadžić, tom I, str. 353) Zatočenici su namjerno bili smješteni u skućenim uslovima, a u samicama, koje su bile zamišljene za jednu osobu, bilo je natrpano do 18 ljudi odjednom. (Krnojelac, str. 61), (Mladić, tom I, str. 333)

Stražari KP doma, vojnici ili policajci redovito su izvodili zatočenike iz njihovih soba ili samica radi ispitivanja te su mnogi od njih bili premlaćeni ili na drugi način zlostavljani. (Krnojelac, str. 90), (Karadžić, tom I, str. 355), (Mladić, tom I, str. 317)

Iz dokaza proizlazi da su u premlaćivanju zatočenih u suštini učestvovala dvije kategorije lica – stražari KP doma i ljudi izvana. (Krnojelac, str. 115)

Utvrđeno je da je više od 200 zatočenika ubijeno u KP domu ili nakon izvođenja iz zatvora, odnosno da je tokom juna i jula 1992. ubijeno najmanje 36 ljudi, a sredinom septembra 1992. iz ovog objekta je odvedeno i ubijeno još 35 zatočenih, dok je 60-ak tijela zatočenika pronađeno u grobnici na planini Maluši. (Krnojelac, str. 124–126), (Krajišnik, str. 235), (Karadžić, tom I, str. 360), (Mladić, tom I, str. 317–325)

Početkom augusta 1992. prozvano je oko 25 zatočenih Bošnjaka, koji su uz policijsku pratnju odvezeni u selo Ratine, pokraj Jeleča, gdje su bili podvrgnuti teškom zlostavljanju, i svi osim jednog su ustrijeljeni. (Krajišnik, str. 241–242)

Dio zatočenika iz KP doma odvodili su na prisilni rad. (Krajišnik, str. 235), (Karadžić, str. 355, tom I), (Mladić, tom I, str. 363–364)

Oko 20 mladih muškaraca, koji su krajem augusta 1992. odvedeni na razmjenu, niko više nikad nije vidio. (Krajišnik, str. 237)

Posljednji zatočenici pušteni su iz ovog zatočeničkog objekta u oktobru 1994. godine. (Karadžić, tom I, str. 347–348)

Kuće poznate kao "Planika" i "Šandal" srpska vojska je koristila kao privremene zatočeničke centre. (Krnojelac, str. 13), (Krajišnik, str. 229)

Pogledati videosvjedočenja Muhameda Lisice, Dževada Loje i Zehre Murguz, Foča.

Grupa 2 i 4: Rogatica

Srpske vlasti su 1992. godine u Rogatici civile pretežno bošnjačke nacionalnosti držale zatočene u nekoliko zatočeničkih centara*. (Krajišnik, str. 247) *Poljoprivredno dobro "Rogatica" ("Rasadnik"), srednja škola, ergela konja na Borikama i Crkveni dom

Lokalni Srbi su u srednjoj školi zatočili do 1.100 rogatičkih Bošnjaka, koji su i do tri i po mjeseca bili zatočeni u toj srednjoj školi, gdje su ih stražari tukli, silovali i mučili, dok su, u nekoliko prilika, od juna do septembra 1992., neke zatočene muškarce izveli i ubili. (Krajišnik, str. 246), (Karadžić, tom I, str. 391), (Mladić, tom II, str. 779)

Policajci i vojnici koji su čuvali logor gotovo svake noći su izvodili žene i djevojčice, kao i jednog 13-godišnjeg dječaka, i silovali ih, a neke žene su iz škole odvodili u stanove u drugim dijelovima grada, gdje su ih također silovali. (Karadžić, tom I, str. 395–396)

U srednjoj školi je silovan i muškarac. (Karadžić, tom I, str. 396) Nekim od zatočenika u školi bilo je naređeno da rade, uključujući i kopanje rovova. (Karadžić, tom I, str. 396)

Zaključuje se da su srpske snage od juna do septembra 1992. ubile više muškaraca izvedenih iz Srednje škole "Veljko Vlahović". (Karadžić, tom I, str. 398), (Mladić, tom II, str. 761–762)

Krajem juna 1992., grupu od 200 do 300 ljudi izveli su iz škole, ali su žene i djeca odvojeni od muškaraca, koji su odvedeni u zatočeničke objekte u drugim općinama. (Karadžić, tom I, str. 397)

Početkom augusta 1992. godine, 20-ak Bošnjaka koji su odvojeni od žena i djece u Srednjoj školi "Veljko Vlahović" odvedeno je u "Rasadnik", gdje su zatočeni u dvije prostorije, a sredinom mjeseca je dovedeno još zatočenika iz škole. (Karadžić, tom I, str. 400–401), (Mladić, tom II, str. 787)

Zatočeni muškarci i žene u "Rasadniku" bili su podvrgavani seksualnom nasilju. (Karadžić, tom I, str. 407)

Srpske snage su 15. augusta 1992. ubile 24 Bošnjaka, među kojima su četvorica bila maloljetna, koji su odvedeni iz "Rasadnika" na radove. (Karadžić, tom I, str. 410), (Mladić, tom II, str. 766)

Nekoliko zatočenika u "Rasadniku" je na smrt pretučeno od početka augusta do početka novembra 1992. godine. (Mladić, tom II, str. 769)

Od decembra 1992. do aprila 1994. još nekoliko zatočenika ubijeno je u "Rasadniku". (Mladić, tom II, str. 769–770)

Zatočenicima iz logora "Rasadnik" su izdavana naređenja za radove, poput kopanja rovova, a jedne prilike su dvojica od njih i ranjena. (Mladić, tom II, str. 804)

Od kraja juna do oktobra 1992., Bošnjaci zatočeni u logoru tadašnjeg poljoprivrednog dobra "Rasadnik" su premlaćivani. (Radisav Ljubina, str. 2, 27–30), (Brane Planojević, para. 92–93, 181–187, str. 27, 43–44)

Najmanje četvorica zatočenih civila iz "Rasadnika" su ubijena, a ubijen je i jedan ratni zarobljenik, pripadnik Armije RBiH. (Brane Planojević, para. 94–129, 220–228, str. 27–33, 51–53)

U "Rasadniku" je u maju 1993. silovana zatvorenica. (Brane Planojević, para. 164–173, str. 40–42)

Zatočenici u "Rasadniku" su mučeni i tokom septembra 1995. (Oliver Krsmanović, para. 216–217, str. 6, 54)

Pogledati svjedočenja Nazif Zimića, Emine Hodžić i Bahrije Bogilović.

Učenici prezentiraju svoje odgovore i zaključke. Nastavnik zajedno s učenicima rezimira odgovore i zajedno nastoje odgovoriti na ključna pitanja: Koji su oblici zatočenja organizirani na prostoru regije Istočna Bosna i s kojim ciljem? Na koji način su kroz zatočenja ugrožavane lične slobode ljudi?

Aktivnost 5: **PRESUDE I KAZNE**

Ključno pitanje:

Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine? Zbog čega su važne kazne?

Plan aktivnosti: Projektni istraživački zadatak.

U grupama koje odredi nastavnik, učenici trebaju napraviti projektno istraživanje i prirediti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u izvorima baze, potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za šta su osuđeni i kolika im je kazna određena.

Činjenice koje je Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) utvrdio za regiju Istočna Bosna nađene su u 11 presuda. Tako su činjenice za ovu regiju utvrđene u predmetima Radovan Karadžić, Momčilo Krajišnik, Milorad Krnojelac, Dragoljub Kunarac i ostali (Kunarac, Radomir Kovač i Zoran Vuković), Milan i Sredoje Lukić, Biljana Plavšić, Mitar Vasiljević, Dragan Zelenović, Mićo Stanišić i Stojan Župljanin.

Činjenice koje je Sud Bosne i Hercegovine utvrdio u ovoj regiji, nalaze su u presudama u predmetima: Nedo Samardžić, Radovan Stanković, Gojko Janković, Mitar Rašević i Savo Todović, Momčilo Mandić, Miodrag Nikačević, Jasko Gazdić, Radoman Fundup, Krsto Dostić, Žarko Vuković, Milan Todović, Dragan Janjić, Milomir Davidović, Saša Ćurčić, Radovan Paprica i Slavko Ognjenović, Spomenko Novović i Borislav Pjano, Ranko i Rajko Vuković, Boban Šimšić, Nenad Tanasković, Željko Lelek, Momir Savić, Predrag Milisavljević i ostali, Dragan Šekarić, Vitomir Racković, Petar Kovačević, Momir Tasić i ostali, Oliver Krsmanović, Vuk Ratković, Radomir Šušnjar, Mićo Jovičić, Boban Indić, Luka Dragičević i ostali, Goran Popović, Dragoje Paunović, Radisav Ljubinac, Stojan Perković, Zoran Marjanović, Zdravko Lubarda i Ozren Planojević, Božidar Perišić i Vinko Zoranović, Milisav Ikonić i Zoran Ilić, Radomir Marković i ostali, Nenad Perović, Brane Planojević, Ratko Bundalo i Nedo Zeljaja, Đorđislav Aškraba, Krsto Savić, Milan Perić i ostali, Zoran Bjelica i Novica Tripković, Slavko Lalović, Milorad Živković i Duško Tadić, Milun Kornjača, Stevo Jovanović i ostali, Nenad Pržulj, Ramiz Drekoć, Muhamed Šišić i ostali, te presude u oba predmeta Novica Tripković.

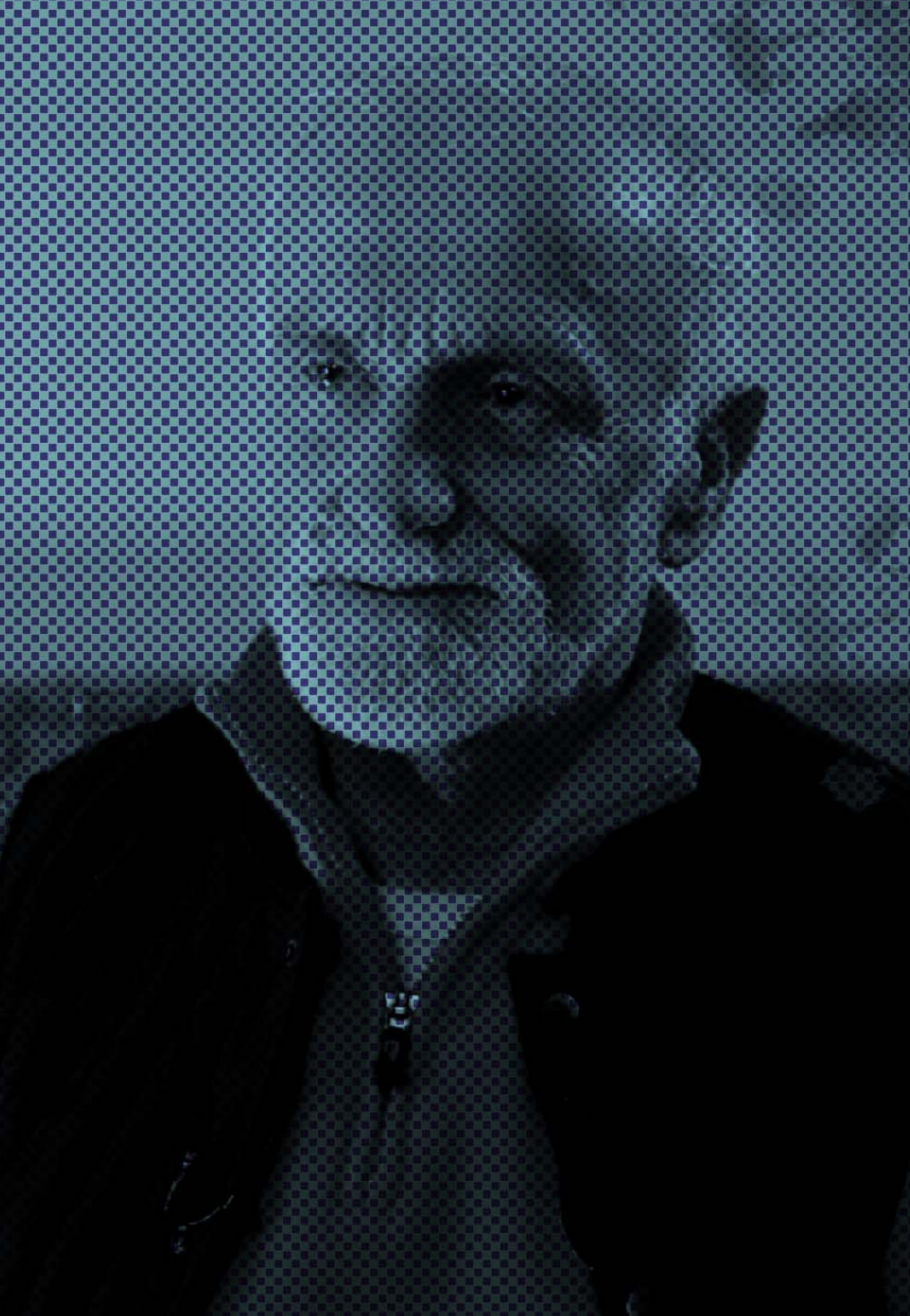
Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka.

Nakon prezentacija, nastavnik i učenici zajedno upoređuju prezentirane informacije, utvrđuju eventualne sličnosti i razlike te njihovu međusobnu povezanost. Nastavnik sintetizira rezultate te učenicima postavlja ključna pitanja na koja oni odgovaraju kroz raspravu, koristeći se argumentima iz istraživanja.

ISTOČNA HERCEGOVINA

148

NASLOV	Zločini na prostoru regije Istočna Hercegovina
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Ratni zločini, civilno stanovništvo, zatočenje, progon, srpske vojne snage, milicija, paravojne formacije, Bileća, Gacko, Nevesinje, napadi na sela, odvođenje stanovništva, granatiranje, zarobljavanje, strijeljanje, masovne grobnice
KLJUČNA PITANJA	Na koji način su izvršeni zločini na prostoru Istočne Hercegovine? Postoje li sličnosti u realizaciji zločina i u čemu se one ogledaju? U čemu se ogleda značaj sudskih presuda koje se odnose na spomenute općine?
CILJEVI	Upoznavanje sa zločinima počinjenim na prostoru regije Istočna Hercegovina (Bileća, Gacko, Nevesinje) u periodu 1992. godine, a koji su bili tretirani sudskim presudama Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) i ostalih sudova. Utvrđivanje hronologije ratnih dešavanja na prostoru Istočne Hercegovine utvrđujući uzročno-posljedične veze između pojedinih događaja te odgovornosti pojedinaca za iste, prema presudama MKSJ-a i sudova u Bosni i Hercegovini. Analiziranje događaja zločina iz 1992. godine na osnovu dijelova svjedočenja žrtava opisanih u presudama sudova te iznošenje vlastitih zaključaka u odnosu na one navedene u presudama. Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima. Ukazivanje na značaj sudskih postupaka i presuda za počinjene zločine.

ISHODI UČENJA	Učenici će: • Navesti ključne događaje koristeći bazu podataka kao izvor informacija. • Interpretirati događaje koristeći informacije iz ličnih svjedočanstava, analizirajući ih i odgovarajući na pitanja. • Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato. • Utvrditi uzročno-posljedične veze među događajima. • Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora. • Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama. • Razvijati komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući na taj način toleranciju i međusobno poštovanje. • Razvijati vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.
IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica o zločinima počinjenim u Bosni i Hercegovini – BIRN BiH
REFLEKSIJA I EVALUACIJA	Nastavnik će nastaviti sa zaključcima diskusije i otvoriti prostor za refleksiju i dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Učenici trebaju na list papira napisati pet njima najznačajnijih pojmova koje nose iz urađene aktivnosti

Aktivnost 1: **MAPA I HRONOLOGIJA ZLOČINA**

Ključno pitanje:	Koji su oblici zločina počinjeni na prostoru regije Istočna Hercegovina, činjenično utvrđeni na osnovu presuda Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju i sudova u Bosni i Hercegovini?

Trajanje:	60 minuta

Plan aktivnosti: Učenici će biti podijeljeni u grupe. Svaka grupa će dobiti tekst iz baze koji se odnosi na jednu općinu.

- Grupa 1: Bileća
- Grupa 2: Gacko
- Grupa 3: Nevesinje

Učenici trebaju pročitati tekst i izdvojiti navedene zločine, vodeći računa o vremenskim odrednicama, kada su počinjeni i ko ih je počinio.

Za analizu će biti korištena sljedeća pitanja i zadaci:

1. Koji se konkretni zločini navode u dokumentima?
2. Kada, gdje i na koji način su počinjeni?
3. Ko je odgovoran za zločin i šta je navedeno u presudama?

U narednom koraku svaka će grupa uz pomoć geografske karte i hronološkog principa, predstaviti rezultate svoje analize, nakon čega će se oni uporediti radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza među njima.

U završnom dijelu aktivnosti nastavnik će otvoriti raspravu o međusobnoj vezi događaja, kako prostornoj, tako i vremenskoj, njihovim posljedicama i značaju iz današnje perspektive. Učenici trebaju obratiti pažnju i navesti imena osoba na koje se odnose presude za navedene zločine te zajednički odgovoriti na pitanje: Zbog čega je važno sudsko utvrđivanje zločina?

Grupa 1: Bileća

Kampanja hapšenja koju su provodili pripadnici MUP-a i paravojnih snaga, pljačkanje i uništavanje imovine i kulturnog naslijeđa Bošnjaka, premlaćivanja i napadi u zatočeničkim centrima i ograničavanje kretanja, predstavljali su napad na civilno stanovništvo, koje je identifikovano kao Bošnjaci iz Bileće i da je napad bio rasprostranjen i sistematski. (Stanišić i Župljanin, str. 315)

Zatočenici u Bileći su bili zatvoreni u pet zatočeničkih centara* a policajci iz Bileće, koji su bili zaduženi za te zatočeničke centre, držali su zatočenike u užasnim i ne higijenskim uslovima – bez dovoljno prostora, hrane, vode i nisu obezbijili zdravstvenu njegu. (Krajišnik, str. 224–225, 287–288)

*kasarna “Moše Pijade”, Policijska stanica Bileća, zgrada iza objekta policije, zatvor u Bileći, đački dom

Uhapšeni muškarci su bili sa šireg područja Bileće, kao što su okolna sela Orahovica, Plane, Đeče, Selišta, Babe i druga, kao i iz samog grada Bileće. (Goran Vujović i ostali, para. 122, str. 61)

Policajci u Đačkom domu su zatočenike zlostavljali i tako što bi im na određene dijelove tijela stavljali štipaljke koje su putem žičanog kabla bile spojene na neki induktorski uređaj, nakon čega bi kroz žice puštali struju. (Goran Vujović i ostali, para. 386, str. 8, 122)

Stanovnik sela Đeče je pretučen i odveden u policiju, gdje je nastavljeno njegovo fizičko zlostavljanje do kraja septembra 1992., a prethodno je natjeran da zapali svoju kuću. (Goran Vujović i ostali, para. 434, str. 9, 132)

Neki od zatočenika su prilikom premlaćivanja u prostorijama SJB Bileća gubili svijest, a najčešće su udarani palicama, rukama, nogama, nerijetko i oružjem. (Goran Vujović i ostali, para. 436–518, str. 10–12, 13–14, 132–148)

U augustu 1992., kroz prozore zgrade Starog zatvora iza policijske stanice su ubacivane dimne bombe, usljed čega je došlo do zapaljenja deka i odjeće zatočenika, nakon čega je pucano iz vatrenog oružja kroz prozore po unutrašnjosti ćelija, a tom prilikom su nanesene povrede najmanje četvorici zatočenika. Dimne bombe i pucanje kroz prozore po unutrašnjosti ćelija gdje su bili zatočenici je ponovljeno i u đačkom domu. (Goran Vujović i ostali, para. 553, str. 12, 155–156)

Nakon što je oko 100 zatočenih osoba sa svojim porodicama deportirano u Crnu Goru početkom oktobra 1992., preostali dio zatočenih osoba iz Bileće je pušten u drugoj polovini decembra 1992. godine. (Goran Vujović i ostali, para. 280, 284, 293, 297, str. 7, 99, 101)

U okviru kasarne “Moše Pijade” u Bileći je Jugoslovenska narodna armija (JNA) formirala vojni zatvor krajem 1991., koji je kasnije dobio namjenu

zatočeničkog logora, kroz koji je od maja pa do 18. augusta 1992. prošao veliki broj zatočenih lica, u najvećoj mjeri civila nesrpske nacionalnosti s područja Mostara, Nevesinja, Gacka i Stoca. (Boris Bošnjak i ostali, para. 336, str. 119–120)

Desetine civila boravile su u nehumanim uslovima, podvrgnute psihičkom i fizičkom zlostavljanju i nečovječnom postupanju. (Boris Bošnjak i ostali, para. 336, 370–371, str. 119–120, 128–129)

Zatočenici su boravili u zagušljivim prostorijama bez zraka, koje su bile prenatrpane, sa izuzetno malo hrane i vode za piće, nisu mogli koristiti WC prema potrebi i nisu imali adekvatnu medicinsku pomoć. (Boris Bošnjak i ostali, para. 385, str. 133)

Zbog uslova koji su vladali u ovom logoru nastupila je smrt najmanje četvorice zatočenika, koji su u Bileću dovezeni u lošem stanju, dok je u kasarni nastavljeno njihovo premlaćivanje. (Boris Bošnjak i ostali, str. 7–8, 136, para. 396–398)

Batine su zatočenici dobijali već po dolasku u logor, u kasarnu “Moša Pijade”, pri silasku sa kamiona kojim su dovezeni, gdje ih je obično dočekivao “špalir” vojnika, a maltretiranje se nastavljalo u unutrašnjosti objekta. (Boris Bošnjak i ostali, str. 12, 204–206, 232, para. 625–631, 712)

Premlaćivanja zatočenika su vršena u i ispred prostorija u kojima su boravili, te prilikom odlaska i vraćanja iz toaleta. Stražari su zatočenike udarali neselektivno po svim dijelovima tijela – pesnicama, nogama i palicama, nanoseći im nesumnjivo jake fizičke bolove, ali i psihičke, kako onim koji su premlaćivani, tako i ostalim zatočenicima koji su morali to da gledaju i očekuju trenutak kada će i sami doći na red za premlaćivanje, što je kod svih stvaralo strah za život, te jaku psihičku bol usljed stalnog iščekivanja da li će i oni biti premlaćeni. (Boris Bošnjak i ostali, para. 399, 712, str. 7–8, 136–137, 232)

Jednom od zatočenika su nakon premlaćivanja zabili u prsa, u predio ispod srca, injekciju sa bijelom tekućinom neutvrđenog sadržaja, te mu i plamenom upaljača pržili ruku, dok su drugog, koji u više navrata pretučen, primoravali da ima seksualni odnos sa ženom, duševno oboljelom osobom, koja je bila u kasarni i koju su maltretirali i zlostavljali, te kada je to odbio, počeli su ga udarati u glavu. (Boris Bošnjak i ostali, para. 425, 427, 441–445, str. 8–9, 143–145, 151–153)

Na neke od zatočenika, nakon što bi palicom bili udarani u glavu i ostale dijelove tijela, prislanjana je električna palica kroz koju je puštana struja, te su i zbog toga trpjeli bolove. (Boris Bošnjak i ostali, para. 539, 559, 667, 696, str. 9–14, 178, 184, 217, 226)

Zatočeniku, koji je najmanje deset dana zaredom u julu 1992. pretučen u ovom objektu, od udarca drškom pištolja u sljepoočnicu slomljena je kost u glavi. (Boris Bošnjak i ostali, para. 476, str. 9, 162)

Nakon što je 15 dana uzastopno premlaćivan, jedan zatočenik je izveden napolje, gdje je ponovo tučen i gdje mu je naređeno da stane pred zid, dok je sa druge strane bio postavljen "streljački vod", stvarajući uvjerenje da će biti strijeljan. Premlaćivanje ovog zatočenika je u kontinuitetu trajalo najmanje 15 dana. (Boris Bošnjak i ostali, para. 564–570, str. 11, 185–187)

Jedan zatočenik je teško pretučen tokom augusta 1992., poslije davanja intervju a o boravku u logoru. (Boris Bošnjak i ostali, para. 605, str. 11–12, 197)

Prilikom premlaćivanja jednog zatočenika, ispaljen je hitac iz pištolja koji je ranio drugog zatočenika, usljed čega je ostao nepokretan. (Boris Bošnjak i ostali, para. 501–503, str. 168)

Bošnjaci koji su bili zatočeni u Bileći su mučeni, nad njima su činjena druga nehumana djela – okrutno postupanje, prisilno su premješteni i deportirani, a srpske snage su pljačkale njihovu imovinu širom općine. (Stanišić i Župljanin, str. 316–317)

Žrtve zločina nisu aktivno učestvovalе u neprijateljstvima, a zatočenici su bili civili. (Stanišić i Župljanin, str. 315)

Pripadnici MUP-a i pripadnici "Belih orlova" su 10. juna 1992. uhapsili oko 140 Bošnjaka iz Bileće i obližnjih sela, neki od uhapšenih su bili zatočeni do 4. oktobra 1992. godine, dok su drugi bili u zatočenju do 17. decembra 1992. godine. (Stanišić i Župljanin, str. 313)

Policijci i naoružani muškarci* su 10. juna 1992. uhapsili šestoricu Bošnjaka, iako tokom pretresa kod njih ništa nisu pronašli. (Stanišić i Župljanin, str. 313)

*za naoružane muškarce nije navedeno kojoj su jedinici ili formaciji pripadali

Nakon početka operacija hapšenja, 10. juna 1992. godine, "srpske snage" su oduzimale bošnjačku imovinu, između ostalog, tako što su zatočenike primoravale da ostave svoje stanove, postavljajući im to kao uslov da ih oslobode, i spalile kuće u više bošnjačkih sela u općini Bileća, te postavile kontrolne punktove i uvele restrikcije kretanja bošnjačkih stanovnika. (Stanišić i Župljanin, str. 313)

Policijci, kao i pripadnici "Beli orlova", sistematski su i redovno tukli zatočenike, podvrgavali ih elektrošokovima, napadali ih gasom, verbalno ih zlostavljali i prijetili im puškama i noževima, a takvim postupanjem zatočenicima su nanešene teške tjelesne i duševne patnje i trpjeli su dugotrajne posljedice po svoje zdravlje. (Stanišić i Župljanin, str. 314)

"Beli orlovi" su imali pristup zatočeničkim centrima koje je čuvala policija, gdje su tukli zatočenike. (Stanišić i Župljanin, str. 315)

Policijci su 11. oktobra 1992. pretukli jednog zatočenika u Policijskoj stanici u Bileći, koji je umro nekoliko sati nakon premlaćivanja, kao i još jednog zatočenika tokom 1992. koji je preminuo od premlaćivanja. (Stanišić i Župljanin, str. 314), (Krajišnik, str. 225, 261)

Bošnjaci su otišli iz Bileće usljed kampanje hapšenja, zastrašivanja i pljačkanja, te uništavanja njihove imovine i vjerskih objekata, koju su srpske snage provodile od 10. juna 1992. do decembra 1992., a zaključeno je da su policijske i civilne vlasti u Bileći učestvovala u organizaciji konvoja kojima su odvezeni iz općine. (Stanišić i Župljanin, str. 315)

Grupa 2: Gacko

U napadu na civilno stanovništvo na području Gacka učestvovali su pripadnici Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske (MUP RS), konkretno Stanice javne bezbjednosti (SJB) Gacko*, pripadnici Užičkog korpusa Jugoslovenske narodne armije (JNA) i pripadnici srpskih paravojnih formacija okarakterisanih u presudama kao "Beli orlovi", dok je u presudi u predmetu Krajišnik navedeno da su pojedine zločine činili pripadnici paravojne jedinice "Crvene beretke". U presudama se sve ove jedinice i formacije nazivaju "Srpske snage".

*u nekim presudama se umjesto pripadnici SJB-a koriste termini poput "srpski milicioneri", "stanica milicije" i slično, dok se u pravnim zaključcima

u prvostepenoj presudi u predmetu Stanišić i Župljanin, pored navedenih, spominju i "drugi srpski vojnici"

Vojne, policijske i paravojne jedinice Srpske Republike Bosne i Hercegovine, kasnije Republike Srpske, izvele su širok i sistematičan napad na civilno bošnjačko i hrvatsko stanovništvo u Gacku (u predmetu Goran Vujović i ostali Sudsko vijeće nije našlo postojanje takvog napada za Gacko iz razloga što o tome nisu predloženi) od polovine juna do kraja 1992., koji se manifestovao zatvaranjem, deportacijom, ubijanjem, mučenjem, prisilnim nestankom osoba i drugim nečovječnim djelima. (drugostepena presuda Krsto Savić, para. 27, 69, str. 4–5, 23, 37), (Boris Bošnjak i ostali, para. 157–171, str. 77–81)

Proizvoljna ubistva, hapšenja, zatočavanja, krađe i uništavanje predstavljali su napad na civilno stanovništvo, identifikovano kao gatački Bošnjaci. (Stanišić i Župljanin, str. 403) Radilo se o napadu velikih razmjera – više od 130 Bošnjaka je ubijeno, a najmanje 270 Bošnjaka i Hrvata zatočeno na šest lokacija širom Gacka. (Stanišić i Župljanin, str. 403), (Krajišnik, str. 240)

Već od aprila 1992. godine, bosanski Srbi, uključujući paravojne grupe aktivne u toj općini, u zatočeništvu su uglavnom držali osobe bošnjačke i hrvatske nacionalnosti na najmanje šest lokacija – u pošti u Avtovcu [C14.1], u SJB-u Gacko [C14.2], kasarni Avtovac [C14.3], Fazlagića Kuli [C14.4], termoelektrani [C14.5] i u samačkom hotelu [C14.6]. (Krajišnik, str. 239)

Zatočenici su mučeni, nanošene su im teške fizičke i duševne patnje. (Stanišić i Župljanin, str. 404)

Hapšenja su izvođena bez ikakvog zakonskog utemeljenja i na diskriminatornoj osnovi. (Stanišić i Župljanin, str. 404)

Bošnjaci i Hrvati u Gacku su raseljavani protiv svoje volje, pljačkana je njihova imovina, uništavani vjerski objekti. (Krajišnik, str. 294)

Žrtve zločina nisu aktivno učestvovala u neprijateljstvima, a napad na civilno stanovništvo na području Gacka bio je rasprostranjen i sistematski. (Stanišić i Župljanin, str. 402–403)

Približno 130 žena, djece i staraca bošnjačke nacionalnosti, koji su čekali na evakuaciju iz općine, ubijeno je tokom napada na Fazlagića Kulu 17. juna 1992. (Krajišnik, str. 266)

Nakon preuzimanja vlasti u Gacku, pripadnici MUP-a i srpskih paravojnih organizacija hapsili su i zatočavali Bošnjake i Hrvate u zgradi SJB-a Gacko i hotelu elektrane*.

*u presudi u predmetu Stanišić i Župljanin se Samački hotel termoleketrane "Gacko" označava kao "hotel elektrane", a u presudi u predmetu Krajišnik kao Samački hotel

Tokom juna 1992. iz podruma Samačkog hotela, u kojem je protivpravno bilo zatvoreno oko 150 civila nesrpske nacionalnosti, izvedena je jedna osoba čije tijelo je ekshumirano nakon rata. (G. G., str. 2–3, 13, 16–19)

Najmanje deset puta je tokom juna 1992. iz podruma Samačkog hotela izvođen zatočenik i fizički zlostavljan u prostoriji iza recepcije. (G. G., str. 1–2, 10–12)

Zatočeniku iz Samačkog hotela je 29. juna 1992. prilikom transporta za Bileću nepoznati vojnik naredio da side sa prikolice kamiona, nakon čega je na tog zatočenika nasrnuo pripadnik paravojne formacije i nožem ga ubo u leđa i vrat, usljed čega je zatočenik pao na zemlju i preminuo, a njegovi posmrtni ostaci nisu pronađeni. (Z. S. i M. G., str. 1–2, 8)

Zatočenici su iz podruma Samačkog hotela prozivani i jedan po jedan izvođeni s rukama iznad glave, gledajući u pod, te prolazili kroz špalir vojnika koji su ih udarali, a potom ukrcavali u prikolicu šlepera radi odvođenja u bilečki logor. (Z. S. i M. G., str. 1–2)

Prilikom kretanja zatočenih civila do kamiona kojim su trebali biti prevezeni u Bileću, pripadnik paravojne formacije pucao je u leđa iz automatske puške civilu bošnjačke nacionalnosti, zatočeniku iz Samačkog doma, dok se pokušavao popeti na karoseriju jednog od kamiona. Taj civil je preminuo na putu za Bileću. (G. M., str. 2, 11)

Žena bošnjačke nacionalnosti, koja se 18. juna 1992. nalazila sa svoje dvoje djece na lokalitetu Zborna gomila, izvedena je iz kolone automobila u kojima su se nalazili civili, te odvedena u motel "Košuta" i silovana od strane pripadnika paravojne formacije. (G. M., str. 1–2, 13–14)

Krajem juna 1992. više od 150 zatočenih civila šleperima je prevezeno i zatvoreno u logor koji se nalazio u kasarni Bileća. (drugostepena presuda Krsto Savić, para. 137, str. 5–6, 62), (Boris Bošnjak i ostali, para. 169, str. 80–81)

Dvojica zatočenih Bošnjaka su ubijena tokom prevoza za Bileću. (Stanišić i Župljanin, str. 400)

U jednoj od presuda Sudsko vijeće je prihvatilo da su dvojica Bošnjaka ubijeni u hotelu elektrane u Gacku. (Stanišić i Župljanin, str. 399)

U hotelu elektrane, stražari su surovo tukli zatočenike tokom ispitivanja, dok je za jednog od njih navedeno da je "tučen flašom i vraćen u podrum elektrane". (Stanišić i Župljanin, str. 400)

Desetak zatočenika, koji su bili zatvoreni u zgradi SJB-a Gacko, 13. augusta 1992. su pripadnici gatačke policije odvezli do jednog mosta u blizini Kotline, gdje su ustrijeljeni i ubijeni. (Stanišić i Župljanin, str. 400, 401)

Stražari i njihov komandir u zgradi SJB-a ustrijelili su i ubili pet zatočenika u prisustvu drugih zatočenika. (Krajišnik, str. 263), (Stanišić i Župljanin, str. 401)

U zgradi SJB-a Gacko su, tokom ili nakon ispitivanja, zatočenike tukli kundacima pušaka i pendrecima. (Stanišić i Župljanin, str. 401)

Pripadnici "Crvenih beretki" silovali su jednu žensku osobu. (Stanišić i Župljanin, str. 401)

Zatočenici u zgradi SJB-a Gacko držani su u nehumanim uslovima, bez dovoljno hrane, vode i sanitarnih čvorova. (Stanišić i Župljanin, str. 401)

U martu 1992., srpske paravojne jedinice tukle su muškarce bošnjačke nacionalnosti i pljačkale bošnjačke kuće u gradu Gacku. (Krajišnik, str. 240)

Dva muškarca Bošnjaka je uhapsila i ubila jedna srpska paravojna jedinica u gradu Gacku u martu 1992.* (Krajišnik, str. 263)

*ne navodi se o kojoj paravojnoj formaciji je riječ

U junu i julu 1992. veliki broj Bošnjaka i Hrvata je otišao iz te općine, a žene, djeca i starci su prebačeni u obližnje općine ili u Makedoniju. (Krajišnik, str. 240)

Dio stanovnika gatačkih sela je u ljeto 1992. pobjegao prema Borču, te su zarobljeni u Ulogu i smješteni u tamošnju školu, nakon čega su prebačeni u srednju školu u Kalinoviku. (Kunarac i ostali, str. 14)

Grupa 3: Nevesinje

U haškim presudama za Nevesinje, koriste se termini “srpske snage” i “srpski vojnici”, ali nije definisano da li se pod tim misli na vojnu ili policijsku formaciju, izuzev što se među tim snagama spominju “šešeljevci”, dok je za pojedine zločine utvrđena odgovornost paravojnih jedinica*, Nevesinjske brigade Vojske Republike Srpske (VRS) te pripadnika Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske (MUP RS).

*među paravojnim formacijama se navode “Beli orlovi” i “Crvene beretke”

Vojne, policijske i paravojne jedinice Srpske Republike Bosne i Hercegovine, kasnije Republike Srpske, od polovine juna 1992. izvele su širok i sistematičan napad na civilno bošnjačko i hrvatsko stanovništvo u Nevesinju (u predmetu Boris Bošnjak i ostali Sudsko vijeće je naglasilo da Tužilaštvo nije ponudilo dokaze potrebne za takvo utvrđivanje, dok u predmetu Goran Vujović i ostali Vijeće nije našlo postojanje takvog napada) koji se manifestirao zatvaranjem, deportacijom, ubijanjem, mučenjem, prisilnim nestankom osoba i drugim nečovječnim djelima, iako su određena dešavanja počela još u maju. (dugostepena presuda Krsto Savić, para. 27, 39–40, 43–47, str. 4–5, 23, 27–30)

Pripadnici SJB Nevesinje su sredinom juna 1992. ranili civila u njegovoj garaži, koji je potom prevezen u nevesinjski Dom zdravlja, gdje mu je konstatirana smrt, dok su dva civila koja su zatečena u objektu sa stradalim uhapšena istog dana i zatočena u SJB Nevesinje. (drugostepena presuda Krsto Savić, para. 185, str. 7, 75)

U Nevesinju je u junu 1992. ubijeno više od 50 Bošnjaka, granatirana su sela na području općine, te hotimično oštećivani ili razarani vjerski spomenici. (Krajišnik, str. 244)

Civili, pretežno bošnjačke nacionalnosti, bili su zatočeni u četiri zatočenička centra, a njihove kuće proizvoljno su pretresane, dok su većinu žena i djece – zatočenih u podrumu toplane u Kilavcima – u junu ubili srpski vojnici. (Krajišnik, str. 244)

(Osim u podrumu toplane u Kilavcima, srpske vlasti su u Nevesinju 1992. godine civile, pretežno bošnjačke nacionalnosti, držale zatočene u sljedeća dva zatočenička centra – u Gornjem Rakitnom i u fabrici i radionici alata, koja su činila jedan zatočenički centar)

16. juna 1992. srpski vojnici* su, u njegovom domu u gradu Nevesinju, iz vatrenog oružja ubili muškarca bošnjačke nacionalnosti. (Krajišnik, str. 263)

*nije navedeno kojoj su jedinici pripadali, niti u nastavku gdje se spominju "srpski vojnici"

U selu Presjeka ubijeno je 16 staraca Bošnjaka, koji su krajem juna 1992. bježali tokom napada srpskih snaga na to selo, a navodi se da ih je ubio lokalni Srbin. (Krajišnik, str. 263)

Srpski vojnici su krajem juna 1992. ubili 22 muškarca Bošnjaka iz Presjeke i Kljune u Dubravici. (Krajišnik, str. 263)

Najmanje sedmero djece i nekoliko žena bošnjačke nacionalnosti, zatočenih u podrumu toplane u Kilavcima, približno 30. juna 1992. su "srpski vojnici" ubili i zakopali u jamu u Lipovači. (Krajišnik, str 263, 264)

Utvrđena su ubistva mještana sela Gornja Bijenja, Postoljani i Kljuna i ženske osobe u selu Presjeka, tokom napada na njihova sela u junu 1992.* (Šešelj, str. 61)

*ne navodi se tačan broj ubijenih

Utvrđeno je da je 27 muškaraca Bošnjaka ubijeno kod jame Dubravica na području Breze, 26. juna 1992., od strane pripadnika Petog bataljona Nevesinjske brigade i lokalnih Srba. (Šešelj, str. 61)

Žene i djeca zatočeni u toplani u Kilavcima, od 26. do 30. juna 1992., mučeni su i prema njima je okrutno postupano od strane pripadnika "Crvenih beretki". (Šešelj, str. 62)

Srpske snage, među kojima su pripadnici "Belih orlova", mučili su i okrutno postupali prema 12 zatočenika u školi u Zijemlju od 26. juna 1992. (Šešelj, str. 62)

Najmanje šest mještana sela Hrušta, Luka i Kljuna, zatočenih u školi u Zijemlju, krajem juna 1992. je ubijeno. (Šešelj, str. 62)

Srpske snage, među kojima su bili pripadnici MUP-a i "Crvenih beretki", mučili su i okrutno postupali prema zatočenicima u zgradi policije u Nevesinju krajem juna 1992. godine. (Šešelj, str. 62)

Zatvorene muškarce u SJB Nevesinje su fizički zlostavljali, udarajući ih raznim predmetima po svim dijelovima tijela. Jedan od uhapšenih je ubijen u blizini SJB Nevesinje kada je pokušao pobjeći, a njegovo tijelo, kao i tijela još trojice zatočenika, koji su nakon zlostavljanja nekud odvedeni, nikad nisu pronađena. (drugostepena presuda Krsto Savić, para. 193–194, 203, 206–207, str. 7–8, 77–78, 80, 81)

Ostali zatočeni muškarci, njih najmanje 20, u narednim danima, u pratnji policajaca iz SJB Nevesinje, transportirani su i zatočeni u logor “Bileća”. (drugostepena presuda Krsto Savić, para. 193–194, 199, str. 7–8, 77–79)

U istom periodu su policajci iz SJB Nevesinje preživjele mještane iz sela Čanje zarobili i razdvojili, te su zatočili muškarce u kino sali, gdje su fizički zlostavljani, a potom transportirani u logor “Bileća”, a žene i djecu prebacili u fabriku alata “Alatnica”. (drugostepena presuda Krsto Savić, para. 210–215, str. 8, 82–83)

Prilikom napada na selo Čanje je ubijeno najmanje devet stanovnika. (drugostepena presuda Krsto Savić, para. 217–219, str. 83–84)

Krajem juna 1992. u logor u Bileći je transportirano i 30–ak mještana zaseoka Šarice, mjesna zajednica Zijemlje, koji su pritvoreni u SJB Nevesinje, nakon što su ih zarobili pripadnici paravojnih formacija. (drugostepena presuda Krsto Savić, para. 235–238, str. 8, 88–89)

Jednog od zatočenika su policajci predali pripadnicima nepoznatih paravojnih formacija, kojem se od tada gubi svaki trag, dok su neke zatvorene iz Policijske stanice paravojne formacije odvele na Boračko jezero, općina Konjic. (drugostepena presuda Krsto Savić, para. 222–228, str. 8–9, 85–86)

Paravojne formacije su jednog zatočenika odvele na Boračko jezero i njegovo tijelo je kasnije pronađeno u jami Borisavac, a prethodno su ga fizički zlostavljali vojska i policija ispred SJB Nevesinje i odsjekli mu uho. Drugi zatočenik je tokom ispitivanja u zgradi SJB Nevesinje ubadan bajonetom po tijelu. (drugostepena presuda Krsto Savić, para. 242–244, 260–265, str. 8–9, 90–91, 95–96)

U pritvorskim prostorijama SJB Nevesinje su krajem juna i početkom jula 1992. držani zatočeni sedmero djece i pet žena. Dvije žene je policija predala pripadnicima paravojnih formacija koji su ih odveli na Boračko jezero, odakle su uspjele pobjeći zahvaljujući pomoći jednog vojnika, a preostali,

nakon više dana zatočenja, transportirani su do linije razdvajanja u Stocu. (drugostepena presuda Krsto Savić, para. 336–341, str. 12–13, 116–117)

U “Alatnici”, koja je bila pod kontrolom nepoznate paravojne formacije, zatočene žene, djeca i bolesni su držani u nehumanim uslovima, izloženi fizičkom i psihičkom zlostavljanju. Dvema ženama, od kojih je jedna bila u petom mjesecu trudnoće, odatle se gubi svaki trag i do danas se vode kao nestale osobe. (drugostepena presuda Krsto Savić, para. 270–278, str. 9, 97–100)

Krajem juna 1992. pripadnici SJB Nevesinje su u više navrata megafonom pozivali sve preostale Bošnjake da se okupe ispred zgrade stare Općine, pa kada su se okupili – i to uglavnom žene, djeca i starije osobe – natovareni su u autobuse i teretna vozila i u policijskoj pratnji transportirani u pravcu Mostara u rejon Buska, na prostor između borbenih linija. (drugostepena presuda Krsto Savić, para. 281–283, str. 9, 100–101)

Policija iz Nevesinja nije poduzela ništa kako bi zaštitila svoje građane, što joj je bio primarni zadatak, već je, naprotiv, učestvovala ili omogućavala vršenje zlodjela nad njima. (drugostepena presuda Krsto Savić, para. 285, str. 101–102)

Sredinom juna 1992. u prizemlju Domu JNA u Nevesinju su protivpravno zatvoreni civili, muškarci bošnjačke nacionalnosti iz zaseoka Čanje, selo Odžak, koji su prethodno razdvojeni od članova svoje porodice. (M. V., str. 2)

Zatočenicima je naredeno da se licem okrenu prema zidu s rukama podignutim iznad glave, nakon čega su premlaćena četvorica zatvorenih u Domu JNA. (M. V., str. 2, 6, 10)

Iz iskaza svih saslušanih svjedoka utvrđeno je da je na teritoriji općine Nevesinje u kritičnom periodu došlo do intenzivnijeg oružanog sukoba i pogibije, ranjavanja i zarobljavanja većeg broja pripadnika Vojske Republike Srpske. (M. V., str. 11)

Krajem juna 1992. pripadnici Vojske Republike Srpske su na planini Velež zarobili grupu od 12 civila Bošnjaka koji su nezakonito zatvoreni u jednu od prostorija škole u Zijemlju, gdje su zlostavljani, a jedna od zatočenica je silovana. (Damir Miskin, para. 35–38, str. 2–3, 13–14)

Početkom jula 1992., manji broj muškaraca Bošnjaka s područja općine Nevesinje, koji su bježeći od napada srpskih snaga prelazili preko teritorije općine Kalinovik, zatočen je od strane pripadnika SJB Kalinovik. (drugostepena presuda Krsto Savić, para. 169–170, str. 6–7, 71)

Aktivnost 2: SVJEDOČANSTVA O ZLOČINIMA

Ključno pitanje:	Zbog čega je važno dokumentirati zločine? Kako lične priče i svjedočenja doprinose boljem poznavanju i izučavanju zločina?

Trajanje:	60 minuta

Plan aktivnosti: Učenici će u uvodnom dijelu podijeliti svoje asocijacije na termin ZLOČIN, dok će nastavnik njihove ideje zapisati na tablu.

U narednom koraku nastavnik će prikazati cijeli videomaterijal o zločinima počinjenim na prostoru Istočne Hercegovine. Tokom gledanja učenici imaju zadatak da vode bilješke na osnovu pitanja:

1. O kojim zločinima svjedoci govore?
2. Na koji način ih opisuju?
3. Gdje su zločini počinjeni?
4. Kako mjesta zločina danas izgledaju, ukoliko su prikazana u videomaterijalu?
5. Koje su posljedice zločina?

U prezentaciji odgovora učenik treba odabrati jedno svjedočenje i obrazložiti zbog čega je izabrao upravo to svjedočenje, da li zbog načina izlaganja, sadržaja ili iz nekog drugog razloga.

Prilikom prezentiranja na tabli se zapisuju ključni pojmovi i događaji hronološkim redoslijedom da bi se slika dešavanja na prostoru Istočne Hercegovine mogla lakše rekonstruirati.

U završnom dijelu časa nastavnik zajedno sa učenicima rezimira temu, ukazujući na poveznice činjenica iznesenih u videomaterijalu i prezentiranih od strane učenika.

Učenicima će za finalnu diskusiju biti postavljena sljedeća pitanja:

1. Da li ste o događajima više saznali putem svjedočenja?
2. Da li vam je tema bila razumljivija kada je ispričao preživjeli sudionik događaja?
3. Kakve su se emocije javile slušajući priče preživjelih?
4. Kako lične priče i svjedočenja doprinose boljem poznavanju i izučavanju zločina?
5. Zbog čega je važno dokumentirati zločine?

Aktivnost 3: **PRESUDE I KAZNE**

**Ključno
pitanje:**

Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine? Zbog čega su važne kazne?

Plan aktivnosti: Projektni istraživački zadatak.

U grupama koje odredi nastavnik učenici trebaju napraviti projektno istraživanje i prirediti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u izvorima baze potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za šta su osuđeni i kolika im je kazna određena.

Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka.

Nakon prezentacija nastavnik i učenici zajednički upoređuju prezentirane rezultate te utvrđuju eventualne sličnosti, razlike i međusobnu povezanost. Nastavnik sintetizira rezultate i učenicima postavlja ključna pitanja na koja odgovaraju kroz raspravu, koristeći se argumentima iz istraživanja.

LIVNO I OKOLINA

166

NASLOV	Zločini na prostoru Livna i okoline
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Ratni zločini, civilno stanovništvo, zatočenje, progon, Livno, Glamoč, Drvar, Tomislavgrad, napadi na sela, odvođenje stanovništva, stradanje civila, zarobljavanje, mjesta zatočenja, logor, strijeljanje, masovne grobnice
KLJUČNA PITANJA	Na koji način su izvršeni zločini na prostoru Livna i okoline? Postoje li sličnosti u izvršenjima zločina i u čemu se one ogledaju? U čemu se ogleda značaj sudskih presuda koje se odnose na spomenute općine?
CILJEVI	Upoznavanje sa zločinima počinjenim na prostoru Livna i okoline u periodu 1992. godine, koji su bili tretirani sudskim presudama. Utvrdjivanje hronologije ratnih dešavanja na prostoru Livna i okolnih općina, utvrđujući uzročno-posljedične veze između pojedinih događaja te odgovornosti pojedinaca za iste, prema presudama sudova. Analiza zločina počinjanih na prostoru općina Livno, Tomislavgrad, Glamoč i Drvar tokom 1992. i 1993. godine, na osnovu dijelova svjedočenja žrtava opisanih u presudama sudova, te iznošenje vlastitih zaključaka naspram zaključaka iznesenih u presudama. Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima. Ukazivanje na značaj sudskih postupaka i sudskih presuda za počinjene zločine.

ISHODI UČENJA	Učenici će: - Navesti ključne događaje koristeći bazu podataka kao izvor informacija (historijski izvor). - Interpretirati događaje koristeći informacije iz ličnih svjedočanstava, analizirajući ih i odgovarajući na pitanja. - Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato. - Utvrditi uzročno-posljedične veze među događajima. - Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora. - Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama. - Razvijati komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući na taj način toleranciju i međusobno poštovanje. - Razvijati vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.
IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica o zločinima počinjenim u BiH – BIRN BiH
REFLEKSIJA I EVALUACIJA	Nastavnik će nastaviti sa zaključcima diskusije i otvoriti prostor za refleksije i dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Učenici trebaju na list papira napisati pet za njih najznačajnijih pojmova koje nose iz urađene aktivnosti.

Aktivnost 1: **MAPIRANJE ZLOČINA**

Ključno pitanje:	Koji su oblici zločina počinjeni na prostoru Livanjskog kantona, ko su počinioci i ko su žrtve?

Trajanje:	60 minuta

Plan aktivnosti: Učenici će biti podijeljeni u grupe. Svaka grupa će dobiti tekst iz baze koji se odnosi na jednu općinu: Grupa 1: Livno, Grupa 2: Glamoč, Grupa 3: Drvar i Grupa 4: Tomislavgrad.

Učenici trebaju pročitati tekst i izdvojiti nabrojane zločine vodeći računa o vremenskim odrednicama kada su počinjeni i ko ih je počinio.

Za analizu će biti korištena sljedeća pitanja i zadaci:

1. Koji se konkretni zločini navode u dokumentima?
2. Kada, gdje i na koji način su počinjeni?
3. Ko je odgovoran za zločin i šta je navedeno u presudama?

U narednom koraku svaka će grupa uz pomoć geografske karte i hronološkog principa, predstaviti rezultate svoje analize, nakon čega će se oni uporediti radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza među njima.

U završnom dijelu aktivnosti nastavnik će otvoriti raspravu o međusobnoj vezi događaja, kako prostornoj, tako i vremenskoj, njihovim posljedicama i značaju iz današnje perspektive. Učenici trebaju obratiti pažnju i navesti imena osoba na koje se odnose presude za navedene zločine te zajednički odgovoriti na pitanje: Zbog čega je važno sudsko utvrđivanje zločina?

Grupa 1: Livno

Krajem 1991. godine, SDS (Srpska demokratska stranka) počinje da naoružava srpsko stanovništvo, a u aprilu 1992. srpske snage su u više navrata granatirale Livno. (Zdenko Andabak i ostali, para. 140, 272, str. 55, 93)

Do početka aprila 1992. većina srpskog stanovništva je napustila općinu Livno zbog dešavanja u Hrvatskoj i blizine njihove općine s tom državom. Manji broj stanovnika srpske nacionalnosti, koji su ostali na teritoriji općine, živio je u strahu s obzirom na to da je bilo ratno stanje. (Zdenko Andabak i ostali, para. 149, 272, str. 57–58, 93)

Snage Hrvatskog vijeća obrane (HVO) u maju 1992. počinju privoditi srpsko stanovništvo u tadašnje Ministarstvo unutrašnjih poslova (MUP), kada dolaze u posjed spiskova naoružanja koje je SDS dijelila Srbima u slučaju prodora srpskih snaga u Livno. Nakon razgovora u policiji, neki od njih su pušteni, a neki zadržani. (Zdenko Andabak i ostali, para. 149, 176–177, str. 57–58, 64–65)

U prostorijama škole “Ivan Goran Kovačić” bila je smještena Vojna policija HVO-a Livno, a početkom augusta 1992. počinje privođenje srpskog stanovništva, uključujući žene i starije osobe, i njihovo dovodenje u ovaj objekat. (Zdenko Andabak i ostali, para. 174–175, str. 64)

Sudsko vijeće se nesporno uvjerilo da je škola “Ivan Goran Kovačić” imala sve karakteristike logora, gdje su držani zatočeni civili srpske nacionalnosti, koji su svakodnevno podvrgavani različitim oblicima psihičkog i fizičkog zlostavljanja, boraveći u krajnje nehumanim i nehigijenskim uslovima, odakle su odvođeni i na radnu obavezu, dok su neki odvođeni i nisu se vratili živi. (Zdenko Andabak i ostali, para. 182, str. 66)

Po dolasku su civili srpske nacionalnosti smješteni u fiskulturnu salu, odakle su odvođeni na ispitivanje u druge prostorije, neki od njih su odmah pušteni, a neki periodično do konačne razmjene. (Zdenko Andabak i ostali, para. 176–177, str. 64–65)

U školi su zatočenci premlaćivani tokom ispitivanja te su im tom prilikom nanošene fizičke i psihičke povrede, a neki od njih su mučeni elektrošokovima. (Zdenko Andabak i ostali, para. 194–254, 285–289, 292, 297, 301–302, str. 69–87, 96–98, 99–100, 103–105)

Zatočenici su puštani u navratima, da bi konačno krajem oktobra 1992. bili pušteni svi zatočenici, a kojom prilikom im je pružena mogućnost da se izjasne da li žele da idu u razmjenu ili da ostanu u Livnu. (Zdenko Andabak, para. 273, str. 93–94)

Utvrđeno je da je 13 civila, od kojih je 12 dovedeno iz Republike Hrvatske, odvedeno iz prostorija škole "Ivan Goran Kovačić" i da nikad nisu vraćeni, a njihovi posmrtni ostaci su pronađeni prilikom ekshumacije jame u Zastinju, općina Livno. (Zdenko Andabak i ostali, para. 367–374, str. 122–125)

Akcija HVO-a koja je imala za cilj razoružavanje bošnjačkog stanovništva u livanjskim selima Guber, Komorani i Grborezi, izvedena je sredinom jula 1993. (Zdenko Andabak, para. 93, str. 21)

Bošnjaci su putem razglasa pozivani na predaju oružja, garantirana im je lična i imovinska sigurnost, nakon čega su pripadnici HVO-a preuzimali predato naoružanje, a vojno sposobne muškarce sprovodili do autobusa, kojima su kasnije prevezeni u zatvor u školskoj zgradi u selu Orguz, općina Livno. (Zdenko Andabak, para. 96–103, str. 22–23)

Život građana u Livnu, koje je bilo pod kontrolom HVO-a, odvijao se u vanrednim okolnostima, uključujući i zabranu kretanja tokom policijskog sata, te su provođene akcije privođenja i zatvaranja građana srpske nacionalnosti u Osnovnu školu "Ivan Goran Kovačić". (Ilija Pavić – presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 7, 9)

U noći s 8. na 9. august 1992. pripadnik HVO-a je, pucanjem iz vatrenog oružja, ispred kuće ranio civila srpske nacionalnosti, koji je ubrzo i podlegao ranama. (Ilija Pavić – presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 3, 14–15)

U drugoj polovini jula 1993. na području Livna dolazi do razoružavanja i hapšenja od strane pripadnika HVO-a svih vojno sposobnih muškaraca bošnjačke nacionalnosti, pa i onih koji su do tada bili pripadnici HVO-a. (Jozo Perić – presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 11–12, 14–15)

Od tog trenutka, muškarci bošnjačke nacionalnosti ostali su bez zaposlenja. (Jozo Perić – presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 12, 15)

Prilikom hapšenja, vršeni su i pretresi stanova, kao i psihičko i fizičko maltretiranje uhapšenih, nakon čega su organizirano prevoženi autobusima na više različitih mjesta u gradu koja su služila kao zatvor, kao što su osnovne škole, fiskulturne sale, Iris, Zabrišće, zgrada MUP-a i druga mjesta. (Jozo Perić – presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 14)

Osim vojno sposobnih muškaraca, i ostalo stanovništvo bošnjačke nacionalnosti je privođeno i zatvarano na više mjesta u Livnu, odnosno u objekat "Orguz", školu "Ivan Goran Kovačić" (IGK), Zabrišće, Sportsku dvoranu, Iris, Policijsku upravu Livno i druga mjesta. (Jozo Perić – presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 2, 11–12)

Iz dokumentacije proizilazi da su u drugoj polovini jula 1993. u prihvatnom centru "Orguz" bila zatvorena 1.164 muškarca bošnjačke nacionalnosti, nakon čega su od strane pripadnika HVO-a i MUP-a Livno preuzeti na dalju obradu. (Jozo Perić – presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 12)

Tokom oktobra 1993. su u prostorijama Policijske uprave u Livnu fizički i na druge načine maltretirani civili bošnjačke nacionalnosti, od kojih su neki danima bili vezani za radijator i tučeni. (Jozo Perić – presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 2, 15–18, 26–27, 30–31)

Grupa 2: Drvar

Na području Drvara, kao i susjednih općina – Bosanski Petrovac, Ključ, Sanski Most, Kupres i Bosanska Krupa, od maja 1992. do maja 1993., postojao je širok i sistematičan napad* usmjeren protiv nesrpskog civilnog stanovništva na području Bosanske krajine. (*Vijeće je u predmetu "Rodić" utvrđivalo postojanje širokog i sistematičnog napada na civilno stanovništvo samo za općinu Drvar), (Ratko Dronjak, para. 188, 196, str. 43, 45), (Dragan Rodić, str. 17–18)

Prije nego je uspostavljen zatvor u Kamenici u augustu 1992. godine, zatvorenici su držani u pritvorskoj jedinici u Osnovnoj školi "Slavko Rodić". (Ratko Dronjak, para. 204, str. 47)

Uhapšeni civili bošnjačke i hrvatske nacionalnosti s područja Kulen-Vakufa, Ključa, Sanskog Mosta i Kupresa držani su u neuslovnim prostorijama Osnovne škole "Slavko Rodić" i izloženi zlostavljanju. (Ratko Dronjak, para. 223, str. 50–51), (Dragan Rodić, str. 18)

Svakodnevno su zatvoreni civili premlaćivani, izvođeni na ispitivanje, pri čemu su tučeni tako da je od posljedica takvog fizičkog zlostavljanja umrlo najmanje pet neidentificiranih civila, nakon čega su njihova mrtva tijela strpana u kombi i odvezena u nepoznatom pravcu. (Ratko Dronjak, para. 225–239, str. 51–55), (Dragan Rodić, str. 2)

Najmanje pet zatvorenika civila, s jednim vojnim policajcem, potrpano je u kombi i odvezeno do mosta na rijeci Unac, u selu Bastasi, nakon čega su odvedeni na obalu rijeke, gdje je ubijena jedna neidentificirana osoba koja je po povratku u Drvar ostavljena u stacionaru, a ostale pretučene osobe vraćene su u zatvor. (Dragan Rodić, str. 3)

Nakon višednevnog premlaćivanja, sedam zatočenika je potrpano u kombi i odvezeno u pravcu Pasjaka, gdje su ubijeni, a potom bačeni u takozvanu "Gigića jamu", poznatu kao "Golubnjača", u Drvaru. (Ratko Dronjak, para. 235–239, str. 51–55), (Dragan Rodić, str. 3)

Utvrđeno je kako je u školi "Slavko Rodić" uspostavljen sistem zlostavljanja zatvorenih lica, dok je logor u punom kapacitetu profunkcionirao tek nakon preseljenja u prostorije škole u Kamenici. (Ratko Dronjak, para. 534, str. 131), (Dragan Rodić, str. 16, 20)

Na Pasjaku su uređene posebne prostorije u kojima je organizirana posjeta Međunarodnog komiteta Crvenog krsta zatvorenim licima iz "Kamenice", s ciljem da se Komitet obmani u pogledu uslova smještaja ovih lica. (Ratko Dronjak, para. 210, str. 47–48).

Zatvoreni u "Kamenici" su izgladnjivani i konstantno ispitivani, a bilo je slučajeva da su zatvorenici držani u vlažnom podrumu, na kamenu i u prostorijama bez svjetla. (Ratko Dronjak, para. 205, 253, str. 47, 59)

Šest zatvorenika je u nepoznatom pravcu odvedeno iz "Kamenice" pod izgovorom da se vode u bolnicu ili na razmjenu, potom su ubijeni i bačeni u takozvanu "Gigića jamu", poznatu kao "Golubnjača", na području Drvara. (Ratko Dronjak, para. 256–270, str. 4, 60–64), (Dragan Rodić, str. 34)

U jami "Golubnjača" pronađena su tijela četvorice zatvorenika koji su dovedeni iz Bosanske Krupe. (Ratko Dronjak para. 271–283, str. 4, 65–68), (Dragan Rodić, str. 3)

Grupa Bošnjaka, od kojih su neki imali naoružanje, a koja se skrivala na području šume Golaja, općina Sanski Most, u februaru 1993. predala se i upućena je u logor "Kamenica", od kada se za njih 14, uključujući i dvije žene, od kojih je jedna bila u poodmakloj trudnoći, gubi svaki trag. (Ratko Dronjak, para. 284–308, str. 4, 68–74), (Dragan Rodić, str. 4)

Premlaćivanje u Kamenici nije bila sporadična pojava, a zatvorenici su tučeni čizmama, lopatama, držalima. (Ratko Dronjak, para. 322, 324, 330, str. 78–81)

Najčešće su vršena bez posebnog razloga i s ciljem uvođenja straha. (Ratko Dronjak, para. 501–520, str. 121–127), (Dragan Rodić, str. 4, 6)

U "Kamenici" je postojao kontinuitet zlostavljanja, izgladnjivanja, fizičkog i psihičkog maltretiranja te ubistava, od njenog osnivanja u augustu 1992. pa do raspuštanja krajem 1995. godine. U početku se uglavnom radilo o civilnim licima koja su bila meta široko rasprostranjenog i sistematičnog napada, dok se od najmanje druge polovine 1994. godine radilo o licima koja su, kao civili, potpala pod vlast VRS-a ili vojnicima koji su usljed ranjavanja ili lišenja slobode bili onesposobljeni za borbu. (Ratko Dronjak, para. 333, str. 81), (Dragan Rodić, str. 20, 21)

U novembru 1994., nakon višednevnog premlaćivanja, preminuli su neki od zatvorenih, dok su neki od njih pretučeni nakon što su po dovođenju izbačeni s kamiona. (Ratko Dronjak, para. 335–353, str. 5, 82–87), (Dragan Rodić, str. 3–4)

Neki od civila koji su iz svojih kuća dovedeni u "Kamenicu" u novembru 1994. preminuli su usljed nepružanja ljekarske pomoći i teških uslova koji su vladali u objektu. (para. 354–376, Ratko Dronjak, str. 5, 87–92), (Draga Rodić, str. 4)

Tijela osoba preminulih u "Kamenici" su pakovana u crne vreće i zakopavana u krug zatvora. (Ratko Dronjak, para. 208, str. 47)

Od posljedica torture i premlaćivanja u "Kamenici" je od novembra 1992. do januara 1995. preminulo nekoliko zarobljenih pripadnika Armije RBiH i Hrvatskog vijeća obrane, među kojima je bilo zatočenih ranjenika. (Ratko Dronjak, para. 377–497, str. 5–7, 92–120), (Dragan Rodić, str. 4–6)

Jedan zatočenik koji se teško kretao i imao otekline preminuo je kada je s ostalima vođen na kupanje na rijeku Unac u selu Bastasi. (Ratko Dronjak, para. 543–551, str. 133–134)

Grupa 3: Glamoč

U aprilu 1992. Glamoč je granatiran, a stanovnici bošnjačke nacionalnosti su dobili obavještenje o prestanku radnog odnosa i bilo im je ograničeno kretanje, te je stanovništvo bošnjačke nacionalnosti odvođeno i zatvarano. (Duško Suvara, para. 106–117, str. 24–26)

Tokom maja i juna 1992. konstatirana su silovanja Bošnjakinja u Glamoču od strane pripadnika VRS-a. (Duško Suvara, para. 165, 228, 234, str. 3–4, 35, 47, 48)

Žrtvama je tom prilikom priječeno vatrenim oružjem, koje je u jednom slučaju upotrijebljeno. (Duško Suvara, para. 240, str. 3–4, 49)

Ostali zarobljeni pripadnici HVO-a su u tim trenucima tučeni, pretresani, te udarcima obarani na zemlju, uz na trenutke gubitak svijesti. (Pero Radić – presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 4)

Naoružani pripadnici Vojske Republike Srpske su krajem maja 1992. hapsili civile nesrpske nacionalnosti koje su odvodili u džamiju, gdje su ih tukli, dok su neki odvedeni u Policijsku stanicu Glamoč, a potom u logor "Klubana", gdje su zadržani tri mjeseca. (Dragan Zjajić, str. 2)

Krajem juna i tokom jula 1992. godine, civilno stanovništvo nesrpske nacionalnosti prisilno je odvođeno u džamiju, gdje je od njih, pod prijetnjom oružja, traženo da predaju sve vrednije stvari, nakon čega su pušteni kućama. (Dragan Zjajić, str. 2)

I tokom jeseni 1992. nastavilo se odvođenje stanovništva u džamiju, u kojoj je bilo više od 200 civila nesrpske nacionalnosti, pri čemu su civili pljačkani i udarani, a potom puštani kućama. (Dragan Zjajić, str. 3)

Tokom septembra je pripadnik VRS-a pucao iz vatrenog oružja na civila – ženu, što je za posljedicu imalo nanošenje tjelesnih povreda. (Dragan Zjajić, str. 3)

Grupa 4: Tomislavgrad

Granatiranje Kupresa počelo je 3. aprila 1992. godine. HVO je 6. aprila 1992. zarobio pripadnike Teritorijalne odbrane općine Kupres i civile srpske nacionalnosti, koji su potom u koloni iz Tvornice tekstila “Kvalitet” (TTK) sprovedeni iz Kupresa u Šujicu. (Ivo Čičak – presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 3, 7, 8)

Civil srpske nacionalnosti iz te kolone je od strane pripadnika HVO-a najprije ranjen, a potom usmrćen hicem iz vatrenog oružja početkom aprila 1992. na lokaciji zvanoj Stržanj u blizini Šujice, općina Tomislavgrad. (Ivo Čičak – presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 3, 8, 10)

U noći 10. na 11. august 1993. u selu Mokronoge, pripadnici HVO-a ubili su devet civila bošnjačke nacionalnosti. (Ivan Baković, str. 1–2, 12–13)

Prethodno je žrtvama naređeno da izađu iz kuće u kojoj su bili, te su pod prijetnjom oružja odvedeni na brdo iznad, na udaljenosti od 500 metara, gdje im je naređeno da legnu okrenuti licem prema zemlji i gdje su ubijeni pucanjem iz vatrenog oružja. (Ivan Baković, str. 1–2, 12–13)

Aktivnost 2: ZLOČINI

Ključno pitanje:	Koji su oblici zatočenja organizirani na prostoru Livna i okoline i s kojim ciljem? Na koji način su kroz zatočenja ugrožene lične slobode ljudi? Kako o tome saznajemo na osnovu ličnih svjedočenja?

Trajanje:	45 minuta

Plan aktivnosti: Učenici će pogledati videomaterijal sa svjedočenjima Aleksandra Radete, Midhe Družića i Hilme Kozlice. Tokom gledanja pravit će zabilješke i odgovoriti na sljedeća pitanja:

1. O kojim zločinima svjedoci govore?
2. Gdje su se dogodili?
3. Gdje su organizirana mjesta zatočenja?
4. Ko ih je kontrolisao?
5. Na koji način su pojedinci odvođeni u zatočenje i zašto (ako se može zaključiti iz svjedočenja)?
6. Kakvi su uslovi bili na mjestima zatočenja?
7. Na koji način su bili tretirani zatočenici?
8. Kakve su posljedice zatočenja?
9. Kako mjesta zatočenja izgledaju danas, ukoliko su prikazana u videomaterijalu?

Učenici prezentiraju svoje odgovore i zaključke. Nastavnik s učenicima rezimira odgovore i zajedno nastoje odgovoriti na ključna pitanja: Koji su oblici zatočenja organizirani na prostoru Livna i okoline i s kojim ciljem? Na koji način su kroz zatočenja ugrožavane lične slobode ljudi? Kako o tome saznajemo na osnovu ličnih svjedočenja?

Aktivnost 3: **PRESUDE I KAZNE**

**Ključno
pitanje:**

Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine? Zbog čega su važne kazne?

Plan aktivnosti: Projektni istraživački zadatak.

U grupama koje odredi nastavnik, učenici trebaju napraviti projektno istraživanje i prirediti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u izvorima baze, potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za šta su osuđeni i kolika im je kazna određena.

Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka.

Nakon prezentacija nastavnik i učenici zajednički upoređuju prezentirane rezultate, utvrđuju eventualne sličnosti i razlike te međusobnu povezanost. Nastavnik sintetizira rezultate i učenicima postavlja ključna pitanja na koja odgovaraju kroz raspravu, koristeći se argumentima iz istraživanja.

180

POSAVSKA REGIJA

NASLOV	Zločini na prostoru Posavske regije
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Ratni zločini, civilno stanovništvo srpske nacionalnosti, zatočenje, fizičko i seksualno nasilje, progon, HVO, Odžak, Orašje
KLJUČNA PITANJA	Koji su zločini počinjeni na prostoru regije Posavina bili predmetom sudskih presuda? Ko ih je izvršio i u čemu se ogleda značaj sudskih presuda koje se odnose na spomenute općine?
CILJEVI	Upoznavanje sa zločinima počinjenim na prostoru Posavske regije tokom 1992. i 1993. godine, a koji su bili tretirani sudskim presudama Suda Bosne i Hercegovine, Vrhovnog suda FBiH, Okružnog suda u Doboju i Kantonalnog suda u Odžaku. Utvrdjivanje hronologije ratnih dešavanja na prostoru Posavske regije, utvrđujući uzročno-posljedične veze između pojedinih događaja te odgovornosti pojedinaca za iste prema presudama sudova. Analiziranje ratnih zločina iz 1992. i 1993. godine na osnovu dijelova svjedočenja žrtava opisanih u presudama sudova te iznošenje vlastitih zaključaka u odnosu na one iznesene u presudama. Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima. Ukazivanje na značaj sudskih postupaka i presuda za počinjene zločine.

ISHODI UČENJA	Učenici će: • Navesti ključne događaje koristeći bazu podataka kao izvor informacija. • Interpretirati događaje koristeći informacije iz ličnih svjedočanstava, analizirajući ih i odgovarajući na pitanja. • Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato. • Utvrditi uzročno-posljedične veze među događajima. • Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora. • Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama. • Razvijati komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući toleranciju i međusobno poštovanje. • Razvijati vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.
IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica o zločinima počinjenim u BiH – BIRN BiH
REFLEKSIJA I EVALUACIJA	Nastavnik će nastaviti sa zaključcima diskusije i otvoriti prostor za refleksije, dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Učenici trebaju na list papira napisati pet za njih najznačajnijih pojmova koje nose iz urađene aktivnosti.

Aktivnost 1: **MAPA I HRONOLOGIJA ZLOČINA**

Ključno pitanje:	Koji su oblici zločina počinjeni na prostoru Posavske regije činjenično utvrđeni na osnovu presuda sudova u Bosni i Hercegovini?

Trajanje:	45 minuta

Plan aktivnosti: Učenici će dobiti tekst iz baze koji se odnosi na općine Odžak i Orašje. Radom u parovima trebaju pročitati tekst i izdvojiti nabrojane zločine, vodeći računa o vremenskim odrednicama kada su počinjeni i ko ih je počinio.

Za analizu će biti korištena sljedeća pitanja i zadaci:

1. Koji se konkretni zločini navode u dokumentima?
2. Kada, gdje i na koji način su počinjeni?
3. Ko je odgovoran za zločin i šta je navedeno u presudama?

Nastavnik na tabli može nacrtati tabelu u kojoj će upisivati informacije dobijene analizom teksta u dvije kolone, za obje općine, nakon čega će se isti uporediti radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza među njima. Nakon toga, odgovorit će zajednički na pitanja koji su oblici zločina počinjeni na prostoru Posavske regije činjenično utvrđeni na osnovu presuda sudova u Bosni i Hercegovini.

U završnom dijelu aktivnosti nastavnik će otvoriti raspravu o međusobnoj vezi događaja, kako prostornoj, tako i vremenskoj, njihovim posljedicama i značaju iz današnje perspektive.

Grupa 1: Odžak

Oružani sukob na teritoriji općine Odžak izbio je u aprilu 1992. između srpskih snaga i jedinica HVO-a, a od maja 1992. vlast na širem području općine vršio je HVO. (Rešad Mujkić, presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 11)

Početkom maja 1992. postignut je dogovor kriznih štabova sukobljenih strana i prisutnih predstavnika međunarodne zajednice da se srpskom stanovništvu općine Odžak omogući slobodan prolaz i prelaz preko teritorije koju kontrolira HVO na teritorij pod kontrolom srpske vojske*, uz prethodnu predaju naoružanja kojim raspolažu, a čija realizacija je započela 8. maja.

(*Presuda u predmetu Tolić navodi Vojsku Republike Srpske, koja u tom trenutku još nije zvanično formirana.), (Josip Tolić, para. 46, str. 23), (Albina Terzić, para. 87, str. 33)

Nakon što je postignut sporazum između kriznih štabova Novog Grada, u kojem je živjelo srpsko stanovništvo, i Odžaka, da se stanovništvo propusti kroz Odžak te da prođe dalje prema Modriči, i nakon što su predali oružje koje su imali, kolona stanovnika Novog Grada je zaustavljena u Odžaku i odvedena u sportsku dvoranu u Osnovnoj školi. (Rešad Mujkić, Presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 11–12), (Saša Čalušić, str. 9)

Srpsko stanovništvo je pred ulazak u mjesto Odžak zaustavljeno, te dolazi do razdvajanja i odvođenja muškaraca u fiskulturnu salu Osnovne škole u Odžaku te u tvornicu "Strolit", gdje su držani zatvoreni, dok su žene i djeca raspoređeni po drugim objektima u Odžaku. (Josip Tolić, para. 46, str. 23), (Albina Terzić, para. 87, str. 33)

U školu u Odžaku odvedeno je oko 700 muškaraca. (Albina Terzić, para. 87, str. 33)

Oko 10. jula 1992. neposredno prije nego je VRS zauzeo Odžak, muškarci su prebacivani prvo u prostorije Osnovne škole u naselju Novi Grad, a potom odvedeni u Bosanski Brod, gdje su zatvoreni, između ostalog, u prostorije skladišta građevinskog materijala u Bosanskom Brodu, gdje su dovedene i pojedine žene, kao i u prostorije Srednjoškolskog centra "Fric Pavlik" u ovom gradu. (Josip Tolić, para. 46, 305, str. 23, 106–107)

Iz dokaza provedenih u postupku proizilazi da je tokom ljeta u "Strolitu" bilo zatočeno više od 600 zatvorenika. (Josip Tolić, para. 47, str. 23–24)

Civili u fiskulturnoj sali škole su od maja do jula 1992. prozivani po godištima ili po prezimenima i izvođeni u hodnik, te udarani rukama, nogama, policijskim palicama i dijelovima školskog namještaja, dok su neki od njih izvođeni i premlaćivani bez prozivanja. (Josip Tolić, para. 89–92, 112, str. 5, 35–37, 42), (Albina Terzić, para. 137–143, str. 45–47)

Zaključeno je da je u fiskulturnoj sali osnovne škole vladala atmosfera straha, potaknuta stalnim maltretiranjem zatočenika. (Albina Terzić, para. 124, str. 42)

Zatočenici u školi su, osim premlaćivanja, ponižavani na više načina, a zastrašivani su i na način da su čuvari u salu škole uvodili i psa, prijeteći da

će ga pustiti na zatočenike ukoliko ne budu poslušni. (Albina Terzić, para. 146–170, 173–174, str. 48–54)

Jedan zarobljenik je tokom juna 1992. pretučen u fiskulturnoj sali Osnovne škole u Odžaku na očigled ostalih, a koji je od zadobivenih povreda, vezan za stub odbojkaške mreže, preminuo. (Josip Tolić, para. 124, 130, str. 5, 46, 48)

Pripadnici HVO-a su tokom juna 1992. u prostorijama sportske dvorane u Osnovnoj školi u Odžaku pretukli zatočenika koji je usljed ozljeda preminuo vezan za odbojkaški stub. (Rešad Mujkić, presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 2, 14–19)

Zatvoreni civili u školi su u više navrata premlaćivani tokom maja, juna i jula 1992. godine. Nekada su u grupama udarani u hodniku objekta, a neki od njih tjerani su da ližu krv s poda. (Rešad Mujkić, presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 2, 22–25), (Mirko Čulap, str. 2, 35), (Saša Čalušić, str. 1–2, 10)

Neki od njih su izvedeni iz sale u koju su vraćeni pretučeni, nakon čega su preminuli. (Rešad Mujkić, Presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 28)

Tokom maja je iz škole u Odžaku u nepoznatom pravcu odveden zatočenik koji više nije vraćen. (Josip Tolić, para. 227–229, str. 7, 82–83)

Najmanje dvojica zatočenika, koja su izvedena iz sale i pretučena, preminula su od zadobijenih ozljeda, a jedan od njih je prebačen u "Strolit". (Josip Tolić, para. 237–238, 250–252, 254, str. 7, 85, 88, 89)

Jedan od zatvorenika u prostorijama škole u Novom Gradu preminuo je od posljedica fizičkog zlostavljanja sredinom jula 1992. (Josip Tolić, para. 286, str. 7, 100)

Tokom juna i jula neki od zatvorenika u školi u Odžaku prisiljavani su na seksualni odnos i druge oblike seksualnog nasilja s jednom od zatočenica. (Josip Tolić, para. 295, 302, str. 7–8, 103, 105), (Albina Terzić, para. 194, 197, str. 62, 63)

Neki od zatvorenika u školi su opljačkani te su od njih oduzeti zlato i ostale dragocjenosti. (Josip Tolić, para. 324, str. 8, 111)

Zatočenici su premlaćivani i u tvornici "Strolit". (Albina Terzić, para. 186–193, str. 59–62)

Tokom jula 1992. u stanu u stambenom objektu poznatom kao "Hanka", u neposrednoj blizini škole u Odžaku, silovana je i seksualno zlostavljana žena koja je prethodno odvojena od svog maloljetnog djeteta. (Jozo Đojić, para. 88–96, str. 3, 25–26)

Vojnici HVO-a su jednu ženu silovali i seksualno zlostavljali početkom juna 1992. u mjestu Posavska Mahala. (drugostepena presuda Ilija Jurić, para. 45–53, str. 3, 15–17), (Marijan Brnjić i ostali, para. 189, str. 58)

U Posavskoj Mahali je utvrđeno još silovanja počinjenih tokom maja i juna 1992. (Marijan Brnjić i ostali, para. 158–159, 169, 235, str. 5, 50, 53, 70), (Marijan Brnjić, para. 101–105, str. 36–38)

U julu 1992. pripadnici HVO-a su zapalili kuće srpskog stanovništva u mjestu Jezero. (S. R., str. 1, 14)

Tokom juna i jula 1992. grupa civila je uhapšena, zastrašivana i držana zaključana u jednoj garaži u Jezeru, a kada su se uspjeli osloboditi i pobjeći, naoružane osobe su pucale za njima. (S. R., str. 1, 15), (M. B., str. 2, 32–33)

Jedan mještаниn Jezera je ubijen hicima iz vatrenog oružja kada je krenuo da bježi, dok je drugi odvezen u pravcu Odžaka gdje je u jednoj šupi pretučen i mučen, te ubijen oštrim predmetom. (S. R., str. 2, 15–16), (M. B., str. 2, 32–33)

Trojica stanovnika Jezera su krajem maja 1992. ubijena u ovom mjestu od strane nepoznatih počinilaca. (S. R., str. 2, 20)

Od mještana Jezera su oduzimani automobili. (S. R., str. 1, 2, 15, 17)

U mjestu Jošava, nakon što je krajem augusta, odnosno početkom septembra 1992., uspostavljena kontrola Vojske Republike Srpske, ubijena je starica hrvatske nacionalnosti u svojoj kući. (M. B., str. 1, 15–16)

Grupa 2: Orašje

Većina civila je uhapšena kod svojih kuća na području općine Orašje i odvedena u Osnovnu školu u Donjoj Mahali, gdje su nezakonito zatvoreni. (drugostepena presuda Mato Baotić, para. 26, str. 13)

Nekoliko zatočenika je tokom ljeta 1992. izvođeno iz prostorija u Osnovnoj školi u Donjoj Mahali, te su u više navrata premlaćivani. (drugostepena presuda Mato Baotić, para. 61, 74–79, 83–85, str. 21, 24–26), (Mato Baotić, para. 185–191, str. 67–68)

Premlaćivanja zatvorenika su se nastavila i u jesen 1992. (drugostepena presuda Mato Baotić, para. 101, str. 29)

U školi u Donjoj Mahali je postojala učionica koja je služila za ispitivanje i udaranje zatvorenika. (drugostepena presuda Mato Baotić, para. 57, str. 20)

Nakon što je njen suprug uhapšen, žena je silovana u maju 1992. u jednoj od kuća u Donjoj Mahali. (Mato Baotić, para. 154–156, str. 56–57)

Od jeseni 1992. do ljeta 1993. žene su silovane u prostorijama škole u Donjoj Mahali. (Mato Baotić, para. 165–166, 172, 179, str. 59–60, 62, 65)

AKTIVNOST 2: MJESTA I ISKUSTVA ZATOČENJA

Ključno pitanje:	Na koji način su kroz zatočenja ugrožavane lične slobode ljudi?
Trajanje:	45 minuta

Plan aktivnosti: U uvodnom dijelu aktivnosti nastavnik će organizirati kratki brainstorming na temelju pojma ZATOČENJE gdje učenici trebaju dati svoje asocijacije na navedeni pojam. Pitanja za dodatne asocijacije: Gdje su moguća mjesta zatočenja? Kakvi mogu biti uslovi u tim situacijama? Čemu zatočenici mogu biti izloženi tokom zatočenja? Šta se zatočenjem ugrožava? Postoje li zakonske odredbe koje zatočenje kvalificiraju kao zločin i u kojim uslovima?

Nakon toga učenici će biti podijeljeni u grupe. Svaka od grupa ima zadatak pogledati po jedan dio videomaterijala iz baze o Posavskoj regiji te odgovoriti na postavljena pitanja:

1. O kojim događajima svjedočenje govori i gdje su se dogodili?
2. Koji oblik zločina prepoznaješ u svjedočenju?
3. Ko su žrtve a ko počinioci zločina?
4. Na koji način su pojedinci odvođeni u zatočenje i zašto (ako se može zaključiti iz svjedočenja)?
5. Kakvi su uslovi bili na mjestima zatočenja?
6. Na koji način su bili tretirani zatočenici?

Podjela na grupe:

Grupa 1: Svjedočenje Vlade Dragojlovića

Grupa 2: Svjedočenje Jove Cvijanovića

Grupa 3: Svjedočenje Drage Božića

Grupa 4: Svjedočenje Petra Popovića

Učenici prezentiraju svoje odgovore i zaključke. Nastavnik zajedno sa učenicima rezimira odgovore, te zajednički nastoje odgovoriti na ključna pitanja: Na koji način su kroz zatočenja ugrožavane lične slobode ljudi? Koji su zločini vršeni nad zatočenicima na prostoru Posavske regije?

U završnom dijelu časa nastavnik zapisuje pojmove povezane sa zatočenjima i uspoređuje ih s pojmovima kojima je na početku časa definiran pojam zatočenja, s ciljem da se istakne njegova važnost i ugrožavanja u ratu.

U finalnoj diskusiji učenici trebaju obrazložiti svoje mišljenje jesu li i zašto više saznali o ugrožavanju lične slobode zatočenika na osnovu pogledanih svjedočanstava.

Aktivnost 3: **PRESUDE I KAZNE**

**Ključno
pitanje:**

Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine? Zbog čega su važne kazne?

Plan aktivnosti: Projektni istraživački zadatak.

U grupama koje odredi nastavnik, učenici trebaju napraviti projektno istraživanje i prirediti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u izvorima baze potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za šta su osuđeni i kolika im je kazna određena.

Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka.

Nakon prezentacija nastavnik i učenici zajednički upoređuju prezentirane rezultate, utvrđuju eventualne sličnosti i razlike, kao i međusobnu povezanost. Nastavnik sintetizira rezultate i učenicima postavlja ključna pitanja, na koja odgovaraju kroz raspravu koristeći se argumentima iz istraživanja.

**PRIJEDORSKO-
BANJALUČKA
REGIJA**

NASLOV	Zločini na prostoru Prijedorsko-banjalučke regije
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Ratni zločini, civilno stanovništvo, zatočenje, progon, srpske vojne snage, milicija, paravojne formacije, Prijedor, Kozarac, Omarska, Keraterm, Trnopolje, Kotor-Varoš, Bosanski Novi, Bosanska Gradiška, Banja Luka, odvođenje stanovništva, zarobljavanje, strijeljanje, logori, mučenja, ubistva, masovne grobnice, diskriminacija
KLJUČNA PITANJA	Koji su sve i na koji način izvršeni zločini na prostoru Prijedorsko-banjalučke regije? Postoje li sličnosti u realizaciji zločina i u čemu se one ogledaju? U čemu se ogleda značaj sudskih presuda koje se odnose na spomenute općine?
CILJEVI	Upoznavanje sa zločinima počinjenim na prostoru Prijedorsko-banjalučke regije tokom 1992. godine, što je period na koji se odnose obrađene presude Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Utvrđivanje hronologije ratnih dešavanja na prostoru Prijedora, Banje Luke, Kotor-Varoši, Bosanskog Novog, Skender-Vakufa, Čelinca, Bosanske Gradiške utvrđujući uzročno-posljedične veze između pojedinih događaja, te odgovornosti pojedinaca za iste, prema presudama MKSJ-a i domaćih sudova. Analiziranje događaja zločina na prostoru Prijedorsko-banjalučke regije na osnovu dijelova svjedočenja žrtava opisanih u sudskim presudama te iznošenje vlastitih zaključaka naspram zaključaka iznesenih u presudama. Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima. Ukazivanje na značaj sudskih postupaka i sudskih presuda za počinjene zločine. Ukazivanje na značaj slobode kao osnovnog ljudskog prava te na njeno kršenje i ugrožavanje. Ukazivanje na značaj mira u odnosu na rat i sve što rat donosi.

ISHODI UČENJA	Učenici će: • Naveći ključne događaje koristeći bazu podataka kao izvor informacija. • Interpretirati događaje koristeći informacije iz ličnih svjedočanstava, analizirajući ih i odgovarajući na pitanja. • Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato. • Izvoditi zaključke o posljedicama ratnih zločina kako za pojedince tako i za šire grupe i zajednicu u cjelini. • Utvrditi uzročno-posljedične veze među događajima. • Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora. • Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama. • Razvijati komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući na taj način toleranciju i međusobno poštovanje. • Razvijati vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.
IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica o zločinima počinjenim u BiH – BIRN BiH
REFLEKSIJA I EVALUACIJA	Nastavnik će nastaviti sa zaključcima diskusije i otvoriti prostor za refleksije i dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Učenici na kraju trebaju odgovoriti na pitanja: Šta sam o ovoj temi znao ranije? Šta sam novo naučio tokom provedene aktivnosti učenja? Da li se moje mišljenje o ovoj temi promijenilo nakon aktivnosti učenja?

Aktivnost 1: VREMENSKO I PROSTORNO MAPIRANJE ZLOČINA

Ključno pitanje: Koji su oblici zločina počinjeni na prostoru Prijedorsko-banjalučke regije činjenično utvrđeni na osnovu presuda Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju i sudova u Bosni i Hercegovini? U kojim dijelovima su navedeni zločini počinjeni?

Trajanje: 90 minuta

Plan aktivnosti: Nastavnik će, na osnovu uvodnog teksta iz baze, iznijeti kontekst dešavanja koji se odnosi na Prijedorsko-banjalučku regiju.

Učenici će biti podijeljeni u grupe. Svaka grupa će dobiti tekst iz baze koji se odnosi na jednu općinu ili grad.

1. Tokom čitanja tekstova učenici trebaju podvući i izdvojiti sve oblike zločina koji se navode.
2. Izdvojiti nazive mjesta i sela koji se navode u dokumentu i pokušati ih pronaći na karti.
3. Izdvojiti najvažnije događaje i hronološki ih poredati.
4. Na osnovu teksta izdvojiti ko je odgovoran za zločine, kako je navedeno u presudama.

Grupa 1: Prijedor 1. dio

Preuzimanje vlasti SDS-a* u Prijedoru izvršeno je u noći sa 29. na 30. april 1992., koje su izvršile snage JNA*, uključujući Petu kozarsku brigadu, kao i pripadnici prijedorskog SJB-a* i drugih tajnih srpskih policijskih stanica, a centralne vlasti zamijenjene su članovima ili kadrovima lojalnim SDS-u. (Stakić, str. 16–17), (Karadžić, tom II, str. 649)

*Srpska demokratska stranka

*Jugoslovenska narodna armija

*Stanica javne bezbjednosti

U noći s 29. na 30. april 1992. pripadnici policije i rezervnih policijskih stanica okupili su se u Čirkin Polju, dijelu grada Prijedora, te postavili patrole, snajperska i mitraljeska gnijezda, vreće s pijeskom i kontrolne punktove na više lokacija širom grada. (Karadžić, tom II, str. 649), (Stakić, str. 20)

U danima i mjesecima koji su uslijedili nakon preuzimanja vlasti u Prijedoru, velik broj nesrba otpušten je s posla, a samo je mali postotak Bošnjaka i Hrvata nastavio radio. (Stakić, str. 91)

Bošnjaci su pozvani da predaju oružje i identifikuju se tako što će nositi bijelu traku na rukavima i na prozorima svojih domova izvijesiti bijele plahte u znak predaje. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 212), (Stakić, str. 37. i 38)

Do pucnjave na jednom od bošnjačkih kontrolnih punktova, na autobusnoj stanici Polje nadomak Hambarina, došlo je 22. maja 1992., kada je zaustavljen automobil u kojem su bila šestorica vojnika, vjerovatno pripadnika JNA, a stanovnicima Hambarina srpske vlasti dale su ultimatum da izruče nekoliko osoba koje su navodno učestvovalе u incidentu. (Stakić, str. 38. i 39), (Brdanin, str. 152)

Uslovi ultimatumа nisu ispunjeni, zbog čega je 23. maja 1992. počelo granatiranje Hambarina iz tri pravca – s područja Karana na sjeverozapadu te s područja Urija i Topića Brda, a kuće su opljačkane i zapaljene. (Stakić, str. 39), (Brdanin, str. 152), (Krajišnik, str. 178–179), (Karadžić, tom II, str. 656)

Konstatovano je da su 23. maja 1992., tokom napada na Hambarine, poginula najmanje tri civila. (Mladić, tom II, str. 547), (Brdanin, str. 152)

Srpske snage su napale Ljubiju 23. maja. (Karadžić, tom II, str. 656)

Nakon napada na Hambarine, izdat je i ultimatum za Kozarac u kojem se zahtijevala predaja oružja, a Kozarac je potom opkoljen. (Stakić, str. 42), (Krajišnik, str. 179–180)

Vojni konvoj se 24. maja 1992. približio Kozarcu i iz njega je otvorena vatra na kuće i kontrolne punktove, a istovremeno su sa brda ispaljivane granate. (Stakić, str. 42–43), (Brdanin, str. 153), (Mladić, tom II, str. 540)

Tokom napada i dva dana baražne artiljerijske vatre, poginuo je veliki broj civila, a srpske snage su sakupile i iz tog područja pješice istjerale cjelokupno nesrpsko stanovništvo i poslale ih u logore, dok su paravojne i vojne snage pretukle, opljačkale i ubile još mnoge druge civile Kozarca. (Tadić, str. 20), (Kvočka i ostali, str 5, 6), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 213), (Karadžić, tom II, str. 665), (Mladić, tom II, str. 540–541)

Nakon napada, kuće su – ne samo srušene – već srušene sa zemljom. Pomoću teške mašinerije, razoreno je oko pola Kozarca, a uništavanje se nastavilo tokom juna i augusta 1992. (Stakić, str. 44), (Krajišnik, str. 179–180)

Kozarčani, koji su se predali, formirali su konvoj i kasnije je došlo do razdvajanja kada su žene odvedene u "Trnopolje", a muškarci u logore "Omarska" i "Keraterm". (Stakić, str. 43), (Tadić, str. 20), (Krajišnik, str. 179–180)

Zaključeno je da su srpske snage napale selo Kamičani 26. maja 1992., ili približno tog datuma, i ubile najmanje devet muškaraca i žena, Bošnjaka, koji su se skrivali u podrumu jedne kuće. (Karadžić, tom II, str. 667), (Mladić, tom II, str. 549–550), (Brđanin, str. 154), (Stakić, str. 78)

Naoružani bosanski Srbi su krajem maja 1992. zarobili grupu od približno 100 Bošnjaka i bosanskih Hrvata s područja Kevljana u blizini Kozarca i odveli ih na benkovački poligon u Prijedoru. U grupama su u šumu odveli 60 ljudi i ubili, a prije odvođenja su ubijena najmanje petorica zarobljenih, dok su ostali prevezeni u "Omarsku". (Mladić, tom II, str. 541), (Brđanin, str. 153–154)

Selo Briševo, u kojem su živjeli uglavnom bosanski Hrvati, 27. maja 1992. je granatirano i od mještana je zatraženo da predaju oružje, što su i učinili. (Brđanin, str. 156)

Srpske snage su 30. maja 1992. opkolile i počeli razarati Stari grad u Prijedoru, uništavati i pljačkati kuće i vjerske objekte, a stanovnici su na silu odvedeni iz kuća u logore. (Stakić, str. 84), (Krajišnik, str. 178), (Stanišić i Župljanin, tom II, str. 169)

Nakon neuspješnog pokušaja pripadnika nesrpskog stanovništva da ponovo preuzmu kontrolu nad Prijedorom 30. maja 1992., Bošnjacima je putem radija naređeno da izvjesе bijele plahte pred svojim kućama u znak lojalnosti prema srpskim vlastima, zavežu bijelu maramu oko miške i krenu prema centru grada. (Kvočka i ostali, str. 6), (Karadžić, tom II, str. 655)

Brojni civili ubijeni su prilikom napada na nebranjena sela Sivci i Jaskići i prisilnog odvođenja muškaraca iz tih sela. Njima se od tada gubi svaki trag. (Tadić, str. 20), (Krajišnik, str. 180)

Sud se uvjerio da su 14. juna 1992., ili približno tog datuma, srpske snage u selu Jaskići ubile najmanje osam muškaraca Bošnjaka. (Karadžić, tom II, str. 670), (Brdanin, str. 154), (Tadić, str. 9), (Mladić, tom II, str. 553)*

*kod Mladića u presudi stoji da je u Jaskićima ubijeno 14 ljudi

Drugi napad na Hambarine izvršen je 1. jula 1992., ili približno tog datuma; neki muškarci su ubijeni, a neki ukrcani u autobuse i odvedeni u logore "Omarsku" i "Keraterm". (Stakić, str. 78)

Konstatovano je da su srpske snage u periodu od 23. maja do 1. jula 1992., na području Hambarina i Ljubije, ubile najmanje šest Bošnjaka. (Karadžić, tom II, str. 676)

U periodu od 1. do 23. jula 1992., uključujući i period tokom i neposredno nakon njihovog napada na područje Brda, pripadnici vojske i policije bosanskih Srba u Čarakovu su iz vatrenog oružja ubili najmanje 21 Bošnjaka i bosanskog Hrvata, koji su bili nenaoružani civili. (Mladić, tom II, str. 560)

Najmanje devet mještana Čarakova bošnjačke nacionalnosti je postrojeno i ubijeno ispred mjesne džamije, a dvojica su ranjena, nakon čega je zapaljen krov objekta. (Dragomir Soldat i ostali, para. 434–435, str. 6–7, 77)

Kod džamije su ukopana tijela nekih od ubijenih, a ostala su ekshumirana na lokalitetu Jakarina kosa u Ljubiji. (Dragomir Soldat i ostali, para. 453, str. 79)

Neki od civila bošnjačke nacionalnosti u Čarakovu su sprovedeni iz svojih kuća i ubijeni, a njihova tijela pronađena dan kasnije. (Mićo Jurišić, para. 204–214, 297, str. 2–3, 58–61, 79–80)

U Čarakovu su neki od civila bošnjačke nacionalnosti ubijeni do bazena za vodu, nakon što su premlaćeni, dok su neki uspjeli pobjeći ranjeni. (Mićo Jurišić, para. 246–255, str. 4–5, 69–71)

U naselju Behlići u Čarakovu 1. jula 1992. nekoliko osoba u policijskim uniformama ubilo je trojicu muškaraca automatskim puškama. (Stakić, str. 82)

Najmanje 17 civila je ubijeno u Čarakovu 23. jula 1992. – trojica su ubijena iz vatrenog oružja ispred svojih kuća, jedan dok je ulazio u autobus, a neki su

odvezeni na most Žeger na Sani i tamo ubijeni, a njihova tijela su bačena u rijeku. (Brđanin, str. 155–156), (Stakić, str. 82), (Krajišnik, str. 180), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 214–215), (Karadžić, tom II, str. 678)

Konstatovano je da su srpske snage 20. jula 1992., ili približno tog datuma, ubile najmanje 300 nesrba, uključujući civile, u selu Biščani i u okolnim zaseocima – Hegići, Mrkalji, Ravine, Duratovići, Kadići, Lagići i Čemernica. (Karadžić, tom II, str. 687)

Polovinom jula je ranjena osoba koja se s grupom civila Bošnjaka i Roma skrivala na lokaciji Šumarak Gaj u Hambarinama. (Mićo Jurišić, para. 224–231, str. 3, 64–65)

Civilima u Hambarinama, među kojima je bilo maloljetne djece, polovinom augusta 1992. je priječeno i maltretirani su da priznaju činjenice koje im nisu bile poznate, te su protjerani na područje pod kontrolom Armije RBiH. (Mićo Jurišić, para. 235–238, str. 3–4, 66–67)

Više civila nesrpske nacionalnosti u Hambarinama je ubijeno iz vatrenog oružja tokom jula 1992. godine. (drugostepena presuda Boro Milojica i Želislav Rivić, para. 39–47, 61–93, str. 4–5, 25–27, 30–39)

U mjestu Volarić u julu je iz vatrenog oružja ubijeno devet civila romske nacionalnosti koji su kopali jamu za 12 ranije ubijenih, a čija tijela su ekshumirana nakon rata. (drugostepena presuda Boro Milojica i Želislav Rivić, para. 50–58, str. 4, 27–30)

Jedan od civila bošnjačke nacionalnosti je izveden i ubijen ispred svoje kuće u Prijedoru. (Dragoja Zmijanac, para. 117, 120–124, str. 5, 40, 41–43)

Na sabirnom punktu u jednom kafiću u Biščanima, pripadnici vojske bosanskih Srba su 20. jula 1992. iz vatrenog oružja ubili pet nenaoružanih muškaraca. (Brđanin, str. 154–155), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 214), (Mladić, tom II, str. 566)

Istog dana, 20. jula, pripadnici vojske bosanskih Srba su pored obližnjeg glinokopa postrojili između 30 i 40 Bošnjaka, mještana sela Mrkalji, i sve su ih puškama pogubili. (Brđanin, str. 155), (Stakić, str. 79), (Mladić, tom II, str. 566–567)

U Mrkaljima su istog dana pripadnici bivše JNA, pripadnici policijskih snaga ili pripadnici paravojske odveli dva nenaoružana muškarca, Bošnjaka, iz podruma kuće u koji su se oni zajedno s drugima bili sklonili i ubili ih u blizini tog mjesta hicima iz automatskih pušaka. (Mladić, tom II, str. 567)

U blizini Prijedor Skoplja ubijeno je deset muškaraca – Bošnjaka koji su autobusom prevezeni iz Bišćana, dok je kasnije na području zvanom Kratalj, koje se nalazi pored ceste, bliže Prijedoru, iz vatrenog oružja ubijeno najmanje deset muškaraca nakon što im je naređeno da se ukrcaju u autobus u Trnopolju. (Mladić, tom II, str. 566)

Jedan stanovnik zaseoka Čemernica kod Bišćana ubijen koje d mjesenog groblja 20. jula 1992., dok su ostali prisutni gledali njegovo ubistvo. (Brđanin, str. 183), (Mladić, tom II, str. 567)

Neke od ljudi koji su bježali iz Bišćana srpski vojnici su zarobili i odveli ih na komandno mjesto u Miskoj Glavi gdje su ih prozivali, ispitivali i premlaćivali, a vojnici su izveli nekoliko muškaraca iz sela Rizvanovići, koji nakon toga više nisu viđeni. (Stakić, str. 60)

Zaključeno je da su pripadnici srpskih snaga iz vatrenog oružja ubili 12 osoba u jednom voćnjaku u Hegićima, zaseoku Bišćana, a da ih je još 20 ubijeno na autobusnoj stanici između Alagića i Čemernice. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 214), (Mladić, tom I, str. 567–568)

Osam osoba ubijeno je tokom napada na Rizvanoviće u julu 1992. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 214)

Oko 70 stanovnika Briševa je ubijeno tokom napada i nakon što je srpska vojska ušla u ovo selo u večernjim satima 25. jula 1992., od kojih su neki ubijeni u kukuružištu, neki u šumi kraj sela, a neki u kućama. (Brđanin, str. 156), (Stakić, str. 82), (Krajišnik, str. 181), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 214), (Karadžić, tom I, str. 693), (Mladić, tom II, str. 583)

Grupa 2: Prijedor 2. dio

Nekoliko civila koji su se skrivali u Kozarcu, početkom juna 1992., pronađeno je i ubijeno, a neka od tijela su ekshumirana nakon rata. (Mitar Vlasenko i ostali, para. 177–178, str. 37–38)

Tokom maja i juna 1992. u zaseocima Barakovac i Kalata na području Kozarca je pronađeno i ubijeno najmanje sedam civila, čija su tijela ekshumirana nakon rata. (Rade Vlasenko i ostali, para. 203, 223, str. 63, 68)

Pet članova jedne porodice hrvatske nacionalnosti, među kojima je bilo dvoje djece, ubijeno je sredinom juna 1992. u mjestu Tukovi. (Radaković i Pejić, para. 119–124, str. 39–41)

Jedan civil bošnjačke nacionalnosti je odveden iz Tukova u drugoj polovini jula 1992. i ubijen, a njegovo tijelo je ekshumirano na lokalitetu Tomašica. (Darko Mrda i ostali, para. 289–299, str. 5–6, 79–81)

Neki od civila bošnjačke nacionalnosti su pretučeni tokom ispitivanja u Tukovima u julu 1992. godine. (Mićo Jurišić, para. 242–244, str. 4, 68–69)

Dvojica civila bošnjačke nacionalnosti su u julu 1992. odvedena iz Gornje Puharske i od tada im se gubi svaki trag. (Sabahudin Kajdić, para. 338, 356–359, str. 5, 93, 97–98)

Neki od mještana Gornje Puharske su nakon odvođenja iz svojih kuća ubijeni na lokaciji Jordan njive. (Sabahudin Kajdić, para. 378, 426–433, str. 5, 102, 111–113)

Civili bošnjačke nacionalnosti u Gornjoj Puharskoj su premlaćivani i pljačkani tokom jula i augusta 1992., a nekima od njih je pucano iznad glava iz vatrenog oružja. (Sabahudin Kajdić, para. 518–541, 561–570, str. 6, 133–138, 143–145)

U Rizvanovićima je u drugoj polovini jula 1992. ubijeno pet članova jedne bošnjačke porodice, a njihova tijela su ekshumirana nakon rata. (drugostepena presuda Sretko Pavić, para. 41, 53–64, str. 4, 17, 21–24)

Prethodno su ubijeni bili zatvoreni u objektu koji se nalazio prekoputa škole u Rizvanovićima. (drugostepena presuda Sretko Pavić, para. 54–64, str. 4, 21–24)

Srpske vojne i policijske snage su u akciji “čišćenja” sela Zecovi ubile oko 69 civila bošnjačke nacionalnosti, dok 32 tijela još uvijek nisu pronađena. (Dušan Milunić i ostali, para. 401, 423, str. 5, 145, 152–153)

Nekoliko privedenih bošnjačkih civila je ubijeno ispred škole “Mladen Stojanović” u Zecovima. (Dušan Milunić i ostali, para. 354–369, str. 6, 126–132)

Više žena i djece bošnjačke nacionalnosti je u selu Zecovi izvedeno iz kuće u kojoj su se krili i ubijeno hicima iz vatrenog oružja ispred kućnog podruma. (Dušan Milunić i ostali, para. 374–378, str. 7–8, 135–138)

Ubistva žena i djece su konstatirana u još jednoj kući u Zecovima, gdje je dvoje djece teško ranjeno. (Dušan Milunić i ostali, para. 520–527, str. 183–185)

Nekoliko muškaraca bošnjačke nacionalnosti je ubijeno ispod Vijadukta. (Dušan Milunić i ostali, para. 494–502, str. 174–176)

Najmanje pet civila bošnjačke nacionalnosti je ubijeno na lokalitetu Begove rijeke – Točak, u zaseoku Brdari–Kosa, selo Zecovi, dok ih je najmanje 13 ubijeno kod raskrsnice puteva koji vode za Svetinju (Ribnjak). (Dušan Milunić i ostali, para. 505–519, str. 177–182)

Neki od zarobljenih su ispod Vijadukta pretučeni i nanesene su im teške tjelesne povrede. (Dušan Milunić i ostali, para. 433–439, str. 7, 155–158)

U julu 1992. je napadnuta Ljubija, a vojnici su svakodnevno odvodili muškarce na fudbalski stadion i pljačkali kuće. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 185)

Na fudbalskom stadionu u Ljubiji je u julu 1992. ubijeno najmanje 15 zatočenika. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 186), (Karadžić, tom II, str. 753), (Mladić, tom II, str. 577)

Oko 50 osoba sa fudbalskog stadiona, među kojima su bili iz stanovnici Miske Glave, ukrcano je u autobus i odvezeno u rudnik željezne rude, jugoistočno od Ljubije, koji su mještani zvali “Kipe”, gdje su vojnici prozivali ljude iz vozila i pogubili ih u grupama po tri čovjeka, a leševe bacili u jamu u zemlji. (Brđanin, str. 157), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 215), (Mladić, tom II, str. 571), (Krajišnik, str. 182)

Pripadnici VRS-a su u julu 1992. naredili Bošnjacima, uključujući i one koji su bili zatočeni na stadionu u Ljubiji, da pakuje približno 300 do 400 leševa u općini Prijedor, koje su utovarili u autobuse i vojne kamione. (Mladić, tom II, str. 742)

Konstatovano je da su srpske snage, odnosno policajci iz Prijedora, 21. augusta 1992. na Korićanskim stijenama na planini Vlašić ubile oko 200 muškaraca, kojima je bilo naređeno da izađu iz autobusa i kleknu na ivici provalije. (Karadžić, tom II, str. 745), (Brđanin, str. 171), (Krajišnik, str. 186), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 217)

Autobusi su prethodno, 21. augusta 1992., preuzeli zatočenike iz logora "Trnoplje", a pridružila su im se i vozila u koja su se ukrcali ljudi u Tukovima te im je rečeno na idu na razmjenu. (Stakić, str. 64–65), (Brdanin, str. 170), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 217)

Konvoj od više autobusa, šlepera i kamiona s prikolicom, u kojima se nalazilo više od 1.200 civila bošnjačke i hrvatske nacionalnosti, u augustu 1992. krenuo je iz Tukova i logora "Trnopolje" te je prilikom vožnje prema Travniku od civila u više navrata, uz prijetnje, oduziman novac i dragocjenosti. (Damir Ivanković, str. 1–3), (Gordan Đurić, str. 2–3), (Ljubiša Četić, str. 3–4), (Saša Zečević i ostali, para. 176, 464, str. 5–7, 57–58, 120), (drugostepena presuda Zoran Babić i ostali, para. 201, 245–248, str. 7–9, 51, 61)

Prilikom zaustavljanja konvoja pored pritoke rijeke Ugar, rječice Ilomske na planini Vlašić, počelo je izdvajanje oko 200 muškaraca od ostalih civila koji su u dva autobusa prevezeni do lokacije Korićanske stijene, gdje su izvedeni iz vozila, sprovedeni do ruba litice i ubijeni. (Karadžić, tom II, str. 745), (Brdanin, str. 171), (Krajišnik, str. 186), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 217), (Damir Ivanković, str. 1–3, 11, 13), (Gordan Đurić, str. 2–3, 13–14), (Ljubiša Četić, str. 3–4, 14, 16), (Saša Zečević i ostali, para. 237, 263, 266, 275, 297–304, str. 5–7, 72, 77, 78, 79, 84–85), (drugostepena presuda Zoran Babić i ostali, para. 281, 306, 314, 326, str. 7–9, 69, 74, 76, 78–79)

Na tijela ubijenih i ranjenih su s vrha litice bacane ručne bombe i tom prilikom je ubijeno više od 200 muškaraca (u presudi u predmetu Babić i ostali se navodi da je ubijeno najmanje 150 muškaraca), a najmanje 12 ih je preživjelo strijeljanje, dok posmrtni ostaci većine nisu pronađeni. (Damir Ivanković, str. 1–3, 13), (Gordan Đurić, str. 2–3, 14–15), (Ljubiša Četić, str. 3–4, 16), (Saša Zečević i ostali, para. 280, 290–295, 336, 368–369, str. 5–7, 80, 82–83, 94, 101), (drugostepena presuda Zoran Babić i ostali, para. 280, 328–335, str. 7–9, 68–69, 79–81)

Nekoliko dana kasnije, bilo je pokušaja da se izvuku i uklone tijela ubijenih, ali nisu bili uspješni zbog nepristupačnog terena na kojem je zločin izvršen. (drugostepena presuda Zoran Babić i ostali, para. 375, str. 89)

Najmanje sedam civila hrvatske nacionalnosti iz Tomašice ubijeno je 5. decembra 1992. u obližnjoj šumi kada su odvedeni u sječu drva. (Brdanin, str. 157)

Od maja do decembra 1992. razarane su džamije, katolička crkva te drugi vjerski i kulturni objekti u Prijedoru. (Krajišnik, str. 178), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 212), (Karadžić, tom II, str. 759)

U periodu od maja do augusta 1992. desetine hiljada Bošnjaka i bosanskih Hrvata iz Prijedora bile su ili fizički uklonjene iz te općine, ili su napustile svoje domove zbog nepodnošljivih uslova života koji su im bili nametnuti ili iz straha za svoje živote. (Mladić, tom II, str. 759)

Neki bi konvoji obično išli kroz Skender-Vakuf pa dalje preko Vlašića ka Travniku, a neki kroz Bosanski Novi ili Banju Luku i Bosansku Gradišku za Karlovac, a pljačkanje je bilo uobičajena pojava i nerijetko se dešavalo da vojnici oružjem prijete ljudima u konvoju ili ih maltretiraju na neki drugi način, a ponekad i ubiju. (Stakić, str. 93)

Konstatovano je da je zatočenicima iz logora "Trnopolje" i "Omarska" u nekoliko navrata dopušteno da napuste općinu u konvojima autobusa, pod uslovom da predaju novac i dragocijenosti logorskim stražarima, ili da potpišu formular na kojem je stajalo da vlasništvo nad svom svojom nepokretnom i ličnom imovinom dobrovoljno prenose na srpske vlasti. (Mladić, tom II, str. 739)

Krajem augusta 1992., u zaseoku Kalata kod Kozarca, grupa naoružanih lica postavila je zasjedu, u kojoj je ubijena osoba srpske nacionalnosti i zapaljeno vozilo kojim je upravljala. (Muhamed Kusuran, str. 2, 25–26, 27–31), (S. A. i F. H., str. 2, 46–51, 56)

Civil srpske nacionalnosti krajem augusta 1992. ubijen je u svojoj kući u zaseoku Podgrade kod Kozarca, dok su pokušana ubistva još dvoje civila srpske nacionalnosti, te su zapaljene dvije kuće. (Muhamed Kusuran, str. 2–3, 27–31), (S. A. i F. H., str. 2, 46–51, 56)

Sredinom marta 1993. godine, civil bošnjačke nacionalnosti pobjegao je kroz prozor svoje kuće kada su srpski vojnici lupali na vrata i pucali okolo, nakon čega su ga uhvatili, mučili i držali u drugoj kući, gdje je nastavljeno zlostavljanje. (Dragić i ostali, str. 3, 10–14, 16–17, 19–21)

Krajem marta 1994. od strane pripadnika srpske policije ubijene su dvije osobe bošnjačke nacionalnosti hicima iz vatrenog oružja, nakon što je provaljeno u njihovu kuću i aktivirana ručna bomba. (D. R. i ostali, str. 3–4, 15, 30–31)

U istom periodu je još jedan civil bošnjačke nacionalnosti ubijen u svojoj kući. (Drago Radaković i ostali, str. 3–4, 15, 30–31)

Na drugu kuću postavljen je plastični eksploziv i aktivirana ručna bomba, nakon čega su tri osobe bošnjačke nacionalnosti, koje su preživjele eksploziju, na smrt premlaćene od strane pripadnika srpske policije. (Drago Radaković i ostali, str. 3–4, 30–31)

Tri civila bošnjačke nacionalnosti su na smrt premlaćena u Prijedoru u svojoj kući krajem marta 1994. (Duško Kesar – presuda Apelacionog suda u Beogradu, str. 2, 7–8)

Prethodno su na kuću u kojoj su boravili civili bačene ručne bombe, koje su prouzrokovale oštećenje, i postavljen je eksploziv. (Duško Kesar – presuda Apelacionog suda u Beogradu, str. 2, 7–8)

Na sličan način je krajem marta 1994. hicima iz vatrenog oružja u svojoj kući ubijen bračni par bošnjačke nacionalnosti. (A. K., str. 2–3, 45–50)

Nepoznate osobe su tri civila hrvatske nacionalnosti sredinom septembra 1995. odvela iz kuće, gdje ih je od kraja augusta 1995. obezbjeđivala policija, i njihova tijela su pronađena nakon rata u bunaru u Rizvanovićima. (R. J. i ostali, str. 5–6, 50, 53)

Grupa 3: Banja Luka

U ranim jutarnjim satima 3. aprila 1992. naoružani pripadnici SOS-a* postavili su barikade, blokirale grad Banju Luku i zatražili da se osnuje krizni štab koji mora ispuniti cijeli niz njihovih zahtjeva. (Brđanin, str. 48), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 46), (Krajišnik, str. 141)

*Srpske odbrambene snage

Poslije podizanja barikada 3. aprila 1992. godine, SOS je počeo da izvodi napade na nesrbe i njihovu imovinu, dižući im u vazduh kuće i poslovne objekte dva do tri puta sedmično, uglavnom noću. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 54), (Mladić, tom I, str. 244), (Brđanin, str. 210–211)

Poslije aprila 1992. godine pa do kraja te godine, srpske vlasti su otpuštale Bošnjake i Hrvate s poslova u svim sektorima. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 53)

Tri civila hrvatske nacionalnosti, uključujući jednu ženu, ubijena su od strane pripadnika VRS-a u Mišinom Hanu krajem juna 1992. godine. Ubijena žena je prethodno fizički zlostavljana. (P. Bajić i S. M., str. 3–4, 9, 12, 18–19)

Civil bošnjačke nacionalnosti je od strane pripadnika policije iz Banje Luke ubijen u kući u kojoj se nalazio ugostiteljski objekat u Gundulićevoj ulici početkom jula 1992. godine. (Lončarević i Makivić, str. 2, 26–28)

Do oktobra 1992. civili su ubijani, a mnoge od tih zločina počinili su pripadnici odreda snaga specijalne policije banjalučkog CSB-a*, vojnici VRS-a* i pripadnici srpskih paravojnih jedinica. (Krajišnik, str. 142)

*Centar službi bezbjednosti

Pet članova jedne bošnjačke porodice ubijeno je 15. augusta 1992. dok su sjedili ispred svoje kuće u selu Ćulum pored Banje Luke, kada su im prišle tri naoružane osobe i otvorile vatru prema njima. (Brđanin, str. 152)

Srpske vlasti zatočavale su civile, uglavnom bošnjačke i hrvatske nacionalnosti, u osam zatočeničkih centara u Banjoj Luci. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 57), (Krajišnik, str. 147)

*zgrada CSB-a, logor "Manjača", zatvor u Banjoj Luci (Tunjice), Mali logor (vojno-istražni centar), sportska dvorana, kasarna "Kozara", Kaštel i stari vojni logor

Od aprila do decembra 1992. godine, ljudi iz "crvenog kombija"*, a počevši od maja 1992. godine, i pripadnici Specijalnog odreda milicije CSB-a Banja Luka, hapsili su nesrbe i veliki broj njih odvodili u zgradu CSB-a na ispitivanja, gdje su ih zlostavljali. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 58)

*crveni kombi – vozilo koje je koristila grupa od desetak uniformisanih ljudi, a koja je pretresala, tukla, šikanirala i hapsila nesrbe i krala im imovinu

Tokom cijelog ljeta 1992. godine, Bošnjaci i Hrvati, nakon što su uhapšeni, odvođeni su u CSB* Banja Luka, i ispitivani prije nego što su bili premješteni u druge zatočeničke objekte, a tokom ispitivanja su bili premlaćivani. (Brđanin, str. 251)

Vlasti bosanskih Srba su sredinom maja 1992. osnovale logor na planini Manjača nedaleko od Banje Luke, u kojem su držani isključivo civili Bošnjaci i Hrvati, uglavnom s područja Kozarca i Sanske doline. Logor je vodila vojska, a zatočenike većinom dovodila policija. (Brđanin, str. 165), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 60–61)

(...) Bošnjaci i Hrvati bili su zatočavani i u vojnom zatvoru "Mali logor", u kojem su premlaćivanja bila redovna praksa. (Brđanin, str. 254, 255)

U logoru VIZ* Tunjice bili su zatočeni i Bošnjaci i bosanski Hrvati koje su, osim čuvara, tukli i zatvorenici srpske nacionalnosti koji su tu izdržavali svoje zatvorske kazne. (Brđanin, str. 255)

*vojno-istražnog zatvora

Konstatovano je da je silovanja bošnjačkih i hrvatskih žena bilo i u Banjoj Luci. (Brđanin, str. 315)

Od maja 1992. do februara 1993., svakog mjeseca su iz Banje Luke odlazili mnogi civili Bošnjaci i Hrvati, iz straha i zbog toga što su izgubili poslove i stanove. (Krajišnik, str. 143), (Mladić, tom I, str. 260)

U Banjoj Luci je bilo mnogo slučajeva u kojima su nesrbi bili prisiljeni da prepišu svoju imovinu ili je zamijene za imovinu u Hrvatskoj, a područje općine nisu smjeli napustiti sa više od tri stotine njemačkih maraka. (Brđanin, str. 212), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 74)

Jedna od bošnjačkih kuća u Vrbanji opljačkana je početkom juna 1993. uz upotrebu vatrenog oružja, a zatečene osobe su pretučene i dvije silovane. (Miladin Trivić i Slobodan Bajić, str. 4, 17–21)

Žena bošnjačke nacionalnosti je sredinom juna 1993. u Vrbanji ubačena u vozilo, odvezena na drugu lokaciju i silovana u više navrata, nakon čega je ubijena i njeno tijelo je bačeno u kanal za otpadni materijal. (M. T. i S. B., str. 4–5, 21–31, 36–37)

Civil bošnjačke nacionalnosti je u drugoj polovini jula 1993. preminuo u Kliničkom centru Banja Luka, nakon što je na njega pucano iz vatrenog oružja od strane pripadnika policije iz Mejdana u potoku Drenovača u Vrbani. (Tarandžić i Zec, str. 3–4, 11–13, 22)

Krajem decembra 1993. godine, troje civila bošnjačke nacionalnosti, od kojih dvoje u svojoj kući, ubijeno je od strane pripadnika srpskih snaga hicima iz vatrenog oružja u Vrbani. (D. P. i M. M., str. 3, 24, 26, 42–44)

Sredinom septembra 1995. godine, pripadnici policije iz Banje Luke odveli su muškarca bošnjačke nacionalnosti iz njegove kuće, pretukli ga i izbacili iz vozila u Vrbani, misleći da je mrtav. Nakon toga su se vratili do kuće i odvezli žensku osobu bošnjačke nacionalnosti, koja je potom ubijena, a njeno tijelo pronađeno je u mjestu Tijesno, u kanjonu rijeke Vrbas. (N. T. i T. B. – presuda Vrhovnog suda Republike Srpske, str. 2–3, 6, 9–10)

Grupa 4: Bosanski Novi

U Bosanskom Novom sredinom aprila 1992. sa posla su otpušteni policajci i drugi Bošnjaci koji su radili u preduzećima, organima uprave i ustanovama, a koji su odbili da potpišu izjavu o lojalnosti. (Karadžić, tom II, str. 582)

Naoružani muškarci zapalili su dijelove grada u kojima su uglavnom živjeli Bošnjaci, a u tome nisu učestvovala jedinice redovne vojske. (Brđanin, str. 212), (Krajišnik, str. 154)

Početkom juna 1992. pripadnici srpskih oružanih formacija odveli su civila bošnjačke nacionalnosti od Osnovne škole u Blagaj Japri, gdje se nalazio s grupom civila, koji je potom ubijen na obali Sane, a njegovo tijelo ekshumirano je nakon rata. (Ratko Goronja, str. 2, 14–15)

U krugu preduzeća "Japra" u Blagaj Japri, gdje je bilo smješteno protjerano bošnjačko stanovništvo, početkom juna 1992. ubijen je civil bošnjačke nacionalnosti. (Žarko Vujanović, str. 1–2)

Vojnici u uniformama JNA* odveli su cjelokupno bošnjačko stanovništvo četvrti Urije i Prekosanje u školu "Đuro Radmanović" i ondje ih zatočili na nekoliko dana. (Krajišnik, str. 153)

*Jugoslovenska narodna armija

Mjesta Blagaj Japra i Blagaj Rijeka granatirana su u maju 1992. U tim mjestima izvršena je pljačka, a početkom juna 1992. pripadnici vojske bosanskih Srba su u Blagaj Japri okupili ljude i ubili najmanje njih 12. (Brđanin, str. 164), (Karadžić, tom II, str. 584–586)

Selo Suhača granatirano je i opljačkano u maju 1992., a 11. maja je granatirano selo Gornji Agići, dok je u Donjim Agićima opljačkana i spaljena imovina Bošnjaka. (Brđanin, str. 212–213), (Krajišnik, str. 152), (Karadžić, tom II, str. 586–587)

Na mjesnom groblju u Alićima su od strane pripadnika srpskih oružanih snaga 22. juna 1992. ubijena 24 civila bošnjačke nacionalnosti iz zaseoka Alići i Ekići s područja Maslovara. (Brđanin, str. 164), (Krajišnik, str. 156), (Ranko Balaban i ostali, para. 484–496, str. 6–7, 101–105), (Stojan Kenjalo i ostali, str. 3–4)

Tijela nekih od ubijenih ekshumirana su nakon rata, s obzirom da je grobnica prekopana i većina posmrtnih ostataka bačena u rijeku, dok tijela drugih nisu pronađena. (Ranko Balaban i ostali, para. 484–496, str. 6–7, 101–105), (Stojan Kenjalo i ostali, para. 62, str. 3–4, 23)

Ubistvima je prethodila sahrana oficira srpske vojske u selu Jošava koji je stradao na ratištu. (Ranko Balaban i ostali, para. 332–333, str. 70), (Stojan Kenjalo i ostali, para. 57, str. 21)

Prije ubistava na groblju ubijen je civil bošnjačke nacionalnosti koji je upravljao traktorom, a nakon njega još dvije osobe. (Ranko Balaban i ostali, para. 372–373, str. 6–7, 77), (Stojan Kenjalo i ostali, para. 57, str. 21)

Stanovništvo je istjerano iz svojih domova i odvedeno do jedne kuće, gdje su muškarci, koji su tom prilikom premlačivani, razdvojeni od žena i djece i odvedeni do groblja. (Ranko Balaban i ostali, para. 381, 426–427, str. 79, 88), (Stojan Kenjalo i ostali, para. 76, str. 26–27)

Žene i djeca traktorima su odvezeni u naselje Urije i od njih je oduzeto zlato i novac. (Ranko Balaban i ostali, para. 462, 480, str. 96, 100), (Stojan Kenjalo i ostali, para. 71, str. 25–26)

Jedna osoba bošnjačke nacionalnosti krajem juna 1992. odvedena je od strane pripadnika srpskih snaga iz naselja Urije i zlostavljana u mjestu

Poljavnice, nakon čega je ubijena na obali Une i njeno tijelo nikada nije pronađeno. (Goran Petić i ostali, str. 2–3, 15)

Prethodno su stanovnici Urija bošnjačke nacionalnosti, s rukama podugnutim uvis, bili postrojeni ispred jedne od kuća, dok je druga kuća zapaljena. (Goran Petić i ostali, str. 2–3, 10)

Voz od najmanje deset vagona krenuo je iz Blagaj Japre i zaustavio se pred Dobojem, gdje su muškarce odvojili od žena i djece, a muškarci su potom prevezni u Banju Luku, a odatle na stadion u Mlakvama. (Brđanin, str. 180), (Krajišnik, str. 155)

Srpske vlasti su 1992. godine civile pretežno bošnjačke i hrvatske nacionalnosti držale zatočene u najmanje deset zatočeničkih centara u Bosanskom Novom.* (Krajišnik, str. 156)

*stadion Mlakve, Policijska stanici u Bosanskoj Kostajnici, zgrada Vatrogasnog doma, hotel "Una", lokacija nazvana Suha Međa, škola u Blagaj Japri, preduzeće "Japra" i privatne kuće

Srpski vojnici su 9. juna 1992. u jednoj osnovnoj školi u Blagaj Japri zatočili 25 do 30 Bošnjaka, kojima je kasnije naređeno da odu u preduzeće "Japra" gdje su opljačkani. (Krajišnik, str. 155), (Karadžić, tom II, str. 592)

Od početka juna 1992., civili Bošnjaci u općini Bosanski Novi bili su zatvoreni na fudbalskom stadionu u Mlakvama, a kasnije u Vatrogasnom domu u Bosanskom Novom, gdje su ih držali do kraja augusta 1992. godine. (Brđanin, str. 262)

Na fudbalskom stadionu u Mlakvama bilo je zatočeno najmanje 700 bošnjačkih civila, muškaraca. (Brđanin, str. 263), (Krajišnik, str. 156), (Karadžić, tom II, str. 597–600)

Zatočenici su na fudbalskom stadionu u Mlakvama zadržani približno do augusta 1992. godine. (Brđanin, str. 263), (Karadžić, tom II, str. 599)

Stražari su devet zatočenih Bošnjaka odveli sa stadiona Mlakve i nasmrtno ih pretukli u Vatrogasnom domu negdje između 11. juna i 27. jula 1992., a skupa sa preminulima je prethodno sa stadiona prebačeno još šest osoba. (Krajišnik, str. 156), (Karadžić, tom II, str. 599)

U Vatrogasnom domu bilo je zatočeno 20-ak muškaraca Bošnjaka, a tukli su ih bejzbol palicama, pendrecima i drvenim štapovima, rukama i nogama, a jedan čovjek je preminuo od batina. (Brđanin, str. 263–264)

Na području Bosanskog Novog oštećene su i uništene džamije i drugi vjerski objekti. (Brđanin, str. 223), (Karadžić, tom II, str. 588)

Općinske vlasti bosanskih Srba također su organizirale konvoj od oko 5.000 muškaraca, žena i djece Bošnjaka iz Bosanskog Novog, koji su se okupili u Blagaju i krenuli u Hrvatsku krajem maja 1992., a konvoj sa najmanje 11.000 ljudi otišao je u Karlovac negdje oko 23. jula 1992. godine. Od otprilike 14.000 Bošnjaka, koji su prije sukoba živjeli u Bosanskom Novom, ostalo je otprilike njih 1.000 nakon odlaska tog konvoja. (Brđanin, str. 202), (Krajišnik, str. 157–158), (Karadžić, tom II, str. 595–596)

Sredinom oktobra 1992. je od strane pripadnika srpskih snaga u mjestu Blagaj Rijeka civil bošnjačke nacionalnosti odveden iz kuće i ubijen, dok je na drugu kuću pucano iz vatrenog oružja. (M. V., str. 2–3, 9–17, 19–20), (Mile i Nikica Zgonjanin, str. 2, 9–10)

Na grupu civila bošnjačke nacionalnosti koji su se nalazili u jednoj od kuća u Blagaj Japri, sredinom oktobra 1992. pucano je iz vatrenog oružja i ranjena je jedna osoba. (M. V., str. 3–4, 9–17, 19–20)

Dvije žene bošnjačke nacionalnosti su u drugoj polovini oktobra 1992. izvedene iz kuće i zapaljene, dok je jedan muškarac bošnjačke nacionalnosti usmrćen hicima iz vatrenog oružja. Zapaljena je i kuća u kojoj su se nalazili ostali civili, koji su uspjeli pobjeći kroz prozor. (M. V., str. 3–4, 9–17, 19–20), (Mile i Nikica Zgonjanin, str. 2–3, 11–13)

Grupa 5: Kotor-Varoš

Vojska bosanskih Srba napala je grad Kotor-Varoš 11. i 12. juna 1992. i natjerala mnoge Bošnjake i Hrvate na bijeg u šumu, a napadano je i selo Vrbanjci. (Brđanin, str. 216), (Krajišnik, str. 172), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 121), (Mladić, tom I, str. 471)

Teškom artiljerijom i vazdušnim napadom atakovano je na selo Večići, dok su napadnuti i zapaljeni Hanifići, Plitska i Kotor. (Brđanin, str. 216), (Stanišić i Župljanin, str. 122), (Mladić, tom I, str. 474)

Tokom napada, kuće u Hrvacanima su granatirane ili paljene, a napadnuto je i selo Vatraće. (Brđanin, str. 216), (Mladić, tom I, str. 474)

Oko 13. juna 1992. srpske vojne snage napale su i granatirale selo Hrvacani, u kojem su živjeli Bošnjaci, i ubili pet starijih mještana. (Mladić, tom I, str. 462)

Pripadnici srpske vojske i policije su 25. juna 1992. postrojili grupu ljudi ispred bolnice u Kotor-Varoši, gdje je došlo do ubistva. (Brđanin, str. 162), (Krajišnik, str. 172), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 147–148)

U naselju Kotor 25. juna pripadnici paravojne srpske jedinice odveli su grupu Bošnjaka izvan grada, tukli ih puškama, vrijeđali i opljačkali; nakon čega su ubili njih šestoricu. (Krajišnik, str. 172), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 147)

Zaključeno je da je na putu iz Kotora prema Domu zdravlja i ispred Doma zdravlja u Kotor-Varoši ubijeno 26 muškaraca Bošnjaka. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 147)

Najmanje tri muškarca, Bošnjaka iz Dabovaca, ubijena su nakon što su pripadnici vojske bosanskih Srba uništili njihovo selo sredinom augusta 1992. (Brđanin, str. 162–163), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 121–122)

U istom periodu je ubijeno najmanje osam civila Bošnjaka u selu Hanifići koje su srpske snage okupile i usmrtille iz vatrenog oružja u mjesnoj džamiji, koja je kasnije zapaljena. (Brđanin, str. 163), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 122)

Najmanje pet civila bošnjačke nacionalnosti krajem juna 1992. izdvojeno je kod jedne kuće i ubijeno. (Savo Tepić i ostali, para. 627–629, str. 186–187)

Veći broj civila je ubijen u Kotoru i Kukavicama krajem juna 1992., a nesrpske kuće u ovim naseljima su zapaljene. (Savo Tepić i ostali, para. 718, str. 204)

Djevojčica od 14 godina je od strane pripadnika VRS-a krajem juna 1992. odvedena iz kuće u kojoj je stanovala, te je, u kombiju u kojem je vožena, silovana u više navrata i seksualno zlostavljana. (Bosiljko i Ostoja Marković, para. 137–157, str. 5, 38–42)

Dvojica civila hrvatske nacionalnosti su početkom jula 1992. uhapšena, izvedena iz kućnog pritvora i ubijena vatrenim oružjem od strane srpskih oružanih formacija, dok je treći ranjen uspio pobjeći u pravcu rijeke Vrbanje. (Vranješ i Milić, para. 115–161, 179–189, str. 4, 30–39, 43–45)

Civil srpske nacionalnosti ubijen je od strane pripadnika HVO-a u šumi nakon što je izveden iz kuće iz Novog Sela, a potom odvojen od članova svoje porodice krajem jula 1992. (Marko Škrobić, str. 2, 16–17)

Sredinom augusta 1992. snage bosanskih Srba zapalile su selo Čirkići u kojem su živjeli Bošnjaci. Pritom je poginulo šest žena i jedan muškarac. (Brđanin, str. 163)

Konstatovano je da su 2. jula 1992. vojne i policijske snage ubile najmanje 30 Bošnjaka, uključujući 15 koji su bili zatočeni u kafani "Alagić", tokom napada na Vrbanjce u znak odmazde za zasjedu koju su naoružani Bošnjaci postavili snagama VRS-a*. (Mladić, tom I, str. 462)

*Vojska Republike Srpske

Grupa od 200 muškaraca, žena i djece Bošnjaka, u novembru 1992. bježala je od neprijateljstava na području Kotor-Varoši te su odlučili pješice otići iz Večića u Travnik, ali su se predali kada su upali u zasjedu srpske vojske, te su odvedeni u školu u Grabovici i tamo zatočeni u učionice. (Brđanin, str. 163), (Krajišnik, str. 174–175), (Mladić, tom I, str. 469)

Žene i djeca su kasnije odvojeni i ukrcani u autobuse, dok je oko 150 muškaraca 4. novembra 1992. ubijeno, nakon što su zarobljeni i zatočeni u školi u Grabovici. Oni koji su ostali u školi su ubijeni. (Brđanin, str. 163–164), (Krajišnik, str. 174–175), (Mladić, tom I, str. 459)

Od tih 150 muškaraca, njih približno 120 do 130, koji su kasnije nađeni u civilnoj odjeći, bili su natjerani da se popnu u kamione i ubijeni su na jednoj poljani u Dubokoj i u Maljavi, a približno 25 ih je ubijeno u sportskoj dvorani škole. (Mladić, tom I, str. 459)

Žene i djecu zatočene u školi u Grabovici na odlasku mještani su verbalno zlostavljali, primorali su ih da prođu kroz špalir u kojem su stajali civili koji su ih tukli. (Brđanin, str. 266)

Srpske vlasti su u Kotor-Varoši civile, pretežno hrvatske i bošnjačke nacionalnosti, držale zatočene u najmanje 14 zatočeničkih centara. (Krajišnik, str. 174)

*zgrada policije, zatvor, pilana, osnovna škola u Kotor-Varoši, srednja škola, škola u Grabovici, Alagićev ili Đevdin kafić u Vrbanjcima, fabrika "Jelšingrad",

škola u Maslovarama, stari sud, Šiprage, Kozara, Dom zdravlja i benzinska pumpa u Vrbanjcima (Krajišnik, str. 174)

Uhapšeni u Kotor-Varoši su u junu i julu 1992. dovodeni u policijsku stanicu, gdje su ih tukli, primoravali da trče kroz špalir pri dolasku i udarali palicama za bejzbol, pendrecima, kundacima, šakama i nogama. (Brđanin, str. 267), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 128–129)

U zgradi policije zatočenici su tjerani da spolno opće, a neke od njih su policajci seksualno zlostavljali. (Brđanin, str. 267), (Krajišnik, str. 173), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 129–130)

Bošnjaci i Hrvati su držani u zatočenju od kraja juna 1992. i u zatvoru u Kotor-Varoši, gdje su ih redovno tukli. Među zatočenima je bilo i žena, koje su držali odvojeno. U tri prostorije bilo je zatvoreno približno 145 muškaraca. (Brđanin, str. 267), (Krajišnik, str. 173), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 131)

Najmanje pet osoba je ubijeno ili su preminule od premlaćivanja u zatvoru u Kotor-Varoši. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 149–150), (Brđanin, str. 268)

Period zatočenja u zatvoru u Kotor-Varoši varirao je od oko sedam dana do 12 mjeseci, nakon čega su neki od njih premješteni na "Manjaču". (Brđanin, str. 291)

U pilani je bilo zatočeno približno 1.000 civila, više od tri stotine Bošnjaka i Hrvata – žena, djece i starijih osoba. (Krajišnik, str. 173), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 137)

Zatočene žene noću su izvodili srpski vojnici u maskirnim uniformama, od kojih su neki bili iz Banje Luke, a neki iz Kotor-Varoši, koji su silovali mnoge žene i djevojčice od 13 ili više godina. (Brđanin, str. 269), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 138)

Više muškaraca, žena i djece bošnjačke nacionalnosti je u julu ili augustu 1992. bilo zatočeno u školi u Grabovici, gdje su premlaćivani i zlostavljani sjekirama, štapovima i vilama. (Krajišnik, str. 173)

Od 8. jula do kraja septembra 1992. srpski vojnici i snage specijalne policije tukli su i mučili neke od preko 100 Bošnjaka i Hrvata zatočenih u osnovnoj školi u Kotor-Varoši, među kojima je bilo i dječaka. (Krajišnik, str. 173)

Pripadnici vojske u junu ili julu 1992. su iz Lihovića protjerali muškarce, žene i djecu u Čejavane, a potom su žene i djecu odvojili od muškaraca, te doveli žene i djecu iz sela Šipure i Medare da im se pridruže, nakon čega su prevezeni u pilanu u Kotor-Varoši, gdje im se pridružila treća grupa žena i djece iz sela Hanifići i Čirkino Brdo i svima je bilo naređeno da se ukrcaju u autobuse za Travnik. (Brdanin, str. 201), (Stanišić i Župljanin, tom II, str. 137)

Za Travnik je otišlo još nekoliko konvoja od augusta do oktobra 1992., među kojima su bili oni iz Kotor-Varoši, Grabovice, Vrbanjaca, Večića i okolnih sela. (Brdanin, str. 201–202), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 127), (Mladić, tom I, str. 488)

Na putu za Travnik, u Skender-Vakufu, u autobus u kojem su se vozili, ušli su pripadnici paravojnih formacija i oduzeli zatočenicima preostali novac i nakit. (Krajišnik, str. 173)

Krajem juna 1992. žene hrvatske nacionalnosti iz sela Orahova silovali su pripadnici VRS-a, nakon čega je jedna maloljetnica hrvatske nacionalnosti odvezena od svoje kuće u mjesto Dabovce, gdje je silovana od strane pripadnika VRS-a. (Mirko Božić, str. 2, 23, 28–33)

Civil hrvatske nacionalnosti je od strane pripadnika policije Kotor-Varoš izveden iz konvoja koji se kretao prema Travniku početkom augusta 1992., te odveden prema Kotoru i ubijen, a njegovo tijelo je ekshumirano nakon rata. (R. S., str. 1–2, 12–15)

Žena bošnjačke nacionalnosti je od strane pripadnika srpskih snaga pretučena u svojoj kući u Večićima krajem marta 1993., nakon čega je izvedena napolje i silovana. (Radovan Zec, str. 1–2)

Najmanje 14 vjerskih objekata i spomenika uništeno je tokom 1992. u Kotor-Varoši. (Krajišnik, str. 176), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 125), (Mladić, tom I, str. 471–472)

U zaseoku Vasiljevići u selu Staza je sredinom juna 1992. na njivi ubijen civil srpske nacionalnosti. (Dževad Zec, str. 2, 14–17)

Zarobljene osobe srpske nacionalnosti, među kojima je bilo djece, držane su tokom jula i augusta 1992. u podrumu kuće u Večićima, gdje su fizički i psihički zlostavljane. (S. B. i Ć. B., str. 4–5, 12–19)

Dvojica pripadnika Vojske Republike Srpske su pretučena u podrumu u Večićima i preminuli su početkom augusta 1992., nekoliko dana poslije njihovog zarobljavanja. (S. B. i Ć. B., str. 5, 19, 20–23)

Srpska porodica je od strane pripadnika Teritorijalne odbrane Kotor-Varoš krajem jula 1992. izvedena iz svoje kuće u Novom Selu, nakon čega je jedna osoba ubijena, a ostali su odvedeni u školu u selu Ravne, gdje su neki od njih ispitivani, a potom su prebačeni u privatnu kuću u ovom selu. (Tomo Jurinović, str. 2, 5–6)

Devet civila srpske nacionalnosti je ubijeno, a dvoje ranjeno hicima iz vatrenog oružja, a prethodno je aktivirana eksplozivna naprava. Među njima je bila i trudnica. Na njih su pucali pripadnici TO-a Kotor-Varoš dok su se nalazili u kući u Serdarima sredinom septembra 1992. (drugostepena presuda Fikret Planinčić i ostali, para. 97, 107, 112, str. 3–4, 42, 46–47, 49)

Na Serdare, selo naseljeno srpskim stanovništvom, 17. septembra 1992. izvršen je napad. (drugostepena presuda Fikret Planinčić i ostali, para. 76, 81–83, str. 35, 37–38)

Tokom napada na Serdare, u drugoj kući je ubijeno sedam civila i objekti u selu su zapaljeni. (drugostepena presuda Fikret Planinčić i ostali, para. 127–128, 134, str. 54–55, 57)

Grupa 6: Čelinac i Bosanska Gradiška

Čelinac

Srpske snage u Čelincu su tokom augusta 1992. napale nekoliko bošnjačkih sela. Kuće Bošnjaka su zapaljene i do oktobra 1992. mnoge su razorene, dok su domovi bosanskih Srba ostali netaknuti. (Brdanin, str. 47–48)

Stanovnicima sela Bašići je naređeno da 6. augusta napuste to područje, budući da im niko ne može garantovati sigurnost. (Brdanin, str. 47–48)

Sud se uvjerio da su snage bosanskih Srba granatirale i zapalile kuće i radnje Bošnjaka u gradu Čelincu, da je u mnoge od njih provaljeno i da su opljačkane. (Brdanin, str. 213–214)

U općinu su stigle razne paravojne grupe koje su pljačkale i razarale kuće, a srpski vojnici su postavili barikade u blizini bošnjačkog dijela grada Čelince, čime su Bošnjacima ograničili kretanje. (Krajišnik, str. 162)

Najmanje pet civila bošnjačke nacionalnosti – dvije žene i tri muškarca – ubijeno je za vrijeme vojnih akcija u selu Bastaši 16. augusta 1992., a u selu Šamac zapaljene su bošnjačke kuće. (Krajišnik, str. 163)

Srpske vlasti su civile pretežno hrvatske i bošnjačke nacionalnosti držale u zatočeništvu u Čelincu na četiri lokacije.* (Krajišnik, str. 163)

*Poliicijska stanica, zgrada SDK-a, škola u Čelincu, škola u selu Popovac

Kada su civili nesrpske nacionalnosti zatražili da odu, Vojna policija im to nije dozvolila, već su odvedeni u osnovnu školu u Čelincu i tamo zadržani između sedam i 15 dana. (Brdanin, str. 47–48)

Tokom 1992. razorene su džamije i islamski centar u gradu Čelincu. (Krajišnik, str. 163), (Brdanin, str. 223)

U napadu na bošnjačkim stanovništvom naseljeno mjesto Šamac, sredinom augusta 1992., pripadnici srpskih snaga, bez ikakvog vojnog opravdanja, pucali su po kućama i na njih bacali bombe, usljed čega su neke izgorjele, a stanari su zadobili teške tjelesne ozljede. (Slobodan Kuzmanović i Aleksandar Radić, str. 2, 37–40)

Jedan civil je stradao bježeći od napadača koji su pucali za njim, dok je drugi ranjen, a oboje su nosila svoju djecu. (Slobodan Kuzmanović i Aleksandar Radić, str. 2, 37–40)

Bosanska Gradiška

Dvoje civila nesrpske nacionalnosti je krajem jula 1992. pretučeno i usmrćeno u svojoj kući, koja je potom zapaljena. (R. T. i D. S., str. 1–2, 7–12)

Početkom augusta 1992. tri civila nesrpske nacionalnosti, koja su zatečena u jednoj od kuća, kombijem su dovezena do korita rijeke Save i ubijena. (M. P., str. 1–2, 8–9, 10)

Nekoliko dana ranije su jedinice iz Hrvatske prešle rijeku Savu i napale područje Gradiške i tom prilikom je poginulo 16 pripadnika Vojske Republike Srpske, dosta boraca je ranjeno, zbog čega je situacija bila napeta, a nesrpsko stanovništvo strahovalo je za vlastitu bezbjednost. (M. P., str. 4, 8–9), (Goran Šinik – Viši sud u Beogradu, str. 30)

Nesrpsko stanovništvo je počelo da napušta Gradišku još 1991., ali su se odlasci intenzivirali nakon akcije na Bokovima. Općina Gradiška je donijela odluku o uslovima iseljavanja na način da su stanovnici morali platiti sve račune i odjaviti se u Stanici javne bezbjednosti. (Goran Šinik – Viši sud u Beogradu, str. 30)

Nesrpsko stanovništvo je Gradišku napuštalo preko mosta na rijeci Savi, na kojem je bio postavljen policijski punkt i na kojem je policija vršila kontrolu ljudi koji su napuštali Gradišku. (Goran Šinik – Viši sud u Beogradu, str. 30)

Početkom augusta 1993. godine, osam osoba bošnjačke nacionalnosti, među kojima je bilo dvoje djece, fizički je maltretirano u kući u selu Liskovac. Dvije osobe, od kojih jedno dijete, tu su ranjene iz vatrenog oružja. (Saša Lipovac – presuda Vrhovnog suda Republike Srpske, str. 3–4, 8, 14–15), (Željko Jović, str. 2, 6, 23–25), (D. N. – presuda Vrhovnog suda RS-a, str. 3–4, 6, 9–10)

Tri osobe bošnjačke nacionalnosti izvedene su u dvorište kuće i ubijene hicima iz vatrenog oružja. (Saša Lipovac – presuda Vrhovnog suda Republike Srpske, str. 3–4, 8, 14–15), (Željko Jović, str. 2, 6, 23–25), (D. N. – presuda Vrhovnog suda RS-a, str. 3–4, 6, 9–10)

Jedna osoba bošnjačke nacionalnosti pronađena je sakrivena u nedovršenom objektu u Liskovcu i seksualno zlostavljana u dva navrata, dok su u tom periodu u drugoj kući ubijene još dvije osobe bošnjačke nacionalnosti. (Saša Lipovac – presuda Vrhovnog suda Republike Srpske, str. 3–4, 8, 14–15), (Željko Jović, str. 2, 6, 23–25), (D. N. – presuda Vrhovnog suda RS-a, str. 3–4, 6, 9–10)

Prilikom vojne akcije čišćenja terena u selu Kurjak u drugoj polovini juna 1992., koju je iniciralo ranjavanje jednog mještanina srpske nacionalnosti, predalo se 10-ak osoba bošnjačke nacionalnosti – tri žene i sedam muškarca – s područja Kozarca, koji su prvo mučeni, a potom ubijeni. (Rade Macura, para. 164–165, 171, str. 31, 33)

Posmrtni ostaci žrtava ekshumirani su u Turjaku nakon rata. (Rade Macura, para. 22, 109, 120, str. 7, 22, 23)

Grupa 7: Prnjavor, Šipovo i Skender-Vakuf

Prnjavor

U mjestu Vijaka je u maju 1992. formiran zatvor u kojem su držani civili hrvatske i bošnjačke nacionalnosti s područja općine Derventa. (Vladimir Budišić, str. 47, 51–53)

Jedan od zatočenika bošnjačke nacionalnosti, koji je uhapšen u Turskim Lužanima kod Dervente u junu 1992. je u zatvoru Vijak preminuo od nanesenih povreda. (Vladimir Budišić, str. 2, 55, 58–65)

Kuća koja se nalazila u Župnom domu katoličke crkve u Kulašima krajem novembra 1992. je opljačkana i oštećena, jedna osoba hrvatske nacionalnosti je pretučena, a druga silovana. (G. S. i ostali, str. 2, 19–20)

Na području cijele prnjavorske općine, pa i u Kulašima, bezbjednosna situacija je bila ozbiljno narušena, što se posebno odrazilo na stanovništvo hrvatske nacionalnosti i bilo je čestih napada na njihovu imovinu i vjerske objekte. (Goran Smiljanić i ostali, str. 18)

Početkom juna 1994., od strane pripadnika Stanice javne bezbjednosti Prnjavor su u svojim kućama premlaćivani muškarci bošnjačke nacionalnosti, neki u više navrata. (Budak i ostali, str. 3–6, 22–27, 34–36, 45–47)

Neki od civila bošnjačke nacionalnosti, uključujući i žene, odvedeni su iz svojih kuća u policijsku stanicu, gdje su fizički i psihički zlostavljani početkom juna 1994. i neki od njih su gubili svijest. (Budak i ostali, str. 4, 27–34)

Veliki broj premlaćivanja bošnjačkog stanovništva se desio naposredno nakon 1. juna 1994., kada je veliki broj boraca srpskih snaga iz sela Smrtići stradao na ratištu u Vozući, a premlaćivanja u policijskoj stanici su konstatirana i prije toga, u septembru 1993. i februaru 1994. (Budak i ostali, str. 5, 21, 36–42)

Šipovo

Na području općine Šipovo bili su postavljeni punktovi i bilo je ograničeno kretanje civilima, naročito bošnjačke nacionalnosti. (Goran Kalajdžić, str. 5)

Jedan civil bošnjačke nacionalnosti pretučen je i psihički zlostavljan na ulici, dok je drugom zapaljena kuća tokom jula 1992. (Goran Kalajdžić, str. 2)

Civili bošnjačke nacionalnosti su tokom septembra 1992. izvođeni iz svojih kuća, fizički i psihički su zlostavljani, nanošene su im povrede nožem, te je pucano iz vatrenog oružja u njihovom pravcu. (Goran Kalajdžić, str. 2–3)

Dvojica civila bošnjačke nacionalnosti su od strane pripadnika VRS-a odvedena iz svoje kuće krajem septembra 1993. te su izvedeni na putu prema Mrkonjić-Gradu, gdje je jedan usmrćen iz vatrenog oružja, dok se drugi spasio bacajući se u provaliju. (N. D. – presuda Vrhovnog suda Republike Srpske, str. 2–3, 7, 9–10)

Početak marta 1994. ispred jedne od kuća pripadnici Stanice javne bezbjednosti Šipovo hicima iz vatrenog oružja ubili su dva civila bošnjačke nacionalnosti. (Mirko Jović, str. 1–2, 3–4)

Skender-Vakuf

Početak oktobra 1992., dvojica zarobljenih pripadnika Hrvatskog vijeća obrane (HVO) su iz Pošte, od strane pripadnika Vojske Republike Srpske (VRS), odvezena na položaje VRS-a i ubijena vatrenim oružjem. (R. Š., str. 1–2, 11–13)

U narednom koraku svaka će grupa uz pomoć geografske karte i hronološkog principa predstaviti rezultate svoje analize, nakon čega će se oni uporediti radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza među njima.

Učenici će zajednički izdvojiti sve vrste zločina počinjenih nad stanovništvom obrađenih općina (npr. protjerivanje, zatvaranje, mučenje, ubijanje, rušenje objekata) i razmatrati da li je u svakoj općini sproveden isti scenario.

U završnom dijelu aktivnosti nastavnik će otvoriti raspravu o međusobnoj vezi događaja, kako prostornoj, tako i vremenskoj, njihovim posljedicama i značaju iz današnje perspektive. Učenici trebaju obratiti pažnju i navesti imena osoba na koje se odnose presude za navedene zločine te zajednički odgovoriti na pitanje: Zbog čega je važno sudsko utvrđivanje zločina?

Aktivnost 2: BIJELE TRAKE

Ključno pitanje:	Zašto su tjeranjem na isticanje bijelih traka ljudi u Prijedoru bili diskriminirani? Šta je to u konačnici značilo?

Trajanje:	30 minuta

Na početku časa nastavnik će učenike pitati jesu li su čuli za pojam isticanja traka ili oznaka na odjeći, u kojem kontekstu i za šta se vežu ti događaji. Nastavnik će postaviti učenicima pitanje: Kako bi se oni osjećali i kako bi postupili ako bi im neko naredio da nose bijelu traku na vidljivom mjestu (oko mišice ruke i sl.) i šta bi to za njih značilo?

Kao drugi korak učenici će zajedno sa nastavnikom pogledati isječak iz videomaterijala sa svjedočenjem Nermine Alukić (01:21 minut).

Nakon gledanja videomaterijala zajedno trebaju odgovoriti na pitanja:

1. Ko je dobio naredbu da istakne oznaku bijele trake i plahti u Prijedoru?
2. Šta je ovaj vid identifikacije značio?
3. Da li su bijele trake značile sigurnost?
4. Možeš li na osnovu svjedočenja zaključiti kako su ljudi percipirali ovu naredbu?
5. Zbog čega je ovaj vid identifikacije predstavljao diskriminaciju?

Aktivnost 3: LOGORI

Ključno pitanje:	Na koji način su ugrožavane ljudske slobode tokom ratnih sukoba na prostoru Prijedorsko-banjalučke regije?

Trajanje:	90 minuta

Kao uvod u temu nastavnik će s učenicima razgovarati o tome da li su se susreli sa pojmom LOGOR, šta on predstavlja i da li su čuli za neke od logora, kako logori izgledaju i za šta služe. Uvest će ih u temu dajući kontekst postojanja logora i mjesta zatočenja na prostoru Prijedora za čije osnivanje, vođenje i zločine počinjene unutar njih su donesene sudske presude.

“Muškarci koji su preživjeli napad upućeni su u logore “Keraterm”, “Omarska” i “Trnopolje”, dok su žene i djeca iseljeni. (Dušan Milunić i ostali, para. 423, str. 5, 152–153)

Nakon akcije “čišćenja” u općini Prijedor ostalo je samo oko 6.000 Bošnjaka i 3.000 Hrvata, koji su živjeli u vrlo teškim uslovima, neprekidno su zlostavljani i ubijani, te su zbog nametnutih uslova bili prisiljeni napustiti teritoriju općine Prijedor. (Sabahudin Kajdić, para. 214, str. 60)

Stvaranje atmosfere straha u općini Prijedor kulminiralo je dogovorom članova Kriznog štaba da oružane snage upotrijebe protiv civilnog stanovništva nesrpske nacionalnosti i da uspostave logore “Omarska”, “Keraterm” i “Trnopolje”. (Darko Mrđa i ostali, para. 146, str. 48–49), (Dragomir Soldat i ostali, para. 125, str. 29), (Mićo Jurišić para. 132, str. 44), (Saša Zečević i ostali, para. 111, str. 43), (drugostepena presuda Zoran Babić i ostali, para. 139, 148, str. 37, 39)

Srpske vlasti su 1992. godine u općini Prijedor civile pretežno hrvatske i bošnjačke nacionalnosti držale zatočene u 58 zatočeničkih i sabirnih centara, a pet od njih smatrali su se centrima za duže zatočenje – “Keraterm”, “Trnopolje”, “Omarska”, policijska stanica u Prijedoru i komandno mjesto u Miskoj Glavi. (Krajišnik, str. 181)

Najmanje 11.000 ljudi zatočeno je u raznim zatočeničkim centrima u Prijedoru. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 220)

Nakon što su krajem aprila 1992. zbacili organe vlasti u općini Prijedor i izvršili niz napada na sela i područja nastanjena nesrbima, Krizni štab u Prijedoru otvorio je tri velika logora:

“Omarska” – na mjestu bivšeg rudnika željezne rude površinskog kopa ispred istoimenog sela, “Keraterm” – u prostorijama fabrike keramičkih proizvoda i “Trnopolje” – kompleks zgrada u istoimenom selu. (Kvočka i ostali, str. 6), (Banović, str. 9), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 182)

Učenici će biti podijeljeni u grupe i svaka grupa će dobiti dokumente o zločinima počinjenim u logorima kao i videomaterijale s ličnim svjedočenjima bivših zatočenika i videosnimcima napravljenim tokom ljeta 1992. godine, kada su strani novinari ostatku svijeta otkrili postojanje logora na prostoru Prijedora.

Učenici u grupama trebaju da odgovore na sljedeća pitanja:

1. Gdje se logor nalazio?
2. Ko je njime upravljao?
3. Ko su bili zatočenici (vojnici, civili, muškarci, žene, i sl.)?
4. U kojem periodu je logor postojao i kada je raspušten?
5. Kakvi su bili uvjeti u logoru i kako su tretirani zatočenici?
6. Koji su zločini dokumentovani u vezi sa navedenim logorom?
7. Šta saznaješ o logoru iz videosvjedočenja?
8. Koju dominantnu emociju možeš prepoznati na licima logoraša snimljenih u logorima?

Grupa 1: Keraterm

Zatočenici su u "Keraterm" počeli pristizati oko 25. maja i logor je zatvoren 5. augusta 1992. (Stakić, str. 70), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 188–189), (Mladić, tom II, str. 667)

Logor "Keraterm" sastojao se od prostora i zgrada fabrike keramičkih proizvoda u Čirkin Polju, gdje je bilo smješteno više od 1.000 zatočenika, i bio je u funkciji od kraja maja do početka augusta 1992. godine. (Dušan Fuštar, str. 11), (Željko Mejakić i ostali, str. 129)

Uslovi u logoru su bili loši, a prostorije u kojima su zatočenici boravili bile su neuvjetne i pretrpane, te je u njima držano po 300 i više logoraša. (Dušan Fuštar, str. 11–13), (Željko Mejakić i ostali, str. 129–133)

Mnogi zatočenici bili su premlaćivani u toku njihovog boravka u logoru "Keraterm", često već i po dolasku, kada bi bili prisiljavani da trče kroz špalir naoružanih osoba koje bi ih tukle. (Dušan Fuštar, str. 13), (Željko Mejakić i ostali, str. 133–134)

Premlačivanja, uglavnom noću, vršili su stražari ili lica koja bi dolazila u logor, a zatvorenike su tukli pesnicama, nogama, ili na njih nasrtali raznim predmetima, između ostalog policijskim i drugim palicama i noževima. (Dušan Fuštar, str. 13), (Željko Mejakić i ostali, str. 144–166)

Stražari su posebno vrijeme za ručak koristili za premlaćivanje i ponižavanje zatočenika, do te mjere da su neki od njih odabrali da radije ostanu u svojim prostorijama nego da trpe premlaćivanja za vrijeme ručka. (Dušan Fuštar, str. 13–14)

Premlaćivanja su se dešavala i prilikom ispitivanja zatvorenika od strane inspektora iz Banje Luke i Prijedora. (Dušan Fuštar, str. 14), (Željko Mejakić i ostali, str. 133)

Neki od zatočenika su premlaćeni na smrt, što je često bilo posljedica redovnog maltretiranja tokom više uzastopnih dana. (Dušan Fuštar, str. 17), (Željko Mejakić i ostali, str. 134–141, 142–143)

Nakon prozivke tokom noći, neki od logoraša "Keraterma" ubijeni su hicima iz vatrenog oružja. (Dušan Fuštar, str. 25), (Željko Mejakić i ostali, str. 141)

Pojedini zatočenici su nakon ranjavanja vatrenim oružjem odvedeni iz "Keraterma" i od tada im se gubi svaki trag. (Željko Mejakić i ostali, str. 166)

Hapšenja civila bošnjačke i hrvatske nacionalnosti započela su 24. maja 1992. te su neki od zarobljenih odvođeni prvo u "Keraterm", gdje bi se zadržali kratko vrijeme, a nakon toga su prebacivani u logor "Omarska". (Željko Mejakić i ostali, str. 129)

Kroz logor "Keraterm" prošlo je više hiljada zatočenika, uglavnom Bošnjaka i Hrvata. Istovremeno je bilo zatočeno i do 1.500 ljudi. (Brđanin, str. 272), (Karadžić, tom II, str. 718), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 218), (Mladić, tom II, str. 667)

Srpske snage ubile su najmanje 190 muškaraca – Bošnjaka – u prostoriji 3 u "Keratermu" 24. i 25. jula 1992. ili približno tih datuma. (Karadžić, tom II, str. 728), (Mladić, tom II, str. 589–590), (Stakić, str. 62–63), (Sikirica i ostali, str. 29), (Stakić, str. 61), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 215–216)

Konstatovano je da su 25. jula 1992., ili oko tog datuma, stražari, pripadnici policije i vojske natjerali zatočenike u logoru "Keraterm" da utovare leševe u kamion i da ih istovare iz njega, očiste prostoriju broj 3 i prostor oko nje na kojem su zatočenici bili ubijeni. (Mladić, tom II, str. 743), (Sikirica i ostali, str. 30), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 215–216)

Zatočenici u logoru "Keraterm" bili su podvrgnuti užasnom zlostavljanju. Veliki broj njih je svakodnevno premlaćivan i danju i noću, a premlaćivanja su vršili stražari i drugi koji su ulazili u logor. Neki od prozvanih se više nisu vratili, a oni koji jesu, bili su u modricama. (Stakić, str. 73), (Brđanin, str. 273), (Banović, str. 10–11), (Sikirica i ostali, str. 6), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 216), (Karadžić, tom II, str. 724), (Mladić, tom II, str. 652)

Ubijeno je nekoliko osoba u "Keratermu", neke od njih su na smrt premlaćene. (Sikirica i ostali, str. 6), (Banović, str. 11), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 216), (Karadžić, tom II, str. 724), (Mladić, tom II, str. 618)

U logoru "Keraterm" su konstatovana silovanja. (Stakić, str. 74), (Brđanin, str. 184), (Kvočka i ostali, str. 35), (Sikirica i ostali, str. 28), (Karadžić, tom II, str. 724), (Mladić, tom II, str. 652)

Pretresno vijeće se uvjerilo da su 5. augusta 1992. zatočenici iz logora "Keraterm" i "Omarska" ukrcani u autobuse koji su krenuli prema Sanskom Mostu. Iz "Keraterma" je prozvano najmanje 120 ljudi. Putem su nekolicinu njih ubili nepoznati bosanski Srbi, a konstatovano je da ih je najmanje 126 ubijeno. Nekoliko leševa je pronađeno na području mjesta zvano Hrastova Glavica. (Brđanin, str. 169), (Stakić, str. 63–64), (Mladić, tom II, str. 604–605), (Karadžić, tom II, str. 713)

U domu Miska Glava bio je logor čije osoblje su bili pripadnici TO-a* gdje je bilo zatvoreno približno 114 Bošnjaka koje su srpski vojnici premlaćivali, nakon čega su prebačeni na stadion u Ljubiji. (Brđanin, str. 274–275), (Stakić, str. 76), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 218), (Karadžić, tom II, str. 749), (Mladić, tom II, str. 703–704)

*Teritorijalna odbrana

U kasarni JNA u Prijedoru bilo je zatočeno najmanje 30 muškaraca Bošnjaka, a zatočenike su čuvali srpski vojnici. (Brđanin, str. 275)

Pogledati isječak sa svjedočenjem Nermina Karagića iz videomaterijala o domu Miska Glavica.

Grupa 2: Omarska

Logor "Omarska" je otvoren krajem maja i početkom augusta 1992., nakon što su ga obišli strani novinari. (Brđanin, str. 166–167), (Stakić, str. 50–53), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 192)

Logor "Omarska" se sastojao od upravne i zgrade hangara, te dvije manje zgrade nazvane "bijela kuća" i "crvena kuća". U prva tri objekta bili su smješteni zatočenici, kao i na betonskoj podlozi zvanoj "pista". (Željko Mejakić i ostali, str. 74)

Zatočenike su čuvali policija i vojska. (Stakić, str. 51), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 218)

U ljeto 1992. godine u "Omarskoj" je bilo oko 3.000 zatočenika, uglavnom muškaraca Bošnjaka, a među zatočenim je bilo najmanje 30 žena. (Brđanin, str. 270), (Krajišnik, str. 184–185), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 194), (Karadžić, tom II, str. 699), (Mladić, tom II, str. 742), (Željko Mejakić i ostali, str. 74)

Mnoga ubistva i premlaćivanja u logoru "Omarska" izvršena su u objektu poznatom pod nazivom "bijela kuća". (Brđanin, str. 166), (Stakić, str. 72), (Tadić, str. 14–15), (Krajišnik, str. 184–185), (Mladić, tom II, str. 742)

U logoru "Omarska" je 20. jula 1992., ili približno tog datuma, ubijeno najmanje 150 ljudi koji su dovedeni sa područja Brda. (Stakić, str. 63), (Karadžić, tom II, str. 713), (Mladić, tom II, str. 608), (Kvočka i ostali, str. 31)

U jednom incidentu u julu 1992. logorski stražari tokom noći pogubili su 18 osoba. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 216)

U "Omarskoj" su zatočenike sistematski tukli prilikom dolaska u logor, a premlaćivanja su se vršila predmetima svim vrsta, danju i noću. Tukli su i zatočene žene, dok su u nekim slučajevima premlaćivanja bila tako teška da su im posljedice bile teške povrede, trajno unakaženje ili smrt. (Brđanin, str. 271–272), (Kvočka i ostali, str. 17), (Stakić, str. 52), (Krajišnik, str. 184–185), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 216), (Mladić, tom II, str. 600–601)

Slučajevi seksualnog zlostavljanja i silovanja u logoru "Omarska" bili su česti. (Brđanin, str. 185), (Kvočka i ostali, str. 34), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 195), (Karadžić, tom II, str. 710)

Krajem jula 1992. iz logora "Omarska" izvedene su najmanje 44 osobe, kojima je rečeno da idu ka Bosanskoj Krupi na razmjenu, te su ukrcane u autobus. Njihova tijela su kasnije ekshumirana iz jame Lisac. (Stakić, str. 63), (Karadžić, tom II, str. 709)

Tri zatočenika, nakon što su u augustu 1992. godine prevezena iz logora "Omarska" u Prijedoru u logor "Manjača", umrla su od gušenja kada je uključeno grijanje, a zatočenici su morali provesti noć u autobusu. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 199)

Prve grupe zatočenika u "Omarsku" su dovedene u noći 27. i 28. maja 1992., dok su posljednji zatočenici iz logora odvedeni oko 21. augusta 1992. godine. (Željko Mejakić i ostali, str. 71–72)

Prvo masovno odvođenje logoraša iz "Omarske" dogodilo se početkom augusta 1992., kada je veliki broj zatočenika iz tog logora odveden u logore "Trnopolje" i "Manjača". (Željko Mejakić i ostali, str. 72–73)

Uvjeti u logoru "Omarska" bili su surovi i degradirajući, a neki od zatočenika oskudnu hranu nisu dobijali danima. (Željko Mejakić i ostali, str. 76, 79, 81)

Zatočenici logora "Omarska" bili su podvrgnuti svakodnevnim isljeđivanjima, te su tom prilikom premlaćivani i neki od njih su ubijeni, a često su premlaćivani i prilikom odlaska na ručak. (Željko Mejakić i ostali, str. 83, 85–87)

Prva premlaćivanja su konstatirana krajem maja 1992., kada su zatočenici pretučeni u špaliru, te u restoranu i prilikom povratka iz njega, a premlaćivanja su konstatirana i tokom juna i jula 1992. (Željko Mejakić i ostali, str. 109, 111, 115–120, 125–126)

Pored fizičkog, zatočenici su bili izloženi i psihičkom zlostavljanju, a svakodnevna premlaćivanja uzrokovala su smrt najmanje 100 zatočenika. (Željko Mejakić i ostali, str. 87–89)

Neki od zatočenika su tokom juna 1992. preminuli nakon premlaćivanja, a neki su usmrćeni hicima iz vatrenog oružja. (Željko Mejakić i ostali, str. 93–99)

Ubistva zatočenika su se nastavila u julu 1992. (Željko Mejakić i ostali, str. 99–101, 104–105)

Neki od zatočenika su odvedeni iz "Omarske" krajem jula 1992., od kada im se gubi svaki trag. (Željko Mejakić i ostali, str. 102–103, 105)

Krajem jula 1992. iz vatrenog oružja ubijen je veći broj neidentificiranih zatočenika, među kojima i najmanje 50 zarobljenih mještana sela Hambarine. (Željko Mejakić i ostali, str. 106, 124)

Pojedini zatočenici preminuli su usljed nedostatka lijekova i nemogućnosti liječenja. (Željko Mejakić i ostali, str. 108)

U "Omarskoj" su konstatirana silovanja i drugi oblici seksualnog zlostavljanja nad zatočenicama. (Željko Mejakić i ostali, str. 121–123)

Policijske snage su 6. augusta 1992. obezbjeđivale transport od oko 1.000 zatvorenika civila bošnjačke i hrvatske nacionalnosti od logora "Omarska" do logora "Manjača", kojom prilikom su mučili, premlaćivali i psihički zlostavljali zatočenike u autobusima i van njih. (Darko Mrđa i ostali, para. 309, 317, 327–341, str. 6, 83, 84, 86–89), (Milan Gavrilović, para. 80–82, 85, str. 4–5, 27, 28)

Pogledati isječak iz videomaterijala o logoru "Omarska" Nihada Hadžića. Posebno obratiti pažnju na originalne snimke iz logora koje su napravile TV ekipe tokom augusta 1992. godine.

Grupa 3: Trnopolje

Logor "Trnopolje" funkcionisao je najmanje od 26. maja 1992. do kraja septembra 1992., premda su neki ljudi u njemu ostali i duže. U jednom trenutku u logoru je bilo približno 8.000 zatočenika, a do kraja augusta 1992. bilo je zatočeno do 4.000 ljudi. Zatočenici su bili civili, Bošnjaci i bosanski Hrvati, uključujući žene i djecu. (Mladić, tom II, str. 700), (Karadžić, tom II, str. 732), (Mladić, tom II, str. 700)

Poslije napada bosanskih Srba na Kozarac, krajem maja 1992. godine, stanovnici tog mjesta, uglavnom žene i djeca, sa samo nekoliko vojno sposobnih muškaraca, dovedeni su u "Trnopolje". (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 200)

Utvrđeno je da je u logoru "Trnopolje" bilo ubistava, iako manjeg broja u odnosu na "Keraterm" i "Omarsku", da je veliki broj zatočenika umro od posljedica batinanja nakon što su ih stražari premlatili, kao i da je najmanje 20 zatočenika izvedeno iz logora i ubijeno. (Brđanin, str. 68), (Stakić, str. 70), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 203), (Karadžić, tom II, str. 737–738), (Mladić, tom II, str. 614)

Zatočenici su morali kopati grobove i pokopavati tijela ubijenih u i oko logora u periodu od maja do oktobra 1992. (Brđanin, str. 184), (Mladić, tom II, str. 742)

Premlašćivanja u logoru su vršili stražari, a zatočenike su tukli i ljudi izvana koji su dolazili u logor, a stražari nisu činili ništa da ih u tome spriječe. (Brđanin, str. 274), (Kvočka i ostali, str. 188), (Stakić, str. 75), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 202), (Mladić, tom II, str. 701)

Utvrđeno je da je u logoru "Trnopolje" bilo silovanja, a vojnici su jedne prilike izveli maloljetne djevojke i silovali ih u kamionu na putu za Kozarac. (Stakić, str. 76), (Brđanin, str. 184–185), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 219), (Mladić, tom II, str. 701)

Zaključeno je da su snage bosanskih Srba držale u zatočenju nesrpske civile, uključujući žene i jednog maloljetnika u zgradi SJB-a Prijedor, približno od 26. maja do 24. juna 1992., a zatočenici su teško premlašćivani i držani u lošim uslovima prije prebacivanja u druge logore. (Karadžić, tom II, str. 699), (Brđanin, str. 275), (Stakić, str. 61)

Pogledati isječak iz videomaterijala o logoru "Trnopolje" u kojem govore Nermina Alukić, Suada Elezović i Mejra Dautović. Posebno obratiti pažnju na originalne snimke iz logora koje su snimile TV ekipe tokom augusta 1992. godine.

Grupa 4: Manjača

Vlasti bosanskih Srba su sredinom maja 1992. osnovale logor na planini Manjača nedaleko od Banje Luke, u kojem su držani gotovo isključivo civili Bošnjaci i Hrvati, uglavnom sa područja Kozarca i Sanske doline. Logor je vodila vojska, a zatočenike većinom dovodila policija. (Brđanin, str. 165), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 60–61)

Od 3. juna do 18. decembra 1992. stražari u logoru "Manjača" bili su pripadnici VRS-a i SJB-a* (Mladić, tom I, str. 192–193)

*Vojska Republike Srpske

*Stanica javne bezbjednosti

U jednom trenutku, na "Manjači" je bilo zatočeno približno 3.640 muškaraca, a većina su bili civili koji nikad nisu učestvovali ni u kakvim borbama. (Brđanin, str. 252), (Krajišnik, str. 144), (Karadžić, tom II, str. 557–558), (Mladić, tom I, str. 208)

Zatočenici su od trenutka dolaska u "Manjaču" bili redovno premlaćivani tokom saslušanja u spavaonicama i samicama gdje su ih udarali pendrecima, drvenim motkama, kundacima pušaka i električnim kablovima. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 65, 66), (Karadžić, tom II, str. 566, 567), (Mladić, tom I, str. 232–234)

Više zatočenika je od juna do novembra 1992. u logoru "Manjača" umrlo od posljedica batinanja ili sporadičnih ubistava. (Brđanin, str. 165), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 65., 66), (Karadžić, tom II, str. 580), (Mladić, tom I, str. 192, 193)

Veliki broj zatočenika je u junu 1992. na "Manjaču" dovezen iz Ključa, a više stotina osoba je premješteno iz zatvora u Staroj Gradišci u Hrvatskoj. (Karadžić, tom II, str. 559, 560)

Autobusi s otprilike 150 zatočenika iz Osnovne škole "Hasan Kikić" u Sanskom Mostu 6. juna 1992. stigli su u logor "Manjača", gdje su ih po dolasku policajci iz Sanskog Mosta pretukli, a kasnije i ubili najmanje šest zatvorenika. (Brđanin, str. 168, 169), (Karadžić, tom II, str. 574), (Mladić, tom I, str. 177)

U logor "Manjača" je 7. jula 1992. iz "Betonirke", u zaključanim prikolicama, stigla grupa od otprilike 64 zatočenika, a zbog vrućine, skućenog prostora i višesatne vožnje više od 20 zatvorenika je preminulo. (Brđanin, str. 168, 169), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 73), (Karadžić, tom II, str. 577), (Mladić, tom I, str. 182)

Srpske snage su 6. augusta 1992. iz grupe zatočenika koja je iz "Omarske" stigla pred kapiju "Manjače" odvojile najmanje osmoricu ili devetoricu Bošnjaka i Hrvata i ubile ih. (Karadžić, tom II, str. 578)

Polijske snage su 6. augusta 1992. obezbjeđivale transport od oko 1.000 zatvorenika civila bošnjačke i hrvatske nacionalnosti od logora "Omarska" do logora "Manjača", kojom prilikom su mučili, premlaćivali i psihički zlostavljali zatočenike u autobusima i van njih. (Darko Mrđa i ostali, para. 309, 317, 327–341, str. 6, 83, 84, 86–89), (Milan Gavrilović, para. 80–82, 85, str. 4–5, 27, 28)

Zatvorenici su bili prisiljeni da provedu noć ispred logora u autobusima, jer im odgovorni u "Manjači" nisu dozvolili da uđu u logor, te su čekali da budu prozvani i pregledani od strane ljekara prije nego budu primljeni u logor. (Darko Mrđa i ostali, para. 352, str. 91)

Pred "Manjačom" su zatočenici izvođeni iz autobusa i premlaćivani, te su neki od njih preminuli. (Darko Mrđa i ostali, para. 356–378, str. 7, 92–96)

Jednom zatočeniku je, prije nego što je bio pretučen i ubijen, naredeno da zadavi drugog, što je i uradio. (Darko Mrđa i ostali, para. 382–426, str. 7, 97–105)

Nekoliko zatočenika koji su izvedeni iz autobusa ubijeno je i njihova tijela su bačena u Vrbas na lokalitetu Karanovac kod Banje Luke. (Darko Mrđa, para. 427–436, 444–456, 469, 519–522, str. 7, 105–107, 108–110, 112, 122)

Neki od pripadnika Hrvatskih obrambenih snaga (HOS) zarobljeni su na području Bijelog Brda početkom septembra 1992., te odvedeni na igralište u Srbac, gdje su ih fizički i verbalno zlostavljali stanovnišvo i pripadnici Vojske Republike Srpske, te su prebačeni u "Manjaču". (Dane Lukajić – presuda Županijskog suda u Zagrebu, str. 25)

Po dolasku u "Manjaču" zarobljenici su morali proći kroz špalir čuvara u logoru koji su ih udarali, a potom su teško fizički zlostavljani u prostorijama u kojima su bili smješteni i van njih. (Dane Lukajić – presuda Županijskog suda u Zagrebu, str. 1–2, 26)

Zarobljenici su od sredine juna do kraja jula 1992. prilikom ispitivanja u više navrata pretučeni palicama. (Dane Lukajić – presuda Županijskog suda u Zagrebu, str. 1–2, 26–27)

Prije dovođenja u "Manjaču" zarobljenici su bili zatvoreni u drugim mjestima. (Dane Lukajić – presuda Županijskog suda u Zagrebu, str. 25–27)

Premlaćivanja su zatočenicima ostavila zdravstvene posljedice. (Dane Lukajić – presuda Županijskog suda u Zagrebu, str. 28)

Zatočenike na "Manjači" stražari su prisiljavali da obavljaju teške fizičke poslove. (Brđanin, str. 289), (Karadžić, tom II, str. 565), (Mladić, tom I, str. 248)

Logor "Manjača" zatvoren je tek 16. decembra 1992. Neki zatočenici su pod pokroviteljstvom Crvenog krsta prebačeni u Hrvatsku, neki premješteni u logor "Batković" u Bijeljini, a neki su pušteni na slobodu. (Krajišnik, str. 147), (Karadžić, tom II, str. 572, 573), (Mladić, tom I, str. 210)

Pogledati isječak iz videomaterijala o logoru “Manjača” i svjedočenja Mehmeda Begića i Sadmira Alibegovića. Posebno obratiti pažnju na originalne snimke iz logora koje su snimile TV ekipe tokom augusta 1992. godine.

U nastavku aktivnosti svaka grupa treba predstaviti rezultate svoje analize. Učenici i nastavnik zapisuju ključne pojmove na tabli radi poređenja.

U završnom dijelu časa od ključnih pojmova trebalo bi izdvojiti one koji se dovode u vezu s ugrožavanjem ličnih sloboda ljudi te odgovoriti na ključno pitanje: Na koji način su ugrožavane ljudske slobode tokom ratnih sukoba na prostoru Prijedorsko-banjalučke regije?

Učenici trebaju dati svoje mišljenje o tome kako su se osjećali dok su iščitavali dokumente i gledali svjedočenja preživjelih logoraša, te zajednički mogu diskutirati o sljedećim pitanjima:

1. Zašto su njihova svjedočenja bitna?
2. U kojoj mjeri su njihova svjedočenja bila značajna za presude sudova?
3. Zašto je važno da učimo o ovim temama?

Aktivnost 4: PREŽIVJELI SMRT

Ključno pitanje:	Zbog čega lične priče i svjedočenja približavaju događaje i ratne zločine?
Trajanje:	45 minuta

Učenici će tokom ove aktivnosti imati priliku pogledati nekoliko svjedočenja pojedinaca koji su preživjeli masovna strijeljanja i pogubljenja na prostoru Prijedorsko-banjalučke regije. Nastavnik će na početku aktivnosti razgovarati sa učenicima o temi ličnih svjedočenja i zašto su ona bitna, kakav utisak ostavljaju, šta prenose i sl. Učenici će zatim pogledati sljedeća videosvjedočenja:

1. Svjedočenje Seada Sušića iz Čarakova
2. Svjedočenje Nermina Karagića iz Ljubije
3. Svjedočenje Zijada Bačića iz Zecova
4. Svjedočenje Senada Zeca iz Kotor-Varoši
5. Svjedočenje Hasiba Vranevića iz Bosanskog Novog
6. Svjedočenje Fehima Gunića iz Banja Luke

Nakon gledanja videomaterijala učenici trebaju zapisati šta je na njih ostavilo najveći dojam, koji im je dio svjedočenja bio najupečatljiviji i kakve emocije su se javile tokom gledanja videa.

Nakon što svi iznesu svoje refleksije, nastavnik će u svrhu zaključne diskusije postaviti sljedeća pitanja:

1. Zašto su njihova svjedočenja bitna?
2. U kojoj mjeri su njihova svjedočenja bila značajna za presude Međunarodnog krivičnog suda?
3. Zašto je važno da učimo o ovim temama?

Aktivnost 5: PRESUDE I KAZNE

Ključno pitanje:	Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine? Zbog čega su važne kazne?

Plan aktivnosti: Projektni istraživački zadatak.

U grupama koje odredi nastavnik, učenici trebaju napraviti projektno istraživanje i prirediti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u izvorima baze potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za šta su osuđeni i kolika im je kazna određena.

Činjenice koje je Međunarodni sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) utvrdio za Prijedorsko-banjalučku regiju utvrđene su u 12 presuda, što je najveći broj predmeta koji tretiraju pojedine regije. Svih 12 presuda obuhvataju grad Prijedor i ovo područje je najviše tretirano u Haškom tribunalu.

U presudama Dušku Tadiću, Mići Stanišiću i Stojanu Župljaninu, Milomiru Stakiću, Dušku Sikirici i ostalima (Sikirica, Damir Došen i Dragan Kolundžija), Biljani Plavšić, Darku Mrđi, Ratku Mladiću, Miroslavu Kvočki i ostalima (Kvočka, Dragoljub Prcać, Milojica Kos, Mlađo Radić i Zoran Žigić), Momčilu Krajišniku, Radovanu Karadžiću, Radoslavu Brđaninu i Predragu Banoviću, nađene su utvrđene činjenice za ovu regiju.

Činjenice o počinjenim zločinima koje je Sud Bosne i Hercegovine utvrdio na području ove regije pronađene su u pravosnažnim presudama Dušanu Fuštaru, Mići Jurišiću, Sretku Paviću, Bori Milojici i Želislavu Riviću, Sabahudinu

Kajdiću, Dragoji Zmijančju, Milanu Gavriloviću, Damiru Ivankoviću, Ljubiši Četiću, Gordanu Đuriću, Radetu Macuri, Marku Škrobiću, Bosiljku i Ostoji Markoviću, Ljubiši Vranješju i Mladenu Miliću, Miloradu Radakoviću i Goranu Pejiću, zatim u predmetima Željko Mejakić i ostali, Darko Mrđa i ostali, Dragomir Soldat i ostali, Rade Vlasenko i ostali, Saša Zečević i ostali, Zoran Babić i ostali, Dušan Milunić i ostali, Mitar Vlasenko i ostali, Stojan Kenjalo i ostali, Ranko Balaban i ostali, Fikret Planinčić i ostali te Savo Tepić i ostali.

Za utvrđivanje činjenica o počinjenim zločinima u Prijedorsko-banjalučkoj regiji analizirano je ukupno 39 pravosnažnih presuda koje su nam bile dostupne, od kojih je Vrhovni sud Republike Srpske izrekao presude u četiri predmeta nakon ukidanja prvostepenih presuda u činjeničnom dijelu, jednu Okružni sud u Prijedoru, a ostale Okružni sud u Banjoj Luci. Sve presude su donesene od 2003. do polovine 2024. godine.

Pravosuđe u Hrvatskoj donijelo je pravosnažnu presudu za zločine počinjene na području Banje Luke. Županijski sud u Zagrebu je u dva predmeta donio oslobađajuće presude za zločine u Mrkonjić-Gradu 1995., ali u njima nije utvrdio status žrtava, da li su civili ili ne, niti kako je došlo do njihovog stradanja, pa je ostalo neutvrđeno da li se uopće radi o ratnom zločinu, zbog čega nisu ušle u sastav baze.

Pravosuđe je Srbiji je donijelo dvije pravosnažne presude za zločine u ovoj regiji u kojima su počinio bili pripadnici srpskih policijskih i vojnih formacija, a žrtve civili bošnjačke i hrvatske nacionalnosti.

Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka.

Nakon prezentacija nastavnik i učenici zajednički upoređuju prezentirane informacije te utvrđuju eventualne sličnosti, razlike i međusobnu povezanost. Nastavnik sintetizira rezultate te učenicima postavlja ključna pitanja, na koja odgovaraju kroz raspravu koristeći se argumentima iz istraživanja.

SARAJEVSKA REGIJA

NASLOV	Zločini počinjeni na prostoru Sarajevske regije
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Ratni zločini, stradanje civilnog stanovništva, zatočenja, progon, srpske vojne snage, granatiranje, snajperska dejstva, stradanja djece, svakodnevni život pod opsadom
KLJUČNA PITANJA	Koje su sudski utvrđene činjenice o zločinima počinjenim na prostoru Sarajeva? Postoje li sličnosti u vršenju zločina i u čemu se one ogledaju? U čemu se ogleda značaj sudskih presuda koje se odnose na spomenute općine?
CILJEVI	Upoznavanje sa zločinima počinjenim na prostoru Sarajevske regije u periodu od 1992. do 1995. godine, koji su bili tretirani sudskim presudama Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), domaćih i regionalnih sudova. Upoznavanje sa načinom života stanovništva pod opsadom i zločinima koji su se nad njima vršili. Analiziranje zločina počinjenih od 1992. do 1995. godine na osnovu dijelova svjedočenja žrtava opisanih u presudama MKSJ-a i ostalih sudova te iznošenje vlastitih zaključaka naspram zaključaka iznesenih u presudama. Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima. Ukazivanje na značaj sudskih postupaka i sudskih presuda za počinjene zločine. Ukazivanje na značaj slobode kao osnovnog ljudskog prava i njenog kršenja i ugrožavanja. Ukazivanje na značaj mira spram rata i svega što rat donosi.

ISHODI UČENJA	Učenici će: • Navesti ključne događaje koristeći bazu podataka kao izvor informacija. • Interpretirati događaje koristeći informacije iz ličnih svjedočenja, analizirajući ih i odgovarajući na pitanja. • Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato. • Utvrditi uzročno-posljedične veze među događajima. • Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora. • Sagledati posljedice ratnih dešavanja i ratnih zločina. • Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama. • Razvijati komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući na taj način toleranciju i međusobno poštovanje. • Razvijati vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.
IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica, tekstovi i videomaterijali iz baze BIRN-a BiH
REFLEKSIJA I EVALUACIJA	Nastavnik će nastaviti sa zaključcima diskusije i otvoriti prostor za refleksije i dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Učenici na kraju moraju odgovoriti na pitanje: Šta sam novo naučio/la? Zbog čega je to meni važno?

Aktivnost 1: ZVUK I SLIKA OPSADE

Ključno pitanje:	Kako su se mogli osjećati građani Sarajeva tokom opsade?

Trajanje:	15 minuta

Plan aktivnosti: Učenici će pogledati kratki video iz baze (prve dvije minute videa), obraćajući pažnju na slike i zvukove. Učenici trebaju individualno napisati na papir pojmove koje su primijetili tokom gledanja videomaterijala te opisati kako su se osjećali gledajući i slušajući videosnimke.

Učenici će prezentirati svoje zabilješke s ostatkom razreda, a nastavnik će zapisati ključne pojmove na tabli. Zapisani ključni pojmovi bit će osnova za razgovor o ključnom pitanju: kako su se mogli osjećati građani Sarajeva tokom opsade koja je trajala 1.425 dana.

Aktivnost 2: CRTANJE LINIJA OPSADE

Ključno pitanje:	Kako je izgledala opsada Sarajeva? Šta je to značilo za građane Sarajeva u smislu ograničavanja slobode kretanja?

Trajanje:	45 minuta

Plan aktivnosti: Na osnovu teksta koji opisuje uspostavljene linije opsade i geografske karte učenici trebaju identificirati lokacije u Sarajevu gdje je bila linija opsade i odbrane Sarajeva. Aktivnost se može realizirati u grupama da svaka grupa dobije jedan dio grada (istočni, zapadni, sjeverni i južni), ili u parovima. Svaka grupa ili par predstavlja svoj dio analize, te zajednički, uz pomoć nastavnika, ucrtavaju lokacije na kartu izrađujući na taj način kartu opsade.

U završnom dijelu učenici zajedno s nastavnikom nastoje odgovoriti na pitanje šta znači biti u okruženju? Šta znači ograničenje slobode kretanja i stalna ugroženost pod vojnim dejstvima?

Dijelovi grada obrađeni u ovom segmentu obuhvataju dijelove općina Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad i dio općine Vogošća (odnosno

dijelove grada koji su se nalazili pod opsadom, kao i dijelove općine Ilidža, naselja Hrasnica, Sokolović-Kolonija i Butmir) – koji su bili van obruča, a su, kao i ostatak grada, bili pod artiljerijskom paljbom.

Zona odgovornosti VRS-a obuhvatala je južni dio Sarajeva, uključujući naselja Lukavica, Vraca, Grbavica, dijelove Dobrinje, Zlatište i područje do planine Trebević, brda južno i jugozapadno od Sarajeva, područje Rajlovca na sjeverozapadu Sarajeva prema Mrkovićima, uključujući Špicastu stijenu sjeveroistočno od Sarajeva i područje Pala. (Milošević, str. 39)

ABiH držala je istočni dio grada Sarajeva, uključujući gusto naseljene dijelove kao što su Stari Grad i Centar, jugozapadni dio Sarajeva, Hrasnicu, Sokolović-Koloniju, Butmir te brda na sjeveru grada. (Milošević, str. 40)

Dokazi pokazuju da je ABiH također kontrolisala nekoliko brda i uzvisina u blizini centralnih dijelova Sarajeva. (...) Međutim, većina tih brda ili uzvisina, naročito brda na liniji sukoba na jugu i jugoistoku, vidjela su se s teritorije koju je kontrolisao VRS. ABiH kontrolisala je veći dio područja Igmana na jugozapadu, koje se uzdiže iznad šireg područja Hrasnice. (Milošević, str. 44, 48)

Linija sukoba u gradu na području Marindvora išla je duž Miljacke, pri čemu su snage VRS-a držale područje Grbavice i položaje južno i istočno od ovog naselja (...) prostoru od Vrbanja mosta, duž Miljacke preko firme "Strojorad", stadiona Grbavica, Ozrenske i Milinkladske ulice do kasarne "Slaviša Vajner Čiča". (Karadžić, tom III, str. 1406–1407)

Položaji VRS-a su se nalazili i desno od Vrbanja mosta ka Jevrejskom groblju sve do podnožja Debelog brda. (Karadžić, tom III, str. 1407) Debelo brdo i Čolina kapa su brda koja se nalaze u podnožju planine Trebević i njih je kontrolisala ABiH, dok je VRS kontrolisao planinu Trebević i Vidikovac na vrhu ove planine, te područja južno od Debelog brda i brda Zlatište, koja se uzdižu iznad grada. (Milošević, str. 41)

U naselju Dobrinja jedna linija protezala se kroz Dobrinju V i Aerodromsko naselje, prema Sarajevskom aerodromu, a druga se nalazila u istočnom dijelu i protezala se od Dobrinje IV do zgrade "Oslobođenja". Najveći dio obližnjeg brda Mojnilo bio je pod kontrolom ABiH, dok je istočni dio ovog brda i područje koje se protezalo odatle do Vraca kontrolisao SRK. (Milošević, str. 42–43)

Nedžariće, koji se nalaze sjeverno od aerodroma, kontrolisao je VRS i to je naselje s tri strane graničilo s teritorijom pod kontrolom ABiH-a: Alipašinim Poljem, Mojmilom i Stupom. Brdo Stup, sjeverozapadno od Nedžarića, kontrolisala je ABiH, kao i Butmir i Kotorac, koji se nalaze južno od aerodromske piste. (Milošević, str. 43)

Ilidžu je držao VRS kao područje dalje prema sjeverozapadu, zatim područja Osijeka, Butila i Blažuja bila su također pod kontrolom VRS-a, kao i Lukavica, koja se nalazi pet ili šest kilometara istočno od Ilidže. Naselje Sokolović-Kolonijska, južno od Ilidže, bilo je pod kontrolom ABiH. (Milošević, str. 43–44)

Sjeverozapadno od Sarajeva, linija sukoba protezala se od rijeke Miljacke duž željezničke pruge prema sjeveru do kasarne Rajlovac, te je ABiH kontrolisala Brijesko brdo i brdo Sokolje, zatim brda Žuč i Hum, a Vogošću i područje zapadno i sjeverozapadno od linije sukoba je kontrolisao VRS, kao i padine Žuči prema Vogošći i Rajlovcu. (Milošević, str. 44–45)

Na sjeveroistoku Sarajeva naselje Sedrenik bilo je pod kontrolom ABiH, a linija sukoba se protezala preko više brda, između ostalog Špicaste stijene i Grdonja, koje je držao VRS, kao i područje Hreše. (Milošević, str. 47–48)

Aktivnost 3: ZLOČINI U SARAJEVSKOJ REGIJI

Ključno pitanje:	Koji su zločini počinjeni na prostoru sarajevske regije činjenično utvrđeni na osnovu presuda pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju i ostalim sudovima? Ko je za njih odgovoran?

Trajanje:	90 minuta

Plan aktivnosti: Učenici će biti podijeljeni u grupe. Svaka grupa će dobiti tekst koji se odnosi na određeni dio iz sarajevske regije (Sarajevo – kao cjelina, Novo Sarajevo, Novi Grad, Ilidža, Vogošća, Ilijaš, Trnovo, Pale, Sokolac, Hadžići). Za pojedinačne općine, grupe će se dodatno podijeliti u dva dijela. Jedna grupa će dobiti materijale iz presuda MKSJ-a, a druga grupa materijale iz presuda ostalih sudova. Učenici trebaju pročitati tekst i izdvojiti nabrojane zločine, vodeći računa o vremenskim odrednicama kada su počinjeni.

U narednom koraku svaka grupa će predstaviti rezultate svoje analize, uporediti koji su događaji okvalificirani pred MKSJ-om a koji na ostalim sudovima, nakon čega će se rezultati uporediti radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza među njima.

U završnom dijelu aktivnosti nastavnik će otvoriti raspravu o međusobnoj vezi događaja, kako prostornoj, tako i vremenskoj, njihovim posljedicama i značaju iz današnje perspektive. Učenici trebaju obratiti pažnju i nabrojati imena osoba na koje se odnose presude za navedene zločine te zajednički odgovoriti na pitanje zbog čega je važno sudsko utvrđivanje zločina?

Grupa 1a i 1b – Sarajevo i općina Centar

Grupa 1a

U Sarajevu je početkom aprila 1992. došlo do razmjene jake vatre u gradu i oko njega, a sredinom mjeseca otpočelo je granatiranje. (Karadžić, tom III, str. 1885) Zaključeno je kako je Sarajevsko-romanijski korpus (SRK) u suštini okružio Sarajevo i držao ga pod opsadom, te da je grad, kao takav, bio pod blokadom. (Karadžić, tom III, str. 1861) Humanitarna pomoć je morala da se šalje u grad i Ujedinjenim nacijama je za to bila potrebna dozvola bosanskih Srba, što pokazuje da je grad bio u okruženju, pod opsadom, te da je SRK imao kontrolu nad stanjem stvari. Da SRK nije bio opkolio grad i zaustavio njegovo snabdijevanje, ne bi ni postojala potreba za tunelom, kao ni za humanitarnom pomoći. (Karadžić, tom III, str. 1859)

Armija BiH bila je na području unutar linija sukoba, a vatreni položaji srpske vojske nalazili su se svuda oko Sarajeva koje je bilo u okruženju SRK-a i takva situacija je vladala tokom cijelog perioda na koji se odnosi optužnica. (Milošević, str. 48)

Civilno stanovništvo, s obzirom na operacije snaga SRK-a raspoređene oko grada, imalo je vrlo malo mogućnosti da bezbjedno napusti Sarajevo. (Karadžić, tom III, str. 1861)

Konstatovano je da su snage SRK-a izvršile terorisanje, napad na civile, ubistvo i nečovječna djela nad građanima Sarajeva. (Galić, str. 247)

Protiv civilnog stanovništva u dijelovima Sarajeva pod kontrolom ABiH sprovodila se kampanja snajperskog djelovanja i granatiranja i glavna svrha joj je bilo zastrašivanje. (Galić, str. 247)

Civili u dijelovima Sarajeva pod kontrolom ABiH, u periodu na koji se odnosi optužnica, bili su neselektivno i direktno napadani s teritorije pod kontrolom SRK-a. (Galić, str. 245)

Obrazac paljbe po Sarajevu bio je obrazac neselektivne i direktne paljbe s teritorija pod kontrolom SRK-a na civile u dijelovima Sarajeva pod kontrolom ABiH, a ne borbenih dejstava u kojima su civili bivali slučajno pogodeni. (Galić, str. 245)

Zaključak da su granatirani civili u Sarajevu, bilo putem hotimičnog gađanja, bilo putem neselektivnih i nesrazmjernih napada, dodatno potvrđuje činjenica da je veliki broj civila poginuo, ili ranjen, uslijed granatiranja koje je vršio SRK. (Karadžić, tom III, str. 1822–1823)

Iz dokaza se vidi da je SRK napadao civile, muškarce, žene, djecu i starije osobe i to posebno tokom civilnih aktivnosti ili na mjestima na kojima se očekivalo da će se oni zateći, pri čemu je taj obrazac ponašanja bio sličan po cijelom Sarajevu. (Galić, str. 246)

Veliki broj civila je ubijen, a na hiljade ih je ranjeno. (Mladić, tom II, str. 978)

Nijedan dio Sarajeva nije bio bezbjedan od granata, a snajpersko djelovanje bilo je rasprostranjeno po cijelom gradu. (Milošević, str. 299–301)

Dokazi pokazuju van svake razumne sumnje da to što su vojnici SRK-a namjerno gađali civile iz snajperskih pušaka je bila stalna pojava, dešavalo se gotovo svakodnevno i trajalo je bez jenjavanja tokom cijelog sukoba, a sarajevski civili su bili gađani dok su nosili vodu, hodali po gradu i koristili javni prevoz, posebno tramvaje. (Karadžić, tom 3, str. 1558)

U nekim slučajevima, civili su gađani u svojim domovima u vrijeme kad na tom području nije bilo borbi ili dok su šetali ili vozili bicikl po ulicama ili stajali u redu za humanitarnu pomoć. (Karadžić, tom III, str. 1893)

Tramvaji koji su gađani u gradu Sarajevu imali su civilni status i svi dokazi pokazuju da tramvaj nije podoban za vojnu upotrebu. (Milošević, str. 76)

Bolnice, klinike i ambulate su također bile meta snajperskog djelovanja i granatiranja. (Mladić, tom II, str. 979)

Svaki pojedinačni incident snajperskog djelovanja u kojem je neki civil bio meta snajperista SRK-a primjer je hotimične namjere snaga SRK-a da terorišu civilno stanovništvo u Sarajevu.* (Karadžić, tom III, str. 1882)

*u presudama se navodi da je u više od 30 incidenata utvrđeno da je snajperska vatra, između ostalog, otvarana sa nebodera u naselju Grbavica, Jevrejskog groblja, Vraca, Hrasnog Brda, Špicaste stijene, Baba stijene, Nedžarića te pravoslavne crkve u Dobrinji

Snage SRK-a su se namjerno služile terorom, kako da bi demoralisale civilno stanovništvo, zatim da bi izvršile odmazdu nakon ofanziva ABiH u gradu i drugdje, a željeli su da pokažu stanovnicima Sarajeva da nisu bezbjedni i da su bespomoćni. (Karadžić, tom III, str. 1882)

Napad na civilno stanovništvo u Sarajevu je bio kako rasprostranjen, tako i sistematski, iz razloga što su tokom više od tri godine, na različitim lokacijama, pripadnici SRK-a izvršili brojne radnje snajperskog djelovanja i granatiranja koje su prouzrokovale pogibiju i ranjavanje velikog broja civila. (Karadžić, tom III, str. 1886)

Konstatovano je i da je SRK itekako znao da aerodromsku pistu prelaze civili te su selektivno otvarali vatru na ljude koji su prelazili pistu. (Galić, str. 173)

Stanovnici Sarajeva su živjeli u veoma teškim uslovima usljed stalnog straha i nestašice osnovnih potrepština, kao što su hrana, voda, gas i struja, zbog čega su morali izlaziti i izlagati se snajperskom djelovanju i granatiranju. (Mladić, tom II, str. 979)

U stalnom strahu su živjeli i zbog toga da bi oni ili njihovi najbliži mogli biti pogođeni u snajperskoj ili artiljerijskoj vatri*, a taj stalni strah je neizbježno uzeo danak i doveo do značajnog stresa i traume po stanovništvo. (Mladić, tom II, str. 978–979)

*u presudama je konstatovano 18 incidenata granatiranja sa smrtnim posljedicama, ranjavanjima i materijalnom štetom, poput tržnice Markale u dva navrata, igrališta na Dobrinji, stradanje djece u naselju Alipašino Polje, stradanje građana u redu za hljeb u Ulici Vase Miskina

Konstatovano je da je SRK odgovoran za granatiranje civila i civilnih područja modifikovanim avionskim bombama* koje nisu bile podesne za gađanje konkretnih meta, već samo širih područja. (Milošević, str. 302), (Karadžić, tom III, str. 1770)

*u presudama je obrađeno 14 incidenata granatiranja aviobombama koje je 1995. ispalio VRS, a od čijeg dejstva je poginulo i ranjeno više građana, uz materijalnu štetu na kućama i zgradama.

Grupa 1b: Centar i Stari Grad

Na području naselja Dobrinja se 22. aprila 1992. desio mehanički kvar na transporteru koji je prevozio osam pripadnika Jugoslovenske narodne armije (JNA), a koje su zarobili pripadnici Teritorijalne odbrane i kombijem ih prevezli u Stanicu policije u Novom Gradu, a odatle pred Dom policije. (Dragan Vikić i ostali, para. 114, str. 48)

Za Sud je nesporno da je osam zarobljenih pripadnika JNA 22. aprila 1992. ubijeno u Velikom parku, kao i da su do sada pronađeni i identifikirani posmrtni ostaci samo dvije osobe. (Dragan Vikić i ostali, para. 186, str. 73)

Sredinom juna 1992. oko stotinu muškaraca Bošnjaka iz Nahoreva i Nahorevskih brda je okupljeno u zgradi mjesne zajednice, odakle su prevezeni u Psihijatrijsku bolnicu Jagomir i zatvoreni u više prostorija na spratu zgrade zvane "Paviljon", gdje su ih obezbjeđivali pripadnici policije i vojske. (drugostepena presuda Goran Sarić, para. 75–76, str. 4, 27–28)

Više od 200 staraca, žena i djece iz Nahoreva je okupljeno i prisilno transportirano do linije razdvajanja na teritoriju pod kontrolom Armije BiH, te su prisiljeni da ostave svu pokretnu i nepokretnu imovinu. (drugostepena presuda Goran Sarić, para. 75, str. 4, 27)

Grupa od oko 60 zatočenih Bošnjaka u "Paviljonu" je sprovedena do linije razdvajanja i upućena na teritoriju pod kontrolom Armije RBiH. (drugostepena presuda Goran Sarić, para. 91–100, str. 4–5, 32–35)

Više od 20 zatvorenih je izdvojeno i transportirano u logor "Bunker", gdje su ostali zatočeni duži vremenski period. (drugostepena presuda Goran Sarić, para. 112, str. 5, 39)

Nekoliko zatočenika je odvedeno iz Jagomira i likvidirano, a njihova tijela su ekshumirana na lokalitetu Lisičine Skakavac, općina Centar Sarajevo. (drugostepena presuda Goran Sarić, para. 132–133, 344, str. 5, 46, 99)

Neutvrđeni počinitelj ubio je civila srpske nacionalnosti krajem decembra 1992. na lokaciji Bostarića, u zoni razdvajanja sukobljenih strana u općini Stari Grad. (Ovo ubistvo je u presudi Kantonalnog suda jedino razmatrano u kontekstu krivičnog djela koje bi potpadalo pod kvalifikaciju ratnog zločina protiv civilnog stanovništva, dok su druga djela iz ove presude, kao i optužnice po kojoj je donesena, a među kojima se nalaze i ona koja su počinjena na lokalitetu Kazana, razmatrana u kontekstu krivičnog djela ubistva koje ne potpada pod kvalifikaciju ratnog zločina). (Samir Bejić, str. 1–2, 41–44)

Grupa 2a i 2b: Novo Sarajevo

Grupa 2a

Dijelovi općine Novo Sarajevo koji su se nalazili pod kontrolom VRS-a, odnosno Sarajevsko-romanijskog korpusa, su naselja Grbavica, Vraca, Kovačići i Miljevići.

Linija prema ABiH uspostavljena je na obali Miljacke, što je obuhvatalo most Bratstva i jedinstva i Vrbanja most, zapadno prema Hrasnom i istočno prema Skenderiji. Od Vrbanja mosta je išla ka Jevrejskom groblju sve do podnožja Debelog brda, zatim na dijelu brda Mojnilo, koje se protezalo do Vraca i spuštalo prema Lukavici, dok je od mosta Bratstva i jedinstva linija prema ABiH išla današnjom ulicom Topal Osman-paše, zgrade "Loris" i stadiona Grbavica te naselja Hrasno Brdo. (Karadžić, tom III, str. 898, 1407)

Srpske vlasti su 1992. godine u ovoj općini civile pretežno hrvatske i bošnjačke nacionalnosti držale zatočene u šest zatočeničkih centara.* (Krajišnik, str. 215)

*kasarna "Slaviša Vanjer Čiča", garaže i podrumi u Grbavici, prodavnica "Digitron-Buje", prostorije Mjesne zajednice "Vraca", Đački dom "Bane Šurbat", Policijska stanica "Vraca", zgrada "Šopinga" na Grbavici

Otprilike 280 ljudi koji su ranije bili zatočeni u Hadžićima dovezeno je 22. juna 1992. u četiri autobusa u kasarnu "Slaviša Vajner Čiča" u Lukavici gdje su udarani kundacima pušaka, policijskim palicama i raznim predmetima, pojedinci su prozivani i prebijani, a narednog dana ih je otprilike 233 vraćeno u autobuse i odvezeni su u zatvor "Kula". (Karadžić, tom II, str. 904–906)

Konstatovano je da su pojedinci, koji su bili zatočeni u kasarni nekoliko dana u junu 1992., premlaćivani, i da je skoro 50 zatočenika bilo prisiljeno da prolazi kroz špalir, te da su držani u lošim uslovima. (Karadžić, tom II, str. 907)

Bošnjaci i Hrvati tjerani su na prisilni rad, za šta su bili odgovorni komandiri vodova ili četa VRS-a u Novom Sarajevu, a što je podrazumijevalo kopanje rovova i nošenje municije. (Karadžić, tom II, str. 900–901), (Krajišnik, str. 293)

Imovina Bošnjaka i Hrvata oduzimana je i pljačkana u ovoj općini, a kuće su im proizvoljno pretresane, prilikom čega su oni premlaćivani, dok su neki istjerani iz svojih domova i primorani da se zbog zastrašivanja i prijetnji presele na drugu obalu Miljacke. (Krajišnik, str. 284, 294), (Karadžić, tom II, str. 901, 907)

Grupa 2b

Nesporno je utvrđeno da su policijske snage Srpske Republike BiH, potpomognute vojnim i paravojnim formacijama, 5. aprila 1992. napale Centar za obrazovanje kadrova Ministarstva unutrašnjih poslova R BiH na Vracama, ali da se ovi događaji ne mogu podvesti ni pod minimum definicije oružanog sukoba. (Momčilo Mandić, str. 125, u vezi sa str. 2 i 126)

Po ocjeni Vijeća, događaji na Vracama predstavljaju dio procesa unutrašnjih nemira i međunacionalnih tenzija, a Vijeće je prihvatilo kao dokazanu činjenicu utvrđenu pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) da je oružani sukob izbio nakon što je Evropska zajednica 6. aprila 1992. priznala BiH kao suverenu državu. (*Nasuprot ovome, u predmetu "Džananović i Gadžo", Vijeće Državnog suda utvrdilo je da je oružani sukob u Sarajevu počeo 5. aprila 1992.), (Momčilo Mandić, str. 125)

Rukovodno i nastavno osoblje Centra bilo je naoružano te su aktivno učestvovali u sukobu, što potvrđuje činjenica da su dvojica specijalaca poginula. (Momčilo Mandić, str. 125–126)

Rukovodni kadar Centra bošnjačke i hrvatske nacionalnosti odveden je u policijsku stanicu na Palama, gdje su ispitivani, nakon čega su prebačeni i zatvoreni u fiskulturnu salu na Palama, gdje su fizički zlostavljani i maltretirani sve do 10. aprila 1992., kada su razmijenjeni i vraćeni u Sarajevo. (Momčilo Mandić, str. 120, u vezi sa str. 2)

Od maja 1992. pa sve do sredine decembra 1995. postojao je širok i sistematičan napad vojnih, paravojnih i policijskih snaga tzv. Srpske Republike BiH, a potom Republike Srpske, koji je bio isključivo usmjeren protiv civilnog bošnjačkog, odnosno nesrpskog stanovništva. (Saša Baričanić, para. 129, str. 3, 27), (Veselin Vlahović, para. 92, str. 6, 66), (Zoran Dragičević, para. 45, str. 4, 21)

Širok i sistematičan napad vojnih, paravojnih i policijskih snaga takozvane Srpske Republike BiH obuhvatio je područje grada Sarajeva, ali i njegove bliže okoline, a nesrpsko civilno stanovništvo naselja Grbavica, Vraca i Kovačići bilo je podvrgnuto ubistvima, silovanjima, oduzimanju lične imovine, ograničenju kretanja, protivpravnom zatvaranju i držanju u nečovječnim uslovima. (Saša Baričanić, para. 137–138, str. 29), (Veselin Vlahović, para. 115–116, str. 71–72)

Napad na Grbavicu počeo je 2. maja 1992. dolaskom srpske vojske i paravojske, kada je nesrpsko stanovništvo ovog naselja odstranjeno iz društvenog i profesionalnog života zajednice, a sloboda kretanja im je bila drastično ograničena. (Zoran Dragičević, para. 49, str. 4, 21–22)

Civili su bili predmetom napada u vrijeme kada su boravili u svojim kućama ili na drugim mjestima, pri čemu nisu učestvovali u borbama, neprijateljstvima, nisu bili naoružani, niti su djelovali u okviru bilo kojeg borbenog konteksta. (Veselin Vlahović, para. 128, str. 74)

Tokom maja 1992. civili su ubijani, mučeni, silovani, pretučeni, pljačkani i na drugi način se prema njima nečovječno postupalo. (Veselin Vlahović, para. 161–396, str. 82–163), (Zoran Dragičević, para. 104–113, str. 33–34)

Nečovječno postupanje prema civilima nastavilo se tokom ljeta 1992. u ovim naseljima, a od njih se najčešće oduzima novac, nakit i vozila. (Vlahović, para. 161–915, str. 82–311), (Zoran Dragičević, para. 133–149, str. 38–42)

Dio njih je dovođen, držan, premlaćivan i na druge načine mučen u prostorijama preduzeća "Digitron Buje" na Grbavici. (Veselin Vlahović, para. 173–826, str. 86–286), (Zoran Dragičević, para. 116–149, str. 35–42)

Desetine civila su ubijene i odvedene iz svojih domova tokom nekoliko mjeseci, a za nekima od njih se i dalje traga. (Veselin Vlahović, para. 326–909, 919–922, str. 141–309, 312–313)

Lokalitet Petrovačke krivine na Miljevićima na Trebeviću specifično je stratište na kojem je ekshumiran veliki broj žrtava sa Grbavice, Vraca i Kovačića. (Veselin Vlahović, para. 58, str. 57)

Pet civila je odvedeno iz njihovog stana u naselju Grbavica sredinom jula 1992., od koji je troje ubijeno na nepoznatoj lokaciji, dok su preostale dvije žene u više navrata silovane. (Saša Baričanin, para. 201–210, str. 3–4, 41–42), (Veselin Vlahović, para. 840–860, str. 36–37, 290–296)

Veći broj žena je u nekoliko mjeseci silovan, neke od njih višestruko. (Veselin Vlahović, para. 197–723, str. 94–255, 301–306, para. 198–715, 877–895)

Silovanja su vršena uglavnom u stanovima oštećenih. Neke od njih su nakon toga i opljačkane, a neke odvođene u stan na Vracama. (Veselin Vlahović, para. 61, str. 57)

Neke od preživjelih su višestruko silovane u garažama u prizemlju “Šopinga”. (Veselin Vlahović, para. 292–312, str. 130–137)

Silovanja na Grbavici su konstatirana i u julu 1993. (Zoran Dragičević, para. 156–168, str. 43–45)

Žrtve su odvođene u ropstvo. (Veselin Vlahović, para. 762–777, 840–860, str. 268–273, 290–296), (Saša Baričanin, para. 201–242, str. 41–48)

Trojica pripadnika Armije BiH, tokom maja 1993., u naselju Velešići silovali su maloljetnicu srpske nacionalnosti, koju je prethodno jedan od njih uz prijetnju oružjem zaustavio na ulici. (drugostepena Samir Kešmer i Mirsad Menzilović, para. 145–146, str. 3, 35–36)

Od aprila 1992. do kraja 1995. određena područja općine Novo Sarajevo, kao što su područja Grbavice i Kovačića, bila su pod kontrolom srpske vojske, a civilno nesrpsko stanovništvo bilo je ograničeno u slobodi kretanja, izloženo raznim vrstama pritiska te prisiljavano na obavljanje teških i ponižavajućih fizičkih poslova u radnim vodovima, najčešće na prvoj borbenoj liniji. (Veljko Papić, str. 1–2, 13, 14), (Željko Mitrović, str. 1–2), (Milan Šešelj, str. 24), (Slobodan Bogdanović i Goran Sladoje, presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 13)

Od maja 1992. do kraja 1995. u naselju Grbavica lica nesrpske nacionalnosti, od kojih su formirani radni vodovi pri jedinicama Vojske Republike Srpske,

obavljala su prinudne radove na prvim linijama na raznim lokacijama, uključujući u ulicama Ozrenska, Moravska, Banjalučka, na lokacijama Željin stadion i "Šoping", kao i u naselju Vraca, na Gojinom brdu prema Mojmilu, te u Trnovu, na Treskavici i u Olovu, koji su se sastojali od kopanja rovova, tranšea, utvrđivanja bunkera i snajperskih gnijezda, sječe i utovara drva, pljačkanja imovine iz nesrpskih stanova, kopanja grobova i čišćenja fekalija te izvlačenja poginulih srpskih vojnika tokom borbenih dejstava. (Željko Mitrović, str. 2)

Do polovine 1994. na radovima oko Grbavice i Vraca smrtno je stradalo osam pripadnika jednog radnog voda, dok ih je više ranjeno. (Željko Mitrović, str. 2)

Pripadnici radnog voda upućivani su svakodnevno, protivno njihovoj volji, na obavljanje teških i ponižavajućih fizičkih poslova, bez naknade. (Željko Mitrović, str. 2)

Tokom marta 1993. pripadnici jednog takvog radnog voda su u Beogradskoj ulici zakopali tijelo ubijenog lica koje su prepoznali, a koje je nakon rata ekshumirano, a tokom jeseni 1993. su primoravani da po izuzetno nepovoljnim vremenskim uslovima nose pijesak, pod prijetnjom lišenja života ukoliko se zadatak ne izvrši. (Veljko Papić, str. 2, 52–53)

Krajem maja 1993. pripadnici jednog takvog radnog voda su natjerani, uz prijetnju njihovim porodicama, da, u blizini Vrbanja mosta s linije razdvajanja između Vojske Republike Srpske i oružanih snaga RBiH, izvuku tijela dvoje ubijenih koji su stradali nekoliko dana ranije, noseći tijela do Beogradske ulice, a potom do mrtvačnice u Lukavici. (Veljko Papić, str. 2, 55)

Pripadnici jednog takvog radnog voda su u proljeće 1994. primoravani da nose sanduke sa eksplozivom preko Beogradske ulice do posljednje zgrade linije razdvajanja, pri čemu su u više navrata bili izloženi životnoj opasnosti. (Veljko Papić, str. 2–3, 55–56)

Jednom od pripadnika radnog voda se u martu 1994. izgubio svaki trag, a njegovi posmrtni ostaci su ekshumirani nakon rata. (Veljko Papić, str. 2, 53–55)

Civili nesrpske nacionalnosti s područja Grbavice su u ljeto 1992. odvođeni na lokalitet "strojorada", na liniji razgraničenja između Vojske Republike Srpske i Oružanih snaga RBiH, da izvlače ratni plijen, pri čemu je dolazilo do njihovog ranjavanja, a bili su prinuđeni i da kopaju rovove, izvlače naftu i lož ulja iz

pumpi i kotlovnica, iznose namještaj iz stanova i prodavnica namještaja i obavljaju druge radove, usljed kojih su bili fizički iscrpljeni. (Milan Šešelj, str. 1–2, 25–29)

Prilikom evidentiranja u radni vod, krajem juna 1992. ispred zgrade "Šopinga" pretučen je i odveden muškarac kojem se od tada gubi svaki trag. (Milan Šešelj, str. 31–32)

U toku 1992., 1993. i 1994. godine u naselju Grbavica postojao je i ženski radni vod čije je sjedište bilo u prostorijama "Digitron Buje", a koji su činile žene bošnjačke nacionalnosti koje su primorane na fizičke poslove čije izvršenje nisu smjele odbiti, najčešće čišćenje stanova koje su koristili srpski vojnici. (Momir Glišić, str. 1–2, 8, presuda Vrhovnog suda FBiH)

Pripadnice radnog voda su vrijeđane, prijećeno im je oružjem i lišenjem života, te su tjerane, između ostalog, da uklone svaki list s ulice koji je nosio vjetar, da donose sedmično oko 100 litara vode u jedan stan, a neke žene su prilikom čišćenja u stanovima silovali srpski vojnici. (Momir Glišić, str. 1–2, 6–10, presuda Vrhovnog suda FBiH)

Žene bošnjačke nacionalnosti na Grbavici i Vracama su silovane tokom 1992., 1993. i 1994., pri čemu su neke od preživjelih prethodno pretučene, prijećeno im je oružjem i napadom na živote članova njihovih porodica. (Zoran Knežević, str. 2, 10–12), (Predrag Mišković, str. 1–2, 18–19), (Milorad Rodić, str. 3), (Đ. P., str. 3, 48–52), (D. D., str. 2–3, 15)

Sredinom juna 1992. civili su premlaćivani i pljačkani na Grbavici, među kojima je bilo i onih srpske nacionalnosti, a koji su odbijali priključenje srpskoj vojsci. (Slobodan Bogdanović i Goran Sladoje, presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 2–3, 16–18, 28–35)

Dvojica civila su sredinom juna 1992. pretučena i odvedena na Jevrejsko groblje, gdje je jedan od njih uspio pobjeći prema položajima Armije RBiH, dok je drugi smrtno stradao. (Slobodan Bogdanović i Goran Sladoje, presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 4–5, 30)

Od jula do novembra 1992. pripadnici srpskih vojnih formacija upadali su u stanove u kojima su živjeli Bošnjaci, prijetili im, pucali iz oružja, a neki su bili primorani napustiti stan. (Milorad Rodić, str. 2)

Početkom mjeseca oktobra 1992. u sarajevskom naselju Hrasno iz podrumskih prostorija granatiranog i zapaljenog nebodera, kao i iz Osnovne škole "Ivan Goran Kovačić", u kojoj su bili smješteni stanari izgorjelog nebodera, izvedena su i teško pretučena lica srpske nacionalnosti koja su bila na spisku za napuštanje teritorije dijela grada pod kontrolom Armije RBiH. (Mario Frimel, str. 2–3, 38–39)

Pretučeni su potom sprovedeni u prostorije predstavništva INA-e u neposrednoj blizini, te predani pripadnicima Vojne policije Oružanih snaga RBiH koji su ih nezakonito zatvorili. (Mario Frimel, str. 2–3, 39–40)

Grupa 3a i 3b: Novi Grad Sarajevo

Grupa 3a

Dio ove općine koji je tokom rata kontrolisao VRS su dijelovi Dobrinje, Lukavica, Aerodromsko naselje, Nedžarići i Rajlovac.

VRS je u Nedžarićima držao položaje prema Dobrinji, Alipašinom Polju i Stupu (općina Ilidža), zatim u Aerodromskom naselju i Dobrinji I i IV prema dijelu ovog naselja pod kontrolom ABiH, te od Rajlovca prema Brijesću i Sokolju. (Milošević, str. 42–44)

Zaključujemo da su srpske snage u maju i junu 1992. u općini Novi Grad ubile ukupno 64 Bošnjaka, da su Srbi civile pretežno hrvatske i bošnjačke nacionalnosti držali zatočene u četiri zatočenička centra* u toj općini, gdje su premlaćivani i zlostavljani, a tokom napada na selo Ahatovići razorene su brojne kuće i džamija, nakon toga je silom protjerano približno 13.000 Bošnjaka i nešto Hrvata. (Krajišnik, str. 212–213)

*kasarna, skladište "Energopetrola", Distribicioni centar i "Kisikana", svi objekti u Rajlovcu

Krajem maja 1992. počeo je srpski napad na selo Ahatovići, čije je stanovništvo zarobljeno i protjerano, dok je petnaest ranjenih i zarobljenih Bošnjaka ubijeno. (Krajišnik, str. 211 i 264), (Mladić, tom I, str. 504), (Karadžić, tom II, str. 873)

Dvojica zatočenika, koja su početkom juna 1992. pretučena u kasarni u Rajlovcu, preminula su od zadobijenih povreda. (Krajišnik, str. 211–212), (Mladić, tom I, str. 492), (Karadžić, tom II, str. 879)

Ukupno 47 zatočenika iz kasarne "Rajlovac", koje su srpski stražari odvezli autobusom u Sokolinu kod Srednjeg, je ubijeno ručnim bombama i automatskim oružjem 14. juna 1992. (Krajišnik, str. 266, 267), (Mladić, tom I, str. 497), (Karadžić, tom II, str. 886–887)

Gotovo sve kuće u selu Ahatovići, koje su bile u posjedu Bošnjaka, oštećene su ili razorene u napadu na selo, a prije toga opljačkane. (Mladić, tom I, str. 500), (Karadžić, tom II, str. 870)

Zarobljeno je oko 400 žena i djece, kao i 80 muškaraca, pored 150 žena i djece zarobljenih u Dobroševićima, Bojniku i Mihaljevićima, prije napada na Ahatoviće, te je dio odveden u pravcu Rajlovca ili protjeran. (Krajišnik, str. 211), (Karadžić, tom II, str. 870)

Pored džamije u Ahatovićima, oštećeno je još vjerskih objekata. (Mladić, tom I, str. 500)

Grupa 3b

Zločine na području općine Novi Grad počinili su pripadnici vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine, te Teritorijalne odbrane i Armije BiH.

Oružani sukob na području grada Sarajeva, a tako i općine Novi Grad, počeo je 5. aprila 1992. postavljanjem srpskih barikada na Mojmilu, Grbavici i Aerodromskom naselju. (Riječ je o utvrđenju Sudskog vijeća iz ovog predmeta, dok je Vijeće u predmetu "Mandić", preuzimajući utvrđene činjenice pred MKSJ-om, konstatiralo da je oružani sukob počeo 6. aprila 1992.), (Senad Džananović i Edin Gadžo, para. 405, str. 96)

Ispred samoposluge u naselju Bojnik su 2. juna 1992. naoružani pripadnici srpskih vojnih i paravojnih formacija pretukli grupu 20 do 30 bošnjačkih muškaraca, među kojima je bilo i ranjenika koji su zarobljeni tokom napada na Ahatoviće. (Goran i Zoran Damjanović, str. 1–2, 10)

Zarobljenici su pretučeni kako bi bili kažnjeni zbog pružanja otpora prilikom srpskog napada na Ahatoviće, kao i zbog činjenice da su bili bošnjačke nacionalnosti, nakon čega su ukrcani u autobuse i odvezeni u logor "Rajlovac". (Goran i Zoran Damjanović, str. 1–2, 9–10, 16)

Bivša kasarna "Viktor Bubanj" krajem juna 1992. počinje funkcionirati kao vojni pritvor koji je obezbjeđivala Vojna policija, a kasnije kao pritvor pri Okružnom

vojnom sudu u Sarajevu. (Ramiz Avdović i Vintila Iulain Nicolae, para. 238–240, str. 67–68)

U "Viktor Bubnju" bio je zatočen veliki broj civila srpske nacionalnosti, gdje su gotovo svakodnevno bili izloženi nehumanom i nečovječnom postupanju od strane pojedinih stražara. (Ramiz Avdović i Vintila Iulain Nicolae, para. 316–317, str. 84)

Civili su hapšeni i odvođeni na ispitivanja na različitim lokacijama na području grada, da bi potom bili dovedeni u kasarnu "Viktor Bubanj". (Ramiz Avdović i Vintila Iulain Nicolae, para. 184, str. 54)

Fizička maltretiranja i batinanja su konstatirana od juna do kraja novembra 1992., a zatočenici su najčešće tučeni u hodniku vojnog zatvora, dok su prolazili kroz špalir i u ćelijama. (Ramiz Avdović i Vintila Iulain Nicolae, para. 372–419, str. 5–6, 95–105)

Neki od zatočenih su prilikom prelaćivanja gubili svijest. (Ramiz Avdović i Vintila Iulain Nicolae, para. 307, str. 5, 82)

Među zatvorenicima je bilo i žena. (Ramiz Avdović i Vintila Iulain Nicolae, para. 197, str. 58)

U prostorijama zatočeničkih objekata u podrumima stambene zgrade na Alipašinom Polju B faza, u ulici Trg ZAVNOBiH-a broj 27 i 21, te kafea "Borsalino", Mjesne zajednice Mladost i mesnice "Pešter", bio je zatočen znatan broj zatvorenika od maja do augusta 1992. (Senad Džananović i Edin Gadžo, para. 321, str. 80)

Zaključeno je da su lica srpske nacionalnosti iz novogradskih i drugih naselja od početka maja 1992. godine zatvarana u podrumskim prostorijama zatočeničkih objekata u B fazi, ili su imala oružje koje su predavala ili im je pretresom oduzeto, ali da nisu bila uključena ni u kakve vojne aktivnosti prilikom hapšenja. (Senad Džananović i Edin Gadžo, para. 337, str. 82–83)

Odmah nakon što su pripadnici Jedinice specijalne policije došli u posjed spiska lica koja su od Srpske demokratske stranke zadužila naoružanje, početkom maja 1992. započelo je privođenje osoba srpske nacionalnosti u bazu Teritorijalne odbrane Stela, odnosno prostorije bivšeg kafea "Borsalino". (Senad Džananović i Edin Gadžo, para. 425, str. 100)

Za podrumске prostorije stambenih zgrada na Trgu ZAVNOBiH-a broj 21 i 27 je zaključeno da su bili zatočenički objekti gdje su zatvorena lica u istim bila izložena nehumanim uslovima, psihičkom i fizičkom maltretiranju, te izvođena na prislini rad. (Senad Džananović i Edin Gadžo, para. 434–448, str. 101–103)

U ovim prostorijama je od maja 1992. godine do kraja jula 1992. nezakonito zatvoreno više od stotinu civila srpske nacionalnosti koji su bili podvrgnuti mučenju, nečovječnom postupanju i raznom fizičkom i psihičkom zlostavljanju i ponižavanju, odvođeni na radnu obavezu i na prve borbene linije, gdje su izloženi smrtnoj opasnosti, što je na većinu zatvorenika ostavilo trajne fizičke i psihičke posljedice. (Senad Džananović i Edin Gadžo, para. 526–750, 794–915, str. 3–4, 118–161, 171–195)

Zatočeni su udarani različitim predmetima i kundacima oružja, te su nekima nanesene teške tjelesne povrede i od batinanja su gubili svijest. (Senad Džananović i Edin Gadžo, para. 612–834, str. 134–179)

Mnogim zatočenicima iz ovih prostorija se gubi svaki trag i njihovi posmrtni ostaci nikad nisu pronađeni, a neki su preminuli od zadobijenih ozljeda. (Senad Džananović i Edin Gadžo, para. 270, 527, 578–596, 676–682, 714–732, 851, str. 3–4, 69, 119, 129–132, 146–147, 152–157, 182)

Zatočenice su iz prostorija izvođene u napuštene stanove, gdje su svakodnevno i višestruko silovane. (Senad Džananović i Edin Gadžo, para. 753–770, str. 162–165)

Krajem jula 1992. rasformirani su ovi zatočenički objekti, te su neki zatvorenici odvedeni u “Viktor Bubanj”, neki u Centralni zatvor, dok su neki pušteni svojim kućama, a tom prilikom im je pružena mogućnost da se izjasne da li žele da idu u razmjenju ili žele da ostanu u Sarajevu i priključe se Armiji RBiH. (Senad Džananović i Edin Gadžo, para. 217, str. 59)

Neki od civila su ubijeni, nakon što su izvedeni iz svojih stanova. (Senad Džananović i Edin Gadžo, para. 284, 1048–1062, str. 73, 221–224)

Sredinom septembra 1992. u prostorijama Mjesne zajednice Dobrinja III pretučena su i fizički zlostavljana četiri civila srpske nacionalnosti koji su prethodno kopali rov na lokalitetu Dobrinja V za potrebe Armije RBiH, a tom

prilikom je jedna osoba pobjegla na stranu pod kontrolom Vojske Republike Srpske. (Ibrahim Čečo, str. 1–2, 17–18)

Premlačeni su potom odvezeni u zatvor “Sunce” u kojem su zatekli još desetak pretučenih lica. (Ibrahim Čečo, str. 1–2, 17–18)

Od septembra do decembra 1992. u kasarni srpskih paravojnih formacija, koja se nalazila u Nedžarićima, batinjani su, premlaćivani i fizički zlostavljani zarobljeni pripadnici Armije RBiH koji su bili izloženi izživljavanju i ponižavanju. (Goran Vasić, str. 1–2, 11–15)

Ratni zarobljenici su tokom septembra i oktobra 1992. bili primorani da, u vrijeme ratnih dejstava, na potkrovlju najviše zgrade u Nedžarićima postave i sagrađe snajpersko gnijezdo sa puškarnicama usmjerenim prema civilnim objektima, civilima i civilnim saobraćajnicama. (Goran Vasić, str. 2–3, 11–15)

Grupa 4a i 4b: Ilidža

Grupa 4a

Tokom rata snage VRS-a kontrolirale su centralno područje Ilidže sa naseljima Otes, Osijek, Kula, Gornji Kotorac i Vojkovići.

Na Ilidži su snage VRS-a držale položaje prema Hrasnici, Sokolović-Koloniji, Butmiru i Stupu, a prema ovim naseljima, sa izuzetkom Stupa, na području ove općine su pripadnici SRK-a držali linije u Vojkovićima.

Srpske snage, nakon što su preuzele kontrolu nad općinom Ilidža u maju 1992., civile pretežno bošnjačke i hrvatske nacionalnosti držale su zatočene u dvanaest zatočeničkih centara u toj općini. Mnogi Bošnjaci su s teritorije općine Ilidža otišli iz straha i zbog represivnih mjera koje su protiv njih preduzete. (Krajišnik, str. 207–208)

Srpske vlasti su 1992. godine u općini Ilidža civile pretežno hrvatske i bošnjačke nacionalnosti držale zatočene u više od deset zatočeničkih centara*. (Krajišnik, str. 207)

*stara zgrada Doma zdravlja, kamp “Lužani”, zgrada Kulturno-sportskog centra, skladište “Energoinvesta”, bolnica “Kasindol”, Osnovna škola “27. juli”, Srednja grafička škola, obdanište, SJB Ilidža, kasarna “Blažuj” i zatvor “Kula”

Konstatovano je da je, od 12. maja do oktobra 1992., u zatvoru u "Kuli" bilo smješteno 10.000 civila bošnjačke nacionalnosti svih godina starosti, na period od nekoliko dana do nekoliko mjeseci, a zatočenici su redovno tučeni. (Mladić, tom I, str. 377), (Karadžić, tom II, str. 852), (Krajišnik, str. 214)

Zatočenici su također držani u zatvoru u "Kuli" od 22. ili 23. juna 1993. do oktobra 1994., u tom periodu su neki zatočenici tamo proveli gotovo godinu dana. Većina zatočenika bili su civili, a tokom tog perioda je bio zatočen i jedan broj ratnih zarobljenika, Hrvata, koji su držani u zasebnim prostorijama. (Mladić, tom I, str. 377), (Karadžić, tom II, str. 856)

Iz "Kule" su zatočenici morali obavljati fizičke poslove kao što je kopanje rovova, grobova i druge fizičke poslove, a pri radu ih je nekoliko ubijeno ili ranjeno snajperskom vatrom ili granatama. (Mladić, tom I, str. 380–381), (Karadžić, tom II, str. 854)

Srpske snage 7. maja 1992., ili približno tog datuma, nasmrtno su pretukle dvojicu zatočenika u zatvoru "Kula". (Karadžić, tom II, str. 856)

Najmanje četiri osobe zatočene u zatvoru "Kula" ubijene su na prisilnom radu u period od 23. jula do 24. novembra 1992. (Krajišnik, str. 264)

Pripadnici naoružanih grupa i paravojnih formacija su pljačkali bošnjačke domove i izbacivali vlasnike iz njihovih kuća. (Karadžić, tom II, str. 846)

Grupa 4b

Na širem području grada Sarajeva izveden je širok i sistematičan napad usmjeren protiv civilnog nesrpskog stanovništva, na sam centar grada i okolna naselja – Hadžići, Ilidža, Kotorac, Semizovac. (drugostepena presuda Radoje Lalović i Soniboj Škiljević, para. 138–140, str. 39)

Funkcioniranje Kazneno–popravnog doma (KPD) "Butmir" u Kuli prekinuto je 4. aprila 1992., a navedeni KPD ponovo je uspostavljen odlukom o njegovom osnivanju od 30. juna, te je počeo s radom krajem jula ili početkom augusta iste godine. (drugostepena presuda Radoje Lalović i Soniboj Škiljević, para. 70–71, str. 24)

Nadležnost nad ovim kazneno–popravnim domom imali su vojska i policija, a poslije prelazi u nadležnost Ministarstva pravde Republike Srpske.

(drugostepena presuda Radoje Lalović i Soniboj Škiljević, para. 162–172, str. 46–49), (Momčilo Mandić, str. 132)

U paviljonu 2 kazнено–popravnog doma bili su zatočeni civili nesrpske nacionalnosti. (drugostepena presuda Radoje Lalović i Soniboj Škiljević, para. 109, 145, str. 34, 43)

Zaključeno je da zarobljeni civili nisu prije zarobljavanja predstavljali opasnost za “silu koja ih drži”, a iz njihovih iskaza proizilazi da je svaki od njih uhapšen kod svoje kuće i sproveden u Kulu. Zaključeno je, također, da odvođenje i zatvaranje nije imalo za cilj obezbjeđenje navedenih lica, već je njihovo zatvaranje vršeno iz isključivog razloga njihove nacionalne pripadnosti. (drugostepena presuda Radoje Lalović i Soniboj Škiljević, para. 156, 158, str. 45)

Većina uhapšenih nije imala oružje, a oni koji su ga imali, prethodno su ga predali ili im je oduzeto. (drugostepena presuda Radoje Lalović i Soniboj Škiljević, para. 158, str. 45)

Najveća grupa zatvorenih lica nesrpske nacionalnosti koja je boravila u Kuli bila je iz naselja Grapska kod Doboja, koji su prebačeni nakon što su nekoliko mjeseci proveli u logorima “Manjača” i “Batković”, te određen broj lica sa Sokoca i Pala i drugih lokaliteta. (drugostepena presuda Radoje Lalović i Soniboj Škiljević, para. 193, str. 53)

Prostorije u Kuli u kojima su boravili zatvorenici bile su neuslovne, često prenatrpane. (Momčilo Mandić, str. 131)

Grupa od 38 muškaraca iz Kasindolske ulice na Ilidži je 14. maja 1992. dovedena u Kulu gdje su boravili određeno vrijeme, od koji je samo jedan razmijenjen sedam dana kasnije, dok su ostali izvedeni i ubijeni na nepoznatoj lokaciji. (drugostepena presuda Radoje Lalović i Soniboj Škiljević, para. 209–211, str. 56–57), (Momčilo Mandić, str. 132)

Iz zatvora su u tom periodu ubijeni još neki zatočeniци. (drugostepena presuda Radoje Lalović i Soniboj Škiljević, para. 214–215., str. 57)

Stražari su izvodili zatočene osobe iz prostorija u kojima su bile te su ih fizički i psihički zlostavljali, a to su radili vojnici i policajci koji su ih ispitivali, te je veliki broj zatočenih u Kuli pretučen. (drugostepena presuda Radoje Lalović i Soniboj Škiljević, para. 218–224, str. 58–60), (Momčilo Mandić, str. 131–132)

Zatvorenici nesrpske nacionalnosti u Kuli su premlaćivani i tokom 1994. godine. (drugostepena presuda Radoje Lalović i Soniboj Škiljević, para. 224–225, str. 59–60)

Zatočene osobe obavljale su razne prinudne radove, uključujući i kopanje tranšeja i rovova na prvim borbenim linijama, skupljanje i sahranjivanje poginulih vojnika, a u tim prilikama je smrtno stradalo više od 20 i ranjeno više od 30 zatvorenika. (drugostepena presuda Radoje Lalović i Soniboj Škiljević, para. 230–250, str. 61–65), (Momčilo Mandić, str. 132)

Žena srpske nacionalnosti, koja je bila zatočena u podrumu nedovršene stambene zgrade u tadašnjoj ulici Alekse Bojovića Brke u Hrasnici, silovana je u više navrata od novembra 1992. do aprila 1993. godine. (Zaim Laličić, para. 176–177, str. 4–5, 54)

U istom periodu žena je pretučena u podrumskim zatočeničkim prostorijama. (Zaim Laličić, para. 173, str. 4, 53)

Jedan od zatočenika srpske nacionalnosti iz ovih prostorija je tokom 1993. pretučen prilikom odvođenja na radove u naselje Butmir. (Zaim Laličić, para. 190, str. 5, 57–58)

Grupa 5a i 5b: Hadžići

Grupa 5a

Srpske snage su preuzele vlast u Hadžićima i dijelovima ove općine uz pomoć JNA te protjerale najveći dio nesrpskog stanovništva u maju 1992., dok su u 13 zatočeničkih objekata* držale civile pretežno bošnjačke i hrvatske nacionalnosti u nehumanim uslovima, te ih zlostavljali seksualno i na druge načine. (Krajišnik, str. 206)

*između ostalog, Srednjoškolski centar (SŠC), garaže, zgrada TO-a, podrum hotela, zatvor u Tarčinu, kasarna "Žunovnica", zgrada socijalnog, kasarna "Blažuj", barake preduzeća "Vranica", garaža zgrade Skupštine općine Hadžići, fabrika kod Hadžića i osnovna škola u Hadžićima

Bošnjaci i Hrvati su u više zatočeničkih centara silovani ili seksualno zlostavljani. (Krajišnik, str. 289)

U periodu od 20. maja barem do kraja juna 1992., pripadnici srpskih snaga zatočili su 50-ak Bošnjaka, među kojima su bili i neki civili i dvije žene, u garaži ispod zgrade Skupštine općine Hadžići, te ih tom prilikom prisilili na rad. (Karadžić, tom II, str. 831)

Bošnjaci, uključujući žene i djecu, koji su bili zatočeni u Kulturno-sportskom centru u Hadžićima, u periodu od najkasnije 25. maja do približno 18. septembra 1992., premlaćivani su i seksualno zlostavljani od pripadnika paravojnih formacija*, a nakon što su žene i djeca pušteni, muškarci su primoravani na kopanje rovova. (Karadžić, tom II, str. 837)

*"arkanovci" i "šešeljevci"

Ostali zatočenici ostali su u garaži zgrade Skupštine općine do 22. juna, kad su prebačeni u kasarnu "Slaviša Vajner Čiča" u Lukavici. (Krajišnik, tom II, str. 830)

Srpske snage su u selo Musići ušle u maju 1992., uhapsile 14 muškaraca i odveli ih u zgradu osnovne škole u Hadžićima, potom do garaže u zgradi Skupštine općine, odakle je dio svih zatočenika prebačen u KSC Hadžići krajem maja, a dio u kasarnu "Slaviša Vajner Čiča" u Lukavici. (Karadžić, tom II, str. 828), (Krajišnik, tom II, str. 830)

Dvije grupe muškaraca zatočenih u Kulturno-sportskom centru bile su prisiljene da odu i premještene su iz općine oko 22. juna 1992., odnosno 23. oktobra 1992. (Karadžić, tom II, str. 839)

Civili bošnjačke nacionalnosti su nezakonito odvođeni u Kulturno-sportski centar, garažu i zgradu Općine Hadžići, gdje su bili izloženi teškom fizičkom i psihičkom zlostavljanju te odvođeni na prisilni rad. (Nemanja Jovičić, str. 2, 13–14)

U Sportskom centru Hadžići, odnosno dvorani i garaži, boravila su lica lišena slobode, te su po svim karakteristikama ti prostori predstavljali logor. (Nemanja Jovičić, str. 20)

U jednom trenutku u dvorani je boravilo i po 300 i više osoba. (Nemanja Jovičić, str. 20)

Prije dovodenja u sportsku dvoranu u Hadžićima civili su premlaćivani i pljačkani. (Nemanja Jovičić, str. 2–3, 20–21)

Kao zatvor u koji su dovođeni civili korišten je i magacin Teritorijalne odbrane u blizini zgrade Općine. (Boro Krsmanović, str. 2, 7)

U prvoj polovini maja 1992. izveden je pješadijski napad na mjesto Kućice, u kojem je živjelo pretežno bošnjačko stanovništvo, kojom prilikom su muškarci istjerani iz svojih kuća i odvedeni u dvoranu u Hadžićima, gdje su izloženi nečovječnim uvjetima, fizičkom i psihičkom zlostavljanju, a neki od njih se od tada vode kao nestale osobe. (Boro Krsmanović, str. 3, 9–11)

Preostalo bošnjačko civilno stanovništvo iz Kućica je 22. juna 1992. odvedeno i zatvoreno u dvoranu u Hadžićima, gdje su bili izloženi zlostavljanju, maltretiranju i nehumanim uslovima boravka, dok je njihova imovina opljačkana i paljena. (Boro Krsmanović, str. 4, 11)

Grupa od 20-ak civila sredinom juna nezakonito je uhapšena u Žunovnici, te sprovedena u dvoranu u Hadžićima. (Vlastimir Pušara, str. 2, 11)

Uz upotrebu vatrenog oružja od civila je oduzimana pokretna imovina. (Vlastimir Pušara, str. 3, 16)

Na selo Musiće, u kojem je živjelo pretežno bošnjačko stanovništvo, 20. maja 1992. izvršen je artiljerijski i pješadijski napad tokom kojeg je nekoliko civila ubijeno, a 13 ih je nezakonito uhapšeno i zatvoreno u dvoranu Kulturno-sportskog centra Hadžići i garaže Skupštine općine, gdje su bili izloženi nečovječnim uslovima, fizičkom i psihičkom zlostavljanju, a neki su tu ubijeni. (Vlastimir Pušara, str. 2, 7–9), (Boro Krsmanović, str. 3–4, 9–11)

Od odvedenih 14 muškaraca iz Musića u dvoranu, samo su četvorica preživjela, dok se ostali vode kao nestale osobe. (Boro Krsmanović, str. 3–4, 10–11)

U pješadijskom napadu na Musiće 10. juna 1992. preostalo bošnjačko stanovništvo istjerano je iz svojih kuća i odvedeno u dvoranu, jedan civil je ubijen, a oko 30 kuća je opljačkano i zapaljeno. (Boro Krsmanović, str. 4, 10–11)

U drugoj polovini juna u blizini salona namještaja "Drvo Rijeka" psihički i fizički je zlostavljana grupa od oko 30 civila, većinom žena i djece koji su se u nastojanju da izađu iz Hadžića uputili prema neselju Dupovci, te su svi završili u KSC Hadžići. (Vlastimir Pušara, str. 2–3, 12–15)

Pojedini civili su odvođeni iz svojih stanova od kada im se gubi svaki trag. (Nemanja Jovičić, str. 2–3, 22–23)

Neke od žena bošnjačke nacionalnosti su silovane u Hadžićima tokom juna i jula 1992. (Nemanja Jovičić, str. 2, 8–12)

U drugoj polovini 1992. neke od žena bošnjačke nacionalnosti nezakonito su bile zatvorene u krugu fabrike Coca-Cole, gdje su fizički i psihički zlostavljane, prisiljavane na prinudni rad, a jedna od njih je silovana. (Ratko Gašović, str. 1, 14–15)

Grupa 5b

Vojne, policijske i paravojne formacije su od početka maja do kraja 1992. izvele širok i sistematičan napad na civilno nesrpsko stanovništvo šireg područja općine Hadžići. (Rade Veselinović, str. 1, 9)

Oružani sukob na području općine Hadžići počeo je 8. maja 1992. napadom srpskih snaga u Hadžićima, što je za posljedicu imalo zatočenje velikog broja muslimanskih civila i njihovo odvođenje u različite objekte na području općine, zauzimanje zgrade Stanice javne bezbjednosti, formiranje "srpske policije", te zauzimanje zgrade Skupštine općine. (drugostepena presuda Šerif Mešanović, para. 38, str. 17–18), (drugostepena presuda Fadil Čović i ostali, para. 48, str. 33)

Od početka maja 1992. nezakonito je hapšeno nesrpsko stanovništvo iz Hadžića i sela Žunovnica, Musići, Binježevo, Kućice i drugih okolnih mjesta, te su sprovedeni u zatočenički centar u dvoranu Kulturno-sportskog i rekreacijskog centra u Hadžićima, gdje su fizički premlaćivani i zlostavljani. (Rade Veselinović, str. 1–2, 10–11)

Od zatočenika je traženo da između sebe vrše bludne radnje, dobijali su male količine hrane, te su odvođeni na radove i kopanje rovova na prve borbene linije radi kopanja rovova. (Rade Veselinović, str. 1–2, 10–11)

Sredinom maja 1992., ispred Doma kulture u Hadžićima, bez ikakvog povoda, iz vatrenog oružja ranjen je muškarac hrvatske nacionalnosti. (Rade Veselinović, str. 2, 11)

Krajem maja pripadnici Oružanih snaga RBiH naoružani izvršili su pješadijski napad i ušli u selo Kasatići, kada su tri civila srpske nacionalnosti i jedan nenaoružani pripadnik Vojske Republike Srpske izvedeni iz podruma jedne kuće i ubijeni. (S. A., str. 2–3, 37–39)

Pripadnici Vojske Republike Srpske su krajem novembra 1992. pretresli kuće mještana bošnjačke nacionalnosti u hadžićkom selu Breza u kojima su psihički i fizički zlostavljali zatečene, iz kojih su otuđili stvari. (T. M., str. 2–3, 7, 10–11)

Prema jednom civilu u Brezi su pucali iz automatske puške. (T. M., str. 2–3, 16–17)

Jedna žena je ubijena u junu 1992. u Donjim Hadžićima, a nekoliko dana kasnije je iz zgrade u Hadžićima odveden civil kojem se od tada gubi svaki trag. (Rade Veselinović, str. 2, 11–12)

Krizni štab općine Hadžići je 14. maja 1992. donio odluke o izolaciji svih lica koja sarađuju s neprijateljem, na osnovu koje je došlo do hapšenja civilnog stanovništva srpske nacionalnosti s područja Pazarića, Tarčina te okolnih naselja, i njihovog smještanja u objekte "Silos" u Tarčinu, Osnovnu školu "9. maj" u Pazariću, a kasnije i u magacine kasarne "Krupa" u Zoviku. (drugostepena presuda Fadil Čović i ostali, para. 93–94, str. 4, 43), (drugostepena presuda Šerif Mešanović, para. 99, str. 30)

"Silos" je osnovan sredinom maja 1992. godine, dolaskom rezervista Jugoslovenske narodne armije (JNA) zarobljenih tokom sukoba u kasarni "Krupa" i "Žunovnica", a krajem maja 1992. godine u ovaj objekat je pristigla prva grupa civila srpske nacionalnosti. (drugostepena presuda Fadil Čović i ostali, para. 97, str. 44), (drugostepena presuda Šerif Mešanović, para. 93, str. 29)

Obezbjedenje "Silosa" je na početku vršila policija, a kasnije vojne strukture. (drugostepena presuda Fadil Čović i ostali, para. 106–118, str. 46–48)

U objekat "Krupa" je prva grupa lica srpske nacionalnost pristigla nakon pada granate na osnovnu školu u Pazariću 28. juna 1992., te zarobljenici u "Krupi" ostaju sve do sredine 1994. godine. (drugostepena presuda Fadil Čović i ostali, para. 120, str. 48), (drugostepena presuda Šerif Mešanović, para. 116, str. 33)

Obezbjedenje u "Krupi" su vršile vojne formacije. (drugostepena presuda Fadil Čović i ostali, para. 134, str. 50), (drugostepena presuda Šerif Mešanović, para. 116–117, str. 33)

Prva grupa zatočenih lica u fiskulturnu salu osnovne škole "9. maj" u Pazariću pristiže već krajem maja i početkom juna 1992. godine, dok je posljednji zatočenik napustio prostorije škole 10. oktobra 1992. (drugostepena presuda Fadil Čović i ostali, para. 135, str. 50–51), (drugostepena presuda Šerif Mešanović, para. 130, str. 35)

Objekat škole u Pazariću je bio u ingerenciji policije. (drugostepena presuda Fadil Čović i ostali, para. 143, str. 52), (drugostepena presuda Šerif Mešanović, para. 138, str. 36)

Oko 500 osoba, isključivo srpske nacionalnosti, među kojima su se, osim vojno sposobnih muškaraca, nalazile i maloljetne osobe, žene i starci dobi od 14 do 84 godina, odvođeno je uz izgovore da se privode radi posjedovanja nelegalnog naoružanja, odnosno saradnje s neprijateljem, u prostorije policijskih stanica Pazarić i Tarčin, a neki su direktno odvođeni u "Silos" i prostorije Osnovne škole "9. maj". (drugostepena presuda Fadil Čović i ostali, para. 93, 440–441, str. 4–5, 43, 112), (drugostepena presuda Šerif Mešanović, para. 89–90, str. 28)

Sud je zaključio da su neka lica srpske nacionalnosti koja su od kraja maja 1992. zatvarana u školu u Pazariću ili u "Silos", imala oružje, ali da nisu bila uključena ni u kakve vojne aktivnosti prilikom hapšenja. (drugostepena presuda Fadil Čović i ostali, para. 183–186, 431–437, str. 64–65, 110–111), (drugostepena presuda Šerif Mešanović, para. 181–183, str. 49–50)

Tokom privođenja policajci i pripadnici općinskog štaba Teritorijalne odbrane tukli su osobe srpske nacionalnosti. (drugostepena presuda Fadil Čović i ostali, para. 366, str. 5, 97)

Od aprila do jula 1993., tokom sukoba između Armije RBiH i Hrvatskog vijeća obrane (HVO), izvršeno je nezakonito zatvaranje civilnog stanovništva hrvatske nacionalnosti s područja Tarčina, Medvjedica, Mokrina, Pirina i Zabrđa, koji su potom smješteni u logor "Silos". (drugostepena presuda Fadil Čović i ostali, para. 318, str. 4–5, 88)

Utvrđeno je da zarobljeni pripadnici HVO-a u momentu hapšenja nisu pružali nikakav otpor, odnosno bili su onespособljeni za borbu. (drugostepena presuda Fadil Čović i ostali, para. 196–197, str. 67), (drugostepena Šerif Mešanović, para. 191–192, str. 51–52)

U višemjesečnom zatočenju u prostorijama fiskulturne sale u Osnovnoj školi “9. maj” u Pazariću je bilo oko 140 civila srpske nacionalnosti, dok je u različitom vremenskom trajanju od jednog do 1.334 dana u “Silosu” zatvoreno oko 500 civilnih lica srpske nacionalnosti te oko 90 lica hrvatske nacionalnosti. (drugostepena Fadil Čović i ostali, para. 93, 136, str. 56, 43, 51), (drugostepena presuda Šerif Mešanović, para. 250, str. 3–4, 64)

Zatočenici u “Silosu” i “Krupi” su boravili u neuslovnim i često prenatrpanim betonskim ćelijama. (drugostepena presuda Fadil Čović i ostali, para. 470–498, str. 6–7, 119–126)

Usljed pogoršanja zdravstvenog stanja boravkom u nehumanim uslovima u objektu “Silos”, tokom 1992. umrlo je nekoliko lica, dok su neki preminuli po puštanju kući, a neki u bolnici Suhodol. (drugostepena presuda Fadil Čović i ostali, para. 519, str. 131)

U logoru “Silos” su tučeni i zlostavljani civili kojima su nanesene teške tjelesne ozljede. (drugostepena presuda Fadil Čović i ostali, para. 562–564, para. 573–575, str. 7–8, 142–143, 145–146)

Civili su premlaćivani i u logoru u prostorijama Osnovne škole “9. maj”. (drugostepena presuda Fadil Čović i ostali, para. 592–594, str. 8, 150–151)

Od juna 1992. do sredine 1994. civili su premlaćivani u logoru “Krupa”. (drugostepena presuda Šerif Mešanović, para. 315–319, str. 4, 77–78)

Nadležni su u januaru i aprilu 1993., prilikom dolaska vojnih tužilaca i istražnog sudije Okružnog vojnog suda Zenica na područje Tarčina, namjerno prešutjeli činjenicu da se u objektima “Silos” i “Krupa” nalazi veliki broj lica lišenih slobode, već je to u aprilu 1993. učinjeno samo u odnosu na 17 osoba. (drugostepena presuda Fadil Čović i ostali, para. 612–613, str. 9, 156)

Zatočenici iz “Silosa” i “Krupe” odvođeni su na radove na prvim borbenim linijama, prilikom čega su psihički i fizički zlostavljani, pa su tako zatvorenici radili na linijama na Igmanu, Hrasnici, Butmiru, Donjem Kotorcu, Stupu, Mojmilu,

Nedžarićima, Jevrejskom groblju, Bistriku, Soukbunaru. (drugostepena presuda Fadil Čović i ostali, para. 662–663, str. 10, 165–166), (drugostepena presuda Šerif Mešanović, para. 332–333, str. 4–5, 82)

Trojica zatvorenika iz “Krupe” teško su ranjena prilikom izvođenja radova u martu 1993. na Zagonima usljed pada granate u tranše. (drugostepena presuda Fadil Čović i ostali, para. 664–675, str. 10, 166–169), (drugostepena presuda Šerif Mešanović, para. 345, str. 6, 85)

Grupa od oko 20 zatvorenika u januaru 1993. prebačena je u Hrasnicu gdje su ih prilikom radova teško pretukli nepoznati pripadnici Armije RBiH, dok je jedan od njih ranjen radeći na liniji u Butmiru i Donjem Kotorcu. (drugostepena presuda Fadil Čović i ostali, para. 683, str. 10, 170–171), (drugostepena presuda Šerif Mešanović, para. 350–353, str. 6, 86–87)

Jedan od ranjenih zatočenika na području Hrasnice u aprilu 1993. je liječen u bolnici. (drugostepena presuda Fadil Čović i ostali, para. 687–688, str. 11, 171–172), (drugostepena presuda Šerif Mešanović, para. 357–358, str. 6, 88)

Nakon što su četvorica zatvorenika pobjegla sa radova poljoprivrednog dobra u Hrasnici, pripadnici Armije BiH su iz vatrenog oružja ubili trojicu, a ostale bacili u jednu jamu i pretukli. (drugostepena presuda Fadil Čović i ostali, para. 689–694, str. 11, 172–173), (drugostepena presuda Šerif Mešanović, para. 359–365, str. 6, 88–89)

Još nekoliko zatočenika je tokom ljeta 1993. poginulo na radovima na prvim linijama u Butmiru u Donjem Kotorcu. (drugostepena presuda Fadil Čović i ostali, para. 689, 695, str. 11, 172, 173), (drugostepena presuda Šerif Mešanović, para. 359, 366, str. 6–7, 88, 90)

Tokom maja 1993. zatvorenici su bili angažirani na radu na Igmanu, gdje su premlaćivani i nekoliko ih je poginulo uslijed borbenih dejstava. (drugostepena presuda Fadil Čović i ostali, para. 711–716, str. 11–12, 176–177), (drugostepena presuda Šerif Mešanović, para. 382–387, str. 7, 92–93)

Tokom 1995. zatočenici su vođeni na kopanje rovova, tranšeja i utvrđivanje borbenih položaja na raznim lokacijama, kada ih je veći broj ranjen, dok je jedan poginuo prilikom izvođenja radova na objektu “Cenex”. (drugostepena presuda Fadil Čović i ostali, para. 723, str. 12, 177)

Jednom zatočeniku, koji je prije zarobljavanja bio pripadnik Vojske Republike Srpske a koji je na Igman doveden iz "Silosa", nanesene su povrede nožem u prvoj polovini 1993. ispred hotela "Mrzište" na Igmanu. (Dževad Salčin, para. 108, 168, str. 5, 31, 45)

Grupa 6a i 6b: Ilijaš

Grupa 6a

Srpske snage u maju i junu 1992. u općini Ilijaš ubile su najmanje 22 Bošnjaka, napale nekoliko većinski bošnjačkih sela i uništile brojne historijske i vjerske spomenike, tjerali seljane iz njihovih kuća i mnoge od njih držali zatočene u lošim uslovima u zatočeničkim centrima u toj općini. (Krajišnik, str. 209–210) Vlasti su 1992. godine u toj općini zatočene civile pretežno hrvatske i bošnjačke nacionalnosti držale u devet zatočeničkih centara*. (Krajišnik, str. 209)

*Tehnička škola, stara zgrada željezničke stanice, skladište preduzeća INA, stare kuće Jamjanovića, stara jama u Podlugovima, policijska stanica i zatvor, punkt zimske službe u Nišićima, hala pogona MIK-a u Podlugovima i betonski bunker uz rijeku Stavanju u Podlugovima

Srpski vojnici su nakon granatiranja, početkom juna, ušli u selo i ubili 20-ak mještana nakon što su ih zarobili, a druge su istjerali iz njihovih domova i okupili ih na željezničkoj stanici, odakle ih je policija odvezla u Podlugove gdje su bili zatočeni dva mjeseca. (Krajišnik, str. 208–209), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 412), (Šešelj, str. 59)

Dvojica mještana Gornje Bioče ubijena su pred svojom kućom za vrijeme napada na ovo selo 29. maja 1992. (Krajišnik, str. 209, 263), (Župljanin i Stanišić, tom I, str. 412–413)

Lokalni srpski vojnici zatočili su Bošnjake, uključujući žene i djecu, u seoskoj školi u Gornjoj Bioči, odakle su odveli 80 muškaraca u zatočeničke centre Podlugove, gdje je između ostalog zabilježeno da su im stražari ubacivali otrovni gas, prema njima je okrutno postupano, da bi sa tih lokacija sredinom augusta 1992. zatočenici bili prebačeni u zatočenički centar u Semizovcu, općina Vogošća. (Krajišnik, str. 209), (Župljanin i Stanišić, str. 412–413, tom I), (Šešelj, str. 59)

Dvojica zatočenika premlaćena su u zgradi SJB-a u Ilijašu. (Župljanin i Stanišić, tom I, str. 413)

Tokom 1992., srpske snage razorile su veliki broj historijskih i vjerskih lokaliteta u Ilijašu. (Krajišnik, str. 210), (Župljanin i Stanišić, tom I, str. 407)

Paljene su kuće u Lješevu i Gornjoj Bioči, čije je stanovništvo protjerano, a većina žitelja zaseoka Mlini je napustila ovo mjesto nakon napada u aprilu i junu 1992. (Župljanin i Stanišić, str. 413, tom I), (Krajišnik, str. 209)

Grupa 6b

Krajem maja vojska i policija su napale selo Gornja Bioča, a napad je trajao do 1. juna 1992., nakon čega su se mještani, koji su se krili po šumama, predali i bili uhapšeni. (Branko Vlačo, para. 108, str. 41)

Nekoliko civila koji su bili u jednoj kući je ubijeno i ranjeno u Gornjoj Bioči tokom napada. (Srpko Pustivuk, para. 191–203, str. 3, 39–41)

Mještani su, nakon predaje lovačkog naoružanja, odvedeni u školu, kao i oko 75 onih koji su se krili po šumama, dok su žene i djeca smješteni u kuće u neposrednoj blizini škole. (Srpko Pustivuk, para. 233–236, str. 4, 46)

Zatočeni muškarci su popisani i u školi zadržani šest do sedam dana, gdje su ispitivani, te odvedeni i zatočeni u prostorije "Iskrinog" magacina u Podlugovima, a potom u "Planjinu kuću" u Semizovcu, gdje su od njih držani do oktobra 1992. godine, a neki do marta 1993. (Srpko Pustivuk, para. 264, str. 4–5, 50)

Početkom juna izvršen je artiljerijski i pješadijski napad na Lješevu tokom kojeg je uhapšeno 20–ak civila i ubijeno u dvorištu jedne kuće, dok je dvoje ranjeno. (Ranko Draškić i Savo Manojlović, para. 133–149, str. 4–5, 33–37)

U ostalom dijelu Lješeva uhapšeno je zatečeno nesrpsko stanovništvo, ne manje od stotinu muškaraca, žena i djece, koji su potom sprovedeni i u zatočenički logor formiran u naselju Podlugovi. (Ranko Draškić i Savo Manojlović, para. 124, str. 4–5, 31)

Kuće nesrpskog stanovništva u Lješevu zapaljene su tokom napada. (Ranko Draškić i Savo Manojlović, para. 124, str. 4–5, 31)

Nekoliko dana kasnije, pripadnici vojske ušli su u selo Kadarići, okupili bošnjačko stanovništvo na jednom mjestu i pretresli kuće, poslije čega su izdvojili sve vojno sposobne muškarce iz sela i sproveli ih do željezničke stanice u Podlugovima, koji su potom odvezeni i zatočeni u Osnovnu školu "27. juli" u Ilijašu. (Ranko Draškić i Savo Manojlović, para. 203, str. 4–5, 49)

Prema aktu organa Općine Ilijaš, od sredine 1992. do kraja 1993. godine na području ove općine nestalo je 80 lica koja su nakon zarobljavanja odvedena u zatočeničke objekte, odakle im se gubi svaki trag. Konstatirano je da je, prema istom aktu, na području općine Ilijaš u istom periodu uništeno devet džamija. (Miladin Trifunović, para. 131, str. 31–32)

Grupa 7a i 7b: Vogošća

Grupa 7a

Srpske snage su nakon stavljanja pod kontrolu Vogošće, granatirale sela u toj općini, a nakon zauzimanja sela, srpske snage su Bošnjake i Hrvate lišavale slobode i držale ih zatočene u teškim uslovima u deset zatočeničkih centara* u toj općini. Neki zatvorenici korišteni su kao živi štitovi i tom prilikom su smrtno stradali, a do novembra 1992. iz Srbije su redovno dolazili Srbi da tuku zatočenike i tjeraju ih na ponižavajuće seksualne radnje. (Krajišnik, str. 222)

*kasarna u Semizovcu, Planjina kuća u Semizovcu, Bunker "kod Sonje" pokraj pansiona "Kon Tiki", sportski centar, tunel "Krivoglavci", zgrada preduzeća "Kisikana", Distribucioni centar UPI-ja, Nakina garaža, hotel "Park" i UNIS-ove tvornice

U Planjinoj kući zatočavani su zarobljenici sa područja općine Ilijaš. (Krajišnik, str. 220–221). Tokom septembra 1992., najmanje petnaest zatočenih Bošnjaka u Planjinoj kući poginulo je na prisilnom radu na liniji fronta ili dok su korišteni kao živi štit, a nekoliko zatočenika je ranjeno. (Krajišnik, str. 221), (Karadžić, tom II, str. 952–953), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 501), (Šešelj, str. 59)

Nakon zauzimanja sela Svrake, srpske snage su zarobile veliku grupu mještana, odveli ih kasarnu u Semizovcu, a dio vojno sposobnih muškaraca odveden je u Nakinu garažu. (Karadžić, tom II, str. 943), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 499–500)

Osobe zarobljene u borbenim dejstvima u Vogošći, Svrakama i Semizovcu prebačene su u Bunker, gdje su fizički maltretirani, a žene koje su bile zatočene na tom mjestu bile su izložene seksualnom zlostavljanju u okolnim objektima i na srpskim položajima na frontu. (Karadžić, tom II, str. 942, 944) Zatočenici su također iz Bunkera odvođeni na kopanje rovova i na druge vrste prisilnog rada. (Karadžić, tom II, str. 944), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 500)

U granatiranju sela oštećeno je i više vjerskih objekata. (Krajišnik, str. 222) Žrtve zločina nisu aktivno učestvovala u neprijateljstvima. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 501)

Grupa 7b

Širok i sistematičan napad Vojske Republike Srpske usmjeren protiv civilnog nesrpskog, većinom bošnjačkog, stanovništva Vogošće i okolnih sela trajao je od aprila 1992. do početka 1993., a obuhvatio je i druge općine grada Sarajeva. (Dragan Damjanović, str. 1, 13–14), (Branko Vlačo, para. 110–113, str. 41–42), (Jovan Tintor, para. 128, str. 56–57), (Miladin Trifunović, para. 144–145, str. 34)

Od marta 1992. godine, naročito nakon referenduma o nezavisnosti BiH, u Vogošći su oformljene barikade na više lokacija, na kojima su se nalazila uniformirana, naoružana lica. (Jovan Tintor, para. 105, str. 48)

Krizni štab Srpske općine Vogošća nasilno je preuzeo vlast u Vogošći sredinom aprila 1992., nakon čega policijske, vojne i paravojne formacije stvaraju i održavaju stanje terora prema nesrpskom stanovništvu na način da su bez ikakvog zakonskog razloga u bilo koje doba dana ili noći pretresali njihove stanove i kuće, odvodili u zatočeništvo, pljačkali i uništavali njihovu imovinu, vjerske objekte, te izdavali pismene dozvole za napuštanje teritorije Vogošće. (Jovan Tintor, para. 488, str. 6–7, 175–176), (Miladin Trifunović, para. 108, 123–124, str. 27–30)

Dvojica policajaca bošnjačke nacionalnosti su početkom maja dovedena i premlaćena u Stanici javne bezbjednosti Srpske općine Vogošća, dok su u drugim dijelovima općine mučeni civili. (Jovan Tintor, para. 506–510, 534–535, str. 181–182, 190–191)

Napad na selo Svrake počeo je 2. maja i trajao do 4. maja 1992. (Branko Vlačo, para. 108, str. 41), (Jovan Tintor, para. 95, 127–128, str. 4–5, 44–45, 56–57)

Pripadnici Jugoslovenske narodne armije (JNA), paravojnih formacija, Teritorijalne odbrane Srpske općine Vogošća i policijske snage izvele su pješadijski, artiljerijski i napad avijacijom na ovo mjesto. (Branko Vlačo, para. 108, str. 41), (Jovan Tintor, para. 321–329, str. 4–5, 121–123)

Nakon odvojenih napada na više sela s područja općine Vogošća i Ilijaš, pohapšeno je oko 600–700 civila bošnjačke nacionalnosti, koji su bježali od napada na selo Svrake, Uglješići, Gornja Bioča, Lješevo, te su i sprovedeni u kasarnu u Semizovcu, odnosno u magacin "Iskra" u Podlugovima, u prostorije bolnice Jagomir i druge lokacije kao što su "Bunker" i "Nakina garaža". (Branko Vlačo, para. 141, str. 47), (Jovan Tintor, str. 4–5, 56, 127)

Kuće u Svrakama su bile opljačkane, a stanovništvo koje se vratilo nakon napada je zbog svakodnevnih uznemiravanja od uniformiranih lica, na razne načine ili uz odobrenja Kriznog štaba, napustilo teritorij Vogošće. (Jovan Tintor, para. 374–375, str. 4–5, 137–138)

Tokom jula 1992. neki civili u Svrakama su ubijeni u svojim kućama. (Dragan Damjanović, str. 4, 50)

Krajem maja je izvršen artiljerijski i pješadijski napad na selo Krše tokom kojeg je ubijeno nekoliko civila, a prije toga su žene i djeca pobjegli u pravcu mjesta Ugorsko. (Jovan Tintor, para. 545–552, str. 8, 195–198)

Neki od civila su tokom jula 1992. izvedeni iz svojih stanova u Vogošći, od kada im se gubi svaki trag. (Dragan Damjanović, str. 2, 24)

Logor za civile "Bunker" početkom maja 1992. formiran je po nalogu Kriznog štaba općine Vogošća te su u ovaj objekat tokom deset dana premješteni uhapšeni civili iz kasarne Semizovac. (Branko Vlačo, para. 204, str. 3, 60), (Jovan Tintor, para. 346, str. 4–5, 127)

U "Bunkeru" su zatočenici bili bez elementarnih uslova za život i u ovom objektu je bilo zatočeno oko 150 civila nesrpske nacionalnosti. (Branko Vlačo, para. 205, str. 3, 60–61), (Jovan Tintor, para. 419, str. 5, 153)

Od maja do kraja jula 1992. zatočenici u "Bunkeru" su fizički i psihički zlostavljani. (Branko Vlačo, para. 208–232, para. 326–336, str. 3–4, 62–70, 96–99), (Jovan Tintor, para. 415–416, str. 152)

Zatvorenici su vođeni na radove kopanja rovova na borbenoj liniji, na privatna imanja pojedinih vojnika i druge objekte, pri čemu je 31. jula 1992. u fabrici "Pretis" jedan od njih smrtno stradao a drugi je ranjen, dok je povrede zadobio i jedan od zatočenika na brdu Žuč. (Branko Vlačo, para. 262, str. 3, 78–79)

Zatočenici iz "Bunkera" su u ljeto 1992. odvedeni na prinudne radove na brdu Žuč i nekima od njih se od tada gubi svaki trag. (Dragan Damjanović, str. 2, 21), (Branko Vlačo, para. 275–276, str. 3–4, 82)

Grupa zatočenika je nakon dva do tri sata boravka u "Bunkeru" u junu 1992. izvedena i odvedena u nepoznatom pravcu, a njihova tijela su ekshumirana nakon rata. (Branko Vlačo, para. 304–310, str. 4, 89–90)

U "Bunker" je tokom juna 1992. bačen i aktiviran suzavac, što je prouzrokovalo gušenje i teške fizičke i psihičke traume zatvorenika. (Branko Vlačo, para. 523, str. 146)

Pripadnicima drugih vojnih jedinica je tokom juna i jula 1992. bilo omogućeno da ulaze u "Bunker", fizički i psihički zlostavljaju zatočenike, te ih tjeraju da skaču sa visine od oko tri metra. (M. M., presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 3, 15–16)

Zatočenici su izvođeni iz ovog objekta, tjerani da skidaju odjeću, skaču u potkresano šiblje, usljed čega su zadobijali ozljede, i međusobno spolno opće. (M. M., presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 3, 17)

U skladu s odlukama Kriznog štaba općine Vogošća organiziran je zatvor za civile bošnjačke nacionalnosti poznat kao "Nakina garaža", u blizini Vogošćanske petlje, u kojem je smješteno oko 150 civila koji su se nalazili u kasarni Semizovac. (Branko Vlačo, para. 348, 353, str. 4, 102, 104), (Jovan Tintor, para. 347–349, str. 5–6, 128)

Uslovi u "Nakinoj garaži" su bili jako loši i teški, a zatočenici su bili izloženi fizičkom i psihičkom zlostavljanju od strane vojnika koji su u navedeni objekat slobodno ulazili. (Branko Vlačo, para. 357–358, str. 105), (Jovan Tintor, para. 421–428, str. 154–156)

U "Nakinoj garaži" zatočenici su držani do približno 26. maja 1992. godine, kada su po odluci Kriznog štaba Vogošća pušteni svojim kućama, a nakon nekoliko dana ponovo zatvoreni u "Planjinu kuću" u Semizovcu koja je bila zatočenički objekat za civile. (Branko Vlačo, para. 347–348, para. 353, str. 4, 102, 104), (Jovan Tintor, para. 351, 436, str. 6, 129, 159), (Miladin Trifunović, para. 174, str. 39)

U "Planjinoj kući" bilo je zatočeno oko 150 civila* bošnjačke nacionalnosti, a zbog uslova kakvi su vladali u ovom objektu, mnogi su imali zdravstvene probleme (*u predmetu Mandić se navodi zatočavanje na desetine civila). (Momčilo Mandić, str. 38–39, 133), (Jovan Tintor, para. 436, 445, str. 6, 159, 161–162)

Stražari iz logora i drugi vojnici koji su dolazili izvana su maltretirali i tukli zatočenike u "Planjinoj kući". (Dragan Damjanović, str. 2–3, 41), (Momčilo Mandić, str. 38–39, 133), (Branko Vlačo, para. 427–436, str. 5, 114–115, 127–128, para. 389–390)

Zatočenici iz "Planjine kuće" su u tom periodu izvođeni na prinudne radove na prvoj borbenoj liniji, gdje su fizički i psihički maltretirani te odvođeni u "živi štit", usljed čega je veći broj zatvorenika ranjen, a neki su poginuli na prvim linijama ili preminuli od posljedica ranjavanja. (Dragan Damjanović, str. 2–3, 41–42), (Momčilo Mandić, str. 134), (Branko Vlačo, para. 365–374, str. 4–5, 106–111), (Miladin Trifunović, para. 169, str. 38)

Tokom septembra i oktobra 1992. na Žuč je u više navrata upućeno 30 do 50 zatočenika koji su korišteni za živi štit, od kojih je većina poginula ili ranjena, a neki su nakon ukazane pomoći vraćeni u "Planjinu kuću". (Branko Vlačo, para. 417–426, str. 5, 123–126)

Nekoliko zatočenika je smrtno stradalo i ranjeno pri izvlačenju poginulih srpskih vojnika između borbenih linija kod fabrike "TAS". (Branko Vlačo, para. 444–447, str. 6, 130–131)

Veći broj zatočenika odvođen je iz "Planjine kuće" u nepoznatim pravcima od kada im se gubi svaki trag. (Momčilo Mandić, str. 38–39, 134), (Branko Vlačo, para. 545–551, str. 151–153), (Jovan Tintor, para. 447–457, str. 6, 162–165)

Zatočenici iz "Planjine kuće" maltretirani su na prinudnim radovima u mjestu Ravne. (Dragan Damjanović, str. 2, 25–26)

Pojedini zatočenici iz "Planjine kuće" tokom januara 1993. mučeni su i ubijeni na prinudnim radovima u mjestu Jeftići. (Dragan Damjanović, str. 3, 48–49)

Prema aktu Udruženja "Porodice nestalih općine Vogošća", od 1992. do 1995. u logore su zatočene, u njima ubijene ili iz njih odvedene u nepoznatom pravcu 294 osobe, od kojih se za 62 osobe i dalje traga, dok su na području općine ekshumirana 132 tijela. (Miladin Trifunović, para. 130, str. 31)

Civili su nakon maltretiranja i pljačkanja u Semizovcu prisiljavani na seksualni odnos. (Dragan Damjanović, str. 2, 31)

Tokom maja i juna 1993. konstatirana su silovanja u Semizovcu. (Slavko Savić, para. 186–188, str. 4, 52)

Starica je ubijena u mjestu Vranjak kod Semizovca 20. augusta 1992. kada je, od strane pripadnika Vojske Republike Srpske, prema kući ispred koje je stajala ispaljen rafal iz automatske puške. (Rajko Janković, presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 2, 8–11)

Prethodno je u istom naselju od strane pripadnika Vojske Republike Srpske aktivirana bomba ispred druge kuće u vlasništvu bošnjačkih stanovnika. (Rajko Janković, presude Vrhovnog suda FBiH, str. 2, 8–11)

Grupa 8: Trnovo i Pale

Grupa 8a: Trnovo

Srpske snage su krajem maja 1992. napale Trnovo i hotimično razorile kuće u vlasništvu Bošnjaka i gradsku džamiju. Više od polovine stanovništva bošnjačke nacionalnosti otišlo je iz općine Trnovo zbog tog napada i drugih ograničenja koja su im nametnuta, dok je dio njih prethodno bio zatočen. (Krajišnik, str. 219)

Stanovništvo koje nije napustilo ovo područje je odvedeno u prostorije Kriznog štaba radi ispitivanja, dio Bošnjaka je bio zatočen u dvije vikendice i, početkom jula 1992., razmijenjen je ili pušten na slobodu na područja pod kontrolom Bošnjaka. (Krajišnik, str. 218–219)

Od marta 1992. sprovedene su aktivnosti na formiranju srpske policije, te su se mnogi pripadnici policije SJB Trnovo nalazili na spisku pripadnika srpske policije. (Edhem Godinjak i ostali, para. 132–134, str. 61–62)

Konačnoj podjeli i raskolu u Stanici javne bezbjednosti Trnovo prethodio je incident u blizini Pilane 21. aprila 1992. godine, pri čemu je stradala mješovita patrola sastavljena od tri policajca, nakon čega se srpska stanica policije izmješta u Dom kulture. (Edhem Godinjak i ostali, para. 131–135, str. 61–62)

Oružani sukob na području općine Trnovo počeo je 31. maja 1992. napadom srpskih snaga na uže i šire područje Trnova, što je za posljedicu imalo izmještanje velikog broja bošnjačkih civila u unutrašnjost sela ove općine, te i izmještanje dotadašnjih struktura vlasti. (Edhem Godinjak i ostali, para. 104, str. 53)

Ukupno 12 lica srpske nacionalnosti, među kojima je bilo maloljetnika, ubijeno je početkom juna 1992. na lokalitetu Rakitnica – Javorska Kosa, nakon napuštanja sela Ledići i pokušaja prelaska preko Treskavice u pravcu Kalinovika. (Edhem Godinjak i ostali, para. 439, str. 151–152)

Još dvoje civila srpske nacionalnosti iz Ledića je početkom juna 1992. ubijeno u Dejčićima. (Edhem Godinjak i ostali, para. 464–466, str. 159–160)

Pravoslavni sveštenik ubijen je u vikend-naselju u Godinjskim Barama. (Edhem Godinjak i ostali, para. 481, str. 165)

Članovi jedne porodice srpske nacionalnosti ubijeni su u Donjoj Presjenici. (Edhem Godinjak i ostali, para. 496, str. 170)

Nekoliko civila srpske nacionalnosti iz sela Ledići, Trebečaj i zaseoka Deseci smrtno je stradalo u napadu jedinica Hrvatskih obrambenih snaga (HOS). (Edhem Godinjak i ostali para. 570, str. 187–188)

Više osoba srpske nacionalnosti smrtno je stradalo na području Rogoja u julu i augustu 1992., zatim u mjestu Širokari, Tošići, Bistročaj i Vrbovnik tokom akcije oružanih snaga RBiH u oslobađanju Trnova. (Edhem Godinjak i ostali, para. 673, str. 221–222)

Iako su određene inkriminacije ostale o sumnji u pogledu stradanja pojedinih lica, ipak se u velikom broju zločina na području Trnova zaista radi o lišenju života uglavnom starijih civila. (Edhem Godinjak i ostali, para. 862, str. 275)

U Osnovnoj školi u Dejčićima bio je zatočenički objekat u kojem su lica srpske nacionalnosti boravila određeno vrijeme, te su pojedini bili izloženi nehumanom postupanju, a jedno lice je podleglo usljed premlaćivanja. (Edhem Godinjak i ostali, para. 693, str. 227)

Utvrđeno je da se objekat u koji su civili dovedeni sastojao od dvije prostorije – u jednoj većoj su bili smješteni žene i djeca, u drugoj muškarci. (Edhem Godinjak i ostali, para. 705–706, 709, str. 231–232)

Zatočenički objekat bio je u vikend-naselju u Godinjskim Barama, gdje su određeni zatvorenici prvobitno bili smješteni u nekoj od vikendica, da bi potom bili prebačeni u određeni betonski objekat – garažu. (Edhem Godinjak i ostali, para. 746, str. 242)

Tokom napada i osvajanja Rogoja na tom području zarobljeno je više lica srpske nacionalnosti, među kojima i pripadnici Vojske Republike Srpske, nakon čega su civili odvedeni u školu u Dejčice, a pripadnici VRS-a u Godinjske Bare, gdje su boravili osam do deset dana, nakon čega su sprovedeni u hotel "Treskavica", pa u podrum Doma zdravlja i konačno u magacin Teritorijalne odbrane. (Edhem Godinjak i ostali, para. 752, str. 244)

Pojedini zatočenici u Godinjskim Barama bili su fizički i psihički maltretirani. (Edhem Godinjak i ostali, para. 769–779, str. 249–252)

Određeni broj civila i pripadnika VRS-a iz zatočeničkih objekata osnovne škole "Dejčici" i Godinjske Bare sproveden je u magacin Teritorijalne odbrane koji se nalazio uz zgradu policije. (Edhem Godinjak i ostali, para. 814, str. 262)

Neki su u magacinu zadržani desetak dana, neki dva mjeseca, nakon čega su razmijenjeni, dok je određen broj zarobljenih pripadnika VRS-a ostao do ponovnog pada Trnova u ljeto 1993., nakon čega su zatočenici prebačeni u Hadžice. (Edhem Godinjak i ostali, para. 817, str. 263)

Magacin Teritorijalne odbrane obezbjeđivala je policija. (Edhem Godinjak i ostali, para. 820, str. 264)

Povremene tuče zatočenika u magacinu su se dešavale tokom noći. (Edhem Godinjak i ostali, para. 838, str. 268)

Grupa 8b: Pale

Bošnjaci su na Palama bili zatočeni u pet zatočeničkih objekata* u teškim uslovima, u nekim od njih su teško premlaćivani, ponekad nasmrtno, dok su u organizaciji Kriznog štaba autobusi u junu i u julu 1992. transportovali veliki broj Bošnjaka s Pala u bošnjački dio Sarajeva. (Krajišnik, str. 217), (Karadžić, tom II, str. 928)

*zgrada policije, sportski kompleks (dvorana), kino sala, Domu kulture i kasarna "Hrenovica"

Tri osobe muškog spola zatočene u sportskoj dvorani nasmrtno su pretučene u ljeto 1992. (Krajišnik, str. 216–217, 264), (Karadžić, tom II, str. 928), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 433)

Dio zatočenika iz dvorane, uz pratnju pripadnika rezervne policije, prebačen je u zatvor "Kula". (Karadžić, tom II, str. 928), (Krajišnik, str. 216–217)

U maju 1992. granatirano je većinski bošnjačko selo Donja Vinča, čiji su stanovnici bili prisiljeni da napuste selo. (Krajišnik, str. 217), (Karadžić, tom II, str. 918–919)

Pripadnici policije sa Pala i VRS-a pohapsili su i zatočili bošnjačko stanovništvo sela Hrenovica, a zatim ga sa Pala odvezli na teritoriju koju su držali Bošnjaci. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 435)

Više od 2.000 građana, Bošnjaka i Hrvata, otišlo je s Pala za Sarajevo uslijed maltretiranja, zastrašivanja i uništavanja imovine u konvojima u čijoj su pratnji bili pripadnici policije. (Mladić, tom I, str. 517), (Karadžić, tom II, str. 924), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 437)

Oštećeno je nekoliko vjerskih objekata na Palama, te je pljačkana i uništavana stambena imovina u vlasništvu Bošnjaka. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 435), (Mladić, tom I, str. 507–508)

Počinioci zločina na Palama su, kako je utvrđeno presudom Suda BiH, bile srpske vojne, paravojne i policijske formacije, te civili.

Zatočenički objekat bio je u fiskalnoj sali na Palama gdje su nezakonito zatvarani civili bošnjačke nacionalnosti s područja Pala, Sarajeva i Bratunca, a koji su svakodnevno mučeni i teško fizički i psihički zlostavljani, zbog čega je preminulo pet civila. (Malko Koroman, para. 155, 232, str. 35, 47)

Premlaćivanja zatočenih vršila je vojska i pripadnici drugih jedinica. (Malko Koroman, para. 224, str. 46)

Neke od zatočenih privela je policija i dovela u Stanicu javne bezbjednosti Pale, a tom prilikom im je rečeno da trebaju da daju izjave na određene okolnosti, da bi nakon toga bili odvedeni u prostorije fiskulturne sale. (Malko Koroman, para. 229, str. 46–47)

Civili bošnjačke nacionalnosti u Hrenovici su 22. maja 1992. nezakonito lišavani slobode, odvođeni u vojnu zgradu u centru naselja, nakon čega ih je određeni broj odveden i zatočen u fiskulturnu salu u Palama. (Malko Koroman, para. 287, str. 57)

U ovim aktivnostima učestvovala je policija sa Pala. (Malko Koroman, para. 286, str. 57)

Oko 35 zarobljenih civila muškaraca razdvojeno je od žena i djece, prevezeni su na Pale i do fiskulturne sale su morali proći kroz špalir. (Malko Koroman, para. 289, str. 57)

Po ulasku u salu su ih pretukli vojska i civili. (Malko Koroman, para. 291, str. 57)

Aktivnost 4: DJECA U RATU

Ključna pitanja:	Kakav je bio položaj djece u opkoljenom Sarajevu? U kojoj su mjeri djeca u ratu mogla imati sigurno djetinjstvo?

Trajanje:	45 minuta

Plan aktivnosti: Učenici će dobiti zadatak da opišu svoju svakodnevnicu – koje su im osnovne aktivnosti, omiljene igre, kako se druže sa prijateljima itd. U svrhu toga mogu izraditi tablicu koja se sastoji iz tri kolone, gdje će prvoj navesti aktivnosti koje smatraju najvažnijim.

Nastavnik će pitati učenike kako zamišljaju djetinjstvo u ratu, te da pokušaju u drugu kolonu tablice pobrojati aktivnosti koje imaju djeca tokom ratnih dešavanja.

Učenici će zatim pogledati isječak iz videomaterijala – Priča o Pita Anisi (1:42 min) i Priča o Danijelu Juraniću (7:47 min).

Nastavnik će pitati učenike kako se osjećaju nakon gledanja videomaterijala? Kakve emocije ove priče kod njih izazivaju? Šta su primijetili? Kakav je bio život djece u ratu na osnovu ove dvije situacije? Šta su djeca željela?

Na osnovu saznanja iz videomaterijala, učenici će u treću kolonu tablice upisati pojmove o aktivnostima djece u ratu. Nakon toga zajedno će uporediti informacije iz sva tri dijela kolone te razgovarati u kojoj mjeri se zapisani podaci razlikuju i zašto.

U završnom dijelu časa učenici će zajedno sa nastavnikom odgovoriti na ključna pitanja:

1. Kakav je bio položaj djece u opkoljenom Sarajevu?
2. Koji su zločini počinjeni nad djecom u opkoljenom Sarajevu?
3. U kojoj mjeri su djeca u ratu mogla imati sigurno djetinjstvo?

Aktivnost 5: SVAKODNEVNI ŽIVOT POD OPSADOM

Ključno pitanje:	Kako je izgledao svakodnevni život građana u opkoljenom Sarajevu? Koja su osnovna ljudska prava bila uskraćena?
Trajanje:	45 minuta

Plan aktivnosti: Učenici se prisjećaju i analiziraju neke od odredbi osnovnih ljudskih prava (Opće deklaracije o ljudskim pravima UN-a). Šta svaka od odredbi znači? Šta mislite, koliko se ove odredbe krše i pod kojim uvjetima?

Svako ima pravo na život, slobodu i osobnu sigurnost (čl. 3);

Niko ne smije biti podvrgnut mučenju ili okrutnom, nečovječnom ili ponižavajućem postupku ili kazni (čl. 5);

Svako ima pravo na životni standard koji odgovara zdravlju i dobrobiti njega samoga i njegove obitelji, uključujući prehranu, odjeću, stanovanje, liječničku njegu i potrebne socijalne usluge, kao i pravo na zaštitu u slučaju nezaposlenosti, bolesti, nesposobnosti, udovištva, starosti ili nekog drugog životnog nedostatka u uvjetima koji su izvan njegova nadzora. (čl. 25)

Učenici će zajednički pogledati videomaterijal (15:22–17:45) te tokom gledanja zapisati kako je prikazan i u iskazima opisan život stanovnika Sarajeva tokom opsade. Učenici će podijeliti svoja saznanja s ostatkom razreda a nastavnik će ključne pojmove zapisati na tabli te će zajednički nastojati odgovoriti na ključna pitanja: Kako je izgledao svakodnevni život građana u opkoljenom Sarajevu? Koja su osnovna ljudska prava bila uskraćena i zbog čega se uskraćivanje ovih prava smatra zločinom?

Kao završni zadatak učenici trebaju napisati pismo ili nacrtati razglednicu iz opkoljenog Sarajeva opisujući svoju svakodnevnicu.

Za dodatna istraživanja svakodnevnice u opkoljenom Sarajevu učenici mogu izabrati neki od videa iz baze Mjeseci opsade: <https://mjeseciopsade.detektor.ba/>

Aktivnost 6: GRANATIRANJE I MASOVNA STRADANJA

Ključna pitanja:	Zbog čega su mjesta okupljanja bila izložena namjernom granatiranju? Na koji način je to okvalificirano presudama suda?
Trajanje:	20 minuta

Plan aktivnosti: Učenici će pogledati kratki videomaterijal o granatiranju Sarajeva i kvalifikaciji ovog zločina pred MKSJ-om u Haagu tokom suđenja Radovanu Karadžiću.

Učenici bi trebali zabilježiti gdje su sve granatiranja bila usmjerena i izraziti svoje mišljenje zbog čega su takva mjesta bila neprijateljski ciljevi.

Nakon toga učenici bi trebali pogledati svjedočenja Fehima Bašića i Amerise Omanović te odgovoriti na pitanja:

1. Na koji način žrtve masakra na pijaci Markale opisuju ovaj događaj?
2. Zbog čega bi prostor pijace bio meta granatiranja?
3. Koje su posljedice ovakvog granatiranja?

Nastavnik može pripremiti dodatne materijale (fotografije, članke iz novina, fotografije spomenika) o mjestima masakra u Sarajevu i načinima komemoracije. Učenici mogu istražiti nešto više o masakrima koji su se dogodili u Sarajevu. Da li danas postoje spomen-ploče u znak sjećanja na stradale? Na koji način se ti događaji danas komemoriraju i zašto je to važno?

U završnom dijelu časa kao vid zaključka nastavnik i učenici će odgovoriti na ključna pitanja: Zbog čega su mjesta okupljanja bila izložena namjernom granatiranju? Na koji način je to okvalificirano presudama suda?

Aktivnost 7: **SNAJPERSKA VATRA**

Ključno pitanje:	Na koji način je sud okvalificirao namjerno djelovanje snajperom po civilima u gradu?

Trajanje:	15 minuta

Plan aktivnosti: Učenici će na početku pogledati kratki isječak iz videomaterijala gdje ljudi trče preko raskrsnica (4:40–4:52). Nastavnik postavlja pitanja:

1. Zbog čega ljudi trče?
2. Koja su to mjesta kuda trče?
3. Na koji način trče (brzo, sporo, pognute glave, sa strahom)?

Nakon što učenici daju svoje odgovore, nastavnik im može pustiti nastavak videomaterijala gdje je objašnjeno da je riječ o snajperskoj vatri te kako je ovo djelovanje okarakterizirao MKSJ. (4:11–4:51).

Nastavnik postavlja pitanje: Koje su to bile mete djelovanja snajperske vatre? Potom će zamoliti učenike da pretpostave zbog čega je otvarana snajperska vatra i šta se time željelo postići.

Nastavnik postavlja pitanja:

1. Kako se osjećate nakon gledanja ovog videomaterijala?
2. Šta mislite kako su se osjećali građani Sarajeva?
3. Kako doživljavate snajpersko djelovanje po Sarajevu tokom rata?
4. Zbog čega je snajpersko djelovanje posebno istaknuto kao zločin u sudskim presudama?

Aktivnost 8: **PROTJERIVANJA I ZLOČINI PROTIV CIVILA**

Ključna pitanja:	U kojoj mjeri nam lične priče i svjedočenja približavaju stvarnost ratnih stradanja i tragedije te koliko nam pomažu u boljem razumijevanju ratnih dešavanja?

Trajanje:	45 minuta

Plan aktivnosti: Učenici će biti podijeljeni na četiri grupe. Svaka grupa ima zadatak pogledati videomaterijal svjedočenja i odgovoriti na pitanja:

1. Kojim zločinima svjedočanstva govore i gdje su oni počinjeni?
2. Ko su žrtve i na koji način su zločini počinjeni?
3. Na koji način je opisano njihovo iskustvo?
4. Kakve emocije kod tebe izaziva gledanje ovog videomaterijala?

Videomaterijali

- Svjedočanstvo Alme Kovačević
- Svjedočanstvo Feride Nišić
- Svjedočanstvo Zekije Avdibegović
- Svjedočanstvo Milene Vitković

Nakon prezentacije svake grupe, analizirati postoje li sličnosti u svjedočenjima. U zaključku i finalnoj diskusiji učenici i nastavnik trebaju procijeniti značaj ličnih iskustava u prenošenju informacija o prošlim događajima. U kojoj mjeri nam lične priče i svjedočenja približavaju stvarnost ratnih stradanja i tragedije te koliko nam pomažu u boljem razumijevanju ratnih dešavanja?

Aktivnost 9: ZATOČENJA

Ključno pitanje:	Na koji način su kroz zatočenja ugrožavane lične slobode ljudi?
Trajanje:	45 minuta

Plan aktivnosti: Učenici na početku časa zajedno sa nastavnikom definiraju pojam SLOBODA. Svako će u okviru *brainstorming* aktivnosti ponuditi svoje ideje i opise ovog pojma. Nastavnik će pitati učenike na koji način se sloboda svakog pojedinca može ugroziti, te će zapisati navedene pojmove na tabli.

Učenici će zajednički pogledati dva videosvjedočenja o mjestima, iskustvu zatočenja i mučenja na prostoru sarajevske regije.

- Svjedočanstvo Alme Kovačević
- Svjedočanstvo Eme Čekić
- Svjedočanstvo Feride Nišić
- Svjedočanstvo Slobodana Mihaljevića

Učenici se nakon gledanja videosvjedočenja dijele u grupe te dobijaju zadatak da odgovore na slijedeća pitanja:

1. Gdje su organizirana mjesta zatočenja?
2. Ko ih je kontrolisao?
3. Na koji način su pojedinci odvođeni u zatočenje i zašto (ako se može zaključiti iz svjedočenja)?
4. Kakvi su uslovi bili na mjestima zatočenja?
5. Na koji način su bili tretirani zatočenici?

Učenici prezentiraju svoje odgovore i zaključke. Nastavnik zajedno sa učenicima rezimira odgovore i zajedno nastoje odgovoriti na ključna pitanja: Na koji način su kroz zatočenja ugrožavane lične slobode ljudi? Koji su zločini vršeni nad zatočenicima na prostoru Sarajeva?

Na kraju časa nastavnik zapisuje pojmove u vezi sa zatočenjima i uspoređuje ih sa pojmovima kojima je na početku časa definirana sloboda u cilju potcrtavanja njene važnosti i ugrožavanja u ratu.

Aktivnost 10: **PRESUDE I KAZNE**

**Ključno
pitanje:**

Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine? Zbog čega su važne kazne?

Plan aktivnosti: Projektni istraživački zadatak. U grupama koje odredi nastavnik učenici trebaju napraviti projektno istraživanje i prirediti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u izvorima baze, potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za šta su osuđeni i kolika im je kazna.

Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka.

Nakon prezentacija nastavnik i učenici zajednički upoređuju prezentirane informacije te utvrđuju eventualne sličnosti, razlike i međusobnu povezanost. Nastavnik sintetizira rezultate te učenicima postavlja ključna pitanja na koja odgovaraju kroz raspravu koristeći se argumentima iz istraživanja.

SREDNJOBOSANSKA REGIJA

NASLOV	REGIJA SREDNJA BOSNA
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Ratni zločini, stradanje civilnog i vojnog stanovništva, zatočenja, protjerivanja, logori, pogubljenja, Kiseljak, Kreševo, Fojnica, Busovača, Vitez, Novi Travnik, Travnik, Jajce, Donji Vakuf i Gornji Vakuf
KLJUČNA PITANJA	Koje su sudski utvrđene činjenice o zločinima počinjenim na prostoru regije Srednja Bosna? Postoje li sličnosti u predstavljanim zločinima i u čemu se one ogledaju? U čemu je značaj sudskih presuda koje se odnose na spomenuto područje?
CILJEVI	Upoznavanje sa zločinima počinjenim na prostoru regije Srednja Bosna, koji su bili tretirani sudskim presudama. Hronološko utvrđivanje i analiziranje zločina na prostoru regije Srednja Bosna u periodu od 1992. do 1995. godine na osnovu dijelova svjedočenja žrtava te iznošenje vlastitih zaključaka u odnosu na zaključke iznesene u presudama. Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima. Ukazivanje na značaj sudskih postupaka i sudskih presuda za počinjene zločine.

ISHODI UČENJA	Učenici će: • Navesti ključne događaje koristeći bazu podataka kao izvor informacija. • Interpretirati događaje koristeći informacije iz ličnih svjedočanstava, analizirajući ih i odgovarajući na pitanja. • Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato. • Utvrditi uzročno-posljedične veze među događajima. • Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora. • Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama. • Razvijati komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući na taj način toleranciju i međusobno poštovanje. • Razvijati vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.
IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica, tekstovi i videomaterijali BIRN-a BiH
REFLEKSIJA I EVALUACIJA	Nastavnik će nastaviti sa zaključcima diskusije i otvoriti prostor za refleksije i dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Učenici na kraju moraju odgovoriti na pitanje: Šta sam novo naučio/la? Zbog čega je to meni važno?

Aktivnost 1: **MAPIRANJE ZLOČINA**

Ključna pitanja:	Koji su oblici zločina počinjeni na prostoru regije Srednja Bosna činjenično utvrđeni na osnovu presuda međunarodnih i domaćih sudova? U kojim dijelovima regije su navedeni zločini počinjeni i ko je za njih odgovoran?

Trajanje:	60 minuta

Plan aktivnosti: Učenici će biti podijeljeni u grupe. Svaka grupa će dobiti tekst (ili dva teksta) koji se odnosi na određenu općinu i prostor iz regije Srednja Bosna (općine Donji Vakuf, Gornji Vakuf, Kiseljak, Kreševo, Fojnica, Busovača, Vitez, Novi Travnik, Travnik, Bugojno i Jajce).

Učenici trebaju pročitati tekst i izdvojiti nabrojane zločine, vodeći računa o vremenskim odrednicama kada su počinjeni i ko ih je počinio.

U narednom koraku svaka grupa će predstaviti rezultate svoje analize, nakon čega će se rezultati uporediti radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza među njima. Za pojedine zločine kao što je: zatočenje, mučenje, protjerivanje, ubistvo, uništavanje i paljenje kulturnih i vjerskih objekata itd. mogu se koristiti stikeri u boji, koje će učenici tokom prezentacije lijepiti na geografskoj karti kako bi se slikovito prikazalo gdje su počinjeni zločini i koja vrsta zločina je počinjena u različitim gradovima i mjestima.

U završnom dijelu aktivnosti nastavnik će otvoriti raspravu o međusobnoj vezi događaja, kako prostornoj, tako i vremenskoj, njihovim posljedicama i značaju iz današnje perspektive. Učenici trebaju obratiti pažnju i navesti imena osoba na koje se odnose presude za navedene zločine te će zajedno odgovoriti na pitanje: Zbog čega je važno sudsko utvrđivanje zločina?

Grupa 1: Donji Vakuf

U aprilu 1992. godine u Donji Vakuf stigla je oružana formacija bosanskih Srba pod nazivom "Beli orlovi". Od stanovništva se zahtijevalo da preda oružje. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 81)

Krajem ljeta 1992. oružana formacija bosanskih Srba išla je po bošnjačkim selima, kao što su Doganovci, i otvarala vatru. Mnoge kuće spaljene su do

temelja. Bošnjaci nisu pružili nikakav oružani otpor. (Stanišić i Župljani, tom I, str. 82)

Vojska bosanskih Srba redovno je granatirala sela u općini Donji Vakuf, među njima i selo Prusac u augustu 1992. (Brđanin, str. 214)

Većina Bošnjaka iz Donjeg Vakufa počela je masovno bježati iz te općine u maju i to se nastavilo tokom cijelog ljeta, zbog uznemiravanja i prijetnji od strane Srba, a njihova imovina je pokradena. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 83), (Brđanin, str. 214), (Krajišnik, str. 164)

Nekoliko džamija u ovoj općini je uništeno i oštećeno, a ostaci jedne od njih utovareni su u kamione i istreseni u Vrbas i na obalu. (Brđanin, str. 223, 224), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 84)

Srpske vlasti su 1992. u Donjem Vakufu civile, pretežno bošnjačke nacionalnosti, držale u zatočeništvu u deset zatočeničkih centara.* (Krajišnik, str. 164–165)

*Stanica javne bezbjednosti (SJB), skladište TO-a, skladište "Vrbasprometa", kasarna "Daljan", Osnovna škola "Oborci", hotel "Semešnica", obdanište, garaža u kući Ivice Stanka, garaža u kući Gorana Lončara i hotel "Vrbas"

U presudama se navodi da je bilo zatočeno blizu 200 Bošnjaka i Hrvata, a više od 13.000 napustilo je Donji Vakuf poslije napada. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 90)

Od sredine juna do sredine septembra 1992., civile Bošnjake i Hrvate držali su u zatočenju bosanski Srbi, vojnici i pripadnici vojne i civilne policije, većinom u zgradi SUP-a* u zatočeničkom logoru "Vrbaspromet", u zatočeničkom objektu zvanom "Kuća", te u skladištu Teritorijalne odbrane. (Brđanin, str. 259), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 84) *Služba unutrašnjih poslova, odnosno Stanica javne bezbjednosti Donji Vakuf

U zgradi SUP-a zatočenike su tukli pendrecima, električnim kablovima, čeličnim šipkama, nogama, toljagama i lancima. (Brđanin, str. 260)

Najmanje četiri, a najviše 12 muškaraca Bošnjaka, neki od njih približno u periodu od pet dana, držani su u privatnoj kući preko puta MUP-a, čija je vlasnica bila jedna bosanska Srkinja, gdje su fizički maltretirani. (Brđanin, str. 260), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 87)

U skladištu TO-a držano je otprilike 80 muškaraca Bošnjaka, od kojih su neki ondje proveli približno 20 dana. Praksa premlaćivanja je bila česta, zatočenici prisiljavani da se međusobno tuku, a neki su preminuli od posljedica premlaćivanja. (Brdanin, str. 260–261), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 85)

Civili Bošnjaci i Hrvati držani su zatvoreni u jednom praznom skladištu trgovinsko-industrijskog preduzeća "Vrbaspromet" od jednog do tri mjeseca, gdje ih je približno 90 bilo zatočeno. Po dolasku su morali protrčati kroz špalir, a za to vrijeme su udarani.

Dva zatočenika u ovom objektu su preminula. (Brdanin, str. 261–262), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 86)

Sredinom septembra 1995. godine, 28 civila bošnjačke i hrvatske nacionalnosti iz Mrkonjić-Grada, koji su korišteni kao radni vod, ubijeno je u Donjim Oborcima kod Donjeg Vakufa. (Branko Čigoja i ostali, para. 283–292, 310–312, 338–340, str. 4–5, 81–85, 90–92, 100)

Krajem jula i početkom augusta 1995. pripadnici radnog voda iz Mrkonjić-Grada bili su upućeni prvo na Kupres, a potom prebačeni u mjeseto Oborci. (Branko Čigoja i ostali, para 266, str. 75)

Civili su izvođeni u grupama iz zgrade Željezničke stanice u Oborcima, te ubijeni u dvorištu škole koja se nalazila u neposrednoj blizini. (Branko Čigoja i ostali, para. 347, str. 4–5, 102–103)

Grupa 2: Gornji Vakuf

Nakon napada HVO-a 18. januara 1993., grad Gornji Vakuf je gorio i bošnjački dio grada bio je mjestimično teško razoren. U napadu su korišteni tenkovi, artiljerija, rakete i pokretni protivavionski topovi. Otvorene borbe između HVO-a i Armije BiH u ovoj općini počele su nekoliko dana ranije. (Prlić i ostali, tom II, str. 81, 85) Dokazi ukazuju na to da je HVO selo Duša napao i granatirao 18. januara 1993., ujutro iz pravca Mačkovca, i da su napad vodili vojnici HVO-a i Hrvatske vojske (HV). (Prlić i ostali, tom II, str. 86)

Jedna od granata koju je ispalio HVO pogodila je kuću u kojoj je poginulo sedam ljudi, među kojima troje djece, koji su se tu sklonili i nisu učestvovali u borbama. (Prlić i ostali, tom III, str. 167)

Zaključeno je da je tokom napada na selo Duša život izgubilo više stanovnika koji nisu učestvovali u borbama i da su uništene bošnjačke kuće. Nakon uspostave kontrole nad selom, žene, djeca, starije ili nemoćne osobe su držane prvo u jednoj, a potom u drugoj kući u selu Paloč, da bi ih u februaru 1993. UNPROFOR odveo u Gornji Vakuf. (Prlić i ostali, tom II, str. 89), (Prlić i ostali, tom II, str. 97)

Istog dana, 18. januara 1993., HVO je granatirao naselje Hrasnicu, kuće su uništene i oštećene, a po ulasku vojnika, mještani su pozvani da se predaju. (Prlić i ostali, tom II, str. 90–91)

Zaključeno je da je, nakon napada na selo, HVO raselio i zatočio uhapšene žene, djecu i starije osobe, i to na više različitih mjesta, među kojima su fabrika namještaja u Trnovači i kuće u Hrasnici i Trnovači. Poslije puštanja na slobodu, neki zatočenici nisu mogli da se vrate u svoje domove u Hrasnici budući da su bili uništeni. (Prlić i ostali, tom II, str. 102)

Vojnici HVO-a su 19. januara 1993. okupirali selo Uzričje, a tokom napada bošnjačke kuće uništene su granatama. (Prlić i ostali, tom II, str. 91–92)

HVO je, kako je zaključeno, bošnjačke stanovnike Uzričja držao zatočene u selu, počevši od 19. januara 1993. Tokom približno mjesec i po dana, okupljene u nekoliko kuća prinuđavao je da poštuju policijski sat, a neke stanovnike sela su tokom zatočenja tukli ili su im prijetili. (Prlić i ostali, tom II, str. 1006–1007)

Pripadnici HVO-a su krali imovinu i palili kuće u vlasništvu Bošnjaka u selu Ždrimci, nakon napada 18. januara 1993. i ulaska u ovo mjesto. (Prlić i ostali, tom II, str. 109)

Svi naoružani muškarci u selu Ždrimci, kao i sve žene i djeca uhapšeni su i razmješteni u dvije ili tri kuće u selu, koje su bile pod nadzorom HVO-a, a po puštanju na slobodu bili su prinuđeni da odu iz sela, budući da su izgubili svoje kuće koje su spaljene ili unišene. (Prlić i ostali, tom II, str. 109–110)

U fabrici namještaja u Trnovači u januaru 1993. bilo je zatočeno 40 do 60 muškaraca Bošnjaka iz Duše i Hrasnice. Neki od njih su premlaćivani ili su trpjeli zlostavljanje od strane vojnika HVO-a dok su bili zatvoreni petnaestak dana. Ti muškarci su razmijenjeni ili premješteni. (Prlić i ostali, tom II, str. 115) Dio civila iz Hrasnice bio je zatočen u školi u Trnovači tokom približno petnaest dana, nakon čega ih je HVO oslobodio i naredio da odu na teritoriju pod kontrolom ABiH. (Prlić i ostali, tom III, str. 223)

Grupa 3: Vitez

Hrvatsko vijeće obrane (HVO) najprije je napalo selo Ahmiće 20. oktobra 1992., kada je zapaljeno i oštećeno nekoliko kuća kao i džamija. (Kordić i Čerkez, str. 277)

U petak, 16. aprila, u 05:30 sati hrvatske snage izvele su istovremeni napad na Vitez, Stari Vitez, Ahmiće, Nadioke, Šantiće, Piriće, Novake, Putiš i Donju Večerisku. Vijeće smatra da je riječ o planiranom napadu usmjerenom protiv bošnjačkog civilnog stanovništva. (Blaškić, str. 130)

Vijeće, dakle, smatra da 16. aprila 1993. u borbi nije učestvovala samo vojna policija, a posebno jedinica "Džokeri"*, nego i regularne jedinice HVO-a, uključujući i Vitešku brigadu. (Blaškić, str. 135)

*specijalna antiteroristička jedinica hrvatske Vojne policije

Hrvatski stanovnici Ahmića, ili barem oni koji su pripadali HVO-u ili su bili u kontaktu sa hrvatskim oružanim snagama, znali su da će rano ujutro 16. aprila 1993. hrvatske snage započeti masovni vojni napad. (Kupreškić i ostali, str. 110)

U samo nekoliko sati, 16. aprila 1993., oko 116 stanovnika Ahmića, seoceta u srednjoj Bosni, pobijeno je, uključujući i žene i djecu, a njih oko 24 je ranjeno. Uništeno je 169 kuća i dvije džamije. Žrtve su bili Bošnjaci – civili. Pretresno vijeće, na osnovu dokaza koji su mu prezentirani u ovom predmetu, uvjerilo se da se nije radilo o borbenoj operaciji. (Kupreškić i ostali, str. 278), (Bralo, str. 4)

Primarna svrha masakra bila je da se iz sela istjeraju Bošnjaci tako što je velik broj njih pobijen, što su im spaljene kuće i stoka, te što su preživjeli protivpravno zatočeni i deportirani u druga područja. Konačni cilj tih djela bio je širenje straha među stanovništvom kako bi se pripadnike te konkretne etničke grupe zauvijek odvratilo od povratka u njihove domove. (Kupreškić i ostali, str. 278)

Napad nije bio tek pojedinačni incident ili incident do kojeg je došlo bez odobrenja i koji je izvršila neposlušna frakcija HVO-a ili Vojne policije. Radilo se o dijelu opće kampanje u dolini rijeke Lašve, čija je namjera bila da se kroz sistematski i rasprostranjeni napad postigne "etničko čišćenje", što je bio

preduslov za neograničenu dominaciju Hrvata na tom području. (Kupreškić, str. 280–281), (Kordić i Čerkez, str. 210)

Tročlana porodica ubijena je prilikom upada u njihovu kuću u Nadiocima. (Bralo, str. 4)

U drugoj polovini aprila 1993. zarobljeno je 14 muškaraca, žena i djece – Bošnjaka koji su pobjegli iz svojih kuća poslije napada na Ahmiće i Nadioke, a koji su ubijeni na putu za Kaonik. Više od polovine ubijenih bilo je maloljetno. (Bralo, str. 5)

Na području sela Kratine, vojnici HVO-a uhapsili su tri nenaoružana muškarca Bošnjaka, koji su odvedeni u jednu štalu gdje su ispitani, pretučeni te ubijeni u šumarku. (Bralo, str. 5)

Bošnjakinja je protiv svoje volje od polovine maja do jula držana u Bungalovu* i kući na području Nadioka, gdje je podvrgavana nečovječnim postupcima i redovno silovana. (Bralo, str. 5), (Furundžija, str. 43)

*štab jedinice "Džokeri"

Još neki od zatočenika su nakon ispitivanja pretučeni u Bungalovu. (Furundžija, str. 42) Zatočeni Bošnjaci su od kraja aprila do početka maja 1993. u selu Kratine natjerani da kopaju rovove i korišteni su kao "živi štitovi" protiv snajperskog djelovanja Armije Bosne i Hercegovine na snage HVO-a. (Bralo, str. 5)

Između 5:00 i 6:00 sati 16. aprila 1993. granatiraju se i napadaju žestokom pješadijskom paljbom razni dijelovi grada Viteza, opljačkane su i spaljene brojne kuće, hapšeno je bošnjačko stanovništvo, vojno sposobni muškarci odvođeni su na mjesta zatočenja ili na linije fronta. (Blaškić, str. 171)

Selo Donja Večeriska razoreno je u napadu HVO-a 16. aprila 1993., dok je u napadu na selo Gačice, 20. aprila 1993., ubijeno nekoliko Bošnjaka, a kuće su spaljene. (Kordić i Čerkez, str. 277), (Blaškić, str. 188–189)

U blizini džamije u Starom Vitezu 18. aprila 1993. eksplodirao je kamion-cisterna natovaren s najmanje 500 kilograma eksploziva. U izuzetno jakoj eksploziji poginulo je najmanje šest, a ranjeno više od 50 osoba, dok je pričinjena znatna materijalna šteta. (Blaškić, str. 171), (Kordić i Čerkez, str. 220–221)

Nakon napada na selo Gačice, 20. aprila 1993., grupa od 180 bošnjačkih žena, djece, starijih muškaraca i civila okupljena je u nekoliko preostalih kuća u izuzetno teškim uslovima koje je HVO nakon dvije sedmice odveo na teritoriju pod kontrolom bošnjačkih snaga, dok je dio civila iz sela korišten kao živi štit u Vitezu. (Blaškić, str. 232 i 243)

Na Stari Vitez 18. jula 1993. ispaljena je velika količina oružja ručne izrade, takozvanih "beba", pri čemu su poginuli brojni Bošnjaci. Osim toga, taj dio grada bio je metom višecijevnih raketnih bacača i minobacača. (Blaškić, str. 171–172)

Selo Grbavica HVO je napao 7. septembra 1993., nakon čega su bošnjačke kuće opljačkane i zapaljene. (Blaškić, str. 192)

Osnovna škola u Dubravici u aprilu 1993. služila je kao zatočenički centar HVO-a, gdje bilo 200 bošnjačkih muškaraca, žena i djece iz sela viteške općine u lošim životnim uslovima.

Žene su silovali pripadnici HVO-a i vojne policije, a drugi zatočeniци su tjerani da kopaju rovove. (Blaškić, str. 231), (Kordić i Čerkez, str. 264)

U Domu kulture u Vitezu je od aprila 1993. bilo zatočeno od 300 do 500 bošnjačkih civila. (Blaškić, str. 231)

U kino dvorani u Vitezu nakon 16. aprila 1993. zatočeno je od 200 do 300 muškaraca, Bošnjaka razne dobi, koji su bili izvrgnuti okrutnom postupanju, tjerani da kopaju rovove i korišteni kao taoci i živi štitovi. (Kordić i Čerkez, str. 262)

Zatočenički centar uspostavljen je u Veterinarskoj stanici, gdje su zatvorenici zadržani nekoliko dana. (Kordić i Čerkez, str. 262), (Blaškić, str. 230–231)

U zgradi SDK-a zatočeniци su držani oko dvije sedmice i odvođeni na kopanje rovova. (Kordić i Čerkez, str. 263), (Blaškić, str. 232)

Mnoge zatočeničke iz zatočeničkih centara u Vitezu vojnici HVO-a prisiljavali su da kopaju rovove na liniji fronta; neki od njih bili su ubijeni ili ranjeni. U jednom incidentu vojnici HVO-a jednog zatočenika su ubili, a drugome prijetili. (Blaškić, str. 232)

Dvije osobe bošnjačke nacionalnosti ubijene su od strane pripadnika HVO-a u junu 1993. u Donjoj Dubravici tokom poljoprivrednih radova u blizini svoje kuće. (Franjo Radić, str. 2, 11)

Krajem augusta 1993. pripadnici HVO-a dvoje civila bošnjačke nacionalnosti i jednog vojnika zaustavili su u vozilu Crvenog krsta, uhapsili ih, te nakon pljačkanja sproveli u prostorije Radničkog univerziteta – Doma kulture, gdje je jedna od privedenih silovana. (drugostepena presuda Ante Kovać, para. 195, 211–212, 216, str. 5–6, 63, 66–68)

Tri zatočenika hrvatske nacionalnosti u Omladinskom domu u Počulici su ubijena, a devet ih je ranjeno kada je iz vatrenog oružja pucano kroz zatvorena vrata ovog objekta krajem aprila 1993. (drugostepena presuda Jasmin Čoloman, para. 50–51, str. 2–3, 18–19)

Civil hrvatske nacionalnosti, koji je pokušao iz Zenice doći do Busovače, ranjen je prilikom kretanja preko Vjetrenice, te je ubijen hicima iz vatrenog oružja u mjestu Dubravica u ljeto 1993. godine. (Hajriz Doglod, str. 1–2, 6, 18–19)

Navedena lica, među kojima su bili civili i oni koji su predali oružje ili su krenuli bježati, u trenutku privođenja sredinom aprila 1993., nakon napada HVO-a na selo Ahmiće, bili su u svojim kućama u selima Putkovići, odnosno Počulica, vođeni su na razna mjesta zatočenja, da bi u konačnici bili odvedeni u Omladinski dom. (drugostepena presuda Jasmin Čoloman, para. 35–36, 42, 55, str. 14, 16–17, 20)

U objektu “Crna kuća” u Kruščici, gdje je bila smještena Vojna policija, od početka jula do kraja septembra 1993. držana su zarobljena lica hrvatske nacionalnosti, koja su fizički i psihički zlostavljana. (Minet Akeljić i ostali, para. 347–348, 353, str. 5, 75–76)

Zatočenici iz “Crne kuće” odvođeni su na kopanje rovova na prve linije sukoba između Armije RBiH i HVO-a u rejonu Zabrđe, Bobaši, Pintre, Stare Rijeke, gdje su bili podvrgnuti unakrsnoj vatri, neki od njih opasani eksplozivom oko tijela. (Minet Akeljić i ostali, para. 383–387, 617–618, str. 5, 81–82, 116)

Za vrijeme boravka u “Crnoj kući”, zatočenici su bili primoravani da se međusobno tuku šakama i palicama, a nerijetko nakon toga bi ih premlaćivali stražari. (Minet Akeljić i ostali, para. 398, 411, 508–516, 542–546, 607–613, str. 5, 10, 84, 86, 101–102, 105–106, 114–115)

Zatvorenici su premlaćivani i mučeni na razne načine, obično nakon što bi bili izvedeni iz podruma "Crne kuće", a neki od njih su primoravani i na seksualne odnose. (Minet Akeljić i ostali, para. 420–571, 575–589, 593–601, str. 88–112, 113–114)

Najmanje 12 zarobljenih pripadnika Hrvatskog vijeća odbrane u zaseoku Šafradini, u blizini Sivrinog Sela, ubijeno je u jednom od tranšėja krajem decembra 1993. (Ibrahim Purić i ostali, para. 292–293, 298, str. 5, 92, 94)

Prije ubistva ispred nogu zarobljenika ispaljeno je nekoliko metaka te naređeno da se vode u komandu u Počulicu. (Ibrahim Purić i ostali, para. 358, str. 114)

Grupa 4: Busovača i Kreševo

Busovača

Nakon ultimatumu od 20. januara 1993., Hrvatsko vijeće obrane (HVO) napalo je općinu Busovača 25. januara 1993. i incident na kontrolnom punktu kod Kaćuna iskoristilo je kao izgovor. U napadu su učestvovali artiljerija i pješadija i time je započeo obrazac prema kojem su izvođeni napadi na tom području, čiji je cilj bio da se bošnjačko stanovništvo ukloni ili pokori. (Kordić i Čerkez, str. 181)

Vojnici HVO-a su 27. januara 1993. ušli u mjesto Očehnići, uhapsili vojno sposobne muškarce i odveli su ih potom u zatvor u Kaoniku, gdje su ostali zatočeni sve do februara.

Tokom zatočenja bili su podvrgnuti mnogobrojnim zlostavljanjima. (Blaškić, str. 194)

Sela Lončari, Merdani i Putiš sjeverno od Busovače napadnuta su u januaru 1993. (Kordić i Čerkez, str. 219)

Logor "Kaonik" nalazio se u nekadašnjoj kasarni Jugoslovenske narodne armije (JNA) u Busovači, koja je uglavnom bila korištena kao magacin oružja, a sam zatvor u Kaoniku činila su dva skladišta koja su se nalazila na stotinjak metara od ulaza u logor. (Aleksovski, str. 57–58)

Svi ti zatočenici bili su Bošnjaci i, uglavnom, civili. Većinu ljudi pripadnici Hrvatskog vijeća odbrane (HVO) uhapsili su dok su bili kod kuće i u

nemogućnosti da se brane, a tačan broj zatočenih nije utvrđen. (Aleksovski, str. 60)

Prvi period zatočeništva trajao je 15 dana, od 25. januara do 8. februara 1993., kada su Bošnjaci razmijenjeni za 30-ak hrvatskih zarobljenika iz Kaćuna. (Aleksovski, str. 59)

Drugi talas hapšenja trajao je od 14. aprila do oko 20. aprila 1993. Neki Bošnjaci su odvedeni direktno u logor "Kaonik", dok su drugi prvo pritvoreni u Domu kulture u Vitezu. (Aleksovski, str. 59)

Zatočenici su bili izloženi zlostavljanju, kako fizičkom, tako i psihološkom. Odvođeni su da kopaju rovove, dok su uslovi u logoru bili loši. (Aleksovski, str. 54, 77), (Kordić i Čerkez, str. 260)

Vojnici HVO-a sredinom aprila 1993. prodrli su u mjesto Lončari, uhapsili 25 osoba i odveli ih u logor "Kaonik", a bošnjačke kuće su zapaljene. Također su zapaljeni stambeni objekti u selima Jelinak i Putiš, a desetak osoba se od tada smatra nestalim. (Blaškić, str. 193–194), (Kordić i Čerkez, str. 219)

Tri mjeseca nakon prvog napada, pripadnici vojne policije prodrli su u Očehniće, kada je ubijeno najmanje pet civila, više ih je ranjeno, a stambeni objekti Bošnjaka su zapaljeni. (Blaškić, str. 195), (Kordić i Čerkez, str. 219)

Hicima iz vatrenog oružja krajem aprila 1993. ubijena su četiri civila bošnjačke nacionalnosti i jedan je teško povrijeđen, dok je kuća u kojoj su boravili zapaljena. (Zoran Milić, para. 109–127, str. 5, 39–44)

U istom periodu zapaljena je još jedna kuća, u kojoj su živjele osobe bošnjačke nacionalnosti, a po kojoj je djelovano iz vatrenog oružja i čiji su stanovnici psihički zlostavljani. (Zoran Milić, para. 89, 94–103, str. 5, 32–37)

Žena bošnjačke nacionalnosti koja je bila zatočena u vojnom zatvoru u Kaoniku, u prvim mjesecima 1994. u više navrata je silovana. (A. J. i Đ. M., str. 2, 24–26)

Tri osobe bošnjačke nacionalnosti ubijene su od strane pripadnika HVO-a hicima iz vatrenog oružja u kući u naselju Luke, nakon čega je kroz prozor ubačena i aktivirana eksplozivna naprava, dok je preživjeli kasnije odveden u Kaonik. (J. R., str. 3, 8, 9)

Prethodno su stradali u kući maltretirani. (J. R., str. 3, 9)

Krajem aprila i početkom maja 1993. pripadnici HVO-a pretresali su i pljačkali kuću u Lukama te prijetili vlasnici bošnjačke nacionalnosti, nakon što su članovi njene porodice zatvoreni u logor "Kaonik". (D. V., str. 3)

Civilima u Lukama je prijećeno i tokom juna 1993., te su mučeni i opljačkani. (D. V., str. 3)

Kreševo

Nesporno je stradanje bošnjačkog civilnog stanovništva, kao i da je vojno sposobno muško bošnjačko stanovništvo, među kojim i nekoliko maloljetnika, bilo zatvoreno u hali "Šunje", nakon što je Armija RBiH izvršila napad na područje općine Kreševo. (drugostepena presuda Krešo Lučić, para. 80, str. 21)

Bošnjačke kuće prethodno su pretresene i privođeni njihovi stanovnici. (drugostepena presuda Krešo Lučić, para. 88, 107, str. 23, 28)

Civilno bošnjačko stanovništvo zatvarano je i u Osnovnu školu "Ivo Lola Ribar". (drugostepena presuda Krešo Lučić, para. 93, str. 1–2, 24)

U hali "Šunje" i Osnovnoj školi "Ivo Lola Ribar" bili su loši i teški uslovi boravka, te su ostavljali teške posljedice po zdravlje zatočenika. (drugostepena presuda Krešo Lučić, para. 93, 99, str. 24, 26)

Neki od zatočenika iz hale izvođeni su i pretučeni. (drugostepena presuda Krešo Lučić, para. 140, str. 2–3, 35)

Zatočeni civili iz hale "Šunje" svakodnevno su odvođeni na kopanje rovova. (drugostepena presuda Krešo Lučić, para. 97–98, str. 25–26)

Civili bošnjačke nacionalnosti od strane pripadnika HVO-a zatvarani su u logore smještene u prostorijama Osnovne škole "Ivo Lola Ribar". (Presuda u predmetu Miletić navodi da je škola bila sabirni centar za osobe bošnjačke nacionalnosti, hale "Šunje" u Resniku, "Ćilimari", kao i prostorije policijske stanice.) (Mato Đerek, str. 2), (Mato Miletić, str. 2, 13–14)

Većina civila ispitivana je, premlaćivana, maltretirana, ponižavana i zastrašivana u prostorijama policijske stanice tokom juna i septembra 1993. i marta 1994. godine. (Mato Đerek, str. 2–3)

Neki od civila na saslušanja dovođeni su iz logora "Ćilimara" i vraćani, gdje su ostali do razmjene u aprilu 1994. (Mato Đerek, str. 2, 12–14)

U policijsku stanicu od strane pripadnika HVO-a na saslušanje su dovođeni i premlaćivani zarobljeni pripadnici Armije RBiH, od kojih je jedan završio u bolnici nakon što je pretučen. (Mato Đerek, str. 3–4, 14–15)

Sredinom juna 1993., bošnjačko stanovništvo iz mjesta Bjelovići, Crnići i Rakova Noga je od strane pripadnika HVO-a prisilno odvedeno iz svojih kuća i prebačeno u Osnovnu školu u Kreševu, koja je imala funkciju sabirnog centra i zatvora, gdje su ispitivani i fizički maltretirani, da bi nakon kratkog boravka bili odvedeni u logore. (Mato Miletić, str. 2, 9–10)

Grupa civila bošnjačke nacionalnosti iz Crnića je krajem juna 1993. odvedena u policijsku stanicu, kojom prilikom im je oduziman novac koji su imali. (Mato Miletić, str. 3, 11–12)

Prilikom pješadijskog napada HVO-a na selo Mratinići sredinom juna 1993. zarobljeno je nekoliko pripadnika Armije RBiH, od kojih je jedan pretučen, što je ponovljeno i nakon što su zarobljenici dovedeni u prostorije policijske stanice. (Mato Miletić, str. 3, 12–13)

Grupa 5: Kiseljak

Iz vikendice u naselju Luke, u kojoj su bili smješteni izbjegli civili bošnjačke nacionalnosti, krajem juna 1992. izveden je muškarac i pretučen te odveden u Grahovce, odakle je uspio pobjeći. (Miroslav Anić, str. 6–7)

U Kiseljaku su snage Hrvatskog vijeća odbrane (HVO) označene kao počinioци zločina. Nakon januara 1993. poslovni prostori Bošnjaka u Kiseljaku su oštećivani ili dizani u zrak. (Kordić i Čerkez, str. 275)

U općini Kiseljak napadnuto je najmanje deset bošnjačkih sela, ubijeno je desetine civila i zapaljeno 250 kuća koje su opljačkane, kao i džamije u tim mjestima koje su oštećene ili razorene. (Blaškić, str. 210), (Kordić i Čerkez, str. 221)

Od 18. do 21. aprila 1993., artiljerija Hrvatskog vijeća obrane (HVO) ispalila je na sela Behrići i Gomionica najmanje 50 projektila, među kojima je bilo i zapaljivih granata. Mnogi civili su se sklonili u općinu Visoko. U junu 1993. HVO započeo je novu ofanzivu na Gomionicu. (Blaškić, str. 201)

Pješadija HVO-a je 18. aprila 1993. prodrla u selo Gromiljak, zatočila dio stanovnika u podrum jedne privatne kuće, dok su vojno sposobni muškarci vođeni da kopaju rovove, a kuće su pljačkane i paljene. (Blaškić, str. 202)

Istog dana HVO je artiljerijskom paljbom napao mjesto Hercezi. Bošnjačko stanovništvo tog sela provelo je nekoliko mjeseci u kućnom pritvoru, a od augusta nadalje vojno sposobni muškarci su odvođeni na front da tamo kopaju rovove, da bi u septembru iste godine svi žitelji sela bili odvedeni u logor "Rotilj", a zatim u kasarnu u Kiseljaku. (Blaškić, str. 202–203)

Sela Višnjica i Polje Višnjica napadnuta su 18. aprila, kada je ubijeno više civila. Neki su bili zatočeni u silosima na rubu sela, vojno sposobni su slati na kopanje rovova, dok su kuće opljačkane i zapaljene. (Blaškić, str. 203–204)

U toku noći sa 17. na 18. april 1993., snage HVO-a opkolile su Rotilj – selo je napadnuto, ubijani su civili, nekoliko kuća je zapaljeno, dok su neki od stanovnika vođeni na kopanje rovova. (Blaškić, str. 204)

Pješadijske snage HVO-a su 18. aprila ušle u Svinjarevo i u okolna mjesta – Rauševac, Purićevo, Japojrevo i Jehovac, te zapalili više kuća u vlasništvu Bošnjaka, odveli civile u kasarnu u Kiseljaku, gdje su ih zatvorili na više sedmica. Napadi su se nastavili do 23. aprila 1993. (Blaškić, str. 205–206)

Snage HVO-a su 12. juna 1993. izvršile napad na selo Tulicu, ubili 12 osoba, od kojih su tri bile žene, a ostale žene, djecu i starije osobe zatvorili u jednu privatnu kuću, dok je većina stambenih objekata opljačkana i zapaljena. Vojno sposobne muškarce odveli su i zatočili u kasarnu u Kiseljaku. Stražari u kasarni premlatili su nekoliko zatvorenika i odveli ih na front da tamo kopaju rovove. (Blaškić, str. 207–208), (Kordić i Čerkez, str. 241)

Jedinice HVO-a su 13. juna upale u sela Grahovci i Han Ploča, kojom prilikom su na brutalan način ubili nekoliko stanovnika, među kojima i imama džamije koja je zapaljena. Kuće su zapaljene, a brojni civili, uglavnom vojno sposobni muškarci, zarobljeni su i zatočeni u kasarnu u Kiseljaku, gdje im je uskraćivana hrana, premlaćivani su i prisiljavani da kopaju rovove. (Blaškić, str. 206–207), (Kordić i Čerkez, str. 241)

Od mjeseca aprila 1993. negdje do novembra 1993., kasarna u Kiseljaku korištena je kao zatvor za brojne muške civile Bošnjake, koji su zarobljeni u selima ove općine, a u jednom trenutku u zatvoru su bili zatočeni i žene i djeca.

Zatočenici su bili izloženi teškim životnim uslovima, brojnim premlaćivanjima te duševnom i tjelesnom zlostavljanju, a bili su prinuđeni da kopaju rovove, kada su neki od njih ubijeni ili ranjeni. (Blaškić, str. 229–230)

Od aprila 1993. do januara 1994., Bošnjaci općine Kiseljak bili su zatočeni u selu Rotilj, primorani da žive u veoma teškim životnim uslovima. U selu je bilo ubistava i fizičkog nasilja, uključujući i silovanje, dok su zatočenici bili prisiljeni da kopaju rovove, gdje su neki od njih ubijeni ili ranjeni u razmjeni vatre. (Blaškić, str. 230), (Kordić i Čerkez, str. 270)

Zgrada Općine Kiseljak korištena je kao zatočenički centar, gdje je u prostorijama bilo po 50 ljudi u lošim uslovima. (Kordić i Čerkez, str. 269)

Zarobljeni pripadnik Armije RBiH ubijen je od strane pripadnika HVO-a hicima iz vatrenog oružja, nakon što je pretučen u mjestu Višnjica sredinom aprila 1993. (Jozo Franković, str. 3, 10–12)

Prethodno su zarobljeni pripadnici Armije RBiH dovedeni na isto mjesto gdje su bili postrojani zarobljeni civili. (Jozo Franković, str. 3, 13, 14)

Jedna osoba bošnjačke nacionalnosti maltretirana je u naselju Behrići i na nju je pucano iz vatrenog oružja početkom juna 1993., ali je uspjela pobjeći prema liniji razdvajanja, prema selu Gomionica. (Miroslav Škoro i ostali, str. 5, 9)

Prethodno su još dva pripadnika Armije RBiH zarobljena i maltretirana. (Miroslav Škoro i ostali, str. 5, 9, 14)

Civil bošnjačke nacionalnosti krajem oktobra 1993. odveden je od strane pripadnika HVO-a iz svoje u drugu kuću u mjestu Lug, gdje je ubijen nakon maltretiranja. (Stjepan Pravdić, str. 2, 7–8, 10)

Grupa 6: Travnik

Pripadnici HVO-a su krajem maja 1992. nezakonito uhapsili civila srpske nacionalnosti u njegovom stanu u Travniku i odveli ga na nepoznatu lokaciju. (Bruno Šarić – presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 2, 7, 8)

Osobe srpske nacionalnosti su zatvarane u zgradu bivše kasarne "Petar Mečava", gdje su privođeni i pripadnici Armije RBiH koji su odbijali da idu na liniju ili na drugi način kršili vojnu disciplinu. (S. M., str. 8–9)

Civili srpske nacionalnosti koji su u novembru 1992. bili zatvoreni u kasarni premlaćivani su. (S. M., str. 3, 20–21, 23)

Dvojica civila srpske nacionalnosti ubijena su početkom decembra 1992. ispred svojih kuća u naselju Turbe. (Šaban i Elvir Đelilbašić, para. 56, str. 3, 17)

Početkom juna 1993. u štali u mjestu Slimena, gdje su bili zatočeni mještani hrvatske nacionalnosti, ubijen je zarobljeni pripadnik Hrvatskog vijeća obrane (HVO). (Elvir Jakupović, str. 2)

U tom periodu Armija RBiH vodila je operacije protiv jedinica HVO-a. (Elvir Jakupović, str. 8–9)

Kao počinioци zločina na području Travnika su, pored snaga Armije BiH (ABiH), označeni "mudžahedini"*, koji su se tokom rata borili na strani ABiH.

*Konstatovano je da su mudžahedini, od kraja 1992. do osnivanja Odreda "El Mudžahidin" u augustu 1993., redovno učestvovali u borbama koje je vodio Treći korpus ABiH u čijoj zoni odgovornosti je 1993. bio Travnik. (Hadžihasanović i Kubura, str. 246)

Konstatovano je da su četiri zarobljenika pogubljena u selu Miletići 24. aprila 1993. i da su ubistvo izvršili strani i domaći mudžahedini* stacionirani u Poljanicama, te da je došlo do pljačkanja imovine Hrvata. (Hadžihasanović i Kubura, str. 600)

*Nije dokazano van razumne sumnje da su strani bošnjački borci smješteni u bazi u Poljanicama postali *de jure* pripadnici ABiH prije osnivanja Odreda "El Mudžahidin". (Hadžihasanović i Kubura, str. 153)

Tokom ranih jutarnjih sati, 8. juna 1993., došlo je do razmjene vatre između HVO-a i ABiH čije su snage ušle u Maline tek kad je HVO prestao pružati otpor. Dio pripadnika ABiH je 200 stanovnika odveo prema Mehurićima, dok je preostali dio ostao u Malinama kako bi zaštitio imovinu stanovnika. Kolonu seljana pod pratnjom vojne policije, nedaleko od Poljanica, presrela je grupa mudžahedina i neke muškarce odvela je u smjeru Bikoša. (Hadžihasanović i Kubura, str. 578)

Domaći i strani mudžahedini su 8. juna 1993. otvorili vatru na grupu hrvatskih zarobljenika i ubili najmanje 24 osobe u Malinama/Bikošima. (Hadžihasanović i Kubura, str. 354–355), (Delić, str. 70)

Konstatovano je da su 8. juna 1993. strani i bosanski mudžahedini iz vatrenog oružja teško ranili najmanje pet osoba koje u to vrijeme nisu učestvovali u neprijateljstvima. (Delić, str. 70)

U vezi s identifikacijom mudžahedina počinitelja, iz dokaza se jasno ne vidi kojoj su konkretnoj jedinici ili grupi pripadali. (Delić, str. 68–69)

U Mehurićima su postojala dva zatočenička centra – u osnovnoj školi i u kovačkoj radionici. U školi je bilo smješteno oko 250 civila, bosanskih Hrvata, u periodu od 6. do 24. juna 1993., dok je u Kovačnici, u periodu od 6. juna 1993. do 4. jula 1993., bilo zatvoreno 20 do 30 hrvatskih civila i vojnika HVO-a. Prema dijelu zatočenika u Kovačnici je okrutno postupano. (Hadžihasanović i Kubura, str. 413, 432)

Dvije grupe zarobljenika su u drugoj polovini oktobra 1993. godine odvedene u Orašac, gdje su mudžahedini napravili svoju bazu, a u tom logoru su zatočenici bili izloženi fizičkim i psihičkom nasilju, te iz dokaza proizilazi da su počinio okrutnog postupanja bili pripadnici Odreda "El-Mudžahidin", kao i da su ubili jednog zatočenika odsijecanjem glave u blizini baze. (Hadžihasanović i Kubura, str. 449–452)

U podrumu kasarne bivše JNA nalazio se zatočenički centar gdje su na različite periode bili zadržavani vojnici ABiH i HVO-a, a tako i civili, te su u ovom objektu zatočenici redovno premlaćivani. (Hadžihasanović i Kubura, str. 397, 404)

Prilikom preuzimanja kontrole nad selom Čukle i napada ABiH, došlo je do uništavanja kuća – 8. juna 1993. (Hadžihasanović i Kubura, str. 583)

Konstatovano je da je u Gučkoj Gori u junu 1993. počinjeno višestruko djelo pljačke velikih razmjera, kao i da je u samostanu u ovom mjestu nanijeta šteta. (Hadžihasanović i Kubura, str. 605, 652)

Oštećivanje samostana u Gučkoj Gori u junu 1993. počinili su strani mudžahedini, kao i katoličke crkve u Travniku 8. juna 1993. godine. (Hadžihasanović i Kubura, str. 653, 656)

Grupa 7: Novi Travnik

Konvoj sa humanitarnom pomoći, poznatiji kao "tuzlanski konvoj", koji se sastojao se od nekoliko stotina kamiona, 4. juna 1993. zaustavljen je na barikadi

u Rankovićima, sjeverno od Novog Travnika, te je tom prilikom ubijeno osam vozača iz vatrenog oružja. Vozila su odvezena, a konvoj su opljačkali civili i vojnici. Konvoj je zatim ponovno zaustavila gomila na kontrolnom punktu Dubravica u blizini Viteza. U međuvremenu su odvezeni mnogi od kamiona, od kojih sedam u školu u Dubravici, a drugi su kasnije pronađeni parkirani u Novom Travniku, Novoj Biloj, Vitezu i Busovači. (Kordić i Čerkez, str. 235–236)

U junu 1993. visoka zgrada na liniji fronta, zvana "Stari soliter", bila je poprište teških borbi.

Pedeset sedam ljudi, među njima i deset žena i 18 djece, tri mjeseca nije moglo nigdje iz zgrade. Hrvatsko vijeće obrane (HVO) isprva nije htjelo dozvoliti da se zgrada evakuiše, da bi konačno u septembru pristalo da se stanari razmijene za hrvatske stanovnike dvaju sela, koja je držala Armija Bosne i Hercegovine (ABiH). (Kordić i Čerkez, str. 240)

U Novom Travniku Bošnjaci su zatvarani u logor "Stojkovići", u periodu od 18. do 30. juna 1993. Tamo ih je HVO tjerao da kopaju rovove na liniji fronta i da zakovapaju leševe. (Kordić i Čerkez, str. 271)

Tri vojnika ABiH, koji su bili zatvorenici HVO-a, u Novom Travniku su 5. oktobra 1993. natjerani da hodaju ka liniji, dok su na njih su okačili mine. Kad su stigli u blizinu položaja ABiH, mine su aktivirane. (Kordić i Čerkez, str. 266)

Početkom februara 1993. godine, dvojicu civila bošnjačke nacionalnosti ubili su pripadnici HVO-a iz vatrenog oružja na ulici. (Ivica Mlakić, str. 2)

Tokom juna 1993. lica hrvatske nacionalnosti su, nakon što su predala oružje, ispitivana i premlaćivana od strane pripadnika Armije RBiH u garaži u Šenkovićima, te su im nanesene tjelesne povrede. (I. Z. i ostali – presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 2–3, 4, 14, 17–21, 30–31)

Lica iz Šenkovića su od početka juna do septembra 1993. držana zatvorena u kućama, nakon što su muškarci odvojeni od žena i djece, te ispitivani i premlaćivani. (I. Z. i ostali – presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 4, 33–34)

Jedan od zatvorenika pretučen je u prostorijama Vojne policije u Kalinskoj u septembru 1993. godine. (I. Z. i ostali – presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 3, 23–24)

Grupa osoba hrvatske nacionalnosti u septembru 1993. odvedena je prema provaliji, gdje im je prijećeno strijeljanjem, nakon čega su sprovedeni u Srednjoškolski centar. (I. Z. i ostali – presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 3, 25–26)

Prije razmjene u septembru 1993., kod lica iz Srednjoškolskog centra pronađen je novac koji su stražari prisvojili. (I. Z. i ostali – presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 4, 27–28)

Grupa 8: Jajce i Bugojno

Jajce

Krajem 1991. godine na području općine Jajce počela je prva mobilizacija, kada su pripadnici Teritorijalne odbrane pozivani da zaduže uniforme i naoružanje zbog rata u Hrvatskoj, a što su Bošnjaci odbijali učiniti. To je bio jedan od razloga zašto su se razdvojile zajedničke straže, te su počela prva otvaranja vatre na kuće u kojima su živjele bošnjačke porodice. Oružana dejstva u selima Ljoljići i Čerkazovići počela su u martu 1992. godine. (drugostepena presuda Pekez i ostali, para. 49, str. 18–19)

Najmanje 23 civila bošnjačke nacionalnosti, među kojima su žene, djeca i starci, ubijena su početkom septembra 1992., dok je četvero ranjeno na lokalitetu Tisovac. (Zoran Marić, str. 1–2), (drugostepena presuda Pekez i ostali, para. 143, 148, str. 2–3, 38, 39), (Pekez i ostali, str. 22)

Stradali su bili iz sela Čerkazovići i Ljoljići koji su se prethodno svakog dana morali javljati na prozivku policiji. Prije ubistva su uz prijetnju oružjem izvedeni iz svojih kuća. (drugostepena presuda Pekez i ostali, para. 40–41, str. 16), (Zoran Marić, str. 1–2)

Prije ubistva i ranjavanja, od civila su oduzete dragocjenosti koje su imali kod sebe. (drugostepena presuda Pekez i ostali, para. 123, 126, 128, str. 2–3, 33–34, 35), (Zoran Marić, str. 1–2)

Sredinom juna 1992. pripadnici Hrvatskog vijeća obrane (HVO) zarobili su grupu policajaca iz Mrkonjić-Grada u rejonu Barevo, selo Liskavac, te je tom prilikom jedan od zarobljenih ubijen hicima iz vatrenog oružja, a drugi, koji je bio ranjen, usmrćen tokom sprovođenja u Jajce. (J. L., str. 3, 27–31)

Zarobljeni policajci iz Mrkonjić-Grada su od sredine juna do kraja augusta 1992. držani zatočeni u prostorijama Stanice javne bezbjednosti u Jajcu, te su zlostavljani i mučeni u više navrata od strane pripadnika HVO-a. (J. L., str. 3–4, 31–33)

Bugojno

Pripadnici HVO-a sredinom jula 1993. hapsili su civile bošnjačke nacionalnosti sa šire regije Bugojna, koji su potom zatvoreni u neuslovne podrumske prostorije motela "Akvarijum", gdje su premlaćivani i pljačkani. (Slavko Šakić, str. 2, 12–13)

Krajem jula 1993., nakon premlaćivanja više zatočenika, jedan od civila odveden je od strane pripadnika HVO-a u nepoznatom pravcu, a njegovo tijelo je pronađeno ispod Kandijskog mosta. (Slavko Šakić, str. 2, 16–17)

Zatočenici su u drugoj polovini jula 1992. iz motela vođeni na prinudne radove kopanja zemunica i rovova na prvim linijama borbe, pri čemu je jedan od njih ranjen, korišteni su u "živom štitu" te su kopali grobna mjesta za stradale pripadnike HVO-a. (Slavko Šakić, str. 2, 17–18)

U garaži privatne kuće u naselju Donjići krajem jula 1993. držani su zarobljeni pripadnici HVO-a. (drugostepena presuda Alija Osmić, para. 45, 47, str. 14, 15), (Enes Handžić, str. 5–6), (drugostepena presuda Nisvet Gasal i ostali, para. 361, str. 142)

Zatvorenici su fizički i psihički zlostavljani, premlaćivani u objektu i ispred garaže, a osim pripadnika Armije RBiH, u tome su učestvovali i civili bošnjačke nacionalnosti. (drugostepena presuda Alija Osmić, para. 64–72, 79, 83, 93, str. 4, 19–23, 24–25, 26, 29)

Zatočenici hrvatske nacionalnosti (u predmetu Gasal i ostali je konstatirano da je prebačeno do 70 zarobljenika) nakon nekoliko dana su iz garaže u naselju Donjići izmješteni u prostorije Marksističkog centra – Klostera časnih sestara. (Osman Šego, str. 2), (drugostepena presuda Alija Osmić, para. 95–96, str. 29–30), (drugostepena presuda Nisvet Gasal i ostali, para. 370–371, str. 145)

Jedan od zatočenika hrvatske nacionalnosti, koji su u drugoj polovini jula pretučeni u prostorijama Marksističkog centra – Klostera časnih sestara,

odvezen je u šumarak u blizini naselju Guvno i ubijen hicima iz vatrenog oružja (u presudi u predmetu "Osmić" se ne navodi ubistvo, samo odvođenje). (Osman Šego, str. 2, 6), (drugostepena presuda Alija Osmić, para. 108–118, str. 4, 33–34), (Enes Handžić, str. 6–7)

Grupa zatočenika iz Marksističkog centra – Klostera časnih sestara je krajem jula 1993. sprovedena do naselja Vrbanja radi sakupljanja leševa ubijenih osoba bošnjačke nacionalnosti, kopanja grobnih mjesta i ukopa, kojom prilikom su zatočenici fizički i psihički zlostavljani, a jedan od njih je i preminuo usljed zadobijenih ozljeda. (Osman Šego, str. 2, 6), (Enes Handžić, str. 7), (drugostepena presuda Nisvet Gasal i ostali, para. 376–379, str. 146)

U prostorijama Salona namještaja "Slavonija DI" je od kraja jula do polovine augusta 1993. bilo zatvoreno oko 150 osoba hrvatske nacionalnosti, među kojima su bili pripadnici HVO-a, koji su iz podruma prozivani i izvođeni u prizemlje, gdje su premlaćivani i neki od njih gubili svijest, a jedan od zatočenika je preminuo od posljedica zlostavljanja. (Enes Handžić, str. 7–8), (drugostepena presuda Nisvet Gasal i ostali, para. 131–133, 399–401, str. 3, 75–76, 150–151)

Osobe hrvatske nacionalnosti i zarobljeni pripadnici HVO-a su od kraja jula do polovine augusta 1993. držani zatvoreni u fiskulturnoj dvorani Osnovne škole "Vojin Paleksić", te su izvođeni u učionicu i dvorište, gdje su fizički i psihički zlostavljani. (Enes Handžić, str. 8–9)

Iz škole je izveden zatočenik i ubijen na području Guvna, dok je drugi, ubijen na istom mjestu, izveden iz zgrade "Šipada". (Enes Handžić, str. 9)

Zatočenici iz škole su odvođeni na višednevne prinudne radove uređenja borbenih položaja u Pruscu. (Enes Handžić, str. 8–9)

Zarobljenici, među kojima je bilo i ranjenih pripadnika HVO-a, maltretirani su i mučeni u Kulturno-sportskom centru. (Enes Handžić, str. 9–10)

U Kulturno-sportskom centru bilo je zatvoreno više od 100 civila hrvatske nacionalnosti. (drugostepena presuda Nisvet Gasal i ostali, para. 423, 430, str. 156, 158)

Početkom septembra 1993. zatočenici su mučeni u Domu zdravlja – Ratnoj bolnici. (Enes Handžić, str. 10)

Od septembra 1993. do kraja januara 1994. u prostorijama "BH banke" privedeni su pojedini zatočenici, pripadnici HVO-a, gdje su premlaćivani tokom ispitivanja. (drugostepena presuda Alija Osmić, para. 128–137, 141–142, str. 4, 36–39), (Enes Handžić str. 10–12), (drugostepena presuda Nisvet Gasal i ostali, para. 448, str. 162–163)

Najmanje trojica zatočenika su ubijena u prostorijama "BH banke" tokom mučenja. (Enes Handžić, str. 10–13)

Neki su po odvođenju puštani kućama, a neki vraćani nazad bez ikakvih povreda jer nisu ni mučeni u prostorijama "BH banke". (drugostepena presuda Nisvet Gasal i ostali, para. 450, str. 163)

Zatočavanja u Bugojnu uslijedila su početkom sukoba između ABiH i HVO-a koji je u ovom gradu izbio u julu 1993. godine. Pošto u Bugojnu nije postojao pravi zatvor, Ratno predsjedništvo Bugojna nekoliko je objekata pretvorilo u zatvore u koje su slate osobe koje je zarobila ABiH. (Hadžihasnović i Kubura, str. 358)

Ispred hotela "Kalin" u Bugojnu su 24. jula 1993. pripadnici ABiH zarobili 100 vojnika HVO-a i 150 civila koji su smješteni na razna mjesta u ovoj općini. (Hadžihasanović i Kubura, str. 511)

ABiH je 19. septembra 1993. zarobila 470 pripadnika HVO-a, od kojih su 383 osobe imale status "ratnih zarobljenika". Od ta 383 "ratna zarobljenika", njih 66 bilo je pušteno na slobodu jer nije bilo osnova za zadržavanje u pritvoru. (Hadžihasanović i Kubura, str. 511)

Zatočenički centar koji je najduže ostao u funkciji bio je stadion "Iskre", odakle su posljednji zatočenici oslobođeni 19. marta 1994. godine. Mnogi od tih zatočenika iz raznih zatočeničkih centara u Bugojnu proveli su u zatočenju i duže vremenske periode, čak i do osam mjeseci. Dana 19. marta 1994. na stadionu "Iskre" bile su zatočene još 292 osobe. (Hadžihasanović i Kubura, str. 512)

U periodu od 24. jula 1993. do 23. augusta 1993. u podrumu salona namještaja "Slavonija" bilo je zatvoreno od 50 do 200 osoba. Među ondje zatočenim osobama bilo je nešto zarobljenih civila bosanskih Hrvata i Srba, ali su većinu zatvorenika činili vojnici HVO-a koje je zarobila ABiH. (Hadžihasanović i Kubura, str. 514)

Jedan zatočenik, ratni zarobljenik, nakon premlaćivanja preminuo je u salonu. (Hadžihasanović i Kubura, str. 521–522)

Samostan u Bugojnu, u kojem su se nekad nalazili osnovna škola i marksistički studijski centar, služio je kao zatočenički centar u julu 1993., gdje su zatočenici bili zatvoreni u učionicama na spratu i u prizemlju, kao i u podrumu zgrade. (Hadžihasanović i Kubura, str. 524)

Jedan od zatočenika preminuo je od povreda koje je zadobio van samostana. (Hadžihasanović i Kubura, str. 532)

U Gimnaziji "Mahmut Bušatlija", od 18. jula do 8. oktobra 1993., u tri ćelije u podrumu bilo je zatvoreno više od stotinjak zatočenika, njih od 35 do 50 u jednoj ćeliji. (Hadžihasanović i Kubura, str. 533–544)

Nad zarobljenicima zatočenim u podrumu gimnazije izvršene su višestruke radnje teškog fizičkog nasilja, te su im prouzročene velike patnje, odnosno tjelesne i duševne boli. (Hadžihasanović i Kubura, str. 538)

U periodu od kraja jula do kraja augusta 1993. oko 250 do 280 osoba bilo je zatvoreno u fiskulturnoj sali Osnovne škole "Vojin Poleksić", među kojima su bili vojnici HVO-a i civili, uključujući dvije žene, dvije maloljetne i jednu stariju osobu. (Hadžihasanović i Kubura, str. 540–541)

Zatočenici u školi za vrijeme zatočeništva redovno su bili podvrgavani tjelesnom zlostavljanju. (Hadžihasanović i Kubura, str. 543–544)

Odlukom donijetom 24. augusta 1993., Ratno predsjedništvo općine Bugojno odlučilo je da prostore ispod tribina stadiona "Iskre" koristi za pritvaranje civila i vojnih lica. Stadion je, kao zatočenički centar, postojao u periodu od druge polovine augusta 1993. pa do 19. marta 1994. godine. (Hadžihasanović i Kubura, str. 545)

Između druge polovine augusta 1993. i početka novembra 1993., na stadionu "Iskre" bilo je smješteno više od 400 zatočenika. Uglavnom su bili vojnici HVO-a, ali i civili, bosanski Hrvati, te nešto bosanskih Srba, također civila. (Hadžihasanović i Kubura, str. 547)

Zarobljenici na stadionu "Iskre" živjeli su u atmosferi straha, u oskudici, a višekratno su bili podvrgavani tjelesnom zlostavljanju. (Hadžihasanović i Kubura, str. 551)

Dio zatočenika, njih 16 koji su smatrani ekstremima u Bugojnu, izdvojen je i odveden u prostorije motela na Ravnom Rostovu, nakon čega su ubijeni i tijela nekih od njih do danas nisu pronađena, a preživio je jedan muškarac koji je uspio pobjeći prilikom transporta. (Enes Handžić, str. 10–13)

U Stanici javne bezbjednosti (SJB) su od polovine jula do kraja 1993. držani zarobljeni pripadnici policije Hrvatske zajednice Herceg-Bosne (HZHB) i HVO-a, te su sprovedeni u prostorije Gimnazije u kojima je bila smještena Policijska stanica Centar i zatvoreni u podrum u neuvjetne prostorije. (drugostepena presuda Nisvet Gasal i ostali, para. 139–145, 156, str. 3–4, 77–79, 82)

U Gimnaziji, odnosno fiskulturnoj dvorani, podrumskim i drugim prostorijama bilo je zatvoreno oko 100 lica hrvatske nacionalnosti. (drugostepena presuda Nisvet Gasal i ostali, para. 152, str. 81)

Zarobljeni pripadnici policije HZHB-a su iz neuvjetnih podrumskih prostorija SJB-a Bugojno izvođeni u Dom zdravlja, gdje su prisiljavani da daju krv za potrebe ranjenih pripadnika Armije RBiH. (drugostepena presuda Nisvet Gasal i ostali, para. 172–173, 177, str. 4, 86–88)

Krv za Ratnu bolnicu prisilno je uzimana od zatvorenih pripadnika HVO-a iz Salona namještaja. (drugostepena presuda Nisvet Gasal i ostali, para. 411–413, str. 153–154)

Zarobljenici su premlaćivani u Gimnaziji. (drugostepena presuda Nisvet Gasal i ostali, para. 188–206, str. 91–96)

Početkom oktobra 1993. zarobljenici iz SJB-a i Gimnazije prebačeni su u logor "Stadion NK Iskra". (drugostepena presuda Nisvet Gasal i ostali, str. 4)

Od druge polovine jula 1993. u zgradi Općine Bugojno bilo je zatvoreno oko 50 lica, većinom zarobljenih pripadnika HVO-a. (drugostepena presuda Nisvet Gasal i ostali, para. 395–396, str. 149–150)

Aktivnost 2: ZATOČENJA

Ključna pitanja:	Koji su oblici zatočenja organizirani na prostoru Centralne Bosne i sa kojim ciljem? Na koji način su kroz zatočenja ugrožavane lične slobode ljudi?
Trajanje:	45 minuta

Plan aktivnosti: Nastavnik će na tabli napisati pojam ZATOČENJE i zamoliti učenike da iskažu svoje asocijacije na dati pojam. U skladu s tim, nastavnik će najaviti temu o zatočenjima na prostoru regije Srednja Bosna.

Nakon toga učenici će se podijeliti na grupe i svaka grupa će dobiti po jedan videomaterijal sa svjedočenjem o zarobljavanju i zatvaranju.

Grupa 1: Svjedočenje Rasima Garanovića

Grupa 2: Svjedočenje Dijane Strujić

Grupa 3: Svjedočenje Miroslava Zelića

Učenici dobijaju zadatak da odgovore na slijedeća pitanja:

1. Gdje su organizirana mjesta zatočenja?
2. Ko ih je kontrolisao?
3. Na koji način su pojedinci odvođeni u zatočenje i zašto (ako se može zaključiti iz svjedočenja)?
4. Kakvi su uslovi bili na mjestima zatočenja?
5. Na koji način su bili tretirani zatočenici?
6. Kako su se spasili?
7. Kakve su posljedice zatočenja?
8. Kako mjesta zatočenja izgledaju danas, ako su prikazana u videomaterijalu?

Učenici prezentiraju svoje odgovore i zaključke. Nastavnik zajedno s učenicima rezimira odgovore i zajedno nastoje odgovoriti na ključna pitanja: Koji su oblici zatočenja organizirani na prostoru regije Srednja Bosna i s kojim ciljem? Na koji način su kroz zatočenja ugrožavane lične slobode ljudi?

Aktivnost 3: **UBIJANJE LJUDI I UNIŠTAVANJE SELA**

Ključna pitanja:	Šta je etničko čišćenje i na koje se načine ono provodi? Kako se masovnim ubijanjem civila u pojedinim selima željelo doprinijeti politici etničkog čišćenja?

Trajanje:	45 minuta

Plan aktivnosti: Nastavnik će uvesti učenike u temu sa pitanjem: Kakva stradanja donosi rat? Učenici bi trebali dati primjere koje poznaju i za koje su čuli. Nastavnik bi trebao objasniti pojam etničkog čišćenja i u vezi sa kojim zločinima se ovaj pojam koristio u presudama MKSJ-a. Nastavnik će objasniti da će se u planiranoj aktivnosti obrađivati zločini počinjeni nad civilima pojedinih sela tokom planiranih napada tokom kojih su skoro svi stanovnici ubijeni, a kuće i građevine srušene i spaljene.

Učenici će zatim biti podijeljeni u dvije grupe. Svaka grupa će pogledati i analizirati videomaterijal sa svjedočenjima:

- Grupa 1: Ahmići (Hazrudin Bilić i Huso Ahmić)
- Grupa 2: Han Ploča (Amir Bulut)

Učenici za analizu svjedočenja trebaju odgovoriti na sljedeća pitanja.

1. Gdje i kada se zločin desio?
2. Šta se dogodilo?
3. Ko je počinio zločin?
4. Kako mjesto zločina izgleda danas? Postoji li neko spomen-obilježje?
5. Na koji način preživjela žrtva govori o počinjenom zločinu?
6. Koje su njegove posljedice?

Svaka od grupa izlaže rezultate svoje analize kroz odgovore na pitanja. Nakon toga nastavnik zajedno s učenicima upoređuje prezentirane podatke i rezimira temu sa naglaskom na posljedice a u pravcu odgovora na ključna pitanja.

Aktivnost 4: PRESUDE I KAZNE

**Ključno
pitanje:**

Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine? Zbog čega su važne kazne?

Plan aktivnosti: Projektni istraživački zadatak. U grupama koje odredi nastavnik učenici trebaju napraviti projektno istraživanje i prirediti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u izvorima baze, potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za šta su osuđeni i kolika im je kazna.

Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka.

Nakon prezentacija nastavnik i učenici zajedno upoređuju prezentirane informacije te utvrđuju eventualne sličnosti, razlike i međusobnu povezanost. Nastavnik sintetizira rezultate te učenicima postavlja ključna pitanja na koja odgovaraju kroz raspravu koristeći se argumentima iz istraživanja.

SREBRENICA I OKOLINA

NASLOV	Srebrenica
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Genocid, ratni zločini, stradanje civilnog stanovništva, zatočenja, progon, masovna ubistva, srpske vojne snage, granatiranje, snajperska dejstva, UN sigurna zona, opsada, masovne grobnice
KLJUČNA PITANJA	Koji su zločini počinjeni na prostoru Srebrenice i na koji način su sudske presude to okvalificirale i zašto?
CILJEVI	Upoznavanje sa zločinima i genocidom počinjenim na prostoru Srebrenice u periodu od 1992. do 1995. godine, koji su bili tretirani presudama Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), pred Sudom Bosne i Hercegovine i sudovima u regionu. Analiza zločina počinjenih tokom rata od 1992. do 1995. godine, na osnovu dijelova svjedočenja žrtava opisanih u presudama MKSJ-a, Suda BiH i sudova u regionu, te iznošenje vlastitih zaključaka naspram zaključaka iznesenih u presudama MKSJ-a, Suda BiH i regionalnih sudova. Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima. Ukazivanje na značaj sudskih postupaka i presuda za počinjene zločine. Ukazivanje na kršenje osnovnih ljudskih prava u ratnim uslovima.

ISHODI UČENJA	Učenici će: • Navesti ključne događaje koristeći bazu podataka kao izvor informacija. • Interpretirati događaje koristeći informacije iz ličnih svjedočenja, analizirajući ih i odgovarajući na pitanja. • Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato. • Utvrditi uzročno-posljedične veze među događajima. • Sagledavanje posljedica genocida i drugih ratnih zločina na prostoru Srebrenice, za pojedince i cijelu zajednicu. • Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora. • Razvijati kritičko mišljenje. • Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama. • Razvijati komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući na taj način toleranciju i međusobno poštovanje. • Razvijati vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.
IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica, tekstovi i videomaterijali iz baze BIRN-a BiH
REFLEKSIJA I EVALUACIJA	Nastavnik će nastaviti sa zaključcima diskusije i otvoriti prostor za refleksije i dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Učenici na kraju trebaju odgovoriti na pitanja: Šta sam o ovoj temi znao ranije? Šta sam novo naučio? Zbog čega je to meni važno?

Aktivnost 1: ŠTA ZNAMO O SREBRENICI

Ključno pitanje:	Šta predstavljaju i zbog čega su važne sudski utvrđene činjenice?
Trajanje:	45 minuta

Plan aktivnosti: Aktivnost ima za cilj utvrđivanje predznanja koje učenici imaju o Srebrenici.

Nastavnik će zamoliti učenike da na listu papira napišu po pet činjenica koje znaju o Srebrenici. Učenici će predstaviti šta su to uradili a nastavnik će najznačajnije pojmove zapisati na tabli.

Nastavnik će otvoriti i diskusiju i postaviti sljedeća pitanja:

1. Šta su bili izvori saznanja o Srebrenici?
2. Na koji način su učenici dolazili do informacija o Srebrenici?
3. Da li su sve informacije prihvatili kao tačne ili su ih provjeravali?
4. Da li su učenici imali prilike da čuju/vide/pročitaju različita mišljenja o Srebrenici i da li su ih provjeravali?
5. Na koji način bismo trebali pristupati informacijama i na koji način ih usvajati?

Nastavnik može postaviti zadatak da učenici pokušaju definirati pojmove ČINJENICA i MIŠLJENJE i sagledati koja je razlika između jednog i drugog. Nakon kratkog *brainstorminga* nastavnik će zaokružiti učeničke odgovore i ponuditi objašnjenje.

Činjenica – Činjenica se generalno odnosi na nešto što je istinito i što se može potvrditi kao takvo. To jest, činjenica je nešto što se može dokazati kao istinito.

Mišljenje – Mišljenje se odnosi na lično uvjerenje. Upućuje na to kako se neko osjeća u vezi s nečim. Drugi mogu biti saglasni ili ne s nekim mišljenjem ali ga ne mogu dokazati ili opovrgnuti. Upravo to je ono što ga definiše kao mišljenje.

Za finalnu diskusiju nastavnik će postaviti pitanje: Zašto su činjenice važne, naročito ako su sudski utvrđene?

Na kraju se učenici mogu vratiti svojim bilješkama s početka aktivnosti i podvući ono što smatraju činjenicama, a zaokružiti ono što predstavlja njihovo mišljenje.

Aktivnost 2: SREBRENICA KAO SIGURNA ZONA UN

Ključno pitanje:	Šta je podrazumijevalo proglašenje Srebrenice sigurnom zonom UN-a te kakve je posljedice ova odluka imala za stanovništvo Srebrenice.

Trajanje:	45 minuta

Plan aktivnosti: Aktivnost za cilj ima sagledati na koji način je Srebrenica postala sigurnom zonom UN-a, te kakve je posljedice takva odluka imala za stanovništvo u Srebrenici.

Nastavnik će učenicima prezentirati pojam sigurne zone kako je to navedeno u bazi, te s njima zajedno pročitati odredbe Rezolucije UN od 16. 4. 1993. godine.

REZOLUCIJA 819 (1993.)

Usvojena od strane Savjeta bezbjednosti na 3199. sjednici, 16. aprila 1993.

Savjet bezbjednosti,

Ponovo potvrđujući i svoju rezoluciju 713 (1991.) od 25. septembra 1991. i sve odnosne rezolucije koje su uslijedile s njom u vezi,

Uzimajući u obzir da je Međunarodni sud pravde u svom Nalogu od 8. aprila 1993., u predmetu koji se odnosi na primjenu Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (Bosna i Hercegovina protiv Jugoslavije (Srbija i Crna Gora)) jednoglasno naveo kao privremenu mjeru da vlada Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) treba da odmah, u skladu sa svojom obavezom iz Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida od 9. decembra 1946., preduzme sve mjere koje su u njenoj moći da spriječi vršenje zločina genocida.

Ponovo potvrđujući suverenitet, teritorijalni integritet i političku nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine,

Ponovo potvrđujući svoj poziv stranama i drugima na koje se to odnosi da odmah ispoštuju prekid vatre u cijeloj Bosni i Hercegovini, Ponovo potvrđujući svoju osudu svih kršenja međunarodnog humanitarnog prava, uključujući, posebno, praksu "etničkog čišćenja", Izražavajući zabrinutost zbog neprijateljskog djelovanja paravojnih jedinica bosanskih Srba protiv gradova i sela u istočnoj Bosni i u tom smislu, ponovo potvrđujući da je svako zauzimanje ili pridobijanje teritorije prijetnjom ili upotrebom sile, kao i putem "etničkog čišćenja" nezakonito i neprihvatljivo,

Izražavajući duboku uznemirenost zbog informacija koje je Generalni sekretar dostavio Savjetu bezbjednosti, 16. aprila 1993., o ubrzanom pogoršavanju situacije u Srebrenici i područjima oko nje, kao posljedice trajnih namjernih oružanih napada i granatiranja nedužnog civilnog stanovništva od strane paravojnih jedinica bosanskih Srba, Snažno osuđujući promišljenu zabranu prolaza koju paravojne jedinice bosanskih Srba primjenjuju na konvoje humanitarne pomoći,

Takođe snažno osuđujući mjere koje paravojne jedinice bosanskih Srba poduzimaju protiv UNPROFOR-a, a posebno njihovo odbijanje da garantuju sigurnost i slobodu kretanja osoblju UNPROFOR-a,

Svjestan da se u Srebrenici i okolnim područjima već razvila tragična humanitarna kriza, a kao direktna posljedica brutalne djelatnosti paravojnih jedinica bosanskih Srba, zbog koje se prisilno raseljava civilno stanovništvo u velikim razmjerama, posebno žene, djeca i stariji ljudi,

Podsjećajući na odredbe rezolucije 815 (1993.) oko mandata UNPROFOR-a i u tom kontekstu, djelujući na osnovu poglavlja VII Povelje Ujedinjenih nacija,

1. Zahtijeva da sve strane i drugi na koje se to odnosi tretiraju Srebrenicu i njenu okolinu kao bezbjedno područje na kojem ne smije biti oružanih napada niti bilo kakvog drugog neprijateljskog čina,
2. Takođe zahtijeva, u tom smislu, da paravojne jedinice bosanskih Srba odmah prekinu oružane napade na Srebrenicu i da se odmah povuku sa područja koja okružuju Srebrenicu,
3. Zahtijeva da Savezna Republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) odmah prekinu da dostavljaju vojno naoružanje, opremu i usluge paravojnim jedinicama bosanskih Srba u Republici Bosni i Hercegovini,
4. Traži da Generalni sekretar, s ciljem praćenja humanitarne situacije u zaštićenom području, odmah preduzme korake za povećanje

prisustva UNPROFOR-a u Srebrenici i njenoj okolini; zahtijeva da sve strane i drugi na koje se to odnosi, u potpunosti i pravovremeno u tom cilju sarađuju sa UNPROFOR-om; i zahtijeva da Generalni sekretar o tome hitno izvijesti Savjet bezbjednosti;

5. Ponovo potvrđuje da je svako zauzimanje ili pridobijanje teritorije prijetnjom ili upotrebom sile, kao i praksu "etničkog čišćenja" nezakonito i neprihvatljivo;

6. Osuđuje i odbacuje promišljenu aktivnost strane bosanskih Srba kojom želi da silom izvrši evakuaciju civilnog stanovništva iz Srebrenice i okolnih područja, kao i drugih područja Republike Bosne i Hercegovine u sklopu svoje cjelokupne gnusne kampanje "etničkog čišćenja";

7. Ponovo potvrđuje svoju osudu svakog kršenja međunarodnog humanitarnog prava, posebno primjenu "etničkog čišćenja" i ponovo potvrđuje da će oni koji počine ili naredbe izvršavanje takvih djela biti pojedinačno odgovorni za takva djela;

8. Zahtijeva neometanu isporuku humanitarne pomoći svim dijelovima Republike Bosne i Hercegovine, posebno civilnom stanovništvu Srebrenice i područjima oko nje i podsjeća da zabrane isporuke humanitarne pomoći predstavljaju ozbiljno kršenje međunarodnog humanitarnog prava;

9. Traži od Generalnog sekretara i Visokog komesara Ujedinjenih nacija za izbjeglice da upotrijebe sva sredstva koja su im na raspolaganju, a u okviru odgovarajućih rezolucija Savjeta, da pojačaju postojeće humanitarne operacije u Republici Bosni i Hercegovini, a posebno u Srebrenici i njenoj okolini;

10. Nadalje zahtijeva da sve strane garantuju bezbjednost i slobodu kretanja UNPROFOR-u i svom drugom osoblju Ujedinjenih nacija, kao i pripadnicima humanitarnih organizacija;

11. Nadalje traži da Generalni sekretar, uz konsultovanje sa UNHCR-om i UNPROFOR-om, pripremi bezbjedno prebacivanje ranjenih i bolesnih civila iz Srebrenice i njene okoline i da o tome hitno obavijesti Savjet;

12. Odlučuje da što je prije moguće pošalje misiju članova Savjeta bezbjednosti u Republiku Bosnu i Hercegovinu da ispita situaciju i nakon toga podnese izvještaj Savjetu bezbjednosti;

13. Odlučuje da se i dalje aktivno bavi situacijom a i razmotri dalje korake kako bi se pronašlo rješenje u skladu sa relevantnim rezolucijama Savjeta.

Vijeće sigurnosti UN-a* proglasilo je 16. aprila 1993. Srebrenicu "zaštićenom zonom" te ubrzo nakon toga u enklavu je raspoređen UNPROFOR i ona je proglašena "demilitariziranom zonom", a oružje Bošnjaka bilo je, barem u određenoj mjeri, predato ili konfiskovano. (Orić, str. 41), (Krstić, str. 7), (Tolimir, str. 71–72), (Karadžić, tom IV, str. 2047–2048), (Mladić, tom III, str. 1243)

*Ujedinjene nacije

Savjet bezbjednosti Ujedinjenih nacija je 16. aprila 1993. donio rezoluciju kojom je Srebrenicu proglasio zaštićenom zonom. Neke od presuda su konstatovale da je razlog tome bila humanitarna kriza i stalni namjerni oružani napadi i granatiranja civilnog stanovništva. (Milorad Trbić, para. 284–285, str. 100), (Momir Pelemiš i Slavko Perić, para. 85, str. 30), (drugostepena presuda Ostoja Stanišić, para. 42, str. 12), (Srećko Aćimović, para. 280, str. 73), (Aleksandar Cvetković, para. 145, str. 52), (Duško Jević i ostali, para. 250–251, str. 57), (Božidar Kuvelja, para. 178, str. 49–50), (Petar Mitrović, str. 10–11), (drugostepena presuda Radomir Vuković i Zoran Tomić, para. 69, str. 21–22), (drugostepena presuda Željko Ivanović, para. 138, str. 43), (Mladen Blagojević i ostali, str. 30), (Vaso Todorović, str. 8), (Rade Garić, para. 227, str. 90)

Učenicima podijeliti izjave stanovnika Srebrenice o uslovima života prije i nakon dolaska UNPROFOR-a. Učenici trebaju pročitati i prepoznati o kojem vremenu je riječ, prije ili nakon dolaska UNPROFOR-a, te izdvojiti pojmove koje smatraju ključnim za opis životnih uslova. O čemu izjave govore? Kakav je bio život u Srebrenici?

Gradsko jezgro Srebrenice bilo je preplavljeno izbjeglicama iz različitih dijelova istočne Bosne, uglavnom Bošnjacima koji su tu potražili utočište. Na ulicama se osjećala bijeda i oskudica, a nedostatak hrane postao je ozbiljan problem. Jedina bolnica u gradu bila je bez lijekova i anestetika te nije raspolagala dovoljnim brojem ležajeva za oko 200 teško ranjenih osoba. Humanitarna pomoć bila je gotovo onemogućena. Jedini konvoj UNHCR-a, koji je dobio odobrenje da krene ka Srebrenici, zadržan je u Bratuncu tri do četiri dana, prije nego što mu je napokon dozvoljen prolazak. U međuvremenu, izbjeglice su bile prisiljene da borave u stepeništima i hodnicima stambenih zgrada, u automobilima, kao i u javnim objektima poput škole i sportskog centra. Svake noći umrlo bi usljed teških okolnosti ili bilo ubijeno između 15 i 20 ljudi, dok su higijenski uslovi u cijelom gradu bili krajnje nepodnošljivi. (ICTY, Predmet: br. IT-95-5/18-T, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Radovana Karadžića, Presuda – tom IV, Den Haag, 24. mart 2016, paragrafi 4949, 4958, 4959)

Doš'o je jedan period, prije nego što će ovaj UN doći. Takva je bila glad, vjerovali ili ne da smo naše porodice... to mogu svi potvrditi gdje smo živili, da smo jeli ljeskovu resu onu, mnogi znamo šta je, kuhali pa jeli to da bi preživili. Znači, šta je se još znači... ona otpad odkom od jabuka što se, ovaj, mljelo... Mljelo se i to pa... to je bilo strašno gorko, ali smo da bi, da bi preživili... Čuo sam da su bili ljudi, ovaj, bilo je ljudi koji su otišli, bili u bolnicama, jeli kočanje. Ne znam, vjerovatno od kukuruza onaj, onaj ostatak, to su mljeli pa jeli. (Derviš Hodžić, Memorijalni centar Srebrenica. Usmena historija. Arhivska oznaka: AMCSP-03-02-0050. Snimljeno 27. 1. 2021., 01:01:20–01:05:14)

Moj otac je umro u bolnici u Srebrenici 25. juna u 01:00 h uveče. Pa moj otac je bio u bolnici otprilike nekih 25 dana. U sobi u kojoj je ležao uglavnom su ležali ti ljudi pothranjeni. Doktor Ilijaz Pilav, doktor Ejub, doktorica Fatima Dautbašić, doktorica Brankica, kol'ko se ja sjećam imena, davali su sve od sebe da pomognu tim ljudima. Međutim, nije bilo moguće pomoći ni na koji način ako je bio nedostatak lijekova ili bilo čega. Da možda pokušaju povećati apetit ili nešto. Dobro se sjećam kad bi donijeli nešto ocu što smo odvojili od sebe da on pojede, govorio je da će jesti kasnije. Međutim, kad se vratim sutradan u bolnicu, on to nije ni, ni, ni darn'o. Skupljao se, imao je jake bolove u stomaku. Bio je jako blijed. Umro je u 44. godini života. Trenutno sam ja stariji od njega. (Hasan Hasanović, Memorijalni centar Srebrenica. Usmena historija, 04:00–04:58)

U proljeće te '93. dok konvoji još nisu počeli da dolaze, dok smo još bili, onaj, napadnuti od srpskih snaga, su nam bacali humanitarnu pomoć avionima. Što kroz palete gdje su te, ta pomoć upakovana, što onako ono pojedinačno, neki manji paketi, onaj. I ja sam često išao u... Mi smo to zvali "Idemo u pakete". Ja sam znači sa prvim mrakom, pošto su avioni letjeli noću... I sjećam se scene, jer tako da smo mi, onaj, palili vatre u krug. Napravimo krug od tih vatri i otprilike pokazujemo tim avionima gdje bi oni mogli da bace tu, tu pomoć. I jedna scena: pada ta jedna od tih paleta. Ja je vidim kako pada. Čujem je kako, onaj, para zrak i vidim gdje pada. I čuo sam je kako je pala i taj udarac i ja sam joj prvi prišao i toliko sam bio sretan kad sam, onaj, došao do nje da sam je ono zagrlio k'o svog najrođenijeg. Tako sam se osjećao ono nekako, nekako sretan. I u njoj baš i nešto nisam našao, neku veliku pomoć. Što je najvažnije, bilo brašna, tu nije bilo. Bilo je svega, nekih slatkiša, nekih čokolada, mlijeka u prahu, a brašna ni najmanje tu nije bilo u toj, u toj mojoj paleti kako sam je ja tada, onaj, nazvao. (Abid Zukić Memorijalni centar Srebrenica. Usmena historija, 12:34–14:20)

I onda to hrane što sam imala ja sam dijelila ondje po komšiluku tim ljudima što su došli. Al' nestade i meni. Posle smo morali tam' negdi iza pola ljeta ići u... po njihovu teritoriju, srbo-četničku teritoriju gdje oni kontrolišu. To je bratunačka opština da oberemo, da pokupimo šta ima, ovaj, s njiva. Jedno vrijeme smo nosili iz onih hambara kukuruz. Ljudi su ostavili. A oni to nisu dirali, selo Voljavica, tamo Suha, ne znam ona sela oko Bratunca što su bila. I mi noću odemo. Odemo popodne, predveče i siđemo do mraka. Kad se smrači siđemo u... da pokupimo to. I vraćamo se kroz šume. Devetnaest puta sam išla u hranu. Nosila po 25 kg kukuruza. Neki su nosili i više. A ja nisam mogla više nositi. Sve do snijega. I po snijegu sam zadnji put išla odatle. Kad su nas minirali, postavili mine ispod Tablje. Ima jedno, neko brdo zvano Tablja. Tu su oni imali svoju kotuiznad Voljavice, iznad... I tada sam zadnji put donijela, ovaj, taj kukuruz. Nekad sam mijenjala za nešto. Nekad, ovaj, samljeli. (Kada Hotić, Memorijalni centar Srebrenica. Usmena historija, 09:19–10:51)

U toku rata su se vratile sve one bolesti koje su bile zaboravljene prije rata počev od gušavosti, pa do, do tuberkuloze. Imali smo jako puno tuberkuloze, da ne govorimo o, o ovim, vašljivosti, o svrabu... škabije su i o tim kožnim oboljenjima raznim. To je bila svakodnevna pojava, ovaj. I dešavalo se i da se mi zavašljivimo i sve... jer jednostavno nisi mogao se... izbjeći. I pobjeći od toga. Ovaj, obzirom na uslove i obzirom na to da u Srebrenici nije bilo gotovo nikako vode. (Fatima Dautbašić-Klempić, Memorijalni centar Srebrenica. Usmena historija. Arhivska oznaka: AMCSP-03-02-0084. Snimljeno 25. 2. 2021., 00:22–22:54)

Dr. Ilijaz Pilav o uslovima u kojima su radili tokom rata u bolnici svjedoči:

I s te strane zaista sam evo... Ja sa ponosom pričam o Ratnoj bolnici koja je na momente bila mjesto užasa, mjesto jezivih, jezivog krika zbog bola koji su morali ranjeni ljudi da podnose... I kad pričam o tome, pokušavam da, da ilustrujem pričom neku scenu da vi zamislite ranjenog na stolu, na operativnom stolu koji je, opet, improvizacija i molite ga da se strpi, da podnese još malo bola dok mu vi amputirate ruku, nogu ili otvarate stomak. Molite ga da izdrži bol za koji ste sigurni da ga vi sami ne biste mogli izdržati. (Dr. Ilijaz Pilav, Memorijalni centar Srebrenica. Usmena historija. Arhivska oznaka: AMCSP-03-0237)

I u svemu tome, jedna teška situacija jeste i ono što je nama najteže padalo i uvijek kad me pitaju šta mi je bilo najteže, ja se sjetim te djece koja su u toku te '92. umrla što od granatiranja, što od gladi. Izuzetno puno je bilo i djece koja su umrla od najobičnijeg proliva, jer od gladi su dobijala proliv, jer nisu imala šta da jedu. I onda od tog proliva kad dehidriraju, ti mali organizmi nemaju snage da se izbore. Ovaj, na našim rukama su umirali.

A da ne pričam o ranjavanjima. Ima jedna slika koju sam ja... koja ima u jednoj knjizi koju je napisala jedna Amerikanka. Ja ne znam odakle je ona nabavila tu sliku, jer ja je do tad nisam imala, ali tu se vidi par djece koji su nama dovezeni u užasnom stanju, jer je granata pala u vatru između njih dok su čuvali stoku i dok je ovaj... I ta djeca su bila živa, a jednostavno su bila toliko teško ranjena da im niko nije mogao pomoći.

Ono čega se ja sa užasom uvijek sjećam jesu te dječije oči koje gledaju u mene i traže pomoć, a jednostavno ovaj dio područja od usta do pluća koja vidiš da se pomjeraju, jer su ranom otvorena, grkljan koji vidiš da je otvoren. To je, to je jedan užas koji je nemoguće zaboraviti!!! I to, kad pričam o tome šta mi je bilo najteže, meni se čini da je to jedan od najtežih dana, a to je bilo nekako s proljeća '93. (Dr. Fatima Dautbašić-Klempić, Memorijalni centar Srebrenica. Usmena historija, 00:13:11–00:17:34)

Prvu amputaciju sam ja uradio u Sućesci i u školi jednom Hirkić Ramizu. On je bio ranjen. On je im'o 17 godina. Bio ranjen u potkoljenu i gangrena je nastupila. Znači, truhljenje ili propadanje tkiva i kosti. Vjeruj ti meni, bio je negdje... mjesec je bio... početak maja je bio. Toplo bilo. Čuje se... čim prilaziš školi čuje se smrad od te gangrene. Ja nikad nisam radio amputaciju. To rade ortopedi, hirurgi. Ja znam šta treba uraditi. Treba odstraniti to bolesno tkivo do zdravog, al' nemam čim. Zovnem kurira: "Idi u Srebrenicu i nađi Mensura, donesi mesarsku testeru." Donese mesarsku testeru. Ja otkuham i ja stavim ga na onu školsku klupu. I ja počnem da to njemu siječem, taj dio... gangrenozni dio i sad ja... Bilo je pet, šest tehničara oko mene. Ja pogleda, nema nikoga, samo ost'o Ragib, onaj što je drž'o gore ambulantu. Valjda iz straha. Ja sam to njemu odstranio i ispir'o alkoholom, tam'-vam', gore-dole i to je zaraslo. On je spašen. (Dr. Avdo Hasanović, Memorijalni centar Srebrenica. Usmena historija, 00:03:28–00:05:14)

Kada Hotić svjedoči:

Bilo mi je tada... Bila sam radosna kad su rekli da je Srebrenica, da je u Srebrenici prestao rat. Da smo sad pod zaštitom UN-a. I tada sam se osjećala nekako opušteno. Jednom mi je palo na um, kroz glavu misao proletila ovu ćemo ulicu Maršala Tita nazvati po Filipu Morionu. (Kada Hotić, Memorijalni centar Srebrenica. Usmena historija. Arhivska oznaka: AMCSP-03-02-0016, 1:13:28-1:15:06)

Omerović:

Jer kad konvoj krene odozdo... I kad ta djeca vide to, da ide konvoj... Kad čuješ riječ "konvooj" – to kad... to hiljadu možda... dobro nije sad baš hiljadu možda, pretjerujem. Možda jedno stotinu djece u isti, u isti sekund kažu "konvoj". To ti je ono dugo očekivano nešto, ono... ta nada neka da preživiš. To kad čuješ naježiš se od, od... Ne znam, neki čudan osjećaj izaziva u čovjeku. To kad ta djeca počnu da vrište po ulici i svi istrče i stanu pored puta i gledaju te kamione koji prolaze prema robnoj kući gore da se istovare. (Emin Omerović, Memorijalni centar Srebrenica. Usmena historija. Arhivska oznaka: AMCSP-03-02-0007. Snimljeno 18.11.2020., 20:50-23:05)

Pa organizovali neke zabave, čak je bilo i nekih svadbi i tako svašta je... i svijet malo živn'o, malo od paketa, malo od nečega... snalažljivosti. A onda smo posijali gdje god se šta moglo posijati, pa je Srebrenica... oko Srebrenice, čini mi se samo što na asfaltu nije bilo posijano. (Kada Hotić, Memorijalni centar Srebrenica. Usmena historija. Arhivska oznaka: AMCSP-03-02-0016)

Taj kulturni život, taj društveni život ja se usudujem reći da je bio bogatiji nego bilo gdje, bilo kad kasnije na tim prostorima. Kad se desila demilitarizacija, onaj kad se desio Morion, mladi jednostavno nisu znali šta raditi i onda iskazali su veliku potrebu i to nam je bilo svima potrebno, nevezano što smo bili doslovce u logoru. Znači, ja sam sa sigurnošću mogu tvrditi da je kulturno umjetničko društvo u Srebrenici u ratu imalo više članova i bilo aktivnije sa brojem proba, repertoarom nego bilo koji KUD danas. (Eniz Gabeljić, Memorijalni centar Srebrenica. Usmena historija. Arhivska oznaka: AMCSP-03-02-0084. Snimljeno 18.11.2020, 28:13-38:06)

*To je bilo vrijeme, ja mogu reći kreativnih stvari. Tad se dešavalo, bili smo zatvoreni pod pritiskom i tad se moraju dešavati kreativne stvari u smislu muzike, u smislu folkora, u smislu sporta jer ljudi je dosta došlo sa strane, svako je imao svoje neki tim u fudbalu jel tako. Znači utakmice su nezaboravne, čak imaju i video snimci. Pa sa UNPROF-
orom utakmice znači. Ljudi u transporterima prolazili, gledali igraju utakmice pa daj da vidimo kako igraju. Znači i UNPROF-orci su dolazili i igrali s našim ljudima. Ja nisam bio u tom fazonu, ja sam više bio muzika i neko mini stvaralaštvo, razumiješ. Eh kad je stvaralaštvo u pitanju, na pijaci u Srebrenici mogo kupiti violinu. Profi ljudi naprave. Ja sam se čudom čudio kako ljudi naprave violinu, perfekt violina. Pa instrumente poput naših nacionalnih, ovih folkornih šargije, sazovi.*

Pa onda su ljudi, gledao sam kako čovjek napravi veš lonac nema vara ali od lima ispresavija tako veš lonac da kad naspeš vodu unutra vez vara ne pušta vodu. Pa peke, pa hidrocentrale, pa ona kola za hidrocentrale šta je još meni bilo interesantno? Kola za vuču drva i to je bilo znači patenata razno raznih, čak i ekstremno dobrih, korisnih. Šporeti za kuhanje od lima od ovih neki iz rudnika nadkasnih i tako tih limeni stvari. Ma sve se živo koristilo, nije ništa se bacalo. Papuče od kajševa od padobrana, trenerke od padobrana. Imo sam i trenerku od padobrana onaj od onog gornjeg dijela. Papuče su pravili od onih kajševa. Nanule, one klompe pa to je bilo sve dovedeno u savršenstvo. A muzika znači, uspostavili su ljudi kulturno-umjetničko društvo, jedno je bilo u Srebrenici a jedno je bilo u Potočarima. Iz početka sam počeo svirati harmoniku, ali pošto je dosadilo vukljati harmoniku, brzo se prebacim na gitaru, i počeo učiti gitaru. I onda se stvorila dva benda, jedan je bio "Apsurd" a drugi je bio "Svijetla strana". Ja sam zap'o, pošto sam bio mlad, zap'o u tu "Svijetlu stranu". Svirali, djelovali, pravili koncerte. "Apsurd" je pravio čak koncerte za UNPROFOR. Pa nekako život se lagano vraćao ka tom pravom miru, ono ulazili smo ponovo u neki, hajmo reći, normalan život. (Ahmed Ustić, Memorijalni centar Srebrenica, Usmena historija, 04:56–08:03)

Pa okupljanja su bila veoma rijetka. Međutim, dešavalo se da su ljudi improvizovali kino sale u kojima je bila ulaznica jedna šolja riže ili jedna cigareta. Oni ljudi koji su uspjeli napraviti kino sale, pravili su donekle razonodu za omladinu. Međutim, omladina uglavnom sastajala bi se na najmirnijim dijelu ulice ili oko robne kuće u Srebrenici, gdje je sada taj nekakav famozni spomenik. Sastajali bi se tu ispred robne kuće po 10 do 15 osoba ili u parku u Srebrenici, i neformalno razgovarali bi, čini

mi se, maštali bi o boljem životu. Ne čini mi se, nego tačno maštali o boljem životu i prepričavali bi ono što smo doživili prije dok je bilo mirno stanje. Tako sam i ja upoznao svoju suprugu. Zaljubio se veoma mlad, ona još mlada. '93. godine na kraj mjeseca augusta stupili smo u brak. I et', u tom ratnom ludilu, dobili smo sina. (Hasan Hasanović, Memorijalni centar Srebrenica, Usmena historija, 15:53–17:09)

U svom tom beznađu, jadu, čemeru u Srebrenici pojavio se jedan klub "Zen satori", Prosvjetitelj tzv. borilačkih vještina koji je promovisao univerzalne pozitivne vrijednosti ljudske je l". I ja sam se priključio, bio sam među prvim članovima. Kasnije taj klub izrastao, da kažem, veliki klub, stotine i stotine brojao omladinaca koji su se priključili. Taj klub nam je nekako davao moralnu podršku. Nekako smo svo vrijeme provodili u klubu, družili se, trenirali, kao što sam rekao borilački sportovi i nekako mogu reći da mi je to najsvjetlija tačka u Srebrenici. Bilo je tu i simpatija, bilo je tu i nekih izlazaka, šetnji, ali nije bilo novca. Nismo imali novac, sve se tu nešto, je li, kupovalo za kg brašna, za cigaru, za kutiju cigare, odlazak u kino, improvizovano i tako dalje. (Kemo Hajdarević, Memorijalni centar Srebrenica, Usmena historija, 19:36–20:44)

Kad je u pitanju školstvo u Srebrenici, pored sve te muke, problema koji su bili, onaj, ipak se osjetilo da je to mi djeca i ti malo stariji srednjoškolci, da su to s jednom radošću dočekali, samo to da, onaj, mi krećemo ponovo u školu i da je vjerovatno to bio nekakav signal za normalizaciju tih nekih stvari koje će se dešavati poslije. Očekivali smo ako kreće škola, krenut će i mnoge druge pozitivne stvari. Onaj sjećam se da obzirom da smo prekinuli u drugom razredu znači nakon demilitarizacije. Krenuli smo u treći razred, bilo je to nešto skaraćeno, onaj ubrzano, intenzivna nastava da sustignemo tu svoju generaciju. Ono što mi je ovako zanimljivo da nismo imali sveske, da nismo imali, ne znam, pribora i onda je to sad traženo, što se kaže, po nekim ostavama ako su prethodni razredi da se to može nešto izbrisati, nešto iskoristiti. I sjećam se recimo da smo gore tražili po Srebrenici, po nekim onim firmama, po kancelarijama. Tražili smo bilo kakve papire koji su s jedne strane ispisani da mi možemo sa druge strane pisati, onaj to što smo u školi vodili. Sjećam se čak u nekom momentu, da sam, onaj, lično pis'o između redova. Znae ono kad je već iskorišten papir i onda jedan red je ispisan i vi pišete između ona dva reda. Eto, to je bio način školovanja našeg u Srebrenici. (Nermin Mujkanović, Memorijalni centar Srebrenica, Usmena historija, 03:50–05:31)

Pa ja sam krenuo, mislim, u VII razred osnovne škole. Nastavilo se tad školovanje. Što se tiče školskog pribora i knjiga, ratno je stanje, rat, nismo imali gdje ni kupiti ni nabaviti. Snalazili smo se na razne načine. Dosta smo tog koristili odranije, što smo imali sveske pa bi brisali gumaticom pa bi pisali ponovo na te iste listove. Nekad je nešto došlo nekim humanitarnim konvojem, možda smo dobili po jednu svesku ili olovku, a to je bilo da ne gubimo u tom obrazovnom dijelu jer onda da nastavimo i opet mogu reći da smo se snalazili da je to funkcionisalo. Škola nije bila tek tamo proforme, nego smo dosta stvari naučili i da nastavici dosta zahtijevali, i da od nas, i da smo imali zadaću, da smo radili i da... Nastojali smo svi da, ovaj, u toj školi naučimo dosta stvari. Sami naši učitelji su bili svjesni situacije da će rat, evo kad-tad stati i da će nastaviti normalan život, i da kol'ko obrazovanje bilo važno u tom dijelu. (Emir Bektić, Memorijalni centar Srebrenica, Usmena historija, 09:31–11:07)

Moj Adnan je bio prvi razred kad se zaratilo, ta se godina ko priznala, ono na kraju. Svakako u proljeće je počeo rat. On je bio II razred, a ovaj stariji sin je bio VII. Što se tiče pribora, pribora nije ni bilo bukvalno, tako da kažem. Kad su počeli u konvojima dolaziti neki pribor, tako da ga nazovem, za školu, bile su to sveske. Ja ne znam sad je li to bilo 40 lista, uglavnom su bile tanke sveske, bile su one plave korice i pisalo je nešto ko ta neka organizacija šta je bilo i dobili ste gumicu i jednu olovku, bar su moja djeca tako imala. I to je bilo sve što se imalo od pribora. Znači, jedan list dokle god možeš pisati to brišeš, sljedeću lekciju pišeš ponovo, i tako sve u jednoj svesci. I tako, ako se to može nazvati priborom, e to je bio pribor sav njihov kad su išli u školu. (Mirsada Malagić Memorijalni centar Srebrenica, Usmena historija, 11:08–12:01)

U međuvremenu su se granatiranja nastavila. Nastavilo se, ovaj, te borbe na rubnim dijelovima opštine bez obzira na taj proces demilitarizacije, bez obzira na sva obećanja. Ja mogu reći, do samog kraja, do pada Srebrenice '95. Nijedan dan Srebrenica nije bila demilitarizovana onako kako je deklarativno bilo rečeno, zato što su cijelo vrijeme rubni krajevi, a povremeno i centar grada granatirani. (Fatima Dautbašić Klempić, Memorijalni centar Srebrenica. Usmena historija. Arhivska oznaka: AMCSP-03-02-0081. Snimljeno 25. 2. 2021., 00:22–22:54)

Nastavnik će na tabli zapisivati odgovore, ističući na jednoj strani odgovore koji se odnose na život prije, a na drugoj strani odgovore koji se odnose na život poslije dolaska UNPROFORA. Zajedno s učenicima će uporediti dobijene zaključke te diskutirati o pitanju: Kakav je bio život u Srebrenici kao sigurnoj zoni UN-a?

Aktivnost 3: VREMENSKO I PROSTORNO MAPIRANJE ZLOČINA

Ključna pitanja: Koji su oblici zločina i na koji način počinjeni na prostoru Srebrenice činjenično utvrđeni na osnovu presuda Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, Suda Bosne i Hercegovine i sudova u regionu?

Trajanje: 90 minuta

Plan aktivnosti: Nastavnik će na osnovu uvodnog teksta iz baze iznijeti kontekst dešavanja koji se odnosi na regiju Srebrenica tokom 1995. godine. Učenici će biti podijeljeni u grupe. Svaka grupa će dobiti tekst iz baze.

1. Tokom čitanja tekstova učenici trebaju podvući i izdvojiti sve oblike zločina koji se navode.
2. Izdvojiti najvažnije događaje i hronološki ih poredati izdvajajući ključne datume.
3. Na osnovu teksta izdvojiti ko je odgovoran za zločin kako je navedeno u presudama.

Grupa 1: Srebrenica 1995.

Radovan Karadžić, predsjednik Republike Srpske (RS), u martu 1995. izdao je direktivu pod nazivom "Direktiva 7", u kojoj se konkretno navodi da VRS* treba "izvršiti potpuno fizičko odvajanje Srebrenice od Žepe, čime će spriječiti i pojedinačno komuniciranje između ovih enklava. Svakodnevnim planskim i osmišljenim borbenim aktivnostima stvoriti uslove totalne nesigurnosti, nepodnošljivosti i besperspektivnosti daljnjeg opstanka i života mještana u Srebrenici". (Krstić, str. 12), (Blagojević i Jokić, str. 38), (Popović i ostali, tom I, str. 65–66), (Tolimir, str. 77–78), (Karadžić, tom IV, str. 2053), (Mladić, tom III, str. 1252)

*Vojska Republike Srpske

Dio plana bila je i blokada konvoja pomoći: "Preko nadležnih državnih i vojnih organa, zaduženih za rad s UNPROFOR-om i humanitarnim organizacijama, planskim i nenametljivim restriktivnim odobravanjem zahtjeva, smanjiti i ograničiti logističku podršku snaga UNPROFOR-a u enklavama i dostavu materijalnih sredstava bošnjačkom življu, i učiniti ih ovisnim od naše dobre volje, a istovremeno izbjeći osudu međunarodne zajednice i svjetskog javnog mnijenja." (Krstić, str. 12), (Blagojević i Jokić, str. 38), (Popović i ostali, tom I, str. 65–66), (Tolimir str. 77–78), (Karadžić, tom IV, str. 2054)

Glavni štab VRS-a izdao je krajem marta 1995. "Direktivu 7.1", koju je potpisao Ratko Mladić, a koja je izdata "na osnovu 'Direktive br. 7'" i upućivala je Drinski korpus VRS-a da, između ostalog, sprovodi "aktivna borbena dejstva oko enklava". (Krstić, str. 13), (Blagojević i Jokić, str. 38), (Popović i ostali, tom I, str. 68), (Tolimir, str. 79), (Karadžić, tom IV, str. 2055–2056), (Mladić, tom III, str. 1252)

U ime tadašnjeg komandanta Drinskog korpusa Milenka Živanovića izdate su, 2. jula 1995., dvije zapovijedi, u kojima se iznosi plan za napad na enklavu i raznim jedinicama Drinskog korpusa izdaje naređenje da pređu u stanje borbene gotovosti. Operacija je dobila šifrovani naziv "Krivaja 95". (Krstić, str. 13), (Blagojević i Jokić, str. 43), (Popović i ostali, tom I, str. 92), (Tolimir, str. 93–94), (Karadžić, tom IV, str. 2069)

Ofanziva VRS-a na Srebrenicu započela je 6. jula 1995. (Krstić, str. 13), (Blagojević i Jokić, str. 45), (Popović i ostali, tom I, str. 94), (Tolimir, str. 95), (Karadžić, tom IV, str. 2070–2071), (Mladić, tom III, str. 1284)

Kasno 9. jula 1995., Karadžić je izdao novo naređenje, kojim je Drinskom korpusu VRS-a dao zeleno svjetlo da zauzme grad Srebrenicu. (Krstić, str. 14), (Popović i ostali, tom I, str. 96–97), (Tolimir, str. 99), (Karadžić, tom IV, str. 2076)

Konstatovano je da je tog dana do 18 sati na područje u i oko Srebrenice palo više stotina granata, a u gradu je bilo poginulih i ranjenih koji su odvoženi u bolnicu. (Milorad Trbić, para. 304, str. 103), (Srećko Aćimović, para. 295, str. 77), (Mladen Blagojević i ostali, str. 30–31), (Duško Jević i ostali, para. 274, str. 61), (Franc Kos i ostali, para. 131, str. 31), (Aleksandar Cvetković, para. 156, str. 55)

Dejstva VRS-a su nastavljena u narednim danima i 9. jula 1995. Karadžić je izdao novo naređenje kojim je dao zeleno svjetlo za zauzimanje Srebrenice.

(Milorad Trbić, para. 307, str. 104), (Momir Pelemiš i Slavko Perić, para. 89, str. 30–31), (Srećko Aćimović, para. 301, str. 78), (Mladen Blagojević i ostali, str. 31), (Duško Jević i ostali, para. 278, str. 62), (Franc Kos i ostali, para. 134, str. 32), (Aleksandar Cvetković, para. 161, str. 56), (Rade Garić, para. 234, str. 92–93), (Momčilo Tešić, para. 121, str. 41–42)

Tokom napada palo je pet osmatračkih punktova UNPROFOR-a u sukobu s vojskom VRS-a koja je napredovala prema gradu. Situacija u vezi hrane i struje je bila kritična. (Milorad Trbić, para. 305–306, str. 103), (Srećko Aćimović, para. 297, str. 77), (Mladen Blagojević i ostali, str. 31), (Duško Jević i ostali, para. 275, str. 61), (Franc Kos i ostali, para. 133, str. 32), (Aleksandar Cvetković, para. 158, str. 55–56)

Napadom je pogođeno oko 40.000 ljudi koji su u vrijeme napada na Srebrenicu živjeli u toj enklavi, uključujući i mnoge bošnjačke izbjeglice iz okolnih područja. (Milorad Trbić, para. 313, str. 105), (Franc Kos i ostali para. 138–139, str. 32–33), (Aleksandar Cvetković, para. 165, str. 57), (drugostepena presuda Ostoja Stanišić, para. 52, str. 14), (Miladin Stevanović, str. 12), (Duško Jević i ostali, para. 285, str. 63), (Momčilo Tešić, para. 129, str. 43)

Srebrenički muškarci su se već od noći 10. jula sa dijelom 28. divizije Armije RBiH počeli okupljati na području sela Šušnjari i Jaglići, te je ih je između 10.000 i 15.000, od kojih su većina bili civili, formiralo kolonu u cilju da dođu do teritorije pod kontrolom Armije RBiH. (Milorad Trbić, para. 317, str. 105), (Momir Pelemiš i Slavko Perić, para. 91, str. 31), (drugostepena presuda Ostoja Stanišić, para. 58–61, str. 15–16), (Srećko Aćimović, para. 306–309, str. 79–80), (Petar Mitrović, str. 12), (Miladin Stevanović, str. 12), (drugostepena presuda Željko Ivanović, para. 166, str. 49–50), (Duško Jević i ostali, para. 288, str. 63), (Franc Kos i ostali, para. 142, str. 33), (Aleksandar Cvetković, para. 168, str. 57), (Božidar Kuvelja, para. 197, str. 53–54), (drugostepena presuda Radomir Vuković i Zoran Tomić, para. 13, str. 28), (Mladen Blagojević i ostali, str. 33), (Milenko Trifunović i ostali, str. 31–32)

NATO je 11. jula 1992. bombardirao tenkove VRS-a koji su napredovali prema gradu, ali je od svih daljih aktivnosti odustao nakon što je VRS zaprijetila da će ubiti holandske trupe koje su bile u zarobljeništvu i granatirati bazu UN-a u Potočarima, gdje se nalazilo više od 20.000 civila. (Milorad Trbić, para. 314, str. 105), (Srećko Aćimović, para. 310, str. 80), (drugostepena presuda Željko Ivanović, para. 159–160, str. 48), (Franc Kos i ostali, para. 140, str. 33), (Momir Pelemiš i Slavko Perić, para. 90, str. 31), (Duško Jević i ostali, para. 286, str. 63)

Paljene su kuće i uništavani vjerski objekti. (Mladić, tom III, str. 1285) Oficiri VRS-a predvođeni Mladićem trijumfalno se šetaju Srebrenicom u kasno poslijepodne 11. jula, istog dana kada je Vojska Republike Srpske zauzela grad. (Krstić, str. 15), (Popović i ostali, tom I, str. 100), (Tolimir, str. 106), (Karadžić, tom IV, str. 2082–2083)

Prilikom ulaska u grad, ubijen je muškarac kojeg je zaklao pripadnik VRS-a, a pogubljena je i jedna žena. (Franc Kos i ostali, para. 184, str. 40)

Tokom pretresa kuća, ubijen je starac koji nije mogao otići u Potočare. (Duško Jević i ostali, para. 343, str. 72)

Presudama je utvrđeno da je napad koji je VRS izvršio na zaštićenu zonu Srebrenica po svojoj prirodi bio širok i sistematičan, te je bio usmjeren protiv civilnog bošnjačkog stanovništva. (Milorad Trbić, para. 322–333, str. 106–107), (Momir Pelemiš i Slavko Perić, para. 112–116, str. 36–37), (Mladen Blagojević i ostali, str. 40–41), (Vaso Todorović, str. 23), (Milenko Trifunović i ostali, str. 39–40), (drugostepena presuda Željko Ivanović, para. 154, str. 47), (Zoran Kušić, str. 10), (Dragan Crnogorac, str. 8–9), (Dragan Nešković i Zoran Ilić, para. 145, str. 36–37), (Božidar Kuvelja, para. 256, str. 66), (Duško Jević i ostali, para. 290, str. 64), (Franc Kos i ostali, para. 144, str. 33), (Rade Garić, para. 266, str. 103), (Momčilo Tešić, para. 133, str. 44)

Kako se stanje u Srebrenici progresivno pogoršavalo, stanovništvo enklave Srebrenica je krenulo prema bazi Holandskog bataljona UN-a u Potočarima tražeći zaštitu, pa se do večeri 11. jula u Potočarima okupilo oko 20.000 do 25.000 izbjeglica. (Milorad Trbić, para. 315, str. 105), (Srećko Aćimović, para. 310, 312, str. 80, 81), (Mladen Blagojević i ostali, str. 32), (drugostepena presuda Željko Ivanović, para. 160, 162, str. 48–49), (Franc Kos i ostali, para. 141, str. 33), (Aleksandar Cvetković, para. 166, str. 57), (Petar Mitrović, str. 12), (Miladin Stevanović, str. 12), (Duško Jević i ostali, para. 287, str. 63), (Momčilo Tešić, para. 130, str. 44), (drugostepena presuda Ostoja Stanišić, para. 55, str. 15), (Božidar Kuvelja, para. 197–198, str. 53–54), (drugostepena presuda Radomir Vuković i Zoran Tomić, para. 1, 21, str. 25–26, 30), (Rade Garić, para. 237, str. 93), (Milenko Trifunović i ostali, str. 31)

Na hiljade stanovnika Srebrenice pobjeglo je u Potočare kako bi potražili zaštitu u bazi UN-a, do večeri 11. jula se okupilo oko 20.000 do 25.000 izbjeglica, i njih nekoliko hiljada nahrupilo je u samu bazu UN-a, dok su se drugi smjestili po obližnjim fabrikama i poljima. (Krstić, str. 15), (Blagojević i Jokić, str. 51), (Popović i ostali, tom I, str. 101), (Tolimir, str. 109–110), (Mladić, tom III, str. 1286–1287)

Tokom poslijepodneva 12. jula 1995. srpski vojnici su se umiješali u masu i dolazi do ubistava. Vojnici su izvlačili ljude iz gomile i odvodili ih. (Krstić, str. 17), (Blagojević i Jokić str. 62–63), (Popović i drugi, tom I, str. 120), (Tolimir, str. 111), (Karadžić, tom IV, str. 2104), (Mladić, tom III, str. 1286–1287)

Žene i djevojke su odvođene i silovane, a nekoliko ljudi je bilo toliko izbezumljeno od straha da su počinili samoubistvo vješanjem. (Krstić, str. 18), (Popović i ostali, tom I, str. 124), (Karadžić, tom IV, str. 2104), (Mladić, tom III, str. 1286–1287)

Konstatirano je da su po zauzimanju Srebrenice u julu 1995. snage bosanskih Srba skovale i sprovele plan da iz enklave odvezu sve žene, djecu i starce Bošnjake. (Krstić, str. 20)

Žene, djeca i starci potrpani su 12. i 13. jula 1995. u autobuse i pod kontrolom snaga VRS-a odvezeni iz Potočara na teritoriju pod kontrolom Bošnjaka u blizini Kladnja. (Krstić, str. 18), (Popović i ostali, tom I, str. 131–132), (Karadžić, tom IV, str. 2111)

Od jutra 12. jula snage bosanskih Srba počele su da izdvajaju muškarce od ostalih izbjeglica u Potočarima i drže ih na zasebnim mjestima, a odvođeni su u objekat u Potočarima poznat kao "bijela kuća". (Krstić, str. 20), (Blagojević i Jokić, str. 63), (Popović i ostali, tom I, str. 129), (Tolimir, str. 130–131), (Karadžić, tom IV, str. 2113), (Mladić, tom III, str. 1286–1287)

Muškarci su odvajani i prilikom ulaska u autobuse. (Popović i ostali, tom I, str. 126), (Tolimir, str. 130–131), (Karadžić, tom IV, str. 2111), (Mladić, tom III, str. 1343)

Vojnici iz holandskog UNPROFOR-a pokušali su pratiti autobuse iz Potočara, u kojima su se nalazili Bošnjaci – civili, te su uspjeli ispratiti prvi konvoj izbjeglica 12. jula 1995., ali nakon toga su zaustavljeni na putu, a vozila su im ukradena uz prijetnju oružjem. (Krstić, str. 19), (Blagojević i Jokić, str. 70), (Popović i ostali, tom I, str. 132), (Tolimir, str. 133–134), (Karadžić, tom IV, str. 2116), (Mladić, tom III, str. 1340–1341)

Odvoženje bošnjačkog civilnog stanovništva iz Potočara dovršeno je uvečer 13. jula 1995. do 20 sati. (Krstić, str. 19), (Blagojević i Jokić, str. 72), (Tolimir, str. 133), (Mladić, tom III, str. 1341–1342)

Kada su autobusi sa ženama, djecom i starcima krenuli na sjever, prema teritoriji pod kontrolom Bošnjaka, zaustavljali su ih putem i ponovo pretresali tražeći muškarce. (Krstić, str. 21), (Popović i ostali, tom I, str. 133)

Grupa 2: Srebrenica 1995.

Do 13. jula 1995. godine uvečer, približno 25.000 do 30.000 Bošnjaka koji su se sklonili u Potočare poslije pada Srebrenice – izuzev ranjenika – odvezeno je iz baze UN-a u okviru operacije koju je organizovalo rukovodstvo VRS-a uz pomoć policije. (Tolimir, str. 145), (Karadžić, tom IV, str. 2117), (Mladić, tom III, str. 1340)

Od poslijepodneva 12. jula, pa tokom cijelog 13. jula 1995., muškarci koji su bili zatočeni u "bijeloj kući" ukrcavani su u zasebne autobuse, a ne u one u kojima su bili žene, djeca i starci, i iz baze u Potočarima odvoženi na mjesta zatočenja u Bratuncu. (Krstić, str. 22), (Blagojević i Jokić, str. 72), (Tolimir, str. 140), (Mladić, tom III, str. 1343–1344)

U toku 12. i 13. jula žene, djeca i starije osobe potrpani su u autobuse i prebačeni kod Kladnja, a odvoženje je dovršeno 13. jula uvečer. (Milorad Trbić, para. 333, str. 110), (Srećko Aćimović, para. 340, str. 86), (Vaso Todorović, str. 2), (drugostepena presuda Željko Ivanović, para. 187, str. 55), (Duško Jević i ostali, para. 427, str. 86), (drugostepena presuda Radomir Vuković i Zoran Tomić, para. 77, str. 43)

U prvim konvojima koji su krenuli iz Potočara, u autobusima je ostavljano po nekoliko muškaraca iz propagandnih razloga, radi televizijskih kamera, a kasnije su bili izdvojeni na kontrolnim punktovima. (Milorad Trbić, para. 338, str. 111)

Srpske snage u Lukama (u nekim presudama se ovo mjesto označava kao Tišća), zaustavljaju autobuse koji su prevozili žene, djecu i starije, provjeravaju da li se u njima kriju muškarci i odvajaju ih. (drugostepena presuda Željko Ivanović, para. 187, str. 55), (Rade Garić, para. 240, str. 94), (Momčilo Tešić, para. 218, str. 65)

U Lukama je 13. jula odvojeno više desetina vojno sposobnih muškaraca Bošnjaka i njih 20–ak je zadržano u obližnjoj školi, gdje su premlaćivani, a tokom noći svi zarobljenici ukrcani su u kamion i odvezeni na lokalitet Mršići i pogubljeni po prijekom postupku, od kojih je samo jedan preživio. (Rade Garić, para. 547–549, 555, 564, str. 206, 208, 210–211, 8), (Momčilo Tešić, para. 241–254, 260, str. 3, 70–73)

Do večeri 13. jula, u bolnicu u Bratuncu prevezeno je 59 pacijenata iz baze UN-a. (Tolimir, str. 142), (Mladić, tom III, str. 1341–1342)

U danima neposredno poslije pada enklave Srebrenica, na području Potočara otkriveno je više leševa. (Blagojević i Jokić, str. 72), (Popović i ostali, tom I, str. 141), (Tolimir, str. 145–148), (Karadžić, tom IV, str. 2130–2131), (Mladić, tom III, str. 1548–1552)

Granatiranje Srebrenice, 10. i 11. jula 1995., bilo je smišljeno kako bi se bošnjačko stanovništvo zastrašilo i istjeralo iz grada. (Krstić, str. 51–52), (Blagojević i Jokić, str. 76), (Popović i ostali, str. 101–102)

U hotelu "Fontana" u Bratuncu su 11. i 12. jula 1995. održana tri sastanka oficira VRS-a, UNPROFOR-a i predstavnika Srebreničana, na kojima se raspravljalo o hiljadama ljudi u Potočarima. (Krstić, str. 52–54), (Blagojević i Jokić, str. 55–59), (Popović i ostali, tom I, str. 107–114), (Tolimir, str. 112–117), (Karadžić, tom IV, str. 2086–2099), (Mladić, tom III, str. 1297–1298)

Konstatirano je da 12. i 13. jula 1995. bošnjački civili iz Srebrenice, koji su autobusima odvezeni iz Potočara, nisu slobodno izabrali da napuste područje bivše enklave. (Krstić, str. 61)

Nakon zauzimanja Srebrenice u julu 1995., bosanski Srbi su skovali i sproveli plan da pogube što je moguće više vojno sposobnih muškaraca Bošnjaka, koji su se nalazili u enklavi. (Krstić, str. 35), (Tolimir, str. 358)

Kolona se okupila u blizini sela Jaglići i Šušnjari i počela se kretati prema sjeveru. Procijenjeno je da u njoj bilo između 10.000 i 15.000 ljudi, oko trećine muškaraca u koloni bili su bošnjački vojnici iz 28. divizije, iako nisu svi vojnici bili naoružani. (Krstić, str. 22–23), (Blagojević i Jokić, str. 80), (Popović i ostali, tom I, str. 105–106), (Tolimir, str. 108), (Karadžić, tom IV, str. 2085), (Mladić, tom III, str. 1383–1384)

Snage bosanskih Srba pokrenule su artiljerijski napad na kolonu koja je prelazila asfaltnu cestu na području između Konjević-Polja i Nove Kasabe, i samo otprilike trećina muškaraca uspješno je prešla asfaltnu cestu, a kolona je razbijena u dva dijela. (Krstić, str. 23), (Popović i ostali, tom I, str. 148–149), (Tolimir, str. 151–153), (Karadžić, tom IV, str. 2138), (Mladić, tom III, str. 1389)

Tokom poslijepodneva 12. jula 1995., ili najkasnije u ranim večernjim satima, snage bosanskih Srba počele su zarobljavati veliki broj ljudi sa začelja kolone, na nekim mjestima su postavili zasjede, na drugima su pozivali ljude iz šume, nagovarajući ih da se predaju i obećavajući da će se pridržavati Ženevskih

konvencija, pucali su u šumu iz protivavionskog naoružanja i drugog oružja ili su koristili ukradenu opremu UN-a ne bi li muškarci, Bošnjaci, pomislili da su to predstavnici UN-a. (Krstić, str. 23), (Blagojević i Jokić, str. 83–84), (Popović i ostali, tom I, str. 149–150), (Karadžić, tom IV, str. 2139)

Patrole srpskih snaga su od 12. jula, na putu između Kravice i Konjević-Polja, i između Konjević-Polja i Nove Kasabe, otvorile vatru, uz primjenu artiljerijskog oružja, mitraljeza i ručnih bombi, na kolonu srebreničkih muškaraca, te manjeg broja žena, djece i starih ljudi koji su se okupljali od noći 10. jula, te 11. jula krenuli ka teritoriji pod kontrolom Armije RBiH. (Milorad Trbić, para. 365–368, str. 119–120), (Momir Pelemiš i Slavko Perić, para. 96, str. 32–33), (Milenko Trifunović i ostali, str. 10), (Rade Garić, para. 244, str. 96), (drugostepena presuda Ostoja Stanišić, para. 61–64, str. 16)

Samo jedna trećina muškaraca uspjela je da pređe asfaltiranu cestu i kolona je presječena na dvoje, a zarobljen je veliki broj ljudi koji su bila na začelju. (Milorad Trbić, para. 370, str. 121), (Momir Pelemiš i Slavko Perić, para. 97, str. 33), (drugostepena presuda Ostoja Stanišić, para. 66, str. 17), (Srećko Aćimović, para. 330, str. 84), (Duško Jević i ostali, para. 531, str. 103), (Aleksandar Cvetković, para. 170, str. 58)

U periodu od 12. do 17. jula pripadnici srpskih snaga pretraživali su područje kako bi zarobili muškarce iz kolone. (Rade Garić, para. 245, str. 96), (Milorad Trbić, para. 366, str. 119), (drugostepena presuda Ostoja Stanišić, para. 66–68, str. 17), (Srećko Aćimović, para. 332, str. 85)

Najveće grupe muškaraca Bošnjaka iz kolone zarobljene su 13. jula 1995. godine. Njih nekoliko hiljada okupljeno je na livadi kod Sandića, ili u njenoj blizini, i na fudbalskom terenu u Novoj Kasabi. (Krstić, str. 23), (Popović i ostali, tom I, str. 150), (Karadžić, tom IV, str. 2144), (Mladić, tom III, str. 1389–1390)

Snage bosanskih Srba su u julu 1995., nakon pada Srebrenice, pogubile nekoliko hiljada muškaraca Bošnjaka. Ukupan broj pogubljenih muškaraca kreće se, vrlo vjerovatno, između 7.000 i 8.000. (Krstić, str. 33), (Blagojević i Jokić, str. 211), (Momir Nikolić, str. 40), (Obrenović, str. 9), (Popović i ostali, tom I, str. 267), (Mladić, tom III, str. 1601)

Između 1.000 i 4.000 zarobljenih muškaraca Bošnjaka iz kolone držano je 13. jula 1995. na livadi u Sandićima. (Blagojević i Jokić, str. 87–88), (Popović i ostali, tom I, str. 151), (Tolimir, str. 157–158), (Karadžić, tom IV, str. 2145)

Otpribliže 1.500 do 3.000 muškaraca Bošnjaka zarobljenih iz kolone bilo je 13. jula zatočeno na fudbalskom igralištu u Novoj Kasabi. (Blagojević i Jokić, str. 93), (Tolimir, str. 161), (Karadžić, tom IV, str. 2148)

Zaključeno je da je ljude na predaju podstakla i sama činjenica da su korišteni transporter UNPROFOR-a, ali da nisu shvatili da je u pitanju prevara, niti su slutili da je zapravo riječ o pripadnicima vojske i MUP-a RS-a. (Milorad Trbić, para. 381, str. 123), (Srećko Aćimović, para. 334, str. 85), (Petar Mitrović, str. 22, 79), (Miladin Stevanović, str. 71), (Momčilo Tešić, para. 159, str. 51)

Grupa 3: Srebrenica 1995.

Nekim zatočenicima naredeno je da pješice odu prema obližnjem skladištu u Kravici, drugi su ukrcani u autobuse i kamione za Bratunac i druga obližnja mjesta, gdje su odvezeni i zatočeni iz Nove Kasabe. (Blagojević i Jokić, str. 89), (Popović i ostali, tom I, str. 153), (Tolimir, str. 160–164), (Karadžić, tom IV, str. 2147)

U Bratuncu je u noći 13. jula bilo parkirano između 80 i 120 autobusa i kamiona, a procjenjuje se da je u njima bilo zatočeno od 3.500 do 4.500 muškaraca Bošnjaka. (Blagojević i Jokić, str. 98–99), (Popović i ostali, tom I, str. 159–160), (Tolimir, str. 181–182), (Karadžić, tom IV, str. 2201–2204), (Mladić, tom III, str. 1566)

Veći broj zarobljenih je tokom noći bio zadržan u školi "Vuk Karadžić", iz koje su zatočnici izvođeni i premlaćivani, a neki su odvedeni i ubijeni. (Blagojević i Jokić, str. 101)

Srebreničani su bili zatočavani u hangaru iza škole, odakle su izvođeni i premlaćivani, neki su preminuli od povreda, a između 40 i 80 zatočenika izvedeno je iz hangara i ubijeno. (Blagojević i Jokić, str. 101–102), (Popović i ostali, tom I, str. 182), (Tolimir, str. 185), (Karadžić, tom IV, str. 2202–2205)

Više ljudi je izvedeno iz autobusa i nisu vraćeni, dok je u jednom od autobusa ubijen jedan zarobljenik. (Blagojević i Jokić, str. 104), (Popović i ostali, tom I, str. 182–184), (Tolimir, str. 186–187), (Karadžić, tom IV, str. 2208), (Mladić, tom III, str. 1567)

Od 12. do 14. jula više od 50 muškaraca pogubljeno je u školi "Vuk Karadžić" i oko nje. (Blagojević i Jokić, str. 207), (Popović i ostali, tom I, str. 184), (Tolimir, str. 188), (Karadžić, tom IV, str. 2207), (Mladić, tom III, str. 1566)

U Bratuncu su u noći 13. jula ubijani Bošnjaci u hangaru, unutar i oko škole "Vuk Karadžić", te unutar i oko stadiona, gdje se od 12. jula nalazilo zatočeno oko 2.000 ili 3.000 muškaraca Bošnjaka, kako onih koji su prethodno odvojeni u Potočarima (u nekim od presuda se navodi da je u Potočarima odvojeno oko 1.000 muškaraca), tako i onih koji su zarobljeni iz kolone, a sljedećeg dana su stigli rovokopači i kamioni da sakupe tijela. (Milorad Trbić, para. 385, 417, str. 124, 138), (Srećko Aćimović, para. 323, 361–363, str. 83, 90–91), (Mladen Blagojević i ostali, str. 45, 53–55, 75–76), (Miodrag Josipović i ostali para. 202–203, 253, str. 73, 83), (Momir Pelemiš i Slavko Perić, para. 98–99, str. 33), (drugostepena presuda Ostoja Stanišić, para. 72, str. 18), (drugostepena presuda Željko Ivanović, para. 188, str. 55), (Rade Garić, para. 243, str. 96)

U noći između 13. i 14. jula se u Osnovnoj školi "Vuk Karadžić" u Bratuncu nalazilo više stotina civila muškaraca bošnjačke nacionalnosti, a pripadnici VRS-a su kroz prozor objekta pucali mitraljezom. (Mladen Blagojević i ostali, str. 1–2, 47)

Kod supermarketa u Kravici u kamionima je bilo zatočeno više muškaraca, koje su počeli da zlostavljaju i udaraju kroz ceradu, a neke su izveli i ubili. (Blagojević i Jokić, str. 94), (Popović i ostali, tom I, str. 180), (Tolimir, str. 180–181), (Mladić, tom III, str. 1391–1392)

Na rijeku Jadar, 13. jula 1995. godine iz skladišta je dovedeno 17 muškaraca koji su postrojeni i strijeljani. Preživio je samo jedan od zarobljenih. (Krstić, str. 84–85), (Blagojević i Jokić, str. 108), (Popović i ostali, tom I, str. 164), (Tolimir, str. 168), (Karadžić, tom IV, str. 2161–2162), (Mladić, tom III, str. 1402)

Veći broj muškaraca ubijen je u Cerskoj 13. jula 1995. i u blizini je nađena masovna grobnica s oko 150 tijela. (Krstić, str. 86–87), (Popović i ostali, tom I, str. 166), (Tolimir, str. 169–170), (Mladić, tom III, str. 1407)

Na livadi u Sandićima je 13. jula ubijeno između deset i petnaest zarobljenih muškaraca. (Popović i ostali, tom I, str. 170), (Karadžić, tom IV str. 2200), (Mladić, tom III, str. 1435–1436) Između 1.000 i 1.500 muškaraca iz kolone, koji su bili zarobljeni i zatočeni na poljani kod Sandića, 13. jula 1995., autobusima ili pješice je odvedeno u skladište u Kravici, u koje su, kada se napunilo, srpske snage počele ubacivati ručne bombe i pucati direktno u ljude nagurane unutra. (Krstić, str. 88), (Blagojević i Jokić, str. 109–110), (Popović i ostali, tom I, str. 175), (Tolimir, str. 173), (Karadžić, tom IV, str. 2171–2175), (Mladić, tom III, str. 1424–1425)

Stražari raspoređeni oko zgrade ubijali su zatvorenike koji su pokušavali pobjeći kroz prozore. (Krstić, str. 89), (Blagojević i Jokić, str. 110) Narednog dana, prozivani su ranjenici i ubijani. (Popović i ostali, tom I, str. 175), (Tolimir, str. 174), (Karadžić, tom IV, str. 2176), (Mladić, tom III, str. 1424–1425)

U skladištu u Kravici su nađeni materijalni dokazi zločina. (Popović i ostali, tom I, str. 175–176), (Karadžić, tom IV, str. 2182–2183)

Tijela ubijenih u Kravici su zakopana u Glogovi i Ravnicama, na mjestu koje je ocijenjeno kao primarna grobnica. (Krstić, str. 90), (Blagojević i Jokić, str. 116–117), (Popović i ostali, tom I, str. 176–177), (Tolimir, str. 174–178), (Karadžić, tom IV, str. 2183–2198)

Potom su tijela iz Glogove prebačena u sekundarne grobnice u Zelenom Jadru, Blječevi, Budaku i Zalazju. (Krstić, str. 90), (Blagojević i Jokić, str. 117), (Popović i ostali, tom I, str. 177), (Tolimir, str. 178–179), (Karadžić, tom IV, str. 2183–2198)

Autobusi pretrpani bošnjačkim ženama, djecom i starcima na putu iz Potočara u Kladanj bili su zaustavljeni u Tišći i pretraženi, a muškarci Bošnjaci koji su u njima nađeni, njih 22, iskrcani su iz autobusa i, negdje oko ponoći, ukrcani u kamion, s rukama vezanim na leđima, i potom ubijeni. Preživio je samo jedan zarobljenik. (Krstić, str. 93), (Blagojević i Jokić, str. 118), (Popović i ostali, tom I, str. 139), (Tolimir, str. 142–151), (Karadžić, tom IV, str. 2132–2135), (Mladić, tom III, str. 1435–1436)

Velika grupa zatvorenika koje su preko noći držali u Bratuncu, rano ujutro 14. jula 1995. godine odvezena je konvojem autobusa u školu u Grbavcima kod Orahovca, odakle su stražari neke zarobljenike izveli napolje i ubili ih. (Krstić, str. 94), (Blagojević i Jokić, str. 120), (Popović i ostali, tom I, str. 190), (Tolimir, str. 196–198), (Karadžić, tom IV, str. 2215–2220), (Mladić, tom III, str. 1469)

Nakon što su ih u sali škole držali nekoliko sati, muškarce su u manjim grupama odvodili na stratišta, a najprije su im stavljali povez za oči i dali nešto vode te kamionima odvozili manje od jednog kilometra, postrojavali i pucali im u leđa. Pogubljeno je između 1.000 i 2.500 Bošnjaka. (Krstić, str. 95), (Blagojević i Jokić, str. 123), (Popović i ostali, tom I, str. 192–193), (Tolimir, str. 199–201), (Karadžić, tom IV, str. 2221–2222), (Mladić, tom III, str. 1469)

Zaključeno je da su muškarci Bošnjaci u školi "Grbavci" bili zatvoreni u nehumanim uslovima i uz neadekvatan smještaj i neadekvatne količine

hrane i vode. U fiskulturnoj sali škole bilo je oko 1.000 zatočenih. (Milorad Trbić, para. 437, str. 145)

Utvrđeno je da je 14. jula 1995. godine, ispred školske fiskulturne sale, paljbom iz automatskog oružja ubijeno do 20 muškaraca Bošnjaka iz enklave Srebrenica, koji su prethodno bili zatvoreni u fiskulturnoj sali, kako bi se ostali zarobljeni zastrašili i obuzdali. (Milorad Trbić, para. 483, str. 160)

Zarobljene muškarce 14. jula izvode iz škole "Grbavci", povezuju im oči i ukrcavaju na kamione koji ih prevoze na dvije livade u Lažetama blizu Orahovca. (Milorad Trbić, para. 439–442, str. 146–148)

Zaključeno je da je približno 1.000 muškaraca Bošnjaka pogubljeno po prijekom postupku iz automatskog oružja u Orahovcu, a njihova tijela su 14. i 15. jula ukopana u neobilježenim masovnim grobnicama u Lažetama. (Milorad Trbić, para. 446–447, 488, str. 149–150, 162)

Tijela likvidiranih u Orahovcu zakopana su u primarnim grobnicama Lažete. (Krstić, str. 95–96), (Blagojević i Jokić, str. 126–127), (Popović i ostali, tom I, str. 196), (Tolimir, str. 203–205), (Karadžić, tom IV, str. 2226–2236), (Mladić, tom III, str. 1469)

Primarne grobnice su prekopavane i tijela ubijenih u Orahovcu prebačena su u sekundarne grobnice na lokalitetu Cesta za Hodžiće. (Krstić, str. 96), (Blagojević i Jokić str. 126–127), (Popović i ostali, tom I, str. 196), (Tolimir, str. 203–226), (Karadžić, tom IV, str. 2226–2236), (Mladić, tom III, str. 1469), (Mladić, tom III, str. 1476)

Grupa 4: Srebrenica 1995.

Velika grupa zarobljenika iz Bratunca je 14. jula 1995. odvezena u školu u Petkovcima, gdje su ulazili vojnici i tukli zarobljenike ili ih prozivali napolje i ubijali. (Krstić str. 98), (Blagojević i Jokić, str. 127), (Popović i ostali, tom I, str. 197–198), (Tolimir, str. 208–209), (Karadžić, tom IV, str. 2237), (Mladić, tom III, str. 1476)

Zarobljenici u školi su proveli period zatočenja u kojem je vladala atmosfera terora uzrokovana zastrašivanjima, uvredama, udaranjima i rafalnim i sporadičnim ubistvima. Usljed nemogućih uslova izazvanih visokim temperaturama, nedostatkom zraka, nemogućnošću obavljanja

higijenskih potreba, te iscrpljenošću, kako od gladi, tako i zbog onoga što su proživjeli u danima prije dolaska u školu, mnogi zarobljenici su gubili svijest. (drugostepena presuda Ostoja Stanišić, para. 167–168, str. 37)

Pripadnici VRS-a izvode vezane zarobljene muškarce iz škole, ukrcavaju ih na kamione i prevoze do obližnje brane u Petkovcima (negdje su korišteni i nazivi “Crvena brana” ili “Brana crvenog mulja”). (Milorad Trbić, para. 507–509, str. 169)

Zatočenima je rečeno da se svuku do pasa, da izuju cipele, ruke su im vezane na leđima, i kamionima su odvezeni u kameniti predio kod brane u Petkovcima, gdje su likvidirani po silasku s kamiona. Ubijeno je najmanje 800 Bošnjaka. (Krstić, str. 98–99), (Blagojević i Jokić, str. 128), (Popović i ostali, tom I, str. 199–200), (Tolimir, str. 209–210), (Karadžić, tom II, str. 2240–2242), (Mladić, tom III, str. 1469)

Tokom večeri 14. i 15. jula 1995. godine na brani Petkovci strijeljani su zarobljeni muškarci Bošnjaci (zadnja pravosnažna presuda za ubistva u Petkovcima navodi da je ubijeno više od 700 muškaraca), a potom ukopani u neobilježenu grobnicu na ovoj brani. (Milorad Trbić, para. 517, str. 171), (drugostepena presuda Ostoja Stanišić, para. 119, 204, str. 26–27, 45)

Maloljetnik je ubijen 15. jula u blizini iskopane grobnice na lokalitetu Crvene brane, nakon čega je njegovo tijelo ubačeno u grobnicu i zakopano s tijelima ostalih strijeljanih Bošnjaka. (Srećko Bošković, para. 320–321, str. 84, 4)

Primarna grobnica zatočenih u školi u Petkovcima i ubijenih kod brane, pronađena je kod brane “Petkovci”. (Krstić, str. 99–100), (Blagojević i Jokić, str. 129–130), (Popović i ostali, tom I, str. 201), (Tolimir, str. 211–212), (Karadžić, tom IV, str. 2244–2249), (Mladić, tom III, str. 1486)

Tijela ubijenih u Petkovcima su prekopavana i zakopavana u sekundarne grobnice u Liplju. (Krstić, str. 100), (Blagojević i Jokić, str. 129–130), (Popović i ostali, tom I, str. 201), (Tolimir, str. 212–213), (Karadžić, tom IV, str. 2244–2249), (Mladić, tom III, str. 1486)

U školu u selu Pilica, sjeverno od Zvornika, autobusima je prevezeno još zarobljenika iz Bratunca, gdje je nekoliko muškaraca u sali škole preminulo od vrućine i dehidracije, a dio je izveden, te se čula pucnjava, ali se oni nisu vratili. (Krstić, str. 101), (Blagojević i Jokić, str. 131), (Popović i ostali, tom I, str.

212–213), (Tolimir, str. 224–227), (Karadžić, tom IV, str. 2267–2269), (Mladić, tom III, str. 1533)

Ljude iz škole su ukrkali u autobuse ruku vezanih na leđima i odvezli ih na Vojnu ekonomiju Branjevo, gdje su ih postrojavali u grupama od po deset i strijeljali, te je tog dana na tom stratištu ubijeno između 1.000 i 1.500 ljudi. (Krstić, str. 101–102), (Blagojević i Jokić, str. 131–132), (Erdemović, str. 33–34), (Popović i ostali, tom I, str. 214–215), (Tolimir, str. 228–232), (Karadžić, tom IV, str. 2270–2276), (Mladić, tom 3, str. 1533–1534)

Nakon ubistava u Branjevu, ubijeno je oko 500 zarobljenih u Domu kulture u Pilici. (Krstić, str. 107), (Blagojević i Jokić, str. 134), (Erdemović, str. 33), (Popović i ostali, tom I, str. 216), (Tolimir, str. 234), (Mladić, tom III, str. 1534)

U Domu u Pilici pribavljeni su čvrsti dokazi da su se na tom mjestu dogodile masovne egzekucije. (Krstić, str. 107), (Popović i ostali, tom I, str. 217–218), (Karadžić, tom IV, str. 2280)

Ubijeni su zakopani u primarnoj grobnici u Vojnoj ekonomiji Branjevo. (Krstić, str. 102–103), (Blagojević i Jokić, str. 133–134), (Popović i ostali, tom I, str. 219–220), (Tolimir, str. 236–237), (Karadžić, tom IV, str. 2284–2290), (Mladić, tom III, str. 1533–1534)

Iz ove primarne grobnice tijela su prekopana i prebačena u sekundarne grobnice na lokaciji Čančarski put. (Krstić, str. 103), (Blagojević i Jokić, str. 133–134), (Popović i ostali, tom I, str. 219–220), (Tolimir, str. 237–238), (Karadžić, tom IV, str. 2284–2290), (Mladić, tom III, str. 1533–1534)

Veći broj zarobljenih Srebreničana dovezen je autobusima iz Bratunca u školu u Ročeviću, gdje ih je nekoliko ubijeno. (Popović i ostali, tom I, str. 201–202), (Tolimir, str. 214), (Karadžić, tom IV, str. 2250), (Mladić, tom III, str. 1509–1510)

Kamionima su zarobljenici iz škole prevezeni do šljunkare u Kozluku na obali Drine, gdje su pogubljeni i gdje nije bilo preživjelih. Pogubljeno je najmanje 800 osoba. (Blagojević i Jokić, str. 135), (Popović i ostali, tom I, str. 207–208), (Tolimir, str. 219–221), (Karadžić, tom IV, str. 2257–2258), (Mladić, tom III, str. 1511)

Tijela ubijenih zakopana su u primarnim grobnicama u Kozluku. (Krstić, str. 109–110), (Blagojević i Jokić, str. 136–137), (Popović i ostali, tom I, str. 210),

(Tolimir, str. 222–223), (Karadžić, tom IV, str. 2259– 2265), (Mladić, tom III, str. 1510–1511)

Iz Kozluka su tijela prekopana i zakopana u sekundarnim grobnicama na lokalitetu Čančarski put. (Krstić, str. 109–110), (Blagojević i Jokić, str. 136–137), (Popović i ostali, tom I, str. 210), (Tolimir, str. 223), (Karadžić, tom IV, str. 2259–2265), (Mladić, tom III, str. 1510–1511)

Četvorica Bošnjaka ubijena su u Baljkovici kod Nezuka, 19. jula 1995. godine. (Popović i ostali, tom I, str. 229), (Tolimir, str. 247)

Grupa 5: Srebrenica 1995.

Konstatirano je da je 11 ranjenih Bošnjaka prebačeno iz Milića u bolnicu u Zvorniku, gdje je jedan od njih preminuo, a deset ostalih je prebačeno u kasarnu "Standard" i od tada im se gubi svaki trag. (Popović i ostali, tom I, str. 229–230), (Tolimir, str. 247–249), (Mladić, tom III, str. 1573– 1574)

Petorica Bošnjaka su zarobljena, četvorica od njih su ubijena blizu Snagova 22. jula 1995. godine, ili otprilike tog datuma, a jedan je preživio pogubljenje. (Popović i ostali, tom I, str. 234), (Tolimir, str. 249–252), (Karadžić, tom IV, str. 2301)

U Bišini je 23. jula 1995. ubijeno najmanje 39 Bošnjaka, koji su prethodno zarobljeni na području Vlasenice te odvezeni kamionom i likvidirani. (Tolimir, str. 254–255), (Karadžić, tom IV, str. 2305), (Mladić, tom III, str. 1542)

Nakon što su izbjegli masovno pogubljenje, četvorica Bošnjaka su se predala vojniku VRS-a i završili su u Ugljeviku, a potom Zvorniku, te su ubijeni iza 23. jula 1995. godine. (Popović i ostali, tom I, str. 235–236)

Otprilike 20 zarobljenika, od kojih je većina bila ranjena, stiglo je 18. jula 1995. u logor "Batković" iz bolnice u Bratuncu. (Popović i ostali, tom I, str. 237), (Tolimir, str. 259–260)

Između 23. i 26. jula, u "Batković" je prebačeno otprilike 140 do 150 ratnih zarobljenika, a 26. jula policija je iz Bijeljine sprovela zarobljenike iz Pilice u "Batković". (Popović i ostali, tom I, str. 238), (Tolimir, str. 259–260)

Poslije pada Srebrenice, ubijena su šestorica Bošnjaka u Godinjskim Barama kod Trnova. (Popović i ostali, tom I, str. 239–240), (Tolimir, str. 256–258), (Karadžić, tom IV, str. 2308), (Mladić, tom III, str. 1546)

Pripadnici paravojsne jedinice su u drugoj polovini jula 1995. u mjestu Godinjske Bare na području Trnova ubili šest uhapšenih muškaraca Bošnjaka iz Srebrenice. (Milorad Momić, str. 1–2, 5, 17–18), (Slobodan Davidović, str. 1–2, 4, 8–10)

Četvorici, kojima su bile vezane ruke, pucano je u leđa, te je dvojici naredeno da prenesu njihova tijela do obližnje vikendice, nakon čega su i oni ubijeni. (Milorad Momić, str. 1–2, 5, 17–18), (Slobodan Davidović, str. 1–2, 7)

Snage MUP-a učestvovala su u pretresu terena – šumskog područja iznad ceste Bratunac – Konjević-Polje 17. i 18. jula te zarobile više od stotinu muškaraca, od kojih su neki odvedeni u Pervane, gdje su od njih oduzete lične stvari i dragocjenosti. Zarobljenici su potom odvedeni prema Konjević-Polju i ubijeni, a tijela nekih od njih su identificirana u masovnoj grobnici Cerska. (Duško Jević i ostali, para. 896, 766, 772–773, str. 9, 167, 225, 226), (Goran Sarić, para. 292–293, str. 100)

Snage VRS-a, odnosno MUP-a, 19. jula su uhapsile četvoricu Bošnjaka koji su preživjeli strijeljanje na Vojnoj ekonomiji Branjevo, od kojih je jedan imao četrnaest godina, a koji su nekoliko dana kasnije ubijeni. (Milorad Trbić, para. 690–698, str. 217–219)

Nekoliko Bošnjaka je u julu 1995. zatvoreno u Policijsku stanicu Skelani. (Miodrag Josipović i ostali, para. 422–424, str. 114–116)

Nakon što su oružane snage VRS-a zauzele Srebrenicu, pogubljeno je više od 7.000 muškaraca Bošnjaka (neke od presuda navode da je pogubljeno između sedam i osam hiljada muškaraca). Kako bi se zločin prikrrio, njihova tijela su brzo pokopana u masovne grobnice, a u stalnom nastojanju da se izbjegne otkrivanje, ta tijela su premještena i ponovo ukopana. (Milorad Trbić, para. 392, str. 127), (drugostepena presuda Ostoja Stanišić, para. 77, str. 18), (Srećko Aćimović, para. 373–374, str. 93), (Petar Mitrović, str. 84), (Miladin Stevanović, str. 76), (drugostepena presuda Željko Ivanović, para. 195, 199, str. 57, 58), (Duško Jević i ostali, para. 944, str. 176)

Operacija ponovnog ukopa žrtava odvijala se između septembra i novembra 1995. godine, po naređenju Glavnog štaba VRS-a, na način da su tijela iskopavana i ponovo ukopavana u drugim neobilježnim masovnim grobnicama, pa su tako tijela žrtava skončala u tri ili četiri masovne grobnice. (Milorad Trbić, para. 720, str. 226), (Momir Pelemiš i Slavko Perić para. 111, str. 36), (Srećko Aćimović, para. 375–378, str. 94)

Tijela ubijenih koji su zakopani u masovnim grobnicama u Glogovi su nakon dva do tri mjeseca premještena u sekundarne grobnice na lokaciji Zeleni Jadar. (Milenko Trifunović i ostali, str. 51–52), (drugostepena presuda Radomir Vuković i Zoran Tomić, para. 279–281, str. 90), (Duško Jević i ostali, para. 810–811, str. 152)

Tijela nekih od ubijenih u Orahovcu, koji su zakopani u primarne masovne grobnice "Lažete", kasnije su prebačena u sekundarne masovne grobnice duž ceste u Hodžićima. (Milorad Trbić, para. 401–402, str. 131–132)

Tijela nekih od žrtava koja su zakopana u primarnoj masovnoj grobnici u Branjevu, premještena su u sekundarnu masovnu grobnicu "Čančarski put". (Milorad Trbić, para. 404–405, str. 133), (Momir Pelemiš i Slavko Perić, para. 250, str. 67)

Utvrđeno je i da su tijela nekih od žrtava iz Petkovaca prebačena u sekundarne masovne grobnice, od čega je najmanje jedna bila u Liplju. (Milorad Trbić, para. 407–408, str. 134)

Iz masovne grobnice u Kozluku tijela su iskopana i prebačena u sekundarne grobnice, od kojih se jedna nalazila duž ceste za Čančare. (Milorad Trbić, para. 410–411, str. 134–135), (Srećko Aćimović, para. 667, str. 169)

Civil koji je iz Srebrenice pokušao doći do teritorije pod kontrolom Armije RBiH je u jesen 1995. mučen i ubijen, na način da mu je sjekirom odrubljena glava, u blizini škole u Lukama kod Vlasenice, a njegovo tijelo nikada nije pronađeno. (Rade Garić, para. 370, 376–377, 384–385, str. 8–9, 142–143, 146–149)

U narednom koraku svaka će grupa uz pomoć geografske karte i hronološkog principa predstaviti rezultate svoje analize, nakon čega će se ti rezultati uporediti radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza među njima. Najvažniji događaji bit će uvršteni na lentu vremena kreiranu na tabli.

Kroz naredni korak istaći će se svi oblici zločina koji se pojavljuju u dokumentima. Nastavnik će učenicima predstaviti pravnu definiciju genocida te će je zajedno s učenicima uporediti sa zločinima koji su izdvojeni analizom.

Genocid je zločin usmjeren na uništavanje, u cijelosti ili dijelom, neke nacionalne, etničke, vjerske ili rasne grupe ubijanjem njezinih članova, nanošenjem teških fizičkih ili psihičkih ozljeda, stavljanjem grupe u takve uvjete života koji mogu dovesti do njezina uništenja, nametanjem mjera što dovodi do sprečavanja rađanja u skupini ili prisilnim odvođenjem djece u drugu skupinu. Navedena definicija genocida utvrđena je Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, koju je prihvatila Opća skupština UN-a 9. X 1948. godine.

Kao zaključak, učenici će zajedno pročitati izvod iz baze koji govori o presudi genocida u Srebrenici od strane MKSJ-a:

Počinioci zločina i genocida koji su konstatirani u Srebrenici nakon što je 11. jula 1995. Vojska Republike Srpske zauzela grad bili su pripadnici vojnih i policijskih formacija Republike Srpske, ali i jedne paravojne jedinice koja je učestvovala u egzekucijama ("škorpijoni").

Hiljade zarobljenih Bošnjaka, kako se navodi u presudama Radislavu Krstiću, pogubljeni su gotovo do posljednjeg čovjeka. Neki su ubijani pojedinačno ili u malim grupama, a neki su ubijeni na mjestima na kojima su bili privremeno zatočeni. Većina njih je ubijena u pažljivo isplaniranim masovnim egzekucijama, počevši od 13. jula. do 17. jula 1995. na području Bratunca i Zvornika.

Konstatirano je da je u koloni, koja je s područja Srebrenice krenula ka teritoriji pod kontrolom Armije BiH, bila jedna trećina naoružanih, ali da, po razbijanju kolone na više dijelova i zarobljavanja na hiljade muškaraca i dječaka, nije napravljen ni najmanji napor da se civili razdvoje od vojnika, a ni pripadnici Armije BiH koji su zarobljeni nisu aktivno učestvovali u borbama kada su ubijeni.

Žrtve su nakon egzekucija bile pokopane u primarnim grobnicama, a kasnije su iskopane i ponovo pokopane u sekundarnim grobnicama, tokom septembra i oktobra 1995. godine. Mnoga sudska vijeća su prihvatila da je u julu 1995. ubijeno između 7.000 i 8.000 Bošnjaka. Vijeće zaključuje da namjera da se pobiju svi vojno sposobni muškarci Bošnjaci u Srebrenici predstavlja namjeru da se djelimično unište kao grupa u smislu člana 4, što se stoga mora okvalificirati kao genocid. (Krstić, str. 256)

Pretnosno vijeće, dakle, zaključuje da je optužba van razumne sumnje dokazala da su u Srebrenici u julu 1995. godine protiv Bošnjaka počinjeni genocid, zločini protiv čovječnosti te kršenja zakona i običaja ratovanja. (Krstić, str. 256)

Pretnosno vijeće konstatira da je operacija ubijanja – od odvajanja preko zatočenja do pogubljenja i pokopavanja – bila pažljivo orkestrirana strategija uništavanja usmjerena protiv bošnjačkog stanovništva istočne Bosne. Kao što je već konstatirano, putem tog ubilačkog poduhvata počinjena su osnovna djela ubijanja i nanošenja teških tjelesnih i duševnih povreda. Pretnosno vijeće se van svake razumne sumnje uvjerilo da su ta djela izvršena s genocidnom namjerom. (Popović i ostali, tom I, str. 344)

Učenici na kraju trebaju u svoje sveske napisati kratku refleksiju o provedenoj aktivnosti.

- Šta sam novo naučio?
- Kakve emocije je kod mene izazvala ova tema i zbog čega?
- Refleksiju mogu podijeliti sa kolegom iz klupe.

Aktivnost 4: SVJEDOČANSTVA PREŽIVJELIH

Ključna pitanja:	Zbog čega je važno dokumentirati zločine? Kako lične priče i svjedočenja doprinose boljem poznavanju i izučavanju zločina?

Trajanje:	45 minuta

Plan aktivnosti: Učenici će u uvodnom dijelu podijeliti svoje asocijacije na termin ZLOČIN, dok će nastavnik njihove ideje zapisati na tabli.

U narednom koraku aktivnosti nastavnik će učenike podijeliti u grupe. Svaka grupa će dobiti dio svjedočenja o zločinima počinjenim na prostoru Srebrenice. Tokom gledanja videomaterijala učenici imaju zadatak da vode bilješke na osnovu pitanja:

1. O kojim zločinima svjedoci govore?
2. Na koji način ih opisuju?
3. Kako su zločini počinjeni?
4. Kako je priča svjedoka upotpunjena originalnim snimcima? Šta je na njima prikazano?

5. Koje su posljedice zločina?
6. Kako biste nazvali priču koju ste slušali i gledali?

Grupa 1: Svjedočenje Mirsade Malagić i Fatime Imamović

Grupa 2: Svjedočenje Hase Hasanovića i Mevludina Orića

Grupa 3: Svjedočenje Nedžada Avdića

Grupa 4: Svjedočenje Ahme Hasića

Grupa 5: Svjedočenje Saliha Selimovića

Grupa 6: Svjedočenje Kade Hotić

Svaka grupa će prezentirati priču osobe čije je svjedočenje gledala. Prilikom prezentiranja na tabli se zapisuju ključni pojmovi i događaji hronološkim redoslijedom da bi se slika dešavanja na prostoru regije Istočna Bosna mogla lakše rekonstruirati.

U završnom dijelu časa nastavnik s učenicima rezimira temu, ukazujući na poveznice činjenica iznesenih u videomaterijalu i onih koje su prezentirali učenici.

Učenicima će za finalnu diskusiju biti postavljena sljedeća pitanja:

1. Da li ste o događajima više saznali putem svjedočenja?
2. Da li vam je tema bila razumljivija kada je ispričao preživjeli sudionik događaja?
3. Kakve su se emocije javile slušajući priče preživjelih?
4. Kako lične priče i svjedočenja doprinose boljem poznavanju i izučavanju zločina?
5. Zbog čega je važno dokumentirati zločine?

Aktivnost 5: PRIZNANJA ZLOČINA

Ključno pitanje:

Zbog čega su važna priznanja u procesuiranju zločina?

Trajanje:

15 minuta

Pogledati ili pročitati svjedočenje Dražena Erdemovića.

- Na koji način se obraća sudu?
- Kako ocjenjujete njegov čin?
- Zbog čega je to važno?

Dražen Erdemović je bio vojnik 10. diverzantskog odreda vojske bosanskih Srba. Nakon zauzimanja Srebrenice od strane srpskih snaga u julu 1995. godine, učestvovao je u pogubljenju stotina nenaoružanih bosanskih muslimana iz te enklave. Bio je prva osoba koja se potvrdno izjasnila o krivici pred Međunarodnim sudom, a kasnije je svjedočio u drugim postupcima pred MKSJ-om i pružio značajne i detaljne dokaze o počinjenim zločinima. Osuđen je na pet godina zatvora.

20. novembar 1996. (izvod iz transkripta pretresa)

"Prije svega, poštovani Sude, želio bih reći da mi je žao svih žrtava, ne samo tih žrtava što su stradale tada na tom imanju, nego i svih žrtava, nema veze koje su nacionalnosti, koje su stradale u bivšoj Bosni i Hercegovini.

Ja sam izgubio dosta dobrih prijatelja raznih nacionalnosti, sve zbog tog rata, a uvjeren sam da ti svi moj prijatelji nisu bili za rat, isto kao i ja. Uvjeren sam da nisu imali drugog izlaza. Jednostavno, to im je bilo sve. Došao je taj rat, nisu imali drugog izlaza, kao i ja.

Zbog mog slučaja, zbog svega što se desilo, ja sam sâm, bez ičijeg hapšenja, bez ičijega – kako da kažem – ispitivanja i pritiska priznao, još prije nego što sam uhapšen u Saveznoj Republici Jugoslaviji, novinarki. Tada, tom prilikom sam joj rekao da želim da idem pred Međunarodni sud, da pomognem Međunarodnom sudu da shvati šta se u bivšoj Jugoslaviji radilo sa običnim ljudima, ovakvim kao što sam ja. Kao što je rekao gospodin Babić, u Saveznoj Republici Jugoslaviji sam isto priznao na sudu sve. Organima državne bezbjednosti sam priznao sve, isto kao i vama ovdje.

Gospodin Babić, prvi put kada je došao ovdje, rekao mi je: 'Dražene, možeš li da promijeniš odluku? Ne znam šta se može dogoditi, šta će biti.' Ja sam rekao, zbog žrtava, zbog moje savjesti, zbog moga života, moga dijeta, moje supruge, ja ne mogu da poništim ono što sam rekao novinarki i što sam rekao u Novom Sadu. Znači, zbog moje duše, zbog mog poštenja, zbog žrtava, zbog svega. Iako sam znao da će moja porodica, moji roditelji, moj brat, moja sestra imati problema zbog toga, ja nisam to htio da poništim.

Zbog svega što se desilo, jako mi je žao, ali ništa nisam mogao učiniti. Kada sam mogao, to sam i učinio. Hvala."

<https://www.icty.org/bcs/content/dra%C5%BEen-erdemovi%C4%87>

Link za priznanje: <https://www.youtube.com/watch?v=P4NQ3dtV8TI>

Aktivnost 6: REZOLUCIJA UN-a O SREBRENICI

Ključna pitanja:	Zbog čega je važno sjećati se i poštovati genocid u Srebrenici? Šta utvrđuje i koju poruku šalje rezolucija UN-a o Srebrenici?

Trajanje:	45 minuta

Plan aktivnosti: Učenici trebaju analizirati tekst Rezolucije UN o Srebrenici, usvojenju 23. maja 2024. godine, kojom se 11. juli proglašava Međunarodnim danom sjećanja na genocid u Srebrenici i osuđuje negiranje genocida i veličanje ratnih zločinaca. Tokom čitanja učenici trebaju podvući pojmove koje smatraju ključnim i koji su im poznati na osnovu ranijeg učenja o Srebrenici. Nakon čitanja učenici prezentiraju svoje zaključke, te zajednički odgovaraju na ključna pitanja: Zbog čega je važno sjećati se i poštovati genocid u Srebrenici? Šta utvrđuje i koju poruku šalje rezolucija UN-a o Srebrenici? Zašto je to važno?

Rezolucija A/78/L.67 Ujedinjenih nacija

Rukovodeći se Poveljom Ujedinjenih nacija, Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima i Konvencijom o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida,

Pozivajući se na rezoluciju Vijeća sigurnosti 819 od 16. aprila 1993. kojom se Srebrenica proglašava sigurnom zonom, rezoluciju 827 od 25. maja 1993. o osnivanju Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) i rezoluciju 1966 od 22. decembra 2010. o osnivanju Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove,

Podsjećajući i dalje na sve presude MKSJ-a, a posebno na osam koje sadrže osuđujuće presude za zločin genocida nad bosanskim muslimanima počinjenim u Srebrenici 1995. godine, posebno na presudu Žalbenog vijeća MKSJ-a od 19. aprila 2004. (MKSJ protiv Krstića), Internacionalni rezidualni mehanizam za žalbeno vijeće krivičnih sudova, presuda od 8. juna 2021. (MKSJ protiv Mladića), presudu Međunarodnog rezidualnog mehanizma za žalbeno vijeće krivičnih sudova od 20. marta 2019. (MKSJ protiv Karadžića i Karadžića), Međunarodni sud pravde (ICJ) od 26. februara 2007. godine koji je utvrdio da djela počinjena u Srebrenici predstavljaju djela genocida,

Potvrđujući svoje snažno protivljenje nekažnjivosti za genocid, zločine protiv čovječnosti, ratne zločine ili druga kršenja međunarodnog humanitarnog prava i međunarodnog ljudskog prava, i naglašavajući u ovom kontekstu odgovornost država da okončaju nekažnjivost i, u tom cilju, da temeljito istražuju i krivično gone, u skladu sa svojim relevantnim međunarodnim pravnim obavezama i svojim domaćim pravom, osobe odgovorne za takva djela, kako bi se izbjeglo njihovo ponavljanje i kako bi se tražio održivi mir, pravda, istina i pomirenje, za koje je potrebno učešće žrtava i preživjelih kao i članova njihovih porodica je centralno,

Pozdravljajući važan napredak koji su međunarodni sudovi postigli posljednjih godina u pogledu borbe protiv nekažnjivosti i osiguravanja odgovornosti za genocid, zločine protiv čovječnosti, ratne zločine i druge neviđene zločine ostvarene kroz sistem međunarodnog krivičnog pravosuđa,

Prepoznajući u tom smislu poseban doprinos MKSJ-a i naglašavajući važnost spremnosti međunarodne zajednice da preduzme kolektivnu akciju preko Vijeća sigurnosti, u skladu s Poveljom, i na osnovi od slučaja do slučaja kako bi se dodatno osigurala odgovornost za genocid i sprječavanje istog.

Ponavljajući da je krivična odgovornost, shodno međunarodnom pravu za zločin genocida individualna i ne može biti pripisana bilo kojoj etničkoj, religijskoj ili drugoj grupi, odnosno zajednici kao cjelini.

Uzimajući u obzir ulogu specijalnih savjetnika generalnog sekretara za sprječavanje genocida i odgovornost za zaštitu; i ističući važnost redovnih brifinga o kršenju ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava, kao i o govoru mržnje i podsticanju u ranom podizanju svijesti o potencijalnom genocidu,

Napominjući također da procesuiranje osoba odgovornih za genocid i druge međunarodne zločine u nacionalnim pravosudnim sistemima, uključujući Sud Bosne i Hercegovine i MKSJ, kao i Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove, ostaje centralno u procesu nacionalnog pomirenja i izgradnju povjerenja i obnovu i održavanje mira u Bosni i Hercegovini, i dalje priznajući da je snažna regionalna saradnja između državnih tužilaštava od suštinskog značaja za poticanje mira, pravde, istine i pomirenja među zemljama u regionu, konstatujući da će 2025. godine biti obilježena trideseta godišnjica genocida u Srebrenici, u kojem je izgubljeno najmanje 8.372 života, hiljade raseljeno, a porodice i zajednice devastirane:

1. Odlučuje da 11. juli proglasi Međunarodnim danom sjećanja na genocid u Srebrenici 1995. koji će se obilježavati svake godine;
2. Osuđuje bez rezerve svako poricanje genocida u Srebrenici kao historijskog događaja i poziva države članice da očuvaju utvrđene činjenice, uključujući i kroz svoje obrazovne sisteme, razvijanjem odgovarajućih programa, također u znak sjećanja, u cilju sprječavanja poricanja i iskrivljavanja činjenica, te pojave genocida u budućnosti;
3. Također bez rezerve osuđuje radnje koje veličaju one osuđene za ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid od strane međunarodnih sudova, uključujući one odgovorne za genocid u Srebrenici;
4. Naglašava važnost završetka procesa pronalaženja i identifikacije preostalih žrtava genocida u Srebrenici i prema njima dostojanstvenog pokopa i poziva na nastavak procesuiranja onih počinitelja genocida u Srebrenici koji tek treba da se suoče sa pravdom;
5. Poziva sve države da se u potpunosti pridržavaju svojih obaveza prema Konvenciji o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida, kako je primjenjivo, i međunarodnom običajnom pravu o sprječavanju i kažnjavanju genocida uz dužno poštovanje relevantnih odluka ICJ-a,
6. Traži od generalnog sekretara da uspostavi program informisanja pod nazivom "Genocid u Srebrenici i Ujedinjeni narodi", počevši sa svojim aktivnostima i pripremama za 30. godišnjicu 2025. godine, i dalje traži od generalnog sekretara da skrene pažnju na ovu rezoluciju svih država članica, organizacija sistema Ujedinjenih naroda i organizacija civilnog društva za odgovarajuće poštovanje,
7. Poziva sve države članice, organizacije sistema Ujedinjenih naroda, druge međunarodne i regionalne organizacije i civilno društvo, uključujući nevladine organizacije, akademske institucije i druge relevantne sudionike da obilježavaju Međunarodni dan, uključujući posebna obilježavanja i aktivnosti u znak sjećanja i počast žrtvama genocida 1995. godine u Srebrenici, kao i odgovarajuću edukaciju i aktivnosti podizanja svijesti javnosti.

Aktivnost 7: PRESUDE I KAZNE

Ključna pitanja:	Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine? Zbog čega su važne kazne?

Plan aktivnosti: Projektni istraživački zadatak.

U grupama koje odredi nastavnik učenici trebaju napraviti projektno istraživanje i prirediti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u izvorima baze, potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za šta su osuđeni i kolika im je kazna određena.

Činjenice koje je Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) utvrdio za regiju Srebrenica i okolinu nađene su u presudama Draženu Erdemoviću, Momiru Nikoliću, Draganu Obrenoviću, Radislavu Krstiću, zatim u predmetu protiv Vujadina Popovića, Ljubiše Beare, Drage Nikolića, Ljubomira Borovčanina, Radivoja Miletića, Milana Gvere i Vinka Pandurevića, potom u presudama Zdravku Tolimiru, Naseru Oriću, Momčilu Perišiću, Radovanu Karadžiću i Ratku Mladiću.

Krivično djelo genocida je konstatirano u pet presuda. (Krstić, Popović i ostali, Tolimir, Karadžić i Mladić).

Činjenice o zločinima nađene su u pravosnažnim presudama Suda Bosne i Hercegovine u 30-ak predmeta – Slavko Milovanović, Saša Cvetković, Naser Orić i Sabahudin Muhić, Suad Smajlović i Amir Salihović, potom Milorad Trbić, Milenko Trifunović i ostali, Miloš Stupar, Petar Mitrović, Miladin Stevanović, Željko Ivanović, Vaso Todorović, Radomir Vuković i Zoran Tomić, Mladen Blagojević i ostali, Duško Jević i ostali, Božidar Kuvelja, Zoran Nešković i Dragan Ilić, Zoran Kušić, Dragan Crnogorac, Milivoje Ćirković, Marko Boškić, Frnac Kos i ostali, Momir Pelemiš, Momir Pelemiš i Slavko Perić, Aleksandar Cvetković, Srećko Bošković, Ostoja Stanišić, Goran Sarić, Srećko Aćimović, Miodrag Josipović i ostali, Rade Garić i Momčilo Tešić.

Činjenice o počinjenim zločinima u Srebrenici prikupljene su iz tri pravosnažne presude Višeg javnog suda u Beogradu, od čega su dvije donesene po osnovu sporazuma o priznanju krivnje, a jedna se odnosi na predmet "Škorpioni" – Brano Gojković, Miomir Jasikovac, Slobodan Medić.

Korištene su činjenice utvrđene u presudama županijskih sudova u Osijeku i Zagrebu, koje je potvrdio Vrhovni sud Republike Hrvatske protiv bivših pripadnika paravojne formacije "škorpioni" – Slobodan Davidović i Milorad Momić.

Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka.

Nakon prezentacija nastavnik i učenici zajedno upoređuju prezentirane informacije, utvrđuju eventualne sličnosti, razlike i međusobnu povezanost. Nastavnik sintetizira rezultate te učenicima postavlja ključna pitanja na koja odgovaraju kroz raspravu koristeći se argumentima iz istraživanja.

TUZLA I OKOLINA

NASLOV	Zločini u Tuzlanskoj regiji
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Ratni zločini, stradanje civilnog stanovništva, zatočenja, progon, ubistva, granatiranje, masakr, Tuzlanska kapija, Zaštićena zona UN-a, Tuzla, Kalesija, Srebrenik, Lukavac, Živinice, Banovići, Kladanj
KLJUČNA PITANJA	Koje su sudski utvrđene činjenice o zločinima počinjenim na prostoru Tuzlanske regije? U čemu se ogleda značaj sudskih presuda koje se odnose na spomenute općine?
CILJEVI	Upoznavanje sa zločinima počinjenim na prostoru Tuzlanske regije u periodu od 1992. do 1995. godine, koji su bili tretirani sudskim presudama. Analiza zločina počinjenih od 1992. do 1995. godine na osnovu dijelova svjedočenja žrtava opisanih u sudskim presudama te iznošenje vlastitih zaključaka naspram zaključaka iznesenih u presudama. Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima. Vrednovanje značaja sudskih postupaka i presuda za počinjene zločine. Promoviranje slobode kao osnovnog ljudskog prava i njenog kršenja i ugrožavanja. Isticanje značaja mira spram rata i svega što rat donosi.

ISHODI UČENJA	Učenici će: • Naveći ključne događaje koristeći bazu podataka kao izvor informacija (historijski izvor). • Interpretirati događaje koristeći informacije iz ličnih svjedočanstava, analizirajući ih i odgovarajući na pitanja. • Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato. • Utvrditi uzročno-posljedične veze među događajima. • Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora. • Sagledavanje posljedica ratnih dešavanja i ratnih zločina. • Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama. • Razvijati komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući na taj način toleranciju i međusobno poštovanje. • Razvijati vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.
IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica, tekstovi i videomaterijali iz baze BIRN-a BiH
REFLEKSIJA I EVALUACIJA	Nastavnik će nastaviti sa zaključcima diskusije i otvoriti prostor za refleksije i dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Učenici na kraju moraju odgovoriti na pitanje: Šta sam novo naučio/la? Zbog čega je to meni važno?

Aktivnost 1: ZLOČINI NA MAPI

Ključno pitanje:	U kojem vremenskom okviru i koji su zločini počinjeni na prostoru Tuzlanske regije?

Trajanje:	60 minuta

Plan aktivnosti: Učenici će biti podijeljeni u grupe. Svaka grupa će dobiti tekst koji se odnosi na određenu općinu: Tuzla, Kalesija, Srebrenik, Kladanj, Živinice, Lukavac, Banovići i Čelić. Učenici trebaju pročitati tekst i izdvojiti nabrojane zločine, vodeći računa o vremenskim odrednicama kada su počinjeni te ko ih je počinio. Mjesta koja se navode među činjenicama potrebno je pronaći na mapi koja se nalaze na stranici baze.

U narednom koraku svaka će grupa predstaviti rezultate svoje analize, uporediti koji su događaji okvalificirani pred sudovima, nakon čega će se rezultati uporediti radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza među njima.

U završnom dijelu aktivnosti nastavnik će otvoriti raspravu o međusobnoj vezi događaja, kako prostornoj, tako i vremenskoj, njihovim posljedicama i značaju iz današnje perspektive. Učenici trebaju obratiti pažnju i navesti imena osoba na koje se odnose presude za navedene zločine te zajednički odgovoriti na pitanje zbog čega je važno sudsko utvrđivanje zločina?

Grupa 1: Tuzla

Tuzla

Vojnik Jugoslovenske narodne armije (JNA), koji je prethodno bio ranjen u predjelu obje noge i u ruku tokom pucnjave koja se desila na raskrsnici Brčanska Malta, prilikom izlaska kolone JNA iz kasarne "Husinska buna", zadobio je po život opasne povrede kada mu je pucano u glavu nakon što je 15. maja 1992. ispao iz vojnog kamiona u tuzlanskom naselju Slavinovići. (I. S., str. 1–2, 4, 10)

U Tuzli je početkom juna 1992. odlukom Okružnog štaba Teritorijalne odbrane formiran Okružni vojni zatvor, u koji je prebačeno nekoliko pripadnika JNA nakon ranjavanja 15. maja na raskrsnici Brčanska Malta i djelimičnog saniranja povreda u bolnici. (I. K., presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 12, 13)

Od početka juna do sredine jula 1992., zarobljeni pripadnici JNA psihički i fizički su zlostavljani u ovom objektu, te udarani po raznim dijelovima tijela, rukama i nogama, policijskom palicom i drškom otpušača za WC. (I. K., presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 3–5, 14–31)

Neki od zarobljenika udarani su po otvorenim ranama, a neki od ranjenika padali su u nesvijest usljed psihičkog maltretiranja. (I. K., presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 21, 24–28)

Utvrđeno je da se zarobljeni pripadnici JNA nisu nalazili u Okružnom vojnom zatvoru poslije 15. jula 1992. godine. (I. K., presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 35)

Početkom juna 1992. civil srpske nacionalnosti pretučen je i psihički zlostavljan u pritvorskoj jedinici u Kozlovcu u Tuzli. (M. S., str. 1–2, 17–18)

Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija rezolucijom iz 1993. godine Tuzlu je proglasilo "zaštićenom zonom" prema kojoj grad i njegova okolina nisu smjeli biti izloženi bilo kakvim oružanim napadima. (Novak Đukić, para. 201, str. 59)

Uprkos svom posebnom statusu, i Tuzla je za VRS bila predmet napada, pa su grad i njegova okolina, kao što su Aerodrom Tuzla, Živinice, Lukavac, tuzlanska Termoelektrana i baza UNPROFOR-a, bili često granatirani. (Novak Đukić, para. 204–205, str. 60–61)

U eksploziji granate koja je 25. maja 1995. pala u užu centar Tuzle, poznat kao Kapija, poginula je 71 osoba, a više od 130 osoba je teže i lakše ranjeno. (Novak Đukić, para. 245–247, str. 2–4, 76–77)

Artiljerijski vod VRS-a koji je bio lociran na planini Ozren, na širem rejonu sela Panjik, 25. maja 1992. je ispalio više artiljerijskih projektila na grad Tuzlu, od kojih je jedan pogodio užu centar, odnosno Kapiju, trg koji tvore ulice Majevička, Božidara Adžije, Dr. Mujbegovića, Partizanska, Maršala Tita i Nikole Tesle. (Novak Đukić, para. 316, str. 2–4, 91)

Van razumne sumnje je utvrđeno da je ispaljen projektil s područja udaljenog 27 kilometara, odnosno s Panjika. (Novak Đukić, para. 316, str. 91)

Stanovništvo koje je 25. maja 1995. bilo na trgu Kapija bilo je civilno i niko od prisutnih nije bio naoružan niti je očekivao da će biti napadnut. (Novak Đukić, para. 354, str. 103)

Napad izveden 25. maja 1995. bio je neselektivan i zaključeno je da je granata mogla pogoditi neko drugo mjesto umjesto Kapije i, bez obzira gdje je pala, postojao je visok rizik da će civilno stanovništvo biti pogodoeno. (Novak Đukić, para. 357, str. 108)

Nekoliko artiljerijskih projektila je 28. maja 1995. pogodilo Tuzlu. (Novak Đukić, para. 378, str. 114)

Grupa 2: Kalesija

Na području općine Kalesija, u periodu od aprila do kraja juna 1992., od strane pripadnika srpskih snaga (vojske, policije te paravojnih formacija) vršen je širok i sistematski napad usmjeren protiv civilnog bošnjačkog stanovništva. (Zoran Janković, str. 6–7, 14)

Srpske paravoje i vojne formacije su 27. maja 1992. izvršile oružani napad na područje sela Šeher i Lika, te su uz prijetnju oružjem istjerivali iz kuća civile bošnjačke nacionalnosti, udarajući ih palicama, kundacima, nogama i rukama, da bi ih potom natjerali da se skupe ispred jedne kuće sa više od 100 mještana iz drugih sela. (Zoran Janković, str. 2, 18)

Izvršeno je razdvajanje te su žene i djeca prisilno preseljeni u pravcu Memića, općina Kalesija, a muškarci su preko noći zatvoreni u čitaonicu na Kuli u Osmacima, gdje su fizički maltretirani i gdje ih je određen broj ubijen, dok su preživjeli prebačeni u logore na području Kalesije, Vlasenice i Bijeljine. (Zoran Janković, str. 2, 18)

Dan ranije, napadnuto je selo Dubnica, zbog čega je došlo do zbjega srpskog civilnog stanovništva. (Zoran Janković, str. 19)

Počinioci zločina na području Kalesije i naselja koja su do rata pripadala ovoj općini, prema presudama, bili su pripadnici srpskih vojnih i paravojnih formacija te Armije RBiH.

Nakon što su u maju 1992. pripadnici JNA i Vojske Republike Srpske (VRS) oduzeli naoružanje od mještana sela Jelovo Brdo, pripadnici VRS-a su dana 26. juna 1992. izvršili napad na mještane tog sela koji su se krili u šumi "Stupić", na području Kalesije, prilikom čega je četvero civila, među kojima dvoje djece, ubijeno kada je na njih pucano iz vatrenog oružja i bačena ručna bomba. (M. T., str. 2, 50–51, 56)

Preživjeli civili su zarobljeni i odvedeni u logor "Osmaci". (M. T., str. 2, 56)

U mjestu Caparde je tokom juna 1992. silovana maloljetnica koja je prethodno izvedena iz Salona namještaja "Karić", u kojem su bile zatvorene žene nesrpske nacionalnosti. (Mirko Lukić, str. 3, 8–9, 11–12)

Nakon što je dana 21. aprila 1993. godine na lokalitetu Ban brdo, na planini Majevidi, općina Kalesija, Armija RBiH zauzela položaje Vojske Republike Srpske, zarobljeno je više pripadnika VRS-a koji su se krili ispod stepeništa komande. (H. T., presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 3, 8–9)

Naknadno je jedan od, na tom lokalitetu, ranjenih i zarobljenih pripadnika VRS-a ubijen kada je pripadnik Armije RBiH u njega rafalno pucao iz vatrenog oružja. (H. T., presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 3, 8–9)

Dvije žene i troje djece bošnjačke nacionalnosti su sredinom juna 1992. ubijeni u nedovršenoj kući u mjestu Caparde, koje su se ranije nalazile u sastavu općine Kalesija. (Dragan Maksimović, presuda Višeg suda u Beogradu, str. 2)

Ubistva civila izvršio je pripadnik Vojske Republike Srpske. (Dragan Maksimović, presuda Višeg suda u Beogradu, str. 2)

Grupa 3: Srebrenik

Sukobi između Srba i Bošnjaka na području općine Srebrenik počeli su tokom juna 1992. godine. (Zurahid Mujčinović i Sulejman Hrustić, para. 74, str. 19)

U prostorijama Omladinskog doma u naselju Rapatnica tokom ljeta 1992. zatvarani su pripadnici srpske nacionalnosti. (Zurahid Mujčinović i Sulejman Hrustić, para. 136, str. 29)

Zatočeni nisu neposredno učestvovali u neprijateljstvima, niti su bili borci. (Zurahid Mujčinović i Sulejman Hrustić, para. 122, str. 26), (drugostepena presuda Ekrem Ibračević, para. 27–28, str. 15)

Zatvor u Rapatnici obezbjeđivala je Vojna policija, i građani srpske nacionalnosti u njemu ostaju do augusta 1992. godine, kada zbog boljih uslova odlaze u Centralni zatvor u Tuzlu. (Zurahid Mujčinović i Sulejman Hrustić, para. 139, str. 29)

Zatvorenici srpske nacionalnosti, koji su prethodno uhapšeni u selu Jesenice, u više navrata su premlaćivani i mučeni lemilicom, iglama od šprice i kablovima za struju, dok su premlaćivani i psihički zlostavljani i žitelji drugih sela. (Zurahid Mujčinović i Sulejman Hrustić, para. 226–229, str. 4, 41), (drugostepena presuda Ekrem Ibračević, para. 117–125, str. 3–4, 41–44), (Ekrem Ibračević i ostali, para. 276, 290, str. 102, 109–110)

U Rapatnici su zatočenici od početka jula do kraja augusta 1992. udarani tokom noći, a tokom juna su neki od njih prilikom isljeđivanja gubili svijest od batina. (Ekrem Ibračević i ostali, para. 361, 366–368, str. 134, 136)

Zatočenici su u Rapatnici držani najmanje 12 do 37 dana u neuslovnim i vlažnim prostorijama, bez kreveta ili prostirke za spavanje i mokrog čvora. (drugostepena presuda Ekrem Ibračević, para. 76, 100, str. 4, 29–30, 36)

Nesporno je da je nakon napada na selo Brezje došlo do zatvaranja stanovništva, da su ljudi hapšeni prilikom skrivanja u objektima u i oko sela, te u svojim kućama ili stanovima u Srebreniku i okolini. (drugostepena presuda Ekrem Ibračević, para. 33, str. 17)

Civili koji su nakon napada na selo Brezje pobjegli u šumu uhvaćeni su i zatvoreni u prostorije Mjesne zajednica Straža, poslije čega su transportovani u zatočeničke objekte "Rapatnica" i "Luka", gdje su dovodeni i civili hapšeni kod svojih kuća na području Srebrenika. (Ekrem Ibračević i ostali, para. 235–247, str. 85–92)

U Rapatnici su zatvarani i pripadnici drugih nacionalnosti iz razloga što nisu izvršavali vojne ili obaveze druge prirode, te civilna lica koja se nisu pridržavala određenih pravila ponašanja. (Zurahid Mujčinović i Sulejman Hrustić, para. 149, str. 30–31)

Stanovništvo srpske nacionalnosti je zatvarano u zatočenički objekat "Luke", smješten u prostorijama mjesnog Fudbalskog kluba "Rapatnica" u naselju Luke. (Ekrem Ibračević i ostali, para. 235, str. 3–4, 85)

U toku druge polovine juna 1992. godine zatvorenici u zatočeničkom objektu "Luke" su premlaćivani nogama, šakama i kundacima oružja po tijelu. (Ekrem Ibračević i ostali, para. 301, 305, str. 114–115)

Neki od njih su ubadani injekcijom u glavu, pucano je u njihovom pravcu i gubili su svijest od batina. (Ekrem Ibračević i ostali, para. 305–314, str. 115–120)

Za razliku od Rapatnice, objekat u Lukama nije bio pod ingerencijom Vojne policije. (Ekrem Ibračević i ostali, para. 303, str. 114)

Počinioci zločina u Srebreniku su, prema presudi Kantonalnog suda u Tuzli, bili pripadnici Armije RBiH.

Civil srpske nacionalnosti je sredinom jula 1995., nakon što nije dozvolio useljavanje u svoju kuću izbjeglim civilima s područja Srebrenice, teško pretučen u naselju Jasenica, te autobusom odvezen i ostavljen na lokalitetu Ciljuge u Živinicama, u blizini poligona kasarne Armije RBiH, gdje ga je nepoznata osoba usmrtila nožem. (H. S. i ostali, str. 1–2, 6, 16–19)

Grupa 4: Kladanj

Oko 100 stanovnika srpske nacionalnosti iz Stupara, kao i okolnih sela Rujići, Olovci, Matijevići, Vranovići, Tuholj, Obrčevac, Prijanovići i Lupoglavo, nalazilo se u napuštenim stanovima prosvjetnih radnika u tri zgrade u Stuparima, općina Kladanj. (Hariz Habibović, para. 52, str. 16)

Dio civila srpske nacionalnosti uspio je preći u Šekoviće, određeni broj je doveden, a neki su i samoinicijativno došli u osnovnu školu u Stuparima, odakle su premješteni u zgrade prosvjetnih radnika u Stuparima, gdje su bili do razmjene. (Safet Mujčinović i ostali, para. 101, 103–122, str. 50, 51–56), (drugostepena presuda Kahro Vejzović, para. 26, str. 12)

Stanovnici srpske nacionalnosti su krajem maja i početkom juna 1992. godine dovedeni u Stupare, dok su neki od njih i sami došli usljed opasnosti koja je nastupila zbog oružanog sukoba i nakon što su neka od sela napadnuta i spaljena. (Hariz Habibović, para. 52, str. 16), (Safet Mujčinović i ostali, para. 101, str. 50)

Početkom juna 1992. vojska i policija u mjestu Lupoglavo okupile su mještane srpske nacionalnosti, od kojih su oduzimali nelegalno oružje, nakon čega je oko 25 osoba lišeno slobode i odvezeno kamionom u Osnovnu školu u Stuparima. (Safet Mujčinović i ostali, para. 145, 150–166, str. 61, 63–67)

Neki od zatočenih su početkom augusta dovođeni u Lupoglavo da pokažu gdje je zakopano oružje, te su tom prilikom fizički i psihički zlostavljani. (drugostepena presuda Kahro Vejzović, para. 89, str. 4, 29–30)

Lica srpske nacionalnosti su samoinicijativno tražila premještaj u napuštene stanove prosvjetnih radnika i zgradu Starog mjesnog ureda, budući da su

uslovi smještaja u zgradama bili znatno povoljniji u odnosu na uslove u školi, u kojoj su bili do 21. jula 1992. godine. (Safet Mujčinović i ostali, para. 209, str. 81), (drugostepena presuda Kahro Vejzović, para. 26, str. 12)

Pripadnici rezervnog sastava Stanice policije Stupari vršili su obezbjeđenje objekata osnovne škole, Starog mjesnog ureda i zgrada prosvjetnih radnika. (Safet Mujčinović i ostali, para. 215, str. 83)

Početak juna 1992. godine, u prostoriji Starog mjesnog ureda u Stuparima ispitivan je i teško pretučen zatočenik srpske nacionalnosti, koji je poslije izvršio samoubistvo. (Hariz Habibović, para. 54–58, str. 4, 17–18), (Safet Mujčinović i ostali, para. 296–297, str. 111–112), (Kahro Vejzović, para. 85–86, str. 31–32)

Premlaćivanje zatočenih u Starom mjesnom uredu nastavljeno je tokom ljetnih mjeseci 1992., te su neki od njih tom prilikom gubili svijest. (drugostepena presuda Kahro Vejzović, para. 92, str. 4–5, 31), (Kahro Vejzović, para. 209, str. 64)

Neki od civila koji su dovedeni iz Stupara, tokom ispitivanja su pretučeni u Stanici javne bezbjednosti Kladanj. (Safet Mujčinović i ostali, para. 402, 426, 462, str. 141, 148, 157)

Zatvorenici su prilikom ispitivanja premlaćivani i u prostorijama osnovne škole i policijske stanice u Stuparima tokom juna i jula 1992. godine. (drugostepena presuda Kahro Vejzović, para. 61–62, 109, str. 3–4, 22, 35)

Jedan od zatočenika iz Stupara odveden je najprije u Olovce, a zatim prema Tarevu, gdje je pretučen i u njegovom pravcu pucano je iz vatrenog oružja. (drugostepena presuda Kahro Vejzović, para. 94, 106, str. 3–4, 31–32, 34)

Konačna razmjena stanovništva srpske nacionalnosti izvršena je 21. jula 1993. godine. (Safet Mujčinović i ostali, para. 281, str. 105–106)

Grupa 5: Lukavac, Banovići, Živinice i Čelić

Lukavac

Pripadnici VRS-a su od kraja juna do kraja jula 1992. na području Smoluće, općina Lukavac, fizički i psihički zlostavljali nekoliko zarobljenih pripadnika Teritorijalne odbrane (TO) Srebrenika i Tinje. (M. C., i ostali, str. 2–6, 14–26)

Zarobljeni pripadnici TO-a držani su u zidanoj garaži u blizini komande u Smolući, iz koje su odvođeni na druge lokacije u ovom mjestu i premlaćivani, a fizički i psihički su maltretirani i u ovom objektu, te drvenoj šupi, na način da su tučeni rukama, nogama, policijskom palicom, kundakom automatske puške, a neki od njih su razapinjani na krst, gurana im je glava u mravinjak ili im je po prsima nožem urezivan oblik krsta. (M. C. i ostali, str. 2–6, 13–26)

Neki od zarobljenika su usljed mučenja gubili svijest, a neki od njih su bili prethodno ranjeni. (M. C. i ostali, str. 3–6, 22, 24, 26)

Banovići

U zgradi “Željezničkog saobraćaja” od početka maja do kraja jula 1992. bili su zatočeni civili srpske nacionalnosti. (M. Č. i M. D., str. 1–2, 68–69)

Zatočenici su izvođeni iz podruma na sprat objekta i premlaćivani gumenim i drvenim palicama, te željeznim šipkama, a neki od zatočenika su usljed premlaćivanja gubili svijest. (M. Č. i M. D., str. 2–5, 74–77)

Jedan od zatočenih preminuo je u bolnici usljed mnogobrojnih povreda koje je zadobio u zgradi “Željezničkog saobraćaja”. (M. Č. i M. D., str. 2, 72–73)

Nakon što je priveden u zgradu “Željezničkog saobraćaja”, jedan od civila je pretučen te su od njega oduzeti nakit i automobil. (M. Č. i M. D., str. 4, 76)

Civil hrvatske nacionalnosti je sredinom septembra 1992. teško pretučen na ulici te je preminuo od zadobijenih ozljeda. (F. M., str. 3, 35–38)

Živinice

Pripadnici Armije RBiH su sredinom septembra 1992. pretukli, u njegovoj kući, civila srpske nacionalnosti, od kojeg su oduzeli stvari i automobil. (N. T. i E. T., presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 3–4, 20, 29, 45)

Prilikom napada su pucali na vrata i prozore kuće. (N. T. i E. T., presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 3–4, 40, 45)

Čelić

Žena srpske nacionalnosti ubijena je hicima iz vatrenog oružja ispred svoje kuće u mjestu Brnjik krajem septembra 1992. godine. (N. K., str. 1–2, 9, 24–26)

Aktivnost 2: STRADANJE CIVILA NA TUZLANSKOJ KAPIJI

Ključna pitanja:	Zbog čega su civili bili na meti granatiranja unutar sigurne zone UN-a? Zašto je masakr na Tuzlanskoj kapiji okarakteriziran kao zločin?

Trajanje:	45 minuta

Plan aktivnosti: Učenici u parovima čitaju tekst iz baze o masakru na Tuzlanskoj kapiji.

Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija je rezolucijom iz 1993. godine Tuzlu proglasilo "sigurnom zonom" prema kojoj grad i njegova okolina nisu smjeli biti izloženi bilo kakvim oružanim napadima. (Novak Đukić, para. 201, str. 59)

Uprkos svom posebnom statusu, i Tuzla je za VRS bila predmet napada, pa su grad i njegova okolina, kao što su Aerodrom Tuzla, Živinice, Lukavac, tuzlanska Termoelektrana i baza UNPROFOR-a, bili često granatirani. (Novak Đukić, para. 204–205, str. 60–61)

U eksploziji granate koja je 25. maja 1995. pala u užu centar Tuzle, poznat kao Kapija, poginula je 71 osoba, a više od 130 osoba teže i lakše ranjeno. (Novak Đukić, para. 245–247, str. 2–4, 76–77)

Artiljerijski vod VRS-a koji je bio lociran na planini Ozren, na širem rejonu sela Panjik, 25. maja 1992. ispalio je više artiljerijskih projektila na grad Tuzlu, od kojih je jedan pogodio užu centar, odnosno Kapiju, trg koji tvore ulice Majevička, Božidara Adžije, Dr. Mujbegovića, Partizanska, Maršala Tita i Nikole Tesle. (Novak Đukić, para. 316, str. 2–4, 91)

Van razumne sumnje je utvrđeno da je ispaljen projektil s područja udaljenog 27 kilometara, odnosno s Panjika. (Novak Đukić, para. 316, str. 91)

Stanovništvo koje je 25. maja 1995. bilo na trgu Kapija bilo je civilno i niko od prisutnih nije bio naoružan niti je očekivao da će biti napadnut. (Novak Đukić, para. 354, str. 103)

Napad izveden 25. maja 1995. bio je neselektivan i zaključeno je da je granata mogla pogoditi neko drugo mjesto umjesto Kapije i, bez obzira gdje je pala, postojao je visok rizik da će civilno stanovništvo biti pogodoeno. (Novak Đukić, para. 357, str. 108)

Nekoliko artiljerijskih projektila je 28. maja 1995. pogodilo Tuzlu. (Novak Đukić, para. 378, str. 114)

Nakon čitanja učenici će zajedno pogledati videomaterijal iz baze sa svjedočenjima Irene Mujačić i Esme Slijepčević,

Potom će odgovoriti na pitanja:

1. Kako je zločin opisan u svjedočanstvima?
2. Kakvo je iskustvo osoba koje pričaju o masakru na Tuzlanskoj kapiji?
3. Šta ste novo saznali iz svjedočenja?
4. Na koji način nam svjedočenja pomažu da učimo o zločinima?

U konačnoj diskusiji učenici će zajednički odgovoriti na pitanja: Zbog čega su civili bili na meti granatiranja unutar sigurne zone UN-a? Zašto je masakr na Tuzlanskoj kapiji okarakteriziran kao zločin?

Za domaću zadaću učenici trebaju uraditi istraživanje kako je ovaj zločin procesuiran i kažnjen.

Aktivnost 3: GLASOVI PREŽIVJELIH

Ključna pitanja:	Zbog čega je važno dokumentirati zločine? Kako lične priče i svjedočenja doprinose boljem poznavanju i izučavanju zločina?

Trajanje:	45 minuta

Plan aktivnosti: Nastavnik će učenike podijeliti u tri grupe. Svaka grupa će dobiti jedno svjedočenje o zločinima počinjenim na području Tuzlanske regije: 1. Svjedočenje Zibe Kavazović; 2. Svjedočenje Osmana Ramića i 3. Svjedočenje Asima Alibašića.

Tokom gledanja videomaterijala, učenici imaju zadatak da vode bilješke na osnovu pitanja:

1. O kojim zločinima svjedoci govore?
2. Na koji način ih opisuju?
3. Gdje su zločini počinjeni?
4. Koje su posljedice zločina?

Prilikom prezentiranja na tabli se zapisuju ključni pojmovi. U završnom dijelu časa, nastavnik zajedno s učenicima rezimira temu ukazujući na poveznice činjenica iznesenih u videomaterijalu i prezentiranih od strane učenika.

Učenicima će za finalnu diskusiju biti postavljena sljedeća pitanja:

1. Da li ste o događajima više saznali putem svjedočenja?
2. Da li vam je tema bila razumljivija kada je ispričao preživjeli sudionik događaja?
3. Kakve su se emocije javile slušajući priče preživjelih?
4. Kako lične priče i svjedočenja doprinose boljem poznavanju i izučavanju zločina?
5. Zbog čega je važno dokumentirati zločine?

Aktivnost 4: PRESUDE I KAZNE

**Ključno
pitanje:**

Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine? Zbog čega su važne kazne?

Plan aktivnosti: Projektni istraživački zadatak.

U grupama koje odredi nastavnik učenici trebaju napraviti projektno istraživanje i prirediti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u izvorima baze, potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za šta su osuđeni i kolika kazna im je određena.

Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka.

Nakon prezentacija nastavnik i učenici zajednički upoređuju prezentirane informacije, utvrđuju eventualne sličnosti, razlike i međusobnu povezanost. Nastavnik sintetizira rezultate te učenicima postavlja ključna pitanja na koja odgovaraju kroz raspravu koristeći se argumentima iz istraživanja.

UNSKO- SANSKA REGIJA

372

NASLOV	Zločini na prostoru Unsko-sanske regije
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Ratni zločini, civilno stanovništvo, zatočenje, progon, srpske vojne snage, milicija, paravojne formacije, Bihać, Bosanska Krupa, Bosanski Petrovac, Cazin, Drvar, Ključ, Sanski Most i Velika Kladuša, odvođenje stanovništva, zarobljavanje, strijeljanje, logori, mučenje, ubistva
KLJUČNA PITANJA	Koji su sve i na koji način izvršeni zločini na prostoru Unsko-sanske regije? Postoje li sličnosti u realizaciji zločina i u čemu se one ogledaju? U čemu se ogleda značaj sudskih presuda koje se odnose na spomenute općine?
CILJEVI	Upoznavanje sa zločinima počinjenim na prostoru Unsko-sanske regije tokom rata 1992–1995. godine, što je period na koji se odnose obrađene presude Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) i sudova u Bosni i Hercegovini. Utvrđivanje hronologije ratnih dešavanja na prostoru gradova i općina Bihać, Bosanska Krupa, Bosanski Petrovac, Cazin, Drvar, Ključ, Sanski Most i Velika Kladuša, utvrđujući uzročno-posljedične veze između pojedinih događaja te odgovornosti pojedinaca za iste, prema presudama MKSJ-a i sudova u Bosni i Hercegovini. Analiziranje zločina u Unsko-sanskoj regiji na osnovu dijelova svjedočenja žrtava opisanih u presudama sudova te iznošenje vlastitih zaključaka u odnosu na zaključke iznesene u presudama. Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima. Ukazivanje na značaj sudskih postupaka i presuda za počinjene zločine.

ISHODI UČENJA	Učenici će: • Navesti ključne događaje koristeći bazu podataka kao izvor informacija. • Interpretirati događaje koristeći informacije iz ličnih svjedočenja, analizirajući ih i odgovarajući na pitanja. • Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato. • Utvrditi uzročno-posljedične veze među događajima. • Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora. • Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama. • Razvijati komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući na taj način toleranciju i međusobno poštovanje. • Razvijati vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.
IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica o zločinima počinjenim u BiH – BIRN BiH
REFLEKSIJA I EVALUACIJA	Nastavnik će nastaviti sa zaključcima diskusije i otvoriti prostor za refleksije i dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Učenici na kraju trebaju odgovoriti na pitanja: Šta je najbitnije što sam naučio/la u okviru ove teme? Zašto mi je to bitno?

Aktivnost 1: VREMENSKO I PROSTORNO MAPIRANJE ZLOČINA

Ključno pitanje: Koji su oblici zločina i na koji način počinjeni na prostoru Unsko-sanske regije činjenično utvrđeni na osnovu presuda Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju i sudova u Bosni i Hercegovini? U kojim dijelovima su navedeni zločini počinjeni?

Trajanje: 90 minuta

Plan aktivnosti: Nastavnik će na osnovu uvodnog teksta iz baze iznijeti kontekst dešavanja koji se odnosi na Unsko-sansku regiju.

Učenici će biti podijeljeni u grupe. Svaka grupa će dobiti tekst iz baze koji se odnosi na jednu općinu.

1. Tokom čitanja tekstova učenici trebaju podvući i izdvojiti sve oblike zločina koji se navode.
2. Izdvojiti nazive mjesta i sela koja se navode u dokumentu i pokušati ih pronaći na karti.
3. Izdvojiti najvažnije događaje i hronološki ih poredati.
4. Na osnovu teksta izdvojiti ko je odgovoran za zločin kako je navedeno u presudama.
5. Na osnovu pročitanog materijala sastaviti i kreirati naslovnicu stranice novina ili portala s najvažnijim vijestima i događajima koji su se desili na prostoru određene općine.

Grupa 1: Sanski Most

U martu i aprilu 1992., srpske snage, uključujući vojnike Šeste krajiške brigade JNA* i srpsku policiju, postavile su kontrolne punktove po Sanskom Mostu i oko nesrpskih sela, gdje su provjeravali Bošnjake koji su tu prolazili. Krizni štab uveo je policijski sat, zabranivši kretanje noću. (Mladić, tom II, str. 871), (Krajišnik, str. 194), (Karadžić, tom II, str. 769)

*Jugoslovenska narodna armija

Srpske snage su 19. aprila 1992. napale zgradu općine u Sanskom Mostu. (Krajišnik, str. 193–194), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 233)

Sredinom aprila 1992. pripadnici SOS-a* su, uz podršku SDS-a* – naoružani automatskim oružjem i obučeni u maskirne uniforme – razorili 28 radnji i restorana u vlasništvu Bošnjaka i Hrvata na području Sanskog Mosta, a kulminacija je uslijedila od 20. do 25. maja, kada su zabilježene 44 eksplozije.

Ti napadi i druga djela zastrašivanja dovela su do toga da su mnogi stanovnici bošnjačke i hrvatske nacionalnosti otišli iz općine. (Krajišnik, str. 193–194), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 233–234)

*SOS – Srpske odbrambene snage, paravojna formacija

*Srpska demokratska stranka

Srpske snage su krajem maja 1992. granatirale Sanski Most, zaselak Okreč, te bošnjačka naselja – Mahalu, Muhiće i Otoku. Srpski vojnici su natjerali stanovnike Mahale da se okupe na jednom igralištu, nakon čega su granatirali naselje i djelimično razorili kuće i lokalnu džamiju. (Krajišnik, str. 194–195), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 239), (Karadžić, tom II, str. 775), (Mladić, tom II, str. 856)

Konstatovano je da je u periodu od 12. maja do juna 1992. naselje Mahala opljačkala lokalna policija i SOS Sanskog Mosta. (Mladić, tom II, str. 868–869)

Većinski bošnjačko selo Pobriježje granatirano je 26. maja 1992., a među napadnutim selima su bili i Čirkići. (Mladić, tom II, str. 864–865)

Selo Trnova, koje se nalazi približno dva do tri kilometra sjeverno od Sanskog Mosta, granatirale su srpske snage 26. maja 1992. godine. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 238), (Karadžić, tom II, str. 775)

Srpske snage su 27. maja 1992. počele granatirati selo Hrustovo, u kojem su živjeli skoro isključivo Bošnjaci. Iako je 30. maja stanovništvo odlučilo predati oružje, granatiranje se nastavilo, a granatirani su i Lukavice i Begići, gdje su opljačkane i zapaljene kuće. (Krajišnik, str. 195), (Brdanin, str. 219), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 240), (Karadžić, tom II, str. 775–778), (Mladić, tom II, str. 853)

Bošnjačko selo Vrhpolje su 28. maja 1992., ili približno tog datuma, granatirale srpske snage. (Krajišnik, str. 196), (Karadžić, tom II, str. 775)

Najmanje 15 članova porodice Merdanović, od kojih su većina bile žene i djece, ubijeno je u garaži u Kukavicama, zaseoku Hrustova, 31. maja 1992.

kada su pripadnici Vojske bosanskih Srba počeli vikati i pucati po garaži, a zatim i uspaničene civile koji su pokušali izaći napolje. (Brđanin, str. 158–159), (Karadžić, tom II, str. 781–782), (Mladić, tom II, str. 831–832)*

*kod Mladića u presudi stoji da je ubijeno više od 30 ljudi u garaži u Hrustovu

Srpski vojnici su preživjele sproveli iz garaže u Kukavicama – zajedno s približno 200 stanovnika susjednih sela – u zaselak Kljevce, gdje su ih držali zatočene na raznim lokacijama prije nego što su ih autobusom i vozom prevezli u Doboj, gdje im je naređeno da sami nađu put do teritorije pod kontrolom Bošnjaka. (Krajišnik, str. 195–196), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 240–241), (Mladić, tom II, str. 893)

U Vrhpolju je 31. maja 1992. ubijeno najmanje 28 muškaraca, koji su prethodno u Begićima odvojeni od žena i djece te povedeni prema vrhpoljskom mostu, gdje im je naređeno da skaču u Sanu, nakon čega su vojnici na njih otvarali vatru. Na putu od Begića od mosta u Vrhpolju ubijena su četvorica muškaraca. (Brđanin, str. 158), (Krajišnik, str. 196), (Karadžić, tom II, str. 778–781), (Mladić, tom II, str. 828–829)

Oko 17 muškaraca, koji su dovedeni iz garaže “Betonirke”, ubijeno je 22. juna 1992., kada su kopali rupu u potoku ispod Krive ceste kod Partizanskog groblja u Sanskom Mostu. (Brđanin, str. 159), (Karadžić, tom II, str. 794), (Krajišnik, str. 198)

U zaseoku Kenjari je 27. juna, ili približno tog datuma, uhapšeno 20 muškaraca bošnjačke nacionalnosti – ispitano i odvedeno u jednu kuću u zaseoku Blaževići u koju su vojnici ubacili eksploziv, a potom otvorili vatru iz pušaka na one koji su pokušali pobjeći. Tijela mrtvih su vraćena u kuću koja je zapaljena. Konstatovano je da je ubijeno 18 muškaraca. (Krajišnik, str. 196), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 241), (Karadžić, tom II, str. 782–783), (Mladić, tom II, str. 835–837)

U noći sa 27. na 28. juli 1992. godine, Srbi, članovi SDS-a iz sela Podlug, izvršili su prepad na susjedno selo Pobrjeđe, u kojem su većinom živjeli Bošnjaci, pucali su po selu i otimali imovinu. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 241)

Pripadnici Vojske bosanskih Srba su 1. augusta 1992. u zaseoku Budim u mjestu Lukavice ubili 14 članova porodice Alibegović – sve nenaoružane civile. Žrtve su ustrijeljene iz automatskog oružja s male udaljenosti. (Brđanin,

str. 159–160), (Krajišnik, str. 195), (Stanišić i Župljanin, tom II, str. 241), (Karadžić, tom II, str. 784), (Mladić, tom II, str. 841)

Pripadnici srpskih paravojnih snaga su početkom novembra 1992. ubili devet muškaraca, većinom bosanskih Hrvata u šumi Glamošnica, koje su prethodno okupili u selu Škrlejevita. (Brđanin, str. 160), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 242), (Karadžić, tom II, str. 786), (Mladić, tom II, str. 847)

U oktobru ili novembru 1992., grupa u kojoj je bilo od šest do 30 rezervista napala je sela Trnova i Skucani Vakuf, a tom prilikom su bacali bombe u dvorišta kuća i eksploziv na kuće u vlasništvu Bošnjaka, te digli u vazduh džamije u ovim mjestima, kao i katoličku crkvu u Staroj Rijeci. (Mladić, tom II, str. 866)

U Sanskom Mostu je u istom periodu ubijeno najmanje 1.500 ljudi. (Plavšić, str. 18)

Žrtve zločina nisu aktivno učestvovala u neprijateljstvima. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 261)

Poslije granatiranja Sanskog Mosta i okolnih sela u maju 1992., pripadnici vojske i policije bosanskih Srba počeli su pljačkati i paliti bošnjačke kuće i poslovne prostore. (Brđanin, str. 218–219), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 240), (Mladić, tom II, str. 864–869)

U periodu od maja do augusta 1992. iz općine je otišlo oko 3.000 Bošnjaka i Hrvata, a od 16. augusta 1992. SJB* je odobrio molbe 12.000 ljudi, uglavnom bošnjačke nacionalnosti, koji su željeli, a nisu mogli, otići iz općine. (Mladić, tom II, str. 883), (Brđanin, str. 200)

*Stanica javne bezbjednosti

U augustu i septembru 1992. barem tri konvoja, koja su organizovala općinske vlasti bosanskih Srba i koja su bila pod pratnjom civilne i Vojne policije bosanskih Srba, prevezla su najmanje 6.100 Bošnjaka iz općine Sanski Most u Travnik. (Mladić, tom II, str. 894)

Godine 1992. iz općine Sanski Most otišli su skoro svi Bošnjaci. (Mladić, tom II, str. 889), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 260)

Tokom 1992. teško je oštećeno ili potpuno razoreno 20-ak vjerskih bošnjačkih i katoličkih spomenika u općini Sanski Most. (Krajišnik, str. 196), (Stanišić i Župljanin, tom II, str. 258), (Karadžić, tom II, str. 801–802), (Mladić, tom II, str. 864–865), (Brđanin, str. 225)

Bošnjački civili hapšeni su i zatvarani u naselju Mahala, a na punktu u Pobriježju su zastrašivani i premlaćivani, od kojih je jedan kasnije poginuo kada mu je u decembru 1994. minirana kuća. (Jadranko Palija, str. 2, 44–48)

U prvoj polovini aprila 1993. su stanovnici mjesta Skucani Vakuf premlaćivani u svojim kućama i tom prilikom je od njih oduziman novac. (drugostepena presude Goran Mrđa i ostali, para. 251–256, 268–276, 291–298, str. 5–6, 74–76, 80–84, 88–89)

Početkom maja 1993. stanovnici naselja Gorica su premlaćivani i psihički zlostavljani u svojim kućama, od nekih je oduzet novac i druge dragocjenosti. (drugostepena presude Goran Mrđa i ostali, para. 366–377, 386–397, 436–439, str. 7–9, 109–114, 116–119, 129–130)

Jedan od mještana Gorice je skokom kroz prozor pokušao pobjeći iz kuće i ubijen je iz vatrenog oružja. (drugostepena presude Goran Mrđa i ostali, para. 415–427, str. 8, 123–127)

Višestruko silovanje i seksualno zlostavljanje konstatovano je početkom maja 1993. (drugostepena presude Goran Mrđa i ostali, para. 307–321, str. 6–7, 93–97)

Bošnjaci su premlaćivani i pljačkani tokom 1994. u mjestu Pobriježje i na radovima na liniji razgraničenja na Grabežu. (drugostepena presude Goran Mrđa i ostali, para. 449–455, 464–470, 477–485, str. 9, 132–134, 136–137, 139–141)

Utvrđeno je da je Armija BiH pokrenula vojnu operaciju "Sana 95" protiv Vojske Republike Srpske na području Sanskog Mosta sa ciljem oslobođenja ovog područja. (drugostepena presuda Suad Kapić, para. 56, str. 14–15)

Četvorica pripadnika VRS-a koji su zarobljeni u rejonu sela Dabar u drugoj polovini septembra 1995. ubijeni su hicima iz vatrenog oružja na brdu Mrežnica. (drugostepena presuda Suad Kapić, para. 99–116, str. 2, 22–28)

Grupa 2: Sanski Most – zatočenja

Srpske vlasti su 1992. godine u općini Sanski Most civile, pretežno hrvatske i bošnjačke nacionalnosti, držale zatočene u 16 zatočeničkih centara. (Krajišnik, str. 199)*

*zgrada policije u Sanskom Mostu, sala Osnovne škole "Hasan Kikić", garaže "Betonirke", hala fabrike "Krings", vojna garaža, sportska dvorana "Krkojevci", zgrada policije u Lušci Palanci, zatvor "Sana", Osnovna škola "Narodni front", Kamengrad, osnovna škola u Gornjoj Mahali, kuća Sime Miljuša, "Keramika", Lufani, Podvidača i škola u Kozici

Počev od 27. maja 1992., civile Bošnjake i Hrvate pripadnici civilne i vojne policije bosanskih Srba lišavali su slobode i zatvarali u zatočeničke objekte u Sanskom Mostu, što je trajalo približno do kraja augusta 1992. godine. (Brdanin, str. 277)

Neke od tako zatočenih ljudi prvo bi odveli u zgradu policije u Sanskom Mostu i ispitivali, gdje su neki proveli i do tri mjeseca, a tu su dovodeni ljudi iz ostalih zatočeničkih objekata u ovoj općini. Zatočenici su, tokom i mimo ispitivanja, premlaćivani kundacima, električnim kablovima, motkama, nogama i šakama. (Brdanin, str. 277–278), (Krajišnik, str. 197–198), (Karadžić, tom II, str. 787–789)

Pored vojnika i policajaca, zatočenike u zgradi policije redovno su žestoko tukli i obični građani, a tu su držani i istaknuti politički rukovodioci. (Krajišnik, str. 197–198), (Karadžić, tom II, str. 790–791)

Krizni štab općine Sanski Most otvorio je početkom maja 1992. zatvorenički centar u "Betonirki", hali fabrike "Krings", kao i u sportskoj dvorani "Hasan Kikić" gdje je, prema informacijama bosanskih Srba, u ta tri objekta bilo 1.655 zatočenih, od čega više od 1.500 Bošnjaka, a ostali su bili Hrvati. (Krajišnik, str. 197), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 246), (Karadžić, tom II, str. 786)

U garaži "Betonirke" bilo je zatočeno otprilike 120 zatvorenika, bosanskih Hrvata i Bošnjaka iz Sanskog Mosta, te nešto Roma, svi su bili civili – a s izuzetkom jednog 15-godišnjeg dječaka – svi su imali od 20 do 65 godina. (Brdanin, str. 279), (Karadžić, tom II, str. 792)

Premlaćivanja su bila strahovito česta praksa u garažama fabrike "Betonirka", gdje su zatočene tukli kablovima, nogama od stola, ašovima i nogama, neki

put su premlaćivanja bila selektivna, ali u većini slučajeva za premlaćivanje su zatočeni birani nasumično. (Brđanin, str. 279), (Krajišnik, str. 198), (Karadžić, tom II, str. 793)

Dužina boravka zatočenika u garažama fabrike "Betonirka" varirala je od tri dana do više od mjesec dana, dok je u jednoj garaži u prosjeku bilo zatvoreno otprilike 30 osoba.

Postojale su tri garaže i sve su bile male. (Brđanin, str. 296), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 252)

Više stotina ljudi, uključujući 200 muškaraca dovedenih iz Ključa, dovedeno je u fiskalturnu dvoranu Osnovne škole "Hasan Kikić", gdje su bili zadržani približno tri ili četiri dana i gdje su vršena premlaćivanja. (Brđanin, str. 280), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 260), (Karadžić, tom II, str. 795–796)

Početkom jula 1992., svi Bošnjaci iz Hrustova, Trnopolja i Kamička, koji su se sklonili u osnovnu školu u Tomini, odvedeni su u halu fabrike "Krings" u Sanskom Mostu, gdje su zatočeni s još 600 osoba, a srpski policajci su ih tukli pendrecima i puškama. (Krajišnik, str. 199), (Karadžić, tom II, str. 799)

Jednog Bošnjaka, zatočenog u hali "Krings", u julu 1992. nasrtn je pretukla srpska policija. (Krajišnik, str. 197), (Karadžić, tom II, str. 799)

Približno 900 zatočenika iz zatočeničkih centara u Sanskom Mostu je, po naređenju Kriznog štaba, poslano u logor "Manjača" u Banjoj Luci, a 600 je oslobođeno. (Krajišnik, str. 197)

Autobusi s otprilike 150 zatočenika iz Osnovne škole "Hasan Kikić" u Sanskom Mostu su 6. juna 1992. stigli u logor "Manjača", gdje su ih po dolasku pretukli policajci iz Sanskog Mosta, a kasnije i ubili najmanje šest zatvorenika. (Brđanin, str. 168–169), (Karadžić, tom II, str. 574), (Mladić, tom I, str. 177)

U logor "Manjača" je 7. jula 1992. iz "Betonirke" – u zaključanim prikolicama – stigla grupa od otprilike 64 zatočenika, a zbog vrućine, skućenog prostora i višesatne vožnje, više od 20 zatvorenika je preminulo. (Brđanin, str. 168–169), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 73), (Karadžić, tom II, str. 577), (Mladić, tom I, str. 182)

Zatočenici iz logora "Keraterm" i "Omarska" su 5. augusta 1992. ukrcani u autobuse koji su krenuli prema Sanskom Mostu, a putem su nepoznati

bosanski Srbi ubili nekolicinu njih, dok su leševi pronađeni na području zvano Hrastova Glavica. (Brđanin, str. 169)

Sredinom marta 1995. civili bošnjačke nacionalnosti ubijen je iz vatrenog oružja ispred svoje kuće u zaseoku Krče u Donjem Kamengadu, dok ih je više teško pretučeno i nekima su nanesene teške i po život opasne povrede. (Mićo Džodan, str. 1–2, 17–18, 21–22)

Bošnjaci koji su do 1995. ostali u Kamen Gradu često su bili izloženi pljačkama i provalama u kuće i vršena je njihova prisilna mobilizacija u vojsku i radnu obavezu. (Mićo Džodan, str. 19)

Veća grupa Bošnjaka je početkom oktobra 1995. odvedena na kopanje rovova, gdje je jedan od njih ubijen iz vatrenog oružja, a ostalim je naređeno da njegovo tijelo ostave kod rijeke. (Lazar Stupar, str. 1–2, 6–7)

Grupa od 20-ak zarobljenih Bošnjaka dovedena je u garažu u blizini mjesta gdje su kopali rovove, nakon čega su u ovaj objekat ubačene tri ručne bombe i pucano je iz automatskog oružja, uslijed čega je jedan od njih preminuo, dok ih je više ranjeno. (Lazar Stupar, str. 2, 6–7)

U prvoj polovini oktobra 1995., 15 civila koji su bili na radnoj obavezi u Kuharima ubijeno je iz vatrenog oružja, nakon što su zaustavljeni na lokalnom putu koji vodi ka Sanskom Mostu. (Petar Arsenić, str. 1–2), (Lazar Ristić i Predrag Dević, str. 1–2, 6–8)

Stradali zatočenici su prethodno zatvoreni u logor "Betonirka". (Lazar Ristić i Predrag Dević, str. 5)

Početkom oktobra 1995., u prizemlju upravne zgrade "Sanakeram" u Donjem Kamengradu, ubijena su dva zatočenika bošnjačke nacionalnosti, nakon što su prethodno fizički zlostavljani. (Nedo Trifković i Mitar Milinković, str. 2)

Još jedan zatočenik ubijen je iz vatrenog oružja van prostorija upravne zgrade. (Nedo Trifković i Mitar Milinković, str. 2)

U istom periodu su zatočenici u "Sanakeramu" premlaćivani metalnom štakom, kundakom puške i čizmama. (Nedo Trifković i Mitar Milinković, str. 2–3)

Jedan zatvorenik je uz prijetnje po život članova svoje porodice podstaknut da iz vatrenog oružja ubije osam ostalih zatočenika i jednog rani u krugu ovog objekta. (Nedo Trifković i Mitar Milinković, str. 3)

U septembru 1995. su srpske snage postavile kontrolne punktove i proizvoljno hapsile neke od preostalih muškaraca nesrpske nacionalnosti i zatvarali ih u hotelu "Sanus", gdje su premlaćivani i držani u nehumanim uslovima bez hrane i vode nekoliko dana. (prvostepena presuda MMKS-a, Stanišić i Simatović, para. 271, str. 126–127)

U drugoj polovini septembra 1992. dvanaest zatočenika bošnjačke nacionalnosti iz hotela "Sanus" odvedeno u mjesto Trnova, gde ih je iz vatrenog oružja jedanaest ubijeno, dok je jedna osoba ranjena. (prvostepena presuda MMKS-a, Stanišić i Simatović, para. 272, 275, str. 126–129)

Tijela ubijenih pronađena su u oktobru 1995. u Trnovi. (prvostepena presuda MMKS-a, Stanišić i Simatović, para. 272, str. 126–127)

Više od 60 osoba bošnjačke i hrvatske nacionalnosti je 21. septembra 1995. autobusom prebačeno u Sasinu, gdje su ubijeni hicima iz vatrenog oružja. (prvostepena presuda MMKS-a, Stanišić i Simatović, para. 276, str. 128–131)

S dva lokaliteta kod Sasine nakon rata ekshumirano 65 posmetnih ostataka u civilnoj odjeći. (prvostepena presuda MMKS-a, Stanišić i Simatović, para. 274, str. 128)

Grupa 3: Ključ

Početkom 1992. povećan je broj vojnika koji su se nalazili u općini, a neke paravojne grupe, uključujući "Crvene beretke", došle su u Ključ negdje u novembru 1991., dok su druge grupe, kao što su "Beli orlovi", stigle u februaru 1992. godine. (Karadžić, tom II, str. 607)

Do porasta nasilja na području Ključa došlo je u martu i aprilu 1992. kada su pijani srpski vojnici, koji su se vraćali s fronta, pucali po selima. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 95–96), (Karadžić, tom II, str. 608)

U Ključu je 5. maja 1992. uveden policijski sat. Šesta krajiška brigada, u sadejstvu sa drugim vojnim jedinicama, 7. maja 1992. zauzela je grad i preuzela kontrolu nad svim važnim lokacijama i raskrscima u gradu, a

srpska vojska, paravojne snage i srpska milicija nastavile su silom preuzimati vlast u drugim selima u općini. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 96)

Do kraja maja 1992. većina Bošnjaka u Ključu je otpuštena ili je trebala uskoro biti otpuštena s posla. (Karadžić, tom II, str. 611)

Nakon razoružavanja policajaca bošnjačke nacionalnosti, srpska policija je 25. maja 1992. postavila kontrolni punkt između većinski bošnjačkih sela Biljani i Sanica. Bošnjacima je izuzetno ograničena sloboda kretanja; u Krasuljama je došlo do oružanog sukoba, a svim stanovnicima te općine, koji su u tom trenutku bili u sastavu naoružanih jedinica, uključujući "Bele orlove", naređeno je da se stave pod komandu odbrambenih operativnih snaga Ključa. (Krajišnik, str. 166–167)

Počev od 27. maja, srpske snage su napale bošnjačka područja općine Ključ, a kada su te operacije započele, pripadnici srpskih snaga su prikupljali oružje iz bošnjačkih sela, uključujući Pudín Han, Velagiće, Krasulje, Biljane, Sanicu i Kamičak. Od bosanskih Srba nije traženo da predaju svoje oružje. (Karadžić, tom II, str. 616)

Vojska je krajem maja 1992., zajedno sa drugim jedinicama, ulazila u sela ili ih napadala, a među kojima su bili Hadžići i Pudín Han, dok su vojska i paravojne formacije u dva navrata pretraživale selo Biljane krajem maja i juna 1992. (Krajišnik, str. 167–168), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 98)

U napadu krajem maja 1992. na Pudín Han i Hadžiće, uništene su sve kuće u Gornjim Hadžićima. (Mladić, tom I, str. 438)

Prije isteka ultimatumu za predaju oružje krajem maja 1992., počelo je granatiranje Pudín Hana sa mjesta pod kontrolom bosanskih Srba, usljed kojeg su poginula najmanje tri civila iz ovog mjesta. (Brđanin, str. 160), (Karadžić, tom II, str. 619)

Granatirana su mnoga nesrpska sela u Ključu i izvršen je napad na Krasulje, Crljene, zaselak Dragonovići i Prhovo. (Mladić, tom II, str. 438)

Približno 1. juna 1992., srpski policajci – naoružani automatskim oružjem – stigli su u bošnjačko selo Prhovo, gdje su nekoliko mještana pretukli, ubili između pet i osam civila, a muške stanovnike odveli iz sela u pravcu Peći. Iz Prhova se za to vrijeme začula eksplozija i pucnjava u kojoj je poginulo oko

38 ljudi, među kojima je bilo i djece. (Krajišnik, str. 168), (Karadžić, tom II, str. 619–620), (Brđanin, str. 161)

Konstatovano je da su srpske snage 1. juna 1992., ili približno tog datuma, ubile 52 Bošnjaka u Prhovu i na putu za Peći. (Karadžić, tom II, str. 622), (Krajišnik, str. 168), (Brđanin, str. 161)

Srpske snage su 1. juna 1992. okupile stotinjak muškarca iz Hadžića, Velagića i okolnih sela u zgradi škole u Velagićima, koji su bili nenaoružani, gdje su ih prvo pretukli i psihički maltretirali. (Krajišnik, str. 168–169), (Brđanin, str. 162), (Stanišić i Župljanin, tom II, str. 108–109), (Mladić, tom I, str. 423), (Karadžić, tom II, str. 625)

Vojnici su muškarcima naredili da izađu iz škole i da se postroje uz zid, nakon čega je iz vatrenog oružja ubijeno 77 Bošnjaka, a potom je organizovano prebacivanje tijela na lokalitet masovne grobnice "Lanište II", gdje su ekshumirana. (Karadžić, tom II, str. 625), (Mladić, tom I, str. 428–429), (Krajišnik, str. 168–169), (Brđanin, str. 162), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 108–109)

U selu Biljani i u zaseocima Brkići, Džaferagići, Botonići i Jakubovac, 10. jula 1992. vojska Republike Srpske i policija iz Sanice je okupila muškarce, Bošnjake, od 18 do 60 godina, i žene iz biljanskih zaselaka u blizini osnovne škole u Biljanima. (Mladić, tom I, str. 408), (Krajišnik, str. 169), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 109), (Karadžić, tom II, str. 199)

Konstatovano je da je 10. jula 1992. u Biljanima ubijeno oko 200 zatočenih Bošnjaka, među kojima su bile žene, starije osobe i jedna beba. Neka od tih ubistava izvršena su u školi u Biljanima ili oko nje, a druga nakon što su zatočenici autobusima odvedeni iz škole. (Mladić, str. 420), (Karadžić, tom II, str. 199), (Krajišnik, str. 170), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 109)

U najmanje sedam zatočeničkih centara* u općini Ključ, uglavnom u školama, mnogi civili bošnjačke i hrvatske nacionalnosti bili su zatočeni u lošim uslovima i često teško premlaćivani, a mnogi od njih su pogubljeni. (Krajišnik, str. 171), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 98)

*barake u Gornjoj Sanici, željeznička stanica u Gornjoj Sanici, dvorana u Sanici, Stanica javne bezbjednosti (SJB), Osnovna škola "Nikola Mačkić", škola u Sitnici

Nakon što su u toj općini preuzeli vlast, policija i srpski vojnici hapsili su bošnjačke civile, građane Ključa i drugih sela općine i odvodili ih u zgradu policije i u školu "Nikola Mačkić". (Brđanin, str. 264), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 100), (Karadžić, tom II, str. 626–627)

Pojedinci su hapšeni dok su se kretali ulicama ili jednostavno zato što su se nalazili u zonama borbenih dejstava, a među uhapšenima su bili Bošnjaci iz Ključa, Krasulja, Gornje i Donje Sanice, Crljena, Draganovića, Pudnog Hana, Velagića, Biljana i Prhova. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 108)

Bošnjake i Hrvate u općini Ključ hapsili su policija, vojska i paravojne jedinice, uključujući "Bele orlove", kao i civili srpske nacionalnosti. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 108)

Uhapšene ljude tukli su prilikom prolaska kroz špalir na stepenicama na ulazu u zgradu policije i na ulazu u školu – nogama, šakama, pendrecima, kundacima i nogama od stolica, a potom su prelaćivani van objekata i za vrijeme ispitivanja. (Brđanin, str. 264–265), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 100), (Karadžić, tom II, str. 626–627)

Prelaćivanja u zgradi policije su vršili srpski policajci koji su čuvali zgradu i civili, lokalni Srbi. (Brđanin, str. 264), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 100)

Od početka juna 1992. u Osnovnoj školi "Nikola Mačkić" u Ključu bilo je zatočeno približno 300 muškaraca, Bošnjaka. (Karadžić, tom II, str. 627)

Krajem maja i početkom juna 1992. zatočeno je približno 400 nesrba u školskoj sportskoj dvorani u Sanici, gdje su ih čuvali rezervni policajci. (Krajišnik, str. 169), (Mladić, tom I, str. 430)

Od 3. do približno 7. juna 1992. između 200 i 250 muškaraca civila, među kojima su bili zatočeni u sportskoj dvorani škole u Sanici, zatočeno je u školi u Sitnici. (Mladić, tom I, str. 430)

Približno 300 muškaraca Bošnjaka zatočenih u osnovnoj školi u Ključu je 5. juna sprovedeno u logor "Manjača" u općini Banja Luka. (Krajišnik, str. 169)

Pripadnici rezervnog sastava policije su 7. juna 1992., ili približno tog datuma, odveli pješke na "Manjaču" približno 400 zatočenika iz škole u Sitnici. (Karadžić, tom II, str. 559), (Krajišnik, str. 169)

Policajci iz Ključa su 25. juna 1992., ili oko tog datuma, odveli u "Manjaču" jedan broj zatočenika iz SJB-a Ključ. (Karadžić, tom II, str. 560)

Do kraja augusta 1992. su gotovo svi zatočenici iz zatočeničkih centara u Ključu prebačeni u logor "Manjača" u općini Banja Luka. (Krajišnik, str. 171), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 98)

Srpske snage su tokom 1992. godine paljevinom ili eksplozijom potpuno razorile ili teško oštetile 3.500 kuća u vlasništvu Bošnjaka i nekoliko džamija i bošnjačkih spomenika te katoličku crkvu u općini Ključ. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 106), (Mladić, tom I, str. 432), (Krajišnik, str. 167), (Karadžić, tom II, str. 617)

Zaključeno je da su srpske snage od sredine maja do augusta 1992. godine pljačkale stambene i privredne objekte poslije napada na bošnjačke i hrvatske dijelove Ključa. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 110), (Mladić, tom I, str. 440)

Konstatovano je da su Bošnjaci i Hrvati bili prisiljeni da napuste tu općinu i da je od 27. maja 1992. do maja 1993. iz općine Ključ otišlo najmanje 14.000 do 15.000 Bošnjaka i 200 Hrvata u nekoliko konvoja, te da je većina otišla zbog straha i neizdrživih okolnosti, kao što su prijetnje, provokacije, pljačka, krađa, pucnjava, paljenje imovine i ubijanje. (Mladić, tom I, str. 454), (Karadžić, tom II, str. 638), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 111)

U općini Ključ organizirano je nekoliko konvoja prije nego što je organiziran konvoj od otprilike 1.000 ljudi, koji je krajem jula 1992. iz Ključa otišao za Travnik, a za ovaj grad je 11. septembra 1992. otišlo otprilike 500 Bošnjaka. (Brdanin, str. 200)

Otprilike 2.500 Bošnjaka i bosanskih Hrvata – većinom žena, djece i staraca – prevezeni su iz Ključa za Travnik 1. oktobra 1992. Bosanski Srbi su pratili konvoj do jednog mjesta 25 kilometara udaljenog od Travnika, na kojem su zatražili novac i dragocjenosti od putnika, koji su potom pješice otišli u Travnik. (Brdanin, str. 201), (Karadžić, tom II, str. 637–638), (Mladić, tom I, str. 450)

Na području Ključa su minirane i uništene katolička crkva te džamije u Tičevićima, Krasuljama, Velagićima, Biljanima i gradska džamija. (drugostepena presuda Boško Lukić i Marko Adamović, para. 536–543, str. 188–190)

Stanovništvo koje nije hapešno i zatvoreno, organizovano je iseljavano, nakon što bi potpisali da teritoriju općine napuštaju trajno, a svu svoju imovinu ostavljaju dobrovoljno vlastima. (drugostepena presuda Boško Lukić i Marko Adamović, para. 515–526, str. 182–185)

Žena srpske nacionalnosti ubijena je polovinom septembra 1995. u mjestu Korjenovo Brdo iznad Sanice, nakon čega je njena kuća zapaljena. (Idhan Sipić, str. 1)

U tom periodu je Armija BiH izvodila operaciju kodnog naziva "Sana". (Idhan Sipić, str. 10)

Grupa 4: Bosanska Krupa

Srpske snage su 21. aprila napale grad Bosansku Krupu, a pripadnici srpskih paravojnih snaga granatirali su grad minobacačima s okolnih brda. Granatiranje se nastavilo i 22. aprila, kada su spaljene i uništene kuće u kojima su živjeli Bošnjaci. Neki objekti, naročito policijska stanica, gađani su vatrom iz snajpera i granatirani iz teškog naoružanja, a kuće opljačkane i zapaljene. (Krajišnik, str. 149), (Brđanin, str. 222)

Srpske vlasti su 1992. godine civile, uglavnom hrvatske i bošnjačke nacionalnosti, držale zatočene u pet zatočeničkih centara.* (Krajišnik, str. 150)

*osnovna škola u Jesenici, Osnovna škola "Petar Kočić", osnovna škola u Suvaji, osnovna škola u Gorinji, osnovna škola u Arapuši

Dana 21. i 22. aprila 1992. u Jasenici, selu udaljenom 18 kilometara od Bosanske Krupe, srpski policajci su u zgradu mjesne osnovne škole zatvorili oko 60 Bošnjaka i nekoliko bosanskih Hrvata, gdje su ih držali do 1. ili 2. maja 1992. godine. (Brđanin, str. 256)

Civili, Bošnjaci i Hrvati, koji su od 21. aprila 1992. zatvoreni u osnovnu školu u Jasenici, premješteni su u školu "Petar Kočić", gdje su držani do 21. augusta 1992. godine. (Brđanin, str. 256)

Zatočenike u školi u Jesenici su tokom aprila 1992. mučili pripadnici paravojnih formacija.* (Brđanin, str. 179)

*pripadnici grupe "Suha rebra" i "šešeljevci"

Pored pripadnika paravojnih formacija, zatočenike u Jesenici su tukli vojnici i civili. (Brđanin, str. 256)

U školi "Petar Kočić" bilo je zatočeno najmanje 50 Bošnjaka, a bili su podvrgavani elektrošokovima. (Brđanin, str. 179)

Desetine zarobljenih u Bosanskoj Krupi je prebačeno u zatočeništvo u naselje Arapuša, gdje su ih tukli i pljačkali pripadnici vojnih i paravojnih formacija. (Krajišnik, str. 150)

Pripadnici paravojnih formacija su krajem aprila 1992. u selu Arapuša ubili trudnicu. (Krajišnik, str. 261)

Najmanje 16 zatočenika ubijeno je u školi "Petar Kočić" tokom maja 1992. (Krajišnik, str. 261)

Pored premlaćivanja, neki zatočenici su bili primorani kopati rovove na liniji fronta. (Krajišnik, str. 151)

Do maja 1992. većina Bošnjaka je otišla s lijeve obale Une iz straha i zbog nepodnošljivih okolnosti, a na kraju su gotovo svi Bošnjaci iselili iz Bosanske Krupe. (Krajišnik, str. 151)

Konstatovano je da je silovanja bošnjačkih i hrvatskih žena bilo i u Bosanskoj Krupi. (Brđanin, str. 315)

Sredinom jula 1992. pripadnici Vojske Republike Srpske su u mjestu Radić zarobili ranjenju bolničarku Armije BiH koju su mučili, fizički i psihički zlostavljali, naredili da sebi kopa grobno mjesto i usmrtili je s više hitaca iz vatrenog oružja. (Ranka Tomić – presuda Višeg suda u Beogradu, str. 2, 45–48)

Početkom augusta 1992. u oformljenom vojnom zatvoru u Osnovnoj školi "Petar Kočić" je iz vatrenog oružja ubijeno 11 zatočenih civila, među kojima i deseterica mladića zvani "JOKS". (Joja Plavanjac i Zdravko Narančić – presuda Apelacionog suda u Beogradu, str. 2–3, 7–8)

Tijela ubijenih su pronađena i ekshumirana u prirodnoj jami Zvečarka u Lušci Palanci, općina Sanski Most. (Joja Plavanjac i Zdravko Narančić – presuda Apelacionog suda u Beogradu, str. 2–3, 10–11)

Grupa 5: Bosanski Petrovac i Drvar

Bosanski Petrovac

Početak juna 1992. srpske snage su granatirale i zauzele grad Bosanski Petrovac, a policajci bosanski Srbi i druge naoružane osobe u više navrata su tukli civile Bošnjake za vrijeme i nakon zauzimanja grada. (Brđanin, str. 181)

Snage bosanskih Srba uništile su radnje i poslovne prostore Bošnjaka u Bosanskom Petrovcu i okolnom području, pljačkale njihovu imovinu. Ponekad, kada bi Bošnjaci odbili predati novac, ubijen bi bio član njihove porodice ili oteto dijete. (Brđanin, str. 213)

U ljeto 1992. u Bosanskom Petrovcu srpski civili su napali i ubili više desetina nenaoružanih Bošnjaka, među kojima je bilo žena, djece i starijih osoba, a civilna policija nije intervenisala. (Krajišnik, str. 159)

Srpski vojnici su u više navrata – tokom istog perioda – napadali i palili bošnjačke kuće u selu Bjelaj, prisiljavajući seljane Bošnjake da spavaju u skloništima u okolini sela. (Krajišnik, str. 159)

Srpske vlasti u Bosanskom Petrovcu su 1992. civile bošnjačke i hrvatske nacionalnosti držale zatočene u najmanje osam zatočeničkih objekata.* (Krajišnik, str. 160)

*logor “Kozila”, Stanica javne bezbjednosti Bosanski Petrovac, sportski centar, autobusna stanica, hotel, Jasikovac, Vrtoč i radničke barake Oštrelj

Početak jula 1992. otprilike 30 Bošnjaka iz Bosanskog Petrovca autobusom je prevezeno otprilike 20 km dalje, na radilište drveno-prerađivačkog preduzeća “Kozila”, pored sela Drinić, u kojem logoru “Kozila” je tada bilo zatočeno najmanje 80 Bošnjaka. (Brđanin, str. 181), (Krajišnik, str. 160)

Nad zatočenima u logoru “Kozila” primjenjivalo se batinanje i drugi oblici maltretiranja. (Brđanin, str. 182)

Otprilike od početka ili sredine juna 1992. nešto civila Bošnjaka je bilo zatočeno u policijskoj stanici u Bosanskom Petrovcu, gdje su policajci tukli većinu zatvorenih. (Brđanin, str. 257), (Krajišnik, str. 160)

Bošnjaci su masovno napustili područje općine 13. septembra 1992. kad je, između ostalog, kolona od sedam autobusa – u pratnji patrole specijalne policije – krenula iz sela Bišćani u pravcu Travnika. Prije tog konvoja, manji konvoj krenuo je za Travnik preko planine Vlašić.

U roku od tri dana više od 900 muškaraca, žena i djece bošnjačke nacionalnosti krenulo je s područja Petrovca u pravcu Bihaća i Travnika. Otprilike 2.500 muškaraca, žena i djece, Bošnjaka, prevezeno je u Travnik 24. septembra 1992., pošto je vojna policija javno saopćila da će svi Bošnjaci biti tamo prevezeni. (Brđanin, str. 203), (Krajišnik, str. 161)

Snage bosanskih Srba u julu 1992. su oštetile i uništile džamije na području Bosanskog Petrovca. (Brđanin, str. 223), (Krajišnik, str. 159)

Drvar

Početkom augusta 1992. otprilike 16 zatočenika sa stovarišta balvana "Kozila" premješteno je u logor u Kamenici, u općini Titov Drvar, a u narednim danima je tu bilo zatočeno približno 70 Bošnjaka iz Bosanskog Petrovca, Kulen-Vakufa i Bosanske Krupe, kao i jedan Hrvat. (Brđanin, str. 258–259)

Zatočenike u "Kamenici" su stražari tukli pendrecima i šakama, a morali su pripremati drva za ogrjev, kopati rovove i napraviti ogradu oko logora. (Brđanin, str. 259)

U tom logoru zatočenici su bili zadržani do 3. novembra 1992., kada je Međunarodni komitet Crvenog krsta za većinu njih organizirao razmjenu. (Brđanin, str. 258–259)

U Drvaru je SDS* angažirao grupu od 60 do 80 ljudi čiji je zadatak bio prihvati, obezbjeđenje i podjela oružja JNA* iz Hrvatske, koje je dovoženo kamionima u pratnji pripadnika Stanice javne bezbjednosti i pohranjeno u staroj zgradi škole. (Krajišnik, str. 19)

*Srpska demokratska stranka

*Jugoslovenska narodna armija

Srpski policajci iz SJB-a Drvar obezbjeđivali su zaštitu transportu oružja iz Drvara u druge općine. (Krajišnik, str. 19)

Grupa 6: Bihać

Na području tadašnje Srpske općine Bihać, uključujući naselja Ripač, Čukovi, Orašac, Klisa i Kulen Vakuf, od kraja maja do kraja jula 1992., odvijao se širok i sistematičan napad srspe vojske i policije koji je bio usmjeren protiv civilnog nesrpskog stanovništva. (Saša Ćurguz, para. 104, 171, str. 34, 52), (Željko Stanarević, para. 203–204, str. 54)

Tokom ljeta 1992. je najmanje deset* zatočenih civila iz logora IMT Traktorski servis u Ripču vezanih ruku kamionom prevezeno do prirodne jame Bezdana na Hrgaru, gdje su ubijeni iz vatrenog oružja. (Željko Stanarević, para. 273–305, str. 5, 69–75), (Saša Ćurguz, para. 286–305, str. 5, 80–85)

*u predmetu Ćurguz se navodi da je izvedeno i ubijeno 11 civila

Posmrtni ostaci zatočenika iz IMT Traktorskog servisa pronađeni su među više od 80 tijela koja su ekshumirana iz masovne grobnice jama Bezdana–Hrgar nakon rata. (Željko Stanarević, para. 372–377, str. 5, 92–93), (Saša Ćurguz, para. 322–329, str. 5, 90–91)

Početkom aprila 1992. dolazi do odvajanja i formiranja posebne Stanice javne bezbjednosti u Ripču s isključivo srpskim kadrovima, koja je bila smještena u okviru IMT Traktorskog servisa Ripač. (Željko Stanarević, para. 240, str. 62)

Jedan hangar u krugu IMT-a pretvoren je u logor u kojem se u konačnici nalazilo između 150 i 160 zatočenika iz bihaćkih naselja, koji su u ovaj objekta dovodeni u intervalima. (Željko Stanarević, para. 241, str. 62), (Saša Ćurguz, para. 284, str. 79)

Sud se uvjerio da je IMT Traktorskog servisa Ripač imao sve karakteristike logora, u kojem su nezakonito držani zatočeni civili Bošnjaci, koji su svakodnevno podvrgavani različitim oblicima psihičkog i fizičkog zlostavljanja, boravili su u krajnje nehumanim i nehygijskim uslovima, odakle su odvođeni na ispitivanje sa kojeg su se neki vraćali, a neki nisu. (Željko Stanarević, para 261, str. 66), (Saša Ćurguz, para. 222, str. 64)

Sredinom juna 1992. je nekoliko zatočenika u Ripču teško pretučeno kundacima automatskih pušaka, palicama i nogama. (Saša Ćurguz, para. 226–248, str. 4, 65–72)

Krajem septembra 1992. rafalima iz vatrenog oružja u mjestu Duljci ubijeno je 18 muškaraca i žena iz mjesta Ripač i Orašac koji su bili na radnoj obavezi. (Đuro Tadić – presuda Višeg suda u Beogradu, str. 2–3, 56–67)

Aktivirana je ručna bomba na štali u kojoj su se neki od civila sakrili. (Đuro Tadić – presuda Višeg suda u Beogradu, str. 2–3, 77–79)

Tijela ubijenih su stavljana na gomilu i zapaljena. (Đuro Tadić – presuda Višeg suda u Beogradu, str. 2–3, 81–82)

U Duljicima je iz vatrenog oružja ranjena još jedna osoba. (Đuro Tadić – presuda Višeg suda u Beogradu, str. 2–3, 92–94)

Krajem novembra 1994. je u naselju Sokolac ubijen zarobljeni pripadnik Armije BiH, nakon čega je u njegovo tijelo ispaljeno više hitaca iz automatskog oružja. (Pavle Gajić, para. 52–53, str. 4, 19)

Početkom maja 1994. konstatovano je višestruko silovanje, prisiljavanje na seksualni odnos i premlaćivanje. (Adil Vojić i Bekir Mešić, para. 193, 199–232, str. 4–5, 46, 59–68)

U zatočeničkom centru u kasarni “Adil Bešić” su od polovine septembra 1995. zlostavljani zarobljeni srpski vojnici. Udarani su palicama, a neki od njih fizički su maltretirani bez obzira na to što su bili ranjeni. (drugostepena presuda Mehura Selimović i ostali, para. 113–128, 135–145, str. 5, 45–54, 57–64)

Neki od ratnih zarobljenika iz kasarne su ranije, polovinom novembra 1994., prebačeni u autoservis “Rad” u Cazinu, gdje su premlaćivani. (drugostepena presuda Mehura Selimović i ostali, para. 191–193, str. 79–82)

U kasarni su psihički maltretirani i civili. (drugostepena presuda Mehura Selimović i ostali, para. 207–211, str. 88–90)

Početkom maja 1994. konstatovano je višestruko silovanje, prisiljavanje na seksualni odnos i premlaćivanje. (Adil Vojić i Bekir Mešić, para. 193, 199–232, str. 4–5, 46, 59–68)

Grupa 7: Bužim, Kladuša i Cazin

Bužim

Ispred podrumskih prostorija motela "Radoč", u kojem su bili zatvoreni pripadnici Narodne odbrane Autonomne pokrajine Zapadna Bosna, početkom augusta 1994. hicima iz vatrenog oružja ubijen je zarobljenik. (drugostepena presuda Suljo Karajić, para. 119–126, str. 5, 49–51)

Nakon što su u ugostiteljskom objektu "Stop" u mjestu Hajrat fizički maltretirani zarobljeni pripadnici Narodne odbrane, sprovedeni su u podrum motela "Radoč", gdje je nastavljeno njihovo fizičko zlostavljanje, uslijed čega su pojedini gubili svijest, a naređivano im je da se zaletu i popnu na konja nacrtanog na zidu. (drugostepena presuda Suljo Karajić, para. 235–240, str. 7, 76–77)

Velika Kladuša

Od septembra 1993. do augusta 1995. je na području tadašnjeg Okruga Bihać vođen oružani sukob između pripadnika Armije RBiH i vojske Narodne odbrane Autonomne pokrajine Zapadna Bosna. (Asim i Asko Karajić, str. 5–6), (Hasan Ičanović – presuda Vrhovnog suda Federacije BiH, str. 7), (Zlatko Hušidić – presuda Vrhovnog suda Federacije BiH, str. 8–9), (Izet Šahinović – presuda Vrhovnog suda Federacije BiH, str. 6), (Enes Salkić, str. 7–8), (Ramiz Hodžić – presuda Vrhovnog suda Federacije BiH, str. 6)

Suprotno odredbama Ustava i zakona, proglašena je Autonomna pokrajina Zapadna Bosna (APZB) te dolazi do oružanih sukoba između Armije BiH kao regularne vojske RBiH i formirane Narodne odbrane APZB-a, koja se sukobljava s regularnom vojskom, odnosno Armijom RBiH. (Sakib Dautović, str. 5)

U oružanom sukobu su na strani pripadnika Narodne odbrane APZB učestvovali i pripadnici Vojske SAO Krajine, sa područja koja su bila okupirana u Republici Hrvatskoj.* (Senad Ahmetašević, str. 4–5), (Sulejman Mujagić, str. 5), (Zlatko Hušidić – presuda Vrhovnog suda Federacije BiH, str. 9)

*u predmetu Hušidić se navodi da je Narodna odbrana APZB bila potpomognuta posebnom policijom i paravojnim formacijama iz Srbije

Nekoliko pripadanika Armije RBiH je krajem novembra 1993. zarobljeno na području Omića brda, a jedan od njih je potom ubijen hicima iz vatrenog oružja. (Senad Ahmetašević, str. 1, 10–11)

U proljeće 1994. počelo je hapšenje civila koji su simpatizirali Armiju RBiH i njihovo zatvaranje u logor "Drmaljevo". (Ramiz Hodžić – presuda Vrhovnog suda Federacije BiH, str. 5)

Više civila koji su bili zatočeni u logoru "Drmaljevo" je sredinom juna 1994. sprovedeno u mrtvačnicu doma zdravlja, gdje su udarani nogama, šakama i drvenim letvama, uslijed čega su pojedini zadobili teške tjelesne povrede, a nakon nekoliko dana su vraćeni u logor. (Sakib Dautović, str. 1–2, 11–13)

Početkom augusta 1994. je više civila iz logora "Drmaljevo" izvedeno na prisilan rad, te je devet zatočenika teško pretučeno, a jedan od njih je tom prilikom izgubio svijest i nakon ljekarske intervencije preminuo. (Sakib Dautović, str. 2, 15–19)

Tokom ljeta 1994. u logoru "Drmaljevo" konstatovano je višestruko silovanje. (Ramiz Hodžić – presuda Vrhovnog suda Federacije BiH, str. 2, 8–11)

U rejonu mjesta Polje je sredinom decembra 1994. iz automatskog oružja ubijen zarobljeni pripadnik MUP-a RBiH. (Asim i Asko Karajić, str. 2, 14–15)

Početkom marta 1995. u rejonu Kumarica je prilikom "čišćenja" terena pronađen ranjeni pripadnik ARBiH te je ubijen iz vatrenog oružja. (Zuhdija Dizdarević – presuda Vrhovnog suda Federacije, str. 2, 7–11)

U Kumarici je u istom periodu hicima iz vatrenog oružja ubijen zarobljeni pripadnik ARBiH, dok je drugi teško ranjen. (Sulejman Mujagić, str. 1–2, 14–16)

Veći broj pripadnika policije i Armije BiH je zarobljen sredinom marta 1995., nakon čega je iz stroja izveden i pretučen zarobljeni vojnik, koji je potom ubijen iz vatrenog oružja. (Mustafa Odobašić, str. 2)

U garaži u naselju Trnovi su sredinom marta 1995. držani zarobljenici, pripadnici ABiH, iz koje su izvođeni, postrojavani i premlaćeni. (Zlatko Hušidić – presuda Vrhovnog suda Federacije BiH, str. 3, 11–12, 29)

Zarobljeni pripadnik Armije BiH je najprije ranjen, a potom ubijen iz vatrenog oružja krajem maja 1995. (Zuhdija Rizvić, str. 1, 3)

U drugoj polovini juna 1995. su u naselju Zagrad fizički zlostavljani zarobljeni pripadnici Armije RBiH. (Hasib Čehić, str. 1–2, 7–10)

U istom periodu su fizički zlostavljani zarobljeni pripadnici ABiH u Vrnograču. (Mustafa Omerćehajić, str. 2, 4–5)

U naselju Vrnogračka Slapnica je krajem jula 1995. ubijen zarobljeni ranjeni pripadnik Armije RBiH. (Sead Huskić, str. 1–2, 4–5)

Nakon što je krajem decembra 1994. zarobljeno i razoružano oko 25 pripadnika Narodne odbrane APZP u mjestu Latića Glavica, dvojica su ubijena hicima iz vatrenog oružja, dok su dvojica udarana kundakom automatske puške. (Hasan Ičanović – presuda Vrhovnog suda Federacije BiH, str. 2, 15–18)

Muškarac koji je s grupom mještana naselja Todorovska Slapnica početkom marta 1995. pokušao da pređe na teritoriju koju su kontrolisali pripadnici Narodne odbrane APZB je zarobljen, držan u improvizovanom zatvoru, psihički maltretiran i ubijen iz vatrenog oružja. (Izet Šahinović – presuda Vrhovnog suda Federacije BiH, str. 2, 8–12, 16–17)

Civil, kojeg su tokom augusta 1995. zarobili pripadnici ABiH i zatvorili u halu firme "Seko" sa ratnim zarobljenicima Narodne odbrane APZB, gubio je svijest tokom premlaćivanja i nanesene su mu teške tjelesne povrede. (Enes Salkić, str. 1–2, 17–20)

U policijsku stanicu u Velikoj Kladuši se početkom augusta dobrovoljno javio civil, gdje je zatvoren i odakle je s oko 30 zatvorenika sproveden do zgrade Šahovskog kluba gdje je pretučen. (Enes Salkić, str. 1–2, 16–17)

Početkom augusta 1995. u mjestu Polje pretučena je žena i prisiljena na seksualni odnos. (Safet Delić, str. 2)

Početkom decembra 1994. u mjestu Vrnograč, iz pritvorske jedinice Odjeljenja Stanice policije, na ulicu je izveden zarobljeni pripadnik Narodne odbrane Autonomne pokrajine Zapadna Bosna i ubijen iz vatrenog oružja. (drugostepena presuda Suljo Karajić, para. 131–145, str. 5, 53–56)

Tokom decembra 1994. u osnovnoj školi u Todorovskoj Slapnici su neosnovano privođeni civili za koje se pretpostavljalo da podržavaju ideju Autonomije Zapadna Bosna, gdje su premlaćivani i fizički zlostavljani. (drugostepena presuda Suljo Karajić, para 189–231, str. 5–7, 67–75)

U neposrednoj blizini mjesta Latića Glavica krajem decembra 1994. je zarobljeno nekoliko pripadnika Narodne odbrane Autonomne pokrajine Zapadna Bosna, koji su odvedeni i postrojeni u Todorovskoj Slapnici, gdje su dvojica ubijena hicima iz vatrenog oružja, dok su ostali sprovedeni u ugostiteljski objekat "Stop" u mjestu Hajrat. (drugostepena presuda Suljo Karajić, para. 153–167, str. 7, 58–61)

U osnovnu školu u Todorovskoj Slapnici je sa borbene linije doveden pripadnik Armije BiH pod sumnjom da sarađuje sa pripadnicima Narodne odbrane, gdje je fizički maltretiran, te je nakon nekoliko dana izveden iz objekta i ubijen. (drugostepena presuda Suljo Karajić, para. 338–343, str. 105–106)

Nakon premlaćivanja i mučenja, u školi je preminuo još jedan muškarac. (drugostepena presuda Suljo Karajić, para. 344–346, str. 106–107)

Ranjeni pripadnik Narodne odbrane ubijen je nakon što je predao oružje. (drugostepena presuda Suljo Karajić, para. 347–352, str. 107–108)

Jedna žena pretučena je u improvizovanoj ambulanti u Todorovu, a zatim u njenoj kući krajem decembra 1994. (drugostepena presuda Suljo Karajić, para. 245–250, str. 8, 78–80)

Muškarac iz Donje Lučke je krajem decembra 1994. iz svoje kuće odveden na nepoznatu lokaciju. (drugostepena presuda Suljo Karajić, para. 258–261, str. 8, 81–82)

Iz mjesta Podzvizd izveden je muškarac i pretučen te odveden u zatvor u Bužim, gdje je nakon izvjesnog vremena podlegao. (drugostepena presuda Suljo Karajić, para. 267–274, str. 8, 83–85)

Premlaćivanja su konstatovana i u naselju Murtići u februaru 1995. (drugostepena presuda Suljo Karajić, para. 277–282, str. 8–9, 85–87)

Prva autonomija je trajala od 27. septembra 1993. do 21. augusta 1994., a druga od 16. novembra 1994. do augusta 1995., te su u oba slučaja snage Narodne odbrane Autonomne pokrajine Zapadna Bosna zauzele Veliku Kladušu, gdje su se vodile bitke za povratak teritorije Armiji RBiH. (drugostepena presuda Suljo Karajić, para 42, str. 24)

Cazin

Suprotno odredbama Ustava i zakona Bosne i Hercegovine proglašena je Autonomna pokrajina Zapadna Bosna (APZB) te dolazi do oružanih sukoba između Armije BiH kao regularne vojske RBiH i formirane Narodne odbrane APZB-a. (Hasib Čehić, str. 4)

U Šturlićima kod Cazina je sredinom decembra 1993. pretučen civil. (Amir Ćoralić, str. 1–2, 3–4), (Redžep Beganović, str. 2, 4)

Sredinom decembra 1993. je maloljetnica odvedena iz svoje kuće i silovana. (Amir Ćoralić, str. 1–2, 3–4), (Redžep Beganović, str. 2, 4)

Zarobljeni pripadnici Armije RBiH su fizički zlostavljani u Pećigradu sredinom jula 1994. (Hasib Čehić, str. 1, 5–7)

Nekoliko žena je pretučeno u na više lokacija u Šturliću početkom augusta 1995. (Sefer Dervišević, str. 1–2)

Pojedini civili su premlaćivani ispred policijske stanice u Šturliću, a pojedini ispred svojih kuća početkom augusta 1995. (Sefer Dervišević, str. 2)

Na području Cazina je u drugoj polovini septembra 1995. ubijen pripadnik Vojske Republike Srpske koji je zarobljen u Sanskom Mostu. (Hasid Dželalagić, str. 1–2)

U pravosnažnoj presudi Suda BiH nije utvrđeno kojoj su formaciji pripadali počinioci zločina u Cazinu.

U mjestu Beganovići je u decembru 1993. konstatovano višestruko silovanje. (Dževad Dulić, para 61, 182, str. 17, 37)

U narednom koraku svaka će grupa predstaviti svoju naslovnicu novina kreiranu na osnovu rezultata svoje analize, nakon čega će se isti uporediti radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza među njima.

Učenici će zajednički izdvojiti sve vrste zločina vršenih nad stanovništvom obrađenih općina (npr. protjerivanje, zatvaranje, mučenje, ubijanje, rušenje objekata) i razmatrati da li je u svakoj općini sproveden jednak scenario.

U završnom dijelu aktivnosti nastavnik će otvoriti raspravu o međusobnoj vezi događaja, kako prostornoj, tako i vremenskoj, njihovim posljedicama i značaju iz današnje perspektive. Učenici trebaju obratiti pažnju i navesti imena osoba na koje se odnose presude za navedene zločine te zajednički odgovoriti na pitanje zbog čega je važno sudsko utvrđivanje zločina?

Aktivnost 2: SVJEDOČENJA PREŽIVJELIH

Ključno pitanje:	Šta o počinjenim zločinima saznajemo na osnovu ličnih priča? Zbog čega lične priče i svjedočenja ostavljaju jači dojam u približavaju događaja i ratnih zločina?
Trajanje:	60 minuta

Plan aktivnosti: Učenici će tokom ove aktivnosti imati priliku pogledati nekoliko svjedočenja pojedinaca koji su preživjeli ratne zločine na prostoru Krajine. Nastavnik će na početku aktivnosti razgovarati s učenicima na temu ličnih svjedočenja i zašto su ona bitna, kakav utisak ostavljaju, šta prenose i sl. Učenici će biti podijeljeni u grupe i svaka grupa će dobiti zadatak da pogleda po jedno videosvjedočenje. Obratiti pažnju na spomen-obilježja koja se nalaze u videomaterijalu i kako danas izgledaju lokacije na kojima su se desili zločini.

- Svjedočenje Sadmira Alibegovića
- Svjedočenje Nurhudina Burnića
- Svjedočenje Azre Handanović
- Svjedočenje Mehmeda Begića
- Svjedočenje Edise Hodžić
- Svjedočenje Alme Talić
- Svjedočenje Fahrudina Ćemala
- Svjedočenje Magbule Mešanović
- Svjedočenje Munevere Zukanović
- Svjedočenje Hilmije Suljića
- Svjedočenje Midhe Družića
- Svjedočenje Hilme Kozlice
- Svjedočenje za Osmana Grahovića i Hilmije Suljića

Nakon gledanja učenici trebaju da odgovore na sljedeća pitanja:

1. O čemu svjedočenje govori?
2. Gdje su se dogodili događaji koje opisuje?
3. Na koji način osoba opisuje događaje?
4. Kakvo spomen-obilježje stradalim se vidi na videomaterijalu?
5. Koje emocije možete prepoznati kod osobe koja svjedoči?
6. Kako biste dali ime svjedočenju koje ste pogledali?

U narednoj fazi aktivnosti svaka grupa će izložiti svoja zapažanja i odgovore, nakon čega će nastavnik sumirati rezultate i postaviti pitanja za diskusiju:

- Zašto su njihova svjedočenja bitna?
- Zbog čega su njihova svjedočenja bila značajna za presude sudova?
- Zašto je važno da učimo o ovim temama?
- Zbog čega lične priče i svjedočenja ostavljaju jači dojam u približavaju događaja i ratnih zločina?

Aktivnost 3: **PRESUDE I KAZNE**

Ključna pitanja:

Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine? Zbog čega su važne kazne?

Plan aktivnosti: Projektni istraživački zadatak.

U grupama koje odredi nastavnik učenici trebaju napraviti projektno istraživanje i prirediti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u izvorima baze potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za što su osuđeni i kolika im je kazna određena.

“Činjenice koje je Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) utvrdio za Unsko-sansku regiju pronađene su u presudama Radoslavu Brđaninu, Momčilu Krajišniku, Biljani Plavišić, Mići Stanišiću i Stojanu Župljaninu, Radovanu Karadžiću i Ratku Mladiću.

U ovoj regiji su obuhvaćeni zločini počinjeni u općinama Bosanska Krupa, Bosanski Petrovac, Drvar, Ključ i Sanski Most. Općine Sanski Most i Ključ su obuhvaćene sa svih šest presuda, a ostale samo presudama Brđaninu i Krajišniku.

Činjenice o počinjenim zločinima koje je Sud Bosne i Hercegovine utvrdio na području ove regije pronađene su u pravosnažnim presudama u predmetima Gojko Kličković i ostali, Mehura Selimović i ostali, Goran Mrđa i ostali, Boško Lukić i Marko Adamović, Adil Vojić i Bekir Mešić, te Nikola Kovačević, Jadranko Palija, Predrag Prošić, Suad Kapić, Idhan Sipić, Boško Dević, Marko Samardžija, Dušan Ćulibrk, Željko Stanarević, Saša Ćurguz, Pavle Gajić, Suljo Karajić, Šefik Alić i Dževad Dulić.

Za utvrđivanje činjenica o počinjenim zločinima u ovoj regiji je korišteno devet presuda Vrhovnog suda Federacije BiH, 46 pravosnažnih presuda Kantonalnog suda u Bihaću i pet pravosnažnih presuda Okružnog suda u Banjoj Luci, koje su kasnije potvrđene u činjeničnom opisu ili su sklopljene po sporazumima o priznanju krivnje.

Činjenice o počinjenim zločinima u ovoj regiji su pronađene u 13 presuda Višeg i Apelacionog suda u Beogradu za zločine počinjene na području Ključa, Sanskog Mosta, Bosanske Krupe, Bihaća i Bosanskog Petrovca."

Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka.

Nakon prezentacija nastavnik i učenici zajedno upoređuju prezentirane informacije, utvrđuju eventualne sličnosti, razlike i međusobnu povezanost. Nastavnik sintetizira rezultate te učenicima postavlja ključna pitanja na koja odgovaraju kroz raspravu koristeći se argumentima iz istraživanja.

ZAPADNA HERCEGOVINA

NASLOV	Zločini na prostoru regije Zapadna Hercegovina
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Ratni zločini, civilno stanovništvo, zatočenje, mučenje, progon, Hrvatsko vijeće obrane, prinudni radovi, Ljubuški, Vitina, Široki Brijeg
KLJUČNA PITANJA	Na koji način su izvršeni zločini na prostoru regije Zapadna Hercegovina? Postoje li sličnosti u realizaciji zločina i u čemu se one ogledaju? U čemu se ogleda značaj sudskih presuda koje se odnose na spomenute općine?
CILJEVI	Upoznavanje sa zločinima počinjenim na prostoru regije Zapadna Hercegovina (Ljubuški, Široki Brijeg) u periodu od 1993. do 1994. godine, koji su bili obuhvaćeni sudskim presudama. Utvrđivanje hronologije ratnih dešavanja na prostoru Zapadne Hercegovine utvrđujući uzročno-posljedične veze između pojedinih događaja te odgovornosti pojedinaca za iste, prema presudama sudova. Analiza zločina na prostoru Zapadne Hercegovine od 1993. do 1994. godine na osnovu dijelova svjedočenja žrtava opisanih u presudama sudova te iznošenje vlastitih zaključaka u odnosu na zaključke iznesene u presudama. Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima. Ukazivanje na značaj sudskih postupaka i sudskih presuda za počinjene zločine. Ukazivanje na značaj slobode kao osnovnog ljudskog prava i njenog kršenja i ugrožavanja u ratu. Ukazivanje na značaj mira spram rata i svega što rat donosi.

ISHODI UČENJA	Učenici će: • Navesti ključne događaje koristeći bazu podataka kao izvor informacija. • Interpretirati događaje koristeći informacije iz ličnih svjedočenja, analizirajući ih i odgovarajući na pitanja. • Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato. • Utvrditi uzročno-posljedične veze među događajima. • Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora. • Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama. • Razvijati komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući na taj način toleranciju i međusobno poštovanje. • Razvijati vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.
IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica o zločinima počinjenim u BiH – BIRN BiH
REFLEKSIJA I EVALUACIJA	Predavač će nastaviti sa zaključcima diskusije i otvoriti prostor za refleksije i dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Učenici na kraju trebaju odgovoriti na pitanja: Šta sam novo naučio tokom provedene aktivnosti učenja? Zašto je to meni važno?

Aktivnost 1: **MAPIRANJE MJESTA ZATOČENJA**

Ključno pitanje:	Koji su oblici zločina počinjeni na prostoru regije Zapadna Hercegovina činjenično utvrđeni na osnovu presuda sudova? Kada i u kojim dijelovima su navedeni zločini počinjeni? Ko je za njih odgovoran?

Trajanje:	45 minuta

Učenici će biti podijeljeni u dvije grupe. Svaka grupa će dobiti tekst iz baze o zločinima počinjenim na prostoru općina Ljubuški i Široki Brijeg. Svaka grupa će dobiti tekst koji se odnosi na jedno mjesto zatočenja u navedenim općinama.

1. Tokom čitanja tekstova učenici trebaju podvući i izdvojiti sve oblike zločina koji se navode.
2. Izdvojiti najvažnije događaje i hronološki ih poredati.
3. Utvrditi redoslijed radnji koje su snage Hrvatskog vijeća obrane sprovodile.
4. Nabrojati mjesta zatočenja koja su postojala na prostoru navedene općine i opisati uvjete kojima su zatočenici bili izloženi.

Grupa 1: Zatvor u Ljubuškom

Nakon popisivanja a zatim i razoružavanja Bošnjaka iz općine Ljubuški u maju 1993., te nakon što je ograničio slobodu kretanja na području općine muškarcima u dobi od 18 do 60 godina, HVO* je odlučio da 14. i 15. augusta 1993. izvrši hapšenje svih muškaraca u općini. (Prlić i ostali, tom II, str. 507)

*Hrvatsko vijeće obrane (HVO) je nakon hapšenja organizirao oslobađanje zatočenih na raznim mjestima, pod uslovom da donesu garanciju da će u roku od 24 sata napustiti teritoriju općine, s cijelom svojom porodicom. (Prlić i ostali, tom II, str. 507)

Konstatirano je da su od 14. augusta 1993. muškarci Bošnjaci na području općine obaviješteni da se moraju javiti u zatvor u Ljubuškom, a istog dana je gotovo 300 zatočenika iz ovog objekta premješteno na "Heliodrom". (Prlić i ostali, tom II, str. 481–482)

Pored toga, konstatirano je da su 15. augusta 1993. muškarci Bošnjaci iz sela Gradska, udaljenog pet kilometara od Ljubuškog, uhapšeni i zatočeni u zatvoru. (Prlić i ostali, tom II, str. 482)

Zatvor u Ljubuškom nalazio se u zgradi policijske stanice koja je imala dva dijela: glavnu zgradu, u kojoj su se obavljala ispitivanja zatočenika, i dio u kojem su se nalazile ćelije. (Prlić i ostali, tom II, str. 483)

Zatvor u Ljubuškom počeo je da prima prve bošnjačke zatvorenike početkom 1993., najprije u manjem, a zatim u sve većem broju. (Prlić i ostali, tom II, str. 486)

U danima nakon 9. maja 1993. zatočeni su Bošnjaci, uglavnom pripadnici ABiH, koji su stigli iz Mostara, a među njima su bili uhapšeni u zgradi "Vranica". (Prlić i ostali, tom II, str. 488)

Krajem maja 1993. u zatvor u Ljubuškom ponovo su stigli mnogi zatočenici, tako da je njihov broj premašio prihvatni kapacitet objekta, koji je mogao primiti oko stotinu zatočenika. (Prlić i ostali, tom II, str. 489)

Zatočenici su iz raznih zatočeničkih centara i mjesta zatočenja prebacivani u zatvor u Ljubuškom. (Naletilić i Martinović, str. 162), (Prlić i ostali, tom II, str. 487)

U novembru 1993. broj zatočenika u zatvoru u Ljubuškom varirao je od najmanje 29 do 147 zatočenika. (Prlić i ostali, tom II, str. 490)

Zatvorenici u ovom objektu su teško premlaćivani i zlostavljani, između ostalog, elektrošokerima. (Naletilić i Martinović, str. 162–165), (Prlić i ostali, tom II, str. 499)

Zatočenici iz zatvora odvođeni su kako bi bili korišteni kao radna snaga pri izvođenju građevinskih radova i čišćenja. (Naletilić i Martinović, str. 248), (Prlić i ostali, tom II, str. 497)

Osim toga, vođeni su na radove na prvoj liniji, između ostalog na front u Gornjem Vakufu, a dešavalo se da tom prilikom neki od njih budu ranjeni. (Prlić i ostali, tom II, str. 498)

Premlaćivanja zatvorenika dešavala su se dok su izvodili radove. (Prlić i ostali, tom II, str. 501)

Zatvor je bio pretrpan, ponekad je broj zatočenika bio tri puta veći od utvrđenog prihvatnog kapaciteta zatvora. (Prlić i ostali, tom II, str. 507–508)

Konstatirano je da su od maja 1993. do marta 1994. zatočenici iz zatvora redovno premješteni na "Heliodrom" i u zatvor u Dretelju. (Prlić i ostali, tom II, str. 507–508)

Posljednji zatočenici iz zatvora u Ljubuškom premješteni su na "Heliodrom" 21. marta 1994. i oslobođeni 29. marta 1994., nakon razmjene zarobljenika između HVO-a i ABiH*. (Prlić i ostali, tom II, str. 491)

*Armija BiH

Civili koji su prethodno bili zatvoreni u logorima "Heliodrom", "Dretelj", "Gabela" i "Silos" Čapljina, držani su od sredine septembra do sredine novembra 1993. u VIZ-u (Vojno-istražni zatvor) u Ljubuškom, u nehumanim i surovim uslovima, opasnim po zdravlje. (drugostepena presuda Ivan Kraljević i ostali, para. 53, 74, str. 4–5, 39, 44)

Od novembra 1993. do februara 1994. zatočenici u VIZ-u su više puta fizički zlostavljani, usljed čega su neki od njih gubili svijest, dok su neke ostali zatvorenici donosili u ćelije jer od zadobijenih povreda nisu mogli stajati na nogama. (drugostepena presuda Ivan Kraljević i ostali, para. 79, 84, 90, 103, 108, str. 5–6, 45, 47, 49, 52, 54)

Zatvorenici su bili izloženi kontinuiranim i višestrukim zlostavljanjima stražara u VIZ-u i drugih lica. (drugostepena presuda Ivan Kraljević i ostali, para. 160–161, str. 66–67)

Nesumnjivo je utvrđeno da se nije radilo o objektu u kojem su bili smješteni isključivo ili pretežno ratni zarobljenici. (drugostepena presuda Ivan Kraljević i ostali, para. 36, str. 34–35)

Jedna od posljedica sukoba Armije RBiH i HVO-a bilo je odvođenje civilnog bošnjačkog stanovništva u zatvore "Heliodrom", "Dretelj", "Gabela", te u konačnici u VIZ Ljubuški. Dokazi potvrđuju da su zatočenici iz VIZ-a prebacivani u "Heliodrom" na području Mostara. (drugostepena presuda Ivan Kraljević i ostali, para. 46, str. 37)

Higijenski uslovi boravka u VIZ-u su se popravili od sredine novembra 1993., naročito nakon posjete predstavnika Međunarodnog komiteta Crvenog krsta. (drugostepena presuda Ivan Kraljević i ostali, para. 148, 153–154, str. 64, 65)

Zatočenici su iz zatvora pušteni, odnosno razmijenjeni, tokom marta 1994. godine, kada su sukobi između Armije RBiH i HVO-a prestali. (drugostepena presuda Ivan Kraljević i ostali, para. 47, str. 38)

Grupa 2: Logor “Vitina-Otok”

Logor “Vitina-Otok” u Ljubuškom je počeo funkcionirati oko 6. jula 1993. (Prlić i ostali, tom II, str. 502)

Konstatirano je da je 6. jula 1993. oko 430 Bošnjaka u dobi od 20 do 60 godina, među kojima su bili i civili i vojnici iz srednje Bosne, dovedeno u logor “Vitina-Otok”, kao i da je 10. augusta 1993. godine 100 zatočenika iz ovog objekta premješteno u školu u Sutini, u općini Posušje. (Prlić i ostali, tom II, str. 503)

Zatočenici u logoru “Vitina-Otok” morali su graditi bunkere, kopati rovove i raditi na poljima ili u fabrikama u okolini Ljubuškog. (Prlić i ostali, tom II, str. 504)

Tokom prve polovine augusta 1993. neki zatočenici su premješteni u općine Posušje i Mostar, a krajem istog mjeseca neki zatočenici iz logora “Vitina-Otok” su oslobođeni, uz uslov da napuste teritoriju i preko Hrvatske odu u treće zemlje, dok su ostali zatočenici premješteni na “Heliodrom”. (Prlić i ostali, tom II, str. 508)

Grupa 3: Policijska stanica i Duhanska stanica Široki Brijeg

U Širokom Brijegu su ljudi bili zatočeni u dva zatočenička centra – u Policijskoj stanici i u Duhanskoj stanici. (Naletilić i Martinović, str. 249)

Zatočeni koji su se nalazili u Policijskoj stanici u Širokom Brijegu (Lištici) premlaćivani su u raznim prilikama i nanošene su im teške tjelesne i duševne patnje, a dio njih je u ove prostorije prebačen iz Duhanskog instituta. (Naletilić i Martinović, str. 156)

U više navrata zatvorenici su zlostavljani, dok su u periodu od septembra 1993. do novembra 1993. bili zatočeni u Duhanskoj stanici. (Naletilić i Martinović, str. 160)

Većina zatočenika u ovim objektima su bili pripadnici ABiH, među kojima su bili i vojni obveznici odvedeni iz zgrade “Vranice” u Mostaru. (Naletilić i Martinović, str. 249–250)

U podrumskim prostorijama Policijske stanice u Širokom Brijegu tokom maja 1993. bilo je zatočeno najmanje 35 Bošnjaka – pripadnika Armije RBiH koje su snage HVO-a zarobile na području Mostara, a koji su prilikom ispitivanja

premlaćivani i nanesene su im teške tjelesne povrede. (Ivan Hrkač, str. 2, 5–7, 9–10, 11–12, 14)

Tokom jula 1993. u osnovnoj školi u Dobrkovićima kod Širokog Brijega bilo je zatočeno više od 50 civila Bošnjaka, koje su premlaćivali pripadnici HVO-a po ulasku u učionice u kojima su bili smješteni. (Ivan Hrkač, str. 2–3, 8, 14–16)

Krajem jula 1993. zatočenik u školi preminuo je od ozljeda koje su mu nanesene tokom premlaćivanja. (Ivan Hrkač, str. 3, 14–16)

Zatočenici u školi su u julu 1993. godine, uz prijetnje po život, tjerani da se skidaju goli i prisiljavani na međusobne spolne odnose. (Ivan Hrkač, str. 3, 6, 14)

Nakon analize tekstova grupe će prezentirati svoje rezultate. Nakon toga zajedno će pogledati videomaterijal sa svjedočenjima Himze Ahmetovića i Alije Lizde, bivših logoraša koji su boravili u navedenim logorima. Učenici trebaju obratiti pažnju na koji način oni iznose svoja iskustva zatočenja, uporediti ih sa činjenicama iz tekstova i procijeniti u kojoj mjeri su njihova saznanja o zatočenjima i zločinima na prostoru Zapadne Hercegovine proširena na osnovu ličnih svjedočenja.

U finalnoj diskusiji fokusirati se na pitanje: Zašto je važno evidentirati počinjene zločine i zašto je važno učiti o ovim temama?

Aktivnost 2: PRESUDE I KAZNE

Ključno pitanje:	Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine? Zbog čega su važne kazne?

Plan aktivnosti: Projektni istraživački zadatak.

U grupama koje odredi nastavnik učenici trebaju napraviti projektno istraživanje i prirediti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u tekstovima iz baze potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za šta su osuđeni i kolika im je kazna određena.

Činjenice koje je Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) utvrdio za regiju Zapadna Hercegovina nađene su u presudama u predmetima protiv Mladena Naletilića Vinka Martinovića, te Jadranka Prlića, Brune Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića, Valentina Ćorića i Berislava Pušića (Prlić i ostali). Dodatne činjenice pronađene su u presudi Suda Bosne i Hercegovine u predmetu Ivan Kraljević i ostali, koji su procesuirani za zločine počinjene u Ljubuškom. Činjenice koje su utvrđene za zločine počinjene na području Širokog Brijega nađene su u presudi Županijskog suda u Splitu u predmetu Ivan Hrkač, koju je potvrdio Vrhovni sud Republike Hrvatske.

Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka.

Nakon prezentacija nastavnik i učenici zajedno upoređuju prezentirane informacije, utvrđuju eventualne sličnosti, razlike i međusobnu povezanost. Nastavnik sintetizira rezultate te učenicima postavlja ključna pitanja na koja odgovaraju kroz raspravu koristeći se argumentima iz istraživanja.

ZENIČKA REGIJA

414

NASLOV	ZENIČKA REGIJA
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Ratni zločini, ubistva civilnog i vojnog stanovništva, zatočenja, protjerivanja, logori, silovanja, pogubljenja, Visoko, Breza, Vareš, Zenica, Kakanj, Žepče, Olovo, Zavidovići, Maglaj, Tešanj, HVO, ABiH, VRS, pljačka, rušenje, uništavanje i paljenje pojedinačnih objekata, sela
KLJUČNA PITANJA	Koje su sudski utvrđene činjenice o zločinima počinjenim na prostoru Zeničke regije? Postoje li sličnosti u predstavljenim zločinima i u čemu se one ogledaju? U čemu je značaj sudskih presuda koje se odnose na spomenuto područje?
CILJEVI	Upoznavanje sa zločinima počinjenim na prostoru Zeničke regije, koji su bili tretirani sudskim presudama Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) i ostalih sudova. Hronološko utvrđivanje i analiziranje zločina na prostoru regije Zenica u periodu od 1992. do 1995. godine, na osnovu dijelova svjedočenja žrtava, te iznošenje vlastitih zaključaka naspram zaključaka u odnosu na zaključke iznesene u sudskim presudama. Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima. Ukazivanje na značaj sudskih postupaka i presuda za počinjene zločine.

ISHODI UČENJA	Učenici će: • Naveći ključne događaje koristeći bazu podataka kao izvor informacija i tekstove iz sudskih presuda. • Interpretirati događaje koristeći informacije iz ličnih svjedočenja, analizirajući ih i odgovarajući na pitanja. • Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato. • Utvrditi uzročno-posljedične veze među događajima. • Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora. • Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama. • Razvijati komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući tako toleranciju i međusobno poštovanje. • Razvijati vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.
IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica, tekstovi i videomaterijali BIRN-a BiH.
REFLEKSIJA I EVALUACIJA	Predavač će zaključiti diskusiju i otvoriti prostor za refleksije te dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Na kraju časa učenici odgovaraju na pitanja: Šta sam novo naučio/la? Zbog čega je to meni važno?

Aktivnost 1: **MAPIRANJE ZLOČINA**

Ključno pitanje: Koji su oblici zločina počinjeni na prostoru regije Zenica činjenično utvrđeni na osnovu presuda sudova? U kojim dijelovima regije su navedeni zločini počinjeni i ko je za njih odgovoran?

Trajanje: 90 minuta

Plan aktivnosti: Učenici će biti podijeljeni u grupe. Svaka grupa će dobiti tekst koji se odnosi na određenu općinu i prostor iz regije Zenica. Učenici trebaju pročitati tekst i izdvojiti nabrojane zločine vodeći računa o vremenskim odrednicama, kada su zločini počinjeni i ko ih je počinio.

U narednom koraku svaka će grupa predstaviti rezultate svoje analize, nakon čega će se rezultati uporediti radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza među njima. Za pojedine zločine kao što je: zatočenje, mučenje, protjerivanje, ubistvo, uništavanje i paljenje kulturnih i vjerskih objekata itd. mogu se koristiti stikeri u boji koje će učenici tokom prezentacije lijepiti na geografskoj karti kako bi se slikovito prikazalo gdje su počinjeni zločini i koja vrsta zločina je počinjena u različitim gradovima i mjestima.

U završnom dijelu aktivnosti nastavnik će otvoriti raspravu o međusobnoj vezi događaja, kako prostornoj, tako i vremenskoj, njihovim posljedicama i značaju iz današnje perspektive. Učenici trebaju obratiti pažnju i nabrojati imena osoba na koje se odnose presude za navedene zločine te će zajednički odgovoriti na pitanje: Zbog čega je važno sudsko utvrđivanje zločina?

Grupa 1: Zenica

Kao počinioци zločina nad vojnicima Hrvatskog vijeća obrane (HVO) te civilima hrvatske i srpske nacionalnosti označeni su pripadnici Armije BiH (ABiH), dok su snage HVO-a odgovorne za granatiranje Zenice koje je za posljedicu imalo ljudske žrtve.

Civil srpske nacionalnosti preminuo je 29. juna 1992. od povreda koje su mu nanijeli policajci i pripadnici Teritorijalne odbrane u akciji razoružavanja civila u zaseoku Gojakovac kod Zenice. (Ernad Neslanović i ostali, str. 2, 16, 19)

Preminuli je bio jedan od troje civila koji su krajem juna 1992. zaustavljeni u pokušaju da napuste selo, nakon čega ih naoružane i uniformirane osobe počinju fizički i psihički zlostavljati kako bi priznali gdje se nalazi oružje. (Ernad Neslanović i ostali, str. 2, 6–7, 14, 18)

Jednog od tih civila su na njivi zvanj "kamenjar" zatrpali zemljom, a sve kako bi od njegovog oca dobili priznanje, kojeg su potom izvukli vani kada je počeo da se guši. (Ernad Neslanović i ostali, str. 2, 14–15)

Psihički su maltretirana još dva civila. (Ernad Neslanović i ostali, str. 2, 18)

Konstatirano je da od početka januara 1993. rastu tenzije između pripadnika HVO-a i pripadnika Armije RBiH na teritoriji općine Zenica, te da je 24. januara te godine izdano zajedničko saopćenje da su se zapovjedništva Općinskog štaba odbrane Zenica i Glavnog stožera HVO-a Zenica maksimalno angažirala na smirivanju tenzija, te da se neće otpočinjati sukob između ovih oružanih formacija. Konstatirano je na osnovu izvještaja i da je dana 25. januara 1993., od strane pripadnika HVO-a, otvorena vatra na položaje pod komandom Općinskog štaba Zenica, te da je nakon toga izdata naredba jedinicama Armije RBiH za zauzimanje linije odbrane od sela Merdani do sela Dusina. (Vehid Subotić, para. 213–219, str. 39)

U Dusini kod Zenice je 26. januara 1993. izbio sukob HVO-a i Armije BiH, a nakon borbi pripadnici ABiH ubili su šest Hrvata, jednog civila i petoricu vojnika, među kojima i zapovjednika, koji su bili predali oružje. (Hadžihasanović i Kubura, str. 313–316)

Jedinice Armije RBiH napale su Dusinu 26. januara 1993. (Vehid Subotić, para. 183, str. 3, 34)

Četvorica razoružanih pripadnika HVO-a i jedan civil ubijeni su hicima iz vatrenog oružja 26. januara 1993. u selu Dusina kod Zenice. (Vehid Subotić, para. 675–676, str. 4, 103)

Ubijeni su prethodno izdvojeni iz grupe, zajedno s još nekoliko osoba – uglavnom civila hrvatske nacionalnosti, jednim civilom srpske nacionalnosti te nekoliko razoružanih pripadnika HVO-a – koji su se nalazili u kući u zaseoku Kegelji. Nakon što su sa spiska čitana imena, odvedeni su prema jednoj od kuća. (Vehid Subotić, para. 150–151, str. 4, 29)

Od izdvojene grupe prethodno su pripadnici Armije RBiH tražili da im otkriju gdje je oružje HVO-a. (Vehid Subotić, para. 189, str. 4, 35)

Za četvoricu ubijenih konstatirano je da su kao pripadnici HVO-a poduzeli aktivno učešće u sukobu te odložili oružje, nakon čega su zatvoreni u istoj kući s civilima. (Vehid Subotić, para. 138, str. 28)

Konstatirano je da su ostali civili iz te kuće u večernjim satima 26. januara 1993. dovedeni u školu u Lašvi. (Vehid Subotić, para. 507, str. 80)

Prethodno je određen broj civila, u jednom trenutku, odvođen prema položajima HVO-a u "živi štit". (Vehid Subotić, para. 295–306, 404, str. 50–52, 66)

Grupa pripadnika HVO-a, odmah po zarobljavanju na drugoj lokaciji, na koti relej – zaselak Brdo, odvedena je u pravcu škole u Lašvi. (Vehid Subotić, para. 145–149, str. 29)

Šest zarobljenih vojnika HVO-a iz Dusine je 26. januara 1993. prebačeno u Muzičku školu u Zenici, gdje su bili podvrgnuti zlostavljanju. (Hadžihasanović i Kubura, str. 365)

U Muzičkoj školi u Zenici je od 26. januara do 20. augusta, ili 20. septembra 1993. godine, bilo zatočeno više od 100 ratnih zarobljenika, te civila hrvatske i srpske nacionalnosti, a tokom boravka u ovom objektu bili su žrtve okrutnog postupanja. (Hadžihasanović i Kubura, str. 363–366)

Ugljenisana tijela trojice civila hrvatske nacionalnosti su 24. aprila 1993. godine pronađena u vikendici u mjestu Bilivode kod Zenice. (Eniz Bašić, str. 1–2, 10–11)

Dvojica od njih su prethodno nezakonito privedena i odvedena iz kuće u mjestu Gornje Vardište do punkta na raskrsnici Kaldurma – Hrašće, koji su držali mještani bošnjačke nacionalnosti, gdje se nalazila treća osoba, pa su sva trojica povezani štrikom. (Eniz Bašić, str. 1–2, 10–11)

Usljed napada na Bilivode u aprilu 1993., stanovnici ovog mjesta su izbjegli u Vardište i Čajdraš. (Eniz Bašić, str. 1–2, 9–10)

U selima Šušanj, Ovnak, Brajkovići i Grahovčiči početkom juna 1993. došlo je do borbe uslijed koje su oštećeni i opljačkani brojni objekti. (Hadžihasanović i Kubura, str. 590, 629–630)

Sa položaja HVO-a 19. aprila 1993. ispaljene su granate na radiostanicu u Zenici i pogođena je pijaca, što je rezultiralo smrću 15 osoba i ranjavanjem njih 50. (Kordić i Čerkez, str. 222–225)

Grupa 2: Kakanj i Visoko

Kakanj

Na području Kakanja 16 Hrvata i Srba, civila i pripadnika HVO-a, uhapšeno je i zatočeno u motelu "Sretno", gdje su od 18. do 19. maja 1993. bili podvrgnuti teškom fizičkom i psihičkom zlostavljanju. (Hadžihasanović i Kubura, str. 490)

Prema zatočenicima u ovom objektu postupano je u periodu od 18. do 21. juna 1993. (Hadžihasanović i Kubura, str. 490)

Početkom juna 1993. na području općine Kakanj došlo je do sukoba između HVO-a i Armije RBiH. (V. H., presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 7–8)

Civil srpske nacionalnosti ubijen je početkom juna 1993. u naselju Plandište kod Kakanja, prilikom provođenja akcije oduzimanja naoružanja od mještana hrvatske nacionalnosti i pretresa kuća, kada je u njega ispaljeno više hitaca iz automatske puške. (V. H., presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 2, 8–12)

Prethodno je ubijeni u svoju kuću u Plandištu pozvao pripadnike Armije RBiH, nakon čega je pretučen na ulazu, a potom usmrćen hicima iz vatrenog oružja. (V. H., presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 2, 10–11, 13)

Visoko

Konstatirani su izvještaji i iskazi da se krajem aprila 1992. vrši koncentracija srpskih snaga na teritoriji općine Visoko, da je u maju grad bio granatiran i blokiran, te prekinuta komunikacija sa susjednim općinama, a da su barikade, koje su držala uniformirana i lica u civilu srpske nacionalnosti, bile postavljene na nekim područjima Moštra, Kaletovića i dr., usljed čega policija nije bila u mogućnosti da ide u sva područja općine. (Niset Ramić, str. 12–13)

Četiri civila srpske nacionalnosti, stanovnika visočkog mjesta Hlapčevići, usmrćena su hicima iz vatrenog oružja od strane pripadnika TO-a Visoko, dok su dva ranjena 20. juna 1992. (Niset Ramić, str. 2, 10–11, 23)

Civili su izvedeni iz svojih kuća, ruke su im vezane užetom, te su u koloni povedeni do kuće ispred koje su ubijeni. Od jednog od njih su prethodno zatražene informacije o oružju i minskim poljima. (Niset Ramić, str. 2, 20, 21, 23)

U tom periodu su pripadnici TO-a provodili akciju oduzimanja naoružanja u naseljima u okolini Visokog, uključujući i naselje Hlapčevići. (Niset Ramić, str. 1–2, 12, 14)

Krajem juna 1992. žena srpske nacionalnosti odvedena je iz svoje kuće u naselju Kula Banjer, gdje je nad njom izvršeno seksualno nasilje. (Asim Kadić, str. 3, 14, 18–20)

Grupa 3: Žepče

Sredinom juna 1993. otpočeo je oružani sukob na području općine Žepče između HVO-a i Armije RBiH. (Perica Adžić, str. 7)

HVO je 24. juna 1993. napao Žepče granatiranjem, te (prema riječima jednog od svjedoka) upotrebom srpskih tenkova. Sve četiri džamije su u potpunosti razorene u napadu i poginuo je određeni broj ljudi. (Kordić i Čerkez, str. 243)

Objekti "Nova trgovina" i "Silos" u Žepču korišteni su kao objekti za zatočavanje bošnjačkog stanovništva, nakon što je Žepče palo u ruke HVO-a 1. jula 1993. (Kordić i Čerkez, str. 270)

Veći broj ljudi u dobi između 16 i 60 godina je bio zatočen u kompleksu preduzeća "Nova trgovina". Muškarci su odvojeni od žena i djece, te odvedeni u osnovnu školu, gdje su uslovi bili veoma loši. Žene i djeca ostali su u hangarima, pod stražom HVO-a. (Kordić i Čerkez, str. 270–271)

"Silos" je korišten kao zatvor za vojno sposobne muškarce. Jedan bošnjački vojnik je žestoko pretučen u ovom objektu i podlegao je povredama. Zatvorenici su vođeni na kopanje rovova i upotrebljavani kao živi štit. "Silos" je korišten kao zatočenički centar sve do kraja 1993. ili početka 1994., kad su zatvorenici prebačeni u logore HVO-a u Hercegovini. (Kordić i Čerkez, str. 270–271)

Konstatirano je da su 28. juna 1993. snage HVO-a ovladale većim dijelom grada, a da su se pripadnici Armije RBiH nalazili u ulici Orlovik (lijeva strana rijeke Bosne) i u rejonu oko "Nove trgovine". Snage HVO-a su 7. jula 1993. izvijestile da drže grad Žepče, da im se predala brigada Armije RBiH i njeno zapovjedništvo, te da imaju oko 2.500 zarobljenih. (Perica Adžić, str. 7)

Pripadnici HVO-a su u učiniocu Osnovne škole "Rade Kondić" u Žepču u julu 1993., gdje se nalazilo 15-ak ranjenika među njima i pripadnika Armije RBiH, hicem iz vatrenog oružja nanijeli povrede jednom od ranjenih. (Perica Adžić, str. 2, 8-10, 12-15)

Udarcem pištolja pripadnik HVO-a razbio je bocu infuzije koju je primao drugi ranjeni pripadnik Armije RBiH i kojem je prijetio pištoljem. (Perica Adžić, str. 2, 9-10, 13-15)

Cijev od pištolja je, uz prijetnje i vrijeđanja, pripadnik HVO-a prislanjao na čelo i trećem ranjeniku, bolesniku i djetetu koje je tu bilo s ranjenom majkom, a svi su bili bošnjačke nacionalnosti. (Perica Adžić, str. 2, 8-11)

Prethodno su iz učionice istjerani svi pokretni ranjenici na hodnik, dok su ostali oni koji su bili prikovani za krevete. (Perica Adžić, str. 2, 13-14, 17)

Grupu od desetak zarobljenih vojnika Armije RBiH, koji su bili zatvoreni u prostorijama osnovne škole u mjestu Perkovići, pripadnici HVO-a su sproveli na uređenje borbenih položaja u pravcu naselja Gornja i Donja Lovnica, te su ih tom prilikom fizički i psihički zlostavljali. (Mato Martić, presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 1-2, 12-15, 17-18)

Kada se s položaja Armije RBiH začula pucnjava, zatočenici su iz straha za život zalegli, a jedan od pripadnika HVO-a im je naredio da ustanu, te pucao u njih iz automatske puške i nanio dvojici teške tjelesne povrede. (Mato Martić, presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 2, 13, 15, 17-18)

Ostali zarobljenici su ranjene podigli na konjska kola i odvezli do mjesta Ljeskovica, a zatim sanitetskim vozilom u Perkoviće, gdje im je pružena pomoć. Povrede koje su im nanesene su dovele do njihovog invaliditeta. (Mato Martić, presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 2, 13-14, 17-18)

Zarobljeni civil bošnjačke nacionalnosti je tokom jula 1993. zadobio povrede koje mu je pripadnik HVO-a nanio vrhom poluautomatske puške u Ljeskovici,

kada se vraćao s položaja na kom je s pripadnicima HVO-a izvlačio njihove poginule vojnike, te mu je pomoć ukazana u Domu zdravlja u Žepču. (Mato Martić, presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 2, 18–21)

Dvojica ratnih zarobljenika, pripadnika oružanih snaga RBiH, ubijena su hicima iz vatrenog oružja od strane pripadnika HVO-a 5. augusta 1993. u mjestu Orahovica kod Žepča, u komandi i kuhinji HVO-a. (Franjo Pravdić, str. 1–2, 4, 7–8)

Njih dvojica su prethodno pokušali bjekstvo s položaja na kom su kopali rovove i kojom prilikom je jedan od njih ranjen u noge. (Franjo Pravdić, str. 1–2, 5–8)

Pripadnik HVO-a, koji je usmrtio njih dvojicu, pušku je uperio u ostale zarobljenike u namjeri da puca u njih, ali su ga ostali spriječili. (Franjo Pravdić, str. 1–2, 5–7)

Grupa 4: Vareš

Kao počinioци zločina u Varešu su označeni pripadnici Hrvatskog vijeća obrane (HVO) i policije Vareša. S druge strane, konstatovano je da su određene zločine počinili i pripadnici Armije BiH (ABiH) prilikom ulaska u Vareš u novembru 1993. godine.

Vojnici HVO-a su od 18. do 23. oktobra 1993. godine uhapsili šest muškaraca Bošnjaka, od kojih su četvorica bili pripadnici Armije BiH, a dvojica nisu pripadali nijednoj formaciji, te ih odveli u zatvor Vojne policije u Varešu, gdje su tučeni tokom zatočenja. (Prlić i ostali, tom III, str. 84)

Snage Armije BiH su 21. oktobra 1993. napale Kopjare, a hrvatsko stanovništvo je napustilo selo. (Prlić i ostali, tom III, str. 85)

Od 38 poginulih, što je posljedica napada HVO-a,* na Stupni Do do 23. oktobra 1993., pet ili šest bili su vojnici, a ostalo su bili civili, dok je veliki dio sela u potpunosti uništen. (Kordić i Čerkez, str. 249), (Rajić, str. 10), (Prlić i ostali, tom III, str. 116)

*u presudama se navodi da su napade vodile Specijalne jedinice "Maturice" i "Apostoli", stacionirane u Kiseljaku, koje su bile direktno u sastavu Brigade "Ban Josip Jelačić". (Prlić i ostali, tom III, str. 81)

Utvrđeno je da napad na Stupni Do bio usklađeni napad HVO-a na selo, s namjerom da se ukloni bošnjačko stanovništvo. Bez obzira na neposredni motiv, radilo se o dijelu ofanzive HVO-a protiv bošnjačkog stanovništva Srednje Bosne, a posljedica je bio pokolj.

Pružen je određen otpor, ali nije bilo opravdanja za napad. (Kordić i Čerkez, str. 250)

Pripadnici HVO-a su primorali tri Bošnjakinje iz Stupnog Dola na spolni odnos i podvrgli ih drugim vrstama seksualnog nasilja. (Prlić i ostali, str. 109)

Jedinice HVO-a, koje su učestvovalе u napadu, opljačkale su imovinu mještana sela, koje su primorali da napuste svoje domove, nakon čega su u Stupnom Dolu zapaljene kuće i štale. (Prlić i ostali, str. 117)

Neki od ubijenih ubačeni su u više kuća koje su nakon toga opljačkane, polivene benzinom i zapaljene. (Miroslav Anić, para. 61–62, str. 7–8, 28)

Sve kuće u Stupnom Dolu, kao i seoska džamija, zapaljene su. (Miroslav Anić, para. 55, str. 7–8, 26)

U jednu od kuća zatvorena je manja grupa civila, koja je zatim zapaljena, a iz objekta su se civili uspjeli naknadno živi izvući. (Miroslav Anić, str. 7–8)

Pripadnici HVO-a su civile izvodili iz podruma kuća u kojima su se sklonili, udarali ih i, uz prijetnje, od njih oduzimali nakit i novac. (Ermin Čurčić, str. 2, 49), (Dominik Ilijašević, str. 24–30)

Istog dana, ispred samoposluge u mjestu Vareš Majdan pripadnici HVO-a su zaustavili civilno vozilo, pretukli i opljačkali vozača, od kojeg su oduzeli novac i nakit. (Ermin Čurčić, str. 2, 43–44)

Opljačkani civil je odvezen i predan u Srednjoškolski centar Vareš, u kojem su bili zatočeni civili bošnjačke nacionalnosti, gdje su ga vojnici zlostavljali. (Ermin Čurčić, str. 2, 43–44)

Nakon napada na Stupni Do, pripadnici HVO-a su u naselju Vareš-Majdan i samom Varešu provodili mjere zastrašivanja, protivzakonitog zatvaranja stanovništva te pljačkanja njihove imovine. (Dominik Ilijašević, str. 1–2, 30–34)

Bošnjački civili su protivpravno zatvarani u prostorijama osnovne škole u Varešu, fiskulturnoj dvorani Srednjoškolskog centra i podrumu austrijske kuće

u Vareš Majdanu, gdje ih je tih dana bilo oko 300 do 400, i na najbrutalniji način su fizički i psihički zlostavljani i mučeni, a neki od njih su zadobili teške tjelesne povrede s trajnim posljedicama. (Dominik Ilijašević, str. 1–2, 30–34)

U prostorije bivšeg Saveza socijalističke omladine Vareš, koje su se nalazile prekoputa zgrade Općine, bili su zatočeni civili bošnjačke nacionalnosti. Njih su zarobili pripadnici HVO-a 18. oktobra 1993., te mučili 22. oktobra tokom ispitivanja. (Dominik Ilijašević, str. 2, 34–38)

Jednom od zatočenih je 22. oktobra 1993. nožem probijeno lijevo stopalo i zarezano desno uho, dok je drugi nožem uboden u desnu nogu. (Dominik Ilijašević, str. 2, 38)

Šestorica zatočenih civila bošnjačke nacionalnosti su u noći s 22. na 23. oktobar 1993. dovedeni u prostorije za ispitivanje Vojne policije HVO-a u Varešu, gdje su pretučeni tokom iznuđivanja informacija o broju vojnika i naoružanju u Stupnom Dolu, gdje im je nanesena fizička i psihička bol. (Željko Marić, str. 1–2, 19–20)

Dvije osobe su pretučene i maltretirane prilikom dovođenja u Srednjoškolski centar u drugoj polovini oktobra 1993. (Željko Marić, str. 2, 20)

Snagama HVO-a naredeno je da 23. oktobra 1993. pretraže bošnjačke kuće u gradu Varešu, uhapsu vojno sposobne muškarce i pritvore, što su i učinile, pri čemu je uhapšen i pritvoren veliki broj muškaraca. (Rajić, str. 9), (Prlić i ostali, tom III, str. 91)

Nakon hapšenja, obični građani Vareša, ali i pripadnici ABiH, bili su zatočeni u gimnaziji u ovom gradu u teškim uslovima, gdje su im prouzrokovane teške povrede. (Prlić i ostali, tom III, str. 96)

Dvije Bošnjakinje iz Vareša pripadnici HVO-a natjerali su na spolni odnos. (Prlić i ostali, tom III, str. 103)

*specijalne jedinice "Maturice" i "Apostoli", prva formirana u aprilu a druga u junu 1993., stacionirane u Kiseljaku, bile su direktno u sastavu Brigade "Ban Josip Jelačić" (Prlić i ostali, tom III, str. 81)

Pripadnici HVO-a su muškarce, Bošnjake, zatočene u školi u Varešu od 23. oktobra do 4. novembra 1993., redovno surovo tukli i primoravali na bolne i ponižavajuće tjelesne položaje. (Prlić i ostali, tom III, str. 99)

Neki od zatočenika iz škole u Varešu su, u periodu od 26. oktobra do 4. novembra 1993., pušteni na slobodu, dok su drugi premješteni u zatvor u Vareš-Majdanu ili u zatvor "Dvice", ili pak u zatvor Vojne policije u Varešu, gdje su ostali zatočeni do 3. novembra 1993. godine. (Prlić i ostali, tom III, str. 97)

Vijeće zaključuje da su muškarci Bošnjaci bili zatočeni u zatvoru u Vareš-Majdanu u periodu od 23. oktobra do 4. novembra 1993. i podvrgavani zlostavljanjima, a osim HVO-a su ih čuvali pripadnici MUP-a Vareša. (Prlić i ostali, str. 101)

U periodu od 4. novembra 1993. do 6. januara 1994. pripadnici Armije RBiH nečovječno su postupali prema zarobljenim pripadnicima HVO-a koji su zatočeni u sportskoj dvorani Srednjoškolskog centra, a potom u prostorijama preduzeća "Autotrans" u Varešu, gdje je bio smješten Vojno-istražni zatvor. (Miralem Frljak i ostali, presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 2–3, 6–13)

Dvojica zatočenika su udarani rukama, nogama, čekićem, gumenom palicom, a jednom od njih je priječeno nožem. (Miralem Frljak i ostali, presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 2–3, 7–8)

Zarobljenici iz Vojno-istražnog zatvora u Varešu su pušteni 6. januara 1994. (Miralem Frljak i ostali, presuda Vrhovnog suda FBiH, str. 6)

Zgrade u Varešu su u potpunosti ili djelimično oštećene i uništene početkom novembra 1993., kada je Armija BiH krenula u oslobađanje ovog grada. (Hadžihasanović i Kubura, str. 594)

Konstatovano je da su pripadnici HVO-a, prilikom povlačenja iz Vareša, palili zgrade, ali i da su štete na objektima izazvali pripadnici ABiH prilikom ulaska u grad 4. novembra 1993., te da su razbijali vrata i prozore isključivo s ciljem da počine pljačku. (Hadžihasanović i Kubura, str. 595)

Četvorica pripadnika Armije RBiH su 21. januara 1994. u zgradi "Šumarstvo Vareš", gdje se nalazio zatvor Armije RBiH, silovali žensku osobu hrvatske nacionalnosti, koja je u objekat došla u posjetu bratu koji je tu bio zatvoren kao ratni zarobljenik. (Muhidin Bašić i Mirsad Šijak, para. 130, 199, str. 5, 34–35, 49)

Grupa 5: Zavidovići

Žena bošnjačke nacionalnosti ubijena je hicem iz vatrenog oružja u ljeto 1992., u Kućicama kod Zavidovića. (Ranko Rakić i ostali, str. 2, 9–10)

Pravosnažnom presudom Kantonalnog suda u Zenici su kao počiniozi zločina na području Zavidovića označeni nepoznati počiniozi.

Kao počiniozi zločina nad vojnicima i civilima srpske nacionalnosti na području Zavidovića u julu i septembru 1995. su označeni pripadnici Odreda "El-Mudžahidin"* koji su se borili na strani Armije BiH (ABiH).

*Odred osnovan u augustu 1993. od stranih boraca prisutnih na ratištu (Hadžihasanović i Kubura, str. 246). Od trenutka formiranja do trenutka raspuštanja u decembru 1995., Odred je bio jedinica koja je bila *de jure* potčinjena Trećem korpusu ABiH.

Pripadnici Odreda "El-Mudžahidin" su 21. jula 1995. lišili života dvojicu zatočenika srpske nacionalnosti, koji su prethodno držani u jednoj kući u Livadama. (Delić, str. 78)

Od 21. do 23. jula 1995., pripadnici Odreda nanosili su teške tjelesne povrede i veliku duševnu patnju dvanaestorici zarobljenih pripadnika VRS-a. (Delić, str. 78)

U logor "Kamenica" gdje su čuvani i zarobljenici, nije se moglo ući bez ovlaštenja Odreda "El-Mudžahidin". (Delić, str. 81)

Pripadnik Odreda je 23. jula 1995. ubio zatočenika u logoru "Kamenica". (Delić, str. 84)

Tokom jula 1995. pripadnici Odreda nanosili su teške tjelesne povrede i veliku duševnu patnju dvanaestorici zarobljenih pripadnika VRS-a. (Delić, str. 84)

Pripadnik Odreda je 11. septembra 1995. ubio zarobljenika koji je zarobljen na lokaciji Kesten. (Delić, str. 91)

U periodu od 11. septembra do 14. decembra 1995. u logoru "Kamenica" pripadnici Odreda su hotimično lišili života 52 muškarca srpske nacionalnosti, koji su prethodno zarobljeni na lokaciji Kesten. (Delić, str. 96)

Nad desetoricom zarobljenika u Kamenici redovno su vršene radnje kojima su im nanošene teške duševne i tjelesne patnje, a jedan od zatočenih je prije toga preminuo od zadobijenih povreda. (Delić, str. 98–99)

Tri žene, koje su bile u grupi zarobljenih vojnika, 11. septembra 1995. oteli su pripadnici Odreda i zatočili ih u "Kamenici", nanoseći im teške duševne i tjelesne patnje, uključujući i premlaćivanja. (Delić, str. 100)

Konstatirano je da se u aprilu 1992. godine iz Teritorijalne odbrane Zavidovići izdvojio srpski štab TO-a, da su punktovi postavljani s obje strane, a da se krajem maja 1992. desio napad snaga VRS-a iz pravca Vozuće, gdje su im bile smještene jedinice. (Dragan Glogovac, para. 93–94, str. 25–26)

Dvojicu civila bošnjačke nacionalnosti koji su zatvoreni u podrumu doma "Franjo Herljević" u selu Kamenica, općina Zavidovići, pripadnici VRS-a su u više navrata tokom 3. jula 1992. tukli nogama, kundakom puške i gumenom palicom. (Dragan Glogovac, para. 140, str. 3, 38–39)

Jedan od pretučenih je tokom udaranja više puta gubio svijest, nakon čega je zlostavljanje nastavljano. (Dragan Glogovac, para. 123, str. 3, 34)

Obojicu zatočenika su pripadnici VRS-a tukli i na druge načine maltretirali u domu "Franjo Herljević" do 16. augusta 1992. (Dragan Glogovac, para. 153, str. 3–4, 43)

Pripadnici VRS-a su 21. jula u podrumu Doma pretukli četvoricu zatočenika bošnjačke nacionalnosti – šakama, nogama i kundacima pušaka. (Dragan Glogovac, para. 143, str. 4, 40)

Svi zatočeni u Domu u Kamenici tokom ljeta 1992. bili su civili bošnjačke nacionalnosti. (Dragan Glogovac, para. 80, str. 3, 22–23)

Zaključeno je da je većina civila dovedena u prostorije doma "Franjo Herljević" tokom jula 1992. i neznatan broj u augustu iste godine, te da je njihovo dovođenje bilo proizvoljno i nezakonito. (Dragan Glogovac, para. 110, str. 30)

Pripadnicima Odreda "El-Mudžahidin" se 21. jula 1995. na Vozući predalo 14 pripadnika VRS-a, koje su sproveli do mjesta Livade, držali ih tri dana i prebacili u logor Odreda u mjestu zvanom "13. kilometar", u blizini Kamenice, gdje su držani sve do 24. augusta 1995. godine, kada su ih predali bataljonu Vojne policije Trećeg korpusa Armije RBiH, te su sprovedeni u Centar za prihvrat ratnih zarobljenika u Zenici. (drugostepena presuda Sakib Mahmuljin, para. 248–261, str. 5, 99–100)

Pripadnici Odreda "El-Mudžahidin" su u logoru jedinice u mjestu "13. kilometar", u noći s 23. na 24. juli 1995. godine, kao i tokom perioda u kojem su ih držali zarobljene, maltretirali i tukli zarobljene pripadnike VRS-a rukama, nogama i drvenim predmetima. (drugostepena presuda Sakib Mahmuljin, para. 248–261, str. 5–7, 92–100)

Pri fizičkim i psihičkom maltretiranju su zatvorenicima stavljali ispod vrata nož, sablju ili ručnu testeru, a jednom od njih vrh pištolja u usta. (drugostepena presuda Sakib Mahmuljin, para. 249–260, str. 7, 93–98)

Tokom jula 1995. pripadnici Odreda "El-Mudžahidin" usmrtili su jednog zarobljenika i odsjekli mu glavu, te tjerali ostale zarobljenike da odsječenu glavu ljube. (drugostepena presuda Sakib Mahmuljin, para. 248–261, 405, str. 6, 92–100, 142)

Pripadnicima jedinice Armije RBiH se, 11. septembra 1995., tokom vojne operacije na području Vozućkog džepa u blizini sela Kesten, općina Zavidovići, predalo 63 pripadnika VRS-a i tri civila srpske nacionalnosti. (drugostepena presuda Sakib Mahmuljin, para. 83–89, str. 7–8, 42–44)

Pripadnici Odreda "El-Mudžahidin" su, uz prijetnju upotrebe oružja, oteli trojicu civila i 51 pripadnika VRS-a od pripadnika jedinice Armije RBiH kojoj su se predali, te ih odveli u logor Odreda u mjestu "13. kilometar" u blizini sela Kamenica. (drugostepena presuda Sakib Mahmuljin, para. 83, str. 7–8, 42)

Od jedinice Vojne policije divizije ARBiH su 15. septembra 1995. pripadnici Odreda "El-Mudžahidin", uz prijetnju upotrebe oružja, oteli još jednog zarobljenika, a dva dana kasnije zarobili i u logor na "13. kilometru" u blizini sela Kamenice doveli još deset pripadnika VRS-a, koje su skupa sa tri civila 29. septembra 1995. predali bataljonu Vojne policije Trećeg korpusa Armije RBiH te su prebačeni u Centar za prihvrat ratnih zarobljenika u Zenici. (drugostepena presuda Sakib Mahmuljin, para. 87, 345–346, 356–357, str. 7–8, 43, 127, 130)

Tokom septembra 1995., pripadnici Odreda "El-Mudžahidin", uz upotrebu vatrenog i hladnog oružja, ubili su 52 ratna zarobljenika, od kojih su mnogi evidentirani kao nestale osobe i do danas nisu pronađeni. (drugostepena presuda Sakib Mahmuljin, para. 341–343, 351–352, 357, str. 8–9, 125–126, 128–130)

U logoru Odreda "El-Mudžahidin" na "13. kilometru" su od 17. do 29. septembra 1995. pripadnici tog odreda tukli zarobljenike prilikom ispitivanja. (drugostepena presuda Sakib Mahmuljin, para. 320–322, 332, 334, 337, 341, 358, str. 9–12, 120, 123–126, 130)

Utvrđeno je da je u tom periodu Odred "El-Mudžahidin" bio organizirana vojna jedinica u okviru Trećeg korpusa Armije RBiH. (drugostepena presuda Sakib Mahmuljin, para. 66, 217, str. 37, 82)

Grupa 6: Breza, Tešanj i Maglaj

Breza

Dvojica civila srpske nacionalnosti iz zaseoka Dužice u Gornjoj Brezi su preminula, a trojici su nanesene tjelesne povrede kada su u junu 1992., nakon provođenja akcije pronalaska i oduzimanja ilegalnog naoružanja u tom zaseoku, pretučeni u Policijskoj stanici u Brezi. (Hajrudin Dedić, str. 1–2, 14–19)

Od uhapšenih civila iz zaseoka Dužice u Gornjoj Brezi se tražilo da priznaju gdje je oružje. (Hajrudin Dedić, str. 1–2, 6–7)

Jedan od njih je iz službenih prostorija proveden kroz Gornju Brezu, gdje su ga okupljeni mještani pljuvali, gađali kamenjem i psovali mu, pa se po povratku u Policijsku stanicu nastavilo njegovo premlaćivanje – nogama, rukama, drvenim i gumenim palicama – od strane jednog pripadnika PS Breza i NN lica. (Hajrudin Dedić, str. 1–2, 19–20)

Tešanj

Tokom juna i jula 1992. bilo je često granatiranje općine Tešanj i mjesta Jelah od strane Vojske Republike Srpske s područja općine Doboj. Ta granatiranja su bila praktično svakodnevna. (Atif Krkalić, str. 7–8)

U to vrijeme su već bile i uspostavljene linije između oružanih snaga srpske vojske i policije s jedne, i Teritorijalne odbrane i policije RBiH s druge strane. (Atif Krkalić, str. 7–8)

Trojica civila srpske nacionalnosti su tokom juna i jula 1992. privođeni i pretučeni u službenim prostorijama Policijske stanice Tešanj, odjeljenje Jelah. (Atif Krkalić, str. 1–2, 10–14)

Od privedenih je traženo da priznaju gdje je oružje, te su udarani šakama, palicom i glavom od zid. (Atif Krkalić, str. 2, 10–14)

Prostorije Policijske stanice Tešanj, odjeljenje Jelah, tokom juna i jula 1992. nalazile su se u prostorijama tadašnjeg kafe bara "LM", odnosno Domu kulture u Jelahu. (Atif Krkalić, str. 2, 9–12)

Petorica lica srpske nacionalnosti su privedena i pretučena u prostorijama Stanice javne bezbjednosti u Tešnju tokom juna 1992. (Sead Dizdarević, str. 1–2)

Od privedenih je traženo da kažu gdje se nalazi oružje. (Sead Dizdarević, str. 1–2)

Maglaj

Od maja 1992. na području općine Maglaj počinju se formirati punkтови u gradu i izvan grada, srpsko stanovništvo uglavnom odlazi iz Maglaja, povremeno su se čule sporadične pucnjave i granatiranja, kroz grad su počela prolaziti nepoznata lica i postajalo je nesigurno, te se stanovništvo organiziralo radi držanja seoskih straža. (Tarik Jusufbašić i Borislav Ilkić, str. 7), (Ramo Halilović i Šaban Husić, str. 12)

U maju 1992. na punktu na izlazu iz Maglaja ubijen je pripadnik Policijske stanice Maglaj. (Tarik Jusufbašić i Borislav Ilkić, str. 7)

Civil bošnjačke nacionalnosti je ubijen, a prethodno je bio zatvoren u šumarskoj kući u mjestu Rajčevo kod Maglaja. Konstatirano je da je smrt bila nasilna i da je nastupila usljed višestrukih preloma kostiju, a pronađena je i prostrijelna rana. (Rajko Blagojević, str. 7–8, 14–15)

Prethodno su ga pripadnici VRS-a u junu zarobili u njegovoj kući u mjestu Jablanica i sproveli u komandu Prve ozrenske brigade, gdje je ispitan. (Rajko Blagojević, str. 1–2, 14–15)

Pored obale rijeke Liješnice u mjestu Komšići kod Maglaja, pucanjem iz vatrenog oružja od strane pripadnika Armije RBiH, ubijen je civil srpske nacionalnosti čije je tijelo pronađeno 29. juna 1992. (Tarik Jusufbašić i Borislav Ilkić, str. 1–2, 8–10, 15)

Tri dana ranije pripadnici Armije RBiH i policije odveli su tog civila iz mjesta Donji Ulišnjak, zaselak Čojluk, gdje je bio na pecanju, a prethodno se raspitivali koja je njegova kuća. (Tarik Jusufbašić i Borislav Ilkić, str. 1–2, 8–10)

Dvojica zarobljenih civila srpske nacionalnosti su odvedeni iz prostorija Kriznog štaba u mjestu Kopice na lokalitet zvani "Badanj" ili "Jasici", kuda je prolazila uskotračna pruga, gdje je jedan od njih ubijen, a drugi ranjen iz vatrenog oružja. (Ramo Halilović i Šaban Husić, str. 1, 14–16)

Aktivnost 2: ZATOČENJA

Ključno pitanje:	Koji su oblici zatočenja bili organizirani na prostoru regije Zenica i s kojim ciljem? Na koji način su kroz zatočenja ugrožavane lične slobode ljudi?

Trajanje:	45 minuta

Plan aktivnosti: Nastavnik će na tabli napisati pojam ZATOČENJE i zamoliti učenike da iskažu svoje asocijacije na dati pojam. U skladu s tim nastavnik će najaviti temu o zatočenjima na prostoru regije Zenica.

Nakon toga učenici će se podijeliti na grupe i svaka grupa će dobiti po jedan videomaterijal sa svjedočenjem o zarobljavanju i zatvaranju.

1. Svjedočanstvo Ante Vrvila
2. Svjedočanstvo Osmana Lužića
3. Svjedočanstvo Himze Ahmetovića
4. Svjedočanstvo Ekrema Nadžaka

Učenici dobijaju zadatak da odgovore na sljedeća pitanja:

1. Gdje su organizirana mjesta zatočenja?
2. Ko ih je kontrolisao?
3. Na koji način su pojedinci odvođeni u zatočenje i zašto (ako se može zaključiti iz svjedočenja)?
4. Kakvi su uslovi bili na mjestima zatočenja?
5. Na koji način su bili tretirani zatočenici?
6. Kako su se spasili?
7. Kakve su posljedice zatočenja?
8. Kako mjesta zatočenja izgledaju danas, ako su prikazana u videomaterijalu?

Učenici prezentiraju svoje odgovore i zaključke. Nastavnik s učenicima rezimira odgovore i zajedno nastoje odgovoriti na ključna pitanja: Koji su oblici zatočenja organizirani na prostoru regije Zenica i sa kojim ciljem? Na koji način su kroz zatočenja ugrožavane lične slobode ljudi?

Aktivnost 3: **BRISANJE ZAJEDNICA**

Ključna pitanja:	Šta je etničko čišćenje i na koje načine se ono provodi? Kako se masovnim ubijanjem civila u pojedinim selima željelo doprinijeti politici etničkog čišćenja?
Trajanje:	45 minuta

Plan aktivnosti: Nastavnik će uvesti učenike u temu sa pitanjem: Kakva stradanja donosi rat? Učenici trebaju dati primjere koje poznaju i za koje su čuli. Nastavnik treba objasniti pojam etničkog čišćenja i u vezi s kojim zločinima se ovaj pojam koristio u presudama MKSJ-a. Nastavnik će objasniti da će se u planiranoj aktivnosti obrađivati zločini počinjeni nad civilima pojedinih sela tokom planiranih napada tokom kojih su skoro svi stanovnici ubijeni, a kuće i građevine srušene i spaljenje.

Učenici će zajedno pogledati i analizirati videomaterijal svjedočenja Adise, Nizame i Mufida Likića iz Stupnog Dola kod Vareša.

Učenici za analizu svjedočenja trebaju odgovoriti na sljedeća pitanja:

1. Gdje i kada se zločin desio?
2. Šta se dogodilo?
3. Ko je počinio zločin?
4. Kako mjesto zločina izgleda danas? Postoji li neko spomen-obilježje?
5. Na koji način preživjela žrtva govori o počinjenom zločinu?
6. Koje su njegove posljedice?

Učenici izlažu rezultate svoje analize kroz odgovore na pitanja. Nakon toga nastavnik s učenicima upoređuje prezentirane podatke i rezimira temu s naglaskom na posljedice a u pravcu odgovora na ključna pitanja.

Aktivnost 4: PRESUDE I KAZNE

**Ključno
pitanje:**

Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine? Zbog čega su važne kazne?

Plan aktivnosti: Projektni istraživački zadatak.

U grupama koje odredi nastavnik učenici trebaju napraviti projektno istraživanje i prirediti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u izvorima baze potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za šta su osuđeni i kolika im je kazna.

Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka.

Nakon prezentacija, nastavnik zajedno s učenicima upoređuje prezentirane informacije, utvrđuje eventualne sličnosti, razlike i međusobne povezanosti. Potom nastavnik sintetizira rezultate i postavlja ključna pitanja, na koja učenici odgovaraju kroz raspravu koristeći se argumentima iz istraživanja.

ZVORNIČKO- BIJELJINSKA REGIJA

NASLOV	Zločini na prostoru Zvorničko-bijeljinske regije
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Ratni zločini, civilno stanovništvo, zatočenje, progon, srpske vojne snage, milicija, paravojne formacije, Bijeljina, Zvornik, Bratunac, Vlasenica, Srebrenica, odvođenje stanovništva, zarobljavanje, strijeljanje, logori, mučenja, ubistva
KLJUČNA PITANJA	Koji su sve i na koji način izvršeni zločini na prostoru Zvorničko-bijeljinske regije? Postoje li sličnosti u realizaciji zločina i u čemu se one ogledaju? U čemu se ogleda značaj sudskih presuda koje se odnose na spomenute općine?
CILJEVI	Upoznavanje sa zločinima počinjenim na prostoru Zvorničko-bijeljinske regije od 1992. do 1995. godine, što je period na koji se odnose obrađene presude Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) te sudova u Bosni i Hercegovini i regionu. Utvrdjivanje hronologije počinjenih ratnih zločina na prostoru općina Bijeljina, Zvornik, Bratunac, Vlasenica i Srebrenica, utvrđujući uzročno-posljedične veze između pojedinih događaja te odgovornosti pojedinaca za iste, prema presudama sudova. Analiza zločina na prostoru Zvorničko-bijeljinske regije od 1992. do 1995. godine na osnovu dijelova svjedočenja žrtava opisanih u sudskim presudama te iznošenje vlastitih zaključaka naspram zaključaka iz presuda. Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima. Ukazivanje na značaj sudskih postupaka i presuda za počinjene zločine.

ISHODI UČENJA	Učenici će: • Navesti ključne događaje koristeći bazu podataka kao izvor informacija. • Interpretirati događaje koristeći informacije iz svjedočenja žrtava, analizirajući ih i odgovarajući na pitanja. • Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato. • Utvrditi uzročno-posljedične veze među događajima. • Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora. • Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama. • Razvijati komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući na taj način toleranciju i međusobno poštovanje. • Razvijati vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.
IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica o zločinima počinjenim u BiH – BIRN BiH
REFLEKSIJA I EVALUACIJA	Predavač će nastaviti sa zaključcima diskusije i otvoriti prostor za refleksije i dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Učenici na kraju trebaju odgovoriti na pitanja: Šta je najbitnije što sam naučio/la u okviru ove teme? Zašto mi je to bitno?

Aktivnost 1: **MAPIRANJE ZLOČINA**

Ključno pitanje: Koji su oblici zločina počinjeni na prostoru Zvorničko-bijeljske regije regije činjenično utvrđeni na osnovu presuda Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju i sudova u Bosni i Hercegovini? U kojim dijelovima su navedeni zločini počinjeni?

Trajanje: 90 minuta

Plan aktivnosti: Učenici će biti podijeljeni u grupe. Svaka grupa će dobiti tekst iz baze koji se odnosi na određenu općinu iz Zvorničko-bijeljske regije (općine Bijeljina, Zvornik, Vlasenica, Bratunac, Srebrenica i Žepa).

Učenici trebaju pročitati tekst i izdvojiti nabrojane zločine, vodeći računa o vremenskim odrednicama kada su počinjeni i ko ih je počinio.

Grupa 1: Bijeljina

Bijeljina je bila prva općina u Bosni i Hercegovini koju su 1992. godine zauzeli bosanski Srbi i gdje je preuzimanje vlasti postalo obrazac ponavlján u drugim općinama u sjeveroistočnoj BiH, gdje su prvo iz Srbije stigle paravojne grupe ili takozvane "dobrovoljačke jedinice" i počele da zastrašuju i zlostavljaju lokalno bošnjačko stanovništvo. (Krajišnik, str. 111)

U samom gradu Bijeljini prave borbe počele su 31. marta 1992., a srbijanske paravojne jedinice u saradnji s lokalnom paravojnom grupom su početkom aprila preuzele kontrolu nad važnim gradskim strukturama. (Krajišnik, str. 111), (Karadžić, tom I, str. 234), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 285)

Za vrijeme srpskog preuzimanja vlasti u Bijeljini, pripadnici srpskih paravojnih snaga ubili su početkom aprila najmanje 48 civila. (Krajišnik, str. 112), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 285), (Karadžić, tom I, str. 235–236)

Pripadnici paravojne jedinice iz Srbije su uz pomoć lokalnog stanovništva sredinom juna 1992. došli do kuće u kojoj su izvršili premetačinu i usmrtili vlasnika hicem iz vatrenog oružja, te seksualno zlostavljali i ponižavali žene u kući. (Danilo Spasojević, str. 2–3, 9–10, 19–20)

Opljačkana je još jedna kuća iz koje je osim nakita i novca, oduzeto vozilo kojim su žene odvezene u Ljeljenču prema Brčkom, gdje su seksualno zlostavljane i ostavljene na putu. (Danilo Spasojević str. 2–3, 9–10, 19–20)

U periodu od aprila do septembra 1992. godine u općini Bijeljina ubijene su najmanje 52 osobe, koje su uglavnom bile bošnjačke nacionalnosti. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 285)

Žrtve zločina nisu aktivno učestvovala u neprijateljstvima. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 299)

Nekoliko mjeseci nakon preuzimanja vlasti, paravojne grupe i policija su ubistvima, silovanjima, pretraživanjima kuća i pljačkom sijale teror među bošnjačkim stanovništvom Bijeljine. (Krajišnik, str. 114–115), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 286), (Karadžić, tom I, str. 242–243)

SDS* Bijeljina je riješila da općinu očisti od Bošnjaka koji su ostali, te je plan bio ubiti po jednu bošnjačku porodicu na svakoj strani grada i stvoriti atmosferu straha, a plan je u septembru 1992. proveden. (Krajišnik, str. 115), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 288)

*Srpska demokratska stranka

Srpske vlasti su zatočenike, uglavnom civile hrvatske i bošnjačke nacionalnosti, držale u sedam zatočeničkih centara* u općini Bijeljina. (Krajišnik, str. 114)

*logor "Batković", poljoprivredna škola u Bijeljini, Kazneno–popravni dom Bijeljina, policija u fabrici šećera u Bijeljini, tvrđava i zgradi Javnog komunalnog preduzeća "4. juli"

Veliki broj lokalnih Bošnjaka odvezen je prema teritoriju pod kontrolom Bošnjaka i ostavljani su da se sami snalaze ili su u zamjenu za novac prevoženi preko granice u Srbiju. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 297), (Karadžić, tom I, str. 262–263), (Mladić, tom I, str. 311–312)

Sistematsko protjerivanje Bošnjaka nastavilo se do potpisivanja Dejtonskog sporazuma. (Karadžić, tom I, str. 265)

Mještani bošnjačke nacionalnosti su u cilju iznuđivanja informacija o posjedovanju oružja premlaćivani i mučeni na druge načine u Janji u drugoj polovini 1992. i prvoj polovini 1993. godine. (Milan Đokić i ostali, para. 386–401, 423–438, para. 475–491, str. 3–5, 85–87, 91–94, 102–105)

Maltretiranja mještana bošnjačke nacionalnosti su se nastavila i tokom 1994. godine. (Milan Đokić i ostali, para. 454–464, 578, str. 98–100, 122)

Premlaćivanja mještana su se dešavala u policijskim prostorijama ili dvorištima njihovih kuća. (Milan Đokić i ostali, para. 528, 547, str. 112, 116)

Civili bošnjačke nacionalnosti su mahom privedeni i ispitivani na okolnost posjedovanja oružja. (Milan Đokić i ostali, para 346, str. 76)

Nakon ubistva jedne porodice, mještani Janje su krajem januara 1993. održali proteste koje su rastjerali policajci interventnog voda iz Bijeljine, te je došlo do pucnjave u kojoj je starija žena ubijena. (Milan Đokić i ostali, para 587–590, str. 124–125)

U februaru 1994. jedan civil bošnjačke nacionalnosti ranjen je iz vatrenog oružja dok je traktorom izvodio poljoprivredne radove. (Milan Đokić i ostali, para. 622–628, str. 132–133)

U ljeto 1992. oštećene su ili razorene dvije džamije u općini Bijeljina. (Krajišnik, str. 114–115), (Mladić, tom I, str. 299)

Pogledati svjedočenja Jusufa Trbića i Mehmeda Đedića.

Grupa 2: Zvornik

Na području zvorničke općine je od aprila do ljeta 1992.* izvršen širok ili sistematski napad srpskih vojnih, policijskih i paravojnih formacija usmjeren protiv civilnog bošnjačkog stanovništva. (Zoran Janković, str. 6, 14), (Goran Maksimović i ostali, para. 205, 218, 231, str. 57, 62, 67), (Cvijan Tomanić, para. 97, 140, str. 31, 40–41), (Rade Grujić, para. 79, str. 32)

*u presudi u predmetu Tomanić navodi se da je napad trajao do kraja 1992. Pored redovnog i rezervnog sastava policije i snaga JNA (kasnije Vojske RS) važnu ulogu u oružanom sukobu na ovom području imale razne paravojne

jedinice iz Srbije. (drugostepena presuda Sreten Lazarević i ostali, para 53, str. 21), (Cvijan Tomanić, para. 117, str. 35), (Rade Grujić, para. 101, str. 37)

Pripadnici srpske policije i paravojnih snaga su 5. i 6. aprila postavili barikade po cijeloj općini. (Krajišnik, str. 135), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 507), (Karadžić, tom I, str. 501)

Kada je 8. aprila 1992. počela pucnjava, barikade su privremeno uklonjene, a istoga dana pripadnici policije, JNA* i paravojnih formacija izveli su napad na Zvornik, koji je, barem djelimično, počeo s teritorije Srbije. U napadu su ubijeni mnogi civili, a srpske snage su zauzele Zvornik u roku jednog dana. (Krajišnik, str. 135–136), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 509), (Šešelj, str. 55), (Karadžić, tom I, str. 505–506)

*Jugoslovenska narodna armija

Zaključeno je da su srpske snage dana 9. aprila 1992., ili približno tog datuma, u gradu Zvorniku ubile najmanje 15 ljudi, koji su prethodno izvedeni iz podruma u Ulici Filipa Kljajića i razdvojeni od žena. (Karadžić, tom I, str. 510)

Mnogi Bošnjaci su otišli u obližnje napušteno selo Kula Grad, koje su pripadnici paravojnih snaga i policije također napali i zauzeli 26. aprila 1992. godine. (Krajišnik, str. 135–136), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 510), (Karadžić, tom I, str. 511)

Nakon preuzimanja vlasti u Zvorniku, srpske snage su počele oduzimati i nepokretnu i pokretnu imovinu. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 511)

Krajem aprila 1992. srpske vlasti su preuzele kontrolu nad bošnjačkim selom Đulići, a mještani su predali oružje pripadnicima srpskih snaga, i da bi ostali zaposleni, morali su potpisati izjavu o lojalnosti srpskim vlastima. (Krajišnik, str. 136–137)

Srpske paravojne i policijske snage napale su Divič, a između 400 i 500 Bošnjaka iz ovog sela, među kojima su bili žene, djeca i starci, natjerano je da uđu u autobuse, koje su odvezli do Crnog vrha i pustili zarobljene da nastave pješice. (Krajišnik, str. 136–137), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 513), (Karadžić, tom I, str. 516)

Prije nego su ušle u ovo mjesto, srpske snage su granatirale Divič, zbog čega je 1.000 civila bošnjačke nacionalnosti pobjeglo prema Jošanici. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 512–513), (Krajišnik, str. 136–137)

Mjesto Divič je bilo blokirano, a krajem aprila 1992. počinje granatiranje, ulazi vojska, neki od mještana su odvedeni, dok su ostali krajem maja iseljeni i ukracni u autobuse. (Slavković i ostali, str. 74), (Savić i Janković, str. 85)

Mještani Diviča autobusima dolaze do Han Pijeska, ali su vraćeni u Zvornik, gdje je izdvojeno više od 170 vojno sposobnih muškaraca od žena i djece i odvedeno na lokalni stadion, a potom do upravne zgrade preduzeća "Novi izvor", gdje su bili zatvoreni dva dana u jednoj prostoriji. (Slavković i ostali, str. 74–75), (Grujić i Popović, str. 3, 74–75, 79–80), (Savić i Janković, str. 85)

Desetak zatvorenika izvedeno je iz "Novog izvora" i više se nisu vratili, a nakon rata su tijela većine pronađena u masovnoj sekundarnoj grobnici "Ramin grob". Prije njih je izveden maloljetnik. (Slavković i ostali, str. 74–75)

Preostali mještani Diviča su krajem maja u pratnji policije prebačeni u Dom kulture u Čelopeku, uz obavještenje da će ići na razmjenu. Preživjeli su sredinom jula 1992. prebačeni u "Batković", odakle su zaista razmijenjeni. (Slavković i ostali, str. 75)

Krajem aprila su JNA i paravojne formacije ušle u Drinjaču, a krajem maja 1992. u Kostijerevo, gdje je ubijeno najmanje pet muškaraca koji su pokušali pobjeći. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 515–516)

Klisu, gdje je bilo oko 4.000 nenaoružanih bošnjačkih izbjeglica iz 13 različitih sela, 1. juna su opkolile vojne i paravojne formacije i prisilile civile da krenu prema Đulićima. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 516)

U noći 20. juna srpske snage su napale Kozluk, a nekoliko dana poslije stanovnici su natjerani da potpišu izjave kojima se odriču svoje imovine, te ih je, u konvoju koji su organizirali Srbi, prevezeno otprilike 1.800 u Srbiju. (Krajišnik, str. 137), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 517), (Karadžić, tom I, str. 514)

Od aprila 1992., srpske snage su napale ili zauzele Dugi Dio, Snagovo i Liplje, silovane su žene i djevojke iz sela, dok su paljene kuće i uništavane džamije. (Karadžić, tom I, str. 515)

U Snagovu je krajem aprila 1992. ubijeno 36 civila bošnjačke nacionalnosti, među kojima je bilo i djece, a troje ih je ranjeno nakon što su zarobljeni skrivajući se u šumi. (Zoran Janković, str. 2, 14–15)

Tijela ubijenih su zapaljena u cilju prikrivanja tragova zločina. (Zoran Janković, str. 2)

Najmanje deset civila bošnjačke nacionalnosti, koji su zarobljeni u širem rejonu sela Potočani i Motovo, sredinom maja 1992. ubijeno je na putu prema Bajlkovici. (Slobodan Grujić, para. 42, 62, str. 14, 20–21)

Tijela su ekshumirana nakon rata na lokalitetu Pandurica. (Slobodan Grujić, para. 68, str. 23)

Više stotina civila bošnjačke nacionalnosti je bilo zatvoreno u dvije kuće u Liplju, od kraja maja do početka juna 1992., kada su, uz pomoć muškaraca koji su bili po okolnim šumama, uspjeli proći prema Karićima i Veljoj glavi, a potom odlaze za Tuzlu. (Rade Grujić, para 156, 159, str. 53, 54)

Žene koje su bile zatočene u ovim kuća su izvođene i silovane, a neke od njih su seksualno zlostavljane u više navrata. (Rade Grujić, para. 163–164, 170–179, str. 55–56, 58–59, 3)

U mjestu Glumina u proljeće 1992. jedan civil je ubijen, a drugi teško pretučen. (Cvijan Tomanić, para. 201, 213–224, 253, str. 54, 56–58, 64)

Prije ubistva i premlaćivanja žene u Glumini natjerane su da zovu muškarce koji su se krili u šumi. (Cvijan Tomanić, para. 193–194, str. 52–53)

Posmrtni ostaci ubijenog u Glumini nisu pronađeni, dok je pretučeni civil odvezen u nepoznatom pravcu i njegovo tijelo, kao i još jednog muškarca koji se tada predao iz šume, ekshumirana su nakon rata. (Cvijan Tomanić, para. 230, 237, str. 59, 61, 3)

Nakon dogovora o dobrovoljnom iseljenju preko Sapne svih mještana bošnjačke nacionalnosti sela Klisa, Đulići, Grbavci, Kučić Kula, Grebe, Šetići, Čelišmani, Radave, Sjenokosa i drugih mjesta, početkom juna 1992. srpske snage su naredile da svo stanovništvo krene u Bijeli Potok, gdje je silom razdvojeno oko 700 muškaraca, koji nisu direktno učestvovali u borbenim dejstvima. (Grujić i Popović, str. 5–6, 101–104, 108–112)

Muškarci su u više kamiona odvezeni u Tehničko-školski centar u Karakaju, gdje su zatvoreni. (Grujić i Popović, str. 5–6, 124–125)

Prvo su bili smješteni u manjoj prostoriji, gdje se ugušilo najmanje osam muškaraca. (Grujić i Popović, str. 5, 6, 126–127)

Od zatočenika su oduzeti dokumenti, novac i stvari od vrijednosti, te su prebačeni u veću prostoriju, gdje su držani do 5. juna. (Grujić i Popović, str. 5–6, 127–128 oduzimanje)

Najmanje šest civila ubijeno je početkom juna 1992. u Klisi i Bijelom Potoku. (Grujić i Popović, str 5–6, 106–107)

Dvojica zatočenika se prebacuju u Tuzlu, u cilju prenošenja poruka bošnjačkoj strani. (Grujić i Popović, str 6, 116–117)

U Tehničko-školskom centru u Karakaju od 1. do 5. juna zatvoreni su, izvođeni i mučeni, te su iz manje prostorije do ulaza u zgradu oko 100 muškaraca, zajedno s leševima, odvezeni u Gerinu klaonicu. (Grujić i Popović, str. 11, 254–258)

Srpske vlasti su 1992. civile, pretežno bošnjačke nacionalnosti, držale zatočene u najmanje 19 zatočeničkih centara u općini Zvornik*. (Krajišnik, str. 140)

*Dom kulture u Drinjači, Dom kulture u Čelopeku, Tehnička škola u Karakaju, "Gerina klaonica" u Karakaju, fabrike "Standard", "Alhos" i "Ekonomija" u Karakaju, štab CS-a, Orahovac, zatvor nedaleko od "Novog izvora", zatvor u Zvorniku, policijska stanica, škola u Kneževićima, ciglana u Karakaju u ulazu upravne zgrade, preduzeće "Hladnjača", omladinsko naselje, sportska dvorana, kuća Paše Salihović, osnovna škola u Liplju, motel "Vidikovac"

Civili su nezakonito zatvarani u prostorijama Suda za prekršaje i zgradi DP "Novi izvor". (drugostepena presuda Sreten Lazarević i ostali, para. 43, 46, 93, str. 18, 19, 30–31)

Premlaćivanja zatočenih civila u ovim objektima počela su u maju 1992. (drugostepena presuda Sreten Lazarević i ostali, para. 124–130 str. 2, 38–40)

Jedan od zatočenih je tokom juna 1992. izveden iz zgrade DP "Novi izvor", premačen i odvezen u gepeku automobila, od kada mu se gubi svaki trag. (drugostepena presuda Sreten Lazarević i ostali, para. 133–139, str. 2, 41–45)

Zatočenici su premlaćivani tokom juna i jula 1992. godine. (drugostepena presuda Sreten Lazarević i ostali, para. 153–163, 172–188, 207–215, str. 2–3, 46–48, 50–55, 57–59)

Uslovi zatočenja u zatvoru, koji se prvobitno nalazio u zgradi Suda za prekršaje, a zatim u zgradi DP “Novi izvor” bili su nehumani i neuslovni uslijed prenatrpanosti, nedostatka kreveta, ćebadi i adekvatnih sanitarija i ishrane. (drugostepena presuda Sreten Lazarević i ostali, para. 97, str. 32)

Od maja 1992. do marta 1993. nepoznati vojnici tukli su zatvorenike, urezivali im noževima krstove na glavi i primoravali ih na seksualna zlostavljanja. (drugostepena presuda Sreten Lazarević i ostali, para. 195, str. 55, 5)

Oko 67 civila bošnjačke nacionalnosti ubijeno je u Lokanju sredinom jula 1992. (Goran Maksimović i ostali, para. 297, 309–329, str. 4–5, 89, 94–101)

Kolona koja je brojala oko 120 civila, među kojima je bilo žena i djece, krenula je iz pravca Teočaka u pravcu naselja Goduša, Sapna i Vitnica te je oko 86 civila zarobljeno u šumi iznad sela Lokanj. (Goran Maksimović i ostali, para. 227, str. 4–5, 82)

Pojedini iz kolone krenuli su kako bi napustili Teočak, neko je išao po hranu i lijekove, dok je neko išao po naoružanje. (Goran Maksimović i ostali, para. 227, str. 82)

Najveći broj ljudi u koloni nije nosio oružje, niti su pružali bilo kakav otpor. (Goran Maksimović i ostali, para. 246–247, str. 71)

Izdvojena je grupa od deset zarobljenih kojima je naređeno da iskopaju jame u zemlji, a zatim su odvajane manje grupe civila koji su ubijani u Njivicama i na lokalitetu Vidrovina, iza crkve u Lokanju. (Goran Maksimović i ostali, para. 346, str. 4–5, 107)

Tijela su razmijenjena početkom juna 1993. i sredinom februara 1994. u Teočaku. (Goran Maksimović i ostali, para. 349, str. 111, 4–5)

Preostali zarobljenici, među kojima se bile žene i djeca, odvođeni se na različita mjesta zatočenja u Zvorniku. (Goran Maksimović i ostali, para. 388, str. 123–124)

Žrtve zločina nisu aktivno učestvovali u neprijateljstvima. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 542)

Od aprila 1992. hiljade Bošnjaka napustilo je općinu Zvornik, neki od njih usljed zastrašivanja i počinjenih zločina, dok su u drugim slučajevima silom uklanjani. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 542), (Karadžić, tom I, str. 552)

Imovina bošnjačkog stanovništva je pljačkana u skoro svim mjestima zvorničke općine. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 534–536), (Šešelj, str. 57), (Karadžić, tom I, str. 521)

Veliki broj bošnjačkih spomenika u općini Zvornik je oštećen ili potpuno razoren u granatiranju ili eksplozivom za vrijeme napada na bošnjačka sela u aprilu i maju 1992. godine. (Krajišnik, str. 137), (Karadžić, tom I, str. 550)

Dvanaestogodišnji dječak srpske nacionalnosti je u ljeto 1992. ubijen na području Kamenice. (Halilović i Veselji, para. 227–239, str. 4–5, 56–59)

Žena srpske nacionalnosti, koja je bila u drugom stanju i koja je držana u zatočeništvu u kući u Bajrićima, najmanje je u dva navrata prisiljavana na seksualni odnos, uslijed čega je izgubila trudnoću. (drugosteopena presuda Adem Kostjerevac, para. 107, 175–192, str. 3–4, 36–37, 53–58)

Od sredine jula do početka oktobra 1992. pripadnici paravojne jedinice iz Srbije držali su tri djevojke koje su primoravali da za njih obavljaju radove i koje su fizički maltretirali. (Damir Bogdanović i ostali – presuda Apelacionog suda u Beogradu, para. 23, 28, str. 2, 8–9, 10)

Za vrijeme boravka u Malešiću djevojke su u više navrata silovane i seksualno zlostavljane na druge načine. (Damir Bogdanović i ostali – presuda Apelacionog suda u Beogradu, para. 32–34, str. 2–3, 10–11)

U mjestu Skočić su prethodno pripadnici iste paravojne formacije srušili lokalnu džamiju. (Damir Bogdanović i ostali – presuda Apelacionog suda u Beogradu, para. 65, str. 2–3, 18)

Sredinom jula 1992. ubijeno je 27 civila iz Skočića, čija tijela su bačena u jamu Hamzići, dok je jedna osoba ranjena i uspjela je preživjeti. (Damir Bogdanović i ostali – presuda Apelacionog suda u Beogradu, para. 79–80, str. 22)

Pogledati videosvjedočenja Suvade Selimović, Rahime Grebić i Šeće Delić o razdvajanju i ubijanju muškaraca u Bijelom Potoku kod Karakaja.

Pogledati videosvjedočenja Amira Efendića i Mensure Hasić o hapšenju, odvođenju i ubijanju stanovnika Zvornika.

Grupa 3: Bratunac

Na području općine Bratunac postojao je širok i sistematičan napad usmjeren protiv civilnog bošnjačkog stanovništva od aprila do jeseni 1992.* (Mirko Todorović i Miloš Radić, str. 22), (drugostepena presuda Savo Babić, para. 45–46, str. 21–22), (Milan Trišić, para. 146–147, str. 35–36)

*u predmetu kod Mladenovića i Živkovića utvrđeno je da napad nije imao svojstvo rasprostranjenosti ili sistematičnosti

Snage bosanskih Srba su 17. aprila 1992. preuzele kontrolu nad općinom Bratunac i uloženi su sistematski naponi da se Bošnjaci u općini razoružaju, što je i dovršeno krajem aprila 1992. godine. (Deronjić, str. 20), (Karadžić, tom I, str. 279)

Rukovodstvo Bošnjaka je 17. aprila 1992. napustilo Bratunac, a srpski vojnici su pljačkali napuštenu imovinu. (Karadžić, tom I, str. 281)

U danima nakon preuzimanja vlasti u gradu Bratuncu, paravojne formacije krenule su na bošnjačka sela oko Bratunca, počevši od onih najbližih gradu ka onim udaljenima, šikanirali su lokalno stanovništvo i pljačkali napuštene kuće, palili sela i njihove stanovnike poslali na fudbalski stadion u Bratuncu. U toku tih napada, mnogi seljani su ubijeni. (Karadžić, tom I, str. 284)

U selu Voljevci postavljene su barikade. Istaknuti i obrazovani ljudi iz sela su odvedeni, a neki ljudi su ubijeni. (Karadžić, tom I, str. 284)

Pripadnici vojnih snaga iz Bratunca, policije, JNA* i paravojnih snaga su u jutarnjim satima 9. maja opkolili Glogovu, ušli u selo i ubili oko 65 Bošnjaka, stanovnika Glogove. (Deronjić, str. 27), (Krajišnik, str. 117–118), (Karadžić, tom I, str. 291)

*Jugoslovenska narodna armija

Mještani Glogove ubijani su ispred svojih kuća, na glavnoj cesti blizu mjesta gdje su okupljani, kod pijace, kao i na obali rijeke. (Deronjić, str. 26–27), (Karadžić, tom I, str. 288–291)

Na kraju napada znatan dio Glogove je sravnjen sa zemljom, a u selu nije ostao nijedan Bošnjak. (Deronjić, str. 29)

Početkom maja 1992. srpski TO opkolio je bošnjačko selo Hranču i zapalio 43 kuće, a nekoliko dana poslije su zarobili devet mještana i ubili njih četvero, između ostalih, i jednu šestogodišnju djevojčicu. (Krajišnik, str. 117), (Karadžić, tom I, str. 286)

Žene, djeca i starci su nakon istjerivanja iz podruma odvedeni prema polju, odnosno jednoj od kuća u Hranči gdje su držani više sati i tom prilikom su napadači pucali oko njih iz vatrenog oružja. (Mladenović i Živković, para 209, 216, str. 64, 66)

Pripadnici TO-a su 9. maja 1992. ubili osam Bošnjaka, a dva dana kasnije je otprilike 250 mještana iz Hranče dovedeno u salu Općine u Bratuncu, odakle je otprilike 60 ljudi odvedeno u školu "Vuk Karadžić". (Krajišnik, str. 117), (Karadžić, tom I, str. 286)

Srpske snage su 9. maja 1992. zapalile kuće u bošnjačkim selima Cerivac i Polje, a narednog dana su napali bošnjačka sela Suha i Mihaljeviće, gdje su muški stanovnici zarobljeni i odvedeni u školu "Vuk Karadžić", dok su žene i djeca odvedeni na fudbalski stadion u Bratuncu. (Krajišnik, str. 117–118), (Karadžić, tom I, str. 285)

Narednog dana su pripadnici paravojnih jedinica napali Krasan Polje i više ljudi je ubijeno. (Krajišnik, str. 117–118), (Karadžić, tom I, str. 285)

Civilno stanovništvo je sakupljeno na stadionu u Bratuncu u prvoj polovini maja 1992., nakon čega je više stotina muškaraca prebačeno i zatvoreno u salu Osnovne škole "Vuk Karadžić". (drugostepena presuda Savo Babić, para. 57, 64, str. 25, 27), (Milan Trišić, para. 184, 249, str. 43, 55)

Zatočeni u školi su svakodnevno podvrgavani sistematskom ispitivanju, premlaćivanju, mučenjima, što je rezultiralo smrću određenog broja zarobljenika. (drugostepena presuda Savo Babić, para. 81 str. 32–33), (Milan Trišić, para 250, str. 55)

U školi su zatočenici bili nagurani u fiskulturnu salu, premalu za toliki broj ljudi, bez osnovnih uslova i potreba za život. (drugostepena presuda Savo Babić, para. 81, str. 32–33), (Milan Trišić, para. 252, str. 56)

Civili su teško premlaćivani prilikom sprovođenja sa stadiona do škole, a posmrtni ostaci nekih od njih su ekshumirani u masovnoj grobnici Blječeva. (Milan Trišić, para. 287–289, 296–309, str. 3, 62–63, 64–67)

Neki od zatočenika iz škole su prozivani od 9. do 14. maja i teško premlaćivani, neki su usmrćeni hicima iz vatrenog oružja, a njihova tijela su ekshumirana u masovnoj grobnici Blječeva. (Milan Trišić, para. 335–353, 372–381, 386–410, str. 72–74, 77–79, 80–84, 3–4)

Više civila je izvedeno iz škole i za njih se ništa nije znalo, dok nisu u Blječevi pronađeni njihovi posmrtni ostaci. (Milan Trišić, para. 418–425, str. 4, 85–87)

Preživjeli muškarci iz OŠ “Vuk Karadžić” prisilno su deportovani na Pale. (Milan Trišić, para. 188, str. 44)

Prilikom deportovanja na Pale, jedan zatvorenik je prozvan da side s kamiona i od tada mu se gubi svaki trag, sve do ekshumacije. (Milan Trišić, para. 444, str. 90)

Uhapšene žene i djeca su odvojeni od muškaraca, smješteni u autobuse i odvezeni iz općine. (Milan Trišić, para. 184, 250, str. 43, 55)

Sredinom maja 1992. vojnici Novosadskog korpusa JNA ušli su u selo Vitkoviće; mještani su autobusima odvezeni na fudbalsko igralište u Bratuncu i kasnije poslani u općinu Vlasenica, u kojoj su bili zatočeni pod stražom drugih naoružanih pripadnika srpskih paravojnih jedinica. (Krajišnik, str. 118–119), (Karadžić, tom I, str. 285–286)

Srpske snage su 17. maja 1992. granatirale bošnjačko naselje Koljević-Polje i napale ga 27. maja. (Krajišnik, str. 118–119), (Karadžić, tom I, str. 285)

Zatočenike u Bratuncu su srpske snage držale u nekoliko zatočeničkih centara*. (Krajišnik, str. 119)

*škola “Vuk Karadžić”, stadion, policijska stanica, skladište i podrum “Ekspres” restorana

Više stotina muškaraca iz bratunačkih sela zatočeno je u školi “Vuk Karadžić”, gdje su teško zlostavljani i više puta pretučeni, dok su naoružano lokalno srpsko stanovništvo i pripadnici paravojnih grupa ubili više desetina zatočenika, najmanje njih 50. (Krajišnik, str. 118), (Karadžić, tom I, str. 303)

Prethodno je oko 5.000 Bošnjaka, koji su silom istjerani iz svojih domova, zatočeno na fudbalskom stadionu u Bratuncu, gdje su ih naoružani Srbi

prisilili da predaju svoje dragocjenosti, a potom su žene i djecu odvojili od muškaraca, smjestili ih u autobuse i odvezli iz općine. (Krajišnik, str. 118), (Karadžić, tom I, str. 297)

Najmanje sedam Bošnjaka zatočenih u školi "Vuk Karadžić" ugušilo se kada su ih stražari natjerali da se zbiju u maju 1992. godine. (Krajišnik, str. 261–261), (Karadžić, tom I, str. 300)

Više stotina žitelja bratunačkih stanovnika je u školu dovedeno 11. maja 1992. (Karadžić, tom I, str. 297–298)

Zatočenicima je rečeno da se ugraju u fiskulturnu salu, a približno deset do 20 ljudi izvedeno je napolje, nakon toga su se čuli krici i pucnji. (Karadžić, tom I, str. 300)

U školi su zatočenike teško premlaćivali, između ostalog, željeznim cijevima, drvenim štapovima i kundacima pušaka, a neki su izbodeni nožem. (Karadžić, tom I, str. 303)

Poslije nekoliko dana, približno 400 zatočenih Bošnjaka iz škole je ukrcano u kamione i autobuse te pod pratnjom vojne i civilne policije prevezeno na Pale, odakle su prebačeni na teritoriju pod bošnjačkom kontrolom. (Karadžić, tom I, str. 303)

Masovnom hapšenju civila Bošnjaka, prethodio je napad na sela općine Bratunac. (Milan Tršić, para 251, str. 55)

Najmanje osam civila iz sela Borkovac ubijeno je 20. maja 1992. hicima iz vatrenog oružja, iznad i na putu prema obližnjem potoku u ovom mjestu. (Mirko Todorović i Miloš Radić, str. 2, 23–24)

Ubijeni su bili u grupi od 14 civila koji su se krili u obližnjem kamenolomu, te su tom prilikom neki od njih pretučeni. (Mirko Todorović i Miloš Radić, str. 2, 23–24)

Tijela ubijenih iz Borkovca su ekshumirana na lokalitetu Repovac i Suha. (Mirko Todorović i Miloš Radić, str. 25)

Tokom maja 1992. izvršen je napad na Repovac, Hranču, Glogovu i Cerovac, mjesta pretežno naseljena bošnjačkim stanovništvom. (Dalibor Maksimović, str. 54)

Početkom maja 1992. u mjestu Repovac, iz grupe zatočenih civila bošnjačke nacionalnosti izdvojena su trojica muškaraca koji su odvedeni iza parkiranog kamiona i ubijeni. (Dalibor Maksimović, str. 3, 55–57)

U Glogovi je početkom maja 1992. ubijen muškarac ispred autobusa koji je kupio civilno stanovništvo. (Dalibor Maksimović, str. 3, 58–60)

U mjestu Repovac ženama je naredeno da uđu u automobil te su odvezene u šumu iznad Milića gdje je jedna od njih silovana, a seksualno zlostavljanje se ponovilo u jednoj od kuća. (Dalibor Maksimović, str. 3, 62–65)

Iz prostorija Rudnika cinka i olova “Sase”, gdje su bili zatočeni civili bošnjačke nacionalnosti, djevojke su odvođene u kuće na području Bratunca, gdje su silovane i seksualno zlostavljane, neke od njih višestruko. (Saša Cvetković, para. 232–239, 267–277, str. 4–5, 68–69, 76–79)

Četiri bošnjačka spomenika u općini Bratunac teško su oštećena ili potpuno razorena u periodu od aprila do juna 1992., između ostalog, džamija u mjestu Bratunac i džamija u Glogovi. (Krajišnik, str. 119), (Karadžić, tom I, str. 304)

Konstatirano je da su Bošnjaci bili prisiljeni da napuste Bratunac. (Karadžić, tom I, str. 307)

Pripadnici Armije BiH su u drugoj polovini maja 1992. u Lolićima i tokom decembra iste godine u Kunjercu izvodili vojne akcije u kojima su pojedini pripadnici Vojske Republike Srpske zadnji put viđeni živi. (drugostepena presuda Orić i Muhić, para. 85–86, str. 30)

Pogledati videosvjedočenja Hibe Ramić i Sakiba Ahmetovića o dešavanjima u Bratuncu tokom 1992. godine.

Grupa 4: Vlasenica

Srpske vojne i policijske formacije izvršile su širok i sistematičan napad na području vlaseničke općine od aprila do kraja septembra 1992., koji je bio usmjeren protiv civilnog stanovništva bošnjačke nacionalnosti*. (Bastah i Višković, str. 29, 33), (Stupar i Tešić, para. 147, str. 50), (Rade Garić, para. 171, 223, str. 69, 88), (Goran Višković, para. 39, 42, str. 29–30), (Predrag Bastah, para. 185–186, str. 52)

*u presudama kod Garića i Viškovića navodi se da je napad trajao do kraja 1992.

Srpske snage, koje su se sastojale od Jugoslovenske narodne armije (JNA) i paravojnih snaga, preuzele su 21. aprila 1992. vlast u gradu Vlasenici. (Dragan Nikolić, str. 17), (Krajišnik, str. 129–130), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 460), (Karadžić, tom I, str. 448–449)

Nakon što su Srbi preuzeli vlast u gradu, Bošnjaci su otpušteni s posla. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 461), (Karadžić, tom I, str. 452)

Nakon odlaska korpusa JNA sredinom maja 1992., nesrpskom stanovništvu se ograničava kretanje, otpušta se s radnih mjesta, a srpska vojska i policija počinju neovlašteno pretresati bošnjačke kuće, zatvarati civile u prostorije zatvora u zgradi MUP-a, zatvora iza zgrade Suda te u logoru "Sušica"*. (Bastah i Višković, str. 31), (Stupar i Tešić, para. 149, str. 51), (Predrag Bastah, para 187, 216, str. 53, 62), (Goran Višković, para 39, str. 29)

*u presudi u predmetu Stupar i Tešić "Sušica" je na nekim mjestima označena kao zatočenički objekat, a na nekim kao logor

Mnogi Bošnjaci i drugi nesrbi pobjegli su iz vlaseničkog kraja, a počevši od maja 1992. pa do septembra 1992., oni koji su ostali bili su ili protjerani ili uhapšeni. (Dragan Nikolić, str. 17)

Po istom obrascu srpske snage su vršile i napade na sela nastanjena isključivo ili pretežno nesrpskim stanovništvom – Zaklopaču, Drum, Džamdžiće, Smajiće, Kolareviće, Mršiće, Šaljiće, Mramorje, Pijuce, Gradinu – u kojima je stradao veliki broj civila, Bošnjaka, a kod mještana je stvoren strah zbog kojeg su napuštali svoje domove i krili se po šumama. (Stupar i Tešić, para. 149, str. 51), (Bastah i Višković, str. 29)

Srpske snage su do kraja aprila 1992. stavile pod svoju kontrolu Novu Kasabu, Nedeljišta, Konjević-Polje, Pijuke i Poverdže, a hiljade izbjeglih Bošnjaka se slilo u Cersku i Rovaše, dok su neki od njih tamo pobjegli kroz šume. (Ferd Hodžić, para 8, str. 7–8)

Krajem aprila 1992. muškrac je izveden iz svoje kuće i teško pretučen, nakon čega je odvezen u nepoznatom pravcu, a njegovo tijelo ekshumirano je nakon rata na lokalitetu Debelo brdo – Ogradice. (Goran Višković, para. 85, str. 3, 41)

U pješadijskom napadu sredinom maja 1992. na selo Džamdžiće, u kojem su živjeli Bošnjaci, ubijeno je najmanje šest civila, među kojima je bilo maloljetnika

i invalida, dok je više kuća i vikendica zapaljeno. (Stupar i Tešić, para. 233–257, str. 3, 74–80)

U selo Zaklopača je 16. maja 1992. stiglo nekoliko vojnih i policijskih vozila, iz kojih su izašli naoružani vojnici i policajci, koji su ubili između 60 i 80 osoba, uglavnom muškaraca, od kojih je većina pokušala bježati. (Krajišnik, str. 130), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 464–465), (Karadžić, tom I, str. 462), (Mladić, tom II, str. 952)

Narednog dana srpskim snagama se predala jedna grupa žena i djece, koji su odvedeni u općinsku zgradu u gradu Vlasenici, gdje su žene morale da potpišu izjave kojima se odriču svojih kuća i imovine, a potom su autobusom prebačeni prema Kladnju, u koji su otišli pješke. (Krajišnik, str. 130), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 464–465), (Karadžić, tom I, str. 462), (Mladić, tom II, str. 937)

Nekoliko civila je tokom maja i u prvoj polovini juna 1992., nakon hapšenja, pretučeno u policijskoj stanici, a među onim koji su fizički zlostavljani bilo je maloljetnika i žena. (Bastah i Višković, str. 2, 41–46), (Stupar i Tešić, para. 270–281, 286–296, 340–346, str. 3–4, 83–86, 87–89, 99–100), (Goran Višković, para. 104, str. 3, 5, 45)

U policijskoj stanici su zatvoreni civili koji su prethodno pretučeni na ulici. (Bastah i Višković, str. 3, 55), (Rade Garić, para. 401–415, str. 5–6, 156–161)

Civili su tokom ljeta 1992. premlaćivani u svojim kućama i ispred mjesta stanovanja ili na javnim površinama. (Bastah i Višković, str. 3–4, 56–59), (Goran Višković, para. 104, str. 5–8, 45)

Jedan od zatvorenika u stanici je početkom juna izveden i ubijen u blizini fabrike "Atpro". (Bastah i Višković, str. 2, 45–46)

Zatočenici su od sredine maja 1992. svakodnevno premlaćivani i mučeni u zatvoru iza zgrade suda. (Bastah i Višković, str. 3, 56–57)

Neki od zatočenika izvedeni su iz zatvora, od kada im se gubi svaki trag. (Bastah i Višković, str. 76–77)

Neki zatočenici izvedeni su iz zatvora iza zgrade suda, nakon premlaćivanja, i njihova tijela su ekshumirana nakon rata na lokalitetu Mračni do – Sušica. (Goran Višković, para 85, str. 4, 41)

Specijalna policijska jedinica je u maju i junu 1992. izvela akcije u Sušici i Gradini, gdje su neki ljudi uhapšeni, a gotovo sve bošnjačke kuće na tom području su uništene. (Krajišnik, str. 130), (Karadžić, tom I, str. 456), (Mladić, tom II, str. 935)

Poslije napada na Gradinu, srpske snage su učestvovala u operacijama u selima Borići, Barice i Hrastovac. (Karadžić, tom I, str. 457)

Bošnjačke kuće su zapaljene i u selu Piskavica. (Karadžić, tom I, str. 456), (Mladić, tom II, str. 935)

Početkom maja 1992. selo Turalići je u potpunosti spaljeno. (Karadžić, tom I, str. 456), (Mladić, tom II, str. 935)

U tom periodu policija je upadala u Drum, Piskavicu, Alihodžiće i Pustoše, gdje su lokalni Srbi učestvovali u pljačkanju kuća, a zatim u sela Dragaši, Džemat, Drum, Alihadžić, Piskavica, Pijuci, Gradina, Turalići, Zaklopača, Kašaha, Nedeljšte, Peševina, Hodžići, Mršići, Smajići i Kuljančić, iz kojih je stanovništvo izbjeglo, dok su neke osobe uhapšene i pretučene. (Karadžić, tom I, str. 458)

Spaljeno je i selo Žutica, a mnogi od muškaraca iz ovog mjesta su teško pretučeni. (Karadžić, tom I, str. 459)

Početkom juna 1992. 34 civila bošnjačke nacionalnosti ubijena su na lokalitetu Mračni dol (Mračnica). (Predrag Bastah, para. 280, 367, str. 4–5, 76–77, 98)

Žrtve su prethodno izvedene iz zatvora iza zgrade suda i logora "Sušica", a strijeljenje je preživjela jedna osoba. (Predrag Bastah, para. 226, str. 4–5, 64–65)

Njihovi, kao i posmrtni ostaci još tri žrtve su ekshumirani na lokalitetu Mračni dol – Sušica. (Predrag Bastah, para. 391–392, str. 4–5, 102–103)

Najmanje pet civila je sredinom septembra 1992. ubijeno u svojim kućama, a njihova tijela su odvezena traktorom i nikada nisu pronađena. (Bastah i Višković, str. 2–3, 47–48)

Nekoliko civila je krajem augusta 1992. uz prijetnje po život i imovinu istjerano iz svojih kuća i bili su prisiljeni otići na teritoriju pod kontrolom Armije BiH. (Bastah i Višković, str. 3, 52)

Srpski vojnici su rano ujutro 2. juna 1992. napali zaselak Drum, nedaleko od Vlasenice, u kojem je bošnjačko stanovništvo bilo u većini i gdje je više od 20 muškaraca ubijeno za nekoliko minuta, a preživjeli su odvedeni u logor "Sušica". (Krajišnik, str. 130–131), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 465), (Karadžić, tom I, str. 465), (Mladić, tom II, str. 910)

Srpske vlasti su 1992. godine civile, uglavnom bošnjačke nacionalnosti, držale zatočene u najmanje 11 zatočeničkih centara* u općini Vlasenica. (Krajišnik, str. 133)

*između ostalog, logor "Sušica", zgrada policije, općinski zatvor, srednja škola u Vlasenici, pilana u Milićima, osnovna škola, štale zadruga u Piskavicama, hotel "Panorama", vojno-sportska dvorana, Dom kulture u Milićima, logor "Luka" i peradarska farma "Šošari" (Krajišnik, str. 133)

Žrtve zločina nisu aktivno učestvovala u neprijateljstvima. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 484)

Zaključeno je da je bošnjačko stanovništvo napustilo Vlasenicu zbog zastrašivanja i pljački, kao i razaranja njihove imovine i vjerskih objekata od 21. aprila do decembra 1992. godine. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 483–484), (Mladić, tom II, str. 952)

Gradska džamija u Vlasenici potpuno je razorena i sav građevinski materijal je uklonjen s te lokacije. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 463), (Karadžić, tom I, str. 490–491), (Mladić, tom II, str. 935)

U septembru 1992. u Vlasenici više praktično nije bilo nijednog Bošnjaka ni drugih nesrba. (Rade Garić, para. 221, str. 87)

Od aprila do decembra 1992. u Vlasenici je nestalo više od 900 lica, a njih više od 300 se i dalje vode kao nestali. Posmrtni ostaci žrtava ekshumirani su iz 28 masovnih, i 139 pojedinačnih i zajedničkih grobnica. Najstarija ekshumirana žrtva bila je žena stara 92 godine, dok je najmlađa bila beba stara nepuna četiri mjeseca. (Predrag Bastah, para. 213, str. 61)

Krajem maja ili početkom juna 1992. u Rovašima, zaseoku u Cerskoj, formiran je pritvorski centar u štali, čija je namjena bila da se u njega zatvore zarobljenici koji su kasnije trebali biti razmijenjeni, a koji su bili zatočeni sedam mjeseci. (Ferid Hodžić, para. 11, 53, str 8–9, 21)

Jedan zatvorenik je preminuo dok je bio zatvoren u štali. (Ferid Hodžić, para. 45, str. 18–19)

Tokom zatočenja zatvorenici su fizički i psihički zlostavljani (Veiz Bjelić str 1–2, 13), (Ferid Hodžić, para. 28, str. 14)

Zatočenica iz štale je u više navrata izvođena i silovana. (Veiz Bjelić, str. 2, 12)

Krajem januara 1993. srpske snage su napale Cersku, a zarobljenci iz štale su sprovedeni u Srebrenicu radi razmjene. (Ferid Hodžić, para. 15, str. 11)

Pogledati svjedočenja Smaila Durakovića, Advije Ferhatović i Hilme Hurića.

Grupa 5: Milići i Ugljevik

Milići

Srpska vojska i policija su na području Milića izvele širok i sistematičan napad* usmjeren protiv nesrpskog stanovništva od aprila do septembra 1992. godine.** (Dragan Marinković, para. 94, 105, str. 32, 34), (Goran Višković, para. 39, 42, str. 29–30)

*postojanje napada nije utvrđeno u presudi kod Pantića i ostalih

**u presudi kod Viškovića navedeno da je napad trajao do kraja 1993.

Napad je posebno intenziviran u prvoj polovini maja. (Dragan Marinović, para. 94, str. 32)

Dvojica civila su sredinom maja ubijena u mjestu Žutica. (Dragan Marinković, para. 132, str. 4, 39)

Sredinom maja 1992. je u Zaklopači ubijeno 57 bošnjačkih civila. (Radomir Pantić i ostali, para. 118, 330–333, 341, str. 39, 81, 83)

Među ubijenim bilo je žena, djece i staraca. (Radomir Pantić i ostali, para. 332, str. 81)

Na fudbalskom igralištu u julu 1993. pretučen je zatočenik iz jedne od svlačionica te uveden u autobus, koji je desetak zatočenih iz policijske stanice prevezio u logor "Batković", pri čemu su svi fizički zlostavljani. (Goran Višković, para. 104, str. 45, 10)

Autobus se zaustavio u blizini Zvornika, nakon čega su pozvani mještani koji su zatočenike udarali, uslijed čega su neki od njih gubili svijest, a čije se fizičko maltretiranje nastavilo u "Batkoviću". (Goran Višković, para. 104–105, str. 10, 45)

Ugljevik

U prostorijama barake u Starom Ugljeviku i kotlovnici – fiskulturnoj sali osnovne škole u Novom Ugljeviku, tokom maja i juna 1992., držana su zarobljena vojna i civilna lica, uglavnom bošnjačke i hrvatske nacionalnosti. (Velimir Popović i ostali, str. 8–9)

Zatočeni u ovim objektima bili su izloženi teškom fizičkom i psihičkom zlostavljanju, te su neki od njih preminuli uslijed premlaćivanja, a neki su odvedeni i do tada im se gubi svaki trag. (Velimir Popović i ostali, str. 2–3, 6, 8–9, 12)

Tokom zatočeništva zarobljeni su bili izloženi seksualnom nasilju. (Velimir Popović i ostali, str. 6)

U narednom koraku svaka će grupa uz pomoć geografske karte i hronološkog principa predstaviti rezultate svoje analize, nakon čega će se isti uporediti radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza među njima.

U završnom dijelu aktivnosti nastavnik će otvoriti raspravu o međusobnoj vezi događaja, kako prostornoj, tako i vremenskoj, njihovim posljedicama i značaju iz današnje perspektive. Kako su se svi počinjeni zločini odrazili na stanovništvo, naročito uzimajući u obzir raseljavanje.

Aktivnost 2: LOGORI

Ključno pitanje:	Koji su oblici zatočenja organizirani na prostoru Bijeljinsko-zvorničke regije i sa kojim ciljem? Na koji način su kroz zatočenja ugrožavane lične slobode ljudi?

Trajanje:	60 minuta

Plan aktivnosti: Nastavnik će na tabli napisati pojmove SLOBODA, ČOVJEK, ŽIVOT i zamoliti učenike da iskažu svoje asocijacije na dati pojam. Kroz mapu uma učenici bi trebali pronaći poveznice za ove pojmove. Nakon toga nastavnik će na tabli napisati pojam RAT i postaviti pitanje: Da li u okvirima rata navedene vrijednosti SLOBODA i ŽIVOT bivaju ugrožene i zašto?

Nakon *brainstorminga* nastavnik će najaviti temu o zatočenjima na prostoru Bijeljinsko-zvorničke regije.

Nakon toga učenici će se podijeliti na grupe i svaka grupa će dobiti za analizu dokumente o logorima i mjestima zatočenja te videosvjedočenja preživjelih.

Učenici će dobiti zadatak da odgovore na slijedeća pitanja:

1. Gdje su organizirana mjesta zatočenja?
2. Ko ih je kontrolisao?
3. Na koji način su pojedinci odvođeni u zatočenje i zašto (ako se može zaključiti iz svjedočenja)?
4. Kakvi su uslovi bili na mjestima zatočenja?
5. Na koji način su bili tretirani zatočenici?
6. Kako su se spasili?
7. Kakve su posljedice zatočenja?
8. Kako mjesta zatočenja izgledaju danas, ako su prikazana u video-materijalu?

Grupa 1: Logor "Batković"

Konstatirano je da je logor "Batković" osnovan 17. juna 1992., da je objektom upravljala vojska, ali da su pristup imale policija i paravojne formacije. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 297), (Krajišnik, str. 113), (Karadžić, tom I, str. 250)

U mjestu Batković je sredinom juna 1992. formiran zatočenički centar/logor* u kome su zatvarani muškarci bošnjačke nacionalnosti sa područja Bijeljine, Zvornika, Vlasenice i drugih mjesta. (Gligor Begović, str. 37)

*u presudi kod Begovića koriste se oba termina

Kroz logor je od njegovog osnivanja prošlo između 2.000 i 3.000 nesrba. (Karadžić, tom I, str. 251)

Zatočenici logora bili su Bošnjaci i Hrvati, a osim civila, držani su i zarobljeni vojnici. (Fikret Smajlović, str. 6–7), (Petar Dmitrović i ostali, str. 5–6)

Između 1.280 i 1.600 muškaraca Bošnjaka bilo je zatočeno u ovom logoru u augustu 1992. (Krajišnik, str. 113–114), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 298)

Od juna 1992. do jula 1993., kada je broj zatočenika dosegao maksimum, u logoru je bilo otprilike 3.500 zatočenika. (Mladić tom I, str. 194)

Većina civila je dovedena u logor "Batković" tokom jula 1992., dok je neznan broj doveden u mjesecu augustu iste godine. (Gligor Begović, str. 53–54)

Za vrijeme svog nezakonitog zatočenja zatvorenici su bili podvrgnuti nehumanim uslovima za život, ubistvima i nečovječnom postupanju. (Gligor Begović, str. 54–55)

U objektima udaljenim oko 300 metara od zatočeničkog centra "Batković", gdje su zatočenici sakrivani prilikom posjete Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, tokom augusta 1992., u više navrata su primoravani na seksualna zlostavljanja. (Gligor Begović, str. 5, 8, 62–64, 64–69)

Više zatočenika u Batkoviću je tokom ljeta 1992. teško pretučeno ispred ili u samom objektu, te fizički i psihički zlostavljano na druge načine. (Gligor Begović, str. 6–9, 69–73, 76–77, 80–84)

Fizička i psihička maltretiranja logoraša u "Batkoviću" nastavljena su i u drugoj polovini 1992. (Gligor Begović, str. 7–9, 73–81)

Neki od zatočenika pretučeni su u kasarni u Bijeljini, gdje su dovođeni na prinudne radove. (Gligor Begović, str. 8, 78–79)

Tri osobe zatočene u logoru srpski stražari su nasmrtno pretukli, dok su jednog zatočenika ubili iz vatrenog oružja između jula i septembra 1992. (Krajišnik, str. 113–114), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 298–299)

Od juna 1992. do juna 1995. u logoru "Batković" ubijeno je nekoliko zatočenih Bošnjaka. (Karadžić, tom I, str. 257), (Mladić, tom I, str. 269–270)

Zatočenike su redovno šutirali i udarali pendrecima, vojnim opasačima, puškama i kamenjem. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 293–294), (Karadžić, tom I, str. 253), (Karadžić, tom I, str. 295–296)

Konstatirano je da su stražari u logoru trojici zatočenih Bošnjaka dali odriješene ruke da nadziru, tuku i na drugi način zlostavljaju zatočenike. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 298)

Zatočene muškarce su, pored premlaćivanja, prisiljavali da jedni s drugima vrše ponižavajuće seksualne radnje u prisustvu drugih zatočenika. (Krajišnik, str. 113–114), (Karadžić, tom I, str. 253)

U "Batkoviću" su zatočenici bili iz niza različitih općina, između ostalih, iz Brčkog, Ključa, Lopara, Rogatice, Sokoca, Ugljevika, Vlasenice i Zvornika, a mnogi su bili prebačeni iz drugih zatočeničkih objekata. (Krajišnik, str. 113–114), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 298), (Karadžić, tom I, str. 250)

Zatočenici u "Batkoviću" morali su svakodnevno obavljati fizičke poslove, uključujući kopanje rovova i nošenje municije na liniji fronta, zakopavanje leševa, rad u poljima i fabrikama i pomaganje u gradnji aerodroma nedaleko od Bijeljine. (Krajišnik, str. 295), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 113–114), (Mladić, tom I, str. 304)

U dva navrata zatočenici, koje su odveli na rad na liniji fronta, poginuli su u unakrsnoj vatri kod Lopara, a dvojica su ranjena. (Stanišić i Župljanin, str. 295. tom I), (Karadžić, tom I, str. 254), (Mladić, tom I, str. 271)

Neki od zatočenika su usljed loših uslova u logoru preminuli. (Karadžić, tom I, str. 255)

Civil bošnjačke nacionalnosti koji je u logor "Batković" doveden iz logora "Luka" u Brčkom je od početka jula do sredine oktobra 1992. fizički maltretirao i premlaćivao zatočenike bez ikakvog razloga sam i sa drugim stražarima. (Fikret Smajlović, str. 1–2, 15–16)

Neki od logoraša izvođeni su iz hangara u "Batkoviću" te su preminuli uslijed batinanja. (Fikret Smajlović, str. 1–2, 15–16), (Petar Dmitrović i ostali, str. 4–5, 5–6)

Stražari su uzeli učešće u batinanju grupe logaraša koja je uhvaćena na Rači i dovedeni u "Batković" te su tučeni palicama i kamenom, a jedan iz te grupe je preminuo od zadobijenih ozljeda. (Fikret Smajlović, str. 1–2, 16)

Svakodnevno je premlaćivana grupa zatočenika koji su pokušali pobjeći iz logora. (Fikret Smajlović, str. 1–2)

Lošiji tretman u logoru su imali zarobljeni pripadnici Armije BiH u odnosu na civile. (Fikret Smajlović, str. 19–21)

Premlaćivanja u hangaru i van hangara nastavljena su do decembra 1993., pri čemu je više logoraša preminulo od zadobijenih povreda. (Petar Dmitrović i ostali, str. 4–5, 5–6)

Više logoraša je smrtno stradalo kada su izvođeni iz logora na kopanje rovova blizu borbenih linija i sječu drva na Majeveci, neki su poginuli u eksploziji granate na području Teočaka, a neki su teško ranjeni. (Petar Dmitrović i ostali, str. 4, 5–6, 7)

Logor je nastavio s radom najranije do 4. januara 1996., pri čemu su zarobljenici razmjenjivani ili puštani na slobodu u manjem broju, a dovođeni su novi. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 296), (Karadžić, tom I, str. 258)

Pogledati svjedočenja Edina Muharemovića, Adnana Sadikovića i Midhata Dedića, koji opisuju svoje iskustvo iz logora "Batković".

Grupa 2: Mjesta zatočenja na prostoru Zvornika

Srpske vlasti su 1992. civile pretežno bošnjačke nacionalnosti držale zatočene u najmanje 19 zatočeničkih centara u općini Zvornik*. (Krajišnik, str. 140)

*Dom kulture u Drinjači, Dom kulture u Čelopeku, Tehnička škola u Karakaju, "Gerina klaonica" u Karakaju, fabrike "Standard", "Alhos" i "Ekonomija" u

Karakaju, štab CS-a, Orahovac, zatvor nedaleko od "Novog izvora", zatvor u Zvorniku, policijska stanica, škola u Kneževićima, ciglana u Karakaju u ulazu upravne zgrade, preduzeće "Hladnjača", omladinsko naselje, sportska dvorana, kuća Paše Salihović, osnovna škola u Liplju, motel "Vidikovac"

Krajem maja 1992. godine, približno 175 muškaraca koji su zarobljeni nakon zauzimanja Diviča zatočeno je u dom u Čelopeku, gdje su ih pripadnici paravojnih formacija redovno tukli željeznim šipkama, lancima i "buzdovanima" i gdje su tjerali zatočene da tuku jedni druge. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 518–519), (Šešelj, str. 57)

Zatočenici su tjerani da međusobno spolno opće. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 520)

Pored fizičkog i psihičkog maltretiranja, tokom juna 1992. u domu u Čelopeku ubijeno je najmanje 30 zatočenika, a 22 su ranjena iz vatrenog oružja i neki su osakaćeni. (Krajišnik, str. 139), (Župljanin i Stanišić, tom I, str. 519–521), (Šešelj, str. 56), (Karadžić, tom I, str. 530–531)

Tokom juna 1992. u Domu kulture u Čelopeku je boravilo više od 160 civila iz Diviča gdje su psihički i fizički mučeni, odvođeni bez ikakvog objašnjenja, a nakon rata je jedan broj ekshumiran i identifikovan u masovnoj sekundarnoj grobnici "Crni vrh". (Slavković i ostali, str. 3–4, 76), (Grujić i Popović, str. 4, 84, 90–96), (Savić i Janković, str. 4–5, 85, 99–102)

U prvoj polovini juna 1992. neki od zatvorenika su pretučeni, svezani žicom i odvedeni iz doma, od kada im se grubi svaki trag. (Slavković i ostali, str. 4, 76–82)

Više zatočenika ubijeno je u domu ili ispred, a njihovi posmrtni ostaci pronađeni su u grobnici "Crni vrh". (Slavković i ostali, str. 4–5, 83–92, 104–107, 108–109), (Grujić i Popović, str. 10, 229–230), (Savić i Janković, str. 5–6, 86–90)

Nekolicini zatočenika naređeno da očiste dom i iznesu leševe, nakon čega se više nisu vratili. (Savić i Janković, str. 6, 90–96)

Zatočenici u Domu primoravani su na seksulane odnose. (Savić i Janković, str. 5, 86–90)

Neki od zatočenika teško su pretučeni, a neki su preminuli od povreda koje su im nanesene premlaćivanjima u domu. (Slavković i ostali, str. 5, 98–101, 107–108)

Zatvorenici su primoravani da se međusobno tuku. (Slavković i ostali, str. 5, 102–103), (Savić i Janković, str. 6, 107)

Dijelovi tijela su im odsijecani nožem i nanošene su im povrede oštrim predmetima. (Savić i Janković, str. 6–7, 107–111)

Uslovi u domu su bili nedostojni za život. (Slavković i ostali, str. 75)

Srpska policija i paravojne formacije zatočile su Bošnjake u fabriku “Alhos”, gdje su bili podvrgnuti velikom zlostavljanju i gdje je u aprilu 1992. ubijeno oko 18 zatočenika. (Krajišnik, str. 137–138), (Karadžić, tom I, str. 537–538)

Paravojne formacije su krajem maja prevezle 400 do 500 bošnjačkih stanovnika Diviča do stadiona “Drina” u Zvorniku, gdje su naredili da približno 180 muškaraca izađe iz autobusa, nakon čega su ih odvezli prvo do upravne zgrade “Novog izvora”. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 534–535)

Nakon dva dana zatočeništva u zgradi “Novog izvora”, približno 170–175 preostalih muškaraca iz sela Divič prevezeno je u dom u Čelopeku, gdje su bili zatočeni mjesec dana. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 513–514)

Krajem aprila 1992. nekoliko Bošnjaka zatočeno je u fabrici “Standard” u Karakaju, a 10. maja su premješteni u “Ekonomiju” u ovom mjestu, a potom u fabriku “Novi izvor”, gdje je 27. maja 1992. primljeno i oko 180 zatočenih Bošnjaka iz sela Divič. (Krajišnik, str. 138)

U sva tri ova zatočenička centra dolazili su pripadnici paravojnih jedinica iz Srbije i surovo zlostavljali zatočenike, dok je u “Ekonomiji” jedan zatočenik preminuo. (Krajišnik, str. 138), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 523–524), (Šešelj, str. 57), (Karadžić, tom I, str. 546)

U “Ekonomiji” su u maju ubijeni neki od zatočenika. (Šešelj, str. 55–56), (Karadžić, tom I, str. 547)

U prvoj polovini maja 1992. civili bošnjačke nacionalnosti bili su zatvoreni u prostoriji za smještaj i klanje stoke na poljoprivrednom dobru “Ekonomija”. (Slavković i ostali, str. 6, 131–137), (Savić i Janković, str. 2)

Više zatočenika pretučeno je u “Ekonomiji”, a neki od njih su preminuli nakon kraćeg vremena. (Slavković i ostali, str. 6–7, 132–135, 138–141, 143–150, 153), (Savić i Janković, str. 3, 46–49, 52–57)

S "Ekonomije" je u "Ciglanu" sredinom maja 1992. premješteno 20-ak zatvorenika na prinudni rad. (Slavković i ostali, str. 7, 156–157), (Savić i Janković, str. 4, 59–60)

Zatvorenici su svakodnevno od kraja maja do kraja jula izvođeni da pljačkaju napuštene kuće bošnjačkih i srpskih vlasnika, a roba je sakrivana u "Ciglani" i djelimično prebacivana u Srbiju. (Slavković i ostali, str. 7–8, 168–169), (Savić i Janković, str. 4, 61–66)

Početkom juna 1992. zatvorenim u "Ciglani" naređeno je da legnu na zemlju, nakon čega je pucano oko njihovih glava. (Slavković i ostali, str 8, 171–172)

U drugoj polovini juna jednom zatočeniku su nožem nanesene povrede. (Savić i Janković, str 4–5, 72–80)

Zatočenik je nakon što su mu nožem nanesene povrede ubačen u auto, odvezen i ubijen na nepoznatom mjestu. (Savić i Janković, str 8–9, 72–80)

Zatočene u Dom kulture u Čelopeku i na poljoprivrednom dobru "Ekonomija" su, osim pripadnika vojnih i paravojnih formacija iz Srbije, zlostavljali i lokalni stanovnici. (Slavković i ostali, str 44, 154–155)

Jedan zatočenik ubijen je u krugu "Novog izvora". (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 523–524)

U periodu od 26. do 28. maja 1992. godine, pripadnici paravojne formacije su iz upravne zgrade "Novog izvora" odveli 11 muškaraca bošnjačke nacionalnosti iz Diviča, koji se nikada nisu vratili. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 538)

Krajem maja 1992. zarobljeno je 150 Bošnjaka iz sela Kostijerevo i odvedeno u Dom kulture u Drinjači, gdje su dovedeni i zatočenici iz drugih sela, koji su bili podvrgnuti premlaćivanju željeznim šipkama i drvenim motkama sve dok više ne bi mogli hodati ili dok ne bi izgubili svijest. (Krajišnik, str. 138), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 515–516), (Šešelj, str. 57), (Karadžić, tom I, str. 542)

Jedna paravojna jedinica je po dolasku u dom u Drinjači počela da izvodi zatočenike u grupama od po deset osoba i ubija ih vatrenim oružjem, pri čemu je ubijeno 88. (Krajišnik, str. 138), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 525–526), (Šešelj, str. 56), (Karadžić, tom I, str. 543–544)

Početkom juna 1992. muškarci su odvedeni u Tehničku školu u Karakaju, gdje je 20-ak zatočenika umrlo od toplotnog udara i nedostatka vode i gdje su u toku sljedećih nekoliko dana mnogi od njih surovo pretučeni. (Krajišnik, str. 138–139), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 528–529), (Šešelj, str. 57), (Karadžić, tom I, str. 533)

Neidentificiran broj muškaraca Bošnjaka, koji su zatečeni u Đulićima, odveden je u Tehničku školu u Karakaju. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 535), (Karadžić, tom I, str. 516–517)

Srpski vojnici su u Tehničkoj školi u Karakaju izdvojili među zatočenicima bogate i ugledne ljude i odveli ih u prostoriju, iz koje su se čuli krici, jauci i rafalna paljba, te je izdvojeno još nekoliko zatočenika da odnesu tijela, ali se ni oni nisu vratili. (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 529), (Karadžić, tom I, str. 543)

Otprilike 160 zatočenika iz Tehničke škole stražari su odveli u malim grupama i pogubili. (Krajišnik, str. 138–139), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 538), (Karadžić, tom I, str. 535)

Ukupno 550 zatočenika iz Tehničke škole u Karakaju je 5. juna 1992. odvedeno u bioskopsku salu u Pilici, odakle je njih 190 odvedeno u "Gerinu klaonicu" u Karakaju, gdje su stražari natjerali muškarce da se licem okrenu zidu, a potom su veliki broj njih pogubili iz vatrenog oružja. (Krajišnik, str. 139), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 531), (Šešelj, str. 56), (Karadžić, tom I, str. 536–537)

U periodu od maja do jula 1992. u "Ciglani" u Karakaju paravojne formacije ubile su nekoliko zatočenika. (Šešelj, str. 56)

Zatočenici u "Ciglani" bili su podvrgnuti mučenju i okrutnom postupanju. (Šešelj, str. 57), (Karadžić, tom I, str. 541)

U upravnoj zgradi DP "Novi Izvor", koja je pretvorena u logor, tokom 1993. držani su ratni zarobljenici koji su u više navrata premlaćivani i mučeni. (Mirko Pantić str. 1–2, 5–6), (Radomir Škiljević, str. 2, 5–6), (Ratko Todorović i Dušan Spasojević, str. 16, 18, 20)

Pojedini stražari su dovodili civile i druge vojnike te sa njima zajedno tukli zatočene. (Mirko Pantić, str. 1–2, 5–6), (Ratko Todorović i Dušan Spasojević, str. 2, 20–21)

Zatočenici iz DP "Novi izvor" su tokom 1993. sklanjani u kasarnu "Standard" i prilikom transporta fizički zlostavljani. (Mirko Pantić, str. 1–2), (Radomir Škiljević, str. 1–2, 5–6)

Neki od zatočenika iz "Novog izvora" se i danas vode kao nestali. (Mirko Pantić, str. 1–2), (Radomir Škiljević, str. 1–2, 5–6)

Neki od zatočenika su nakon rata ekshumirani iz masovne grobnice Kazan bašča. (Mirko Pantić, str. 2–3), (Radomir Škiljević, str. 2, 5–6)

Među zatočenima je bilo i žena koje su premlaćivane. (Mirko Pantić, str. 2–3, 5–6), (Radomir Škiljević, str. 2, 5–6), (Ratko Todorović i Dušan Spasojević, str. 3, 23)

Ratni zarobljenici u zgradi DP "Novi izvor" seksualno su zlostavljani. (Ratko Todorović i Dušan Spasojević, str. 22)

Zatočenici su maltretirani u kasarni "Standard" od kraja 1992. do marta 1993. (Ratko Todorović i Dušan Spasojević, str. 3–4, 26–27)

Sredinom maja 1992. iz sobe nelegalnog zatvora Suda za prekršaje izveden je zatočenik i pretučen. (Grujić i Popović, str. 8, 177–179)

U drugoj polovini maja u zatvor Suda za prekršaje dovedena su tri civila, jedan od njih prethodno je mučen na poljoprivrednom dobru "Ekonomija", a jedan je izveden i ubijen. (Grujić i Popović, str. 8–9, 183–188, 199–210)

Civilka koja nije bila bošnjačke nacionalnosti privedena je i zatvorena u Sud za prekršaje zbog navodnog širenja priče o zlostavljanju u Domu kulture u Čelopeku, a nakon nekoliko dana premještena u "Novi izvor", gdje je provela više od 70 dana i ispitivna, bez odluke suda, te primoravana da piše izjave. (Grujić i Popović, str. 9, 170–177, 179–181)

Zatočeni se izmještaju u Dom kulture u Pilici 5. juna 1992. (Grujić i Popović, str. 6, 129–130)

U Domu kulture u Pilici od 5. do 8. juna izvedena su i ubijena najmanje trojica zatvorenika. (Grujić i Popović, str. 11, 268–270)

Iz Doma kulture u Pilici su 8. juna u nekoliko tura zatvorenici prevezeni u "Gerinu klaonicu" i ubijeni iz vatrenog oružja, te je u grobnicama identifikovano više

od 350 lica, među kojima su i ona ubijena u TŠC-u od 1. do 5. juna. (Grujić i Popović, str. 11–16, 264, 271–277)

Prinudno je iz Kozluka raseljeno više od 1.600 Bošnjaka koji su krajem juna 1992. pozivani da se skupe, dok su srpske snage iz kuća istjerivali stanovništvo, a jedan je ranjen u nogu u cilju izazivanja straha. Vozila prevoze civile u Loznicu, borave u željezničkim vagonima, nakon čega odlaze u Mađarsku i druge evropske zemlje. (Grujić i Popović, str. 6–7, 131–143)

Sredinom aprila 1992. u objektu "Standard" u Karakaju ubijena su četiri privedena Bošnjaka, čija su tijela ekshumirana nakon rata na lokalitetu Kazan bašča. (Dalibor Maksimović – drugi predmet, str. 2, 69–72)

Ubijeni su prethodno boravili u Srbiji te su pozvani u policiju u Šapcu, odakle su dovedeni u "Standard". (Dalibor Maksimović – drugi predmet, str. 68)

Pogledati videomaterijal sa svjedočenjem Amira Efendića.

Grupa 3: Sušica i mjesta zatočenja na prostoru općine Vlasenica

Srpske vlasti su 1992. godine civile uglavnom bošnjačke nacionalnosti držale zatočene u 11 zatočeničkih centara* u općini Vlasenica. (Krajišnik, str. 133)

*između ostalog, logor "Sušica", zgrada policije, općinski zatvor, srednja škola u Vlasenici, pilana u Milićima, osnovna škola, štale zadruge u Piskavicama, hotel "Panorama", vojno-sportska dvorana, Dom kulture u Milićima, logor "Luka" i peradarska farma "Šošari". (Krajišnik, str. 133)

"Sušica" je bila logor u kojem su protivpravno bili zatočeni civili bošnjačke nacionalnosti, držani u krajnje nehumanim uslovima, i podvrgavani gotovo svakodnevnim zlostavljanjima, te psihičkim i fizičkim maltretiranjima. (Bastah i Višković, str. 39–40), (Stupar i Tešić, para. 161, str. 53–54), (Goran Višković, str. 6–9)

Srpske snage su 31. maja 1992. osnovale zatočenički logor u "Sušici", u kojem su stražarile vojska i policija. (Dragan Nikolić, str. 17), (Krajišnik, str. 131), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 469–470), (Karadžić, tom I, str. 473), (Mladić, tom II, str. 918), (Bastah i Višković, str. 41), (Stupar i Tešić para. 161, str. 53–54), (Rade Garić, para. 216, str. 85), (Predrag Bastah, para. 206, str. 59)

Od kraja maja do oktobra 1992. kroz "Sušicu" je prošlo više hiljada zatočenika Bošnjaka i drugih nesrba iz Vlasenice i okolnih sela, a broj zatočenika u hangaru, po pravilu, kretao se između 300 i 500 ljudi. (Dragan Nikolić, str. 18), (Krajišnik, str. 131), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 469–470), (Mladić, tom II, str. 929)

U prvim danima je u "Sušici" bilo zatočeno više od 1.000 ljudi, a samo nekoliko dana kasnije srpski funkcioneri dozvolili su odlazak više od 800 žena, nakon što su im oduzete dragocjenosti i pošto su potpisale izjavu da dobrovoljno napuštaju općinu. (Krajišnik, str. 131), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 470–471), (Mladić, tom II, str. 953)

Desetak zatočenih u "Sušici" je u prvoj polovini juna 1992. izvedeno ispred hanagara i ubijeno, a pronađeno je tijelo samo jednog od stradalih na lokalitetu Debelo brdo – Ogradice. (Goran Višković, para. 80–81, str. 4, 39–40)

Više zatočenika, od kojih su neki prethodno pretučeni, je tokom juna 1992. odvedeno iz logora "Sušica", od kada im se gubi svaki trag, a tijela pojedinih ekshumirana su nakon rata. (Bastah i Višković, str. 4–5, 61–62, 67–70), (Rade Garić, para. 426–438, str. 6, 163–166), (Goran Višković, para. 103, str. 5–8, 45)

U "Sušicu" su zatočenici dovodeni iz policijske stanice, gdje su prethodno mučeni. (Rade Garić, para. 457–465, 492–494, str. 5, 173–176, 185–186)

Zatvorenici iz "Sušice" su odvođeni na prinudni rad tokom kojeg su fizički i psihički zlostavljani. (Bastah i Višković, str. 4, 62–64), (Goran Višković, para. 104, str. 4, 5, 45)

Zatočenice u "Sušici" su silovane i na druge načine seksualno zlostavljane. (Bastah i Višković, str. 4, 64–65)

Silovanja su konstatovana i u stanovima u Vlasenici. (Bastah i Višković, str. 5, 67)

Neke od zatočenica iz "Sušice" su nakon premlaćivanja, s još nekoliko žena i djece, transportovane prema Kladnju, te u mjestu Luke izvedene iz autobusa od kada im se gubi svaki trag. (Goran Višković, str. 8–9)

Krajem juna 1992. velik broj zatočenih muškaraca prebačen je iz logora "Sušica" u veći logor "Batković" blizu Bijeljine. (Rade Garić, para. 217, str. 85–86)

Od sredine juna do sredine jula 1992. izvedeno je najmanje devet zatočenika, od kojih neki nisu nikada vraćeni, neki su preminuli od posljedica premlaćivanja,

a neki su odmah ubijeni. (Dragan Nikolić, str. 20–23), (Krajišnik, str. 131), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 481), (Karadžić, tom I, str. 484–486), (Mladić, tom II, str. 913–914)

Zatočenici su podvrgavani svim vrstama maltretiranja, uključujući česta premlaćivanja i ubadanja nožem. (Dragan Nikolić, str. 24–26), (Karadžić, tom I, str. 478), (Mladić, tom II, str. 930)

Zatočenici su morali ići na prisilni rad, zakopavali su ubijene iz naselja Drum, kopali rovove i nosili municiju na liniji fronta. (Krajišnik, str. 131), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 472), (Karadžić, tom I, str. 480), (Mladić, tom II, str. 939)

Mnoge od zatočenih žena bile su podvrgavane seksualnom zlostavljanju, a čuvari i drugi muškarci kojima je bio dozvoljen ulazak u logor često su noću izvodili žene iz hangara. (Dragan Nikolić, str. 18), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 478), (Karadžić, tom I, str. 480)

Logor je radio do septembra 1992., kada su zatočenici prebačeni u "Batković", a krajem tog mjeseca je u četiri navrata odvezeno i ubijeno 140 do 150 zatočenika. (Krajišnik, str. 133), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 478–479), (Karadžić, tom I, str. 488), (Mladić, tom II, str. 916)

Srpska policija je te zatočenike odvela na Debelo Brdo i ubila. (Karadžić, tom I, str. 487–488)

Otprilike 150 zatočenika držano je u veoma teškim uslovima, u pet prostorija općinskog zatvora u Vlasenici, odakle su morali da obavljaju različite poslove, od zakopavanja leševa, odnošenja imovine iz napuštenih bošnjačkih kuća do kopanja rovova na liniji fronta. (Krajišnik, str. 132), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 468–469), (Karadžić, tom I, str. 471–472)

Bošnjaci u dobi od 18 do 60 godina, kao i maloljetnici, zatočavani su u policijskoj stanici u Vlasenici, gdje su bili zlostavljani i udarani željeznim cijevima, lancima i drugim predmetima, a jedan od zatočenika je ubijen krajem maja 1992. (Krajišnik, str. 132), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 466–468), (Karadžić, tom I, str. 469–470)

Srpske snage su u maju 1992. počele da hapse civile u njihovim domovima i dovode ih u zgradu policije, gdje su, pored premlaćivanja, neki od njih tokom zatočenja posječeni nožem. (Karadžić, tom I, str. 469)

Oko 29 zatočenika iz policijske stanice je ubijeno 21. maja 1992., kada im je naređeno da uđu u autobus, koji se zaustavio na rubu Nove Kasabe, a dok su

zatočenici u grupama od po pet ljudi izlazili iz vozila, na njih su srpski vojnici pucali iz automatskih pušaka i mitraljeza montiranog na oklopnom vozilu. (Krajišnik, str. 132), (Stanišić i Župljanin, tom I, str. 482), (Karadžić, tom I, str. 467)

Konstatirano je da je oko 160 muškaraca bilo zatočeno u srednjoj školi u Vlasenici, u periodu od 31. maja 1992. do 8. juna 1992., nakon čega su prebačeni u logor "Sušica". (Mladić, tom II, str. 933)

Pogledati svjedočenja Smaila Durakovića i Hilme Hurića o logoru "Sušica".

Učenici prezentiraju svoje odgovore i zaključke. Nastavnik zajedno s učenicima rezimira odgovore i zajedno nastoje odgovoriti na ključna pitanja: Koji su oblici zatočenja organizirani na prostoru Bijeljinsko-zvorničke regije i s kojim ciljem? Na koji način su kroz zatočenja ugrožavane lične slobode ljudi?

Aktivnost 3: SREBRENICA 1992–1993.

Ključno pitanje:	Koji su zločini počinjeni na širem prostoru Srebrenice tokom 1992. i 1993. godine i ko ih je počinio? Kako oružani sukobi i zločini počinjeni tokom istih korespondiraju sa strateškim ciljevima Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini?

Trajanje:	45 minuta

Plan aktivnosti: Aktivnost ima za cilj upoznati se s dešavanjima koja su uslijedila nakon izbijanja rata 1992. godine te hronološki i prostorno mapirati zločine počinjene na prostoru Srebrenice u periodu 1992. i 1993. godine.

Učenici će se podijeliti u pet grupa. Svaka grupa dobiti će za čitanje dio teksta sa zadatkom da označi gdje i kada su počinjeni zločini, ko ih je počinio i ko su bile žrtve. Aktivnost se realizira uz pomoć geografske karte.

Grupa 1

Srebrenica je sredinom aprila bila u rukama bosanskih Srba, grad je granatiran, a poslije su paravojne formacije pljačkale imovinu, oštećivale kuće i ubile mnoge Bošnjake koji su ostali. (Orić, str. 35)

Srpske vojne i paravojne formacije su početkom maja 1992. napale selo Rešagići kod Skelana i zapalile kuće u kojima su se krili civili bošnjačke nacionalnosti, koji su uslijed opasnosti gušenja dimom bili prinuđeni izaći napolje. (drugostepena presuda Slavko Milovanović, para. 17, 22, str. 3, 7–8)

Dvoje starijih civila bošnjačke nacionalnosti je ubijeno hicima iz vatrenog oružja ispred svoje kuće u naselju Kolonija, mjesna zajednica Sase, a njihova tijela nisu pronađena. (Saša Cvetković, para. 203, str. 4, 59)

U Sasama su početkom maja 1992. zabilježena prva stradanja. (Saša Cvetković, para. 143, str. 43)

U maju 1992. hapšeno je bošnjačkog civilno stanovništvo s područja Sasa i zatvarano u direkciji rudnika u ovom mjestu, gdje su boravili tokom maja i juna. (Saša Cvetković, para. 145, 234–237, str. 44, 68–69)

Grupa 2

Dana 21. juna 1992. u mjestu Ratkovići, općina Bratunac, i 12. jula 1992. u mjestu Zalazje, općina Srebrenica, vođene su borbe između pripadnika Armije RBiH i pripadnika VRS-a. (Suad Smajlović i Amir Salihović, para. 199, str. 58)

Mrtva tijela pripadnika srpske nacionalnosti iz Zalazja su oskrnavljena na karoseriji kamiona ispred policijske stanice u Srebrenici na način da je pucano u njih. (Suad Smajlović i Amir Salihović, para. 375–376, str. 100–101 u vezi sa str. 6)

Za Vijeće nije sporno da su ta lica srpske nacionalnosti 12. jula 1992. učestvovala u odbrani sela Zalazje. (Suad Smajlović i Amir Salihović, para. 171, str. 51)

Grupa civila srpske nacionalnosti zarobljenih u Zalazju 12. jula 1992. kamionom je dovezena do policijske stanice i potom odvezena u pravcu bivšeg suda u Srebrenici, a njihovi posmrtni ostaci su 2010. pronađeni na lokalitetu deponije smeća na putu Srebrenica – Zalazje. (Suad Smajlović i Amir Salihović, para. 421, str. 111)

Grupa je zarobljena u kući u blizini seoskog groblja u Zalazju. (Suad Smajlović i Amir Salihović, para. 277, str. 77–78)

Grupa 3

Komandant Vojske Republike Srpske (VRS) Ratko Mladić je u novembru 1992. izdao "Direktivu broj 4", u kojoj izdaje naredjenja Drinskom korpusu da brani "Zvornik i koridor, a ostalim snagama na širem prostoru Podrinja iznurivati neprijatelja, nanositi mu što veće gubitke i prisiliti ga da sa bošnjačkim stanovništvom napusti prostore Birača, Žepe i Goražda. Prethodno ponuditi razoružavanje borbeno sposobnih i naoružanih muškaraca, a ako ne pristaju – uništiti ih". (Blagojević i Jokić, str. 36), (Tolimir, str. 66–67), (Karadžić, tom IV, str. 2036)

VRS je u novembru 1992. izdala "Direktivu broj 4" koja precizira zadatke Drinskog korpusa, među kojima su, između ostalog, da se deblokira i osposobi za saobraćaj putna komunikacija Milići – Konjević Polje – Zvornik, da se bošnjačko stanovništvo prisili da napusti prostore Birača, Žepe i Goražda, te se izdaje i naredba za uništenje borbeno sposobnih i naoružanih muškaraca ukoliko isti ne pristanu na razoružanje. (Milorad Trbić, para. 281, str. 99), (Momčilo Tešić, para. 125, str. 43), (Srećko Aćimović, para. 276, str. 72), (Marko Boškić, str. 5), (Franc Kos i ostali, para. 127, str. 30), (Duško Jević i ostali, para. 247, str. 57)

U januaru 1993. godine snage VRS-a napadaju uporišta Armije RBiH na području Cerske i Srebrenice, te su početkom aprila iste godine bile na manje od dva kilometra od Srebrenice. (Milorad Trbić, para. 282, str. 99), (Srećko Aćimović, para. 277, str. 73), (Duško Jević i ostali, para. 248, str. 57)

Grupa 4

Početkom maja 1992. srpska strana se povlači iz Srebrenice nakon sporadičnog otpora oko samog grada, te su se Bošnjaci vratili u razoreni grad. (Orić, str. 35–36)

Između aprila 1992. i marta 1993. grad Srebrenica i okolna sela pod kontrolom Bošnjaka bili su neprestano meta srpskih vojnih napada artiljerijom, snajperima, a povremeno i bombardovanjem iz zraka. (Orić, str. 36–37)

Svi napadi su vršeni po sličnom obrascu, odnosno srpska vojska i paravojne snage okružili bi bošnjačko selo ili zaselak, pozvali stanovništvo da preda oružje, a tada bi započeli s granatiranjem i pucnjavom, ne birajući ciljeve. U većini slučajeva, ušli bi u selo ili zaselak, protjerali ili poubijali stanovnike, koji nisu pružali značajniji otpor, i uništili njihove domove. (Orić, str. 36–37)

Nakon što su osvojili Kravicu i okolinu u januaru 1993., Bošnjaci su uspjeli povećati teritoriju pod svojom kontrolom, potiskujući srpske linije i povezujući svoje izolirane dijelove teritorije. (Orić, str. 37)

Najkasnije početkom februara 1993., bosanski Srbi su započeli veliku operaciju za osvajanje teritorija pod bošnjačkom kontrolom i do marta 1993. srebrenička enklava je smanjena na područje promjera manje od 20 kilometara, koje se protezalo otprilike od Potočara na sjeveru do Zelenog Jadra na jugu. (Orić, str. 37–38), (Tolimir, str. 71)

Grupa 5

Postoje dokazi da su između juna 1992. i januara 1993. borci Bošnjaci zarobili više Srba – muškaraca, žena i nekoliko djece – i doveli ih u Srebrenicu, gdje su ti zarobljenici, s izuzetkom nekoliko žena i djece, bili zatočeni u stanici policije i u objektu “Zgrada”, i gdje su neki zadržani nekoliko dana, a neki do približno dva mjeseca. (Orić, str. 129–130)

Konstatirano je da je u razdoblju od 24. septembra 1992. do 20. marta 1993., vojska u Srebrenici osobe srpske nacionalnosti držala zatočene kako u stanici policije, tako i u “Zgradi”, gdje se prema njima okrutno postupalo i gdje su neki od njih ubijeni. (Orić, str. 161)

Tokom tog perioda najmanje četvorica zatočenika su preminula od posljedica premlaćivanja u oba objekta. (Orić, str. 135–143) Premlaćivana su još najmanje dva zatočenika koji su iz ovih objekata izvedeni i više nikada nisu vraćeni. (Orić, str. 135–143)

Najmanje desetak zatočenika je premlaćivano i prema njima je okrutno postupano, a dvojica od njih su preminula u bolnicama nedugo nakon što su razmijenjeni. (Orić, str. 143–157)

U selu Ratkovići, uključujući i Gornje Ratkoviće, 21. juna 1992. je došlo do razaranja imovine velikih razmjera. (Orić, str. 197–198) Potom je do razaranja velikih razmjera došlo u Brađevini 27. juna 1992. godine. (Orić, str. 200)

Bošnjačke snage su 8. augusta 1992. napale Ježešticu, gdje je došlo do razaranja koje nije opravdano vojnom nuždom. (Orić, str. 204) Bošnjaci su ujutro 7. januara 1993., na pravoslavni Božić, napali Kravicu, Ježešticu i Šiljkoviće, te je u Ježešnici ponovo došlo do razaranja imovine, dok to nije konstatirano za Kravicu. (Orić, str. 215–220). Tokom 1992. napadnuto je

nekoliko sela gdje nisu konstatirana teška razaranja imovine, kao što su Brađevina, Fakovići, Divovići, Bjelovac i Sikirići. (Orić, str. 206–213)

Svaka grupa predstaviti će rezultate svoje analize, a lokacije koje se spominju u tekstovima bit će označene na karti.

Nastavnik će nakon ovog predstavljanja pročitati tekst Odluke strateških ciljeva srpskog naroda te pitati učenike da na mikropplanu srebreničke regije prepoznaju koji je od ciljeva u vezi s prezentiranim zaključcima.

Zatim će objasniti da je riječ o “uspostavi koridora u dolini rijeke Drine, odnosno eliminisanju Drine kao granice između srpskih država”. (Blagojević i Jokić, str. 35), (Karadžić, tom IV, str. 2035)

Na osnovu člana 115. Poslovnika Narodne skupštine republike Srpske srpskog naroda u Bosni i Hercegovini Službeni glasnik srpskog naroda u BiH broj 3/92 na sednici održanoj 12. maja 1992. godine Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini donela je

ODLUKU O STRATEŠKIM CILJEVIMA SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI

Strateški ciljevi odnosno prioriteti srpskog naroda u Bosni i Hercegovini su:

1. Državno razgraničenje od druge dve nacionalne zajednice
2. Koridor između Semberije i Krajine
3. Uspostavljanje koridora u dolini reke Drine odnosno eliminisanje Drine kao granice između srpskih država
4. Uspostavljanje granice na rekama Uni i Neretvi
5. Podjela grada Sarajeva na srpski i muslimanski dio i uspostavljanje o svakom od delova efektivne državne vlasti
6. Izlazak Republike Srpske na more

Predsjednik Narodne skupštine

Mr Momčilo Krajišnik s r

broj 02-130/92

12. maja 1992. godine

Za zaključnu diskusiju nastavnik će postaviti pitanja: Na koji način su opisani zločini u okolini Srebrenice u vezi sa zločinima u općinama na prostoru Zvorničko-bijeljinske regije? Kako navedene akcije korespondiraju sa definiranim strateškim ciljevima Skupštine srpskog naroda u BiH? Zašto je važno evidentirati i procesuirati sve zločine bez izuzetka ko ih je počinio? Na koji način to mogu povezati sa žrtvama i njihovim iskustvom?

Aktivnost 4: PRESUDE I KAZNE

**Ključno
pitanje:**

Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine? Zbog čega su važne kazne?

Plan aktivnosti: Projektni istraživački zadatak.

U grupama koje odredi nastavnik učenici trebaju napraviti projektno istraživanje i prirediti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u izvorima baze potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za šta su osuđeni i kolika im je kazna određena.

Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka.

Nakon prezentacija nastavnik i učenici zajedno upoređuju prezentirane informacije, utvrđuju eventualne sličnosti, razlike i međusobnu povezanost. Nastavnik sintetizira rezultate te učenicima postavlja ključna pitanja na koja odgovaraju kroz raspravu koristeći se argumentima iz istraživanja.

ANEKSI

Mirovno obrazovanje i trauma-informirani pristup u radu s djecom i mladima

Azra Frlj

I Obrazovanje u kontekstu društva koje pamti

Bosna i Hercegovina je društvo koje i dalje nosi iskustvo rata, ne samo kroz sjećanja, nego i kroz tišine koje su ostale iza njega. Rat nije ostavio trag samo u institucijama i gradovima, već i u emocionalnim obrascima porodica i zajednica. Mladi koji danas sjede u školskim klupama nisu lično doživjeli rat, ali su odrasli uz njegove posljedice – neizgovorene priče, podijeljene narative i osjećaj nesigurnosti koji se ponekad prenosi i bez riječi.

Istraživanja o mladima u Bosni i Hercegovini pokazuju da su mnoga djeca u djetinjstvu bila izložena različitim oblicima nasilja, gubitka ili neizvjesnosti. Uz to, u kolektivnom pamćenju i društvenom prostoru i dalje postoje podjele, selektivna sjećanja i nerazriješene traume koje oblikuju vrijednosti i stavove mladih generacija. Ta iskustva utiču na način na koji učenici doživljavaju sebe, druge i svijet oko sebe – kao i na njihovu sposobnost da vjeruju, sarađuju i uče.

U tom kontekstu obrazovanje nije samo prenošenje informacija. Ono postaje ključni prostor u kojem društvo uči kako se nositi s prošlošću i kako iz nje graditi budućnost.

Škola je jedno od rijetkih mjesta gdje mladi iz različitih sredina mogu zajednički učiti, razgovarati i razvijati sposobnost kritičkog mišljenja, empatije i odgovornosti. Upravo se zato škola prepoznaje kao društveni prostor koji može doprinijeti ozdravljenju, ali i pomirenju – ukoliko se prepozna važnost emocionalne sigurnosti i upravljanja emocijama.

Uloga nastavnika u takvom društvenom okruženju izuzetno je zahtjevana, ali i presudna. Nastavnici stoje između generacija, povezujući iskustvo onih koji su rat zapamtili s razumijevanjem onih koji ga poznaju samo kroz priče.

Oni ne prenose samo znanje, već i način na koji se govori o prošlosti, kako se izražavaju emocije i kako se gradi odnos prema različitim iskustvima. Zbog toga obrazovanje o miru i sjećanju nije posebna nastavna tema, nego pristup koji prožima cijeli odgojno-obrazovni proces. Takav pristup zahtijeva pedagošku pažnju, emocionalnu pismenost i svijest o tome da su i nastavnici i učenici dio šire zajednice koja se još uvijek nosi s posljedicama rata.

Učionica može postati prostor u kojem se znanje povezuje s razumijevanjem, a empatija s odgovornošću. To se ne postiže lekcijama o "miru", već načinom na koji se radi s učenicima – kroz otvoren dijalog, podršku, uvažavanje i strukturu koja pruža osjećaj stabilnosti. Mladi ne mogu učiti o nenasilju ukoliko sami nisu doživjeli osjećaj pravednosti i uvažavanja. Ne mogu razumjeti mir ako u učionici vladaju tenzija, strah ili nepovjerenje.

Zato se trauma-informirani pristup prepoznaje kao temeljni okvir svakog mirovnog obrazovanja. Polazi od razumijevanja da i mladi i odrasli dolaze u školu sa svojim iskustvima te da učenje zahtijeva emocionalnu sigurnost jednako kao i intelektualnu radoznalost. Nastavnici koji uvažavaju tu dimenziju ne obavljaju samo svoj pedagoški posao – oni pomažu društvu da ponovo nauči povjerenje, dijalog i humanost.

II Zašto je trauma-informirani pristup temelj mirovnog obrazovanja

Razumijevanje iskustava učenika – učenje u stvarnosti koja pamti

Obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini djeluje u društvu koje je i dalje obilježeno posljedicama rata. Iako današnji učenici nisu direktno doživjeli rat, odrastali su u okruženju u kojem su prisutna sjećanja, podjele, nepravda i različiti oblici nasilja – od porodičnih i školskih, do onih koji se prenose kroz javni govor i medije. Istraživanja (IN fondacija, 2012; Genesis, 2017; UNICEF, 2021) pokazuju da je značajan broj djece bio izložen stresnim situacijama, siromaštvu, gubitku bliske osobe ili emocionalnoj nesigurnosti. Takva iskustva utiču na njihovu sposobnost koncentracije, regulacije emocija i izgradnje odnosa.

Učenici koji su rasli uz stres, ratne priče ili emocionalnu napetost u porodici ponekad reaguju povučeno, ponekad burno – što se često pogrešno tumači kao neposlušnost ili nezainteresovanost. Međutim, to su načini prilagođavanja i pokušaji da se sačuva osjećaj kontrole i sigurnosti. Nastavnik koji razumije

ove obrasce može reagovati s više strpljenja i uvida – smanjujući, umjesto pojačavajući, stres kod djeteta.

Trauma-informirani pristup ne znači da nastavnik “radi s traumom”, niti da zamjenjuje ulogu psihologa ili terapeuta. U učionici se trauma ne tretira; u njoj se stvara sigurno i predvidivo okruženje u kojem učenje ponovo postaje moguće. To znači da nastavnik osigurava jasnu strukturu, stabilan ton i odnos u kojem djeca znaju da su viđena, uvažena i poštovana.

U praksi to podrazumijeva da svaki nastavnik zna:

- da trauma nije uvijek vidljiva;
- da se učenje odvija tek kada se učenik osjeća sigurno;
- da način govora, ton glasa i raspored časa mogu umiriti ili pojačati napetost;
- da emocionalno sigurno okruženje ne znači popustljivost, već dosljednost, jasnoću i toplinu.

Nastavnik koji reaguje mirno i dosljedno, jasno postavlja granice i uvažava emocije učenika – gradi razredno okruženje u kojem svijet može biti predvidiv i dovoljno siguran da u njemu učenici istražuju, griješe i rastu.

Veza između trauma-informiranog pristupa i mirovnog obrazovanja

I mirovno obrazovanje i pristup osjetljiv na traumu polaze od istog temelja: poštovanja ljudskog dostojanstva i vjere u sposobnost čovjeka da se mijenja i uči. Mirovno obrazovanje razvija vještine nenasilne komunikacije, empatije i razumijevanja različitih perspektiva, dok trauma-informirani pristup osigurava emocionalne uslove da se te vještine uopće mogu usvojiti.

Mlada osoba koja se osjeća uplašeno, posramljeno ili neviđeno ne može učiti o dijalogu i miru. Tek kada se uspostavi osjećaj sigurnosti i povjerenja, oni mogu istraživati emocionalno složene teme, bilo da je riječ o ratu, ljudskim pravima ili razlikama u iskustvima ljudi.

Učenici koji kroz školsko iskustvo nauče prepoznati i imenovati emocije, postaviti granice i slušati druge bez osuđivanja, razvijaju temeljne mirovne kompetencije. Takvi učenici postaju nosioci kulture mira, jer razumiju da mir počinje u svakodnevnim odnosima – u načinu na koji komuniciramo, rješavamo sukobe i brinemo jedni o drugima.

Zato su aktivnosti koje potiču refleksiju, imaginaciju, empatiju i izražavanje emocija ključni alati u radu nastavnika. One nisu dodatak, već srž savremenog obrazovanja koje prepoznaje čovjeka kao cjelovito biće.

Profesionalna dobrobit nastavnika kao preduslov

Nastavnici su, uz roditelje, najvažniji modeli ponašanja za djecu i mlade. U kontekstu Bosne i Hercegovine mnogi nastavnici i sami nose sjećanja, gubitke ili stres iz poslijeratnog društva. Zbog toga briga o dobrobiti nastavnika nije luksuz, nego pedagoška nužnost.

Nastavnik koji je umoran, preopterećen ili emocionalno iscrpljen teže može pružiti stabilnost i podršku drugima.

Trauma-informirani pristup ne očekuje savršenstvo, već svjesnost da nastavnik prepozna vlastite granice, traži podršku i zna postaviti ravnotežu između profesionalne uloge i ličnih emocija. Škole koje to omogućavaju postaju zajednice povjerenja i solidarnosti – mjesta na kojima se uči i o sadržaju i o međuljudskim odnosima.

U tom kontekstu važno je poštovati princip dobrovoljnosti u radu s osjetljivim temama. Nijedan nastavnik ne bi trebao biti obavezan voditi sadržaje o ratu, sjećanju ili traumatskim iskustvima ako osjeća da ga to emocionalno preopterećuje. Učešće u mirovnom obrazovanju treba biti lična i profesionalna odluka, zasnovana na spremnosti, interesu i dostupnoj podršci škole. Nastavnik koji se osjeća sigurno i podržano može učenicima ponuditi stabilan prostor u kojem se razvijaju empatija, razumijevanje i povjerenje – temeljne vrijednosti svake obrazovne zajednice.

Škola kao prostor sigurnosti i učenja

Kada se u učionici njeguje kultura sigurnosti, predvidivosti i uvažavanja, škola postaje prostor u kojem se mladi uče sadržaju, ali i načinu postojanja u svijetu. U takvom okruženju učenje o miru prestaje biti apstraktna tema i postaje iskustvo, osjećaj da se može govoriti, postavljati pitanja i biti prihvaćen.

Trauma-informirani pristup zato ne mijenja obrazovanje, već ga vraća njegovoj suštini: da bude prostor u kojem se gradi povjerenje, razvija otpornost i njeguje ljudskost. Učionica ne treba liječiti, nego podržavati, ne treba rješavati bol, nego prepoznati i poštovati njezino postojanje. Samo

tako ona može postati prostor u kojem učenje o miru ima smisla i dugoročni učinak.

III Kultura sjećanja kao pedagoški izazov

U društvima koja su preživjela rat suočavanje s prošlošću ne odvija se samo u muzejima, memorijalima i institucijama, već i u učionicama. Nastavnici često nesvjesno postaju nosioci priča, tišina i sjećanja različitih generacija. Zato obrazovanje o ratu i miru u Bosni i Hercegovini nosi posebnu odgovornost: mora biti pažljivo, promišljeno i svjesno emocionalnog konteksta u kojem se odvija.

Ako se o prošlosti govori bez senzibilnosti, postoji rizik da djeca osjete strah, sram, krivicu ili nelagodu – naročito ako dolaze iz zajednica s različitim iskustvima rata. S druge strane, ako se o prošlosti uopće ne govori, učenici dobijaju poruku da je bol nešto što treba potisnuti ili zaboraviti. Između ta dva ekstrema nalazi se pedagoški pristup koji gradi poveznicu, pristup koji omogućava dijalog, promišljanje i razvoj empatije – bez nametanja narativa i bez retraumatizacije.

Učionica u tom smislu postaje siguran prostor za učenje. U školi se ne obrađuje trauma, nego se uči kako prepoznati ljudskost iza različitih iskustava.

Zadatak nastavnika nije ponovo otvarati rane, već pomoći učenicima razviti razumijevanje i poštovanje prema tuđem iskustvu. Pedagoški cilj kulture sjećanja nije da učenici preuzmu tuđu bol, već da nauče slušati, razlikovati činjenice od interpretacija i prepoznati vrijednosti koje iz takvih priča proizlaze.

Uloga škole u izgradnji kulture sjećanja

Škola ima ključnu ulogu u oblikovanju odnosa prema prošlosti, jer predstavlja prostor u kojem se susreću različite priče i identiteti. Ona može biti mjesto reprodukcije podjela, ali i prostor učenja zajedničkog jezika razumijevanja. Zato je važno da pristup temi sjećanja bude inkluzivan, interdisciplinaran i usklađen s dobi učenika. U mlađim razredima naglasak može biti na razvoju empatije, saradnje i poštovanja, dok stariji učenici mogu učiti o kompleksnosti historijskih činjenica, etičkim dilemama i vrijednosti nenasilja.

Umjesto naglašavanja onoga što dijeli, nastava o prošlosti može jačati ono što povezuje: brigu za druge, poštovanje, dostojanstvo, solidarnost i mirno

rješavanje sukoba. Učenje o ratu nije cilj samo po sebi, već sredstvo da učenici shvate vrijednost mira i odgovornosti za budućnost.

Takav pristup pomaže učenicima razumjeti da historija nije nešto što se samo “pamti”, nego i nešto iz čega se uči. Time škola postaje prostor koji ne negira bol, ali je ni ne prenosi, već je preobražava u razumijevanje i empatiju.

Metode rada i emocionalna sigurnost

U radu s temama koje uključuju sjećanje i rat, nastavnik treba stvarati okvir koji pruža emocionalnu sigurnost i jasnoću.

To znači:

1. Unaprijed najaviti osjetljive teme i pripremiti učenike na razgovor

Povezano s principima: sigurnost i predvidivost

Prije razgovora o teškim temama (rat, gubitak, nasilje, diskriminacija), nastavnik treba učenicima jasno reći o čemu će se govoriti i zašto. Time učenici dobijaju osjećaj *predvidivosti i kontrole* kao osnovu za osjećaj sigurnosti u učionici.

Kako to izgleda u praksi:

- Reći otvoreno: *“Danas ćemo govoriti o teškim događajima iz prošlosti. Neki dijelovi mogu biti emotivni. Ako u nekom trenutku osjetite da vam je previše, možete to reći ili napraviti pauzu.”*
- Mlađoj djeci objasniti temu kroz bliske primjere (“pričat ćemo o tome kako se ljudi osjećaju kad izgube nešto što im je važno”) umjesto kroz opis nasilja.
- Procijeniti emocionalnu spremnost grupe, ako primijeti napetost ili otpor, nastavnik može odgoditi razgovor i uvesti ga postepeno.
- Nakon časa, kratko pitati učenike kako su se osjećali i šta im je pomoglo da prate razgovor.

Zašto je to važno:

Kada djeca znaju *šta ih čeka*, aktivira se osjećaj sigurnosti u tijelu i smanjuje se stresni odgovor. Nastavnik pokazuje da poštuje njihove granice i time gradi povjerenje – jedan od temelja trauma-informiranog rada.

2. Poštovati različite perspektive i ne zahtijevati lična iskustva

Povezano s principima: izbor, poštovanje granica, sigurnost, uvažavanje konteksta

U školi je važno razlikovati činjenice o prošlosti od ličnih iskustava i doživljaja. Ljudi mogu različito pamtili i razumijevati događaje, ali svaki razgovor mora počivati na provjerenim informacijama, poštovanju i empatiji. Zadatak nastavnika nije da izjednači sve narative, već da stvori prostor u kojem se različiti pogledi mogu sigurno čuti i analizirati, bez omalovažavanja i bez pritiska da se dijele lične ili porodične priče.

Nastavnik ne traži od učenika da govore o sopstvenim iskustvima, već im nudi mogućnost da učestvuju na način koji im je udoban, kroz promišljanje, simbolički izraz ili razgovor o univerzalnim vrijednostima poput dostojanstva, pravde i saosjećanja.

Kako to izgleda u praksi:

- Nikada ne tražiti od učenika da dijele lične ili porodične priče. Umjesto toga, postaviti opća, refleksivna pitanja:
“Šta mislite da ljudi osjećaju kada izgube dom?” ili “Zašto je važno sjećati se i kad je teško?”
- Ako se učenik sam javi da nešto podijeli, zahvaliti mu na hrabrosti, a zatim pažljivo vratiti razgovor na zajednički okvir:
“Hvala ti što si to podijelio/la. Hajde da zajedno razmislimo kako se ljudi općenito mogu nositi s takvim iskustvima.”
- Kada se pojave različita mišljenja o događajima, razgovor treba usmjeriti na vrijednosti (empatiju, ljudskost, solidarnost) i vještine kritičkog mišljenja, a ne na dokazivanje “ko je u pravu”.

Zašto je to važno:

Ovakav pristup poštuje granice učenika i smanjuje rizik od retraumatizacije. Učenici uče da postoje različiti načini razumijevanja prošlosti, ali i da postoje vrijednosti koje povezuju ljude bez obzira na različita sjećanja. Nastavnik na taj način modelira dijalog koji je istovremeno siguran, odgovoran i obrazovno relevantan, što predstavlja samu srž trauma-informiranog i mirovnog obrazovanja.

3. Omogućiti pauze i obradu emocija kroz kreativni rad

Povezano s principima: emocionalna sigurnost, samoregulacija i osnaživanje

Teme koje se tiču rata, sjećanja i nepravde mogu izazvati jake emocije. Trauma-informirani nastavnik prepoznaje to i gradi ritam časa koji podržava emocionalnu stabilnost.

Kako to izgleda u praksi:

- Nakon razgovora, predvidjeti kratku pauzu od 5 do 10 minuta: tišinu, disanje, kratku šetnju ili promjenu aktivnosti.
- Omogućiti učenicima da osjećaje izraze kroz kreativni zadatak – crtanje, pisanje pisma, izradu simbola, dramsku improvizaciju, rad u paru.
- Reći: *“Ne moramo sve odmah izgovoriti. Možemo to izraziti na drugi način.”*
- Ako primijeti uznemirenost, nastavnik može reći: *“Napravimo kratku pauzu i vratit ćemo se temi kasnije.”*

Zašto je to važno:

Kada nastavnik ostaje smiren i predvidiv čak i u napetim situacijama, on učenicima pokazuje da se emocije mogu regulisati kroz odnos povjerenja i prisutnosti, to je suština emocionalne koregulacije u učionici. Kreativni izraz aktivira druge dijelove mozga koji smiruju stresni odgovor i omogućavaju obradu emocija bez preplavljenosti. Pauze i simbolički rad razvijaju samoregulaciju i jačaju osjećaj kompetentnosti kod učenika umjesto osjećaja nemoći.

4. Umjetnost i simbol kao alat sigurnog izražavanja

Povezano s principima: saradnja i osnaživanje

Likovni rad, priča, poezija, dramska improvizacija ili analiza medijskih prikaza omogućavaju učenicima da svoje emocije izraze na simboličan, kontrolisan način.

- Nastavnik može predložiti zadatke poput: *“Nacrtaj boje koje tebi znače mir”* ili *“Zamisli da tvoj razred pravi kutiju sjećanja – šta bi u nju stavio/stavila?”*
- Grupni rad potiče saradnju, zajedničko značenje i osjećaj pripadnosti, čime se jača kolektivna otpornost razreda.

Zašto je to važno:

Kreativni procesi omogućavaju učenicima da budu aktivni sudionici, a ne pasivni slušaoci. Time se potiče osnaživanje, učenici uče da imaju kapacitet da misle, stvaraju i nose se s emocijama na konstruktivan način.

IV Sjećanje kao put ka odgovornosti, a ne ka podjelama

Kultura sjećanja u obrazovanju ne znači učiti historiju kroz bol, niti otvarati rane učenika i nastavnika. Njena svrha nije da se trauma "obrađuje" u učionici, već da se kroz pedagoški promišljen pristup pomogne učenicima da razumiju ljudsku dimenziju prošlosti te da prepoznaju vrijednost života, empatije i odgovornosti.

U društvu poput Bosne i Hercegovine, gdje sjećanja na rat i dalje oblikuju porodične priče, medije i javni govor, nastavnici imaju ključnu ulogu u stvaranju sigurnog prostora u kojem se o prošlosti može razgovarati bez politizacije, osude ili retraumatizacije. Učionica nije mjesto za tretman traume, ali jeste prostor u kojem se trauma može prepoznati, imenovati i smjestiti u širi okvir učenja o ljudskosti i nenasilju.

Kroz pažljivo vođene razgovore i refleksiju učenici mogu razvijati sposobnost da:

- razlikuju činjenice od interpretacija;
- razumiju razliku između individualne odgovornosti i kolektivne krivnje;
- osjete empatiju prema drugima, čak i kad se njihove priče razlikuju;
- i uče da mir ne nastaje negiranjem boli, nego sposobnošću da se s njom živi na dostojanstven način.

Pedagoški pristup kulturi sjećanja time postaje temelj građanskog, etičkog i mirovnog obrazovanja. Takav pristup učenike ne izlaže patnji, već ih osnažuje da se suoče s teškim temama kroz sigurne strukture učenja, simboličke metode i razgovor koji razvija refleksiju i solidarnost.

U takvom pristupu nastavnik ima odgovornost biti model emocionalne koregulacije, osoba koja svojom smirenošću, tonom i prisustvom pokazuje kako se o teškim stvarima može govoriti bez preplavljenosti, straha ili agresije.

To ne znači izbjegavati bolne teme, već ih otvarati promišljeno i postepeno, uz svijest o kontekstu i emocionalnoj zrelosti učenika. Nastavnik pritom postavlja jasne granice; učenici mogu razmišljati, govoriti, crtati ili šutjeti – sve dok se osjećaju sigurno. Učionica tako postaje mjesto učenja o životu sa sjećanjem, a ne života u sjećanju.

U njoj se ne traži zaborav, nego razvijanje kapaciteta da se prošlost razumije i u njoj prepozna ljudska vrijednost. Pamćenje se tada ne koristi kao sredstvo podjela, nego kao alat za izgradnju mira, kritičkog mišljenja i zajedničke budućnosti. Na taj način kultura sjećanja u školi ne služi da mladi “nauče o ratu”, nego da nauče kako prepoznati nepravdu, reagirati na patnju drugih i vjerovati u mogućnost promjene.

V Društvene mreže kao prostor sjećanja: naslijeđe traume i kultura sjećanja mladih u Bosni i Hercegovini

Istraživanja o sjećanju i traumi u Bosni i Hercegovini pokazuju da se prenos ratnih iskustava i kolektivnog pamćenja sve više odvija kroz digitalne prostore i društvene mreže. Mladi koji nisu direktno doživjeli rat suočavaju se s naslijeđenim pričama o traumi i identitetu, koje preuzimaju iz porodičnih iskustava, ali i kroz digitalnu kulturu sjećanja i digitalni aktivizam. Ovaj fenomen pokazuje kako digitalni mediji postaju sredstvo oblikovanja odnosa prema prošlosti i razumijevanju društvenog konteksta.

Prema istraživanju Labonté, društvene mreže omogućavaju mladim “aktivistima sjećanja” oblikovanje alternativnih narativa koji se suprotstavljaju etnonacionalnim i isključivim tumačenjima prošlosti. Digitalni prostor služi kao novo mjesto dijaloga o ratu, traumi i pomirenju. Kroz ove platforme mladi koriste digitalne alate da “razbiju tišinu”, otvarajući prostor za razgovor o onome što je ranije bilo tabuizirano ili prešućeno. Na taj način digitalni mediji doprinose uključivanju različitih glasova u javni prostor te podstiču odgovoran pristup temama ratne prošlosti.

Kampanja #ŠtoTeNema predstavlja jedan od najznačajnijih primjera digitalnog komemorativnog aktivizma. Korištenjem haštagova, vizuala i zajedničkog digitalnog sjećanja na Srebrenicu, stvorena je međunarodna mreža koja povezuje Bosnu i Hercegovinu i dijasporu. Ova praksa digitalnog žalovanja pokazuje kako se sjećanje na genocid može prenositi i obnavljati u virtuelnom prostoru, pri čemu mladi aktivno učestvuju u izgradnji memorije

koja se suprotstavlja negiranju i glorifikaciji zločina. Društvene mreže tako postaju prostor komemoracije, ali i sredstvo obrazovanja, empatije i društvene odgovornosti.

Wąsiak ističe da generacija mladih rođenih nakon rata nasljeđuje iskustva svojih roditelja kroz fenomen postmemorije – emocionalnog i simboličkog pamćenja koje se prenosi s generacije na generaciju. Ovo naslijeđeno sjećanje često je oblikovano traumatskim iskustvima i identitetima, ali i nostalgijom za vremenima prije sukoba. Mladi te emocije prenose kroz objave i digitalne priče na društvenim mrežama. Na taj način digitalni prostor postaje produžetak porodične memorije – mjesto gdje lične priče postaju zajednički narativ.

Kroz primjere poput *#DanBijelihTraka* ili *#ŠtoTeNema* vidljivo je kako mladi koriste društvene mreže kao prostor za angažman, solidarnost i edukaciju o prošlosti. Također, digitalne platforme okupljaju novinare, umjetnike i aktiviste različitih etničkih i društvenih pozadina, stvarajući nove oblike zajedničkog sjećanja. Inicijative poput ovih doprinose prepoznavanju traume ne samo kao individualnog, nego i društvenog iskustva, u kojem digitalno sjećanje postaje sredstvo oporavka i dijaloga.

Spoj porodičnih priča, digitalnog sjećanja i digitalnog aktivizma gradi novu kulturu sjećanja u Bosni i Hercegovini. Društvene mreže omogućavaju mladima da naslijeđenu traumu usmjere u kreativan i angažiran dijalog o prošlosti, čime digitalni prostor dobiva i iscjeljujuću i društveno-transformativnu ulogu. Ova generacija mladih nasljeđuje rane rata, ali istovremeno gradi otpornost da ih ponovo promišlja kroz empatiju, samostalno razmišljanje i zajedničko sjećanje.

VI Zaključak: Škola kao prostor sigurnosti i smisla

Trauma-informirani pristup ne mijenja suštinu obrazovanja – on je vraća njegovoj ljudskosti i svrsi. Obrazovanje nije samo prenošenje znanja, nego i stvaranje odnosa u kojima se učenik osjeća sigurno, viđeno i poštovano. Kada osjeti da je njegovo iskustvo priznato i da se u učionici poštuju granice i emocije, učenik tada ne uči samo lekciju iz plana i programa, on uči povjerenje, empatiju i odgovornost.

U društvu koje je preživjelo rat, gdje sjećanja i dalje oblikuju svakodnevni život, svaka škola ima moć da postane prostor obnove povjerenja – između generacija, među zajednicama i u svakom pojedincu. Takva škola ne izbjegava teške teme, već ih otvara pažljivo – kroz dijalog, refleksiju i simboličke oblike izraza koji učenicima omogućavaju da uče o prošlosti bez retraumatizacije.

Mirovno obrazovanje počinje onog trenutka kada učitelj zastane i zapita se:

- “Šta moje učenike čini mirnima?”
- “Koje im vrijednosti prenosim kroz način na koji razgovaram?”
- “Učim li ih da slušaju, razumiju i uvažavaju?”

Učionica koja njeguje sigurnost, empatiju i refleksiju ne govori samo o miru – ona stvara uvjete za njegovu izgradnju. Nastavnik koji smireno reaguje, prepoznaje emocije i poštuje različitosti postaje model koji svojim stavom pokazuje da mir nije samo tema časa, nego način postojanja u odnosu prema drugima. Škola kao trauma-informirana zajednica ne traži savršenstvo, nego svjesnost i prisutnost – sposobnost da se prepozna kada je učeniku teško, da se osigura predvidivost i da se nastava odvija u atmosferi povjerenja. U takvom okruženju i učenici i nastavnici postaju dio procesa ozdravljenja društva – ne kroz terapiju, nego kroz obnavljanje povjerenja u ljude, dijalog i mogućnost zajedničke budućnosti.

U vremenu kada mladi uče i izražavaju se kroz digitalne medije, društvene mreže postaju važan prostor sjećanja, dijaloga i solidarnosti. Kroz kampanje poput #ŠtoTeNema ili #DanBijelihTraka, mladi razvijaju empatiju, odgovornost i razumijevanje prošlosti, oblikujući kulturu sjećanja koja povezuje stvarni i digitalni svijet. Škola danas ima zadatak da bude prostor sigurnosti i znanja te da pomogne mladima da prepoznaju i razumiju digitalne narative kao dio procesa izgradnje identiteta i građanskog angažmana. Obrazovanje tako obuhvata i fizičke i digitalne prostore u kojima mladi uče kako razumijeti prošlost – kroz dijalog, refleksiju i zajedničko sjećanje.

Učenici koji znaju pronaći mir u sebi, razumjeti druge i vjerovati u snagu zajednice postaju najdragocjeniji mirovni resurs koji jedno društvo može imati. Takvi mladi ljudi ne samo da uče o miru – oni uče živjeti mir.

Preporuke za nastavnike i škole

1. U svakoj temi ostavite prostor za emocije. Učenje nije samo kognitivni, nego i emocionalni proces koji uključuje tijelo, osjećaje i odnose. Kada učenicima pružimo slobodu da izraze kako se osjećaju, učenje postaje dublje i smislenije.
2. Započnite i završite čas na predvidiv način. Struktura, jasne granice i miran ritam časa pružaju učenicima osjećaj sigurnosti i stabilnosti – temelj svake zdrave učionice.
3. Koristite jezik koji osnažuje, a ne posramljuje. Umjesto kritike i ironije, birajte riječi koje bude samopouzdanje, razumijevanje i empatiju. Jezik gradi atmosferu učenja.
4. Njeguajte kulturu međusobne podrške među nastavnicima. I nastavnici trebaju siguran prostor za dijeljenje iskustava i emocija. Briga o sebi i podrška kolega nisu luksuz, nego temelj profesionalnog zdravlja i otpornosti.
5. Uključite umjetnost, priču i tišinu. Učenici se često lakše izražavaju kroz simbol, crtež, pokret ili metaforu nego riječima. Kroz kreativne izraze mogu učiti o teškim temama na siguran i refleksivan način.
6. Radite postepeno i bez pritiska. Učenje o miru, empatiji i sjećanju nije zadatak koji se mjeri ocjenom, već proces koji traje, koji traži strpljenje, dosljednost i podršku.
7. Učite učenike odgovornom korištenju digitalnog prostora. Društvene mreže su dio svakodnevnog života učenika i često prostor u kojem se oblikuju stavovi, empatija i sjećanja. Razgovarajte s njima o tome kako digitalni sadržaji mogu prenositi i razumijevanje i povredu te ih potaknite da koriste digitalni prostor za izražavanje solidarnosti, empatije i dijaloga.

PRIMJERI RADIONICA:

Radionica 1: **Sigurno mjesto**

Cilj:

Razviti kod učenika osjećaj unutrašnje sigurnosti i povjerenja u vlastite kapacitete za smirenost i samoregulaciju.

Ishodi učenja:

- učenici prepoznaju trenutke kada im je potrebna sigurnost;
- simbolički izražavaju svoje sigurno mjesto;
- razumiju da osjećaj mira mogu sami graditi.

Trajanje:

45 minuta

Materijali:

papir, bojice, mirna muzika.

Tok aktivnosti:

1. Uvodni razgovor: Šta znači osjećati se sigurno? (5 min)
2. Vođena imaginacija: Zamišljanje sigurnog mjesta uz tihi glas nastavnika (15 min)
3. Kreativni rad: Crtanje, pisanje ili simboličko predstavljanje sigurnog mjesta (15 min)
4. Refleksija: Razgovor u krugu – “Kada bi mi ovo moglo pomoći?” (10 min)

Evaluacija:

Rečenica: “*Osjećao/la sam se sigurno kada...*”

Tekst vođene imaginacije koji nastavnik čita polako i smireno:

“Sada te želim pozvati da uradimo vježbu Sigurno unutarne mjesto. Zamisli sada neko sigurno mjesto, mjesto u tvojoj mašti, blizu tebe ili negdje daleko, bilo gdje na svijetu, mjesto na kojem se možeš osjećati potpuno sigurno i ugodno.

Dopusti da se s tog mjesta, na kojem se osjećaš potpuno ugodno i zaštićeno, pojave misli, slike ili predstave. Daj sebi jasno do znanja da to mjesto možeš sam kreirati u svojoj mašti i postavi granicu po svom izboru, granicu koja omogućava da samo ti možeš pristupiti tom mjestu i odlučivati koja živa bića mogu i smiju boraviti tamo, na tvom mjestu.

To je tvoje posebno mjesto, koje samo ti možeš posjećivati, koje u svakom trenutku možeš napustiti, i na koje možeš pozivati razna ljubazna, korisna bića (ne ljude). Daj sebi vremena i kreni u potragu za tim mjestom.

Ako se tokom potrage za sigurnim mjestom pojave neugodne slike ili misli – što se može desiti – pokušaj da ne obraćaš pažnju na njih i samo nastavi dalje. Vjeruj da sigurno mjesto za tebe postoji i da je ponekad potrebno malo više strpljenja i koncentracije da bi ga pronašao. Možda ćeš ga pronaći u svojoj blizini, a možda negdje daleko, na ovom svijetu ili još dalje.

Daj sebi jasno do znanja da ti u potrazi i stvaranju sigurnog unutarnjeg mjesta stoje na raspolaganju sva pomoćna sredstva koja možeš zamisliti, vozila, alati, materijali, pa čak i magična sredstva poput čarobnog štapića i slično.

Kada osjetiš da si stigao na svoje sigurno mjesto, zastani.

Šta vidiš, šta čuješ, šta osjećaš?

Pokušaj zapamtiti te dojmove.

Polako izadi iz vježbe. Zatim se s punom pažnjom ponovo vrati u učionicu. Pokušaj kroz crtanje, pisanje ili simboličko predstavljanje svog sigurnog mjesta zabilježiti i zapamtiti ovu sliku, sliku tvog sigurnog mjesta." (Ovaj korak se zove usidravanje.)

Dodatno: "Ako ti je teško da pronađeš sigurno mjesto ili ga tokom vježbe ne uspiješ jasno zamisliti, znaj da je to uobičajeno. Mnogim ljudima je potrebna vježba i vrijeme dok se ne razviju unutarnje slike i dok ne pronađu svoje sigurno mjesto."

Radionica 2: **Mir sa sobom**

Cilj:

Pomoći učenicima da prepoznaju mir kao unutrašnje iskustvo i razviju sposobnost da ga čuvaju u svakodnevnim situacijama.

Ishodi učenja:

- učenici definišu šta za njih znači mir;
- prepoznaju načine da zadrže smirenost u konfliktu.

Trajanje:

45–60 minuta

Materijali:

papir, olovke, mirna muzika.

Tok aktivnosti:

1. Razgovor: “Šta za mene znači mir?” (10 min)
2. Vježba disanja i imaginacije: “U miru sa sobom” (10 min)
3. Kreativni zadatak: Pisanje rečenice “Kada sam u miru sa sobom, ja...” (15 min)
4. Refleksija: Razgovor o tome kako čuvati mir u svakodnevnici (10 min)

Evaluacija:

Skala osjećaja: 1–5 – koliko se *mirno* učenik osjećao tokom časa.

Tekst vođene imaginacije koji nastavnik čita polako i smireno:

“Prisjeti se neke situacije iz života u kojoj si bio potpuno u miru sa sobom, u kojoj si se osjećao ugodno i u potpunosti u skladu sa sobom. Prisjeti se svih pojedinosti koje su ti potrebne kako bi ponovo mogao imati taj osjećaj, kako bi još jednom duboko mogao iskusiti taj osjećaj jednote i mira.

Sada se sjeti neke situacije od prije nekoliko dana (ili iz nekog ranijeg perioda) u kojoj nisi bio jedno sa sobom, u kojoj si bio nezadovoljan sobom ili si odbijao sebe ili neki svoj dio. Sjeti se pojedinosti koje su ti potrebne da bi i to mogao osjetiti.

Zamisli sada da onaj dio tebe koji može biti u miru sa sobom prilazi tom dijelu koji nije u miru, i s njim uspostavlja ljubazan kontakt pun ljubavi i prihvatanja, kroz riječi, kroz dodir, ili i kroz jedno i kroz drugo, onako kako ti se učini prikladnim.

Ono "ja" koje je u miru sa sobom ni u kom slučaju ne treba onom drugom reći nešto neljubazno ili ispoljiti kritiku. U svakom slučaju, to treba biti nešto puno podrške i ljubavi.

Zamisli sada da ta oba 'ja' staviš u svoje srce. Sve to si ti. Sadašnje 'ja' obuhvata oba stanja. Osjeti duboko kako je to, biti u miru sa sobom.

Polako izadi iz vježbe. Zatim se sa punom pažnjom ponovo vrati u učionicu."

Radionica 3: **Riznica (unutarnji resursi)**

Cilj:

Osnajiti učenike da prepoznaju svoje unutrašnje snage, vrijednosti i izvore podrške.

Ishodi učenja:

- učenici navode tri stvari koje im daju osjećaj snage i sigurnosti;
- simbolički izražavaju sadržaj svoje "riznice";
- objašnjavaju kako ih sjećanje na vlastite resurse može ojačati.

Trajanje:

45–60 minuta

Materijali:

papir u boji, kolaž materijal, makaze, ljepilo.

Tok aktivnosti:

1. Uvodni razgovor: O izvorima snage i podrške (10 min)
2. Vođena imaginacija: Zamišljanje "riznice" u kojoj čuvaju snagu, nadu, uspomene (10 min)
3. Kreativni rad: Crtanje ili izrada kolaža svoje riznice (20 min)
4. Refleksija: Razgovor u krugu – "Šta se nalazi u tvojoj riznici i kako ti unutrašnji resursi mogu pružiti podršku?" (10 min)

Evaluacija:

Kartica s rečenicom: "Moja snaga leži u..."

Tekst vođene imaginacije koji nastavnik čita polako i smireno:

"Udobno se smjesti i zatvori oči. Udahni duboko i osjeti kako sa svakim izdahom tvoje tijelo postaje sve mirnije. Zamisli da se nalaziš na mjestu gdje se osjećaš sigurno, možda u prirodi, na nekom poznatom mjestu ili u prostoru koji postoji samo u tvojoj mašti. Ispred sebe vidiš svoju *riznicu*, može biti stara drvena škrinja, moderna kutija ili nešto drugo. Polako je otvaraš i unutra pronalaziš sve ono što ti daje snagu. Možda su to uspomene na trenutke kada si bio/la ponosan/na na sebe, riječi podrške koje si nekad čuo/la, osjećaj slobode, prijateljstva, vjere u sebe. Zadrži se malo uz te slike, mirise i osjećaje, to su tvoji unutarnji resursi. Oni su uvijek tu, čak i kada ih ne vidiš. Kada osjetiš da ti treba snaga, sjeti se ove riznice, ona ti pripada i u njoj je sve što te čini snažnim i jedinstvenim.

Polako izadi iz vježbe. Zatim se sa punom pažnjom ponovo vrati u učionicu."

Seksualno nasilje za vrijeme rata u Bosni i Hercegovini

Ajna Jusić, Zaboravljena Djeca Rata

Tokom rata u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. godine, seksualno nasilje korišteno je kao sredstvo ratovanja. Prema različitim izvorima, procjenjuje se da je između 11.000 i 60.000 osoba preživjelo ratno seksualno nasilje. Ova djela nisu bila slučajna – ratno seksualno nasilje je korišteno kao dio šire politike progona i zastrašivanja stanovništva, što je potvrđeno i u presudama Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju (izvor: MKSJ).

Mnoge žrtve ostale su trudne. Neke su trudnoće okončane u tajnosti, dok je određeni broj djece rođene iz ratnog seksualnog nasilja došao na svijet. Ta djeca su se od rođenja suočavala sa stigmom i odbacivanjem. Nazivali su ih “djecom neprijatelja”, a društvo ih je dugo ignorisalo. Više od dvije decenije bili su pravno nevidljivi – nisu imali status civilnih žrtava rata niti su imali pristup podršci države.

Oblici seksualnog nasilja

Tokom sukoba, seksualno nasilje se dešavalo na različite načine. Žene, djevojčice, ali i muškarci, zlostavljani su pojedinačno ili grupno, često pred porodicom ili komšijama, s ciljem da se zajednica ponizi i zastraši. Zabilježena su i grupna seksualna zlostavljanja kada bi više počinilaca zlostavljalo jednu žrtvu uzastopno. Neke žene su bile zatočene danima ili mjesecima i više puta silovane od strane različitih vojnika.

Svjedočanstva sa suđenja opisuju ponavljana seksualna zlostavljanja, premlaćivanja i poniženja, često u improvizovanim logorima ili privatnim kućama. U Foči je 1992. godine zabilježeno da su djevojčice od 12–13 godina odvođene i seksualno zlostavljane mjesecima. Neke su kasnije ubijene, a druge su dijeljene među vojnicima kao “ratni plijen”.

Seksualno nasilje nad muškarcima bilo je prisutno, ali o njemu se rjeđe govori. U logoru “Čelebići” čuvari su zatvorenike prisiljavali na međusobno ponižavanje i sakaćenje genitalija. Ovi zločini su kasnije pravno kvalifikovani kao mučenje (izvor: MKSJ – presuda Čelebići).

Logori seksualnog nasilja i zlostavljanja

Na više lokacija u BiH postojali su objekti koji su služili kao tzv. logori seksualnog nasilja i zlostavljanja. To su mjesta gdje su žene i djevojčice bile zatočene i sistematski silovane tokom dužeg perioda. Seksualno nasilje se dešavalo u hotelima, školama, sportskim dvoranama, pa čak i bolnicama.

Najpoznatiji takvi objekti bili su hotel **Vilina Vlas** kod Višegrada i **Karamanova kuća** kraj Foče. U hotelu Vilina Vlas bilo je zatočeno oko 200 žena i djevojčica. Mnoge su silovane s ciljem da budu “oplođene srpskim sjemenom”. Kada bi ostale trudne, neke su bile puštene, druge ubijene. Poznat je slučaj djevojke koja je izvršila samoubistvo skokom kroz prozor hotela nakon višednevnog seksualnog zlostavljanja i nasilja. (izvor: ICTY presude za Višegrad i Foču).

Slični centri postojali su i u Mostaru, Omarskoj, Keratermu, Trnopolju i drugim mjestima. U njima su se žrtve svakodnevno suočavale s brutalnim mučenjem i ponižavanjem.

Etnički motivisano nasilje

Seksualno nasilje u ratu u BiH imalo je jasan etnički motiv. Cilj je bio da se zastraši, ponizi i biološki “obilježi” pripadnice druge etničke grupe. Žrtvama su vojnici govorili: “Rodit ćeš naše dijete” ili “Sad ćeš imati malog četnika.” Time se željelo poručiti da su njihova tijela “osvojena” i da će djeca koju nose pripadati neprijateljskoj strani.

Ova praksa naziva se **genocidno silovanje**, jer je cilj bila destrukcija identiteta jedne grupe – ne samo fizički, već i psihološki. Iako MKSJ nije formalno proglasio masovna silovanja genocidom, u presudama je potvrđeno da su činjenja bila dio šireg i sistematskog napada motivisanog etničkom mržnjom (izvor: MKSJ, predmet Foča).

Posljedice po žrtve

Žrtve ratnog seksualnog nasilja i zlostavljanja pretrpjele su teške fizičke i psihološke posljedice. Mnoge su zadobile povrede, unutrašnja oštećenja i trajni invaliditet. Brojne žene ostale su trudne nakon seksualnog nasilja, neke su bile prisiljene da trudnoću iznesu do kraja, često u zatočeništvu.

Psihološke posljedice su duboke: posttraumatski stresni poremećaj (PTSP), depresija, anksioznost, napadi panike, nesanica. Uz sve to, društvo je često dodatno kažnjavalo žrtve – stigmatizacijom i šutnjom. Mnoge žene su skrivale ono što su preživjele, čak i od porodice. Strah od osude i odbacivanja bio je jači od želje za pravdom.

Djeca rođena zbog rata

Posebno tešku sudbinu imaju djeca rođena iz čina ratnog seksualnog nasilja. *Ova kategorija obuhvata djecu čije su majke preživjele ratno seksualno nasilje. Počinioci ovih zločina bili su pripadnici suprotstavljenih strana, ali i pripadnici Ujedinjenih nacija (UN), stacionarnih snaga ili stranih humanitarnih misija.* (Priručnik za ostvarivanje prava djece rođene zbog rata (2025) Kadribašić A., Jusić A., Novaković F., Muhadžić M., Beader O., Lee S. Dostupno na: [BHS-WEB- _compressed-1.pdf](#) Pristupljeno 22.10.2025.)

U javnosti se o njima počelo govoriti tek mnogo godina nakon rata. Mnoge majke su, iz očaja, djecu dale na usvajanje ili krile okolnosti njihovog rođenja. Djeca koja znaju istinu često nose težak osjećaj srama i neprihvaćenosti.

Moraš biti rođen i odrastao ovdje da bi to razumio. Činjenica je da se u Bosni... mi smo uvijek učeni od malih nogu da šutimo, znaš, da budemo tihi, jel'! Znaš, niko ne mora znati ovo, niko ne mora znati ono, i zapravo mislim da mi... mi ne govorimo dovoljno o osjećajima, ni o bilo čemu.

"Ako imaš nešto zbog čega bi drugi mogli pomisliti da nisi dovoljno jak, onda o tome šutiš, ne govoriš. Ne, pogotovo ne muškarci! Želim da ljudi znaju da ako negdje postoji neko ko nije siguran u sebe, znaš, da... da... možda mu to može pomoći. Tako smo mi ovdje odgajani. Sramota je. Sve je sramota ovdje, pa moraš šutjeti. Ja ne moram biti tiha jer sam odlučila da neću. To je moja odluka i nisam nikoga pitala za to, jer to je moja priča i moj život, i to je ono kroz šta sam morala proći.

Nema nikoga ko mi može reći da šutim ili da ne govorim, ili da se ne borim za nešto. Želim to pokazati svijetu, pa čak i ovdje u našoj okolini, da ljudi znaju da takve priče postoje, i ako žele da znaju – mogu da znaju, nije sramota. Mi smo to proživjeli, to je to, jednostavno, moralo se desiti, i u redu je, ali moraš znati da se takve stvari ponovo dešavaju. Ima ljudi koji nose nešto u sebi, bore se s tim, i važno je biti svjestan stvari koje su se nekome desile, i samo čekati da ti ta osoba to kaže. Ne biti osuđivački nastrojen ili nešto slično."

(Ž, 27 godina, Tuzla)

“Moja majka je silovana u Foči 1992. godine, a zatim je poslana u Goražde, gdje me rodila dvadesetog februara 1993. godine. Dva dana kasnije bila je na putu za Sarajevo. Morao sam saznati istinu – ko su bili oni, zašto me je ostavila, zašto je on to učinio? Jer ono što je on uradio je ratni zločin.

Na početku sam zamjerao majci jer nisam razumio njene razloge, zašto me ostavila? Kasnije, mnogo godina poslije, razmišljao sam o svemu i shvatio da joj nije moglo biti lako. Razmišljao sam o svemu što se desilo i ne mogu zaista zamjerati majci. Bilo je ratno vrijeme i prošla je kroz veliku patnju, kroz veliki šok.

S druge strane, svom biološkom ocu, iako ga ne smatram ocem, zamjeram, jer njegov čin nema opravdanja i on ne može biti nevin.”

(M, 28 godina, Goražde)

“Šta ako odem u tramvaj i sjednem pored nekoga ko ima istu priču kao ja, a ja to ne znam? I pomislim da sam u tom trenutku izgubila priliku da pomognem, da razgovaram s tom osobom. Da stvorim priliku, da nešto promijenim za tu osobu. Najgore je to što uvijek mislim da je to bila izgubljena prilika za tu osobu – da zna da nije sama.

Zbog diskriminacije i stigme u Bosni mi ne možemo... nikad ne možemo znati da li možda srećemo nekoga ko ima istu priču. Razmišljam o tome koliko sam ljudi upoznala svih ovih godina, a ne znam njihove priče, i možda su kao ja, možda imaju potpuno istu priču kao ja. Mogu razumjeti da imaju isti strah kao što sam ga ja imala. Znam da, ako mogu razgovarati s njima, mogu ih razumjeti i mogu im pružiti empatiju i podršku.”

(Ž, 27 godina, Zenica)⁷

Ova svjedočanstva pokazuju dubinu psihološke boli, ali i snagu ljudi koji su odlučili progovoriti.

⁷ U IME OCA / IN THE NAME OF THE FATHER docu-dance-theater by Darrel Toulon. Co-Production of the alpha group (A) and Tuzla National Theatre (BiH). World Premiere on 20.03.2019 at Tuzla National Theatre, Bosnia. With support from University of Birmingham (UK), Leipzig University (D), Forgotten Children of War Association (BiH), Austrian Culture Forum Sarajevo, with funding from the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme under the Marie Skłodowska-Curie grant agreement No 642571. Music: Donika Rudi and Norbert Wally.

Udruženje “Zaboravljena djeca rata”

Udruženje “**Zaboravljena djeca rata**” osnovano je 2016. godine u Sarajevu s ciljem zaštite prava djece rođene iz ratnog seksualnog nasilja. Ova djeca danas imaju više od 30 godina i dugo su bila bez ikakvog pravnog statusa.

Njihov aktivizam doveo je do važnih promjena u zakonodavstvu gdje je u Brčko Distriktu 2022. prvi put Zakonom o civilnim žrtvama rata priznato da su djeca rođena iz ratnog seksualnog nasilja, ustvari posebne kategorije civilnih žrtava rata, a 2023. sličan zakon usvojen je i u entitetu Federacija BiH. (izvor: Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata FBiH, 2023).

Bosna i Hercegovina je time postala primjer pozitivne prakse u svijetu. Međutim, provedba zakona i dalje nije ujednačena – u nekim dijelovima zemlje ova djeca još uvijek nemaju jednaka prava. Udruženje zato nastavlja borbu da država osigura iste uslove za sve.

Cilj organizacije nije stvaranje novih podjela, već izgradnja društva koje poštuje ljudska prava bez obzira na etničku pripadnost. Njihova poruka je jasna: posljedice rata moraju biti prepoznate, ali nikada iskorištene za mržnju.

“Bosna i Hercegovina je naša država. Mi smo njeno nasljeđe. Ne tražimo osvetu, već pravdu i razumijevanje. Želimo budućnost u kojoj nova generacija neće brojati hiljade preživjelih ratnog seksualnog nasilja, niti djecu koja su nevidljiva pred zakonom.”

(Udruženje “Zaboravljena djeca rata”)

Prijedlog aktivnosti učenja o djeci rođenoj zbog rata

Vrsta aktivnosti:

Aktivna diskusija o položaju djece rođene zbog rata

Trajanje:

45 minuta

Ključna pitanja:

Na koji način se djeca rođena zbog rata uklapaju u sliku o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini? Zbog čega su djeca rođena zbog rata diskriminirana i na koji način se to može promijeniti?

Učenicima prezentirati kratak kontekst o djeci rođenoj zbog rata na osnovu teksta iz aneksa ukazujući na važnost procesuiranja seksualnog nasilja kao oblika ratnog zločina utvrđenog i presuđenog presudama Međunarodnog krivičnog suda za Jugoslaviju (MKSJ) i sudova u Bosni i Hercegovini i regionu.

Nakon toga svaki od učenika dobit će na čitanje jedan od tekstova sa izjavama djece rođene zbog rata.

“Moraš biti rođen i odrastao ovdje da bi to razumio. Činjenica je da se u Bosni... mi smo uvijek učeni od malih nogu da šutimo, znaš, da budemo tihi, jel’! Znaš, niko ne mora znati ovo, niko ne mora znati ono, i zapravo mislim da mi... mi ne govorimo dovoljno o osjećajima, ni o bilo čemu.

Ako imaš nešto zbog čega bi drugi mogli pomisliti da nisi dovoljno jak, onda o tome šutiš, ne govoriš. Ne, pogotovo ne muškarci! Želim da ljudi znaju da ako negdje postoji neko ko nije siguran u sebe, znaš, da... da... možda mu to može pomoći. Tako smo mi ovdje odgajani. Sramota je. Sve je sramota ovdje, pa moraš šutjeti. Ja ne moram biti tiha jer sam odlučila da neću. To je moja odluka i nisam nikoga pitala za to, jer to je moja priča i moj život, i to je ono kroz šta sam morala proći.

Nema nikoga ko mi može reći da šutim ili da ne govorim, ili da se ne borim za nešto. Želim to pokazati svijetu, pa čak i ovdje u našoj okolini, da ljudi znaju da takve priče postoje, i ako žele da znaju – mogu da znaju, nije sramota. Mi smo to proživjeli, to je to, jednostavno, moralo se desiti, i u redu je, ali moraš znati da se takve stvari ponovo dešavaju. Ima ljudi koji nose nešto u sebi,

bore se s tim, i važno je biti svjestan stvari koje su se nekome desile, i samo čekati da ti ta osoba to kaže. Ne biti osuđivački nastrojen ili nešto slično.”

(Ž, 27 godina, Tuzla)

“Moja majka je silovana u Foči 1992. godine, a zatim je poslana u Goražde, gdje me rodila dvadesetog februara 1993. godine. Dva dana kasnije bila je na putu za Sarajevo. Morao sam saznati istinu – ko su bili oni, zašto me je ostavila, zašto je on to učinio? Jer ono što je on uradio je ratni zločin.

Na početku sam zamjerao majci jer nisam razumio njene razloge, zašto me ostavila? Kasnije, mnogo godina poslije, razmišljao sam o svemu i shvatio da joj nije moglo biti lako. Razmišljao sam o svemu što se desilo i ne mogu zaista zamjerati majci. Bilo je ratno vrijeme i prošla je kroz veliku patnju, kroz veliki šok.

S druge strane, svom biološkom ocu, iako ga ne smatram ocem, zamjeram, jer njegov čin nema opravdanja i on ne može biti nevin.”

(M, 28 godina, Goražde)

“Šta ako odem u tramvaj i sjednem pored nekoga ko ima istu priču kao ja, a ja to ne znam? I pomislim da sam u tom trenutku izgubila priliku da pomognem, da razgovaram s tom osobom. Da stvorim priliku, da nešto promijenim za tu osobu. Najgore je to što uvijek mislim da je to bila izgubljena prilika za tu osobu – da zna da nije sama.

Zbog diskriminacije i stigme u Bosni mi ne možemo... nikad ne možemo znati da li možda srećemo nekoga ko ima istu priču. Razmišljam o tome koliko sam ljudi upoznala svih ovih godina, a ne znam njihove priče, i možda su kao ja, možda imaju potpuno istu priču kao ja. Mogu razumjeti da imaju isti strah kao što sam ga ja imala. Znam da, ako mogu razgovarati s njima, mogu ih razumjeti i mogu im pružiti empatiju i podršku.”

(Ž, 27 godina, Zenica)

Tekstovi svjedočenja preuzeti iz: U IME OCA / IN THE NAME OF THE FATHER docu-dance-theater by Darrel Toulon. Co-Production of the alpha group (A) and Tuzla National Theatre (BiH). World Premiere on 20.03.2019 at Tuzla National Theatre, Bosnia. With support from University of Birmingham (UK), Leipzig University (D), Forgotten Children of War Association (BiH), Austrian Culture Forum Sarajevo, with funding from the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme under the Marie Skłodowska-Curie grant agreement No 642571. Music: Donika Rudi and Norbert Wally.

Učenici trebaju odgovoriti na pitanja:

1. O čemu govori izjava?
2. Koje pitanje aktuelizira?
3. Koji osjećaj je dominantan u tekstu?
4. Da li si se ti osjećao/la na sličan način i zbog čega?
5. Koje oblike diskriminacije poznaješ?

Učenici prezentiraju svoje odgovore nakon čega nastavnik otvara diskusiju na temelju ključnih pitanja: Na koji način se djeca rođena zbog rata uklapaju u sliku o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini? Zbog čega su djeca rođena zbog rata diskriminirana i na koji način se to može promijeniti?

Za kraj pročitati poruku Udruženja "Zaboravljena djeca rata": *"Bosna i Hercegovina je naša država. Mi smo njeno nasljeđe. Ne tražimo osvetu, već pravdu i razumijevanje. Želimo budućnost u kojoj nova generacija neće brojati hiljade preživjelih ratnog seksualnog nasilja, niti djecu koja su nevidljiva pred zakonom."* (Udruženje "Zaboravljena djeca rata")

Kako komentirate ovu poruku? Koje vrijednosti preopoznajete u njoj? Učenici mogu dalje istražiti više o djelovanju Udruženja "Zaboravljena djeca rata".

Na kraju časa učenici trebaju na listu papira ostaviti svoju kratku refleksiju: Kako sam se osjećao/la dok smo razgovarali o ovoj temi? Šta sam novo naučio/la? Zašto je to meni važno?

Stradanje Roma u Bosni i Hercegovini tokom rata 1992-1995. godine

Omer Gabela, Sveučilište Vitez⁸

Romi potiču s prostora pokrajine Pendžab u Indiji. Nakon napuštanja Indije, u potrazi za prosperitetom i boljim uslovima života, dolaze i naseljavaju se u Evropi. Radi se o narodu koji je najčešće bio prisiljavan da mijenja mjesto boravka, a danas su nastanjeni na prostoru cijelog svijeta – Sjeverne i Južne Amerike, Afrike, Australije, Azije – ali ih najviše ima na području Evrope.

Na prostoru Bosne i Hercegovine Romi se spominju početkom 16. vijeka. Nema pouzdane naučne literature o tome šta su Romi radili u Bosni i Hercegovini u prvim godinama turske vladavine. U Bosni i Hercegovini se svrstavaju u četiri grupe: Kaloperi, Čergaši, Romi porijeklom s Kosova i Arlije – koji su, prema nekim kulturolozima, pripadnici grupacije Gurbeta jer se služe gurbetskim romskim jezikom. Osim što su bile prisutne neke manje jezičke razlike u ovim grupacijama, bile su prisutne i određene kulturološke, odnosno, običajno tradicionalne razlike (Gabela, Sejdić, Hadžimešić i Kadribašić, 2025, str. 17).

Prema popisu stanovništva 1991. godine u Bosni i Hercegovini je živjelo 8.864 Roma, a 2013. godine je bilo 12.583. Romskim jezikom je 1991. godine govorilo 10.430 stanovnika, dok je taj broj 2013. godine bio 5.495. Međutim, prema stajalištu romskih nevladinih organizacija, broj Roma je znatno veći od broja po zvaničnom popisu. Procjenjuje se da danas u Bosni i Hercegovini ima od 85.000 do 100.000 Roma, dok se, prema *Specijalnom izvještaju o položaju Roma u Bosni i Hercegovini*, koji je sačinila Institucija ombudsmana/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine 2013. godine, taj broj procjenjivao na 65.000 do 70.000. Dakle, Romi u Bosni i Hercegovini su najbrojnija nacionalna manjina, ali se, bez obzira na tu brojnost, osnovano može zaključiti da je riječ o najugroženijoj nacionalnoj zajednici. Posebno treba istaći da su se Romi u značajnoj mjeri izjašnjavali kao pripadnici drugih naroda ili su bili neopredijeljeni. Razlog za to nalazimo u strahu od diskriminacije, koja je ostavljala posljedice u socijalnoj, kulturnoj, vjerskoj, obrazovnoj i drugim sferama života.

8 Doc. dr. sc. Omer Gabela, Sveučilište/Univerzitet "Vitez", e-mail: omergabela1970@gmail.com

Kada se govori o stradanju Roma tokom rata i ratnih zbivanja, mora se spomenuti period Drugog svjetskog rata, kada su Romi bili izloženi najtežim oblicima zločina. Ukupne brojke stradalih Roma u Drugom svjetskom ratu, ovisno o autoru, različite su i kreću se od 300.000 do 500.000 ubijenih, a postoje stajališta da taj broj ide do 1.500.000 ubijenih Roma. Zbog obima, težine i načina izvršenja zločina u naučnoj literaturi i stručnoj praksi koriste se termini kao što su: genocid nad Romima, holokaust nad Romima itd. Iz tih razloga se u svijetu obilježava *Dan sjećanja na žrtve zločina nad Romima u Drugom svjetskom ratu*. Romi taj dan nazivaju *samudaripen* ili *porajmos*, što u prijevodu znači: *uništenje, proždiranje* i *sl.* Kao datum sjećanja određen je "2. august", koji podsjeća na historijsku činjenicu kada su nacisti u noći 2/3. augusta 1944. godine u logoru Auschwitz ubili oko 3.000 Roma. Riječ je o datumu koji je i zvanično proglašen u aprilu 2015. godine od strane Evropskog parlamenta usvajanjem *Rezolucije o anticiganizmu u Europi*, a isti parlament je u novembru 2017. godine usvojio *Rezoluciju o aspektima temeljnih prava u integraciji Roma u EU-u: borba protiv anticiganizma*, kojom poziva države članice da odaju počast žrtvama holokausta nad Romima i da obilježavaju 2. august kao *dan sjećanja na romske žrtve holokausta*.

Romi su za vrijeme rata, 1992.–1995., kao i druge etničke grupe u Bosni i Hercegovini, bili žrtve raznih vrsta zločina protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom. Riječ je o krivičnim djelima – zločinima koji svoju izvornost crpe iz međunarodnog prava, odnosno međunarodnog humanirativnog prava kao grane tog prava, a definisani su i u domaćem zakonodavstvu – Krivičnim zakonom Bosne i Hercegovine (KZ BiH) – glava XVII KZ BiH.

Stradanje Roma tokom rata zabilježeno je na gotovo cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine. To stradanje karakteriše nedovoljna istraženost zločina od strane sigurnosno-pravosudnih organa, ali i naučnih instituta i ustanova. Kao posljedica toga javlja se nepostojanje preciznih podataka o ukupnom broju stradalih. Ipak, možemo izdvojiti određeni broj postupaka koji su se vodili pred nadležnim sudovima, gdje se sudilo izvršiocima zločina čije su žrtve, između ostalih, bili i Romi, i to (Gabela i sur., 2025, str. 45):

1. Ubistva lica romske nacionalnosti u mjestu Skočić, opština Zvornik, tokom jula 1992. godine, i držanje Romkinja u seksualnom ropstvu poslije tog događaja – suđenje je vođeno pred Višim sudom u Beogradu, Odjeljenjem za ratne zločine, i u navedenom postupku osuđena su tri lica na zatvorske kazne;

2. Ubistvo Halilović Alage i Halilović Mejre u mjestu Sase, opština Srebrenica, tokom 1992. godine – postupak se vodio pred Sudom Bosne i Hercegovine, a jedno lice je osuđeno na zatvorsku kaznu;
3. Zločini počinjeni u Zvorniku tokom 1992. godine, za koje se postupak vodio pred Kantonalnim sudom u Tuzli, i na zatvorske kazne osuđena su tri lica;
4. Progon lica romske i bošnjačke nacionalnosti u mjestima Rešagići i Skelani, opština Srebrenica, tokom 1992. godine – postupak vođen pred Sudom Bosne i Hercegovine; optuženo lice je oslobođeno optužbe;
5. Ubistvo Rama Ramovića i dr. u Miljevini, opština Foča, tokom 1992. godine – suđenje protiv jednog lica vodi se pred Okružnim sudom u Trebinju i postupak je u toku;
6. Zločini počinjeni na području Prijedora tokom 1992. godine, za koje je Sud Bosne i Hercegovine osudio jedno lice na kaznu zatvora.

Kada je riječ o naučnoistraživačkim radovima koji su se bavili stradanjem Roma, možemo istaći pionirski projekat koji je sproveo Memorijalni centar Srebrenica – Potočari, u saradnji sa Kali Sarom – Romski informativni centar – i Balkanskom istraživačkom mrežom Bosne i Hercegovine (BIRN), a kao rezultat toga prezentovan je *Izveštaj o stradanju Roma na području Podrinja u periodu 1992–1995. godine.*

Može se konstatovati da su Romi, kao stradalnici u prethodnom ratu, bili izloženi svim oblicima i načinima izvršenja zločina. Kada se kaže “oblicima i načinima izvršenja” treba znati da se pod oblikom izvršenja podrazumijeva “šta se dogodilo”, a pod načinom izvršenja “kako se dogodilo”. Stoga se mogu posebno izdvojiti sljedeći zločini: zločini protiv čovječnosti, ratni zločini protiv civilnog stanovništva, ratni zločini protiv ranjenika i bolesnika, ratni zločini protiv ratnih zarobljenika, a što se manifestovalo u vidu masovnih i pojedinačnih ubistava, etničkog čišćenja, progona, silovanja i drugih oblika seksualnog zlostavljanja žena i muškaraca, prisilnih nestanka, skrivanja tijela u masovne grobnice (primarne i sekundarne), zatvaranja u koncentracione logore, tjeranja na prinudni rad, raznih oblika torture i dehumanizirajućeg postupanja, otuđenja, uništavanja ili oštećenja nepokretne i pokretne imovine itd.

Dakle, Romi su bili žrtve zločina, a njihove zajednice na području Bosne i Hercegovine bile su dio ustaljenog obrasca etničkog čišćenja. Posebno treba navesti činjenicu da su Romi u Srebrenici, u julu 1995. godine, zajedno s Bošnjacima i drugim nesrpskim stanovništvom, bili izloženi zločinu genocida,

iako nisu eksplicitno navedeni kao pripadnici grupe nad kojom je genocid počinjen, ali su bili izloženi egzekucijama, logorima i konvojima smrti. Zatim, zločin počinjen u Skočiću predstavlja eklatantan primjer jednog od najtežih zločina počinjenih na prostoru Bosne i Hercegovine u prethodnom ratu. Također, u Foči i Miljevini njihovi su domovi uništeni, a stanovnici protjerani sa svojih ognjišta. U selima poput Šukovca, Zupčića, Nove Kasabe, Pririća i drugih mjesta, romska naselja su potpuno uništena, a povratnika u ta mjesta nije bilo. Žene Romkinje bile su žrtve višestrukih silovanja, zlostavljanja i mučenja. Za njih se može reći da su bile dvostruke žrtve – kao žene i kao osobe, pripadnice marginalizirane romske etničke zajednice. Zbog straha za vlastiti život i bojazni od stigmatizacije, izolacije i nepovjerenja u institucije, većina njih ne želi govoriti o tim iskustvima. Treba istaći da su Romi, kao pripadnici Armije Republike Bosne i Hercegovine, aktivno učestvovali u odbrani države Bosne i Hercegovine (Gabela i sur., 2025, str. 9–11).

Također, u gradovima poput Sarajeva, Prijedora, Brčkog, Dervente, Prnjavora, Bijeljine, kao i mnogim drugim mjestima u Bosni i Hercegovini, Romi su bili izloženi ubijanju, protjerivanju, pljačkanju, silovanju i drugim zločinima, a sve je to činjeno uglavnom ciljano, jer su počiniozi znali da je riječ o romskoj populaciji, pa su ljudi postajali žrtve samo zato što su Romi. To nisu bili izolovani slučajevi, već dio ukupnog društvenog obrasca ponašanja prema Romima. Upravo iz tih razloga danas je neophodno imati kontinuiranu istraživačku aktivnost, čiji je cilj naučnoistraživačka spoznaja zločina nad Romima, s jednim od zadataka: izrada interaktivne mape i uspostava baze podataka počinjenih zločina. Takav pristup bi omogućio adekvatno dokumentovanje zločina, zasluženu reparaciju preživjelim, kao i memorijalizaciju određenih događaja radi sjećanja na zločine i odavanja zaslužene počasti i poštovanja žrtvama tih zločina.

Danas romske žrtve ne uživaju onakav status kakav bi im trebao pripadati, jer o stradanju Roma tokom rata 1992.–1995. malo se govori, piše i istražuje, bez obzira na činjenicu da tokom tih zločina pošteđenih nije bilo, neovisno o njihovim različitim kategorijama, kao što su: porijeklo, spol, starost, obrazovanje, bračni status, politička opredijeljenost i dr. Romske žrtve nisu adekvatno prepoznate ni kao civilne žrtve rata, te konstantno trpe marginalizaciju u ekonomskom, socijalnom i zdravstvenom smislu, a psihosocijalna pomoć je gotovo zanemarljiva. Upravo zbog toga, savremene civilizacijske vrijednosti bosanskohercegovačkog društva iziskuju da se u budućnosti tom problemu pristupi studiozno, kako bi se došlo do što objektivnijeg i tačnijeg saznanja o zločinima počinjenim nad Romima i pružila pomoć žrtvama tih zločina.

To bi u mnogome pomoglo romskoj ugroženoj zajednici da ostvari bolju socijalizaciju i integraciju u bosanskohercegovačko društvo, u područjima: obrazovanja, zdravstvene zaštite, zaposlenja, smještaja, socijalne zaštite, poboljšanja ekonomskog statusa i dr.

LITARATURA I IZVORI

1. Brammertz, S. i Jarvis, M. (2017). *Procesuiranje zločina seksualnog nasilja u nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)*. Sarajevo: CPU Printing Company d.o.o.
2. Džananović, M. (2016/2017). *Prilog proučavanju kulture povijesti Zenice: Kulturna baština Roma*. Zenica: Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zenici, br. XIV/XV, str. 301–315.
3. Gabela, O. i Maloku, A. (2022). *Genocid: osnovni aspekti u poimanju, shvatanju i istraživanju zločina*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.
4. Gabela, O., Sejdić, D., Hadžimešić, L. i Kadribašić, A. (2025). *Izveštaj o stradanju Roma na području Podrinja u periodu 1992–1995. godine*. Srebrenica: Memorijalni centar Srebrenica – Potočari.
5. Malcolm, N. (2011). *Bosna: kratka povijest*. Sarajevo: Buybook.
6. Mujić, M. (1953). *Položaj Cigana u jugoslovenskim zemljama pod osmanskom vlašću*. Dostupno na: <https://www.scribd.com/doc/158226688/Mujic-m-Polozaj-Cigana-u-Jugoslovenskim-Zemljama-Pod-Osmanskom-Vlascu>, pristupljeno 11.10.2025.
7. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. *Popis stanovništva u Bosni i Hercegovini 2013: Etnička/nacionalna pripadnost, vjeroispovijest i maternji jezik*. Dostupno na: https://www.popis.gov.ba/popis2013/doc/Knjiga2/K2_B_E.pdf, pristupljeno 14.04.2025.
8. Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine (2013). *Specijalni izvještaj o položaju Roma u Bosni i Hercegovini*. Dostupno na: https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2017070515172836eng.pdf, pristupljeno 14.10.2025.
9. Krivični zakon Bosne i Hercegovine, "Službeni glasnik BiH", br. 03/03, 30/05, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15, 35/18, 46/21, 31/23 i 47/24.
10. Rezolucija o aspektima temeljnih prava u integraciji Roma u EU-u: borba protiv anticiganizma. Dostupno na: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0413_HR.html, pristupljeno 15.10.2025.
11. Zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine (1993). *Statistički bilten 233: Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine – Etnička obilježja stanovništva: rezultati za Republiku i po opštinama*. Sarajevo, oktobar/listopad 1993. Dostupno na: <https://fzs.ba/wp-content/uploads/2016/06/Etnicka-obiljezja-stanovnistva-bilten-233.pdf>, pristupljeno 14.10.2025.

Prijedlog aktivnosti učenja o stradanju Roma

Vrsta aktivnosti:

Studija slučaja – stradanje Roma u Skočiću

Trajanje:

60 minuta

Ključno pitanje:

Koji su zločini izvršeni u mjestu Skočić kod Zvornika i na koji način su procesuirani? Na koji način nam svjedočenja preživjelih pomažu u razumijevanju i učenju o zločinima?

Nastavnik će učenicima predstaviti kratak kontekst o stradanju Roma u ratu na osnovu teksta iz aneksa. Nakon toga učenici će zajednički pogledati dokumentarni film sa svjedočenjem Zije Ribića, koji je kao dječak preživio strijeljanje u Skočiću.

Dostupno na: <https://detektor.ba/2025/03/06/kako-je-strijeljanje-u-skocicu-prezivio-osmogodisnji-zijo-ribic-dokumentovanje-stradanja-roma/>

1. O kojim zločinima svjedočanstvo govori?
2. Ko ih je počinio, kada i na koji način?
3. Ko su bile žrtve?
4. Jesu li i na koji način procesuirani počiniozi zločina?
5. Zbog čega malo znamo o stradanju Roma u ratu 1992–1995. godine?
6. Kakvo je iskustvo preživjelog Zije Ribića?
7. Kakve je emocije kod vas izazvalo gledanje ovog filma?
8. Je li vam je tema bila razumljivija kada je ispričao preživjeli sudionik događaja?

Nakon prezentacije odgovora nastavnik će ključne pojmove zabilježiti na tabli, nakon čega će otvoriti diskusiju na osnovu pitanja: Kako lične priče i svjedočenja doprinose boljem razumijevanju i izučavanju zločina? Zbog čega je važno, i na koji način treba dokumentirati zločine? Zašto je važno procesuirati zločine?

Za zadaću učenici trebaju provesti istraživanje o drugim zločinima počinjenim nad Romima tokom rata 1992–1995. godine. Istražiti postoji li u gradu ili mjestu stanovanja primjer stradanja Roma i ima li neko spomen-obilježje kojim se komemoriraju žrtve.

Dodatna literatura i korisni materijali

- Bentrovato, D. 2017, History Textbook Writing in Postconflict Societies: From Battlefield to Site and Means of Conflict Transformation, in: *History Education and Conflict Transformation, Social Psychological Theories, History Teaching and Reconciliation* (Eds. Psaltis, Charis, Carretero, Mario, Cehajic-Clancy, Sabina), Palgrave Macmillan, 2017, 37–76.
- Clarke-Habibi, S., *Educating for Intercultural Dialogue, Peacebuilding, Constructive Remembrance and Reconciliation: A Toolkit for teachers in the Western Balkan*, 2019 UNICEF Albania and RYCO
<https://www.schoolme.education/landing/assets/unicef/unicef.pdf>
- Council of Europe (2001). Council of Europe (Rec 15 – 2001), History teaching in twenty-first-century Europe,
https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805e2c31
- Council of Europe (2011). Council of Europe (Rec 6 – 2011), Intercultural dialogue and the image of the other in history teaching
https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805cc8e1
- Council of Europe (2010). Council of Europe (Rec 7 – 2010), Charter on education for Democratic Citizenship and Human Rights Education
<https://www.coe.int/en/web/edc/charter-on-education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-education>
- Council of Europe (2009). Council of Europe (Rec 1880 – 2009), History teaching in conflict and post-conflict areas
<https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=17765&lang=en>
- Council of Europe (2008). Council of Europe, (Rec 1849 – 2008), For the promotion of a culture of democracy and human rights through teacher education
<https://pace.coe.int/en/files/17686>
- Council of Europe (2000), Recommendation 1454 (2000) Education in Bosnia and Herzegovina,
<https://pace.coe.int/pdf/9e4c633a3fbedc396aa7aa99a8d6a8695db60d3593ab563e6b496e0ffbb107cb/recommendation%201454.pdf>
- Council of Europe and European Union (2017): *Managing Controversy: Developing a strategy for handling controversy and teaching controversial issues in schools*.
<https://rm.coe.int/16806ecd25>
- Council of Europe, (2015) *Teaching Controversial Issues, Professional development pack for the effective teaching of controversial issues developed with the participation of Cyprus, Ireland, Montenegro, Spain and the United Kingdom and the support of Albania, Austria, France and Sweden; Living with controversy, Training Pack for Teachers*,
<https://rm.coe.int/16806948b6>

- Dujković–Blagojević Bojana, Boerhout, Laura, Forić Melisa, Jusić Senada, Kasumagić–Kafedžić Larisa, Kafedžić Muhamed, Moll Nicolas, Reitsema Wouter, *memorInmotion, pedagogical tool on culture of remembrance, Manual* Forum Ziviler Friedensdienst e.V. (forumZFD), 2014, 2019 (second supplemented edition)
- EUROCLIO (2016). Education for 21st Century, Recommendations on fostering human rights through deconstruction of stereotypes
<https://www.euroclio.eu/2016/06/30/education-21stcentury- publishes-recommendations-human-rights-education/>
- EUROCLIO (2019), *Learning to disagree*, Teacher's guide,
<https://euroclio.eu/resource/teachers-guide-learning-to-disagree/>
- European Wergeland Centre, *Teaching Controversial Issues*, video page with tutorials and resources,
<https://theewc.org/resources/teaching-controversial-issues/>
- Forić Plasto, Melisa, 2019, Podijeljena prošlost za podijeljenu budućnost!? Rat 1992–1995. U aktuelnim bosanskohercegovačkim udžbenicima historije/ Divided past for the divided future!? War 1992–1995 in the contemporary history textbooks of Bosnia and Herzegovina, Radovi FF (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija), 6, Sarajevo 2019, 231–257.
- Galešić Adela et al. Obrazovanje za mir, OBRAZOVNI paket : priručnik za primjenu u formalnom i neformalnom obrazovanju mladih ljudi o ljudskim pravima, interkulturalnom dijalogu i suočavanju/sučeljavanju sa prošlošću : za I, II, III i IV razred srednje škole [et al.]. Bijeljina : Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj, 2015.
- Kasumagić– Kafedžić, Larisa / Dedić Bukvić, Emina / Forić Plasto, Melisa, Democratic culture and peace pedagogy in teacher education. European Wergeland Centre, Peace Education Centre, Faculty of Philosophy, University of Sarajevo, Oslo–Sarajevo 2022.
- Making Sense of the Past that Refuses to Pass Recommendations for responsible teaching of the wars in Yugoslavia and its successor states,
<http://devedesete.net/policy-paper/>
- Marić, Dea / Jovanović, Rodoljub, *Teachers on Teaching. How practitioners see the current state and future developments of history education in Western Balkans*, 2017.
- Pace Judith L., Hard questions. Learning to teach controversial issues, Rowman & Littlefield Publishers, 2021.
- Psaltis, Charis, Carretero, Mario, Cehajic–Clancy, Sabina (eds), *History Education and Conflict Transformation, Social Psychological Theories, History Teaching and Reconciliation*, Palgrave Macmillan, 2017.
- Puhalo Srdan / Toma, Marijana, 2022, Kako mladi u Bosni i Hercegovini opažaju protekli rat?, Proeduca, Banja Luka 2022.
- Radušić, Edin (ur), Zloupotreba istorije u procesima koji su doveli do posljednjeg rata u Bosni i Hercegovini: Okvir za promjenu paradigme u izučavanju istorije u školama BiH, EUROCLIO HIP BiH, Sarajevo 2015.
<http://cliohipbih.ba/wp-content/uploads/2015/12/Final-SRB.pdf>

- Rangelov Jusović, R. Škole za 21. vijek. Nastava kritičkog mišljenja i rješavanja problema, Materijal za nastavnike/nastavnice, British Council (2019)
- Savicka, J., Marić, D., Radaković, A. & Wansink, B.G.J. (2024). Teachers' Guide for Teaching Sensitive and Controversial Issues in the Post-Yugoslav Space. *EuroClio – European Association of History Educators*.
<https://euroclio.eu/download/teaching-history-that-is-not-yet-history-teachers-guide-for-teaching-sensitive-and-controversial-issues-in-the-post-yugoslav-space/>
- Stradling, Robert "Multiperspectivity in History Teaching: a Guide for Teachers" (2003) Council of Europe;
<https://www.coe.int/en/web/history-teaching/publications>
- *Udžbenici istorije u post-konfliktnim društvima: Obrazovanje za pomirenje?*, Forum za tranziciju pravdu, 5, Fond za humanitarno pravo, Beograd 2015.
- UNESCO (2017). Education about the Holocaust and preventing genocide
https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000248071_eng
- UNESCO (2013). Human Rights Office of the High Commissioner (2013) Historical and memorial narratives in divided societies: history textbooks, memorials and museums
<https://www.ohchr.org/EN/Issues/CulturalRights/Pages/HistoricalMemorialNarratives.aspx>

Korisne web stranice

- Balkanska istraživačka mreža Bosne i Hercegovine
<https://detektor.ba/>
- Baza o opsadi Sarajeva
<https://mjeseciopsade.detektor.ba/>
- Memorijalni centar Srebrenica
<https://srebrenicamemorial.org/>
- Životi iza polja smrti
<https://zivotiizapoljasmrti.detektor.ba/>
- Baza Djeca nestala u ratu
<https://nestaladjeca.detektor.ba/>
- Mapiranje masovnih grobnica na području bivše Jugoslavije
<https://massgravesmap.balkaninsight.com/?lang=bs>
- EUROCLIO, Inspiring History and Citizenship Education, digital resources,
<https://www.euroclio.eu/resources/>
- Udruženje nastavnika istorije, historije, povijesti,
<http://cliohipbih.ba/materijali-3/>
http://cliohipbih.ba/wp-content/uploads/2015/09/eng_memorInmotion.pdf
- Facing History and Ourselves,
<https://www.facinghistory.org/>
- Fond za humanitarno pravo
<http://www.hlc-rdc.org/>

